CİLT 3

2019
2020
YILI

KAZI ÇALIŞMALARI

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

2019-2020 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

CİLT 3

ANKARA 2022

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI ANA YAYIN NO: 3714/3
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Ana Yayın No: 192/3

Editör
Dr. Adil ÖZME

e-ISBN: 978-975-17-5051-8 (Takım)
978-975-17-5057-0 (3.Cilt)

Grafik Tasarım
Nihal KARAPEK

Kapak Fotoğrafı
Abdulkadir ÖZDEMİR
Aşağı Kaleköy Barajı Projesi / Murat Höyük 2019 Yılı Kurtarma Kazısı

Not: Kazı raporları, dil ve yazım açısından Dr. Adil Özme tarafından denetlenmiştir.
Yayımlanan yazıların içeriğinden yazarlar sorumludur.

İÇİNDEKİLER

Kadir PEKTAŞ, Selda CİRTİL, Saim CİRTİL, Banu ÇELEBİ
BEÇİN 2019-2020 YILLARI KAZILARI 7

Kimiyoshi MATSUMURA
BÜKLÜKALE KAZISI 2019 13

K. Levent ZOROĞLU, Mahmut AYDIN, Işık ADAK ADIBELLİ, Hüseyin ADIBELLİ
KELENDERİS 2019/2020 YILLARI KAZI VE ONARIM ÇALIŞMALARI 29

Masako OMURA
YASSIHÖYÜK AŞAĞI ŞEHİR KAZILARI 2018-2019 49

Mehmet IŞIKLI, Vedat SEZER
VAN AYANİS KENTİ 2019-2020 YILLARI KAZI, KORUMA VE ONARIM
ÇALIŞMALARI 61

Mikail ERCEK, Mehmet KULAZ, Sinan KILIÇ
2019-2020 YILLARI ESKİ AHLAT ŞEHRİ KAZILARI 73

Mehmet ÖZHANLI, Ali GÜNDOĞAN, Ersin ÖZEN, Samet KOÇAK, Habibe UĞUZ,
Veysel ERDOĞAN
PISIDIA ANTIOKHEIA KAZISI 2019 VE 2020 YILI ÇALIŞMALARI 87

Yusuf KIRAÇ, Mehmet SAĞIR, Asuman ALPAGUT, Sibel ÖNAL, Berkay YAŞAR, Ali TAŞ
2020 YILI CEBİRLİ KURTARMA KAZISI 105

Mehmet TEKOCAK
ANEMURİUM KAZI VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI: 2019-2020 115

Eşref ERBİL, Gizem KARTAL, Engin Koray SARIOĞLU, Burcu Cemre BAL, Göknur KARAHAN,
Metin KARTAL
KIZILİN KAZILARI (III) 2019 SEZONU 137

Michael BLÖMER, Dilek ÇOBANOĞLU, Engelbert WİNTER
2019-2020 YILLARI DOLICHE ANTIK KENTI KAZI SEZONLARI 151

Michael HOFF, Timothy HOWE, Asena KIZILARSLANOĞLU, Rhys TOWNSEND,
Nisa Yılmaz ERKOVAN, Emily HAMMERL, Megan MOORE, Dennis MURPHY, Gülsüm ÖZKAN
THE ANTIOCHIA AD CRAGUM ARKEOLOJİK ARAŞTIRMA PROJESİ:
2019-2020 SEZONU 165

Mihriban ÖZBAŞARAN, Güneş DURU, Nurcan KAYACAN, Melis UZDURUM,
Fatma KALKAN, Sera YELÖZER
AŞIKLI HÖYÜK 2019-2020 KAZI ÇALIŞMALARI 183

Mirko NOVAK, Deniz YAŞİN
SİRKELİ HÖYÜK 2019 YILI KAZI VE ARASTIRMA ÇALIŞMALARI 193

Muhammet ARSLAN
YENİ DÖNEM ANİ KAZILARI (2019 ve 2020 YILI ÇALIŞMALARI) 209

Muharrem ÇEKEN, Alptekin YAVAŞ, Gökhan MERİÇ
KUBADABAD SARAY KÜLLİYESİ KAZISI2019-2020 YILI ÇALIŞMALARI 229

Murat AKAR, Müge BULU, Tara INGMAN, Ulaş AVŞAR, Onur Hasan KIRMAN, Seren BURGAÇ,
K. Aslıhan YENER
AÇÇANA HÖYÜK, ESKİ ALALAH KENTİ 2019-2020 YILI ÇALIŞMALARI 245

Demet KARA, Murat AKAR
HATAY ARKEOLOJİ MÜZESİ ALTINÖZÜ TOPRAKHİSAR HÖYÜK KURTARMA KAZISI
2019-2020 YILI ÇALIŞMALARI 257

Murat ARSLAN, Nihal TÜNER ÖNEN
2019-2020 YILI PHASELIS KAZI ÇALIŞMALARI 263

Mustafa DEMİREL, Murat TAŞKIRAN, Meydan PALALI
SILLYON KAZISI 2020 YILI ÇALIŞMALARI 275

Murat TÜRKTEKİ, Deniz SARI, Fatma ŞAHİN, Erkan FİDAN, Yılmaz Selim ERDAL,
Ömür Dilek ERDAL, Sinem TÜRKTEKİ, Can Yumni GÜNDEM, Yusuf TUNA, Osman DENGİZ
KÜLLÜOBA KAZISI 2019 ve 2020 YILI ÇALIŞMALARI 295

Musa KADIOĞLU, Canan ÖZBİL, Mustafa ADAK, Görkem YENİCE, Hazal ERGİN, Çağdaş Halit BORA, Onur BOZOĞLAN, Selin BOZOĞLAN, Tuğba ULUGER, Gülfem AYDIN, Tommaso ISMAELLI, Sara BOZZA
2019 ve 2020 YILLARI TEOS ÇALIŞMALARI (10-11. SEZONLAR) 309

Mustafa BEYAZIT, Yasemin BEYAZIT, Başaran Doğu GÖKTÜRK, Alper ATICI, Meryem CANSEVEN, Düriye BEYAZ, Nail UYAR
KALE-İ TAVAS (TABAE ANTİK KENTİ) ÖREN YERİ VE KALE-İ TAVAS MEZARLIĞI KAZILARI 2019-2020 329

Mustafa ŞAHİN
İZNİK GÖLÜ BAZİLİKAL KİLİSESİ SUALTI KAZILARI 2019-2020 341

Müjde PEKER, Daniş BAYKAN, Göknur BEKTAŞ, Ceren BAYKAN, Mustafa BİLGİN, Dinçer Savaş LENGER
NİF (OLYMPOS) DAĞI ARAŞTIRMA VE KAZI PROJESİ: 2020 YILI KAZISI 351

Neşe ATİK
2019 YILI TEKİRDAĞ KRAEVLİALTI ANTİK HERAİON TEİKHOS KAZISI 369

Nevzat ÇEVİK, Süleyman BULUT
MYRA VE ANDRİAKE KAZILARI 2019-2020 ÇALIŞMALARI 379

Nicholas CAHILL
SARDİS 201-2020 401

Nurettin ARSLAN, Beate BÖHLENDORF_ARSLAN, Caner BAKAN, Mehmet AYAZ
2019-2020 Yılı Assos Kazı Faaliyetleri 419

Nurettin ÖZTÜRK, Gencay GÜLOĞLU, İsmail ÖZCİHAN, Merve TOY
2019-2020 YILI TRALLEİS ANTİK KENTİ KAZI VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI 435

Okşan BAŞOĞLU
SOFULAR KAZISI 2019 YILI ÇALIŞMALARI 445

Oktay DUMANKAYA, Çağlar AKDAĞ, Ümit YILDIRIM
2019 VE 2020 YILI GERMANİCİA KAZI ÇALIŞMALARI 457

Nuran ŞAHİN, Cengiz TOPAL, Onur ZUNAL, Hakan AYCAN, Melis TATLI, Bahar BABACAN, Üsame ERDİNÇ
KLAROS 2019-2020 469

Osman DOĞANAY, Kısmet BACAK
TYANA KAZISI 2019-2020 YILI ÇALIŞMALARI 487

BEÇİN 2019-2020 YILLARI KAZILARI

Kadir PEKTAŞ*

Selda CİRTİL

Saim CİRTİL

Banu ÇELEBİ

Beçin'de kazılar Kültür ve Turizm Bakanlığın adına 2019 yılında Denizli İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü uzmanı Aylin Akışık Kar ve Muğla Arkeoloji Müzesi uzmanı Sultan Ertürk ile 2020 yılında Milas Müze Müdürlüğü ile Muğla Müzesi Müdürlüğü›nden Umut Kızıl, Elazığ Müze Müdürlüğü'nden Selim Yavuz ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinden Mehmet Yalçınkaya'nın katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir.

KAZI ÇALIŞMALARI

2019-2020 yılı kazılarının, önceki yıllarda bir kısmı ortaya çıkarılan sokak dokusunun tamamen belgelenebilmesi için, Kızıl Han'ın güneydoğusuyla Seymenlik Kapısı'nın kuzeybatısında kalan alanda (BG-58, BG-59, BG-61, BH-57-58 ve BI 56-57-58 plankareleri) yapılmasına karar verilmiştir. Çalışmalara başlamadan önce buradaki alan üzerinde plankareler belirlenmiş, temizlik yapılmış ve seviye indirmeye başlanmıştır (Resim: 1).

Çalışmalar sırasında BF 61 plankaresinde -20cm. kotta orta çıkarılan ve mekân bütünlüğünü sağlayan beden duvarlarının arasından geçen duvarın daha geç döneme ait olduğu düşünülmektedir.

BH 58 plankaresinde daha önce ortaya çıkarılan duvarların batı cephesindeki seviye indirme çalışmaları sırasında arası derz dolgulu, dağınık moloz taşlardan oluşan beden duvarları belirlenmiştir. Meydana çıkarılan bu duvarla birlikte bütünlük sağlayan odanın avluya açılan kapıdan girilerek batıya uzanan geniş bir dikdörtgen mekân olduğu, sonradan duvar eklenerek dar ve düzgün olmayan iki mekân elde edildiği anlaşılmıştır. Kuzeye doğru çalışmalar ilerletildiğinde BH ve BI 58 plankarelerine uzanan bir dikdörtgen mekân ortaya çıkarılmıştır. BI 57 karesinde de künk izlerine rastlanılmıştır (Resim: 2).

* Prof. Dr. Kadir PEKTAŞ, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Ünalan Üsküdar-İstanbul/TÜRKİYE, pektaskadir@hotmail.com

Öğr. Gör. Dr. Selda CİRTİL, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Kampüs-Denizli/TÜRKİYE, scirtil@gmail.com.

Dr. Öğr Üyesi Saim CİRTİL Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Kampüs-Denizli/TÜRKİYE, scirtil@pau.edu.tr

Öğr. Gör. Banu ÇELEBİ Milas Meslek Yüksekokulu / Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü / Mimari Restorasyon Programı, Milas-Muğla/TÜRKİYE, banubuyukgun@gmail.com.

Mekânları bir bütün olarak anlamak için kazılar güney ve batı yöne doğru kaydırılmış; sokağı kuzeyden sınırlayan duvara bağlı düzensiz ve belirli bir sonuç vermeyen bazı mekân kalıntıları gün yüzüne çıkarılmıştır (Çizim: 1). Bunlardan BH ve BG 57 No.lu kareler içinde kalan mekânın, çıkan buluntular ve mimari verilere göre asıl yaşam alanı olarak kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

İÇ KALEDEKİ ÇALIŞMALAR

İç Kale'deki yapı topluluklarının birbiriyle ilişkisini, dönemsel katman farklarını ve bilinmeyen yönlerine ışık tutmak için, kamulaştırılan alanlardan kale hamamının kuzeydoğusunda kazılara başlanmıştır.

CV-52, CV-53, CY-52 plankarelerine denk gelen bu alanda üst kottaki duvar izleri iki mekânlı bir eve işaret etmektedir. Kazılar derinleştiğinde güneydeki mekânın bodrum kısmının sarnıç olarak düzenlendiği anlaşılmıştır. Türk dönemine ait sarnıcın kuzey doğu köşesindeki kapı açıklığı, sarnıçta biriken suyun alınabilmesi için bu yöndeki kuyu ile bağlantıyı sağlamaktadır.

Kazılarda ortaya çıkarılan mekânlar, Menteşe Mezarlığı çevre duvarları, Seymenlik Zaviyesi'nin karşısındaki kule, Karapaşa Medresesi, Bey Konağı ve Bey Hamamı'nda güçlendirme, onarım ve konservasyon yapılmıştır.

BULUNTULAR

Yapılan kazılarda yapı kalıntılarının yanı sıra çeşitli metal objeler, sikkeler ile sırlı–sırsız birçok seramik obje ele geçmiştir.

Seramikler

Beçin Kalesi kazılarında; Bizans, Beylikler, Osmanlı dönemlerine tarihlenen kaplar dışında, İç Kale'de yapılan kazılarda Geç Geometrik Döneme kadar tarihlenen seramik buluntulara rastlanılmıştır. Ele geçirilen seramikler, kırmızı ve beyaz hamurlu, sırlı – sırsız farklı tekniklerde ve formlarda günlük ihtiyaca cevap veren kaplara ait tüm ya da çoğunlukla kırık parçalardan oluşmaktadır.

Ele geçirilen kırmızı hamurlu seramikler; Milet işi, tek renk sırlı (Resim: 3), kazıma, renkli sıraltına boyama, baskı tekniği ve sırsız örneklerdir. Kazıdaki Milet İşi seramiklerin kap tipleri, tabak ve kaselerden oluşmaktadır. Buluntuların çoğunda manganez moru ve kobalt mavi renkler kullanılmıştır. Seramiklerin bezemesinde; bitkisel motifler, çizgisel kıvrımlardan oluşan bezemeler, S kıvrımları ve geometrik motifler görülmektedir (Resim: 4).

Beçin kazılarında elde edilen buluntuların bir grubunu beyaz hamurlu XVIII. yüzyıla tarihlenen Kütahya fincanları oluşturmaktadır. Kırık ve çoğunlukla küçük parçalardan oluşan fincanlar, beyaz hamurlu ve sıraltı tekniğiyle yapılmıştır. Kütahya fincanlarının benzer örnekleri Beçin'de 1997 yılında yapılan kazılarda da buluntular arasında yer almaktadır. Bezemelerini

kırmızı, mavi, mor, yeşil gibi renklerin oluşturduğu bitkisel ve geometrik motifler oluşturmaktadır. Bezemeler dış yüzeylerde görülür. Fincanların büyük çoğunluğunda, kaide altında atölye – usta işareti olduğunu düşündüğümüz "#" benzeri işaretler görülmektedir.

Beçin Kalesi kazı çalışmalarında beyaz hamurlu mavi-beyaz tekniğinde İznik seramikleri de görülmektedir. Bu seramik grubunda ağız, gövde ve dip kenarlarına yakın küçük parçalar, olmak üzere az buluntu toprak yüzeyine çıkarılmıştır. Tüm kap bulunmamaktadır.

Sikkeler

Kazılarda ele geçirilen bronz ve gümüş sikkeler Helenistik, Roma, Bizans, Selçuklu, Menteşe ve Aydınoğulları beylikleri ile Osmanlı Dönemine tarihlenmektedir.

Diğer Metal Objeleri

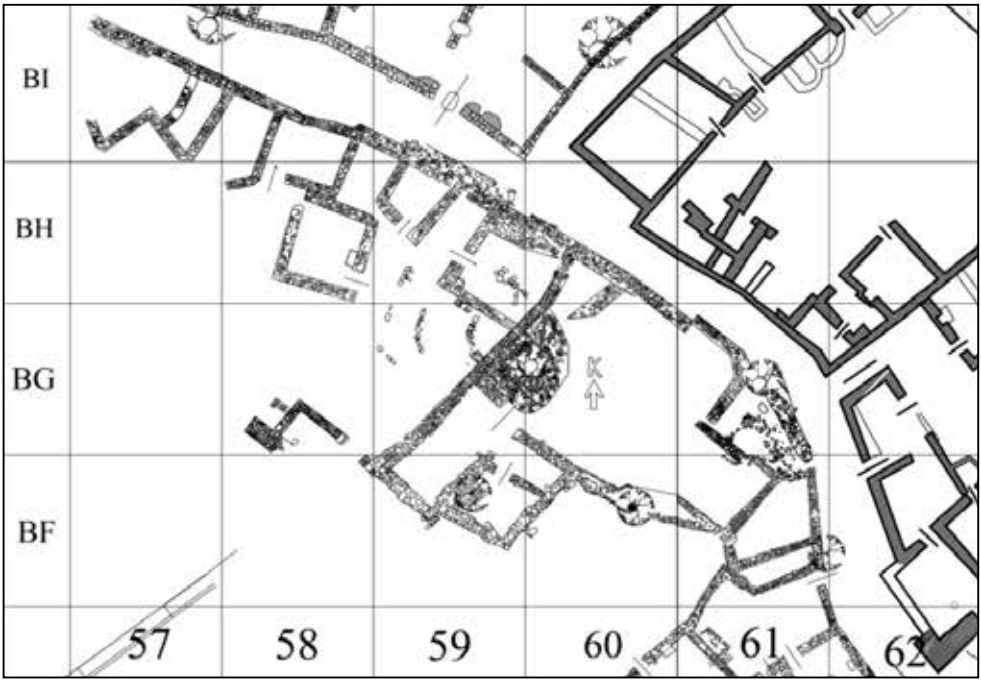
2019 yılı kazı sezonunda çeşitli kullanım alanlarına sahip olan metal objeler bulunmuştur. Özellikle günlük kullanım eşyaları, mimari aksamlar, kapı aksamları, süs eşyaları ve savaş aletleri olarak gruplandırılabilirler (Çizim: 2).

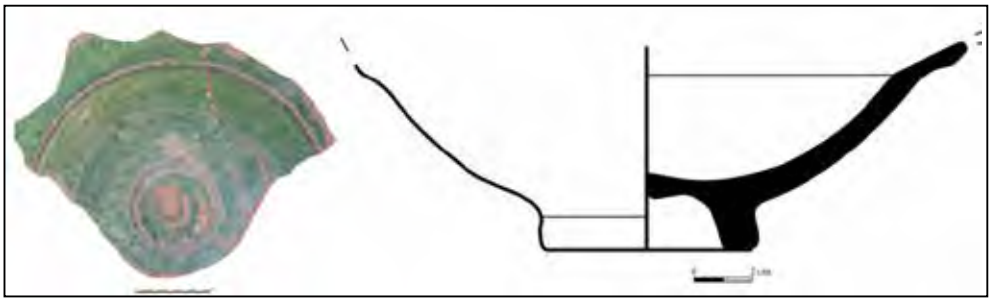
Resim: 1

Resim: 2

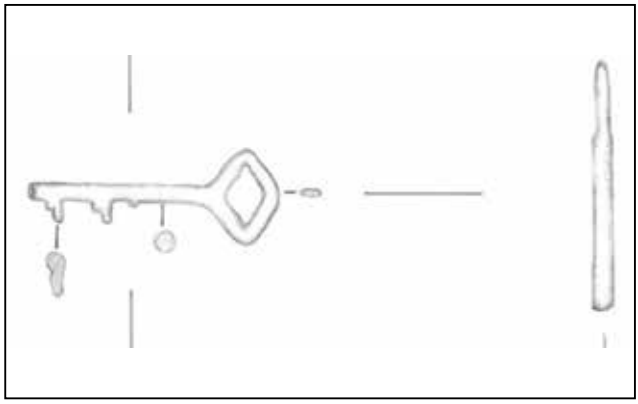

Çizim: 1

Resim: 3

Resim: 4

Çizim: 2

BÜKLÜKALE KAZISI 2019

Kimiyoshi MATSUMURA*

Büklükale, Kırıkkale İli, Karakeçili İlçesi, ilçe merkezine bağlı Bük Mevkii'nde, Ankara'dan Kaman'a giden otoyolun Kızılırmak'ı geçmeden hemen sol tarafında yer almaktadır. Ankara'nın yaklaşık 60km. güneydoğusunda ve Kaman'da yer alan Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü'nün 40km. kuzeybatısındadır.

2019 yılı Büklükale kazı çalışmaları, 29 Nisan–1 Temmuz 2019 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Bakanlık temsilcisi olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Konya Müzesi'nden Arkeolog Sevgi Gürdal görevlendirildi.

Büklükale'de 2009 yılından bu yana kayalık tepe (Area A) üzerinde kazı çalışmaları sürdürülmüş ve Osmanlı Döneminden, Eski Tunç Çağına kadar kültür tabakalarının varlığı tespit edilmiştir. Bu yıl yapılan arkeolojik çalışmalarda yine Area A bölgesindeki kültür tabakaları üzerindeki çalışmalara devam edilmiştir.

I. KAZI ÇALIŞMALARI

Area A bölgesinde yapılan çalışmalar aşağıdaki dört alanda sürdürüldü.

1- Tepenin orta kısmında, N0W1, N1W1 ve N1W2 açmalarında daha önce tespit edilen M.Ö. 2. binyılın ilk yarısına, yani Asur Ticaret Koloniler Dönemine ait şiddetli yangın geçirmiş saray mimarisinin devamı batıya doğru genişletilerek araştırıldı (Resim: 1, Alan: 1).

2- Tepenin en güneyinden kuzeye doğru S1E1, S2E1 ve S2E0 açmalarında Karum Dönemine ait yangın tabakasını araştırmaya hazırlamak için önceki yıllarda tespit edilen Osmanlı Dönemi mimarileri üzerindeki çalışmaları tamamlayarak, onların altındaki Geç Demir Çağı tabakaları araştırıldı (Resim: 1 Alan: 2).

3- Tepenin kuzeyindeki N5W4, N6W4 ve N6W3 açmalarında Geç Demir Çağına ait tabaka ve yapılarını araştırarak aynı döneme ait W11 sur duvarı ile ilişkilerini anlamak için çalışıldı ve daha sonra bu yapıları kaldırarak, doğudaki N4W2 ve N5W3 açmalarında tespit edilen Geç Tunç Çağı, yani Hitit İmparatorluk Çağına ait mimari kalıntıların devamı bu açmalarda da incelendi (Resim: 1 Alan: 3).

4- N7W4 Açması'nda tespit edilen Geç Demir Çağına ait olan W11 sur duvarının altındaki Hitit Dönemine ait tabakalar üzerinde inceleme yapmak amacı ile W11 duvarının dış kısmı araştırıldı (Resim: 1 Alan: 4).

* Doç. Dr. Kimiyoshi MATSUMURA, Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü, Çağırkan, Kaman, Kırşehir/TÜRKİYE. k.matsumura@jiaa-kaman.org

I-1: Osmanlı Dönemi

Bu döneme ait araştırmalar N0W1, S1E1, S1E2, S2E0 ve S3E0 açmalarında yapıldı. Tepe üzerinde bugüne kadar tespit edilen Karum Dönemi mimari ve tabakaları batıya doğru araştırmak amacıyla bu yeni açma N0W1 hazırlanarak çalışmalara başlandı. Açma içerisindeki çalışmalarda Osmanlı Dönemine ait R197 ve R198 odaları tespit edilmiştir (Resim: 2).

Açmada yapılan kazı çalışmalarında bu döneme ait nal çivileri, takı ve boncuklarla birlikte Demir Çağına ait ağırşak ve okuçları da bulunmuştur. Ayrıca, yapının tarihi için ipucu veren Osmanlı Dönemine ait bir sikke de ele geçirilmiştir. Bu sikke Osmanlı Padişahlarından I. Mahmut (1730-1754) Dönemine ait olup, üzerindeki H.1143 tarihinden 1730'da bastırılmış olduğu anlaşılmıştır (Resim: 3a). Bir başka sikke de N5W3 Açması'nın güneyinde yüzeyde bulunmuştur. H.1115 tarihli bu sikke de Osmanlı İmparatorluğu Lale Devri Padişahı III. Ahmet'e (1710-1730) ait olup Konstantiniye'de basılan bir sikkedir. Sikke delinerek takı olarak kullanılmıştır (Resim: 3b).

I-2: Geç Demir Çağı

Bu döneme ait araştırmalar bu sezon S1E1, S2E1, S2E0 (Alan 1), N0W1, N1W1, N1W2, N2W2 (Alan 2), N5W4, N6W3, N6W4 (Alan 3), N7W4 ve N7W5 (Alan 4) açmalarında yapıldı.

2018 yılında N5W4 Açması'nda yapılan çalışmalarda Geç Demir Çağına ait R182 odası bulundu. R182 odası, büyük ambar olarak kullanılan P292 ve P359 tarafından büyük ölçüde bozulmuştur. Ancak odanın bozulmayan kuzey kısımlarında yapılan çalışmalarda odanın her iki köşesinde H62 ve H63 ocağı ve odaya ait taban bulunmuştur (Resim: 4a).

Bu sezon açmanın güneyinde yapılan araştırmalarda R182 odasının güney duvarı W475 bulundu. Odanın batısında da W440 duvarının batıya doğru devam edip H63 ocağının hemen arkasından güneye dönerek R182'nin batı duvarı W473 oluşturduğu ve duvarın P359 tarafından tekrar bozulduğu anlaşılmıştır.

R182 odasının tamamı net olarak ortaya çıkartıldıktan sonra kaldırılmaya başlandı. W441 duvarını kaldırırken, duvar üzerine döşenmiş ağacın beyaz kalıntıları tespit edildi. Duvarın erken safhada kullanıldıktan sonra tekrar üst safhada kullanılmak için duvarın üzeri çamurla düzlenerek üzerine ağaçların dizildiği anlaşıldı. Bu durum, W11 sur duvarında kullanılan tekniğe benzemektedir ve ağaçların dizilmesi bu döneme özgü bir yapım tekniği olarak değerlendirildi (Resim: 4b).

Daha sonra R182 odasının kaldırılması sırasında tespit edilen R194 bodrum odasında çalışmalar yapıldı. Oda R182'in güney duvarı W475'in hemen altında R194 bodrum odasına ait W486 duvarı ortaya çıktı. W486 ve W487 tek yüzlü duvarlarından oluşan odanın iç kısmında yapılan çalışmada, iki duvarın önünde bir seki ve odaya ait taban tespit edildi (Resim: 5a). Bu tür bodrum odası Gordion'da YHSS 5'te, yani Orta Frig Çağıda duvarın içine ağaç direğinin

yerleştirdiği tespit edilmiştir[1] ve daha sonraki YHSS 4'te (Geç Frig Çağı) ise duvarın önüne tabana çukur açılarak yerleştirilmiştir[2]. Bu yüzünden bu yapı katının Geç Demir Çağı'nın erken sahfasına ait olma ihtimali üzerinde durulmaktadır ve bu tabakadan iki kanatlı okçular ve Frig tipi fibulanın bulunması dikkat çekicidir (Resim: 5b).

R194 odası ile N2W2 açmasında tespit edilen R126 odasının stratigrafi açısından Geç Demir Çağının en erken safhasına ya daha erkene ait olup bodrum şeklinde inşa edilmesi ve duvarı içine direk çukurun yapılması birbiriyle büyük benzerlik gösteren bu iki odanın çağdaş olma ihtimali yüksektir.

Sur Duvarı Üzerinde Yapılan Çalışmalar

4. Alandaki N6W3 ve N6W4 açmalarında W11 sur duvarının iç kısmı, N7W4 ve N7W5 açmalarında ise dış kısmı araştırıldı.

N6W3 açmasında yapılan W11 sur duvarının iç kısmındaki çalışmalarda açmanın kuzey kesitinde W11 sur duvarının iç kısmına surun yapımı sırasında sarı kahverengi renkte bir toprağın doldurulduğu kesitte anlaşıldı ve bu dolgu toprak N5W3 açmasında tespit edilen yangın geçirmiş Hitit İmparatorluk mimarisine ait kırmızı tabakaya kadar inildi. Ortaya çıkan kırmızı yangın tabakasının meyilli olarak ırmağa doğru akması W11 sur duvarının yamaca yapıldığı ve iç kısımdaki eğiminde toprak doldurularak düzlendiği anlaşıldı. Bu dolgu toprağının içerisinden beyaz taştan bir damga mühür ve bir motifli ağırşak bulundu (Resim: 6). Ele geçirilen bu buluntular bu toprağın 2. binyıla ait tabakaları bozarak buraya doldurulduğunu göstermektedir.

N6W4 Açması'nda W11 sur duvarı içerisinde tespit edilen merdiven ile açmada tespit edilen R182 odası çağdaştır ve büyük bir olasılıkla birlikte kullanılmıştır. Çünkü sur duvarının iç kısmında bu merdivenin ilk basamak seviyesi ile R182'in taban seviyesi hemen hemen aynı olup iki mimarinin altında ise, 2. binyıl tabakaları mevcuttur. Yapılan kazı çalışmalarında R182 odası kaldırıldıktan sonra W11 sur duvarının iç kısmında kazı çalışmalarına devam edildi. Yapılan çalışmalarda N6W3 Açması'nda olduğu gibi surun tabanına doğru meyilli bir şekilde yoğun ağaç parçalarının olduğu bir tabaka tespit edildi. Surun dış kısmında olduğu gibi iç kısmına da zayıf duvarlar yapılarak aralarının topraklar ile doldurulduğu anlaşıldı. Ayrıca, merdivenin ilk basamak seviyesinde sur duvarının içerisine kalın bir ağacın konduğu ve ağacın sur duvarının içine doğru uzatılmasından merdivenin sonradan yapıya eklenmemiş ve baştan planlı olarak buraya yerleştirilmiş olduğu anlaşıldı (Resim: 6).

N7W4 Açması'ndaki W11 sur duvarının dış kısmındaki çalışmalar ise, geçen sezon W11 sur duvarına toprak doldurularak destek yapılmış W136, W137 ve W138 duvarları kaldırıldı ve altında W460, W461, W462, W442 ve W443 duvarlarından oluşan ikinci bir kademenin

1 Voigt and Young 1999: 205, Fig. 9.

2 Voigt and Young 1999: 227, Fig. 28.

daha olduğu tespit edilmişti (Resim: 7a). Bu destek duvarlarının dik olan yamaç düzlenirken doldurulan toprağı durdurmak için yapıldığı ve daha sonra W11 sur duvarı ile birlikte birinci kademenin devam ettiği anlaşılmıştır.

2. Kademe W460, W461, W462, W442 ve W443 duvarların altında beyaz düz sert bir taban ortaya çıktı. Açmanın doğusunda tespit edilen sert tabanın altında W485 destek duvarı bulundu. Bu duvarın 3. kademe duvarlarına ait olmalıdır (Resim: 7b).

W11 sur duvarının en alt tabanına ulaşmak için tespit edilen sert tabakayı da kaldırarak aşağıya doğru kazmaya devam edildi. W485 duvarının doğu yüzü ortaya çıkartıldı, ancak ön kısımdaki alanın çok dar olmasından dolayı bu kısımda yapılacak çalışmadan vazgeçerek duvarın arka yüzünü takip edildi ve sur duvarı tabanına doğru araştırılarak, duvarın sert beyaz tabanı tespit edildi. Bu dış tabanı tespit ettikten sonra surun dışı komple kazılmaya başlandı. Tespit edilen tabana doğru inilince, altta 3. kademeye ait olan daha eski W501, W513 ve W514 destek duvarlarının olduğu tespit edildi. Bu kısımdaki kazı çalışmalarında Hitit İmparatorluk Dönemine ait Hurrice bir çivi yazılı tablet parçası ilk defa Büklükale'de bulundu (Resim: 9 BK190112). Genelde dini metinlerde kullanılan Hurrice ile yazılmış tabletin burada bulunması buradaki eski şehrin dini açıdan önemli bir rol oynadığını düşündürmektedir.

W11 Sur duvarı üzerinde daha önceki çalışmalarda duvarın 4 kademeden oluştuğu ve her kademe arasına paralel şeklinde ağaçların döşenmiş olduğu anlaşılmıştı (Resim: 8a). Bu sezonki çalışmalarla sur dibine kadar ortaya çıkartıldı. Yaptığımız incelemelerde duvarın 5. kademe olduğu görüldü ve kademeler arasında bir ağaç sırası daha tespit edildi. Sur duvarının batı alt kısmında eski bir safha olduğu ve bu kısımda ağacın kullanılmadığı da anlaşıldı. Ayrıca bu kısmın dışa doğru şişkinlik göstermesi ve taş yapısının bozuk olması bunun tamir edilerek kullanıldığını ya da bunun üstüne W11 sur duvarının inşa edilmiş olduğunu göstermektedir. Ancak kullanılan yapı tekniğinin farklı olması, iki duvar arasında geçen oldukça uzun bir zaman farklılığının göstergesi olabilir (Resim: 8b).

Sur duvarında kullanılan bu yapı tekniği incelendiğinde çok yüksek olmasından dolayı duvarın kademeli olarak yapılıp, her kademe arasına çok sağlam bir cinsten ağaç döşemenin yapıldığı ve duvarın bu şekilde güçlendirildiği düşünülebilir. Bu teknikle her kademenin yükü ağaçlara verilerek, duvarın direnci arttırılmış ve böylece daha sağlam bir hale getirilmiştir. İki metreden daha geniş olan sur duvarında kullanılan ağaçlarında bu uzunluktan olması duvarı daha da güçlü hale getirmiştir.

W11 Sur dışında yapılan çalışmalarda hemen hemen tamamı 2. binyıla ait çok sayıda küçük buluntu ele geçirildi. İçerisinde çivi yazılı tablet ile çok sayıda bulla ve mühür de vardır (Resim: 9).

I-3: Geç Tunç Çağı: Hitit İmparatorluk Dönemi

Bu döneme ait çalışmalar N5W3 ve N5W4 Açması'nda yapıldı. N5W4 Açması'nda Geç Demir Çağına ait olan R182 No.lu oda kaldırıldıktan sonra açmanın batısında yapılan çalış-

malarda yangın geçirmiş W482 kerpiç duvar ve bu duvarın hemen yanında No.12 eser numaralı büyük bir *pitos*un bulunduğu R192 odası tespit edildi. Oda güneyde Demir Çağına ait R194, doğuda yine Demir Çağına ait P292 ve kuzeyde P359 tarafından bozulmuş ve sadece tespit edilen kısmı sağlam kalabilmiştir (Resim: 10a). Odaya ait üzerinde hafif karbon bulunan bir taban tespit edilmiştir. Bu dönemde yangın geçirmiş tek mimari N5W3 Açması'nda tespit edilen Hitit İmparatorluk Dönemi 2. yapı katına ait R151 ve R184 odalarıdır. Bu nedenle tespit edilen R192 odasının bu mimarilerle çağdaş olma olasılığı yüksektir (Resim: 10a).

Daha sonra R151 odasının büyük W300 duvarını kaldırmak için çalışmalar yapıldı. Duvar kaldırma sırasında W300 duvarının içinde taş bir balta kalıbı bulundu (Resim: 10b).

N5W4 Açması'nda yapılan kazı çalışmalarında Hitit İmparatorluk Dönemi 2. yapı katı olan R151 ve R184 odalarından daha eski olan R188 ve R189 odaları tespit edildi (Resim: 11a). R188 odasının W480 duvarının dış kısmında köşede R189 odasına doğru girişe ait kapının direk çukurları bulundu. Ancak bu odalara ait herhangi bir iç ve dış taban bulunamadığından bu duvarların taban altındaki temel olduğu düşünülmektedir.

Tespit edilen bu odaların devamını N5W3 Açması'nda da R189 odasına ait W481 güney duvarının bu açmadaki devamı takip edildi. İlerde tekrar bir girişe benzeyen birbirine paralel merdiven şeklinde kerpiç sıraları ortaya çıktı ve W481 duvarının güneye doğru dönerek devam ettiği anlaşıldı. W481 ve W509 duvarlarının oluşturduğu R189 koridorunun doğuya doğru devam edip buradan 3 kademe merdivenle yukarı çıkıldığı, güneye ve doğuya doğru iki girişe bağlandığı anlaşıldı. Güneyde kerpiç duvarla, tek sıra taşla kavisli örülmüş W516 duvarı ile bir bölme oluşturularak giriş yapılmış ve mimarinin güneydeki odalarla bağlantısı böylece sağlanmıştır. W500 duvarıyla mimari yapının durumu tam netleşmemiştir. R190 odasının W484 duvarının çift yüzünde de sıva tespit edildi ve üst safha mimarisi tarafından büyük kısmının bozulduğu anlaşıldı. Gelecek sezon yapılacak kazı çalışmalarıyla bu durum anlaşılmaya çalışılacaktır.

Açmanın güneyinde tespit edilen R190 ile W500 duvarının erken safhaya ait sıvalı mimarilerin birbiriyle çağdaş olma ihtimali büyüktür. Bu mimari yapılar arasındaki ilişki N5W4 Açması'nın doğu kesitinde net olarak görülmektedir. R189 No.lu odanın, R190 odasını bozduğu da anlaşılmıştır (Resim: 11a).

Açmanın kuzeyindeki çalışmalarda R188 ve R189 odaları ile çağdaş olduğu düşünülen R202 ve R203 odaları tespit edildi (Bkz. Resim: 11a). İlk olarak W509 duvarı içerisine yapılan kare şeklinde yumuşak toprağın olduğu kısımda P447 ve P448 bulundu. Bunların içinde yoğun siyah yumuşak topraklar vardı ve tabanına döşenmiş şekilde yanmış siyah ağaç kalıntıları tespit edildi. İkisinin de birbiriyle her yönüyle benzerlik göstermesi aynı zamanda ve aynı amaç için yapıldıklarını göstermektedir (Resim: 11b).

Tespit edilen her iki oda içerisinde de tabanları araştırılarak, R203 içerisinde odaya ait sert taban tespit edildi. R202 oda içerisinde yapılan çalışmalarda ise oda ile birlikte kullanılan ve etrafı taşla çevrilmiş halde No.9 eser numaralı büyük bir *pitos* bulundu. Fakat odaya ait

herhangi bir taban tespit edilemedi. Bulunan pitosun çevresindeki taşların askıda kalması ve pitosun da sağlam kalabilmesi için, odanın tabanına gömülerek yerleştirilmiş olması gerekmektedir.

R202 ve R203 odalarının iç kısmında yapılan incelemelerde duvarların alt kısımlarında beyaz sıvalar tespit edilmiştir. Ayrıca R202 ve R203 odalarını ortadan bölen W510 duvarın altında daha geniş ayrı bir sıvalı duvarın olduğu, sıvalı duvarın üzerinde dökme kalıp kerpiçlerle yapılmış ve sıvasız daha ince bir duvar olduğu tespit edildi. Bu veriler doğrultusunda yapının 2 safhalı olduğu anlaşıldı. Erken safhada sıvalı duvarların kullanıldığı ve daha sonra sıvalı duvarların üzerine taş döşenerek kalıp kerpiçle duvar örülerek üst safhanın oluşturulduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle R202 içerisindeki No.9 numaralı *pitos*un geç safhada, sıvalı duvarların erken safhada kullanıldığı anlaşıldı (Resim: 11b).

Yapılan analizler sonucunda, Hitit İmparatorluk Dönemi 3. yapı katına ait olan ve N4W2 Açması'nda daha önce tespit edilen R130 ve R133 odaları ile yön ve yapı bakımından, hem de aynı seviyede olduğundan mimariler büyük benzerlik göstermektedir ve bu nedenle yapıların birbirleriyle çağdaş olma ihtimalleri büyüktür (Resim: 12).

Bu mimariler üzerindeki çalışmalarda fazla bir buluntuya rastlanmadı. Ancak R202 No.lu oda içerisinden yuvarlak düğme şeklinde bir damga mühür bulunmuştur. Bunun ön yüzünde bir aslan figürü, aslanın hemen önünde 2 tane yapraklı dal, arka yüzünde ise güneş amblemi bulunmaktadır (BK190244; Resim: 12). Bu mühür yaklaşık M.Ö. 1500 yılı civarına tarihlendirilebilir[3].

I-3: Orta Tunç Çağı (Karum Dönemi)

Bu döneme ait araştırmalar ve çalışmalar N1E0, N1W1, N1W2, N2E0, N2W1 ve N2W2 açmalarında yapıldı (Resim: 1). N1W2 ve N2W2 açmalarında Demir Çağına ait tabakalar kaldırıldıktan sonra bu döneme ait olan büyük yangın geçirmiş saray mimarisinin devamı araştırıldı (Resim: 13).

Bu açmalarda Demir Çağı tabakaları kaldırıldıktan sonra yangın geçirmiş odaların kerpiç duvarları ve duvarların yüzündeki sıvaların izleri çıkmaya başladı. İlk önce bu yangın tabakasını bozan çukurlar tespit edildi ve P398 çukurundan 2 adet bulla bulundu. Onlardan biri Hitit kraliçesine ait bir sözde "Anonim Tavananna Mührü"nün baskısıdır (BK190132: Resim: 14b)[4].

Bu açmaların ortasında yer alan R13 odasının W40, W421 ve W471 ortaya çıkartıldıktan sonra odaya ait taban tespit edildi. Ancak oda kuzeyde Demir Çağına ait R177 bodrum odası

3 Herbordt 2006: 184. Kuşaklı'da ise 14. yüzyılın birinci yarısında yıkılan Gebaude C'de bulunmuştur (Müller-Karpe et al. 2000: 320 Abb. 7). Bu bilgiler için Dr. Jürgen Seeher ve Prof. Dr. Müller-Karpe'ye teşekkür borçluyum.

4 Dr. Mark Weeden tarafından okunmuştur. Teşekkürlerimi sunarım.

ve güneyde ise Helenistik Döneme ait P352 kanalı tarafından bozulmuştur. R13'ün güneyinde R185 ve R193 No.lu küçük 2 oda daha tespit edildi. R185 odasının tabanı üzerinde taş döşeme ortaya çıktı. R193 odasında taban tespit edildi ve R13 odasından bu iki odaya da bir girişin olduğu anlaşıldı.

R13 odasının kuzeyinde ve N2W2 Açması'nda R191 odası bulundu. Odanın büyük bir bölümü, Osmanlı Dönemi odası R169 ve Helenistik Dönem P377 kanalı tarafından bozulmuştur. R191 odasının bozulmamış tabanı üzerinde ise yumruk büyüklüğündeki taşlardan oluşan düzensiz bir tabaka bulundu. Bu tür taşların aynısı R14 ve R11 oda içlerinde de bulunmuştur. R14 odasında ise daha önce bu tür taşların arasından bir cam vazo bulunmuştur. R191 odasının batısında yapılan araştırmalarda W507 duvarı tespit edildi ve bu kısımda oluşan odanın R183 Demir Çağı odası tarafından bozulduğu anlaşıldı.

Yapılan çalışmalarda buluntu olarak R13 oda tabanı üzerinde bronzdan yapılmış bir mızrak ucu ve yine bronzdan bir halka bulunmuştur (Resim: 14b).

II. Jeofizik Araştırmalar

Bu seneki jeofizik araştırmaları, "3. Derece Sit Alanı" olarak ilan edilmiş bölgede eski yerleşmenin olup olmadığını tespit etmek amacı ile özellikle şehir surunun dışında yer alan güneydoğu bölgesinde yapıldı. Dr. Kazuhiro Kumagai yönetiminde yapılan araştırmalar, daha önceki jeofizik çalışmalarda gayet güzel sonuç veren jeomanyetik yöntem ile sürdürüldü.

Bu yıl toplam 33,200m^2'lik bir alanda çalışıldı ve yapılan araştırmalar sonucunda bu bölgenin yoğun şekilde iskân edilmiş olduğu anlaşıldı ve M.Ö. 2. binyılda iskân edildiği tahmin edilmektedir. Bu sonuç, Büklükale şehrinin boyutunun şimdiye kadar yapılan tahminlerden daha büyük olabileceğini göstermektedir (Resim: 15). Yalnız bu bölgenin yüzeyinde seramik parçaların nadir olarak bulunması dikkat çekicidir.

III. Sonuç

2019 yılı kazı çalışmalarında, Büklükale'de 2009'dan bu yana tepe üzerindeki (Area A) kazı çalışmalarında gün ışığına çıkartılan Osmanlı döneminden Eski Tunç Çağına kadar olan kültür tabakalardan 2. binyıla ait mimari yapıları üzerinde öncelikle çalışmalar sürdürülmüştür.

Karum Dönemine ait yangın geçirmiş saray mimarisi üzerindeki çalışmalarda, bu binanın batı sınırı tespit edilmiştir. Gelecek yıllarda mimarinin güneybatı köşesi araştırılacaktır.

Hitit Dönemi için tepenin kuzeyinde yapılan çalışmalar önemliydi. Bu bölgede Hitit İmparatorluk Çağına ait üst üste gelen mimari tabakalar tespit edilmiştir. Bu tabakalar tepenin güney kısmında inşa edilmiştir. Fakat Geç Demir Çağının yoğun inşaat hareketleri nedeniyle tamamen yok edilmiş ve yalnız kuzey yamacın bir kısmında kalmış olduğu tahmin edilmektedir.

Geç Demir Çağı sur duvarının dışında yapılan çalışmalarda, eskiden yıkılmış Hitit tabakasına ait toprağın buraya doldurulmuş olmasından Hitit Dönemine ait malzeme bol mik-

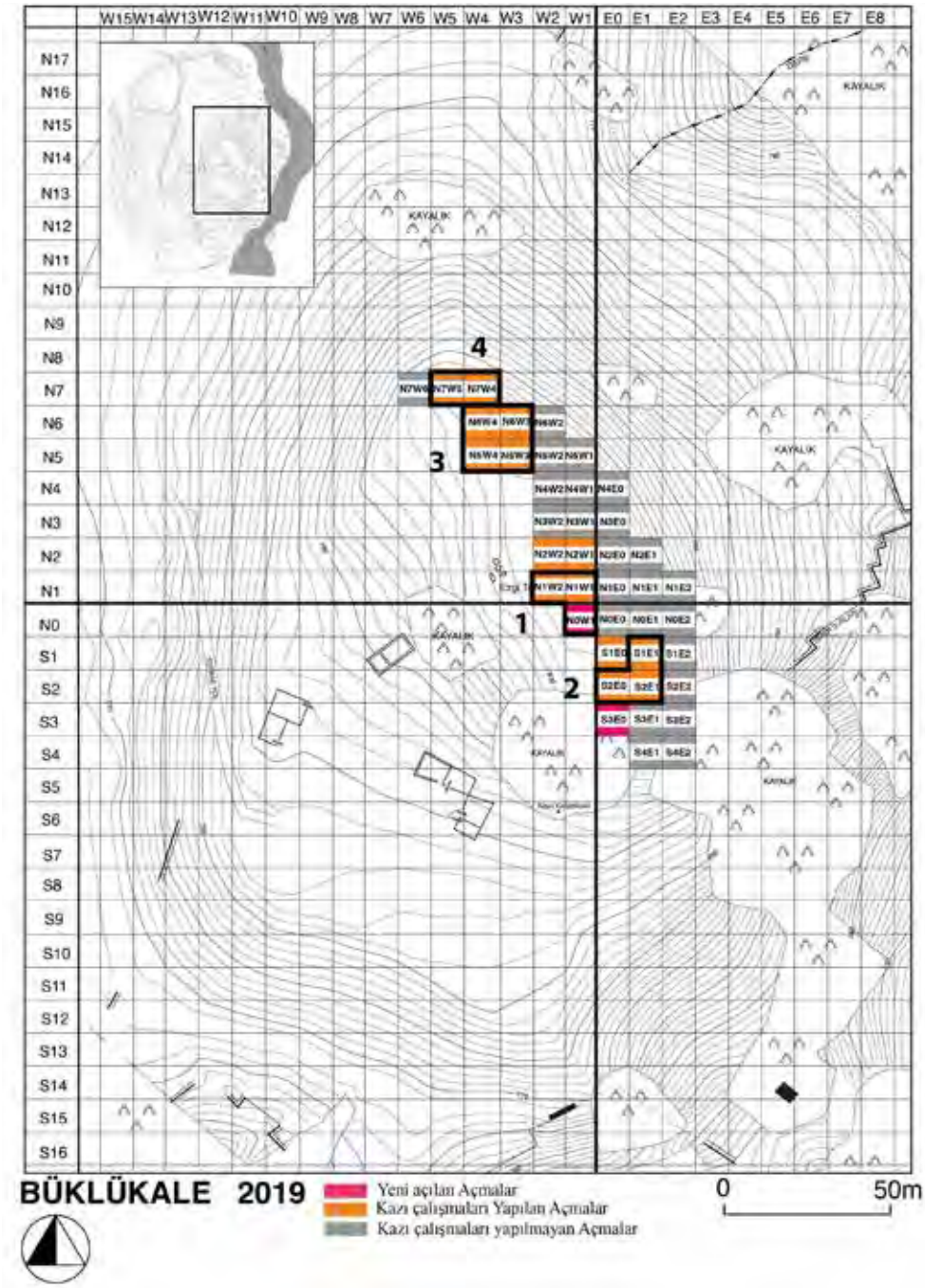
tarda bulunmuştur. Bilhassa bu sene, ilk olarak bulunan Hurrice çivi yazılı tabletin çıkması Büklükale örenyerinin din konusundaki önemini artırması açısından çok mühimdir. Genelde Hurrice tabletlerde din ya da dini törenlerden söz edilmektedir. Londra Üniversitesi'nden Hititolog Dr. Mark Weeden'e göre, bulunan tablette Tanrı İştar ve ona yakın tanrılar sıralanmıştır ve dini bir metin olma ihtimali yüksektir. Şimdiye kadar Hurrice tabletler Türkiye'de Boğazköy, Ortaköy ve Kayalıpınar gibi Hitit kraliyet ailesinin ikamet ettiği sınırlı yerleşimde bulunmaktadır. Böylece bir yenisinin Büklükale'de bulunmasıyla söz konusu ören yerinin öneminin daha da artırmış olduğuna inanmaktayız.

KAYNAKÇA

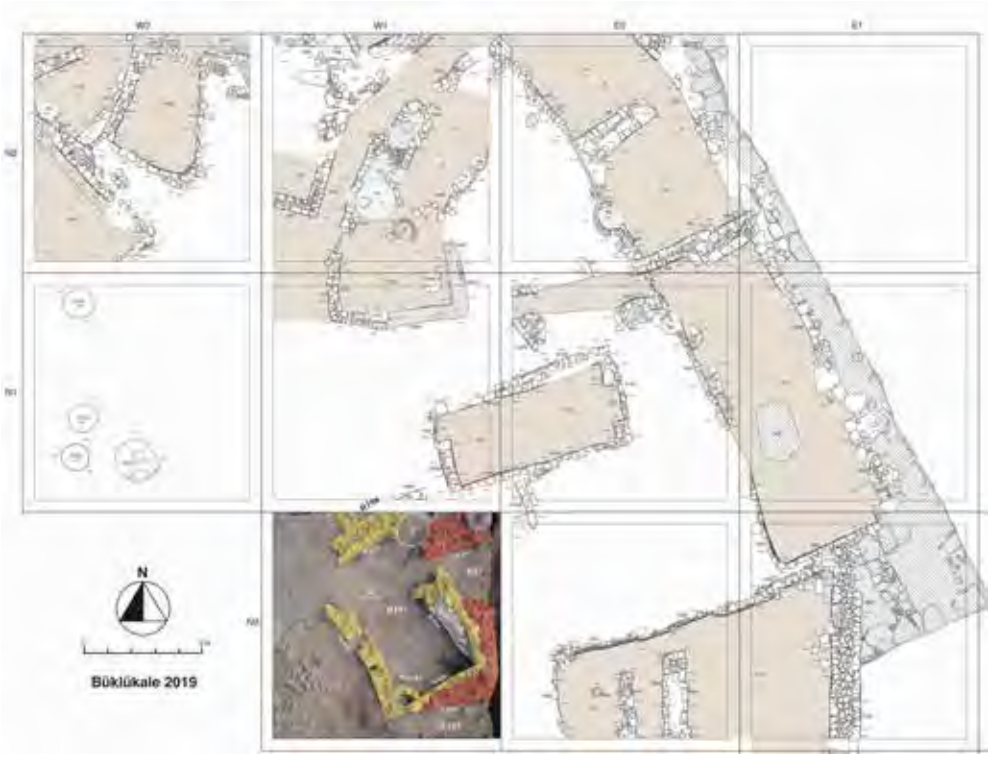
Herbordt, S. 2006 "Siegelfunde aus den Grabungen im Tal vor Sarıkale 2005," *Archäologischer Anzeiger* 1: 183-186.

Müller-Karpe, A. et al. 2000 "Untersuchungen in Kuşaklı 1999," *MDOG* 132: 311-353.

Voigt, M. M. and T. C. Young, Jr. 1999 From Phrygian Capital to Achaemenid Entrepot: Middle and Late Phrygian Gordion. *Iranica Antiqua* 34: 192-240.

W15 W14 W13 W12 W11 W10 W9 W8 W7 W6 W5 W4 W3 W2 W1 E0 E1 E2 E3 E4 E5 E6 E7 E8
N17 N16 N15 N14 N13 N12 N11 N10 N9 N8 N7 N6 N5 N4 N3 N2 N1
N0 S1 S2 S3 S4 S5 S6 S7 S8 S9 S10 S11 S12 S13 S14 S15 S16
KAYALIK
1
2
3
4
BÜKLÜKALE 2019
Yeni açılan Açmalar
Kazı çalışmaları Yapılan Açmalar
Kazı çalışmaları yapılmayan Açmalar
0
50m

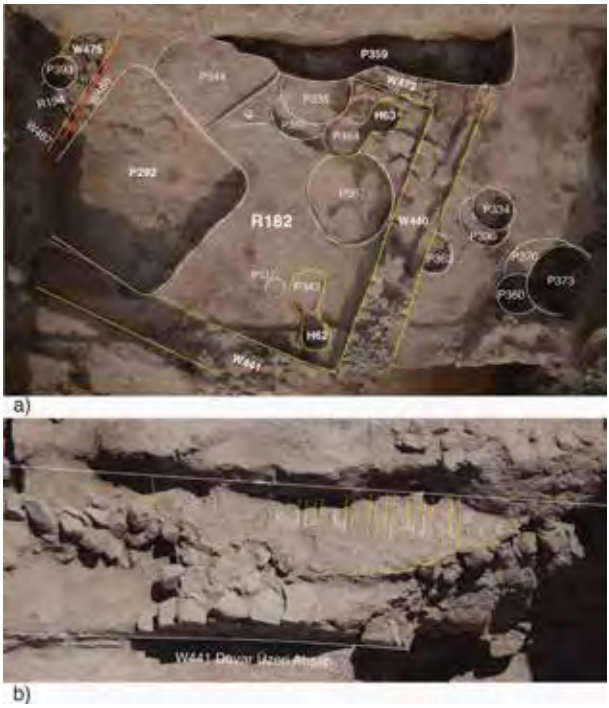
Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

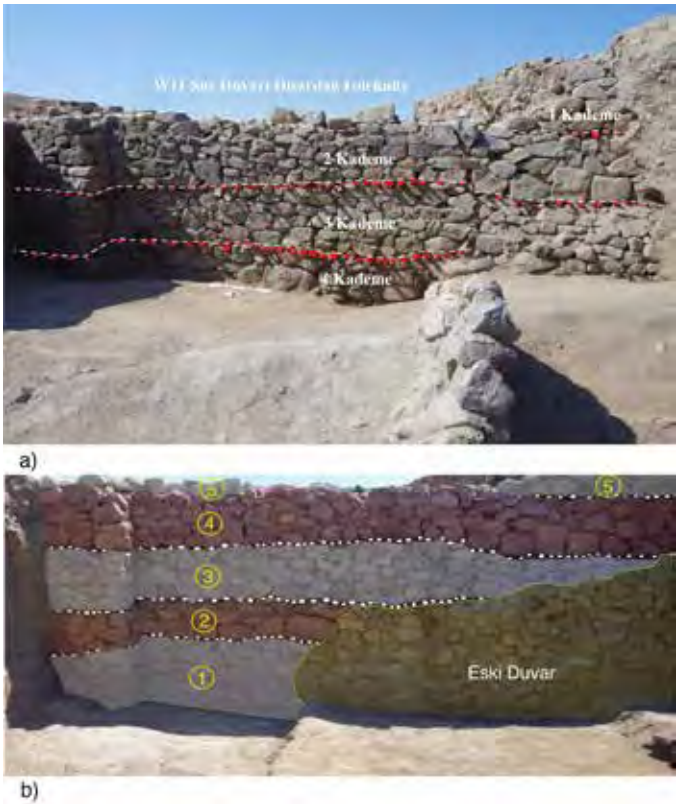

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

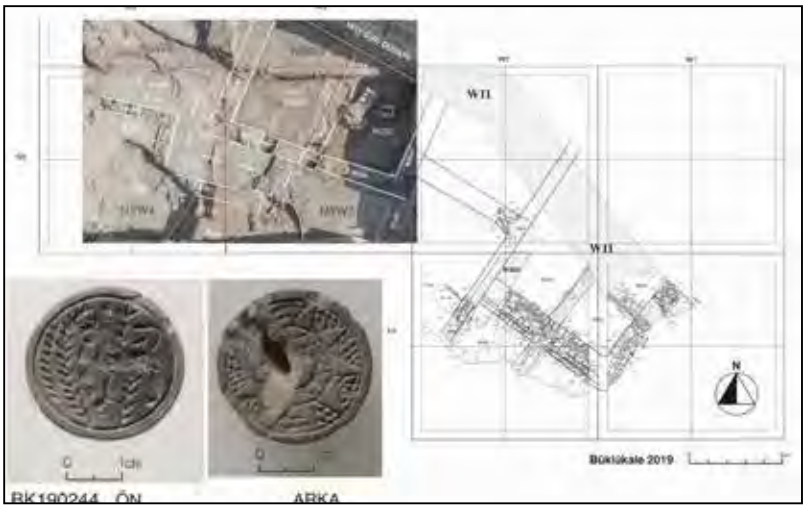
Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

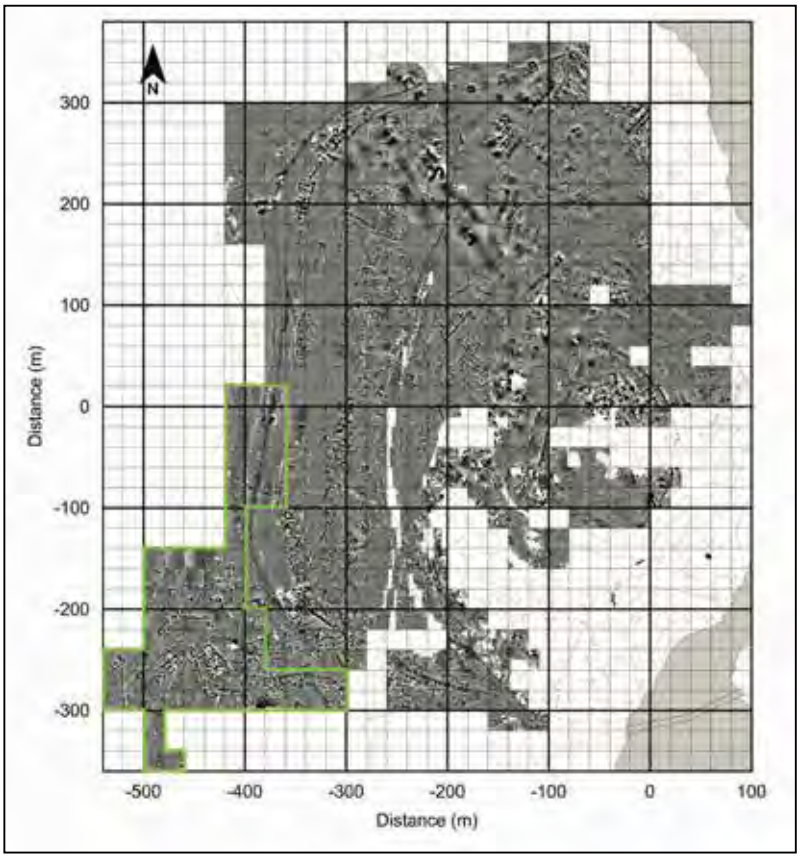

Resim: 12

W2
W1
W3
R69
R11
R191
R34
R12
R177
R185
R193
W3
W3
Böğlükale 2019

Resim: 13

Resim: 14

Resim: 15

KELENDERİS 2019/2020 YILLARI KAZI VE ONARIM ÇALIŞMALARI

K. Levent ZOROĞLU*

Mahmut AYDIN

Işık ADAK ADIBELLİ

Hüseyin ADIBELLİ

2014 yılından beri Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Batman Üniversitesi tarafından yürütülmekte olan Kelenderis kazıları 2019 sezonunda iki alanda gerçekleştirilmiş olup, bunlardan ilki agora alanının kuzeydoğusunda, Liman Hamamı ile bazilika arasında kalan alandaki kalıntıların araştırılması, diğeri ise *odeion* yapısının ikinci katına ait *analemma* duvarının henüz toprak altında kalan güney bölümünün ortaya çıkarılması, 2020 yılında ise *odeion*un tamamında yürütülen tam bir temizliğin ardından rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanması ile *odeion*un güneyini sınırlayan Ortaçağ surlarının kuzeye olan uzantısının ortaya çıkarılması şeklinde yürütüldü. Arazideki bu çalışmalar dışında depodaki malzemenin ayıklanması, gerekli etütlük olarak ayrılanların temizliği ve onarımları yapıldı.

1- AGORA'NIN KUZEYDOĞUSUNDAKİ ALANDA YÜRÜTÜLEN KAZILAR

2018 yılın kazı sezonunda Agora Bazilikası'nın kuzeyi ile Liman Hamamı'nın güneydoğusu arasında yürütülen kazılarda, genişliği 0.85m. uzunluğu 9m. olan ve kireç harcıyla birlikte kaba yontulmuş yassı taşlarla örülen bir duvar (Ü.4121) ile buna bağlanan benzer özelliklere sahip diğer bir duvarın (Ü.4125**)** oluşturduğu odanın (Ü.4126) içinde ve bunun güneybatısındaki Ü.4107 kodlu alanda çalışılmıştı. 2019 kazı sezonunda bu kalıntıların kuzeyinde kalan henüz kazma değmemiş alan Ü.4500 olarak kodlanarak buradaki dolgunun da tesviye çalışmaları başlatıldı. Bu alanın uzunluğu 20.90m. batı kesite kadar olan uzunluğu 9.50m. ve kuzey yöne doğru olan uzunluğu ise 16.70m. ölçülerindedir (Resim: 1).

Burada yüzeydeki kaba ve sertleşmiş toprak kaldırıldıktan sonra açmanın ortasında bir duvarın üst taşları belirdi (Resim: 3). Çalışmaların devamında bunun 2018 yılı kazılarında çok az bir bölümü bulunan Ü.4130 kodlu duvarın devamı olduğu anlaşıldı ve Ü.4130/4502 olarak kodlandı. Ü.4500 kodlu alanı iki dilime ayıran bu duvarın üzerindeki ince bir tabaka halindeki dolgunun kaldırılması sırasında zeminde yer yer harçlı yüzey, ayrıca iki noktada *in-situ* durumda zemin mozaiği parçaları ortaya çıktı (Resim: 2). Şimdiki halde doğrudan duvarın üzerine yapıldığı anlaşılan harap durumdaki bu mozaik parçaları Ü.4502 ve 4503 olarak kodlandı. Göründüğü kadarıyla bu mozaiğin duvar boyunca kuzey yönünde hafif çök-

* Prof. Dr. K. Levent ZOROĞLU, Batman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Batman/TÜRKİYE.
Doç. Dr. Mahmut AYDIN, Batman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Batman/TÜRKİYE.
Dr. Öğr. Üyesi Işık ADAK-ADIBELLİ, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE.
Arkeolog Hüseyin ADIBELLİ.

müş zeminde de devam ettiği anlaşıldı ve zemin çökmeden dolayı duvar seviyesine daha düşük olduğundan bu bölümün açılması sonraya bırakılarak duvarın güneyinde kalan alanda tesviyeye devam edildi. Yaklaşık 0.10m. kadar derinliğe inildikten sonra 2018 kazı sezonunda az bir bölümü ortaya çıkan Ü.4121 kodlu duvarın hamam yönündeki kalan uzantısı da ortaya çıkarıldı; böylece Ü.4130/4501 koldu duvarın paralelindeki duvar da gün ışığına çıkmış oldu (Resim: 3). Geçen yılki koduyla birlikte Ü.4121/4180 olarak kodlanan bu duvar arasında kalan alanda gerçekleştirilen kısa bir tesviye sonrasında kaba moloz taşlarla yapılmış zemine ulaşıldığında buradaki çalışmalar bu haliyle tamamlandı. Bu tesviye sırasında hamam tarafında fazla ilerleyememiş olsak da burada yaklaşık 1.00m. uzunlukta ve diğerleriyle aynı örgü düzenine sahip bir duvar parçası bulmuş olmamız bir şanstır. Ü.4533 olarak kodlanan bu duvar sayesinde bir bölümü 2018 yılında ortaya çıkmış olan Ü.4129 kodlu odanın ölçüleri anlaşılır hale geldi. Buna göre bu odanın doğu batı yönde genişliği ortalama 4.35m. kuzey güney yönde uzunluğu ise 12.40 m. kadardır.

Ü.4500 kodlu alandaki çalışmalarımız geri kalan kısmında Ü.4130/4501 kodlu duvarın kuzeyinde kalan alandaki yüzey toprağının kaldırılması şeklinde yürütüldü. Ü.4506 olarak kodlanan bu alandaki dolgunun açmanın kuzey kesitine kadar olan uzunluğu 3.65m. doğu batı yöndeki uzunluğu ise en fazla 18.90m. kadar olup +5.11m. seviyesindeki yüzey toprağının kaldırılmasının ardından alanın hemen hemen ortasında yukarıda sözünü ettiğimiz çökmüş zemindeki taban mozaiğinin üst yüzü belli oldu. Üzeri kalker tabakasıyla kaplanmış, aynı zamanda çatlaklar ve boşluklar olan bu zemin mozaiğinin doğu-batı yöndeki uzunluğu 3.40m. kuzey-güney yönde genişliği 2.60m. ölçülmüştür. Ü.4531 olarak kodlanan bu taban mozaiğinin Ü.4130/4501 kodlu duvar üzerinde küçük parçalar halinde günümüze ulaşan mozaikle bağlantısı olduğu hakkındaki öngörümüz kesinleşmiş oldu. Şu anda görünen durumuyla herhangi bir blokaj (*statumen*) yapılmadan doğrudan *rudus/nucleus* özelliği gösteren zemine yapılmıştır. (Resim: 2, 3). 2019 kazı sezonunda söz konusu mozaik tabanın üzeri kapatılarak buradaki çalışmalar sonlandırıldı ve mozaiğin temizlik ve basit onarımları 2020 kazı sezonunda gerçekleştirildi. Bu bağlamda kenarlarda sağlamlaştırma yapıldı, üzerinde var olan boşluklara ve çatlaklara dolan toprak temizlenerek buraya alçıyla dolduruldu. Yine bu sezonda üzerindeki kalker tabakası olabildiğince temizlendikten sonra üzeri jeotekstil ile kapatıldı.

Ü.4506 kodlu alanın doğusundaki Ü.4582 kodlu alandaki çalışma yapmamızın ana nedeni 2018 yılında gün ışığına çıkan Ü.4125 kodlu duvarın devamını ortaya çıkarmaktı. Bu bağlamda Ü.4531 numaralı taban mozaiğinin doğu kenarından yaklaşık 1.30m. kadar pay bırakıldıktan sonra üçgen biçimli bu alanda yüzey toprağı kaldırıldı ve kısa bir çalışmadan sonra 2018 kazı sezonunda bulunan Ü.4125 numaralı duvarın devamını oluşturan duvarın üst yüzü belirdi (Resim: 3). Böylece yukarıda ele aldığımız Ü.4129 kodlu odanın bitişiğinde de bir odanın varlığı ve bu iki odanın ortak bir duvara sahip olduğu anlaşıldı. Bu duvarın yeni çıkan bu bölümü Ü.4584 olarak kodlandı. Bundan sonra söz konusu Ü.4584 kodlu duvarın doğuya bakan yüzünün ortaya çıkarılması, gerekirse temel seviyesine kadar inilmesi için

yürütülen çalışmalarda yaklaşık 1,50m. kadar derine inildiği halde temel seviyesine ulaşılamadı. Bu nedenle çalışmalar bu seviyede durduruldu.

2018 kazı sezonunda agora girişinin hemen dışında başlatılan çalışmalarda ortaya çıkan bu kalıntıların iki dönemi işaret ettiğini düşünüyoruz. Bunlardan daha etkileyici olanı şimdilik iki odası ortaya çıkmış olan yapı kalıntısıdır. Bunun oldukça düzgün örülmüş, güçlü duvarları bize Roma Çağı mimarisini hatırlatmaktadır. Her ne kadar duvarların sıvaları (veya kaplamaları) günümüze ulaşmamış olsa da içindeki dolgunun tamamının kaldırılmaması yüzünden bu olası Roma yapısının işlevi konusunda bir öneri getirmek zordur. Kelenderis Mozaiği üzerinde liman manzarasında kentin bu bölümünde bir hamam yapısı, bunun önünde de hafif kavis yapan cephesi sütunlu, yüksek, kiremit çatılı bir portik görülmektedir. Çeşitli yayınlarımızda bu portiğin limanda bulunuşu ve mimari özellikleri dikkate alınacak olursa, bunun limanlarda olması elzem yapılardan depo, gümrük ve diğer ihtiyaçları karşılayacak özel bir yapı olduğu şeklindeki düşüncemizi çeşitli yayınlarda ifade etmiştik. Günümüzde, çevresinde Osmanlı Dönemine ait benzer işleve sahip yapıların varlığı da söz konusu Ü.4500 kodlu alandaki şimdilik iki odasıyla gün ışığına çıkan bu kalıntının da bu amaca uygun bir yapı olabileceği yönündeki önerimizi destekler. Mozaik üzerindeki yapının deniz seviyesinden yüksek, yani birkaç basamakla çıkılan bir yan cephesi olduğu da dikkate alınırsa bulduğumuz bu kalıntının söz konusu yapıya ait olduğu, bunun alt katını oluşturduğu söylenebilir. Bütün bu öneriler söz konusu kalıntının içindeki dolgunun kaldırılmasının ardında daha çok anlaşılabilecek duruma geleceği kanaatindeyiz. Bu dolgunun üzerindeki mozaik zeminin buradaki daha geç olduğu hem basit süsleri, hem de yapım tekniği açısından kolayca anlaşılmaktadır. Burada temel olarak siyah ve beyaz mozaik taşları (*tesserae*) kullanılmış olup, ana panoda basit şeritler, bordürde ise eşkenar dörtgenlerden oluşan bir süsleme söz konusudur. Bu özellikler dikkate alınırsa bu mozaiğin bazilika tabanındaki mozaiklerden de sonra, belki de M.S. 7. yy.da yapılmış olabileceği söylenebilir. Ne yazık ki limanın çevresine sonraki dönemlerde de çeşitli imar faaliyetlerinin olması, bu bölgedeki daha eski yapıların da tahribini kolaylaştırmıştır. Diğer taraftan bazı mülkiyetler bağlamında bu alanda kazı yapma işi de giderek zorlaşmaktadır ve gelecekte yapılacak çalışmaların bu sorunlara ne oranda yanıt vereceği de kuşkuludur. Fakat en azından portiğin olası kalıntısının küçük de olsa bir parçasının bulunmuş olması da bizim için bir kazanç sayılmalıdır.

2019 yılı kazılarında agora alanında gerçekleştirilen diğer temizlik çalışmalarında da yukarıda sözü edilen yapılarla ilişkili yeni bir kalıntı elde edilememiş olup, ortaya çıkan bazı duvar kalıntıları belki de son dönem Osmanlıdan kalma yapılara aittir.

2- ODEİON KAZILARI

2019 ve 2020 kazı sezonlarında üzerinde yoğunlaştığımız diğer bir yapı Kelenderis antik kentinde Roma Çağından günümüze oldukça harap durumda ulaşmış olan *odeion* binasıdır. Bu yapıda son iki sezonda gerçekleştirilen çalışmalarla yapının plan şemasına ait kalıntılar gün yüzüne çıkarılmış, bu altlık sayesinde kalıntıların rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanmıştır.

Önceki yıllarda (özellikle 2001-2005 yılları arasında) gerçekleştirilen kapsamlı kazılardan sonra uzunca bir süredir üzerinde çalışılmayan bu yapının henüz tam olarak ortaya çıkarılamayan bölümleri 2019 ve 2020 yıllarında gerçekleştirilen çalışmalarla büyük oranda gün ışığına çıkarıldı. Bu kapsamda önce yapının ikinci oturma alanını sınırlayan *analemma* duvarının tamamı ortaya çıkarıldı, ayrıca *analemma* duvarıyla ile *diazoma*yı oluşturan duvar arasındaki magazinlerin bir kısmının temizliği yapıldı, son olarak yapıya giriş koridorları olan güney ve kuzey *parados*ları açıldı.

2.1. Ü.200'de Yürütülen Çalışmalarının Seyri ve Elde Edilen Bulgular

Yukarıda belirtildiği gibi yapının *analemma* duvarının devamını bulmak üzere 2019 kazı sezonunda yürütülecek çalışmalar için tespit ettiğimiz alan, yapının batısında, 18.20m. uzunlukta, kuzey yönde 1,90m. güney yönde ise 3.20m. ölçülerinde bir alan olup Ü.200 olarak kodlandı (Çizim: 1, Resim: 4). Geçen yıllarda yapılan kazılarda kodlamalar eksik bırakıldığından bu kazı sezonunda Kelenderis'te uygulanan sistemine göre yeniden kodlama yapıldı. Buna göre *analemma*nın açılan kuzey bölümü Ü.231, tamamı açılan *diazoma* duvarı ise Ü.230 olarak kodlandı. İç içe iki yay oluşturan bu iki duvar arasındaki mesafe 3m. dolayında olup, geçen yıllarda ortaya çıkmış olan bölme duvarlarından açmamızın başlangıcına en yakın olanı da Ü.232 olarak kodlandı (Resim: 4). Önceki yıllarda burada yapılan kazılarda ilk kültür toprağı günümüz seviyesinden ortalama 0,80m. derinlikte ortaya çıkmış olduğundan Ü. 200 kodlu alandaki tesviye çalışmalarına da bu seviyeye ulaşmak üzere başlatılan kazılarda yıkılan bölme duvarlarına ait moloz taşlarla birlikte kireçtaşından yapılmış bir İyon başlığı parçası (Ü.213) da ele geçti ki, belki de bu parça söz konusu yıkılan duvarlarda devşirme olarak kullanılmıştı.

Tüm alanda yürütülen tesviye çalışmaları sonunda hem *analemma* duvarının açma içindeki devamı hem de bölme duvarlarının üst bölümleri gün ışığına çıkarıldı. Bu aşamada ortaya çıkan her bir bölme duvarı ve bunların arasındaki alanlar sırasıyla kodlandı. Bölme duvarları: Ü.234, 236, 238, 241; bunların arasındaki magazinler, Ü.233, 235, 237 ve Ü.322 şeklinde numaralandı. Bu aşamadan sonra söz konusu magazinlerin içindeki dolgunun tesviyesine geçildi; böylece hem *analemma*'nın hem de bununla *diazoma* duvarı arasındaki magazinlerin temizliği gerçekleştirildi. Burada vurgulamamız gereken noktalardan biri de magazinleri sınırlayan duvarların her ikisinin *diazoma* duvarına bağlandığı yerden başlayarak *analemma* duvarlarına bağlandığı yere kadar aralarındaki açıklık artmaktadır. Bu bağlamda bir örnek verecek olursak Ü.233 No.lu magazinin *diazoma* tarafındaki genişliği veya bunu sınırlayan iki duvar arasındaki açıklığı 4.10m. iken, batı yönde, yani *analemma* duvarında bağlandığı yerdeki genişliği 4.80m.ye çıkmıştır. Bu da her iki yönde ortalama 0.70m. dolayında bir açıklık farkı olduğunu ortaya koymaktadır ki, bu durum tiyatro, *odeion* gibi yapıların radyal bir plan şemasına bağlı olmasıyla ilgilidir (Çizim: 3 b).

Ü. 233 kodlu magazinin Ü.232 No.lu kuzey duvarın uzunluğu 2.60m. kalınlığı 0.57m. yüksekliği ise 0.90m. kadardır. Buna paralel Ü.234 kodlu duvarın uzunluğu ise 2.73m. ka-

lınlığı 0.59m. ölçülebilen yüksekliği ise ortalama 1.70m. kadardır. Bu magazindeki tesviye sırasında fazla malzeme vermeyen toprak bir zemin kazılmıştır.

Bundan sonra gelen Ü.235 kodlu magazinin kuzey yöndeki genişliği 2.80m. güney yönde ise batı 3.05m. kadardır. Bunun kuzey sınırını Ü.234, güney sınırını ise Ü.236 No.lu duvarlar oluşturmaktadır ve bunun uzunluğu 3.04m. kalınlığı 0.59m. olup, ortalama yüksekliği ise 1.80m.dir. Bu magazindeki kazılarda yoğun moloz taşla karşılaşılmış olup, bir kısmının zemin kaplaması özelliği göstermesi yüzünden tesviye çalışmalarına devam edilmeyip *diazoma* duvarına bitişik durumdaki bu olası zemin bu haliyle bırakılarak *analemma* duvarını bulmak üzere geri kalan alanda tesviyeye devam edilmiştir. Burada hemen hemen *analemma* duvarı seviyesine gelindiğinde bir insan iskeletiyle (Ü.262) karşılaşıldı. Sırt üstü uzatılmış, elleri göbek üzerinde bağlanmıştır. Bu iskelet *odeion*un bulunduğu alanın 19. yy.da buraya inşa edilen kilisenin mezarlık olarak kullanıldığı dönemden olup, önceki yıllarda da bu seviyede yüzden fazla bireye ait iskelet bulunmuştur. Temizliği yapılıp belgelendikten sonra kaldırılan iskeletin bulunduğu zeminde kısa bir tesviye sonrasında buradaki çalışmalar da durdurulmuştur.

Bu magazinin güney komşusu olan Ü.237 kodlu magazinin bulunduğu yerde, *analemma* duvarının üst yüzü özellikle yontularak, sonradan inşa edildiği anlaşılan bir duvara (Ü.242) yer açılmıştır. Düzgün bir biçimde ve *analemma*'nın batıya bakan yontulmuş bölümünün üzerine oturan bu duvara magazini güneyde sınırlayan Ü.238 numaralı duvar da bağlanmış olup, bunun ölçülebilen uzunluğu 1.85m. kalınlığı 0.57m. yine ölçülebilen yüksekliği ise 0.20m.dir (Resim: 4).

Bu şekilde *analemma*nın tahrip edilmiş ilk bölümüyle karşılaşılmış oldu ki, bu da *odeion*un asıl işlevini yitirmesinden sonraki bir evredeki yapılaşmaya işaret etmektedir. Söz konusu geç dönem duvarının başlangıç bölümü Ü.242, buna bağlanan magazin duvarından (Ü.238) sonraki, yani komşu Ü.322 kodlu magazinde devam eden bölümü Ü.330 olarak kodlandı. Moloz taş ve toprak harcıyla oldukça düzgün bir şekilde örülmüş bu duvar bundan sonraki iki magazinde de devam etmektedir. Bu magazindeki dolgunun temizliği sırasında da dolgu toprağı dışında çevredeki duvarların yıkılmasıyla yoğun şeklide moloz taşlarla dolmuş, hatta basit şekilde örülmüş bir duvarı işaret eden kalıntılar ortaya çıkarılmıştır; magazinin durumu anlaşıldığından tesviye çalışmaları bu seviyede durduruldu. *Analemma* duvarının batıya bakan cephesinin açığa çıkarılması sırasında da gri renkte damarlı mermerden yapılmış bir el baltası veya biley taşı bulunmuştur. Ü.310 olarak kodlanan bu objenin uzunluğu 5.7cm. ağız genişliği 4.5cm. dip genişliği 3.0cm. kalınlığı ise en fazla 2.0cm.dir.

Ü.237 kodlu magazinin bir sonraki komşusu olan Ü.322 No.lu magazinin güney duvarı (Ü.241) arasındaki seviye indirme çalışmalarında *analemma* duvarının Ü.330 kodlu duvarın uzantı şekli yüzünden asıl blokların yontulmuş daha fazla yontulmuş olduğu; bu bölümde ayrıca *diazoma*yı oluşturan duvarın da bozulduğu, bozulan kısımda bir ağacın kök saldığı görüldü (Resim: 4). Bunlar temizlendikten sonra bile tahribatın magazinin zemin seviyesine kadar indiği ve yukarıda sözü edilen geç dönem duvarın da (Ü.330) aynı sağlamlıkta

bu magazinde devam ettiği anlaşıldı. Duvarın buradaki uzunluğu 4.90m. genişliği 0.47m. yüksekliği ise 1.00m. olup, Ü.242 olarak kodlanan parçasıyla birlikte toplam uzunluğu 7.30m.ye ulaşmıştır. Ü.322 No.lu magazindeki çalışmalar buradaki döküntü taşların temizlenip, toprak tabakasına ulaşılmasından sonra sonlandırıldı.

Bu magazindeki çalışmaların sonlanmasıyla Ü.200 olarak belirlediğimiz alandaki çalışmalar da tamamlanmış oldu. Bu çalışmayla önceki yıllarda 1/3'lük kısmı açılmış olan ikinci kat oturma sıralarının yarıdan fazlasına ait magazinler ve bunları birbirinden ayıran duvarlar ortaya çıkarılmış oldu. 2020 yılı kazılarına ise *analemma*'nın geri kalan kısmıyla, kuzey ve güney *parados*ların temizliği yapıldı.

2.2- Analemma Duvarının Ortaya Çıkarılması Çalışmaları

*Odeion*un ikinci katına ait alt yapının ortaya çıkarılması çalışmaları 2020 yılında da sürdürüldü. Bu dönemde, öncekinden farklı olarak magazinlerin zeminlerinin bulunması yönünde çalışmaları bir süreliğine askıya alınarak, daha çok *analemma* duvarının tamamının ortaya çıkarılmasına odaklanıldı. Bu bağlamda henüz kazma değmemiş ilk alan Ü.400 şeklinde kodlanarak başlatılan çalışmalarda, ilk tesviye sonrasında beliren magazinler ve bunları birbirinden ayıran duvarlar da ayrı ayrı kodlandı (Çizim: 1, Resim: 5). Geçen yıl çalışan son magazine (Ü.322) komşu olan bu magazinde önceki yıllarda çıkmış olan ve devşirme olarak ikinci kez kullanıldığı anlaşılan yan yana üç bloğun çevresinde ince bir temizlik yapıldı. Göründüğü kadarıyla şekilleri *analemma* duvarında kullanılan bloklarla benzerlik gösteren bu yan yana yerleştirilmiş üç blok topluca Ü.410 olarak kodlandı ve yerinde bırakılarak tesviyeye bu blokların batıya bakan cephesinde devam edildi (Çizim: 1, Resim: 6). Bu çalışma sonunda magazinin yüzeyden de belli olan oldukça tahrip olmuş batı duvarı (Ü.411) ve bunun *analemma* duvarına (Ü.231) bağlanan bölümü; ayrıca hemen hemen doğu-batı yönlü uzanan, genişliği 0,80m. uzunluğu ise 3.10m. olan bir duvar parçası (Ü.438) bunun altında da *analemma* duvarının bloklarının üzerine yerleştirildiği, moloz taş ve kireç harcıyla örülmüş alt yapısı ortaya çıktı (Resim: 6). Burada dikkat çekici ilk durum, Ü.438 No.lu duvarın *analemma* duvarına göre çapraz bir konumda olduğu ve *analemma* duvarının üst yüzünün yontulmasından sonra buraya yerleştirildiğidir ki, bu da söz konusu Ü.438 kodlu duvarın buraya sonradan, yani *odeion*un işlevinin sonlanmasından sonra yerleştirilmiş olduğuna işaret eder. Bunun yanında hem Ü.438 kodlu duvarda görülen blokların, hem de Ü.410 olarak kodlanan blokların *analemma* duvarının bloklarına benzemesi ve ölçülerine yakınlığı da bunların asıl yerlerinin alt yapısı ortaya çıkan *analemma*'nın bu bölümünden çıkarılmış olduğunu gösterir.

Ü.400 kodlu açmada *analemma* duvarının bulunmasından sonra ortaya çıkan magazin Ü.448 olarak kodlandı; ancak bu magazinin geri kalan kısmında herhangi bir tesviye yapılmadan çalışmalar Ü.438 kodlu blokların oturduğu seviyede tamamlandı.

Ü.400 kodlu açmada *analemma* duvarının ortaya çıkmasının ardından bunun devamını belirlemek üzere Ü.448 No.lu magazinin güneyinde ve sadece *analemma* doğrultusunda ol-

mak üzere genişliği 2m. uzunluğu 5.50m. olan yeni bir açmada çalışmalar başladı. Ü.453 olarak kodlanan bu açmada yüzey toprağının alınmasından hemen sonra moloz taş ve topraktan oluşan dolgu temizlendi. Ardından bu açmanın güney ucuna yakın yerde *diazoma* duvarıyla *analemma*'yı birleştiren duvarın *analemma* duvarına bağlanan bölümü ve *analemma* duvarına ait blokların üzerine yerleştirildiği temelin devamı gün ışığına çıktı (Çizim: 1). Önceki magazinde olduğu gibi, bunun da zemininde tesviye yapılmadan bu haliyle bırakılarak *analemma* duvarının takibi bir sonraki açmada sürdürüldü. Ü.461 olarak kodlanan bu açmanın kuzey-güney yöndeki uzunluğu 2m. doğu-batı genişliği ise 0,80m. kadardır (Çizim: 1). Bu açmada bir süre tesviye yapıldıktan sonra *analemma*nın üst yüzü belirdi ve bunun devamını takip etmek üzere açmanın sınırı *odeon*un güney girişinin (*parados*) bulunduğu alana doğru uzatıldı. Buradaki tesviye sonrasında *analemma*nın moloz taş ve kireç harcıyla örülmüş alt yapısının son bölümü de ortaya çıktı. Burada dikkatimizi çeken durum; söz konusu alt yapıyı oluşturan temelin yüzeyinin genişliğinin *diazoma* yönünde artmış olmasıdır ki, bu bölümde genişlik ortalama 1,60m.ye ulaştı (Çizim: 1). Temelin bu şekilde geniş yapılmasının statik nedenlere bağlı olduğunu düşünüyoruz. Ne yazık ki, söz konusu temelin üstüne yerleştirilen blokların olmayışı yapının toprak üstünde görünen kısmının ölçüsü hakkında bir şey söylememizi engeller; buna rağmen görüşümüz, bu blokların *analemma* yayının kuzeyindeki bölümünde *in-situ* durumda çıkmış bloklarla aynı ölçülere sahip olduklarıdır. Diğer taraftan *analemma*nın uç bölümünde, bunun dış kenarının bir kısmı buradaki bahçe duvarının altında kalmıştır (Resim: 6). Duvarın görünen kısmı ise, 90 derecelik bir açı yaparak 1,17m. uzunlukta ve 1.44m. genişlikte bir duvar şeklinde *diazoma* duvarına bağlanmıştır (Resim: 6). *Analemma* duvarının modern bahçe duvarının altında kalan kısmında aynı zamanda *parados*a dışardan girişin nasıl olduğuyla ilgili verileri de bulundurduğu düşünülürse, hem bu duvarın geri kalan kısmının üst yüzeyinin, hem de yapının güney girişine, yani *parados*a bağlandığı bölümün belirlenmesinde elde edeceğimiz bilgilerin bir süre de olsa eksik kalacağı anlaşılmaktadır. Ne yazık ki, benzer durum aşağıda ele alacağımız kuzey *parados* girişi için de geçerlidir.

2.3. Güney ve Kuzey Paradosların Açılması

*Analemma*nın güney bölümünün hiç olmazsa yüzeyinin açılması tamamlandıktan sonra bununla sahne binası arasında orkestraya ulaşımı sağlayan güney *parados*un açılması çalışmaları başlatıldı (Çizim: 1, Resim: 6). Ü.510 olarak kodlanan bu alanın neredeyse tamamını kapatan ve sahne binasını *analemma*'ya bağlayan duvar olduğu anlaşılan bu yıkıntı temizlendikten sonra *parados* zeminine kadar tesviye yapıldı ve özellikle *analemma*'nın orkestraya kadar olan ve kireçtaşı bloklardan oluşan bağlantı duvarı (Ü.647) ortaya çıktı. Aynı alanda, bunun paralelinde olan, ancak örgüsü farklı bir duvar daha ortaya çıktı ki, olasılıkla bu kalıntı yapının sahne binasının doğusunda, kuzey-güney yönünde uzanan Ortaçağ sur duvarının sırt duvarıdır. Bu bağlamda *parados*un ölçülebilen genişliği ortalama 4.00m. kadardır. Burada sözü edilen olası Ortaçağ duvarının sahne binasını kapatan bölümünde, sahne önüne (*proskenion*) bağlanan tek sıra halinde blokların oluşturduğu bir podyum (Ü.650) or-

taya çıkarıldı ki bu yüzden *parados*un genişliği burada 2m.ye düşmüştür (Çizim: 1, Resim: 6). Bu iki sıranın arkasındaki blok ise *diazoma*nın altına doğru ilerlemektedir. Bunların üzerinde, harç kalıntılarının varlığı bu sıranın da üzerinde başka blokların olduğuna işaret eder. Bu podyumun işlevi konusunda şimdilik herhangi bir veri elde edememiş olsak da, burasının sahne binasına çıkış yeri olduğu düşünülebilir.

*Parados*un batı duvarını oluşturan *analemma*'nın sondan bir önceki bloğunun uzun yüzüne, burada bir yuva açılarak yerleştirilmiş bir plaster sütun kaidesi (Ü.648) bulunmaktadır (Çizim: 1, Resim: 6). Beyaz renkte sert kireçtaşından yapılmış olan Attik-İon profile sahip bu paye yukarıda sözü edilen podyumun (Ü.650) başlangıcıyla aynı hizada olup, bu konumuyla bir bakıma *parados*un da sonunu, ilk oturma sırasının başlangıcını işaret etmektedir. Eğer modern bahçe duvarının altında kalan parados girişinin başlangıç noktasını burası olarak kabul edecek olursak, paradosun söz konusu payeye kadar olan uzunluğunun 8,70m. kadar olduğu söylenebilir.

Günümüzde zemini toprak olan güney *parados*un yan duvarlara yakın kısımlarında kireç harcıyla karıştırılmış, oldukça küçük dere kumu çakıllarından oluşan kaplama kalıntıları bulunmaktadır. Aslında sözü edilen bu kaplamanın mozaik taşlarının üzerine yerleştirildiği alt yapıya ait olduğunu da söylemek mümkündür ki, benzer durum önceki yıllarda kazısı yapılan orkestranın ve aşağıda ele alacağımız kuzey *parados*un zemininde de karşımıza çıkmıştır ve buna bağlı olarak, günümüze ulaşmamış olsa bile odeonların özellikle *parados*ların ve orkestralarının zeminlerinde mozaik uygulaması örnekleri oldukça yaygındır. Bu konuda Kelenderis'e en yakın konumdaki Anemurium *odeion*u örnek gösterilebilir.

*Odeion*un güney bölümündeki çalışmaların 2020 kazı sezonunda tamamlanmasının ardından benzer çalışma bu sezon içerisinde yapının kuzeyinde de gerçekleştirilmiştir (Çizim: 2, Resim: 7). Bu kapsamda; yapının kuzey girişini sonradan dolduran malzemenin kaldırılmasından önce geçmiş yıllarda kazılmış, ancak zamanla bitki ve akıntı toprakla kısmen dolmuş olan magazinde temizlik yapılarak, *analemma* yayının ve *parados*un batı duvarının kaybolmuş blokları yeniden gün ışığına çıkarıldı. Ü.560 olarak kodlanan bu alanın doğu-batı yönde uzunluğu 3.26m. genişliği ise 2.70m. ile 2.05m. arasındadır (Çizim: 2, Resim: 7). İlk tesviye katmanında toprak ve irili ufaklı taş, harç ve sıva parçalarından oluşan dolgu, ardından *diazoma*ya koşut olarak moloz taşlarla örülmüş basit bir duvar kalıntısı bulundu, bunlar belgelenip durumları korundu. Bu çalışma sonunda *diazoma* ile *analemma*yı birbirine bağlayan duvar neredeyse zemin seviyesine kadar yok edilmiş olsa da bunun *diazoma* duvarına bağlantı yeri görünür durumdadır. Ü.596 olarak kodlanan bu duvarın yapının işlevinin bitmesinin ardından olasılıkla bu alanı genişletmek ve bu şekilde kullanmak üzere yıkıldığı anlaşılmaktadır. Çalışmalarımız sonunda *analemma* yayı ve bunun *parados*un batısını oluşturan duvarı belli oldu; bu sonuçlar elde edildikten sonra bu alandaki kazı sonlandırılarak asıl işimiz olan *parados*un içini kapatan dolgunun temizliğine başlandı.

Aslında önceki dönemlerde yapılan kazılarda *parados* da kısmen ortaya çıkmış durumdaydı. Bu yüzden ilk temizlik sonrasında eksik kalan kısımlar da yani *parados*un kuzeyin-

deki ve doğusundaki alanda kazılar başlatıldı. Bunun için tüm alan Ü.584 olarak kodlandı ve önceki dönemde ulaşılan seviyeye erişildikten sonra *parados*un orkestraya ulaştığı noktada bulunan ve benzeri güney *parados*ta da bulunmuş olan beyaz kireçtaşında plaster sütun kaidesi yeniden ortaya çıkarıldı. Ü.585 olarak kodlanan bu kaidenin altında kireç harcı kalıntılarının olması dikkat çekicidir. Çalışmalar sahne binasının bulunduğu yere doğru genişletildi ve burada da küçük çakıl taşları ve kireç harcıyla oluşturulmuş zemin (Ü.589) ortaya çıkarıldı. Yukarıda güney *parados*ta da bulunan benzer özellikteki zeminin belki de mozaik zeminden kalabilen kalıntı olduğu şeklindeki değerlendirmemiz burası için de geçerlidir.

Çalışmalarımız kazı alanının kuzey kesitine, yani *parados*un başlangıcının bulunduğunu düşündüğümüz yere kadar uzatıldı (Çizim: 2, Resim: 7). Ü.610 olarak kodlanan bu alanda da zemin seviyesinde yukarıda sözünü ettiğimiz çakıl taşı zeminin bulunması ve bunun hemen hemen açma kesitine kadar uzandığının görülmesi, *parados*un buraya kadar uzandığının açık kanıtıdır. Ne yazık ki, *parados* buraya kadar uzanıyor olsa da, *parados*un başlangıcı hâlihazırdaki açma kesitine isabet etmekte olup, bu kesitten hemen birkaç metre sonra Osmanlı Dönemi kilise binasına yaklaşılmıştır. Bu yüzden; *parados*un girişinin bulunduğunu tahmin ettiğimiz bu alanda en azından şimdilik burada kazı yapma olanağı bulunmamıştır. Tek teselimiz kuzey girişe ait batı duvarının bloklarını takip ederek, yine kuzey yöne doğru genişlettiğimiz tesviye sonrasında *diazoma* ile *analemma*yı birbirine bağlayan ve önceki dönem kazılarında ortaya çıkarılmış olan kuzey girişin doğuya bakan yüzü de tamamen ortaya çıkarıldı. Önceki dönem kazılarında ortaya çıkarılan ve odeonun ikinci oturma sıralarını destekleyen *analemma*nın bir parçası olan bu destek duvarı da Ü.590 olarak kodlandı (Çizim: 2, Resim: 7). Burada, hemen hemen *diazoma* hizasında söz konusu *analemma* duvarına yaslanmış bir duvar parçası bulunmaktadır. Duvarın başlangıcında tek parça halinde, dikdörtgen şekilli genişliği 0,63m. yüksekliği 0,93m. kalınlığı ise 0,33m. olan kireçtaşı bir blok ve bununla *analemma* arasında kaba yontulmuş moloz taşlarla oluşturulmuş bir dolgu bulunmaktadır. Bir plaster sütunu andıran bu blok ve bunun bağlı olduğu duvar Ü.591 olarak kodlandı (Çizim: 2, Resim: 7). Bu ve devamındaki duvarın yapım şekli ve ölçüsü yukarıda ele aldığımız güney *parados*ta da karşımıza çıkmış olan ancak daha kötü durumda olan duvarla benzerlik göstermesi dikkat çekicidir ve bu uygulama asıl *odeion* yapısıyla ilgili olmalıdır. Bulunduğu yer bakımından dikkate alınacak olursa, bu her iki duvarın bir karşılığının olduğu ve bu karşılık ile arasının bir kemer veya düz bir blokla kapatılarak orkestra öncesinde sembolik bir kapının varlığı söz konusu olmalıdır. Gerçekten de bunun tam karşısında, Ortaçağ surlarına bitişik durumdaki ortaya çıkan bir duvar (Ü.594) belki de sözünü ettiğimiz kapının doğu kenarını oluşturmaktaydı. Bu arada Ü.591 ile Ü.594 arasındaki zeminde bu kapının eşiğinin alt yapısını oluşturan bir alt yapının varlığı da bu önerimizi desteklemektedir.

Ü.610 kodlu açmadaki çalışmalarda açmanın doğu yönde genişletilmesi sırasında *parados* zeminine yakın seviyede bir bireye ait, bazı kemikleri eksik bir mezar bulundu (Ü.613). Bu iskelet Osmanlı Döneminde *odeion* alanının mezarlık olarak kullanılmasıyla ilgili olmalıdır. Bu da belgelenip kaldırıldıktan sonra alandaki temizlik özelikle doğu yöne kaydırıldı.

Ü.626 olarak kodlanan bu alanda başka bazı duvarlar çıkmış olsa da bunların asıl yapıyla ilişkisi kuşkuludur. Fakat Ortaçağ surlarına sırtını vermiş olan ve oldukça düzgün bir şekilde örüldüğü anlaşılan bir duvar belki de *parados*un doğu duvarıdır. Ü.627 olarak kodlanan ve 3,10m. uzunlukta olan bu duvarın ancak batıya bakan cephesi ve üst yüzeyinin az bir kısmı açılmış olduğundan kesin bir şey söylemek zordur; duvar bu haliyle bırakıldı.*Odeion*da gerçekleştirilen bu çalışmaların ardından 2020 kazı sezonunun geri kalan kısmında yapının rölöve alımı ile restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanması işi gerçekleştirildi (Resim: 9, Çizim: 3 a, b,).

2.4. Ortaçağ Surlarının Tespiti ve Temizlik Çalışmaları

*Odeion*daki kazı çalışmaları tamamlandıktan sonra bu yapının doğu cephesini kapatan Ortaçağ surlarının özellikle doğuya bakan cephesinin sınırlarının tespiti ve bunun kuzey yöndeki devamında, Agora Bazilikası'nın güneyini sınırlayan bölümüyle birleşme ortaya çıkarmak amacıyla çalışmalar başlatıldı. Bu çalışma aynı zamanda günümüzde tamamen dolmuş olan limanın bu kısmındaki olası kalıntıların da anlaşılması amacına yöneliktir.

Kazı için seçilen ilk alan Osmanlı Dönemi kilise yapısının doğusundaki teras olup burası Ü.700 şeklinde kodlandı (Resim: 9). Buradaki dolgunun üst seviyesi hemen hemen surların üst seviyesiyle eşit olup, zeminde yer yer bazı duvar izleri görülmekteydi. Buradan hafifi bir eğimle alçalan dolgu, limanın dolan bölümüne inmektedir ki arada ortalama 2.50m.-3.00m. seviye farkı bulunmaktadır. Kazılacak yerin günümüz deniz seviyesinden yüksekliği ise 5.00m. dolayındadır.

Yüzeydeki kalıntılar da dikkate alınarak başlatılan tesviye sırasında önce kuzey-güney yönlü, moloz taş ve toprak harcıyla örülmüş bir duvar (Ü.701) belirdi. Genişliği 0,70m. açılan bölümünün uzunluğu ise açmanın genişliği kadar, yani 9.70m.dir. Hem şekil, hem de malzeme ve konum bakımından dikkate alındığında bu duvarın sur duvarıyla ilgisinin olmadığı açıkça anlaşılmaktadır. Bu aşamada söz konusu geç duvar şimdilik yerinde bırakılarak bunun batıya ve doğuya bakan cephelerinde genişletme çalışmaları başlatıldı. Ü.702 olarak kodlanan batı cephesinin genişletilmesi sırasında Ü.701 kodlu duvarın aslında tek sıra taşları kalmış temel olduğu görüldü. Açmanın devamında ise ikinci bir duvar belirdi. Ü.701 kodlu temelden kuzey yönde 1.00m. kadar, güneyde ise bu temelle buluşan bu duvar Ü.738 olarak kodlandı. Duvarın doğuya bakan kenarında kaba yontulmuş nispeten büyük yassı taşlar; örgüsünde de kireç harcı kullanılmış olup iç dolgusunda nispeten küçük moloz taşlar kullanılmıştır. Duvarın batıya bakan cephesi henüz açılmamış olmakla birlikte ortaya çıkan kısmının genişliği kuzey yönde 0,50m. iken güneyde 0,82m. uzunluğu ise yaklaşık 8,15m. kadardır ve Ü.701 No.lu kuru duvardan kot olarak yaklaşık 0,30m. daha aşağıdadır. Bu durumda ilk çıkan duvar hakkındaki yargımız daha kesin hale gelirken Ü.738 kodlu duvarın kuzey ucundaki dolgunun bazilikanın avlusuna (*atrium*) ait güney duvara kadar olan kısmında yüzey toprağı kaldırıldığında duvarın dolgusunu oluşturan moloz taşların devam ettiği görüldü. Duvarın daha iyi anlaşılması bakımından ve bunun genişletilmesi gerektiğinden,

Ü.701 kodlu duvar belgelenip kaldırıldı ve Osmanlı Dönemi kilisesinin kuzey duvarının bulunduğu tarafta 0,70m.lik bir pay bırakılarak genişletilen açmada Ü.738 kodlu duvarın diğer kenarına ulaşıldı (Çizim: 4, Resim: 10). Bu haliyle surun bazilikanın güneyini sınırlayan parçasına dayandığı ve genişliğinin 2,60m. dolayında olduğu görüldü.

Ortaçağ surlarının iki kolunun birleşme yerinin tespitinden sonra bu kez Ü.738 kodlu duvarın doğuya bakan cephesindeki dolgunun tesviyesine başlandı. Bu alanda ortalama 2m. kadar aşağıya inildikten sonra birbirine paralel ve doğu batı yönünde uzanan üç duvar (Ü.808, 827, 879) bulundu. Buradaki tesviye sürdürüldüğünde Ü.808 kodlu duvarın sur duvarına dayandığı, ayrıca bunun hemen kuzeyinde temelleri gün ışığına çıkan küçük bir mekânın (Ü.939) olduğu, 0,57m. genişliğindeki Ü.827 kodlu duvarın uzunluğunun ise 4,50m.ye ulaştığı görüldü (Çizim: 4).

Ortaçağ surlarının dışında ve ortalama 2,50m. daha alt seviyede bulunan bu duvarların bulunmuş olması akla iki olasılık getirmektedir: Bunlardan zayıf olanı, söz konusu kalıntıların daha erken dönemlere ait olmasıdır. Fakat bunların malzeme ve örgü özellikleri dikkate alındığında Ortaçağ sonrasından, özellikle limanın bu bölümünün dolmasından sonraki dönemlerden olması daha akla yatkın bir olasılıktır.

Bu alandaki çalışmaların bir bölümünü de Agora Bazilikası'nın güneyini sınırlayan Ortaçağ surlarının kuzey yöne uzayan bölümüyle buluştuğu yere kadar olan dolgunun tesviyesi oluşturmuştur. Bazilika kazıları sırasında surun eski limana bakan cephesinde yaklaşık 10m. lik kısmı açılmış olduğundan çalışmalarımız dolgunun Ü.738 kodlu duvara kadarki geri kalan kısmın açılması ve arazinin de yukarıda sözü edilen duvarların seviyesine indirilmesi şeklinde yürütüldü. Başlangıçta Ü.703 olarak kodlanan bu alanda surların önünde, moloz taş ve kireç harcıyla örülmüş bir duvar belirdi. Ü.708 olarak kodlanan bu duvar, bazilikanın güneyinde hâlihazır açıkta olan bölüme dayandığı, yani onun bir parçası olduğu ve surların açılan kısmının özellikleriyle aynı olduğu görüldü. Ancak önceki yıllarda surun bu cephede açtığımız ve batı yönde düz bir şekilde uzayan bölümünün burada bir dirsek yaparak güneybatı yöne doğru genişlediği görüldü. Bu durum aslında surun doğu ucundan gelen kısmının bazilikaya bakan cephesinde de söz konusu olup, bazilikanın hemen hemen avlu (*atrium*) hizasında görülen ve hafif bir dirsek yaptıktan sonra güneybatı yönde genişleyen kısmıyla uyumlu olduğu anlaşıldı (Çizim: 4, Resim: 10). Bir başka ifadeyle duvar dirsek yaptıktan sonra yüzeyden devam eden kısmının incelmiş gibi algılanmasına sebep olan durumun gerçek olmadığı, surun aynı genişliğini koruyarak Ü.738 kodlu duvara bağlandığı ortaya çıktı. Surun yeni açılan bu bölümünde de, kenarlarda nispeten büyük ve kaba yontulmuş taşlar, iç kesimlerde ise moloz taşlar ve kireç harcı kullanılmıştır. Burada vurgulanması gereken bir başka konu da, surun bazilika tarafındaki temel seviyesinin belli olduğu bu temelin altı topraktır. Ancak sur duvarıyla (Ü.708) yukarıda sözünü ettiğimiz doğu-batı yönlü Ü.827 kodlu duvar arasında kalan alanın seviyesi arasında en az 0,70-0,80m. dolayında seviye farkı bulunmaktadır.

Buradaki seviye indirme çalışmaları sırasında alan önce Ü.728 olarak yeniden kodlanmış ve tesviye sonunda Ü.827 kodlu duvarın doğuya uzanan ucu da ortaya çıkmıştı. Sur duvarıyla

bu duvarın birbirine paralel olmaması da dikkat çekicidir. Diğer taraftan bu alanda sürdürülen tesviye sırasında sur duvarının yeni açtığımız bölümünde, bu duvardan başlayarak 1.00m. dolayında çıkıntı yapan zemine gömülmüş bloklar ortaya çıktı. Ü.752 olarak kodlanan ve küçük bir platform görüntüsü veren bu blokların arasındaki ve yan cephelerindeki dolgu tesviye edildiğinde bunların sütun başlığı, *templum* korkuluğu veya *ambon* parçalarından oluşan mimari malzeme olduğu anlaşıldı. Seviyesi dikkate alındığında bunların olasılıkla surların inşa edildiği dönemde buraya yerleştirilmiş olma olasılığı vardır. Bu bölümde yürütülen tesviye sırasında yukarıda sözünü ettiğimiz devşirme malzemeyle oluşturulmuş zeminin biraz batısında Ü.827 kodlu duvara bağlanan ve sur duvarının altındaki toprak dolguya kadar uzanan bir duvar da (Ü.781) bulundu ki, bu haliyle, Ü.827 ve Ü.781 kodlu duvarlar buradaki odanın varlığına işaret etmektedir. Bu tesviye sonrasında askıda kalan devşirme başlıklarla oluşturulmuş platformdaki malzeme de yerinde belgelendikten sonra tek tek sökülerek depoya kaldırıldı ve geride kalan toprak da tesviye edilerek bu alandaki çalışma da tamamlandı.

Depoya kaldırılan başlıkların temizliği yapılarak bunlar belgelendi. Görüldüğü kadarıyla bunların tamamı Geç Antik Çağa, yani 5-7. yy.a aittir. Bunların iki tanesi (Ü.752/1, 2) Korinth tipi, biri yarım bırakılmış iki tanesi (Ü.752/3, 4) Palm başlıktır. Bunların benzerleri önceki yıllarda bulduğumuz örneklerle uyumludur. Geri kalanlardan ikisi sütun kaidesi (Ü.752/5, 6) ve birbirini tamamlayan 3 parça halinde olası templum korkuluğu veya ambon parçalarından (Ü.752/7 A, B, C) ibarettir. Bunlarla uyumlu olmayan tek parça ise merkezinde yuva açılmış, olasılıkla dibek olarak kullanılan dibi kırık bir bloktur (Ü.752/8). Bu malzemenin yerleştirilmesi sırasında arada kalan bölümlerin yine mimari parçaların kırıklarıyla doldurulmuş olması dikkat çekicidir.

Bu son malzeme yukarıda belirttiğimiz ve Ortaçağ surları olarak adlandırdığımız kalıntı ve bunun önündeki alanın kullanılma dönemi hakkındaki görüşlerimizi desteklediğini düşünüyoruz. Ancak açmanın daha derin, yani surların temel altı seviyesinde çıkan kalıntılarının daha iyi irdelenmesi için buradaki dolgunun daha da tesviye edilerek, limanın asıl tabanını oluşturan kumlu toprağa ulaşılması elzemdir. Ancak o şekilde limanın dolması öncesi ve sonrasındaki uygulamaları daha iyi anlama şansı olacaktır.

3. DEPO ÇALIŞMALARI

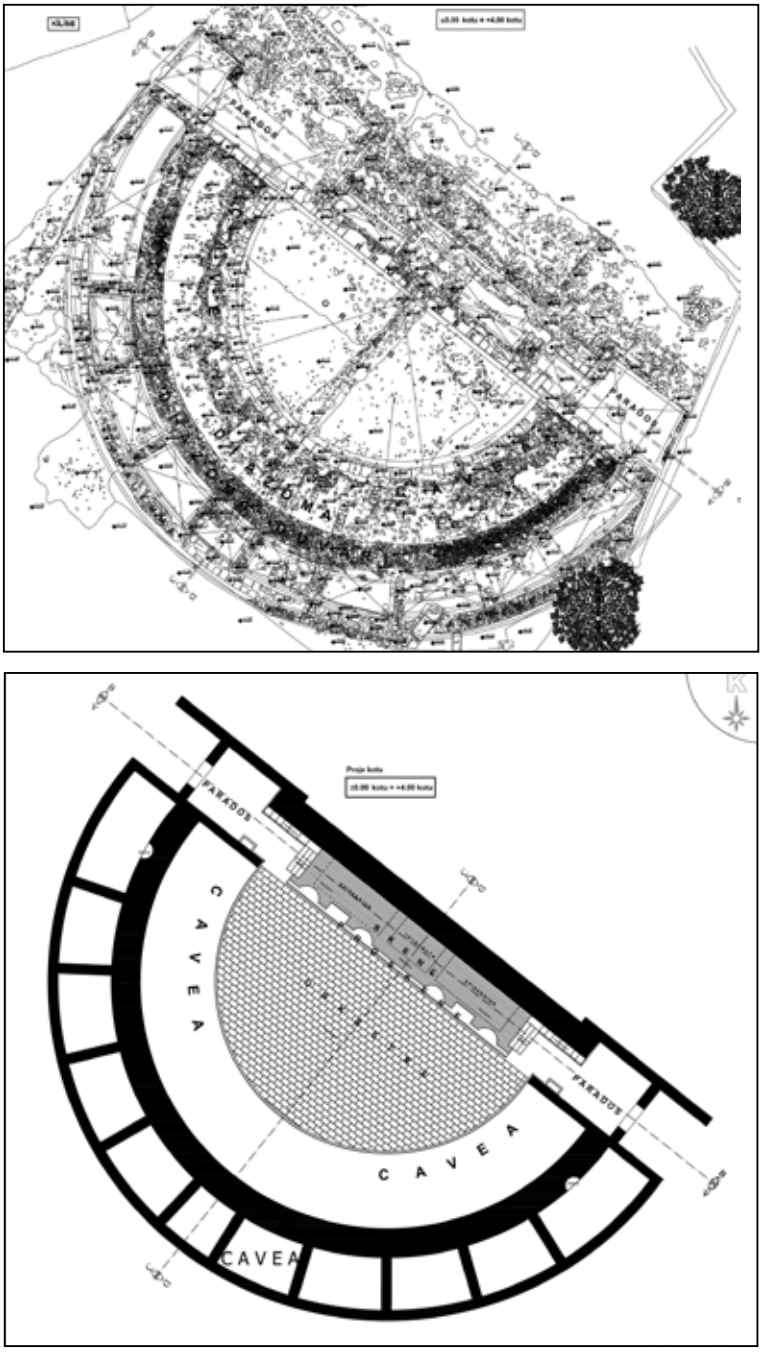
Kelenderis 2019 ve 2020 yılı kazı sezonlarında gerçekleştirilen çalışmalardan biri de kazı deposunda bulunan malzemenin ayıklanması olmuştur. Dr. Öğr. Üyesi Işık Adak-Adıbelli tarafından oluşturulan bir ekip ile gerçekleştirilen bu çalışmalar kapsamında Kelenderis kazılarının başlangıcından itibaren depoda saklanan amorf malzemenin ayrıntılı bir tasnifinin yapılması, bu malzeme arasından yayınlanmaya uygun olanların seçilmesi ve bunların belgelenmesi işi gerçekleştirilmiştir. Tamamı seramik parçalarından oluşan bu malzeme içinden ayıklanarak seçilenler kendi kasalarına yeniden yerleştirildi, fazla ve yayın için değerli bulunmayanlar ise yine kolay bozulmayacak etiketleriyle birlikte ve kazı temsilcileriyle de mutabık kalınarak kazı alanımızda daha önceden var olan bir çukura gömüldü.

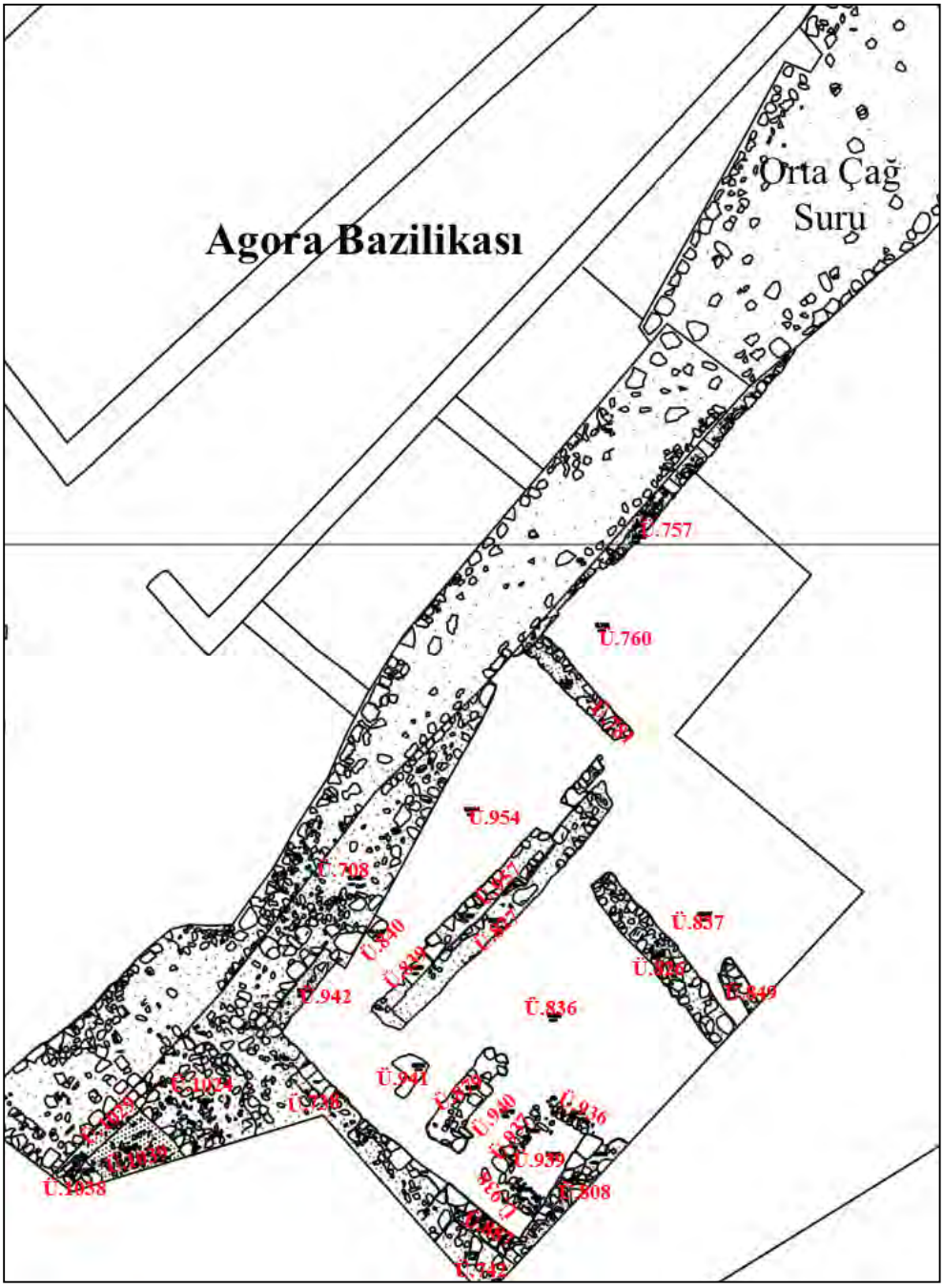

Çizim 1: *Odeion* güney bölümünde ortaya çıkan kalıntılar.

Çizim 2: *Odeion* güney bölümünde ortaya çıkan kalıntılar.

Çizim 3: *Odeion*un rölövesi ve restitüsyon planı.

Çizim 4: Ortaçağ surunun kalıntıları.

Resim 1: Agora kazı alanı 2019 kazı sezonu başındaki durum.

Resim 2: Ü.4500 kodlu alanda ortaya çıkan mozaik ve diğer kalıntılar.

Resim 3: Agora 2019 kazı sezonu sonundaki durum.

Resim 4: *Odeion* 2019 kazı sezonunda çalışılan alan.

Resim 5: *Odeion* 2020 kazı sezonundan çalışılan alan.

Resim 6: *Odeion* Ü.400 kodlu alandaki kalıntılar.

Resim 7: *Odeion* kuzey *parados* temizlik çalışmaları.

Resim 8: *Odeion* kazıları sonunda yapının genel görünümü.

Resim 9: Sur dışında Ü.700 kodlu alanın kazı öncesi görünümü.

Resim 10: Bazilika güney duvarı dışındaki surların açılan kısmı.

YASSIHÖYÜK AŞAĞI ŞEHİR KAZILARI 2018-2019

Masako OMURA*

2018-2019 KAZI ALANI VE KAZI ÇALIŞMALARININ AMACI

2009 yılında başlatılan Yassıhöyük kazıları, 2017 yılına kadar tepedeki Area 1 ve Area 2'de sürdürüldü[1]. Özellikle, Area 1'de 3 kültür tabakası tespit edildi. Bunlardan II. kat Orta Tunç Çağı mimari kalıntıları, III. kat Erken Tunç Çağının şiddetli yangın geçirmiş saray binasının doğu kısmını kapatan geniş ve uzun taş duvarların temelleri olarak tespit edildi. Bu temel kalıntıları üç safhaya ayrılmıştır. Ve bu mimari kalıntılarla ilgili olarak kurşun aslanadam figürü, bronz damga mühür, damga mühür baskılı bulla parçaları, silindir mühür baskılı seramik parçası gibi buluntular elimize geçmiştir[2]. 1986 yılında yapılan yüzey araştırmalarında da höyüğün kuzey eteğinde silindir mühür baskılı testi kulpu ve damga mühür baskılı hilal biçimli ağırlık da bulunmuştur[3].

2014-2016 yıllarında radar ile yapılan jeofizik araştırmaları (GPR) ile höyüğün kuzey eteğinde doğudan, batıya uzanan paralel iki grup mimari kalıntıdan oluşan yerleşmenin varlığı tespit edilmiştir[4]. Yüzey araştırmalarında keşfedilen seramik ve diğer buluntular ile birlikte değerlendirilen bu yerleşmenin, M.Ö. 2. bine ait olduğu ve höyükte yapılan çalışmalarda (Area1'de) tespit edilen II. kat Orta Tunç Çağına (M. Ö. II. binin ilk yarısına) ait binaların büyük taş temelleri ile çağdaş olduğu tahmin edilmektedir. Bu GPR araştırmalarına dayanarak 2018 yılında höyüğün kuzey eteğinde kamulaştırmaları tamamlanan alanda "Aşağı şehir" kazısına başlanmıştır (Resim: 1).

2018-2019 yılında kazı çalışmalarının yapıldığı gridler ise, Aşağı Şehri/Şehir (LC): I8/a8, I8/a9, I8/a10, I8/b6, I8/b7, I8/b9, I8/b10, I8/c5, I8/c6, I8/c7, I8/d6, I8/d7, I8/d9, I8/e8'dir (Resim: 2). Bir grid 10m.x10m.dir.

Aşağı Şehir Kazı Çalışmaları

2018 yılında Aşağı şehirde yapılan kazı çalışmalarında en üst kültür katına ait iki grup mimari kalıntıyı açığa çıkardık. Bu iki grup bina paralel olarak, güneybatıdan kuzeydoğuya devam ederek, höyüğün kuzey eteğini çeviren geniş yerleşim alanının bir parçasıdır. 2019 yılında ise geçen sezonda çalışılan I8/b6, I8/c6, I8/c7, I8/d7'de tespit edilen birinci grup yapı kalıntılarının altında varlığı tahmin edilen mimari kalıntıları açığa çıkartmak için 7 gridde

* Dr. Masako OMURA, Japonya Ortadoğu Kültür Merkezi-Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü, Çağırkan 40350, Kaman, Kırşehir/TÜRKİYE, m.omura@jiaa-kaman.org

1 Omura, M. 2016a, 2016b

2 Omura, M. 2016b, Fig. 89, 90, 91, 93

3 Omura, M. 2008, Fig. 10, 15, 16

4 Fukuda-Kumagai 2016, pp.73-79.

(I8/b6, I8/b7, I8/c5, I8/c6, I8/c7, I8/d6, I8/d7) çalışmaları sürdürdük. I8/d9, I8/e8'de ise bu mimarilerin, doğuya ve kuzeye olan devamının ipucunu gözlemek için en üst katta çalıştık.

Yassıhöyük Aşağı Şehir'de 2018 ve 2019 Yılında Tespit Edilen Dört Tabaka

2018 yılında açığa çıkarılan 1. kat mimari kalıntıları iki safhaya ayrılabilmiştir ve eski safhanın tabanı altında ondan daha eski tabakaya ait duvarlar gözlenmişti. 2019 yılında bu 1. kat binaların içini inceleyerek duvarlarını kaldırdıktan sonra önceden belirlenen duvarları takip ettik. Bu duvarlardan oluşan çok odalı binaların 1. Kat mimari kalıntılarının altında hemen hemen aynı yönde yapılmış olduğu açığa çıkarıldı. Bu yapılar bir grubu veya bir mahalleyi oluşturuyor gibidir. Yalnız 1. kat (2 safhalı) yapıları ile bu yapıların arasında büyük yassı taş döşemelerle temsil edilen mimari kalıntılardan oluşan ayrı bir dönem de açığa çıkarıldı. Yani 1. kat mimari kalıntıların altında yassı taş döşemelerinin bulunduğu 2. kat ve bir grup çok odalı binadan oluşan 3. kat ve daha aşağısında çok parçalı duvarların gözlendiği 4. kat, tespit edildi. 4 kat mimari kalıntılarının bu alanın kuzey kısmında keşfedilen 4 tabakalı yol kalıntıları ile ilişkilendirilmesi 2019 kazı çalışmaların önemli sonuçlardan biridir.

1. Kat Yapı Kalıntıları

Güney doğu kısmındaki (I8/a8, I8/a9, I8/a10, I8/b9 ve I8/b10) kalıntıları, modern tarım çalışmaları ile büyük hasar görmüştür ve peki iyi durumda olmamakla beraber üç safhaya ayrılabilen kalıntıları tespit edilmiştir. Kuzeybatı kısmında(I8/b6, I8/c5, I8/c6, I8/c7, I8/d6, I8/d7) ise, daha iyi durumunda korunmuş mimari kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Güney doğu kısmındaki en son safha ile çağdaş olarak düşünülen bu mimari kalıntılar, en az iki kez tadil edilip üç kez kullanılmıştır. Bazı duvarların eklendiği en geç safhasında kısıtlı olmasına rağmen kireçle sıvanmış tabanın ve yerinde kırılmış halde büyük ve orta boy küplerin bulunması, düz taşlarla çeviren ocağın varlığı, bu seviyede esas bu binanın kullanıldığını göstermektedir (Resim: 3). Aynı seviyede bir odada (R7de) bulunan taşla çevrilmiş ve çakıl döşeli yuvarlak bir yapının (İns2nin) fonksiyonu belli olmamakla beraber, taban seviyesini işaret etmektedir. Yine bu seviyede doğu duvarın dibinde yedi adet iki kulplu ve sivri dipli kap bir arada açığa çıkarılmıştır (Resim: 4).

2019 yılı, önceki sezon kazı çalışmaların devamı olarak I8/d6, b7 ve c5'de 1. kat binalarına ait duvarlar açığa çıkarılmıştır (Resim: 5). I8/d6'da R9, R24 ve W48'e ait mimari kalıntıların bu grid içerisinde kalan uzantıları ortaya çıkarıldı. Bu sezon ilk olarak kazısı yapılan I8/b7 gridde R14 mimarisinin devamı ve bu odaya birleşen R37 ve bu odaların güneyinde ve çağdaşı olan, R34 ve R39 tespit edildi. Odalar üzerinde yapılan çalışmalarda, oda tabanlarının korunamadığı anlaşıldı. Ancak R37 içinde seramik ve küçük taş dolgudan oluşan bir tabaka tespit edildi. Bu tabakanın odaya ait taban altı dolgusu olduğu anlaşıldı. Çünkü önceki sezonda I8/c7'de tespit edilen H2 ve etrafına döşenmiş yassı ve düz taşlarının ocağa ait taban olduğu ve R37 ile birlikte kullanıldığı görülerek, bu dolgu tabakasında ocağa ait döşeme taşlarının altına uzandığı tespit edilerek, bu durum açıklandı.

I8/c5de R35 ve R36 odaları ortaya çıkarıldı. Odalar üzerinde yapılan çalışmalarda oda tabanları tespit edilemedi. Bu yerleşkenin kuzeyinde gridin kuzeybatı köşesinde (yolun kuzeyi) R42 tespit edildi. R42'de yapılan çalışmalarda odaya ait taban tespit edilemedi. Yol kalıntısının kuzeyinde tespit edilen duvar kalıntıları, bu mahallenin kuzeyinde de bir başka mahallenin varlığı düşündürmektedir.

Bu sezon ilk kazıları yapılan I8/d9 ve I8/e8'de açığa çıkarılan R51, R52 ve R54, bu kata ait mimari kalıntılardır. Odalara ait tabanlar korunamamıştır.

1. Kattaki araştırmalarda bronz eserler, taştan yapılmış kalıplar ve pişmiş topraktan ağırşaklar ile beraber çeşitli seramikler ele geçti. Özellikle kabartmalı seramik parçaları, mühür baskılı seramik parçaları (kulplar) (Resim: 6), meyvelik olarak bilinen iki dik ve iki yan kulplu, yüksek kaideli kap (Resim: 7) ve parçaları önemli buluntular arasındadır. Ayrıca yukarıda söz ettiğimiz R7'de bulunan yedi adet iki kulplu sivri dipli kap (Resim: 4) en çarpıcı objelerdir.

Bu yedi kabın korunmuş kısmının yüksekliği yaklaşık 14-21cm. genişliği 6cm.-14cm. dir. Genelde hafif dışa çekik ağız kenarlı, yuvarlak gövdeli, uzun sivri dipli iki dik kulp ağız kenarı ile gövdenin ortasına bağlanmaktadır. Yuvarlak gövdenin üst ve alt kenarlarında yatay yivler bulunmaktadır. Bu kap kağıt üzerinde restore edilirse yüksekliği 24cm. genişliği 11.5cm. çapı 6.5cm. dir. Bu kap da dahil üç kabın yatay yivler ile ayrılmış yuvarlak gövde ve ince uzun dip kısımları, dik veya diyagonal yivler ile nakışlıdır. İki kabın yüzleri köşeli olarak düzleştirilmiş olup, diğer ikisinde ise üst kısmı düzleştirilip altı dik veya diyagonal yivler ile nakışlıdır. Bu kaplar yüksek kaideli meyvelik ya da üzüm salkımı şeklinde kap parçaları ile beraber Kültepe-Kaniš Karumu'nda benzerleri bulunan örneklerdendir[5].

Bronz objelerden bir çekiç başına ait parça yanında bir terazinin dört delikli iki tabağı, kartal şekilli bir ritona ait olarak düşünülen pişmiş topraktan kuş ayağı parçası[6] ve damga mühür baskılı hilal biçimli ağırlığın yarı parçası da önemli buluntular arasındadır.

Görüldüğü gibi Kültepe-Kaniš Karumu II. kat ile paralel olan bazı buluntuların yanında daha geç safhasına ait yani Kültepe-Kaniš Karumu Ib katı, Boğazköy Aşağı şehir IV ve Konya-Karahöyük buluntuları ile benzerlikleri de bulunmaktadır.

2. Kat Yapı Kalıntıları

I8/c5, I8/c6, c7 ve I8/b7 gridlerde 1. kata ait duvarları kaldırdıktan sonra 2. kata ait çok iyi korunamayan yapıları araştırmaya başladık. Sadece yukarıdaki gridlerde varlığı tespit edilebilen mimari kalıntıların inceleme çalışmalarında; I8/c6'da 3. kata ait R48'in kuzey duvarı W63 üzerinde tespit edilen döşeme taşları, I8/c7de R48'in doğu kısmında döşeme taşları (Resim: 5) ve I8/b7'de yine döşeme olarak kullanılan W127 fonksiyonları ve şekilleri tam

5 Kulakoğlu-Kangal 2010, kat.no. 136, 137; 97; 134, 135

6 Kulakoğlu-Kangal 2010, kat.no. 210, 211

olarak anlaşılmamakla beraber varlıkları tespit edildi. Yine I8/c5de 3. kata ait R45'in batı duvarı W115'e sonradan W116 ve W117 duvarları eklenerek yapıldığı anlaşılan R47 odanın da bu kata ait olduğu görüldü. Ayrıca R47'nin kuzey duvarı W116'nın 4. yolun üzerini kapattığı ve yol ile duvar taşları arasında toprak tabakasının olduğu, bu nedenle R47 ile 4. yolun farklı katlara ait olduğu kesinlik kazanmış oldu.

I8/c5 ve c6 gridlerinde bu kat ile çağdaş olan 2. yol tabakası üzerinde yapılan çalışmalarda bulunan bronz mühür ve bulla parçası ele geçen önemli eserler arasındadır.

3. Kat Yapı Kalıntıları

I8/c6 ve I8/c7 gridlerinde 1. kata ait odalardaki tabanları altında gözlenen taş sıralarını takip ettiğimizde 1. kat yapıları ile hemen hemen aynı yönde inşa edilmiş olan çok odalı yapılar ortaya çıktı. 3. katta tespit edilen bu odalarda (R40, R41, R43, R44, R45, R46, R48, R49 ve R50) tabanların korunamadığı görüldü. Ancak oda içlerinde ortaya çıkan ocakların (R40'daki H11, R41'deki H12, R44'deki H10, R45'deki H9, R46'da H13, R48'deki H8, R50'deki H6 ve H7) taban kalıntılarının seviyesinde, bu odalara ait tabanlar da var olduğu sanılmaktadır. Ancak ocakların çoğunda sadece tabanlarının kısmen kaldığı, kenarları veya diğer kısımlarının ise tamamen bozulmuş olduğu gözlemlendi. Bu ocaklardan farklı olarak I8/b6 gridde tespit edilen H14, W134 ve W135 ile birlikte kullanılmış olmakla beraber, ocağın kenar kerpiçleri ve sağlam tabanı ortaya çıkarıldı. H14'ün daha çok fırın tarzında kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.

Yine I8/c6 gridinde R45'in iç ve dış kısmında kenarı taşlarla çevrilmiş olan direk çukurları (Ins5 ve Ins6) da odaya ait taban seviyesini işaret etmektedir. Ayrıca W121 ile W96'nın köşe yaptığı alanda sağlam olarak ele geçirilen, No:2 numaralı küpün ağız kısmının oda tabanı seviyesinde olduğu, gövde kısmının ise taban seviyesinden aşağıya kazılarak gömüldüğü anlaşılmıştır. I8/d7de R46'nın kuzeydoğu köşesine yerleştirilmiş No.11 numaralı sağlam küp de aynı şekilde taban altına gömülmüş diğer bir örnektir.

Belli bir planla inşa edilen çok odalı bu yapıların duvarlarında genel olarak küçük ve cılız taşların kullanıldığı, temellerinde ise biraz daha iri taşların kullanımı göze çarpmaktadır. Bu çok odalı binalar, komşu binalar ile yapışık olmalarına rağmen, duvarlarını ortak olarak kullanmayıp, mevcut olan duvarın bitişiğinde aynı yön ve hizada hemen yanına bir başka duvar yapılarak, binalar birbirinden bağımsız inşa edilmişlerdir (Resim: 8).

3. Kattaki araştırmalarda ele geçen eserlerden florit taşından yapılmış aslan figürü ve bronzdan yapılmış iki başlı-kartal motifli damga mühür (Resim: 9) önemli örnekleridir.

4. Kat Yapı Kalıntıları

I8/b6, b7 gridlerde 3. kata ait duvarların askıda kaldığı seviyelerde gözlenmeye başlanan duvarlar, çok parçalı ve tahribata uğramış durumda idi. Bu duvarlardan I8/b7'de tespit edilenlere W132, W133, W138 ve W139 numaraları verildi. Duvarlara ait bağlantı ve taban kalıntıları tespit edilemedi.

I8/b6'nın güneybatı köşesinden kuzeydoğu köşesine doğru uzanan, oldukça iri taşların kullanılmış olduğu, hafif oval şekilde yapılmış W137'nin batı kısmında bu duvara uyarlanarak yapılmış R53 odasını tespit ettik. R53'de yapılan çalışmalarda oda duvarlarının halen aşağıya devam ettiği, bu nedenle oda tabanının daha aşağı seviyede olacağı anlaşıldı. R53'ün doğu duvarı W150'nin W137'ye yaslanarak, kuzey duvarı W151'in ise W137 gibi hafif kavisli şekilde yapılmış olduğu, ayrıca bu mimariyi yaparken odadan eski olan kırmızımsı toprak tabakasını kesip yapıldığı görüldü. Bu durumda, bodrum tipi olduğu anlaşılan R53 No.lu odanın fonksiyonu tam olarak anlaşılamadı.

Ayrıca 3. kata ait odaların taban seviyeleri altında tespit edilen ve odalardan daha eski oldukları anlaşılan, kesin olmamakla birlikte 4. kata ait mimari kalıntılarını ise bozmuş olduğunu düşündüğümüz I8/d6, I8/c7, I8/b6 ve I8/b7 gridlerinde P2, P3, P4, P5, P6, P7, P8, P9, P10, P11, P12, P13 ve P14 No.lu çukurlar tespit edildi. Çukurlar içindeki dolgu toprağın siyahımsı kül olduğu ve hemen hemen bütün çukurlarda aynı renk ve aynı özellikte küllü toprağın atılmış olması, bu çukurların aynı zaman içerisinde kullanılmış olduğunu göstermektedir (Resim: 10).

I8/b6'da kazılan P7 içinden tespit edilen bir meyveliğin kaidesi, iki adet sivri dipli çift kulplu kap, I8/b7'de kazılan P11'den ele geçirilen bulla önemli buluntular arasındadır. Burada bulunan sivri dipli çift kulplu kaplar ise 1. katta bulunanlara göre daha sade yüzeylidir.

Yol Kalıntıları

Tespit edilen yol, I8/c5'den c6, d6, d7'yi batıdan doğuya tamamen geçmektedir. Bu yol 2015 yılında daha batıda yapılan GPR araştırmada tespit edilen bir şerit ile yüksek olasılıkla bağlantılı olabilir. Yalnız bu yolun dört ayrı tabakada yapılıp kullanıldığı anlaşılmaktadır.

1. Yol Tabakası: 1. Kat mimari kalıntıları ile çağdaş olarak kullanılan yoldur. Genel olarak büyük ölçüde tahribata uğramış ve özelliğini kaybetmiş durumda tespit edilmiştir.

2. Yol Tabakası: 2. Kat mimarilerine ait olduğunu düşündüğümüz bu yolun büyük ölçüde tahribata uğradığı ve 1. kat mimarilerin altına uzandığı görüldü.

3. Yol Tabakası: kesin olarak hangi yapı katına ait olduğu anlaşılmamakla birlikte 4. yolun hemen üzerinde bozulmuş olarak kısmen tespit edilmiştir. Birinci ve ikinci yola göre daha sıkı ve yapışık olarak doldurulmuş taşlardan, daha düzgün olarak korunduğu görülmüştür.

4. Yol Tabakası: 3. Kat mimari kalıntıları ile birlikte kullanılan yol tabakasıdır. Diğer 3 yola göre daha düzgün ve daha sıkışık doldurulan yuvarlak taşlar ile yapılmıştır. Yolun kuzey ve güney kenarları (iki kenarı) yükseltilerek orta kısmı yolda akıntının sağlanmasını hedefleyecek şekilde oval çukurlaştırılmış ve eğim verilmiştir. . Bu yol tabakasının güney kenarında I8/d7'de 3. kata ait R49 ve R46 odalarının kuzey duvarı olan W100'e ve yolun kuzey kenar duvarı W125'e yükselerek birleştiği belirgindir. Bu durumda yolun bu yapı katı ile kullanıldığı kanıtlanmıştır. Ayrıca yol üzerinde tespit edilen tekerlek izleri, bu yolun ara-

baların geçtiği önemli yol olduğunu göstermektedir. Yaklaşık 3 metre genişliğinde, oldukça uzun bir mesafeyi kapsayan bu yolun, aşağı şehirde mahalle arasında kullanılan ana yol olma ihtimali yüksektir (Resim: 11).

KAYNAK ve Kısaltma

Fukuda-Kumagai 2016

Fukuda, Katsutoshi and Kazuhiro Kumagai, "Ground Penetrating Radar Survey at Yassıhöyük: Searching for Vestiges of the Ancient Lower City," *AAS* XIX, Tokyo, pp. 73-79

Kulakoğlu-Kangal 2010

Kulakoğlu, Fikri and Selmin Kangal, *Anatolia's Prologue, Kültepe Kanesh Karum, Assyrians in Istanbul*, Istanbul

Omura, M. 2008

Omura, Masako, "Archaeological Surveys at Yassıhöyük," *AAS* XVII, Tokyo, pp.97-169

Omura, M. 2016a

Omura, Masako, "Yassıhöyük Kazıları," *Kırşehir Arkeoloji ve Paleoantropoloji Çalışmaları*, Ankara 2016, s.31-51.

Omura, M. 2016b

Omura, Masako, "Yassıhöyük Excavations First Five Seasons 2009-2013," *AAS* XIX, Tokyo 2016, pp.11-71

Özgüç, T. 1959

Özgüç, Tahsin, Kültepe Kaniş, *Asur Ticaret Kolonilerinin Merkezinde Yapılan Yeni Araştırmalar*, Ankara

Özgüç, T. 1986

Özgüç, Tahsin, *Kültepe Kaniş II, Eski Yakındoğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar*, Ankara

AAS: *Anatolian Archaeological Studies*

Resim 1: Yassıhöyük ve Aşağı Şehir.

Resim 2: 2018-2019 yıllarında kazı çalışmalarının yapıldığı grid numaraları.

Resim 3: 1. Kat mimari kalıntıları.

Resim 4: İki kulplu ve sivri dipli kaplar YH18-35~YH18-41.

Resim 5: 1. Kat mimari kalıntıları.

Resim 6: Mühür baskılı kulp parçası YH19-2.

Resim 7: Meyvelik YH19-30.

Resim 8: 3. Kat mimari kalıntıları.

Resim 9a: Damga mühür YH19-6. Resim 9b: Mühür yüzü YH19-6.

Resim 10: 4. Kat mimari kalıntıları ve çukurlar.

Resim 11: 4. Yol.

VAN AYANİS KENTİ 2019-2020 YILLARI KAZI, KORUMA VE ONARIM ÇALIŞMALARI

Mehmet IŞIKLI*

Vedat SEZER

Ayanis Kenti, Urartuların bilinen son güçlü kralı Argişti oğlu Rusa tarafından M.Ö. 673/672 yıllarından hemen sonra, Van Gölü'nün doğu kıyısında yüksek bir tepe üzerinde inşa ettirilmiştir[1]. Günümüzde Van İli Tuşba İlçesi Ayanis[2] Mahallesi sınırları içerisinde yer alan Ayanis Kenti, sitadel ve dış kent olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır[3]. Kentte çalışmalar 1989 yılından itibaren kesintisiz olarak sürdürülmektedir. 30 yılı aşkın süredir devam eden Ayanis Kenti kazıları hem bölge arkeolojisi hem de Urartu kültürü adına önemli veriler ortaya koymaktadır. Ayanis Urartu Kenti'ndeki kazı çalışmaları 2019 ve 2020 yılında kentin sitadelinde sürdürülmüştür. Geçmiş yıllarda "*Tapınak Alanı*"nda başlatılan koruma ve onarım çalışmaları bu süreçte de devam ettirilmiştir. Ayrıca 2020 yılında sitadelin dışında yer alan "*güney yamaç yapıları*"nda kazı çalışmalarına başlanılmıştır (Resim: 1). Ayanis Kenti 2019 çalışmalarında 2 doktor adayı araştırma görevlisi, 2 doktor adayı, 5 yüksek lisans öğrencisi, 1 restoratör, 8 lisans öğrencisi[4]; 2020 çalışmalarında ise 2 doktor adayı araştırma görevlisi, 2 doktor adayı, 2 doktora öğrencisi, 2 yüksek lisans öğrencisi, 1 restoratör, 2 arkeolog, 12 lisans öğrencisi[5] yer almıştır.

* Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi A.B.D. Öğretim Üyesi, Erzurum/TÜRKİYE, mehmet.isikli@gmail.com,

Doktor adayı Vedat SEZER, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Protohistorya ve Ön Asya Arkeolojisi A.B.D. Erzurum/TÜRKİYE, vedatsezer91@gmail.com,

1 Çilingiroğlu – Işıklı 2014: 309.

2 Eski adı "Ağartı" olan kırsal mahalle yerleşiminin adı 2021 yılından itibaren "Ayanıs" olarak değişmiştir.

3 Çilingiroğlu 2011: 336-359

4 Arş. Gör. Oğuz Aras, Arş. Gör. Ayşegül Akın Aras, Mehmet Ali Özdemir, Gülşah Öztürk, Hazal Ocak, Vedat Sezer, Buket Beşikçi, Sefa Köse, Elif Gül Arslan, İlhan Özgör, Muhammed Baturay Yağcı, Muhammed Buğrahan Hurşit, Aslıhan Keskin, Rümeysa Beşik, Mesut Mutlu, Tugay Doğan, Umut İpek'e ve restoratör Deniz Karabulut'a çalışmalarımıza katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

5 Arş. Gör. Oğuz Aras, Vedat Sezer, Arş. Gör. Ayşegül Akın Aras, Mehmet Ali Özdemir, Gülşah Öztürk, Hazal Ocak, Sefa Köse, Abdul Kadir Kurtoğlu, İlhan Özgör, Muhammed Baturay Yağcı, Muhammed Buğrahan Hurşit, Aslıhan Keskin, Fatih Güleç, Ümit Yıldırım, Hasan Çelebi, Muhammed Anşin, Yıldız Mutlu, Umut İpek, Beyza Beyaz, Melek Özbek, Merve Taş'a ve restoratör Deniz Karabulut'a çalışmalarımıza katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

2019 YILI ÇALIŞMALARI

2019 yılı kazı çalışmaları Tapınak Alanı'nın doğusunda yer alan ve 2016 yılında tamamı açığa çıkartılan6, Podyumlu Salon'un güneyindeki zemini su mermeri döşeli odada sürdürülmüştür. Ayrıca bu odanın güney ve batı duvarlarının birleşim yerindeki tahribatın gerekçeleri araştırılmıştır. Bu tahribat düzenli bir halde bulunduğu için niş ya da kapı geçişi olduğu düşünülmektedir.

Podyumlu Salon'un güney odasının batı duvarında bulunan niş (?) veya kapı olduğu düşünülen alanın zeminden yüksekliği 235cm. uzunluğu 160cm. ve genişliği 44cm.dir. Ayrıca tahribatın 19cm. altında, odanın etrafını çevreleyen dikdörtgen şeklinde hatıl yuvaları tespit edilmiştir. Söz konusu bu hatıl yuvası, 37cm.x17.5cm.x13cm. ölçülerindedir**.** Alanda yürütülen çalışmalarda nişin iç kısmının kuzey köşesinde bazalt parçaları, nişin orta kısmında ise üzerinde mozaik yuvası bulunan 2 adet su mermerine rastlanmıştır.

Güney odanın kuzeyindeki kerpiç duvarın batı kısmında bulunan ve yine niş (?) olduğu düşünülen alanda ile bu alanın çevresinde temizleme ve güçlendirme çalışmaları yapılmıştır. Bu her iki açıklığın birbiri ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir.

KORUMA VE ONARIM ÇALIŞMALARI

Tapınak Kompleksi (VI) Cella

Ayanis Kenti 2019 yılı çalışmaları kapsamında, 1997 yılında açığa çıkartılan Haldi Tapınağı *cella*sının duvarları üzerinde bulunan dolgu toprağın temizlenmesine ve alanın sergileme için hazırlanmasına çalışılmıştır. Erken dönem kazı çalışmalarında bu dolgu toprağın bırakılmasındaki amaç, orijinal kerpiç duvarları dış etmenlerden korumaktı. Fakat yeni dönem kazı çalışmalarıyla *cella*nın üzeri kalıcı koruma çatısıyla kapatılarak, *cella* duvarlarının orijinal görünümünün tekrar kazanılması yönündeki engel kalmamıştır. Bu bağlamda *cella* duvarları üzerinde bulunan dolgu toprağın kaldırılması yönünde çalışmalar başlamıştır. Duvarın üst yüzeyinde yapılan çalışmalarda ilk olarak döküntü kerpiç bloklara rastlanılmıştır. Bu blokların düzgün bir hat vermediği kesinlik kazandıktan sonra çalışmalara devam edilmiştir. Dolgu toprağın kaldırılması ile birlikte *cella*nın kuzeydoğu köşesinde Ortaçağa ait büyük seramik parçaları tespit edilmiştir. Söz konusu bu seramik parçaları *cella*nın duvarlarını tahrip etmiştir. Seramiklerin etrafı temizlenerek ortaya çıkarılmış ve bulunduğu şekilde bırakılmıştır (Resim: 2). Kuzey duvar üzerinde yer alan dolgu toprak kaldırılarak düzgün bir şekilde kerpiç hat yüzeyi ortaya çıkarılmıştır. Kuzey duvarın güney dış yüzünde 33cm. kerpiç yatağı açılarak döküntü kerpiçler yüzeyden temizlenmiştir (Resim: 3).

Daha sonra *cella*nın güney duvarı üzerindeki dolgu toprağın temizlenmesine geçilmiştir. Bahsi geçen bu duvar 790cm.x180cm. ölçülerindedir. Çalışmalar esnasında güney duvarın

6 Işıklı - Aras - Akın Aras 2017: 264-268; Işıklı vd. 2019: 84.

kuzey yan yüzeyinin doğu-batı köşelerinde korunmuş sıva tabakasına rastlanılmıştır. Çalışmalar doğrultusunda *cella* içerisindeki oyma-kakma tekniğinde yapılan mitolojik figürler ile süslü bazalt bloklar ve kerpiçler arasında yer alan ahşap hatıllar temizlenerek belirgin hale getirilmiştir. *Cella*nın doğu ve güney duvarlarının birleştiği köşede bazalt ve kerpiç bloklar arasında bulunan yanmış ahşaplar içerisinde bronz parçalara rastlanılmıştır. Güney duvarın batı ve güney yan yüzeylerindeki döküntü kerpiçler tıraşlanarak düz bir yüzey elde edilmiştir (Resim: 4). Güney duvara bitişik halde bulunan yarım payenin üst kısmında temizlik çalışması yapılarak löyfer taşları ortaya çıkarılmıştır. *Cella*nın batı yönünde yer alan ve yazıtların bulunduğu bölümdeki bazalt bloklar ile kerpiç duvar arasında kullanılan löyfer taşları temizlenerek belirgin hale getirilmiştir. Son olarak *cella*da genel bir temizlik yapılarak çalışmalar sonlandırılmıştır.

Tapınak Kompleksi (VI) Podyumlu Salon

Daha önceki yıllarda güney sur, anıtsal kapı, Podyumlu Salon ve tapınak *cella*sının kuzey ve batı duvarlarına uygulanan pasif koruma işlemlerinin büyük oranda başarılı olduğu gözlenmiştir[7]. Bu sebeple Ayanis Kenti 2019 yılı restorasyon ve konservasyon çalışmaları kapsamında Podyumlu Salon olarak adlandırılan mekânda kerpiç duvarların hasar gören kısımları onarılıp, 2018 yılı kazı sezonunda örülen ve mevsimsel olaylardan dolayı yıkılan duvarların tekrardan örülmesine karar verilmiştir.

Öncelikle örülecek duvar için orijinal kerpiç boyutlarına uygun ölçülerde yataklar hazırlanmıştır. Ayanis Kenti'nde tespit edilen orijinal kerpiç boyutları 52cm.x35cm.x12cm. dir. Belirlenen ölçülerde ahşap kerpiç kalıpları hazırlanmıştır. Kerpiç dökümü için hazırlanan havuzda toprak, su ve %20 oranında samandan oluşan kerpiç harcı hazırlanmıştır. Hazırlanan bu harç bir gün dinlendirilmiştir. Daha sonra harç kalıplara dökülerek bir gün güneşte kurumaya bırakılmıştır. Ardından kerpiç blokların her iki yüzeyinin de kurutulması için bloklar dik konuma getirilerek bir veya iki gün daha güneşte bekletilmiştir. Hazır durumdaki kerpiçler ile ilk olarak Podyumlu Salondaki kanalın güneyinde yer alan duvar örülmeye başlanmıştır. Buradaki duvar tamamlandıktan sonra güney odaya girişte yer alan ve mevsimsel olaylardan dolayı yıkılan duvarın örülmesine geçilmiştir. Bu duvar üzerinde 194cm. uzunlukta ve 187cm. yükseklikte bir kerpiç duvar örülmüştür (Resim: 5). Her iki duvar tamamlandıktan sonra duvarlardaki kısmi tahribatların bulunduğu bölgelerde onarım çalışması yapılmıştır. Salonun bütün kerpiç duvarları temizlenerek bloklar ve derz izleri belirginleştirilmiştir. Onarım ve tamamlama işlemlerinden sonra, koruma amaçlı örülen yeni duvarlar ve orijinal duvarların üzerleri sıva ile kaplanarak koruma altına alınmıştır. Kerpiç sıva yapımı için kullanılan kerpiç harcı, kerpiç blok dökümünde kullanılan harçtan farklıdır. Bu harcın farkı içinde elenmiş toprak kullanılması ve saman oranının %40'a çıkarılmasıdır. Yapılan sıva harcı güney odanın güney duvarı, podyumun batı duvarının kuzey köşesi ve orijinal su mermerli girişin kuzey ve güney kısmında ki duvarlara uygulanmıştır.

7 Işıklı – Caner 2014: 228 -238

Podyumlu Salon'un güney odasında, salonu çevreleyen kerpiç duvarlarda ve su mermerli girişin duvarlarında korunan Urartu mavisi adı verilen boyalar da ve sıvalarda koruma çalışmaları yapılmıştır. Öncelikle boyaların ve sıvaların üzeri geo-tekstil ile kapatılıp ahşap levhalar ile desteklenmiştir. Ardından hazırlanan çamur bordürler üzerine ince katlar atılarak sıvanmıştır. Sıvalı boyaların üzerine ise %5 lik PVA, spreyleme yöntemiyle uygulanmıştır. Bu çalışmaların son aşamasına gelindiğinde sıvanın üzerine akan çamurlar saf su ve pamuk ile temizlenmiştir.

Tapınak Kompleksi (VI) Avlu

2019 yılı koruma ve onarım çalışmaları kapsamında tapınak alanında yer alan 2 No.lu paye üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Payelerin açık havada bulunması sebebiyle doğal tahribata maruz kaldığı daha önceki yıllarda tespit edilmiştir. Onarım çalışması kapsamında payenin üzerinde bulunan dökütü toprak ve iç kısmında yer alan kerpiçlerin su alması, payenin iki sırasının kaymasına neden olmuştur. Payenin bazalt taşları üzerindeki yıkıntıyı engellemek ve tekrardan orijinal görünümüne kazandırmak amacı ile çalışmalara başlanmıştır. İlk olarak payenin içerisinde yer alan toprak dolgu kaldırılmıştır (Resim: 6). Üstten ikinci ve birinci sırada yer alan bazaltlar spanzet yardımıyla gerdirilerek yerlerine kısmen oturtulmuştur. Bu işlem sırasında payenin iç ve dış kısmındaki bazaltın yoğun hasar gördüğü, özellikle kuzey dış kısmında 48 kırık parçanın olduğu tespit edilmiştir. Bazalt parçaları önce kendi aralarında ana gövdeden ayrı olarak yapıştırılmış ve daha sonra ana gövdeye entegre edilmiştir. Bu işlemler sırasında araldit, dondurucu su (Indurente HY956), plasterin (yapıştırıcı maddenin akmasını engellemek için) kullanılmış ve onarılan taşlar ahşaplar yardımıyla desteklenmiştir (Resim: 7). Bazaltın kırık parçalarının bir kısmı yerine tam oturmadığı için daha sonraki restorasyon çalışmalarında kullanılmak için numaralandırılarak kapalı kasalarda muhafaza altına alınmıştır.

Van Gölü Sualtı Araştırmaları

Ayanis Kazıları bünyesinde Van Gölü sualtı araştırmaları kapsamında Ayanis Kenti'nin kuzey ve batısında kalan kıyı şeridinde sonar ile alan taraması yapılmıştır. Sonar aynası 260cm. derinlikte olacak şekilde tekneye sabitlenmiş ve sonar taraması gerçekleştirilmiştir. Ayrıca sonar taraması yapılan ve işaretlenen bölgelerin birinde 15m. lik yüksek irtifa dalışı yapılmıştır (Resim: 8). Gölde yapılan taramalarda Ayanis Kenti kıyıları sınır alınarak toplamda 50m. derinliğe kadar kıyı şeridi taranmıştır. Gerekli önlemler ve ekipmanlar kullanılarak yapılan bu dalışta hiçbir kültür varlığına rastlanılmamıştır.

2020 YILI ÇALIŞMALARI

Güney Yamaç Kazı Çalışmaları

Ayanis Kenti 2020 kazı çalışmaları, sitadelin güney yamacında bulunan ve ilk dönem kazı çalışmalarında bir kısmı ortaya çıkartılan yapıların ortaya çıkarılmasına yönelik olmuş-

tur. Erken dönem kazı çalışmalarında J37 gridine denk gelen alanda, bazı yapı grubu kalıntılarına rastlanılmıştı. Bu yapı grubunun hatları yüzeyden açıkça görünmektedir. Kazılan alandaki yapının sınırları hava fotoğraflarıyla tespit edilerek çalışmalar H 39C-H 38D-I 38B-I 39-A gridlerine denk gelen yaklaşık 650cm.x600cm. ölçülerindeki alanda sürdürülmüştür. Çalışmalar sırasında doğu-batı yönünde 150cm. kuzey-güney yönünde ise 250cm. uzunluğa sahip Urartu Dönemi yapısının duvar temelleri ortaya çıkartılmıştır (Resim: 9). Kuzey-güney yönündeki duvar, arazinin eğimi dolayısıyla güneye doğru kademeli olarak alçalarak ilerlemektedir. Duvar temeli üzerinde üst yapı ile bağlantılı herhangi bir arkeolojik veriye rastlanmamıştır. Arazinin eğimi sebebiyle yamaç yapılarında oluşan yoğun tahribat, daha önceki yıllarda gerçekleştirilen çalışmalardan bilinmektedir. Kentte gördüğümüz mimari anlayışın aksine burada ana kayadan kesilen parçalarla duvar örüldükten sonra irili ufaklı taşlar ana kayadaki boşluklara doldurularak üzerlerine toprak atılıp sert bir zemin elde edilmiştir.

Alandan çok az sayıda hayvan kemiği ile amorf seramik parçaları dışında herhangi bir küçük buluntuya rastlanılmamıştır. Söz konusu yapıların işlevine yönelik sorular hala netlik kazanmış değildir. Boyutlarından ve konumundan yola çıkarak buradaki yapıların kamusal nitelikli yapılar olduğu düşünülmektedir.

Tapınak Alanı (VI) Kuzey Mekânlar, C Açması

Ayanis Kenti'ndeki kazı çalışmalar otuz yılı aşkın süredir devam etmesine rağmen Ayanis Kenti'nin Tapınak Kompleksinin tüm mimari yapıları açığa çıkarılamamıştır. 2018 yılı temizlik çalışmaları sırasında erken dönem kazı çalışmalarında tespit edilmiş ve niş olduğu düşünülen alanda kerpiç sıva hattının duvar içine doğru devam ettiği anlaşılmıştır. Bu alanda (C23 Gridi) Tapınak Kompleksi'nin tüm mimari öğelerinin açığa çıkartılması amacıyla çalışmalara başlanmıştır.

Öncelikli olarak çalışma yapılacak alanın, daha önce açılan alanların referansına göre sınırları belirlenmiştir. Sınırları belirlenen alanın ölçüleri kuzey-güney doğrultusunda 1200cm. doğu-batı doğrultusunda ise 810cm.dir (Resim: 10).Yapılan çalışmalarda sınırları belirlenen alanın kuzey-doğu sınırında kalan kısımda doğu-batı doğrultulu muhtemelen Ortaçağa ait olabileceği düşünülen iki sıra halinde mimari kalıntı ortaya çıkmıştır (Resim: 11). Doğu-batı yönlü uzanan kuzeydeki taş dizisinin uzunluğu 480 cm, güneydeki taş dizisinin uzunluğu ise 450cm. dir.

Söz konusu mimari kalıntıların korunması adına alanın güneyinde çalışılmasına karar verilmiştir. Çalışmaya devam edilen alanın ölçüleri ise 600cm.x715cm. olarak belirlenmiştir. Açmanın güney batı köşesinde kırık bazalt parçaları yoğun derecede sert toprak ile birlikte ele geçmeye başlamıştır. Devam eden çalışmalar ile birlikte çalışma alanının güney doğu köşesinde düzenli duvar hattına rastlanılmıştır. Alanın güneyinde ve güney batısında düzenli olmasa da kerpiç hatlarına rastlanılır. Kazı sezonunun sona ermesi sebebiyle -290cm. derinlikle çalışmalar durdurulmuş ve alan koruma altına alınarak 2021 yılında devam edilmek üzere hazırlanmıştır.

2020 YILI KORUMA VE ONARIM ÇALIŞMALARI

Podyumlu Salon

Ayanis Kenti'nin 2020 yılı arazi çalışmalarının büyük bir kısmını "pasif korumaya yönelik acil müdahale" gerektiren alanlarda yürütülen çalışmalardan oluşturmaktadır. Çalışmalar, koruma ve onarımın gerekli görüldüğü alanlar olan Podyumlu Salon'un kuzeybatı duvarında doğal tahribat sonucu zarar gören kerpiç duvar, Tapınak Alanı'nda yer alan *cella*nın duvarları ve Tapınak Alanı içerisinde yer alan 3 No.lu payede gerçekleştirilecek çalışmalar olarak belirlenmiştir.

Podyumlu Salon'un kuzeybatı duvarında kar ve yağmur suyu sebebiyle zarar gören, duvarın batı yüzü 450cm. uzunluğunda 200cm. yüksekliğinde 40cm. yatay derinliğinde kerpiç yatağı açılarak temizlenmiştir. Temizlenen alanda 450cm. uzunluğunda ve 110cm. yüksekliğinde bir alan kerpiçler ile örülerek şaşırtma örgü tekniği ile orijinal kerpiç duvara bağlanmıştır. Örgüsü tamamlanan duvar, kerpiç sıvası ile sıvanmış ve çatlakların oluşmaması için 2 gün boyunca su ve sünger yardımıyla ince sıva işlemi yapılmıştır (Resim: 12).

Tapınak Alanı'nda yer alan *cella*nın kuzey duvarında 100cm. uzunluğunda 70cm. yüksekliğinde ve 40cm. yatay derinliğinde, güney kısmında 122cm. uzunluğunda 122cm. yüksekliğinde 40cm. yatay derinliğinde, *cella*nın batı duvarının güney dış yüzünde 200cm. uzunluğunda 90 cm yüksekliğinde 40 cm yatay derinliğinde, *cella*nın batı duvarının kuzey dış yüzeyinde 140cm. uzunluğunda 85cm. yüksekliğinde 40cm. yatay derinliğinde, *cella* girişinin güneyinde bulunan duvarda 340cm. uzunluğunda 90cm. yüksekliğinde 40cm. yatay derinliğinde kerpiç yatakları açılmıştır (Resim: 13).Açılan yataklar temizlenerek örme işlemine hazır hale getirilmiştir. Daha önce dökülmüş ve kurutulmuş olan kerpiç bloklar belirtilen alanlara örülerek sıvama işlemleri yapılmıştır (Resim: 14).

Yağış nedeniyle bazaltların zarar görmemesi adına üzerine kerpiç örülmesine karar verilen 3 No.lu payenin üzerindeki toprak dolgu temizlenmiştir. Temizleme aşamasında bazaltların yerinden oynamaması için sabitleme halatı kullanılmıştır. Temizlenen payenin üzeri 230cm. uzunluğunda (toplam çevre uzunluğu) ve 60cm. yüksekliğinde kerpiç ile örülmüştür. Yağmur suyundan korunması için ise üzerine etek yapacak şekilde galvaniz sac koyulup, sacın üzerine toprak serilmiştir. Aynı şekilde Tapınak Alanı'nında da kuzey ve batı duvarlarının korunması amacıyla duvar üstlerine galvaniz sac etek yapacak şekilde konulup üzeri toprak ile örtülmüştür (Resim: 15).

GENEL DEĞERLENDİRME

Ayanis Kenti'nde 2019 ve 2020 yıllarında sürdürülen çalışmalar koruma ve onarıma yönelik sürdürülmüştür. Bu çalışmaların amacı otuz yılı aşkın süredir devam eden ve Doğu Anadolu'nun en uzun süreli üç kazısından biri olan Ayanis'e örenyeri (en azından kısmi ören yeri) statüsünü kazandırmaya yöneliktir. Gerçekleştirilen kazı, onarım ve koruma çalışmaları

da bu yaklaşımla, ağırlıklı olarak kentin Tapınak Alanı'nda yürütülmüştür. Bu alanda yapılacak kapsamlı koruma–onarım projeleri ile bu dini-krali kompleksin Urartu Kültürü'nün inanç sistemini en iyi yansıtacak alanlardan biri olacağı şüphesizdir. Bu tür bir gezi sergi alanı (bir tür açık hava müzesi) hem ülke hem de bölge turizmi açısından önemli bir potansiyel ve ivme yaratacaktır.

KAYNAKÇA

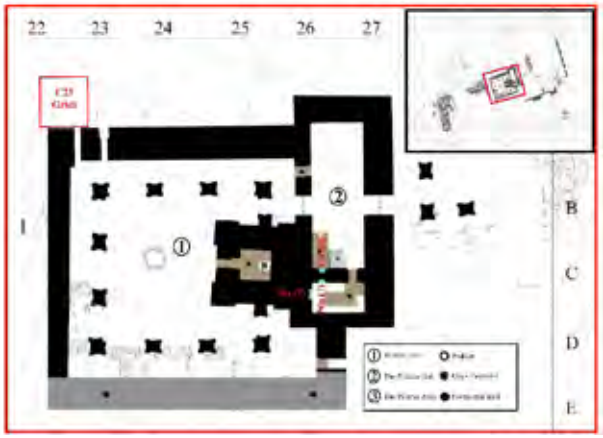
Çilingiroğlu A., Işıklı M. 25. Yılında Ayanis Kalesi Kazıları Dün, Bugün ve Gelecek. İçinde: Kasapoğlu H, Yılmaz MA (editörler). *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*, Ankara, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2014: 309-325.

Çilingiroğlu, A. Ayanis Kalesi (Ed. Kemalettin Köroğlu- Erkan Konyar), *Urartu Doğu'da Değişim*, İstanbul, 2011, 338-365.

Işıklı M, Aras O., Akın Aras A,. Van Ayanis Kalesi 2016 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları. *39. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2017, 39: 264-268.

Işıklı M. , Caner E. Doğu Anadolu Yaylasında Görkemli Bir Kültürel Miras; Ayanis Urartu Kalesi. *TAÇ Dergisi (Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Dergisi)*, 2014, 4: 28-38.

Işıklı, M., Türker, A., Aras, O., Akın Aras, A., Özdemir, M. A., & Öztürk, G., A New Space in the Ayanis Citadel: The Hall with Podium. A Preliminary Reporton the Excavations of 2014–2018. *The Archaeology of Anatolia* Volume III, Recent Discoveries (2017–2018) (pp.84-98), Cambridge 2019: Cambridge Scholars Publishing.

Resim 1: Çalışma yapılan alanlar.

Resim 2: *Cella*nın kuzeydoğu köşesinde yer alan Ortaçağa ait seramik parçaları.

Resim 3: *Cella*nın kuzey duvarı.

Resim 4: *Cella*nın güney duvarı.

Resim 5: Podyumlu Salon'daki kanalın güneyinde yer alan duvar.

Resim 6: Tapınak Alanı'nda yer alan 2 No.lu paye.

Resim 7: Tapınak alanında yer alan 2 No.lu paye.

Resim 8: Ayanis kazıları bünyesinde 2019 yılı sualtı araştırmaları.

Resim 9: Güney yamaçta anakaya üzerine oturtulmuş Urartu Dönemi duvar temelleri.

Resim 10: Tapınak Kompleksi'nin kuzey mekanlarını araştırmaya yönelik oluşturulan kazı alanı.

Resim 11: C23 Gridinin üst seviyelerindeki Ortaçağ duvarları.

Resim 12: Doğal etmenlerden zarar gördükten sonra onarılan duvar.

Resim 13: *Cella*nın batı duvarında açılan kerpiç yatakları.

Resim 14: Örme ve sıvama işleminden sonra *cella* girişinin içeriden görüntüsü.

Resim 15: Örme, sıvama ve galvaniz ile koruma sonrasında tapınak alanının kuzey duvarı ve koruma altına alınan paye.

2019-2020 YILLARI ESKİ AHLAT ŞEHRİ KAZILARI

Mikail ERCEK*

Mehmet KULAZ

Sinan KILIÇ

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 04.07.2019 tarih ve 562677 sayılı izin ve katkılarıyla başlatılmış olan 2019 yılı çalışmaları, MK011301(2019) Proje Numaralı kazılar 08.07.-30.09.2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.[1] Ertesi yıl ise 16.06.2020 tarih ve MK011301(2020) Proje Numaralı kazılar 15.07 - 28.08.2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.[2] Kazılar Ahlat Müzesi Müdürü Mikail Ercek başkanlığında ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyelerinden Dr. Öğr. Üy. Mehmet Kulaz'ın bilimsel koordinatörlüğünde yürütülmüştür. 2019 yılı kazılarında temsilcilik görevi ise Ahlat Müzesi Müdürlüğü Uzmanı Cuma Aktoğa ile Kübra Kaçar-Yavuz ve 2020 yılı kazılarında temsilcilik görevi ise yine aynı müzeden Uzman Cuma Aktoğa ile Uzman İlhan Kılıç tarafından üstlenilmiştir. Çalışmalar Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün maddi imkân ve katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.

Van Gölü'nün kuzeybatı kıyısında, Ahlat ilçe merkezinin batısından göle akan Keş Deresi'nin kenarında, 11. yy.dan itibaren kullanıldığı ve halen yürütülen araştırmalar ışığında bu tarihin daha da gerilere çekilebileceği düşünülen Ortaçağ mezarlığının kuzeyindeki surlarla çevrili eski Ahlat şehrinin batı kesiminde şehrin kalesi bulunmaktadır. Zamanla önemini yitiren şehir ve kalesi 16. yy.da sahil kesimine yeni bir kale inşa edildiğinden "Eski Kale" adıyla anılmaya başlamıştır.[3] Bazı araştırmacıların "Ahlat Selçuklu Kalesi" diye adlandırdığı yerde Selçuklu Döneminden önce de bölge için önemli bir kalenin yer aldığı eski kaynaklardan bilinmektedir. Ayrıca kısa bir süre önce yapılan gözlemler sırasında sözü edilen kale tepesinin bir İlk Tunç Çağı höyüğü olduğu anlaşılmıştır.

* Mikail ERCEK, Ahlat Müze Müdürlüğü, Bitlis/TÜRKİYE, mercek @gmail.com

Dr. Öğr. Üy. Mehmet KULAZ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Zeve Kampüsü 65080, Van/TÜRKİYE, mkulaz@yyu.edu.tr

Arş. Gör. Sinan KILIÇ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Zeve Kampüsü 65080, Van/TÜRKİYE, sinankilic@yyu.edu.tr

1 2019 Yılı kazılarına katılan ekip şu isimlerden oluşmaktadır: Prof. Dr. Rafet Çavuşoğlu, Araş. Gör. Sinan Kılıç, Mimar/Restoratör Armağan Ağar, Uzm. Fırat Allak, Uzm. Emre Günay, Uzm. Gülcan Özbek, Uzm. Hatice Engin, Uzm. Ayşenur Sezgin-Özrili, Sanat Tarihi Yüksek Lisans Öğr. Berivan Duruk, Sanat Tarihi Yüksek Lisans Öğr. Rahime Gökçe, Arkeoloji Lisans Öğr. Mehtap Sürek, Arkeoloji Lisans Öğr. Rubar Yavuz.

2 2020 Yılı kazılarına katılan ekip şu isimlerden oluşmaktadır: Araş. Gör. Sinan Kılıç, Öğr. Gör. İlter İğit, Sanat Tarihi Yüksek Lisans Öğr. Berivan Duruk, Sanat Tarihi Yüksek Lisans Öğr. Rahime Gökçe, Arkeoloji Yüksek Lisans Öğr. Dilek Zirekbilek, Arkeoloji Lisans Öğr. Mehtap Sürek, Arkeoloji Lisans Öğr. Rubar Yavuz.

3 Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Tekin 2018: 210-212.

Eski Kale'nin surları, iki yanda akarsuyun aşındırması sonucu kuzey güney yönünde uzunluğu 430m.yi, genişliği ise ortalama 60m.yi bulan kayalık bir tepe halinde uzanmaktadır. Volkanik bir yapı olan bu ignimbrit kayalığının üzerinde toplam 340m. uzunluğunda ve güneydeki dış kale kesiminde 20m. kuzeydeki iç kale kesiminde ise 60m. genişliğinde surlarla çevrili bir Ortaçağ kalesi yer almaktadır. 13. yy.a tarihlenen kalenin surları sözü edilen ignimbrit kayalığının etrafını çeviren ve aynı zamanda teras duvarı işlevi de gören bir yapıdadır. Kuzey kesimdeki nispeten geniş ve daha yüksek olan bölüm kalenin merkezini (iç kale) oluşturmakta, arkeolojik kazı çalışmaları bu bölümde sürdürülmektedir (Resim: 1).

1. ESKİ AHLAT ŞEHRİ KAZI HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

Kültür ve Turizm Bakanlığının sağladığı imkanlarla Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü yüksek lisans ve doktora öğrencileriyle aynı üniversitenin arkeoloji bölümü lisans öğrencilerinden bir ekip oluşturulmuştur. Bu ekip ilk iş olarak Eski Ahlat Şehri ile ilgili yayın ve dokümanları toplamaya ve bir arşiv oluşturulmaya başlamıştır.

Arkeolojik kazılara başlamadan önce yapılan işlerden biri de kazı alanın haritasının çıkarılmasıdır. 1/5000 ölçekli kadastro haritasından yararlanarak Eski Ahlat Şehri kalesi ve yakın çevresinin bir yükseklik eğri haritası üretilmiş ve bu harita üzerine 10m.x10m. büyüklüğündeki plankareler yerleştirilmiştir (Resim: 1). Plankare sistemi batıdan doğuya harflerle ve kuzeyden güneye rakamlarla adlandırılmış, böylece çalışılacak her bir 10m. x10m. lik plankareye bir ad verilmiştir.

Kazı yapılacak yerlerin belirlenmesi için Eski Kale'nin mülkiyet durumu incelenmiş, buna göre iç kaleden güneye uzanan kesimin şahıs malı olduğu anlaşılmıştır. Sadece dik yamaçlar ile kuzey kesimdeki daha yüksek ve geniş iç kale alanı hazine arazisidir. Bu nedenle arkeolojik kazıların bu yerlerde yürütülmesine karar verilmiştir.

2. ESKİ KALE'DEKİ ARKEOLOJİK ÇALIŞMALAR

Arkeolojik kazı çalışmaları başlamadan önce Eski Kale ile çevresinin güncel durumu hem yerden hem de havadan fotoğraf çekimleriyle detaylı olarak belgelenmiştir (Resim: 2). Yapılan incelemede kale üzerinde bugüne kadar sadece sondaj niteliğinde iki küçük arkeolojik kazı yapıldığı anlaşılmıştır. Bunlardan biri iç kalenin güneydoğu köşesinde bulunan genişçe bir çukurdur. Bu çukurun doğusunda büyük bir duvara ait olduğu anlaşılan iki büyük kesme taş bulunmaktadır. İç kalenin kuzeybatı köşesinde ise L şeklinde bir kazı yapıldığı ve buradan çıkan toprağın hemen kenara yığıldığı görülmüştür. Bu kesimde en az 40m.x20m. büyüklüğünde, kuzey güney yönünde uzanan bir binanın temelleri hava fotoğrafında kolayca ayırt edilebilmiştir (Resim: 2). Ayrıca binanın kuzeydoğu köşesinde, kireç harcı ve iri ignimbrit parçalarıyla inşa edilmiş olan kütlesel bir temelin kalıntısı bulunmaktadır.

Eski Ahlat Kalesi için üretilen harita üzerindeki 10m.x10m.lik plankare sistemine göre belirli aralıklarla ölçü kazıkları çakılmış (Resim: 1). Bu ölçü kazıklarına göre yukarıda belirtilen eski kazı yerlerini kapsayacak plankareler ilk çalışmalar için belirlenmiştir. Ayrıca

kalenin doğu yamacında birbirine yakın duran iki kale burcunun giriş yeri olabileceği düşünülerek burada da bir kazı çalışması yapılması düşünülmüştür. Buna göre 2019 ve 2020 yıllarında kazılar gerçekleştirilen plankareler şunlardır:

1. I15, J15, K15 ve L15: Büyük binanın kuzeydoğu kesimi ve kütlesel temel kalıntısı ile çevresi (Resim: 1).

2. R15 ve R16: İki büyük kesme taşın bulunduğu eski kazı çukuru ve çevresi (Resim: 1).

3. Y13 ve Z13: Doğu yamaçtaki surlarda bulunan iki burcun arası ve kuzeye doğru uzanan surun önü (Resim: 1).

Arkeolojik kazılar için önce 10m.x10m. büyüklüğündeki plankareler 5m.x5m. büyüklüğünde dört eşit parçaya bölünmüş ve bu parçalara haritacılık sistemindeki gibi, kuzeybatı köşeden itibaren saat yönünde a, b, c ve d adları verilmiştir.

2.1. I15, J15, K15 ve L15 Plankarelerindeki Çalışmalar

Eski Kale'nin kuzeybatı köşesinde 40m.x20m. büyüklüğündeki bir alanı önemli bir binanın kapladığı yukarıda belirtilmiştir (Resim: 2). İlk olarak buradaki kütlesel temelin kuzeybatı köşesinde I15d Açması'nda kazılmaya başlamış, ortaya çıkan düzgün kesme taşlarla örülmüş duvar kütlesel temelin çokgen bir yapıya ait olduğunu göstermiştir (Resim: 3). Bu çalışmayla çokgen planlı kütlesel temelin kuzey tarafının beş köşeli olduğu anlaşılmıştır. Yapının dış yüzündeki kaplama bloklarda duvarcı işaretleri vardır (Resim: 4.1-2). Bu tür taşçı işaretleri daha sonra doğu duvarının kaplama taşları üzerinde de saptanmıştır (Resim: 4.5). İşaretlerin Runik benzeri işaretler halinde taşa kazınmış olması duvarcı ustalarının en azından Arap olmadıklarını düşündürmektedir. Daha önce aynı türden duvarcı işaretleri Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı'nın batısındaki zaviyeye bitişik olan mezar yapısında da (akıt) kayda geçirilmiştir. Bu yapı ve zaviye 12-13. yy.a tarihlenmekte, dolayısıyla I15c-d açmalarında ortaya çıkarılan çokgen yapının da aynı zamana tarihlendirilebileceğini göstermektedir. Üstelik söz konusu zaviyenin de batı duvarı üzerinde de çokgen kule temeli yer almaktadır.

Çokgen yapının çevresinde sürdürülen çalışmalarda ortaya çıkan döküntü, sözü edilen kütlesel temelin düzgün kesme taşlarla kaplı olduğu ve zaman içinde bu kaplama taşlarının sökülüp götürüldüğünü göstermiştir. Ayrıca bu döküntünün güneyinde yanmış kalın ağaç parçaları açığa çıkarılmıştır.

Hava fotoğrafında görülen duvar izlerini ortaya çıkarmak amacıyla çokgen yapıdan güney doğru, J15a-d ile K15c-d açmalarında kazı çalışmalarına devam edilmiştir (Resim: 3-4). Bu çalışmayla çokgen yapının doğu kenarından güneye doğru geniş bir duvarın devam ettiği anlaşılmıştır. Ayrıca çokgen temel yapısının aslında buradaki büyük binanın kuzeydoğu köşesine eklenmiş, dışarıda kalan kısmının sekizgen görünümü verilmiş bir bina parçası olduğu anlaşılmıştır. Temelin kütlesel durumu burada kule türü bir bölümün olduğu izlenimi vermektedir. Bina planı ancak kazı tamamlandıktan sonra açıklanabilecektir. Kütlesel temelin doğu yanında geniş bir platform ile bunun güneyinde 88cm. genişliğinde bir kapı açıklığı

ortaya çıkmıştır (Resim: 3). Bu kapıdan iç mekana giriş yapıldığı görülmektedir. Kütlesel temel kalıntısının batısındaki duvarın büyük binanın kuzey duvarı olduğu ve doğusuna eklenen duvarın ise daha sonraki bir döneme ait olduğu açıktır (Resim: 3). Kütlesel temel yapısının güneydoğu köşesinen güneye doğru uzanan duvar ise büyük binanın doğu duvarını oluşturmaktadır. Bu duvarı ortaya çıkarmak üzere 2019 yılında J15a-d ve K15a-b 2020 yılında ise K15c-d ve L15a-b açmalarında çalışılmıştır (Resim: 1, 3). 2019 yılı çalışmaları sırasında büyük binanın içinde kesme taşlardan yapılmış, doğu-batı yönlü mezar yapıları ortaya çıkmıştır. Bunlardan birinde bulunan iskeletin başı gövdenin hemen yanına yerleştirilmiş durumdadır. Bu nedenle mezarın idam edilen birine ait olduğu düşünülmüştür (Resim: 5).

Aynı plankarede, büyük binanın doğu duvarı üzerine doğudan basamaklarla çıkılan yerde bina girişi olduğu anlaşılmıştır. Basamakların her iki yanında kare biçimli büyük iki kesme taş biribirine simetrik olarak yerleştirilmiş, eşikte ise iki kanatlı kapıya işaret eden delikler saptanmıştır (Resim: 3).

Sözü edilen girişin hemen güneyinden batı yönde uzanan bir duvar ortaya çıkarılmış, bu duvarın güneyindeki mekân 2020 yılında kazılmıştır (Resim: 3). Bu çalışmada büyük binanın doğu duvarının geçmişte kaplama taşlarının söküldüğü, sadece ortadaki kireç harçlı taş dolgunun bırakıldığı görülmüş, bu duvarın batı kenarı boyunca ise 1m. genişliği kanal şeklinde kazılmış olan eski kazı çukuru olduğu düşünülmüştür. Güneydoğu köşede yer alan 2 m:x1,4m. büyüklüğündeki bölme, 1759,7m. yüksekliğindeki taban kalıntısı ve bu taban üzerindeki küllü birikinti içinden toplanan ve bazıları büyük depolama kaplarına ait olan çok sayıda seramik parçası söz konusu mekânın büyük binanın mutfağı ile ilişkili olması gerektiğini düşündürmüştür (Resim: 3). Ayrıca mekânın kuzey duvarındaki blok taşlardan biri üzerine işlenmiş olan yazıt, bu duvarın daha sonra devşirme taşlarla inşa edilmiş olduğunu göstermiştir. Sözü edilen parçada büyük bir Arapça yazıtın tarih belirten bölümü olabileceği, ancak önceki ve sonraki parçalar olmadan buradaki sözcüğün anlaşılamayacağı açıktır (Resim: 6).

Sonuç olarak I15, J15, K15 ve L15 plankarelerinde yapılan çalışmalarda, kuzeydeki dışı sekizgen planlı kütlesel temelden itibaren batıya ve güneye doğru kesme taşlar ve kireç harcıyla inşa edilmiş duvarlar açığa çıkarılmıştır (Resim: 3). Güneye doğru uzanan geniş duvardan batıya, dik açıyla uzanan aynı nitelikte duvarlar vardır. Binanın genişliği ve duvarların kütlesel yapısı burada Eski Ahlat Şehri'nin saray yapısı olduğunu açıkça göstermektedir. Binanın kuzeydoğu köşesindeki kütlesel ve çokgen temelin ise sarayın çevre ile iletişim kurmak için kullanmış olabileceği kule yapısına işaret ediyor olmalıdır. Binanın giriş mekânı altında taş örme mezarlar olduğu anlaşılmış, bu mekânın güneyinde ise binanın mutfağı ile ilişkili bir yerin olduğu görülmüştür. Ayrıca K15a Açması'nda okunması mümkün olmayan bir sikke ele geçirilmiştir.

2.2. R15 ve R16 Plankarelerindeki Çalışmalar

R16 ve R15 plankareleri Eski Kale'nin kuzeyinde yükselen iç kale alanının güneydoğu kesiminde yer almaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi, burada eski bir arkeolojik kazıya ait

olduğu düşünülen çukur ve bu çukurun doğusunda yan yana iki büyük kesme ignimbrit blok durmaktadır. Bu bloklar kuzeybatı-güneydoğu yönde uzanan geniş bir duvarı işaret ettiği düşünülmüş ve yapılan kazılar da bunu kanıtlamıştır (Resim: 7).

Buradaki kazıların yukarıda sözü edilen iki büyük kesme taş bloğun bulunduğu R16a Açması'nda başlamasına karar verilmiştir. Böylece altta güneydoğu-kuzeybatı yönünde geniş bir duvarın uzandığı anlaşılmıştır (Resim: 7). Aynı açmanın kuzeybatı köşesinde ortaya çıkan tuğla döşeme, 20m.x20cm. büyüklükte ve 5cm. kalınlıkta 23 adet tuğladan oluşmakta ve bu döşemenin kuzey yönde devam ettiği belli olmaktadır.

Buradaki çalışmalarda büyük duvara ait en üstteki iki büyük kesme taş sırasının altında, duvar düzgün bir biçimde oyularak kuzeybatıdan gelen bir künk sisteminin duvarın içinden geçirildiği görülmüştür.R16 plankaresindeki ilginç bir durum, iç kale duvarı olduğu düşünülen büyük duvarın güneyindeki döküntü içinde İlk Tunç Çağına ait çok sayıda Karaz tipi seramik parçalarının bulunmuş olmasıdır. Özellikle R16c Açması'nda, duvarın güneyinde derine inildikçe Karaz tipi seramik parçaları da artmıştır (Resim: 10.11-20). Bu parçalar genel olarak siyah yüzlü parlak açkılı seramik grubuna aittir. Bunlardan bazı parçaların iç yüzlerinin tarak benzeri sert aletle düzeltmiş olması farklı bir grubu temsil etmekte ve büyük çömlek formları oldukları tahmin edilmektedir. Ele geçirilen bazı siyah yüzlü parlak açkılı seramik örnekleri üzerinde Karaz tipi yiv bezeme de bulunmaktadır. Aynı yerden ayrıca gri ve kahverengi İlk Tunç Çağı seramik örnekleri de kayda geçmiştir.

R16 plankaresindeki mimari durumu tamamen görmek üzere yapılan çalışmalarda büyük duvarın kuzeyinde, R16b Açması'nda, sonradan bu duvara eklendeği anlaşılan bir duvar parçası ve bunun doğusundaki yüzeyi kaplayan sert bir toprak yüzeyi altında taş dolgu açığa çıkmıştır. Bu sert yüzeyin üzerinde, açmanın kuzeydoğu köşesinde çokgen bir yapıya ait kesme taşlar vardır. İçkale surunun hemen içindeki ve olası giriş yerinin doğusundaki bu yapının ne olduğu henüz anlaşılamamıştır (Resim: 7).

R15 plankaresinde yapılan çalışmalarda büyük duvarın üst sıra taşlarının devam etmediği, bu kesime yerleştirilen birkaç blok taşla oluşturulan basamaklardan tuğla döşeli zemine çıkıldığı görülmüştür (Resim: 7). Büyük duvarın devam etmemesi iç kale girişinin burada olduğunu düşündürmüştür. Nitekim büyük duvardan güneybatı yönde uzanan duvarın buradaki olası girişi sınırlandırıyor olabilir. Nitekim 2020 yılında burada devam eden kazılarda iç kaleye doğru hafif bir meyille çıkan bir taş döşeme açığa çıkmıştır. Alt kısmındaki taşlarının büyük bölümü eksik olan bu döşeme altında kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan daha eski bir duvar bulunmaktadır. Ayrıca R15 plankaresinin kuzeybatısında (R15a Açması'nda, bulunan bir duvar parçası ile bunun doğusunda açığa çıkan silindirik bir silmesi olan duvar da taş döşemeden daha eski bir döneme aittir. Ancak tüm bu mimari kalıntıların ne gibi bir yapılaşmanın izleri olduğu henüz tam olarak belli değildir.

R15 ve R16 plakarelerinden yapılan çalışmalarda çok sayıda sırlı ve sırsız seramik parçası toplanmıştır (Resim: 10.1-10). Özellikle R16c Açması'nda toplanan Karaz tipi seramik

parçaları Eski Kale'deki Ortaçağ kalıntıları altında İlk Tunç Çağına ait bir yerleşmenin var olduğunu göstermiştir. Ayrıca bu iki açmada ele geçirilen obsidyen yonga ve dilgiler ile iki adet öğütme taşı da bu dönemin buluntuları arasında sayılmalıdır. Anlaşılan büyük duvar için temel çukuru hazırlanırken alttaki İlk Tunç Çağı yerleşim tabakaları kazılmış ve toprağı kenara yığılmıştır. Yapılan çalışmalarda henüz tarihöncesi döneme ait bu tabakalara ulaşılamamıştır.

2.3. Y13 ve Z13 Plankarelerindeki Kazılar

Eski Kale'nin doğu surları üzerindeki iki burcun olduğu yerde bir kale girişi olabileceği düşüncesiyle 2019 yılında Z13 plankaresine yukarıdan akmış olan döküntü toprağın kaldırılmasına karar verilmiştir (Resim: 8). Söz konusu burçlar kuzeybatı-güneydoğu yönünde konumlanmış ve dış kısmı yarım daire planlı inşa edilmiştir. Kazı sonrası burçların ve surların kaplama taşlarının birkaçı dışında tamamen sökülüp götürüldüğü anlaşılmıştır. Burçlar arasındaki bağlantı duvarının izleri burçların iç yüzlerinde görülmektedir. Tam bu hizada yer alan kuru duvarın toprak akmasını engellemeye amacıyla sonradan örüldüğü açıktır (Resim: 8.3). Bu kesimdeki kalıntılar arasında olasılıkla 10. yy.dan kalma bir mezar taşının kitabe parçası ele geçirilmiştir (Resim: 10.21). Aynı yerde İslami olmadığı düşünülen bir de bakır para bulunmuş, ancak üzerindeki yazıların okunması tam olarak mümkün olmamıştır (Resim: 10.22). Diğer iki sikke ise K15a ve R16c açmalarında bulunmuş (Resim: 10.23-24), I15c Açması'nda ise bir demir halka ele geçirilmiştir (Resim: 10.24).

Giriş burçlarının (Resim: 8.1-2) gerisindeki surun (Resim: 8.4) önünü açmak amacıyla Y13 plankaresindeki döküntü toprak da kaldırılmış, bu kesimdeki surların içinde daha eski döneme ait olduğu belli olan bir burç kalıntısı daha ortaya çıkmıştır (Resim: 8.6). Bu duvardaki düzgün kesme taşların üzerinde iç kaledeki büyük binanın kesme taşları üzerinde olduğu gibi taşçı işaretlerinden vardır (Resim: 4.3-4).

Her iki plankaredeki döküntü kazıları sırasında 13-14. yy.a ait sırlı ve sırsız seramik parçaları toplanmıştır (Resim: 10.1-10). Mimari dokunun genel durumu bu alanın 13. yy. kalesi inşa edilirken giriş olarak tasarlandığını göstermektedir. İç kesimde ortaya çıkan bir taban parçası da bu durumu kanıtlamaktadır (Resim: 8.5).

3. KAZI ALANINDAKİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

Eski Ahlat Şehri kazı ekibinin hafta sonları kale çevresinde gerçekleştirdiği araştırmalar sırasında saptanan en önemli buluntu, daha önce nedense hiç fark edilmeyen bir onarım kitabesidir (Resim: 9). Yapılan incelemede kitabede sadece bir şahıs adı ve bir tarihin yer aldığı anlaşılmıştır. İgnimbrit kesme blok üzerine kazınarak işlenen kitabe iki satır halinde celis-sülüs yazısıdır ve Sökmen oğlu İbrâhim oğlu Sökmen adıyla ile (H.) 530 (M. 1135) yılını içermektedir. Bu tarih Ahlat'ta hüküm süren Ahlatşahlar Dönemine denk gelmektedir.

Kitabe Metni:

١- سكمان بن ابرهيم بن سكمان
٢- سنه ثلثين و خمس مايه

Okunuşu:Sökmân bin İbrâhim bin Sökmân

sene selâsîne ve hamsemâye

Kaledeki doğu surlarının dış kısmında yapılan araştırmalar sırasında, R17 plankaresinin alt kesiminde Karaz türü bir depolama küpüne ait ağız parçası ele geçmiştir (Resim: 10.11). Yiv bezemesi olan bu parça yukarıda kazılar sırasında ele geçen İlk Tunç Çağı seramik malzemesiyle aynıdır ve kalede önemli bir tarihöncesi dönem yerleşmesi olduğuna işaret etmektedir.

Kalenin yer aldığı kayalık tepenin kuzey yamacında bir kaya odası dikkat çekmiştir. Sonraki dönemlerde kullanılmış olabileceği düşünülen bu kaya odası uzak olmasına karşın, kalenin doğu kenarı boyunca sıralanan ve "Harabe Şehir" diye anılan yerdeki mağara yerleşmesindeki ignimbrit katmanı içine oyulmuş mekânlarla aynı özellikleri göstermektedir.

4. SONUÇ

Eski Ahlat Şehri Kalesi'nde, üç alanda gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda ele geçirilen seramik buluntular şimdilik burada 14. yy. sonrasına ait bir yerleşim olmadığına işaret etmektedir. Bunun yanında pek az 12. yy.a ait seramik örnekleri de teşhis edilmiştir. Ortaçağ kalıntılarının altında ise kesinlikle önemli bir İlk Tunç Çağı (M.Ö. 3. binyıl) yerleşmesi bulunmaktadır.Gelecek yıl özellikle kuzeybatıdaki büyük binanın duvarları açığa çıkarılmaya devam edecek, güneydoğudaki büyük duvarın temel çukuru açılırken tahrip edilen İlk Tunç Çağı tabakalarına ulaşılmaya çalışılacaktır.

5. ESKİ AHLAT ŞEHRİ İÇİN KAYNAKÇA

AKYOL, Ali Akın / KADIOĞLU, Yusuf Kağan / KARAMAĞARALI, Nakış (2012). "Ahlat Çifte Hamam Malzemeleri Üzerinde Arkeometrik Ön Çalışmalar", *27. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, s. 91-112.

ARSLAN, Celil (2018). "2017 Yılı Eski Ahlat Şehri Kazısı", *40. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, s. 471-486.

BAK, Selami (2013). A*hlat Meydan Mezarlığı Kadılar Bölümü Mezar Taşı Envanteri.* Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.

BAYGU, Abdurrahim Şerif (1932). *Ahlat Kitabeleri.* İstanbul: Hamit Matbaası.

BIXIO, Roberto / de Pascale, Andrea, / Bixi, Andrea (2009). "Ahlat, Terra di Vulcani e di Monasteri Rupestri", *Opera Ipogea* 2, s. 19-34.

BIXIO, Roberto / de Pascale, Andrea, / Bixi, Andrea (2010). "Le Zone Rupestri di Ahlat", *Opera Ipogea* 3, s. 49-66.

ÇAY, Abdulhaluk Mehmet (1993). *Ahlatşahlar Atabekliği (1100-1227)*. Anadolu'da Türk Mührü Ahlat. Ankara: Ahlat Kültür Vakfı Yayınları.

DEDE, Erkan (2009). *Ahlat Taşının (Ahlat-Bitlis) Mineralojik ve Jeokimyasal İncelemesi.* Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Fakültesi Jeoloji Mühendisliği Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.

DEMİR, Ahmet (2019). *Ahlât Eyyûbîleri Tarihi.* İstanbul: Nûbihar.

DEMİRTAŞLI, Erdoğan / PISONI, Carlo (1965). "The Geology of Ahlat-Adilcevaz Area (North of Lake Van)", *Bulletin of the Mineral Research and Exploration* 64, s. 24-39.

KAFESOĞLU, İbrahim (1949). "Ahlat ve Çevresinde 1945'te Yapılan Tarîhî ve Arkeolojik Tetkîk Seyehati Raporu", *İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 1/1, s. 167-200.

KARAHAN, Recai / GÜZEL, Eylem (2013). "Eski Ahlat Şehri Kazıları (2011-2012)", *35. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt: 1, s. 339-347.

KARAHAN, Recai / KULAZ, Mehmet / GÜZEL, Eylem (2014). "Eski Ahlat Şehri Kazıları 2013", *36. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt: 1, s. 499-510.

KARAHAN, Recai / KULAZ, Mehmet (2016). "Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı Kazı Restorasyon ve Çevre Düzenlemesi Çalışmaları'', Hatice Bahtiyar (edt.) *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Panelleri*, Hiper Yayın: Ankara, s. 255-276.

KARAHAN, Recai / TEKİN, Rahmi / KULAZ, Mehmet / REİSOĞLU, Selami / İGİT, İlter / ORAL, Mustafa / ALP, Abdullah (2019). *Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı ve Mezar Taşları*. Ankara: Uzun Dijital Baskı Merkezi.

KARAHAN, Recai / KULAZ, Mehmet (2019). "Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı 2018 Yılı Çalışmaları", *41. Kazı Sonuçları Sempozyumu*, Cilt: 4, s. 31-44.

KARAHAN, Recai / TEKİN, Rahmi / KULAZ, Mehmet / REİSOĞLU, Selami / İGİT, İlter / ORAL, Mustafa / ALP, Abdullah (2019). *Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı ve Mezar Taşları.* Sonçağ Yayınları: Ankara.

KARAHAN, Recai / REİSOĞLU, Selami (2021). *Ahlat Meydan Mezarlığı Kadılar Bölümü Mezar Taşları.* İstanbul: Dergah Ofset.

KARADAŞ, Celalettin (2006). "Ahlat Mezar Taşlarında Kullanılan Rumi Motifi ve Tezyinatımızdaki Yeri", Oktay Belli (edt.), *I. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Van Valiliği Yayını: İstanbul, 2006, s. 160-164.

KARAMAĞARALI, Beyhan (1972). *Ahlat Mezar Taşları.* Ankara: Güven Matbaası.

KARAMAĞARALI, Beyhan (1992). *Ahlat Mezar Taşları.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

KARAMAĞARALI, Beyhan (1993). *Türk Mimari Eserlerinde Ahlat Mezar Taşları.* Ankara: Elila Yayınları.

KARAMAĞARALI, Haluk (2007). "Ahlat Kazıları". Oktay Belli (edt.), II. Van Gölü Havzası Sempozyumu, 4-7 Eylül 2006, *Bitlis*, Bitlis Valiliği Yayını: Ankara, s. 83-96.

KULAZ Mehmet / GÜZEL, Eylem / REİSOĞLU, Selami (2016). "Ahlat Meydan Mezarlığı'ndaki İlhanlı Dönemi Kadı Mezar Taşları", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 30, s. 267-305.

KULAZ Mehmet / BALTA, Hatice (2018). "Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı'nda Mezar Ustası Asil Bin Üveys'in Eseri Olan Bir Mezartaşı (XIV. yüzyılın İlk Yarısı", *Ahtamar Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi*, s. 1090-1099.

ÖNGE, Yılmaz (1971). "Ahlat'ta XIII. Yüzyıl Nakışlarıyla Süslü Bir Eser, Boğatay Aka-Şirin Hatun Kümbeti", *Önasya* 6/72, s. 8-9, 21.

PASCALE, Andrea De / BIXIO, Roberto (2011). "Under and Inside Ahlat: The KA.Y.A. (Kaya Yerleşimleri Ahlat) Project", *XIV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Ekim 2010, Konya, s. 173-190.

REİSOĞLU, Selami, / Oral, Mustafa / Alp, Abdullah (2016). *Anadolu'nun Orhun Abideleri Ahlat Mezar Taşları.* Ahlat Kaymakamlığı Yayınları: Van.

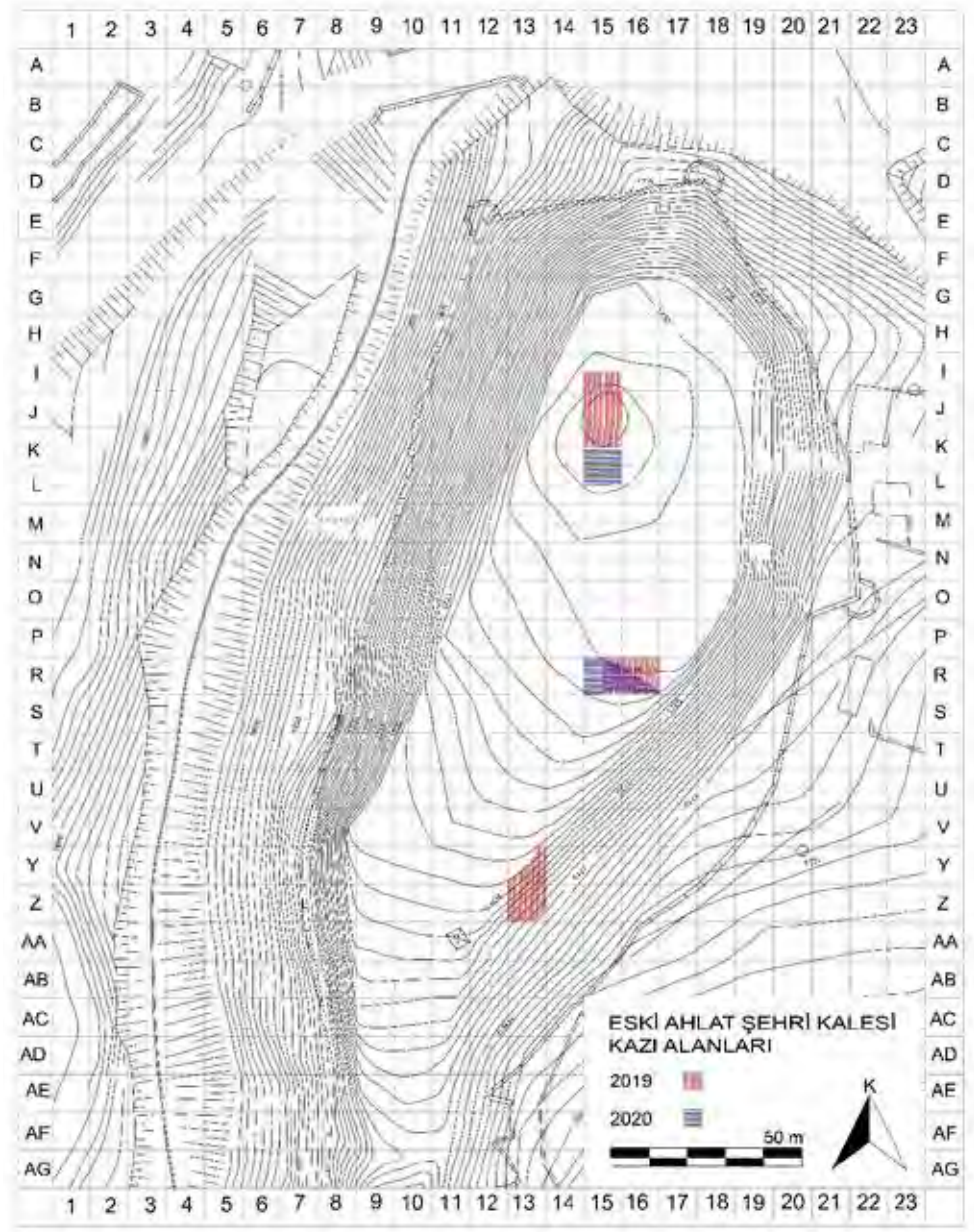
REİSOĞLU, Selami / ÜLKER, Halil (2016). *Taşa Bezenmiş Çadırlar Ahlat Kümbetleri.* Ahlat Kaymakamlığı Yayınları: Van.

SÜMER, Faruk (1986). "Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar", *Belletten* 50/197, s. 447-493.

TABAK, Nermin (1972). *Ahlat Türk Mimarisi.* İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.

TEKİN, Rahmi (2000). *Ahlat Tarihi.* İstanbul: OSAV.

TEKİN, Rahmi (2018). *Türk Tarihinde Ahlat.* Gece Kitaplığı: Ankara.

Resim 1: Eski Ahlat Şehri kalesinin haritası, plankare sistemi ve 2019-2020 kazı alanları

Resim 2: Eski Ahlat Şehri Kalesi'nin kazılar başlamadan önceki durumu.

Resim 3: I15, J15, K15 ve L15 plankarelerinin kazı sonrası durumu.

Resim 4: Eski Ahlat Şehri Kalesi'nde saptanan taşçı işaretlerinden örnekler: I15'deki çokgen yapı (1 ve 2) ve büyük binanın doğu duvarı (5) üzerindekilerle Y13'deki eski sur kalıntısı üzerindeki taşçı işaretlerinden örnekler (3-4).

Resim 5: K15 plankaresinde bulunan ve idam edildiği düşünülen iskelet.

Resim 6: K15d açmasındaki duvarda bulunan devşirme yazıt parçası.

Resim 7: R15 ve R16 plankarelerinin kazı sonrası durumu.

Resim 8: Y13 ve Z13 plankareleri kazı sonrası genel görünüş (1. Güney burcu, 2. Kuzey burcu, 3. Kuru duvar, 4. 13. Yüzyıl suru, 5. 13. Yüzyıl tabanı, 6. Erken Ortaçağ suru).

Resim 9: Kalenin doğu surlarındaki miladî 1135 yılını gösteren yazıt.

Resim 10: Eski Ahlat Şehri Kalesi'nde ele geçirilen bazı buluntular (1-4. Sır altı tekniği ile üretilmiş Ortaçağ seramik örnekleri; 5-7. Ortaçağ sırsız seramik örnekleri; 8-9. Ortaçağ kapak örnekleri, 10. Ortaçağ çift kulplu çömlek; 11-20. İlk Tunç Çağına ait Karaz türü serasmik örnekleri; 21. Z13 Açması'nda ele geçirilen yazıt parçası; 22-24. Sikke örnekleri; 25. Demir halka).

PISIDIA ANTIOKHEIA KAZISI 2019 VE 2020 YILI ÇALIŞMALARI

Mehmet ÖZHANLI*

Ali GÜNDOĞAN

Ersin ÖZEN

Samet KOÇAK

Habibe UĞUZ

Veysel ERDOĞAN

Pisidia Antiokheia 2019 ve 2020 yılı kazı çalışmalarının bir araya getirildiği bu makalede, yıllara göre bir anlatım yapılmıştır. 2019 yılında Aedilicus Tepesi'nde bulunan kilisede, Aziz Paul Kilisesi'nde ve Men Tapınağı'nda kazı; tiyatro, Augustus ve Men Kutsal Alanı'nda konservasyon ve düzenleme çalışmaları gerçekleştirildi. 2020 yılında ise kentin batı kapısında, Decumanus Caddesi'nde, tiyatroda, Aziz Paul Kilisesi'nde, Atriumlu Ev'de, Augustus Kutsal Alanı'nda ve Men Tapınağı'nda düzenleme çalışmaları yapılırken, kentin batı kapısındaki dükkânlarda, Aziz Paul Kilisesi mozaiklerinde, Aedilicus Tepesi Kilisesi'nde konservasyon çalışmaları yapıldı. Kazı çalışmaları kentin batı kapısının doğusunda bulunan D-2 ve D-1 olarak adlandırılan dükkânlarda ve Aziz Paul Kilisesi'nin kuzey doğu köşesinde bulunan hamamın avlusundaki mozaikli alanda gerçekleştirildi. Kentin batı kapısında yapılan düzenleme çalışmaları sırasında açığa çıkan bazı eserler, 2004 yılında Yalvaç Müzesi Müdürlüğünce kazısı yarım bırakılmış iki dükkânda kazı çalışmaları yapmayı zorunlu kıldı.

2019 YILINDA YAPILAN KAZI, DÜZENLEME VE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

Aedilicus Tepesi Kilisesi

2011 yılından beri aralıklara sürdürülen kazılarla kilise tamamen açığa çıkarılmıştı. Bu yıl kilisenin kuzeyinde, doğusunda ve güneyinde kazı çalışmalarına devam edildi (Resim: 1). Kazı çalışmaları tamamlandığında, Kilisenin doğusunun 140cm. genişliğinde moloz ve devşirme taşlarla yapılmış bir duvarla çevrelendiği görüldü. Çevre duvarı, kuzey *nef*in dış köşesinden başlamakta ve bir yay çizerek güneye doğru uzanmaktadır. Duvarla kilise

* Prof. Dr. Mehmet ÖZHANLI, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Isparta/TÜRKİYE, mehmetozhanli@sdu.edu.tr

Uzman Arkeolog Ali GÜNDOĞAN, ali.gundaogan@gmail.com.

Uzman Arkeolog Ersin ÖZEN, ersinozen3@gmail.com

Samet KOÇAK, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, Isparta/TÜRKİYE, samkoc86@gmail.com

Uzman Arkeolog Habibe UĞUZ, habiibe.uguz@gmail.com

Veysel ERDOĞAN, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, Burdur/TÜRKİYE, erdoganveysel@yandex.com

arasında kalan kuzey apsisin arkasındaki alanda, iki farklı döneme ait kültür katmanına rastlanıldı. Bu kültür katmanları, altta kilisenin erken dönemine ya da daha öncesine ait tabanı harçlı bir mekân ve zamanla kullanım dışı kalmış olan bu mekânın üzerine yapılmış mezarlar oluşturmaktadır. Mekânın zemini ile çevre duvarının temeli ve mezarların arasında yaklaşık 50cm. toprak dolgu görülmektedir. Duvar ve mezarlar dolgunun üzerine yapılmışlar ve mezarlar doğu–batı doğrultulu yerleştirilmişlerdir (Resim: 2). Alttaki mekânın 70cm. kalınlığındaki güney duvarı, ana apsis ile kuzey apsisin birleştiği yerden başlayarak doğuya doğru uzanmaktadır. İç tarafı sıvalı olan, taş ve tuğlalardan örüldüğü anlaşılan duvarın çok az kısmı korunmuştur. Tabanı mermer plakalarla döşeli olduğu harçtaki izlerden anlaşılmaktadır. Ana apsisin arkasındaki bölüm de ise mezarlarla aynı dönemde yapılmış, çevre duvarına bitişik, 660cm. uzunluğunda kuzey tarafı 290cm. güney tarafı 350cm. olan dikdörtgen bir mekân bulunmaktadır. Mekânın güney duvarında, üzerinde haç bulunan mermer büyük bir kabın parçası duvar taşı olarak kullanılmıştır. Basit moloz taşlardan yapılmış bu mekânın kuzey doğu köşesinde zemine bir *pithos* gömülmüştür. Boş olan *pithos*un ağzı bir tuğlayla kapatılmıştır. Güney doğu köşede kısmen açığa çıkarılış olan mekânların kazıları tamamlanmadığı için işlevlerine yönelik bir değerlendirme yapılmadı. Bu alanda ele geçirilen mermer lahit parçaları ile onarım görmüş *pithos* dikkat çekicidir.

Kilisenin kuzey batı dış köşesinde yapılan kazılarda ise birbirinden bağımsız iki mekân ortaya çıkarıldı. Doğudaki, 350cm.x420cm. ölçülerindeki mekânın içerisinde 190cm. genişliğinde zemini ve duvarları mermer kaplamalı bir havuz bulunmaktadır. Girişi batıda olan mekânın duvarları, Roma İmparatorluk Dönemine ait malzemelerle örülmüştür. Batı duvarında kullanılmış olan altar dikkat çekicidir. Üzerinde haç bulunan, M.S. 6. yy.a tarihlendirilebilecek mermer lahit duvar taşı ve üzerinde Hıristiyanlık Dönemine ait Grekçe yazıt bulunan bir blok, mekânın kapı sövesi olarak kullanılmış ve yazıtın üzeri tamamen sıvanmıştır. Havuzun 11cm. genişliğindeki parapetinin başlangıç yerleri için ise yine Roma İmparatorluk Dönemine ait mermer altlıklar kullanılmıştır. Havuzun, vaftiz havuzu olarak kullanılmış olma ihtimali oldukça yüksektir. Havuzlu bu yapının öndeki mekândan sonra yapıldığı teknik olarak anlaşılmaktadır. İki mekân arasındaki boşluk 70cm.dir. Bu açıklıktan giriş çıkış yapmak mümkün gözükmüyor. Öndeki mekânın zemini yaklaşık 1m. daha derinde kalmaktadır. Havuzlu yapı bu mekândan sonra yapılmış ve kullanılmış olmalıdır. Batıda bulunan mekân 583cm.x580cm. ölçülerindedir. Kare plana yakın olan bu mekânın zemini büyük düzgün kireç taşlarla döşenmiş ve duvar genişliği 110cm.dir. Tam zeminden başlamayan doğu duvarının kuzey tarafı sonradan eklenmiş gibidir. Mekânın kuzeyinde bağlantılı olduğu diğer mekânın kazısı yapılmadığı için işlevi anlaşılamadı. Burada yapılan çalışmalarda açığa çıkarılan altlıklar İmparator Augustus ve Tiberius Dönemini işaret ederken; başlıklar ise Severuslar Dönemine aittir.

Kilisenin güney tarafında yapılan kazılarda, doğu–batı uzantılı bir sokak ile sınırlandırılmış birbiriyle bağlantılı çok sayıda mekân açığa çıkarıldı (Resim: 3). Kilise ile bu yapılar arasında 275cm. genişliğinde bir koridor bırakılmış ve koridorun doğu kısmı kapatılarak,

zemini ve duvarları kireçli çimento ile sıvanmış bir banyo odasına dönüştürülmüştür. Banyonun gideri, 175cm.x340cm. ölçülerinde tabanı harçlı bir avluya açılmaktadır. Koridora paralel doğu – batı uzantılı 290cm.x515cm. ölçülerinde işlevi belirlenemeyen bir mekân ve 170cm.x630cm. ölçülerinde, kalın sıvalı ve büyük bir ihtimalle üstü kapalı, gideri doğuda olan bir temiz su havuz vardır. Kilisenin güney duvarına sonradan açılmış bir kapıdan başlayan 150cm. genişliğindeki dar sokak, doğu-batı uzantılı 225cm. genişliğindeki cadde ile dik bir biçimde birleşmektedir. Sokağın üzerinde görülen yoğun kül tabakası, sokağın işlevini yitirdiğini farklı amaçlarda kullanıldığını göstermektedir. Kül tabakası içerisinde çok sayıda bronz, demir ve metal objeler, yoğunluğu büyük baş hayvan kemikleri ve balık kılçıkları görüldü. Cadde ve sokağın zemini düzgün gri bloklarla döşenmiş ve altında kanalizasyon geçmektedir. Havuzun güneyinde birbiri ile bağlantılı, 240cm.x300cm. ve 250cm.x338cm. ölçülerinde olan iki mekânın, mutfak ve fırın olarak kullanılmış olma ihtimali yüksektir. Kuzey duvarında iki niş bulunan doğudaki mekânın zemini düzgün taşlarla döşenmiştir. Bu mekânın içerisinde özellikle doğu duvarının önünde yığılmış kül tabakası dikkat çekiciydi. Ayrıca, mekânın hemen kapısının önünde ve caddenin üzerinde pişmiş topraktan iki adet damga mühür formunda ekmek mührü bulundu (Resim: 4). İki mekân, tuğladan örülmüş kemerli bir açıklıkla birbirine bağlanmış ve batıdaki mekânda künklerle yapılmış havalandırma açıklıkları görülmektedir. Bu mekânda, üzerinde Hz. İsa ya da havari betimlenmiş bir madalyon ile 11. yy.a tarihlenen bir sikke bulundu. Ele geçirilen pişmiş topraktan ekmek mühürleri, yapıların işlevleri hakkında mutfak/fırın görüşünü desteklemektedir. Batı uzantılı caddenin batı ucu sökülmüş ve bu alan 505cm.x515cm. ölçülerinde bir kilere dönüştürülmüştür. Zemini harçla sıkıştırılmış olan kilerin kuzey doğu köşesinde zemine gömülmüş büyük bir *pithos* kırık olarak açığa çıkarıldı.

Kilise ve çevresinde yapılan kazılarda elde edilen sonuçları özetlemek gerekirse: Kilise, şimdilik hangi Tanrıya ait olduğu bilinmeyen bir tapınağın üzerine inşa edilmiştir. İsmi bilinmeyen kilise, kapalı Yunan haçı planında yapılmış, duvar tekniği 9. yy. ve sonrasına işaret etmektedir. Taban mermerleri sökülmüş olan yapı büyük bir yangınla yıkılmış ve bir tahribata uğramıştır. Yangın tabakasının üzerinde görülen hayvan gübresi, kilisenin terk edilmek zorunda kalındıktan sonra başka şekillerde kullanılmış olduğunu düşündürmektedir. Yapının kuzeybatı köşesinde açığa çıkarılan büyük bir kül tabakası, kiliseye ait birçok şeyin toplanarak burada bilinçli olarak yakıldığını göstermektedir. Yarı yanmış parçalar, yakılan şeylerin kiliseden toplanıp yakıldığının arkeolojik belgeleridir. Bu yangın tabakasının içerisinde, Bizans Dönemi sonrasına ait olduğu anlaşılan fakat yoğun korozyondan dolayı okunamayan bir sikke bulundu. Bu buluntu dışında alanda, Osmanlı Dönemi ve öncesine ait her hangi bir buluntu yoktur. Kilisenin ne zaman terk edildiği ve yakılıp yıkıldığı bilinmiyor. Kilisenin kuzeyinde açığa çıkartılan vaftiz havuzunun ve doğudaki kilerin duvarında, duvar taşı olarak kullanılan, üzerinde Hıristiyanlığın en önemli sembolü haçın bulunduğu eserlerin varlığı büyük bir soru işaretidir. Bundan dolayı, bu duvarların Hıristiyanlık Döneminden mi? Yoksa sonrasında mı yapıldığını açıklamak çokta kolay değildir.

Yapının doğusu bir bahçe duvarıyla çevrelenmiş ve bu alan geç dönemde mezarlık olarak kullanılmıştır. Kilisede çalışanların bütün yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayacak çok sayıda mekân, yapının kuzey ve güney tarafına inşa edilmiştir. Özellikle güney tarafta temiz su havuzu, banyo mutfak/fırın ve kilerler, kilisenin bir manastır gibi hizmet verdiği izlenimi uyandırmaktadır. Kilise, *nympheum*un önündeki kazılarda açığa çıkarılan Bizans Mahallesi'ne hizmet vermiş olmalıdır. Buradaki mekânlarda 11. ve 12. yy.a ait evsel ve tarım aletleri ile sikkeler bulunmuştu. Yapıların duvar teknikleri de kilise ile çağdaş olduklarını belgeliyor.

Aziz Paul Kilisesi

Kilisede bu yıl kısa süreli bir kazı çalışması gerçekleştirildi. Kilisenin dışında kuzey doğuda bulunan ve kazısına geçen yıl başlanmış olan yapının kazısına devam edildi. Yapının kuzeyinde bulunan cadde yaklaşık 15m. açıldı (Resim: 5). Zemin taşları tamamen sökülmüş olan caddenin, ana cadde ile bağlantısı gelecek yıl devam edecek olan kazılarla anlaşılabilecektir. Hamam olma ihtimali yüksek olan yapının doğusunda, yapılan kazılarda, kilisenin kuzey doğusundaki çeşmeye su taşıyan künk sırasının bir bölümü açığa çıkarıldı. Bu bölüm, başka yapılarda devşirilen taş bileziklerin birbirine eklenmesiyle yapılmıştır. Alanda yapılan çalışmalarda en erkeni İmparator Septimius Severus (M.S. 193–211) en geçi İmparator II. Konstans (M.S. 641–668) dönemine ait olan 9 adet sikke, farklı dönemlere ait kandiller; Geç Antik Çağ *unguanterium*ları ile Bizans'ın en geç dönemlerine ait yerel üretim seramik parçaları ele geçirildi.

Men Tapınağı ve Kutsal Alanında Yapılan Kazı ve Düzenleme Çalışmaları

Tapınağı çevreleyen *temenos*un ve tapınağın içerisinde, önceki yıllarda kazılıp yığılmış dolgunun boşaltılmasına devam edildi ve *oikos*lardan iki tanesinin açığa çıkarılmamış bölümlerinde kazı çalışmaları yapıldı.

2018 yılında iki mekânı kazılmış olan 1 No.lu *oikos*un (kuzey taraf) arkasında bulunan mekân kazıldı. Girişi güneyden 1a mekânında yapılan basamaklarla sağlanan odanın, kuzey duvarının önünde düzgün taşlarla yapılmış bir seki ve bu sekiye bitişik çatı kiremitleriyle çevrelenmiş alanın işlevi anlaşılamadı. Zeminin üzerinde güney duvarına bitişik iç içe konmuş çok sayıda mahya bulundu.

7 No.lu *oikos*un doğusunda, doğu ve batı duvarları izlenebilen ve bir *oikos* olduğu düşünülen alanda yapılan kazı çalışmalarında, burasının bir *oikos* olmadığı ana kayanın tıraşlanıp düzleştirilmesiyle, *oikos*ların kuzey tarafına geçiş sağlayan bir koridorun oluşturulduğu görüldü. Kayanın arazinin eğimine uygun kademelendirilmesiyle oluşturulmuş zeminin üzerinde yoğun bir biçimde çatı kiremitleri vardı. Geçiş koridorunun üzeri çatı ile kapatılmış olmalıydı.

*Temenos*un kuzeydoğusu, kuzeyi ve kuzeybatısı önceki yıllarda yapılan kazılar ile boşaltılmıştı. Bu yıl kalan kısımların tamamı atık dolgudan arındırıldı (Resim: 6). Dolgu içerisinde mermer adak stel parçaları ile çok az seramik ve Roma İmparatorluk Dönemine ait sikkeler bulundu. Üzerinde 18 satırlık Grekçe bir yazıt bulunan kireçtaşı bir sütunun alt kısmı sağlam

olarak çıkarıldı. Yazıt Ramsay ve ekibi tarafından yayınlanmış. Tapınağa ve *temenos* duvarına ait bloklar önceden belirlenen taş tarlasında sınıflandırıldı, üzerinde adak stelleri işlenmiş duvara ait bloklar duvardaki yerlerine konuldu. Açılan alanda stoanın sütunların üzerinde durduğu düzgün blokların çok azı korunmuş zemin taşlarının ise tamamı eksiktir. *Temenos*un doğusunda İmparator Diocletianus Döneminde (M.S. 284-305) eklenmiş bir yapının sadece podyumu korunmuştur. *Temenos*a güneyden girişi sağlayan kapının, içerdeki iki basamağı sağlam olarak açığa çıkarıldı. *Stoa*nın içerisinde açılan 2m. derinliğindeki sondajda Tapınağın güney tarafının arazinin eğiminin tesviyelenmesi için burasının tapınağın inşasının atık molozları ile doldurulup sıkıştırıldığı anlaşıldı. Sondajda seramik vb. arkeolojik malzemeye rastlanılmadı.

Tapınağın *naos* ve *pronaos* bölümleri tamamen moloz taşlarla doldurulmuştu. Moloz dolgu boşaltıldığında, tapınağın üzerine yapıldığı ana kayanın olduğu gibi doğal biçimiyle bırakıldığı görüldü. Sadece *pronaos*ta, *naos*u ayıran duvarın önünde kayanın çok az bir bölümü tıraşlanmış dikdörtgen, çokta derin olmayan bir çanak açılmıştır. Tapınağın içerisindeki kayalığı örten bir bodrum kat olduğu *naos*un duvarlarından anlaşılmaktadır. Arazinin eğiminden dolayı bodrum katın güney tarafının derinliği daha fazla ve duvarı daha yüksektir. İç kısmı bosajlı yapılmış olan güney duvarı kuzey duvarına göre daha kaliteli düzgün bir işçiliğe sahiptir. *Pronaos*un içerisinde kayalık zeminin üzerinde bulunan iki adet bronz sikkeden biri İmparator Domitianus'a (M.S. 81-96) ait diğeri ise aşınmadan dolayı dönemi anlaşılamadı. *Naos*un içerisinde ise Hellenistik Döneme ait iki adet terrakotta baş ile üç adet gövde parçası, ayrıca mermer adak stel parçaları, üzeri yivli işlenmiş bir boncuk ile Tanrı Men'in omuzlarından çıkan ayçanın kireç taşından bir ucu bulundu. Terrakotta başlardan bir tanesinin başında diadem ve diademin üzerinde ince bir örtü görülmektedir. Bu eserin kadın olma ihtimali oldukça yüksektir. Diğerinin saç modeli İskender'in saç modeline benzemesine karşı yüzünün eksik olması tanımlamayı zorlaştırmaktadır. Bütün bu buluntular *in-situ* bulunmadığından tarihsel bir sonuç için şimdilik değerlendirilme yapılmadı.

Tapınağı çevreleyen *temenos*un güney duvarının cephesi adak stelleri ile bezenmiştir. Yıkılan duvarın yıkıntıları Ramsay'in yaptığı kazılarda aktarılmış ve daha sonra kaçak kazıcılar tarafından iyice karıştırılmıştır. Duvara ait bezemeli blokların tamamı *stoa*nın üzerine alındı ve duvar restorasyon için hazır hale getirildi.

Tiyatroda Yapılan Düzenleme ve Konservasyon Çalışmaları

Yalvaç Müzesi Müdürlerince, kurtarma kazıları adı altında farklı tarihlerde tiyatroda kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. En kapsamlı kazı çalışması 2003 yılında Ünal Demirer başkanlığında yapılmış ve tiyatronun *cavea*ları, orkestrası ve sahne binası açığa çıkarılmıştır. Ancak, yukarıdan tıraşlanarak yapılan kazı sonucu oturma sıralarında, orkestrada ve sahne binasında büyük tahribatlar yapılmış ve de hiçbir koruma önlemi alınmadığından zamanla tahribat daha da artmıştır (Resim: 7).

Çizim ve belgeleme çalışmaları tamamlanan tiyatronun orkestrasının içindeki bloklar hazırlanan taş tarlasına kaldırıldı. Orkestrayı çevreleyen ve çok az bölümü korunmuş olan duvar öne doğru yatmıştı. Oturma sıraları tamamen orkestranın içine doğru kaymaya başlamıştı. Bundan dolayı acilen müdahale edilmesi gerekiyordu. Yapılan temizlik kazılarıyla orkestrayı çevreleyen duvarın temelleri açığa çıkarıldı. Geç dönemde devşirme malzeme ile yapılmış olan duvar, kendi malzemesi kullanılarak yeniden örüldü. Geç dönemlerde gladyatör ve yaban hayvanları oyunları için kullanılan tiyatronun orkestra duvarı 220cm. yüksekliğinde yapılmış ve bir korkulukla taçlandırılmıştır. Duvarın yapıldığı alanda ana kaya tıraşlanarak orkestranın yuvarlak formuna uygun bir duvar hattı oluşturulmuştur.

Tiyatronun üst *cavea*sının oturma sıralarının tamamı yoktur. Alt *cavea*nın orta bölümü korunmuş, yanlardaki oturma sıraları eksiktir. Yamaca yaslandırılarak yapılmış olan tiyatronun orkestra duvarı tamamlanınca birçok oturma sırasını yerine koymak mümkün oldu. Orta bölümde eksik olan oturma sıralarının yerlerine konulması için yapılan temizlik çalışmasında su künkleri açığa çıkarıldı. Tiyatronun kuzeydoğusundan güneyine doğru uzanan künkler oturma sıralarının altından geçirilmiştir. Büyük bir ihtimalle künkler, tiyatronun güney batı köşesinde sonradan kapatılan güney *parados*un üzerine yapılmış olan çeşmeye su taşıyor olmalıydı. Yerleri belirlenebilen oturma sıraları yerlerine konunca alt *cavea* büyük oranda tamamlandı (Resim: 8). Boş kalan alanların yağışlarda aşınıp tahrip olmasını engellemek için bu alanlara uygun düzgün bloklar yerleştirilerek önlem alındı. Alt *cavea* ile üst *cavea* arasındaki yürüme koridoruna açılan güney kapısı, düzenlenerek seyircilerin Decumanus Caddesi'nden tiyatroya rahatlıkla girebilecekleri bir güzergâh oluşturuldu.

Tiyatroda açığa çıkarılan bir yazıt, tiyatronun M.S. 3. yy. kentin ileri gelen bir ailesi tarafından onarıldığını yazmaktadır.

2020 YILINDA YAPILAN KAZI, DÜZENLEME VE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

Dükkân 1 ve 2

Kazısı büyük oranda tamamlanmış olan Batı kapısı meydanını çevreleyen dükkânlarda ilk kazılar Robinson başkanlığındaki Amerikan ekibi tarafından 1924 yılında yapılmıştır. Kapının açığa çıkarılmasına yönelik olan bu çalışmalarda bazı dükkânlara da sondajlar atılmıştır. Dükkânların tamamı, Yalvaç Müzesi Müdürlüğü Başkanlığında 2002-2003 yıllarında gerçekleştirilen kurtarma kazılarıyla ortaya çıkarılmış olmasına karşın bazı dükkânların kazıları tamamlanmadan bırakılmıştır. Açılmış olan bu yapılar, kazı raporlarına "İşlik - 1, 2, 3 …" olarak not edilmiştir. Tarafımızca, 2014 yılında Batı Kapısının rölöve çalışmaları yapılırken bu yapılar, "dükkân" olarak isimlendirildi ve birden başlanarak yeniden numaralandırıldı.

Batı kapısı ve çevresinde 2020 yılında gerçekleştirilen çalışmalar kapsamında, yarım bırakılmış olan bu dükkânlardan 1 ve 2'nin kazıları tamamlandı. Her iki dükkânda çok sayıda ve çok farklı eser, *in-situ* olarak açığa çıkarıldı. 2002 yılında yapılan müze kurtarma kazılarında, Dükkân 2'nin bir bölümü kazılmış; kazılmadan bırakılmış olan güney tarafın önüne moloz

taşlarla bir duvar örülmüştü. Maalesef, kazı raporları olukça genel tutulmuş ve "İşlik 1" olarak isimlendirilmiş olan bu yapı içerisinde ne tür eserler bulunduğuna yönelik bir bilgi bulunmaz.

Kapısı batıya açılan 2 No.lu dükkân, 5m.x4,50m. ölçülerindedir. Büyük bir bölümü ana kayanın tıraşlanmasıyla ortaya çıkarılmış olan dükkânın kuzeydoğu köşesinden üzerinde dört adet basamak sırası yapılmış bir kaya kütlesi olduğu şekliyle bırakılmıştır. Doğu duvarının büyük bir bölümü de tıraşlanmış olan kayadan oluşmaktadır. Bu duvarın güney köşesinden su künklerinin geçirildiği dikdörtgen bir açıklık görülmektedir (Resim: 9). Su sistemi, hemen doğu duvarının güney duvarla birleştiği köşeden güneye doğru geçirilmiş ve bu duvarın içerisinden 1 No.lu dükkânın önündeki lahitten dönüştürülmüş yalağa açılmaktadır.

Kazı çalışmaları yapının güney duvar hattı boyunca uzanan, 5,03m.x1,40m. doğu-batı uzantılı alanda gerçekleştirilmiştir. Moloz taşlarla, harçsız örülmüş olan duvar kaldırıldıktan sonra yukarıdan başlanarak kazılan alanda 70cm. tarım toprağının altında kültür katmanına ulaşıldı. İlk kültür katmanında mozaik parçaları, metal objeler ve seramik parçaları geldi. Esas kültür katmanında, çürüyüp çöken ahşap rafın üzerindeki seramik kaplar ve diğer eserler olduğu gibi zemine düşmüş düşmenin etkisiyle bazıları kırılmış bazıları sağlam bir biçimde günümüze kadar gelmiştir. Ahşap rafın üzerine yerleştirildiği tuğlalar düzenli bir biçimde kuzeye doğru devrilmiştir (Resim: 10). Tuğla sırasının yanında, bir tanesinde üçgen biçiminde açılmış üç delik bulunan iki adet künkte durmaktadır. Bu tuğla sırasının doğusunda ve batısında üst üste düşmüş bir şekilde toplam 633 parça eser açığa çıkarıldı. Bu eserlerden 50 tanesi envanterlik değerdedir. Buluntular seramik, cam, kemik, bronz, demir ve kireçtaşı gibi malzemelerden yapılmıştır (Resim: 11). Bütünlenebilen 9 adet günlük kullanım kabından bir tanesinin üzerinde Grekçe bir yazıt görülmektedir. Omuzunda iple asmak için delikler bulunan *ampulla*nın üzerinde azizler işlenmiş. İşlevi belirlenmeyen çok sayıda bronz objenin yanı sıra bronz haç, bronz düğme, 14 adet bronz sikke, bronz kapak, 6 adet bronz kemer tokası ve bronz bir fibula bulundu. Demirden çiviler, demir kapı aksamları ve 2 adet demir çapa diğer metal gurubunu oluşturmaktadır. Buluntular arasında en yoğun gurubu cam cürufu, bütünlenebilir bir cam kadeh, cam kadeh kaidesi, 5 adet cam boncuk, 8 adet cam *unguentarium* ve metalden cam kandil fitil tutturucusu ile cam eser parçaları meydana getirmektedir. Kemik eserler, *astragal* ve 2 adet kemik zardır. Deniz kabuğu, kireç taşı ağırşak ve bileme taşı diğer buluntulardır.

Buluntular arasındaki fibula özel bir yere sahiptir. Bir kumaş kesesinin içerisinde olduğu düşünülen fibula, iğnesine takılmış sikke benzeri bronz bir metal ve renkli boncuklarla birlikte bulundu. Fibulanın Roma Dönemi örnekleriyle olan benzerliği ve alandan çıkan bütünlenebilir seramik formlarının tamamının Doğu Roma İmparatorluk Dönemine ait olması eserin, Doğu Roma İmparatorluk Dönemine ait olduğunu belgelemektedir. Kentte yapılan kazılarda benzer başka örnekleri de bulunmuştur. Fibula, Phrygia Uygarlığıyla Anadolu'da yaygınlaşmış, Roma İmparatorluğu ve sonrasında da bölge de yaygın olarak kullanılmaya devam etmiştir. Antiokheia'da yaygın görülmesi kentin Phrygia kültüründen gelmesinden kaynaklanıyor.

Diğer nitelikli buluntu ise pişmiş topraktan *ampulla*dır. *Ampulla*nın üzerinde bir tanesi niş içerisinde betimlenmiş olan azizler haç ve kutsal kitabı tutmaktadırlar. Benzer örnekler, M.S. 5-7. yy.a tarihlendirilmişlerdir. İçerisine kokulu yağların konulduğu *ampulla*, Roma'da banyodan sonra kullanılırken, Hıristiyanlık inancıyla birlikte hac merkezlerine gelen hacıların güzel koku kabı olarak kullanılmaya başlanmıştır. *Ampulla*nın üzerinde yoğun deformasyon olması sebebiyle dükkân sahibine ait özel bir malzeme olduğu düşünülmektedir.

Konteks içerisinde ele geçirilen diğer önemli buluntu ise üzerinde Grekçe '*κοηωη'* yazılı seramiktir**.** Seramik, ağız kısmı yapının güneydoğu köşesini sınırlayan taş sırasının hemen önüne gelecek şekilde düşmüştür. Üzerine düşmüş olan ağır bir metal yüzünden kap kırılmıştır. Sürahi formundaki kap aşırı kullanmadan dolayı deformasyona uğramıştır. Kabın kırılan gövdesinden dışarıya akmış durumdaki ince kum içerisinde bulunan bronz sikkenin ön yüzünde sağ ellerinde Haçlı *globus* tutar şekilde, *khlamys* giymiş ve başlarında taç bulunan Bizans İmparatoru Heraklius ve oğlu Heraclonas (M.S. 612-613) betimlenmiştir. Benzer örnekleriyle M.S. 5.-7. yy. arasına tarihlendirilen metal çapalar da bu kabın hemen dip kısmına bitişik halde bulundular. Sikkeler başta olmak üzere eserlerin büyük bir kısmı İmparator Heraclius Dönemine (M.S. 612-613) aittir.

Dükkân 1, 8,64m.x4,50m. ölçülerinde olup dükkânın kuzey duvarı geç dönemde yıkılmış ve duvarın üzerinde, kuzeydoğu köşesinden başlayıp batıya doğru devam eden temiz su kanalı geçirilmiştir. Dükkân içerisindeki bitkilerin temizlenmesi esnasında görülen yoğun seramik ve cam buluntulardan dolayı alanda kazı yapılmasına karar verilmiştir. Çalışmalar, buluntuların yoğun olarak geldiği, yapının güneydoğu köşesinde başlamıştır. İki No.lu dükkânın önünden gelen kanalizasyon kuzeydoğu köşeden 1 No.lu dükkâna giriş yapmakta ve yapının doğu ve güney duvarının önünden geçirilerek batıya doğru devam etmektedir. 65cm. genişliğinde ve 1,5m. derinliğindeki kanalizasyon yapının zeminin altında kalmaktadır. Kanalizasyonun zemini ana kayanın düzleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Kentin doğusundan gelen kanalizasyon ağı bu dükkânların önünde birleşmekte ve batıya doğru devam ederek kentin dışına akmaktadır. Kanalizasyonu batıda sınırlayan duvar, temel seviyesinde korunmuştur. Bu duvarın, D-1'in kuzeydoğu dış köşesindeki bir duvarın temeli ile aynı aksta birleşmesi, dükkânın erken evresine ait olabileceğini düşündürmektedir. Farklı evreleri bulunan yapının içerisinde kuzey-güney uzantılı duvar hattının batısındaki 3,80m.x3,20m.lik alanda görülen yoğun kil yapının işlevine yönelik veri oluşturmaktadır. Yapının ortasına yakın bir yerde bulunan 1m.x1m. ölçülerinde moloz taşlardan oluşturulmuş platform ve yığılı kil, burasının bir seramik atölyesi olduğunu tanıtlar (Resim: 12). Yapının içerisinde açılan 50cm.x100cm. ölçülerinde sondajla yapının erken evresinden sonra 84cm. dolgu yapılarak yeni bir zemin oluşturulduğu anlaşılmıştır.

D-1 içerisinde yapılan çalışmalar sonucunda toplamda; 37 adet bronz sikke, 32 adet bronz ağırlık, pişmiş toprak kandiller, bronz iğne, minyatür kap, işlenmiş kemik, terakota hayvan figürini, bronz çubuk ve bütünlenebilir seramikler ele geçirilmiştir. Seramikler, tamamen günlük kullanım ve pişirme kaplarından oluşmaktadır. Sikkelerden ise sadece bir

tanesi tanımlanabilmiş olup bu sikkenin I. Iustinianus Dönemine (M.S. 540-541) ait olduğu anlaşılmıştır.

Kazısı tamamlanan dükkânlar diğer dükkânlar gibi Erken Roma İmparatorluk Döneminde yapılmış ve Geç Bizans Dönemine dek onarılarak farklı işlevlerde kullanılmışlardır. Terkedilmiş olan bu yapılar içeri doğru çökmüş ve içerisindeki eserler günümüze *in-situ* biçimde ulaşmıştır. Açığa çıkarılan eserlerin kullanımdan kaynaklanan deformasyonları bunların, dükkân sahibine ait özel eserler olduğunu düşündürmektedir. Eserler arasında erken dönemlere ait parçalar olsa da yoğunluk M.S. 5. ve 6. yy. aittir. Özellikle dönemin günlük kullanım kaplarıyla ilgili güzel örnekler ele geçirildi. Bu mekânların bazıları sadece satış yeri olarak kullanılırken bazıları hem imalathane ve hem de satış yeri işlevi görmüştür.

Aziz Paul Kilisesi Mozaik Çalışmaları

Bu yılki kazılarda 2019 yılında açığa çıkarmış olan Küçük Hamam'ın avlusunda bulunan mozaiklerin kazısı ve konservasyonu tamamlandı. Kilisenin kuzey doğu köşesinde bulunan hamam dört bölümden oluşmaktadır. Hamamın kuzeydeki dördüncü bölümünün tabanı mozaik kaplıdır (Resim: 13). Bu bölüm hamamın *atrium* (avlu) bölümünü oluşturmaktadır. Birkaç farklı evresi görülen mekân, zamanla farklı amaçlarla da kullanılmış olabilir. Örneğin kış aylarında yapılan vaftiz ayinleri için. İlk evresinde 4.65m.x11m. ölçülerinde olan yapının bir sonraki evresinde mevcut duvarın önüne yeni bir ekleme yapılarak mekân 3.65m.x8.75m. ölçülerinde daraltılmıştır. Bu ikinci evrede mekânın batısından güneye uzanan 80cm. genişliğinde bir duvar örülerek ikinci bir bölüm yapılmış ve bu bölümün tabanında mozaiğin üzerine bir tuğla zemin döşenmiştir. Tuğlaların altına yaklaşık 5cm. yüksekliğinde kalın bir harç tabakası sürülmüş dikdörtgen devşirme tuğlalar bu harcın üzerine yerleştirilmiştir (Resim: 13). Tuğla zemin ile mozaik taban arasında bulunan İmparator I. Anastasius Dönemine (M.S. 491-518) ait sikke bu evrenin tarihlendirilmesini kolaylaştırır. Sikke mozaik zeminin 6. yy.dan önce tuğla döşemenin de 6. yy. başında yapıldığını kanıtlamaktadır. İkinci evresinde mekânın doğusunda birer metre aralıklarla simetrik olmayan üç altlık yerleştirilmiş kuzeyinde ise 5 altlık konmuştur. Bu evrede yapının etrafındaki duvarlar iptal edilerek sütunlu bir avluya dönüştürüldüğü akla gelmektedir.

Zeminde oluşan çökme ve kaymalardan dolayı mozaikte bozulmalar meydana gelmiş ve ikinci evrede üzerine yapılmış olan tuğla zeminden dolayı da mozaiğe büyük zarar verilmiştir. Birçok alanda tesseraları eksik olan mozaik Antik Dönemde de bir onarım geçirmiştir. Bazı bölümlerinde görülen kayrak taşları ve mermer parçalar bozulmuş olan mozaiğin onarıldığını belgelemektedir.

İki bölümden oluşan mozaiğin, üzerine tuğla zemin döşenmiş olan bölümünde kenar bordürünün içerisine birbirinden bağımsız geometrik desenler yapılmış iken diğer bölümü tam bir halı biçiminde şekillendirilmiştir. Açık kırmızı, sarı, beyaz, lacivert olmak üzere 4 farklı rengin kullanıldığı mozaiğin, üzerinde halı motifine uygun bitkisel ve geometrik bezemeler seçilmiştir (Resim: 13).

Mozaiğin çevresi bir bordürden sonra kırmızı zemin içerisinde beyaz *tessera*larla yapılmış spiral motifi ile çevrelenmiştir. Köşeler beyaz zemin üzerine kırmızı *tessera*lardan oluşan dalga motifleri ile sınırlandırılarak batısında siyah renkte dört yapraklı çiçekler yapılmıştır. Kare içerisine alınmış olan ana sahnenin ortasında bulunan yuvarlak bezemenin etrafı baklava formunda kareler ve üçgenler bulunmaktadır. Karelerde, Süleyman'ın düğümü, dama tahtası, dört yapraklı çiçek, zikzaklar ve iç içe geçmiş çizgiler gözlemlenmiştir. Merkezdeki dairede zincir şeklinde devam eden daireler ile bezenmiştir. Merkez panel ile dalga motifleri arasındaki alan "I" meander motifleri ile doldurulmuştur. Meander motifleri simetrik olarak birbirini tamamlayarak devam eder.

Mozaik zemin üzerinde kot farkından dolayı 5/10cm. yükseklikte bırakılan toprak çapa ile kazıldı, mozaik taban üzeri ise ıspatula ve farklı uçlara sahip çiviler ile temizlendi.

Kazı işlemi sona erdikten sonra tabanın üzerindeki yoğun kalker tabaka su, sünger ve bisturi kullanılarak kaldırıldı. Toprak altında uzun yıllar kalan mozaik oldukça tahrip olmuş, bağlayıcı malzeme olan horasan harcı çözülmüştür. Aralarda eksik olan parçalar ve zemin altının sağlam olmamasından dolayı kaymalar söz konusudur. Zeminin dağılmasını önlemek için tamir harcı ile eksik yerlere ve köşelere bordür çekildi.

Fotoğraflama, çizim gibi belgeleme çalışmaları yapıldıktan sonra konservasyon çalışmaları tamamlanan mozaik iklime uygun bir biçimde koruma altına alındı.

Kazılar esnasında, seramik parçaları, cam kap parçaları, metal çiviler, farklı objeler, sekiz adet bronz sikke ele geçirilmiştir. Ele geçirilen sikkeler en erken Bizans İmparatoru I. Theodosius (379-395) Dönemine, en geç sikkeler ise Bizans İmparatoru I. Anastasius (491-518) Dönemine aittir. Mozaik taban 4. yy.da kilise zemini ile aynı dönemde yapılmıştır. *Nef*lerdeki bezemeler ile benzerlik göstermekte ve ele geçirilen buluntular 4-6. yy. aralığına tarihlendirilmektedir. İlk evrede alan, caddenin güneyindeki portiko olarak kullanım görmüştür. Döşemeler muhtemelen cadde boyunca devam etmektedir. Bu dönemde portiko işlevinden çıkarılarak hamam yapısına eklenmiştir. Etrafına moloz taş ve devşirme malzemelerden duvarlar örülerek taban tadilat geçirmiştir.

Düzenleme ve Konservasyon Çalışmaları

Düzenleme çalışmalarının odağını Batı Kapısı'na ait bloklar oluşturdu. İlk kez 1924 yılında Amerikalılar tarafından kazısı yapılan kapı ve çevresinde daha sonra Yalvaç Müze Müdürlüğü başkanlığında kurtarma kazıları adı altında farklı tarihlerde çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucu kapıya ait açığa çıkarılan parçalar alanda dağınık bir biçimde bırakılmıştır. Kapıya ait bloklar sınıflandırılarak bir araya getirildi ve anastylasos denemeleri yapıldı. Kapının ayağına ait olduğu tespit edilen bloklar yerlerine konuldu. Bunun dışında Aziz Paulus Kilisesi, tiyatro, caddeler, Augustus Tapınağı ve Men Kutsal Alanı'nda bulunan bloklar gelecekte yapılacak çalışmalara uygun bir biçimde sınıflandırılarak kaldırıldılar.

Konservasyon çalışmaları, Batı kapısı, Aedilicus Tepesi Kilisesi, St. Paul Kilisesi, tiyatro ve Men Tapınağı olmak üzere beş alanda gerçekleştirildi. Kazısı tamamlanmış bu alanlarda açığa çıkarılan duvarlarda oldukça sert geçen karasal iklimden dolayı bozulmalar, dökülmeler ve yıkılmalar meydana gelmektedir. Bundan dolayı her kazı sezonunda konservasyon önlemleri alınmaktadır.

Depo ve Diğer Çalışmalar

Kazılarda açığa çıkarılan malzemenin fotoğraf, çizim ve bilgisayar ortamına aktarılıp arşivlenmesine devam edildi. Konservasyon ve restorasyon işlemleri tamamlanan eserler koruma altına alındı.

2020 yılı kazı çalışmaları, pandeminin yaratmış olduğu olumsuz durumdan dolayı kısa sürmüş, ancak depo çalışmaları yıl boyunca devam etmiştir. Bakanlığımızın, yılın tamamında kazı yapılması için belirlediği kazılar arasında bulunan Pisidia Antiokheia Kazısı'nda bütün bu çalışmalar, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türk Tarih Kurumu ve üniversitemizin sağlamış olduğu maddi destek ile gerçekleşmiştir.

Resim 1: Aedilicus Tepesi Kilisesi.

Resim 2: Mezarlar.

Resim 3: Kilisenin güneyindeki yapılar.

Resim 4: Mühür.

Resim 5: St. Paul Kilisesi, cadde kazısı.

Resim 6: Men Tapınağı, *temenos* içi.

Resim 7: Tiyatro 2008.

Resim 8: Tiyatronun son hali.

Resim 9: Dükkan 2.

Resim 10: Dükkan 2. Ahşap rafın yerleştirildiği tuğlalar.

Resim 11: Küçük buluntular.

Resim 12: Dükkan 2.

Resim 13: Mozaik.

2020 YILI CEBİRLİ KURTARMA KAZISI

Yusuf KIRAÇ*

Mehmet SAĞIR

Asuman ALPAGUT

Sibel ÖNAL

Berkay YAŞAR

Ali TAŞ

Cebirli Kurtarma Kazısı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 06.02.2020 tarih ve E.119201 sayılı yazısıyla verilen izin doğrultusunda, Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü başkanlığında ve Prof. Dr. Mehmet Sağır'ın bilimsel başkanlığında 17.08.2020 tarihinde başlamış ve 28.08.2020 tarihleri arasında pandemi nedeni ile kısa bir süre içerisinde gerçekleştirilmiştir. Kurtarma kazısı çalışmalarına Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü'nden Asuman Alpagut, Ankara Üniversitesi D.T.C.F Antropoloji Bölümü'nden Araş. Görv. Dr. Sibel Önal ve doktora öğrencisi Berkay Yaşar ile birlikte Ahi Evran Üniversitesi Antropoloji Bölümü yüksek lisans öğrencisi Ali Taş katılmıştır.

Cebirli Lokalitesi Ankara İli, Evren İlçesi, Cebirli Mahallesi, Darlık Mevkii'nde *D: 33° 26' 13.0" K: 39° 08' 11.60"* koordinatlarında ve deniz seviyesinden yaklaşık 850m. yüksekliği olan Hirfanlı Barajı'nın güneyinde yer almaktadır (Harita: 1). Lokalite Evren İlçesi Cebirli Mahallesi sınırları içerisinde olsa da, Şereflikoçhisar İlçesi sınırları içerinde yer alan Şereflidavutlu Mahallesi'ne de oldukça yakındır. Lokalite Evren İlçesi'ne bağlı Cebirli Mahallesi'nin 5km. kuzeyinde, Hirfanlı Baraj Gölü'nün Evren İlçesi sınırlarındaki kıyı şeridinde yer almaktadır. Fosilli alan hemen baraj gölünün kıyısında, yaklaşık 50m. doğu-batı doğrultusunda ve kuzeyden (baraj gölünden) güneye doğru uzanmaktadır. Cebirli Mahallesi sınırları içerisinde ve Hirfanlı Baraj Gölü'nün kıyısında bulunan bu alan, Anadolu memeli fosil faunası açısından oldukça değerli fosil buluntulara sahiptir.

Cebirli Lokalitesi, coğrafi konumu, jeolojik özellikleri ve içerdiği fauna nedeniyle bölgenin stratigrafik, paleocoğrafik, paleoekolojik ve paleoklimatolojik yapısının anlaşılması Anadolu'nun Miyosen Dönem'e ait özelliklerinin ortaya konması ve anlaşılması açısından

* Yusuf KIRAÇ, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürü, Ankara/TÜRKİYE.
Prof. Dr. Mehmet SAĞIR, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Fizik Antropoloji Anabilim Dalı, 06100-Sıhhiye / Ankara / TÜRKİYE msagir@ankara.edu.tr
Asuman ALPAGUT, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürlüğü, Ankara/TÜRKİYE.
Araş Gör. Dr. Sibel ÖNAL, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Fizik Antropoloji Anabilim Dalı, 06100-Sıhhiye / Ankara / TÜRKİYE.
Berkay YAŞAR, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Ankara/TÜRKİYE
Ali TAŞ, Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Kırşehir/TÜRKİYE.

Ülkemizin önemli lokalitelerinden birisi olacaktır. Anadolu Tersiyer Dönemi'nde ortaya çıkan tektonik hareketler sonucunda Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında yükselmiş ve coğrafi bir kavşak konumuna gelmiştir. Konumu itibari ile omurgalı memelilerin göç ettiği yayılım alanlarından bir tanesi haline gelerek bu geniş coğrafi alanda yaşayan faunanın evrimleşmesine ev sahipliği yapmıştır. Neojen adı verilen ve Miyosen Dönemi kapsayan zaman aralığında Anadolu'nun yoğun memeli faunası Asya, Afrika ve Avrupa arasında göç etmişlerdir. Biostratigrafik farklılık açısından memeli dağılımına bakıldığında faunası çok iyi bilinen coğrafik göç bölgelerinden bir tanesinin Anadolu olduğu bilinmektedir. Miyosen Dönem açısından Çankırı-Çorum Havzası'nın güney sınırında yer alan Kızılırmak Havzası fosil memeli faunası içermesi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir.

Cebirli Lokalitesi'nin Hirfanlı Barajı'nın hemen kenarında bulunması kış aylarında su seviyesinin yükselmesiyle lokalitenin sular altında kalmasına sebep olmaktadır. Su, altında kalan fosillerin yapısını bozmakta, tahrip olmasını kolaylaştırarak küçük parçalar halinde dağılmasına neden olmaktadır. Yaz aylarında ise su seviyesinin düşmesi ile açığa çıkan bu deforme olmuş fosiller güneş ve rüzgâra maruz kalarak daha ufak parçalara ayrılmakta, zamanla yok olmaktadır.

2020 YILI ÇALIŞMALARI

18.08.2020 tarihinde alanda başlayan çalışmalarda baraj su seviyesinin çekilmesi ile fosillerin yüzeyde yer aldığı gözlemlenmiştir (Resim: 1). Sediman, kireç taşı yumruları ve mineral içeren kil katmanının ağır aktivitasyonu ile kırmızı çamurtaşı oluşumundan meydana gelmektedir (Resim: 2).

Cebirli kazı alanında sediman içerisindeki fosillerin tespitinden önce kazı alanındaki fosillerin dağılımını görmek için öncelikle lokalite alanının temizliği yapılmıştır (Resim: 3). Alan üzerindeki çöpler ve çakıl taşları toplandıktan sonra baraj gölü kenarındaki mevcut su seviyesinden (kuzeyden) alana doğru (güneye) yaklaşık 5m. ile 10m. aralığında suyun taşıdığı çakıllı alan (doğu-batı) hattında yüzeyde bulunan fosiller tespit edilerek toplanmıştır (Resim: 4). Yüzeyden toplam 57 adet fosil parçaları bulunmuş olup, yüzeyde bulunan fosillerinin katalog numara sıralamasında "Y" harfi kullanılmıştır.

Lokalitenin kazı yapılacak tüm alanı 2m.x2m. boyutlarında hava fotoğrafları aracılığı ile karelaj sistemine oturtulmuştur (Resim: 5). Kazı alanında oluşturulan 2m.x2m. boyutlarında oluşturulan karelaj içerisinde insi-tu durumda bulunan fosiller ise sert kesekler içerisinde parçalı ve karışık durumda yer almaktadır (Resim: 6). Bu nedenle kesek içerisinde birden fazla fosil diş veya kemik parçası bir arada bulunmaktadır. İleriki tarihlerde yapılacak kesek içerisindeki fosilin temizlik çalışmaları sırasında kesek içerisinde numaralandırılarak alınan bir fosilden başka birden fazla fosil olma olasılığı da bulunmaktadır. Bu durumda keseğin içinde sonradan tespit edilecek fosillere listelemedeki kalan numaradan devam ederek numaralar verilecektir. Kazıda sediman içerinde insi-tu durumda bulunan fosil parçası sayısı 11 adet olup, katalog numaralandırılmasında "K" harfi kullanılmıştır.

Cebirli Lokalitesi'nde gerek yüzeyde gerekse kesek içersinde bulunan fosiller anatomik pozisyonda olmayıp, belli bir bütünlük arz etmemektedir. Kırık ve belli bir bölümü kayıp olan fosil kemik parçaları bulunduğu alandan karelaj sisteminde koordinatları alınarak katalog numarası verilmiştir. 2020 yılı kazı sezonunda 6 M, 8 R, 7 Q, 8 Q, ve 8 S karelerinden fosil parçaları bulunmuştur (Resim: 5). Kesek içinde parçalı olarak bulunan toplam 7 adet fosil parçası alçıyla cekete alma yöntemiyle alandan kaldırılmıştır. Kesek içerisinde ve alçı ceket içerisinde bulunan fosillerin temizliği, ileriki bir tarihte yapılması planlanmaktadır.

Cebirli kazı alanında 2020 kazı sezonunda gerek yeterli zamanın olmaması, gerekse pandemi nedeniyle yeterli öğrencinin bulundurulamaması nedeniyle, çıkarılması mümkün olmayan ve ileriki kazı sezonunda çıkarılması planlanan fosillerin üzeri paraloid ile sağlamlaştırılarak üzerleri kendi toprağında hazırlanan harç ile kapatılarak koruma altına alınmıştır (Resim: 7, 8).

Cebirli Lokalitesi'nin doğu ve batısında uzanan benzer sediman yapısına ilişkin çevre incelemesinde kazı alanının yaklaşık 1.5km. kuzeybatısında bulunan Şereflidavutlu Mahallesi sınırları içerisine giren barajın kenarında (Cebirli Lokalitesi fosillerinin bulunduğu aynı seviyede) yeni bir memeli fosil lokalitesi daha bulunmuş ve bu lokaliteye lokalite 2 ismi verilmiştir. Cebirli Lokalitesi'nden yüzeyden ve sediman içerisinden bulunan fosil parçaları geçici olarak kullanılan köy konağında oluşturulan laboratuarda fotoğraflama ve paketleme işlemleri yapılmıştır (Resim: 9). Fosillere ait bilgiler 2020 yılı kurtarma kazısı sezonunda bulunan yüzeyden 57 adet, kazıdan 11 adet, Lokalite 2 den 1 adet olmak üzere toplam 69 adet Üst Miyosen Döneme ait fosil parçalarına ait veriler bilgisayar ortamına da aktarılmıştır.

Kurtarma kazısından elde edilen analiz nitelikteki fosil parçaları ağırlıkta *Bovidae* (Boynuzlugiller) ve *Equidae* (Atgiller) ailesine aittir. Bununla birlikte *Carnivore* (Etçiller), *Proboscidea* (Hortumlugiller) ve *Suidae* (Domuzgiller), ve *Rhinocerotidae* (Gergedangiller) ailesine ait kemik ve diş fosil parçaları da ele geçirilmiştir.

SONUÇ

Sonuç olarak, Hirfanlı Barajı Cebirli kazı alanında yapılan çalışmalar, Orta Anadolu'nun Üst Miyosen Dönem doğa tarihinin ve habitatlarının tespiti, doğal ve insani tahribatlardan fosillerin kurtarılması ve koruma altına alınması amacından önem teşkil etmektedir. Anadolu doğa tarihini oluşturan bu fauna topluluğunun Afrika ve Asya yaşamış olan örneklere benzemesi ve hepsinin ortak özelliklerini göstermesi açısından ilginç bir örnekler oluşturmaktadır. Ayrıca bu fosiller, Afrika'dan başlayan göçün bir de geri dönüşünün olduğu, bu dönüşün de Anadolu üzerinden olduğu teorisini destekler nitelikte görünmektedir.

Bu bölgeye ait formasyonun benzeri Kurutlu/Kırşehir Formasyonu'dur. Kurutlu Formasyonu da zengin bir fauna ile temsil edilmekte ve Anadolu'da tespit edilen önemli hominoid merkezlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu formasyonun diğer bir önemi ise Anadolu hominoid buluntu yerlerinden olan Çankırı/Çorakyerler ve Kalecik/Çandır formasyonlarının güneye doğru devamı niteliğinde olmasıdır. Bu noktada Cebirli fosil Lokalitesi ve

fosil formasyonu, coğrafi konumu, jeolojik özellikleri ve içerdiği zengin fauna nedeniyle Anadolu'nun bu stratejik önemini ortaya çıkarma konusunda belirleyici bir formasyon haline gelecektir.

Cebirli kazısından çıkan fosil türlerle ve fosilleşme ortamıyla olan ilişkisinin incelenmesi açısından oldukça önemli bir yere sahip olduğunu düşündüğümüz Cebirli Lokalitesi Kurtarma Kazısı, 2020 kazı sezonunda verimli geçmiş olup, yüzeyde ve sedimanda durumu kötü olan fosiller kurtarılarak belgelenerek ileriki kazı sezonları için bir ön araştırma olmuştur. Kazılan açmalardan gelen yeni fosil buluntuların *in-situ* olarak devam etmesi kazıların devamlılığının ne kadar gerekli olduğunu da göstermektedir.

KAYNAKLAR

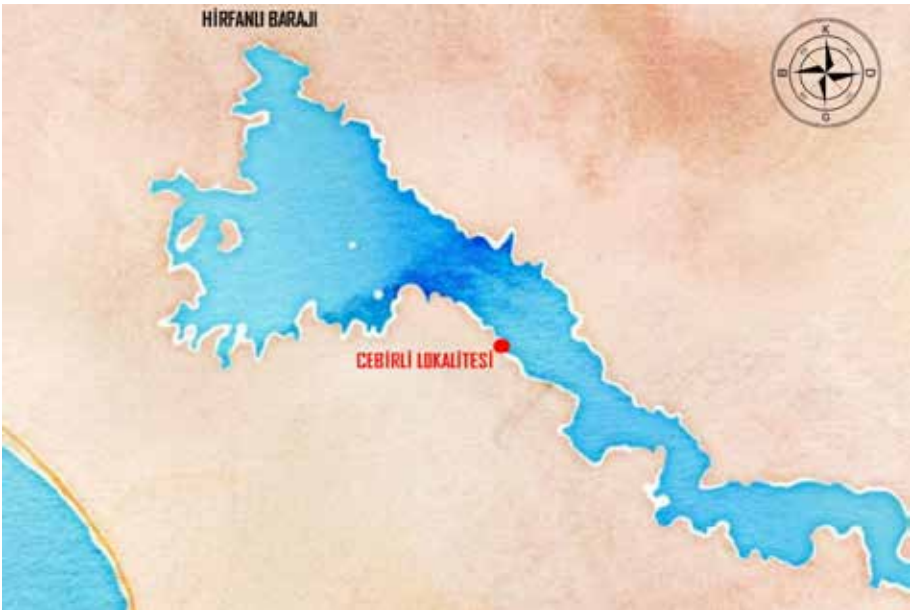
Erkman A.C., Özkurt, Ş.Ö., 2020 "Kurutlu Kazısı 2018" 41. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Kazı Sonuçları Sempozyumu, Diyarbakır, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü *41. Kazı Sonuçları Toplantısı* 1:61-66.

Fortelius M., Van der Made J., Bernor R. 1996. *Middle And Late Miocene Suoidea Of Central Europe And The Eastern Mediterranean: Evolution,Biogeography and Paleoecology, in Bernor R.,Fahlbusch V. & Mıttmann H. (eds), The Evolution of Western Eurasian Neogene MammalFaunas. Columbia University Press, New York:348-377.*

Güleç, E., G. Saraç, 1993, *Türkiye Omurgalı Fosil Yataklarının Araştırılması Projesi,* MTAYayınları

Sağır, M. , İ. Özer, İ. Baykara, S. Sağır, S. Şahin, E. Eren, A. Özdemir ve B. Yaşar "2018 Yılı Ankara İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı *37. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II*, 488-499, Diyarbakır, 2020

Sağır, M. , İ. Özer, İ. Baykara, S. Sağır, S. Şahin, S. Önal, A. Özdemir "2017 Yılı Ankara İli ve İlçeleri Yüzey Araştırması", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı *36. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II*, 478-491, Çanakkale, 2019

Harita 1: Hirfanlı Barajı, Cebirli Lokalitesi.

Resim 1: Lokalitede açığa çıkan fosiller.

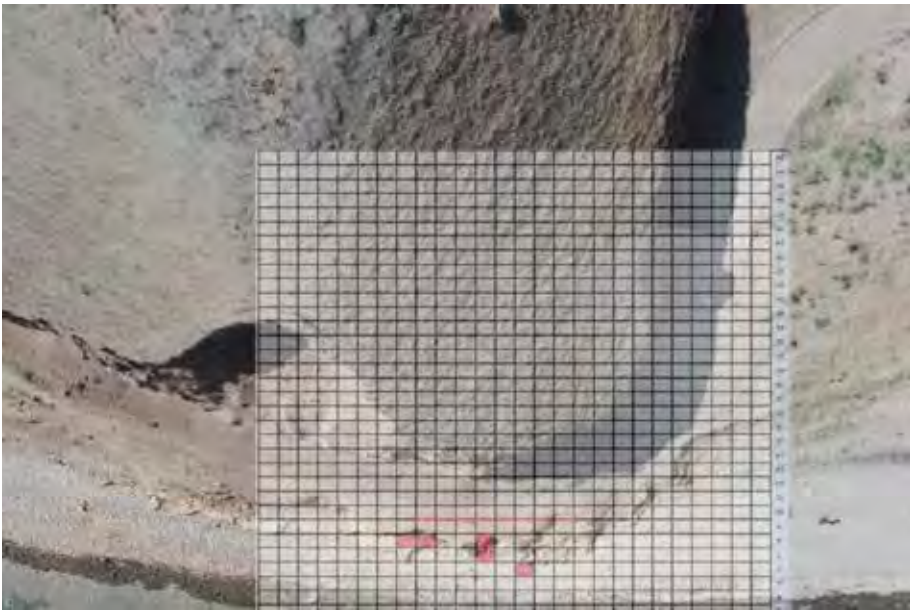

Resim 2: Fosiller ve sediman yapısı.

Resim 3: Lokalitede yüzeydeki taş ve sediman kalıntılarının temizlenmesi.

Resim 4: Yüzeydeki fosillerin toplanması ve kaydedilmesi.

Resim 5: Kazı karelaj sistemi ve kazı yapılan kareler (kırmızı alanlar).

Resim 6: 8R Açması kazı fosilleri.

Resim 7: Kazı alanındaki fosillerin korumaya alınması.

Resim 8: Kazı yapılan açmaların kapatılması.

Resim 9: Yüzey ve kazı alanından çıkarılan fosillerin kayıt altına alınması.

ANEMURİUM KAZI VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI: 2019-2020

Mehmet TEKOCAK*

Mersin İli, Anamur İlçesi, Ören/Batıkent Mahallesi'nde yer alan Anemurium'da (Resim: 1) antik kentin bölge tarihi içerisindeki önemini araştırarak günümüze ulaşan yapıları ve kalıntıları koruma altına almak için 2016 yılından bu yana tespit, belgeleme, çevre düzenleme, temizlik, kazı, koruma, konservasyon, restorasyon ve yayın şeklinde çalışmalar sürdürülmektedir[1].

Anemurium Antik Kenti'nde Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün izinleri ile 2019 yılı kazı sezonu; 22.04.2019–30.12.2019 tarihleri arasında, 2020 yılı sezonu ise 14.01.2020–29.12.2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir[2]. 2019 ve 2020 yıllarında kentin farklı bölgelerinde birçok çalışma yürütülmüştür (Resim: 2). Büyük bir özveri ve başarı ile yürüttüğümüz bu çalışmaları 6 ana başlık altında toplayabiliriz. Bu kapsamda ilk olarak temizlik ve kazı çalışmaları başlığı altında Nekropol Kilisesi, Merkez Kilisesi (III 10 C), Hazine Kilisesi, Merkez Hamamı (III 5), ANR17.NKR.001 Kubbeli Mezar (A I 6), aşağı teras sivil yapılar, KM1 kayaya oygu yeraltı oda mezarı ve Sütunlu Cadde olarak düşünülen alanlarda yapılan çalışmalar ele alınmıştır. İkinci olarak konservasyon ve koruma-onarım çalışmaları başlığı altında ise Nekropol Kilisesi, Merkez Kilisesi, B I 16 Tonozlu Mezar üst kat zemin mozaiği, Thetis Mozaiği, ANR17.NKR.001 Kubbeli Mezar üst kat zemin mozaiği, A IV 7A ve A VI 2 Tonozlu Mezar duvar freskleri ve Küçük Hamam'da yapılan uygulamalara yer verilmiştir. Bunların yanı sıra ANR17.NKR.001 Kubbeli Mezar ve Halk Hamamı'nın restorasyonunu yapabilmek amacıyla bu yapıların rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanmasına yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Ayrıca antik kentin topoğrafik haritasının hazırlanması ve plankotelerinin çıkartılması için de gerekli olan tüm faaliyetler eksiksiz olarak yapılmıştır. Bunun dışında sualtı çalışmaları başlığı altında sualtı ekibimiz tarafından antik kentin kıyısında gerçekleştirilen ön inceleme faaliyetleri ifade

* Prof. Dr. Mehmet TEKOCAK, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 42031 Kampüs-Konya / TÜRKİYE. mtekocak@yahoo.com.

1 Tekocak 2018, 65-77; Tekocak 2019a, 212-221; Tekocak 2019b, 197-220; Tekocak - Gündüz – Aldemir 2019, 521-548; Tekocak, 2020, 179-209; Oyarçin - Tekocak 2020, 269-295; Tekocak 2021, 1-15; Oyarçin – Tekocak 2021, 271-286.

2 Çalışmalarımıza verdikleri kıymetli destekleri için T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na, Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü'ne, Mersin Valiliği'ne, Mersin Büyükşehir Belediyesi'ne, Mersin ve Çevresi Turizm Alanı Altyapı Hizmet Birliği'ne ve Anamur Belediyesi'ne şükranlarımı sunarım. 2019 yılında Sivas Müzesi'nden Mustafa Fahrettin Gürbüz ve Hatay Müzesi'nden Ömer Çelik, 2020 yılında ise Tarsus Müzesi'nden Fatih Arslan ve Mersin Müzesi'nden Mehmet Çetin bakanlık yetkili uzmanı olarak görev almışlardır. Bakanlık temsilcilerimize kıymetli katkılarından dolayı çok teşekkür ederim. Ayrıca Anamur Müze Müdürü Sayın Suat Şahin başta olmak üzere çalışmalarımız süresince her zaman yanımızda olan tüm Anamur Müze Müdürlüğü çalışanlarına da gönülden teşekkürlerimi sunarım. Büyük bir özveri ve başarıyla yürütülen bu çalışmalarda farklı disiplinlerde pek çok akademisyen, bilim heyeti üyesi ve öğrenci görev almıştır. Benim için çok kıymetli olan ekip üyesi arkadaşlarıma sağlamış oldukları desteklerinin yanı sıra özverili çalışmaları için çok teşekkür ederim. Onlarla birlikte bu işleri yapıyor olmak benim için büyük mutluluk ve onurdur.

edilmiştir. Son olarak da laboratuvar ve depo çalışmaları bölümünde de arazi çalışmalarında ele geçirilen sikke, cam, metal ve seramik gibi buluntuların temizliği, konservasyonu ve belgeleme çalışmalarından bahsedilmiştir.

1. KAZI ÇALIŞMALARI

1.1. Nekropol Kilisesi Çalışmaları

Nekropol Kilisesi, antik kentin kuzeyinde yer almakta olup nekropol sahası içerisine inşa edildiği için bu adla anılmaktadır. Kilisede 2017 ve 2018 yıllarında[3] başlayan çalışmalara, 2019 yılında devam edilmiştir (Resim: 3a). 2019 yılında kilisede, *baptisterium* (vaftizhane) batı giriş duvarı ile kilisenin kuzey beden duvarının kesiştiği noktadan itibaren 14.60m. uzunlukta ve 0.60m. genişlikteki bölümde kazı yapılmıştır. Bu alandaki çalışmalarımız *anastylosis* esaslı restorasyon çalışmalarına hazırlık amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, yukarıda belirtilen iki duvarın kesişme yerinde 41 adet bronz sikke topluca ele geçirilmiştir[4] (Resim: 3d). Kilisede çalışma yürüttüğümüz bir diğer alan ise güney beden duvarının güneyinde yer alan 15.50m.x10.75m. ölçülerindeki C.3. Mekan'dır. Buradaki çalışmalar neticesinde mekanın farklı yönlerinde moloz taş ile yapılmış üç adet sanduka mezar ortaya çıkarılmıştır (Resim: 3c). Mezarlar, doğu-batı doğrultulu olup; 1.90m.x0.60m. (M1), 2.14m. x0.80m. (M2) ve 1.95m.x0.77m. (M3) ölçülerindedir. Mezarlar içerisinde bulunan iskeletlerin dağınık durumda oldukları tespit edilmiştir. 2019 yılı kazılarında söz konusu alanlarda bulunan sikkeler; I. Constantinus (M.S. 307-337), II. Constantius (M.S. 337-361), Arcadius (M.S. 395-408), II. Iustinus (M.S. 565-578), Heraclius (M.S. 610-641), Phocas (M.S. 602-610) ve II. Constans (M.S. 641-654) dönemlerine aittir. Sikkelerin dışında kazılar sırasında farklı formlara ait birçok seramik parçası, demir çivi, zincir parçası, bronz obje, kemer tokası, *templon*? parçası, Korinth sütun başlığı parçası, sütunce parçası, saç iğnesi, cam kadeh/kaide parçaları, yüzük ve kandil maşası gibi buluntular ele geçirilmiştir.

2020 yılında ise kilisenin kuzeybatısında 2. Mekân (7.70m.x3.60m.), batısında 3. Mekân (3.90m.x16.00m.), D Alanı (13.75m.x3.75m.) ve güneyinde C.1. Mekân (11.20m.x7.75m.) adı verilen yerlerde kazı yapılmıştır (Resim: 3b). Bunlardan, 2. Mekân'da, mekanı ikiye bölen ve kilisenin son kullanım dönemlerine ait çamur harçlı bir duvar ile bu duvara doğudan dik şekilde uzanan bir başka duvar kalıntısı ile karşılaşılmıştır. 3. Mekân'daki kazılarda, ana kayaya kadar ulaşılmış olup herhangi bir mimari kalıntıya rastlanmamıştır. Diğer taraftan ana kaya bazı noktalarda tesviye edilmiş olup bu tesviye edilen yerlerde *pithos* dipleri *in-situ* bulunmuştur. Ayrıca 3. Mekân'nın güney bitiminde yer alan kemer temellerinin önünde de 71 adet bronz sikke topluca ele geçirilmiştir[5]. *Narteks*in hemen batısındaki D Alanı'nda yürüttüğümüz çalışmalarda ise batı yönüne devrilmiş duvar parçaları, sütun kaide ve gövde parçaları

3 Tekocak 2019a, 214-216; Tekocak 2019b, 200-202.

4 Oyarçin - Tekocak 2020, 275-276.

5 Oyarçin - Tekocak 2021, 271-286.

ile *impost* başlık parçaları açığa çıkarılmıştır. Bu kalıntıların görünümü, kilisenin uğramış olabileceği bir tahribata veya bir depreme işaret etmektedir. C.1.Mekânı batısında gerçekleştirilen çalışmalarda ise batısındaki kemer ayağına bitişik, zemini geometrik motiflerle bezeli mozaikle kaplı küçük bir havuz (0.93m.x0.77m.) ile karşılaşılmıştır. 2020 yılında kazılarında Nekropol Kilisesi'nin tüm çalışma alanlarında Hadrianus (M.S. 117-138), Gallienus (M.S. 253-268), I. Valerianus (M.S. 253-260), I. Constantinus (M.S. 324), II. Constantius (M.S. 347-348), I. Theodosius (M.S. 379-395), II. Theodosius (M.S. 408-450), Magnus Maximus (M.S. 383-388), Bonifatius (M.S. 423-425), III. Valentianus (M.S. 425-455), Marcianus (M.S. 450-457), I. Iustinus (M.S. 518-526), Mauricius Tiberius (M.S. 582-602) ve Heraclius (M.S. 610-641) dönemine tarihlenen sikkeler ele geçirilmiştir. Sikkelerin dışında kazılar sırasında farklı formlara ait birçok seramik parçası, demir çivi, bronz kandil maşası, pişmiş toprak kandil parçası, cam kadeh/kaide parçaları, zincir parçası, bronz yüzük gibi buluntular ele geçirilmiştir.

1.2. Merkez Kilisesi Çalışmaları

Merkez Kilisesi, Anemurium'un topoğrafik durumuna göre kentin yayıldığı alanın merkezi alanındadır. Kilisede; *nef*ler, *narteks* ile kuzey ve doğudaki mekânlar 2018 yılı kazılarında ortaya çıkarılmıştı[6] (Resim: 4a). 2019 yılı çalışmaları, 2018 yılında nartekste bulunan kayrak taşı zeminin devamı araştırılarak başlamıştır (Resim: 4b). Kazı sonucunda bu zeminin güney ve kuzey yönde çok fazla tahrip olduğu gözlenmiştir. Zeminin kuzey kısımda yoğun çatı kiremidi ile karşılaşılmıştır. Kilisenin güney *nef*inde yapılan kazıda[7] 2018 yılında tespit ettiğimiz pişmiş toprak levhalardan (0.45m.x0.45m.x0.04m.) oluşan zeminin (+10.34m.) güney *pastophorion*a kadar devam ettiği anlaşılmıştır. Bu zemin ile aynı seviyede duvar temelleri tespit edilmiştir. Bu temel kalıntılarının kilisenin bir önceki inşa evresiyle ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca burada, güney beden duvarında yer alan bench/oturma sırasının güney *nef*in batı ucundan başlayıp güney *pastophorion* girişine kadar uzandığı anlaşılmıştır. Orta *nef*te yapılan kazıda, girişin[8] hemen önünde, orta *nef*e inişi sağlayan bir basamak tespit edilmiştir. Bununla birlikte orta *nef*in güneyinde ve kuzeyinde bulunan sütun gövdeleri, sütun kaidelerinin oturtulduğu podyum[9] ve *nef*leri ayıran duvarlar[10] da ortaya çıkmıştır. Hatırlanacağı üzere kuzey *nef*te, 2018 yılı çalışmalarımızda *nef*in girişinde, üst yüzü pişmiş toprak levhalarla döşenmiş bir basamak tespit edilmişti[11]. 2019 yılı çalışmalarımız söz konusu basamağın önündeki alanda devam etmiştir. Burada, seramik ve çatı kiremitleri içeren yanık

6 Tekocak 2019a 216-218; Tekocak 2019b, 202-205.

7 Tekocak 2019b, 203-204.

8 Tekocak 2019b, 203.

9 Bu podyumun her biri ortalama 0.70x.90m. ölçülerinde olup yapımında moloz taş ve kireç-kum harcı kullanılmıştır.

10 Bu haliyle bağlantı duvarları ortalama 2.70x0.60m. ölçülerindedir.

11 Tekocak 2019b, 203.

izlerine sahip dolgu ile karşılaşılmıştır. Bu dolgu kaldırıldıktan sonra, kuzey *nef*in doğu ucuna kadar devam eden ve pişmiş toprak levhalardan oluşan (ortalama 0.45m.x0.45m.x0.04m.) zemin ortaya çıkmıştır (Resim: 4d). 2019 yılında kilisenin kuzeyinde bulunan üç mekanda temizlik yapılmıştır. Bitişik nizamda yapılmış bu mekanlardan en batıdaki 1A Mekanı'nın (3.77m.x5.99m.) kazısında, mekanın güneybatı kısmında moloz taş kullanılarak inşa edilen altı basamaklı merdiven (0.30m.x0.30m.x0.90m.) ve devamında zemin ile karşılaşılmıştır (Resim: 4c). Mekânın işlevi henüz tam olarak anlaşılamasa da bahsi geçen merdiven, batıdaki girişten 1A Mekânı'na inişi sağlamaktadır. Bunun yanı sıra mekânın kuzey duvarı üzerinde farklı örgü sistemi ve dönemsel eklemelerin olduğu da tespit edilmiştir. 1A Mekânı'nın doğu duvarındaki 0.90m. genişliğindeki kapı aracılığıyla 1B Mekânı'na (3.23m.x8.61m.) geçiş sağlanmaktadır. 1B Mekânı'ndaki çalışmalarda ise özellikle mekanın batı tarafında, köşelerde birbirine benzer teknikte yapılmış iki uygulama (ocak?) ve yine mekânın kuzeydoğu köşesine yakın bir noktada bulunan Korinth sütun başlığının hemen altında 1.00m. çapında bir kuyu tespit edilmiştir. Tüm bunların dışında temizlik ve kazı çalışmaları esnasında Geç Roma ve Bizans Dönemi'ne ait sikkeler ele geçirilmiş olup bunlar I. Leo (M.S. 457-474), II. Iustinus (M.S. 565-578) ve Heraclius Dönemine (M.S. 610-641) tarihlenmektedirler. Sikkelerin yanı sıra demir çivi, bronz obje, bronz zincir parçası, cam parçası, kandil maşası ve mimari parçalar da ele geçirilmiştir.

1.3. Merkez Hamamı Çalışmaları

2019 ve 2020 yılında temizlik ve kazı çalışması yürüttüğümüz bir diğer yapı, Merkez Hamamı ve bu hamama komşu mekanlardır (Resim: 5a-b). Hamam, Merkez Kilisesi'nin güneybatısına konumlandırılmış olup güney-kuzey yönlü inşa edilmiştir. 2018 yılı kazılarında hamamın kuzeyinde ve kuzeydoğusunda, 10. Mekân ve 11. Mekân olarak adlandırdığımız yeni mekânlar ortaya çıkmıştı[12]. Bu alanda tespit edilen söz konusu mimarinin tümü gri renkte kireç harç veya toprak harç ile bağlanmış moloz taş malzeme ile örülmüş duvarlardan oluşmaktadır. 2019 yılındaki kazılar ilk etapta 10. Mekân'da (6.05m.x4.50m.) başlamış olup burada, mekânın, doğusunda bir giriş (0.90m.), güney ve kuzey duvarlarında ise karşılıklı konumlanmış (0.55m.x0.75m.x1.10m.) payandalar? ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte aynı mekânın kuzeybatı köşesinde mermer zemin döşemesine (+16.68m.) ait kalıntıya rastlanmıştır. Diğer taraftan 2018 yılında C Alanı adını verdiğimiz bölümde başlattığımız kazı çalışmaları 2019 yılında da sürdürülmüştür. Söz konusu alanda yapılan çalışmada 11. Mekân olarak adlandırılan 13.20m.x9.30m. ölçülerde bir mekan ortaya çıkmıştır. Devam eden kazılarımızda ise 11. Mekân'ın kuzeyinde ve 11. Mekân'a bitişik şekilde inşa edilmiş iki yeni mekân tespit edilmiştir. Bu mekânlardan batıda olanı 12. Mekân (6.50m.x3.70m.), doğuda olanı 13. Mekân (4.40m.x3.70m.) olarak adlandırılmıştır. Dikdörtgen planlı bu mekanların korunan duvar yükseklikleri ortalama 1.00m. olup duvar genişlikleri ise 0.55m.-0.60m. arasında değişmektedir. Yukarıda bahsi geçen mekânlarda yapılan kazılar sırasında Caracalla

12 Tekocak 2019a, 218-219; Tekocak 2019b, 206.

(M.S. 211-218), II. Maximus (M.S. 235-238), II. Constantius (M.S. 337-361), Valens (M.S. 364-378), Gratianus (M.S. 367-383), II. Valentinianus (M.S. 375-392, Arcadius (M.S. 395-408), Honorius (M.S. 393-423), II. Theodosius (M.S. 408-450), Anastasius (M.S. 491-518), I. Iustinianus (M.S. 527-565), Mauricius Tiberius (M.S. 582-602), Phocas (M.S. 602-610), Heraclius (M.S. 610-641), II. Constans (M.S. 641-654) ve Eudoxia (M.S. 401-404) Dönemine tarihlenen sikkeler bulunmuştur (Resim: 5d). Bunun dışında Geç Roma-Erken Bizans Dönemi çanak-çömleği, M.S. 5.-6. yy.a tarihlenen kandiller, minyatür testi, olta iğnesi, demir çivi, cam parçaları gibi buluntular da ortaya çıkmıştır (Resim: 5c).

Merkez Hamamı'nda 2020 yılı çalışmalarına 8., 9. ve 10. Mekân'ın doğusu ile 11. Mekân'da devam edilmiştir. Bu çalışmalar neticesinde de söz konusu alanda dikdörtgen görünümlü beş yeni mekân açığa çıkarılmıştır (Resim: 5b). Bu mekanlar sırasıyla 14 (1.80m. x5.75m.), 15 (4.00m.x3.85m.), 16 (2.50m.x13.15m.), 16A (4.00m.x1.32m.) ve 17 (5.50m. x4.80m.) olarak adlandırılmıştır. Söz konusu mekânlara ait duvarların tamamı temel seviyesinde olup bir çoğunun girişi ne yazık ki tespit edilememiştir. Buradaki mekânlardan özellikle 15. Mekân'da bir yanık dolgusu ile çok sayıda cam kırığı ve cam cüruf tespit edilmiştir. Söz konusu bulgular burada cam üretimi yapan bir atölyenin olabileceğine işaret etmiştir. Hemen doğuda bulunan 16A Mekânı ise bir hol görünümünde olup muhtemelen diğer mekânlara geçişte kullanılmaktaydı. Benzer bir işlev 16. Mekân için de söylenebilir. 17. Mekân kuzeyinde bulunan dolgu kaldırıldıktan sonra ise yoğun kireç harçlı ve moloz taşlarla oluşturulmuş bir uygulama (fırın?) açığa çıkmıştır. Fırın olabileceği düşünülen uygulama ve ele geçirilen buluntular, 17. Mekân'ın tıpkı 15. Mekân gibi atölye olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Kazılar sırasında ele geçirilen buluntular değerlendirildiğinde, hamamın hemen kuzeyine yapılan bu mekânlar olasılıkla endüstriyel amaçlı küçük üretim alanları, diğer bir deyişle atölye olarak kullanılmış olmalıdırlar. Diğer taraftan 11. Mekân'da yapılan çalışmalarda ise mekânın kendi içerisinde 3 alt mekâna ayrıldığı tespit edilmiş olup dörtgen görünümlü bu mekânlar 11A (5.80m.x3.60m.), 11B (5.00m.x5.60m.) ve 11C (4.85m. x8.70m.) şeklinde adlandırılmıştır (Resim: 5b). Buralarda yapılan çalışmalarda ise 11C Mekânı'nın da kendi içerisinde 4 alt mekândan oluştuğu anlaşılmıştır. 11C Mekânı'nın alt mekanları sırasıyla 11C1 (3.60m.x1.60m.), 11C2 (1.75m.x4.85m.), 11C3 (2.80m.x4.15m.) ve 11C4 (4.20m.x2.50m.) şeklinde kodlanmıştır. Tüm bu mekânlar birbiriyle bağlantılı olmakla birlikte zeminleri henüz tespit edilememiştir. Diğer taraftan söz konusu mekânlara ait duvarlar üzerinde ahşap kirişlere ait boşluklar görülebilmektedir. Ayrıca koridor görünümündeki 11C2 Mekânı'nda iki basamağı görülen bir merdivenin kalıntıları açığa çıkmıştır. 2020 yılı çalışmaları sırasında hamamda ele geçirilen ve imparatoru tanımlanabilen sikkeler; Volusian (M.S. 251-253), Valerianus (M.S. 253-260), II. Constantius (M.S. 337-361, M.S. 348-351), II. Iulianus (M.S. 355-361/363), Valens (M.S. 364-378), Arcadius (M.S. 395-408), Arcadius veya Honorius (M.S. 395-401), Zeno (M.S. 476-491), Anastasius (M.S. 491-518), I. Iustinianus (M.S. 527-565), Mauricius Tiberius (M.S. 582-602), Phocas (M.S. 602-610), Heraclius (M.S. 608-610, M.S. 610-641) ve II. Constans (M.S. 641-668) Dönemine tarihlenmektedir (Resim: 5d). Bununla birlikte yapılan kazılar esnasında farklı formlara ait birçok

seramik parçası (Resim: 5e), pişmiş toprak cüruf, cam parçaları, kandil, kemer tokası, bronz obje, bronz ağırlık, demir çivi ve pişmiş toprak gibi buluntular da ele geçirilmiştir.

1.4. ANR17.NKR.001 Kubbeli Mezar (A I 6) Çalışmaları

Mezar, Büyük Hamam'ın kuzeybatısında bulunmaktadır[13]. Kuzey-güney yönlü olarak yerel moloz taşla inşa edilen mezar, iki katlıdır (Resim: 6a). Mezarda, trompların varlığı üst örtünün kubbe olduğunu göstermektedir. Burada, tespit ve belgeleme şeklinde 2017 yılında başlayan[14] çalışmalar, daha sonra 2019 yılında da temizlik ve kazı çalışmalarıyla devam etmiştir. 2019 yılında ilk başta mezarın çevresinde A, B, C ve D adı verilen alanlarda temizlik ve düzenleme yapılmıştır. Özellikle A Alanı'nda yaptığımız çalışmalarla nekropolün sokaklarından biri ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca burada yapılan çalışmalarda, mezarın ana kaya üzerine oturtulduğu da tespit edilmiştir. Mezarın alt katında üç mekan bulunmaktadır. Bunlardan, en güneydeki 1. Mekân (3.80m.x3.80m.x2.70m.) mezar odası olup kare planlı ve kuzeyden bir girişe sahiptir. 1. Mekân'ın tabanında, girişten başlayıp mekânın ortasına doğru uzanan kireç harçlı bir zemin bulunmaktadır. Mezar odası içerisinde kemer örgülü üç *arkesol* (A1, A2 ve A3)[15] vardır (Resim: 6c). Ayrıca mezarın güneybatı ve güneydoğu köşesinde yaklaşık 0.80m.x1.5m.x0.75m. ölçülerinde birer mezar veya *libasyon* sıvısının akıtıldığı düşünülen uygulamalar bulunmaktadır. 1. Mekân'ın kuzeyindeki dikdörtgen bir hol görünümündeki bölüm ise 2. Mekân'dır (2.75x5.13m.). Üst örtüsü beşik tonoz olarak inşa edilen mekana giriş kuzeyden sağlanır. 2. Mekân'ın kuzeyinde yer alan 3. Mekân'ın, beden duvarlarının büyük bölümü tahrip olmuştur. Bununla birlikte 3. Mekân'ın batısında oldukça büyük boyuta sahip bir *arkesol* (3M1A) (1.70m.x1.91m.x1.13m.) bulunmaktadır. Öte yandan 2019 yılında mezarda yaptığımız çalışmalar sırasında ele geçirilen 16 sikkenin, 4'ü I. Valerianus Dönemi'ne (M.S. 253-260) tarihlenen Roma Eyalet sikkeleridir. Bu sikkelerden ikisi Anemurium, biri Tarsos ve diğeri de Antiocheia ad Cragum kentine aittir. İmparatoru okunabilen diğer örnekler ise; Probus (M.S. 276-282), I. Constantinus (M.S. 307-337), II. Iulianus (M.S. 361-363) ve Honorius (M.S. 393-423), I. Iustinianus (M.S. 527-565) ve II. Isaac Angelos (M.S. 1185-1195) Dönemi'ne tarihlenmektedir. Sikkelerin dışında çivi, metal objeler, kandil ve seramik parçaları ele geçirilmiştir.

2020 yılı ise çalışmaları ise ağırlıklı olarak Kubbeli Mezar'ın üst katında gerçekleşmiştir (Resim: 6b). Mezarın üst katında, en güneyde yer alan ve içerisinde *arkesol*lerin bulunduğu 4. Mekân'da (mezar odası) temizlik ve kazı çalışmaları yürütülmüştür. Mezar odasının doğu, batı ve güney cephesinde bulunan, üst kısımları kline şeklinde olan üç *arkesol*[16] ve mezar odasının

13 Alföldi-Rosenbaum 1971, 36.

14 Tekocak 2019b, 199.

15 A1 Arkesolü 1.37x2.27x1.00m. ölçülerinde, A2 Arkesolü 1.51x2.10x1.00m. ölçülerinde, A3 Arkesolü ise 1.35x2.27x0.91m. ölçülerindedir.

16 Doğu cephede yer alan arkesol 0.85x 1.35x1.85m. ölçülerinde, batıda yer alan arkesol 0.85x1.35x1.85m. ölçülerinde, güneyde yer alan arkesol ise 0.80x1.55x1.36m. ölçülerindedir.

dört köşesinde bulunan niş şeklinde *tromp*lar[17] tam anlamıyla açığa çıkartılmıştır (Resim: 6d). Mezarın üst katında, 4. Mekân'ın kuzeyinde yer alan ve dörtgen görünümlü hol/salon, yani ön oda olarak adlandırılan bölüm 5. Mekân'dır (4.80m.x1.80m.). Mekânın güney cephesinde 4. Mekân'a girişi sağlayan bir kapı bulunmaktadır. Bahse konu kapının her iki yanında ise simetrik şekilde yapılmış birer niş mevcuttur. Ayrıca Antik Çağda 5. Mekân'ın zemininin tamamı mozaikle kaplıydı. Ancak bu zeminden günümüze 2.05m.x1.30m.lik kısım ulaşabilmiştir. Mekânda yer alan zemin mozaiği, beyaz ve koyu mavi renk *tessera*lardan yapılmış geometrik desenlere sahiptir. 2020 yılı kazılarında 4. Mekân'ın içerisinde Anadolu Selçuklu Dönemine tarihlendirilen sikkeler ele geçirilmiştir. Bu sikkeler, Anemurium'da 12. ve 13. yy.da kısmen de olsa yaşamın devam ettiğine dair somut kanıtlar olarak kabul edilmiştir.

1.5. Sütunlu Cadde Olarak Düşünülen Alanda Yürütülen Çalışmalar

Antik kentin sahile yakın kesiminde, Palaestra'nın doğusunda yaklaşık 120.00m. x24.00m. ölçülerinde, kuzey-güney yönlü bir alan bulunmaktadır (Resim: 7a). Burada; sütun gövdesi, başlıkları ve kaidelerinin varlığından dolayı Sütunlu Cadde ihtimalleri üzerinde durulmuştur. 2019 yılı çalışmaları kapsamında yapılan jeoradar taraması sonuçlarına göre söz konusu alanın ortasında 5.00m.x5.00m. ebatlarında sondaj alanı belirlenmiştir (Resim: 7b-c). SC1 adı verilen bu sondajın deniz seviyesinden yüksekliği +4.80m. dir. Sondajda +4.58m. kotuna inildiğinde 1.15m. genişliğinde, kuzeydoğu ve güneybatı yönlü uzanan ve moloz taş ve kireç harcıyla oluşturulmuş bir duvar (D1) tespit edilmiştir. Ayrıca söz konusu duvarın 2.50m. derinliğe kadar devam ettiği tespit edilmiştir. +2.70m. kotuna inildiğinde ise yoğun deniz kumu tabakası içerisinde bir adet iskeletle karşılaşılmıştır. Kuzeydoğu ve güneybatı yönünde olan bu iskeletin kafatasının parçalanmış olduğu görülmüştür. Ayrıca sağ elinin yumruk yapar vaziyette, sol elinin ise sola doğru açılmış şekilde olduğu anlaşılmıştır. İskeletin sol kolunun diğer kola göre pozisyonu ve şekli itibariyle bireyin bilinçli şekilde buraya gömülmediği fikri oluşmuştur. Bu iskeletin hemen 0.30m. kadar güneyinde, güney-kuzey doğrultulu uzanan ikinci bir birey iskeletine rastlanmıştır. Bu iskelet, ilkine göre 0.40m.-0.50m. daha üstte bulunmuştur. Yoğun kum tabakasının içerisinde, başlangıç kotundan ortalama 2.00m. aşağıda yan yana iki bireye ait iskeletin oldukça kalın bir duvarın hemen önünde bulunmuş olması bir hayli şaşırtıcıdır. Çünkü bu alanda ne mezar olabilecek bir bulgu ne de iskeletlerin yanında ölü armağanı ele geçmemiştir. SC1 Sondajı kazılarında üç adet bronz sikke ele geçirilmiştir. Çok düşük kondüsyonlu olduğu görülen bu sikkelerden ikisinin arka yüzündeki izlerden M.S. 4.-5. yy.da darp edildikleri anlaşılmakta, diğerinin ise muhtemelen bir Roma sikkesi olduğu düşünülmektedir.

2020 yılında da bahsi geçen alanda temizlik ve kazı çalışmalarına devam edilmiştir. Bu çalışmalar kapsamında yine jeoradar sonuçlarından elde edilen verilerden hareketle alanın

17 Kuzeybatıda yer alan tromp 0.75x0.70x1.40m. ölçülerinde, güneybatıda yer alan tromp 0.75x0.60x1.30m. ölçülerinde, kuzeydoğuda yer alan tromp 0.85x0.60x1.40m. ölçülerinde ve güneydoğuda yer alan tromp ise 0.81x0.72x1.40m. ölçülerindedir.

farklı noktalarına iki sondaj açılmıştır (Resim: 7c). Bu sondajlardan ilki SC2 olarak adlandırılmıştır. Bu sondajda yapılan çalışmalarda +3.50m. kotunda, 4.27m. uzunluğuna, 1.20 m. genişliğinde bir duvar tespit edilmiştir. Söz konusu bu duvar, doğusunda 2019 yılında açılmış SC1 sondajında tespit edilen duvar ile benzer şekilde moloz taş örgülü ve kireç harç sıvalıdır. Ayrıca SC1 Sondajı'nda ortaya çıkan duvar ile SC2 Sondajı'nda ortaya çıkan duvar birbirine paralel şekilde olup aynı özelliklere sahiptir. Buna ilaveten SC2 Sondajı'nda tespit edilen duvarın hemen doğusunda, duvara bitişik şekilde bir kanal tespit edilmiştir. Kayrak taşı kapaklar ile oluşturulmuş bu kanal, tahliye amaçlı kullanılmış olup kuzey-güney yönünde devam etmektedir. Yapılan çalışmalar sırasında SC2 Sondajından imparatorları bilinen sikkeler arasında I. Valerianus (M.S. 253-260), Vabalathus (M.S. 271-272), Probus (M.S. 276-282), Maximianus (M.S. 295-296), I. Constantinus (M.S. 307-337), I. Licinius (M.S. 308-324), Cyzicus (Posthumus M.S. 347-348), I. Theodosius (M.S. 379-395), Anastasius (M.S. 491-518), Heraclius (M.S. 610-641) ve II. Constans (M.S. 641-668) Dönemi'ne tarihlenen sikkeler yer almaktadır (Resim: 7d). Ayrıca bu sondajdan ele geçirilen bir sikkenin ön yüzünün lejandı okunamasa da, arka yüzünde Tyche, *tetrastyle* bir tapınak içerisinde sola dönük bir vaziyette, *cornucopiae* ve dümen tutar bir şekilde tasvir edilmiştir. Darphanesi Anemurium olan bu sikke, M.S. 3. yy.ın ilk yarısına tarihlenmekte olup oldukça önemli bir kent sikkesidir. Bu sondajda sikkelerin yanı sıra bronz objeler, cam parçaları, pişmiş toprak ağırşak, farklı formlara ait birçok seramik parçasıyla da karşılaşılmıştır. Bununla birlikte SC2 Sondajında açığa çıkan duvarın güneyde devam edip etmediğini tespit etmek amacıyla *palaestra* girişine yakın bir noktada 4.00m.x4.00m. ölçülerinde üçüncü sondaj alanı belirlenmiş ve bu sondaj, SC3 olarak adlandırılmıştır. Söz konusu sondajda yapılan çalışmalarda +3.50m. kotunda, 4.50m. uzunluğunda, 1.20m. genişliğinde kuzeydoğu-güneybatı yönlü bir duvar tespit edilmiştir. Bu yeni tespit edilen duvar ile SC2 Sondajı'nda tespit edilen duvar aynı aksta olup muhtemelen birbirinin devamıdır. Ayrıca SC3 Sondajı'nda gerçekleştirilen çalışmalarda, bahse konu olan duvarın batısında, duvara yaklaşık 0.25m. mesafede +3.89m. kotunda, bir bireye ait iskelet açığa çıkarılmıştır. Ancak iskeletin yalnızca kafatası, kollar ve gövde kemikleri bir bütün halinde günümüze ulaşmış olup geri kalan kısımları yoktur. Bu haliyle iskelet bir hayli ilginç bir bulgu olmuştur. Bunun dışında SC3 Sondajı'nda gerçekleştirilen çalışmalar esnasında az sayıda seramik parçaları ile M.S. 2. yüzyıl ile M.S. 6. yy.a tarihlenen sikkeler ele geçirilmiştir (Resim: 7d).

1.6. KM1 Kayaya Oygu Yeraltı Oda Mezarı

Anemurium, Kilikya Bölgesi'nin en büyük nekropollerinden birisine sahip olup nekropolünde farklı tipte birçok mezar yapısını bir arada görebilmek mümkündür. Nekropolün geneline birçoğu çatısına kadar korunarak günümüze ulaşmış yer üstü mezarları hakimdir. Ancak son yıllarda yapılan çalışmalarla nekropol içerisinde kayaya oygu yeraltı oda mezarlarının da olduğu tespit edilmiştir. Anemurium nekropolü için yeni bir tip olan bu kayaya oygu yeraltı oda mezarlarından şu aşamada 5 tanesi bilinmektedir. Bunlardan birisi *baldakhen/mausoleum* tipli mezarın hemen güneydoğusunda yer almaktadır (Resim: 8a). 2020 yılında söz ko-

nusu mezarda ve çevresinde temizlik ve kazı çalışmaları yürütülmüştür (Resim: 8b). Bu sayede mezarın iç düzenlemesi ile ilgili birtakım önemli bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur. KM1 kodu verilen mezar, *dromos* ve dikdörtgen şeklindeki bir mezar odası (4.25m.x3.20m.) olmak üzere iki bölümden oluşturulmuştur (Resim: 8c). Doğu-batı yönlü olan mezar odalarına giriş (0.75m.x0.75m.) denize bakan doğu cephede bulunmaktadır. *Dromos*tan mezar odasına girişte, iki basamaktan oluşan bir merdiven bulunmaktadır. Mezar odasında; uzun yan duvarların önünde iki, girişin karşısındaki dar duvarın önünde bir olmak üzere toplamda üç adet seki (ölü yatağı) yer almaktadır[18]. Gömünün yapıldığı bu sekiler mezar odasının zemininden daha yüksek kotta yapılmışlardır. Mezar odasının ortasında, sekiler arasında kalan alan ise daha düşük kotta bırakılarak buralara ölü armağanları bırakılmış olmalıdır. Ayrıca mezar içerisindeki dolguda dağınık vaziyette kemik parçalarıyla da karşılaşılmıştır (Resim: 8d**)**. Bunların yanı sıra yapılan çalışmalar sırasında bronz çivi, bronz yüzük ve seramik parçalarının yanı sıra M.S. 2.-3. yy.a tarihlenen sikkeler ele geçirilmiştir.

1.7. Hazine Kilisesi Çalışmaları

2020 yılında çalışma yapılan bir diğer yapı Hazine Kilisesi'dir (Resim: 9a). Nekropol Kilisesi'nin 130m. doğusunda, Merkez Kilisesi'nin ise 100m. kuzeyinde bulunmaktadır. Yaklaşık olarak 27.00m.x31.00m. ölçülerindedir. Bazilikal planda doğu-batı yönlü inşa edilmiş olan kilisenin; üç *nef*i, batıda *narteks*i, doğuda *bema*sı, *pastophorion* hücreleri ve baptisterium mekânı görülebilmektedir. 2020 yılında kilisenin öncelikle çevresinde ve bazı mekânlarında temizlik ve kazı çalışmaları yapılmıştır (Resim: 9b). Özellikle kuzey *nef*te (20.10m. x4.40m.) yürütülen çalışmalar esnasında kilisenin ikinci katına ait olabileceği düşünülen mimari parçalar (*impost* sütun başlıkları) ele geçirilmiştir (Resim: 9c**)**. Ayrıca kuzey *nef* ile orta *nef*i birbirinden ayıran sütunlardan ikisine ait kaideler de ortaya çıkarılmıştır. Böylece kuzey *nef* ile orta *nef*i birbirinden ayıran sütun dizisinin 6 adet olduğu tespit edilmiştir. Bunun dışında çalışmalarımız sırasında ele geçirilen metal buluntular, pişmiş toprak zar, metal çivi, seramik parçaları ve sikkeler (Heraclius, M.S. 610-640) özellikle yapının M.S. 6.-7. yüzyıldaki kullanımına işaret eden önemli bulgulardır.

1.8. Aşağı Teras Sivil Yapılar Çalışmaları

Anemurium Halk Hamamı'nın güneydoğusunda, su kemerlerinin hemen doğusundaki eğimli arazide teraslar üzerinde bir yapı topluluğu bulunmaktadır (Resim: 10a). Buradaki kazılarımız neticesinde 1. Mekân ve 2. Mekân olarak adlandırılan, iki büyük ve çok odalı yapı tespit edilmiştir (Resim: 10b). Mekanların duvar genişlikleri 0.55m. ile 0.65m. arasında değişmektedir. Doğu-batı istikametinde uzanan bir merdivenin ayırdığı 1. Mekân, altı odadan, 2. Mekân ise üç odadan oluşmaktadır. Yapılardan 1. Mekân'ın E Odası'nda mavi ve beyaz renklerde geometrik bezekli zemin mozaiği ile odanın batısında bir su kanalı ortaya

18 Güneydeki seki 2.20x0.63x1.00 m ölçülerinde, batıdaki seki 2.10x0.65x1.00m. ölçülerinde, kuzeydeki seki 2.10x 0.63x1.00m. ölçülerindedir.

çıkartılmıştır. 1. Mekân'ın F Odası'nı oluşturan duvarlar, ana kayanın tesviyesi ile oluşturulan bir temel üzerinde yükselmektedir. Ayrıca bu odanın beden duvarları üzerinde görülen ahşap kiriş delikleri ile batı duvarı üzerinde bulunan pencere ve kapı boşlukları, yapının iki katlı olduğunu göstermektedir. 2. Mekân'da yapılan çalışmalarda ise A Odası'nın güneyinde, oda içerisinde güneybatı-kuzeydoğu doğrultulu bir su kanalı[19] bulunmuştur (Resim: 10c). Bu kanal, Halk Hamamı'nın batısındaki sarnıçlara bağlanmaktadır. Bu kanal ile aqueduct-sarnıç bağlantısı sağlanmıştır. Şu durumda bunun kentin temiz su ihtiyacını karşılamaya yönelik olduğunu söyleyebiliriz. A Odası'nda kanalın üzerinde bulunan çamur harçlı duvar ise odanın kullanım maksadının daha geç bir dönemde değişmiş olabileceğini göstermektedir. Bu durumu mekanda ele geçirilen sikke, seramik gibi bulgular da desteklemektedir. A Odası'nın hemen kuzeyinde yer alan C Odası'nda (11.54m.x4.12m.) ise kuzeybatıda 9 basamaklı, 3 sahanlı bir merdiven tespit edilmiştir. Bu merdiven sayesinde bir üst terasa geçiş sağlanmaktadır. Ayrıca 1. ve 2. Mekânlarda ele geçirilen sikkeler arasında III. Alexander (M.Ö. 336-323) Dönemine tarihlenen sikke, kentte bulunmuş en erken tarihli sikkedir. Ayrıca bu sikke, antik kentin Hellenistik Dönemi ile ilgili olarak akropoldeki sur duvarları dışında bilgi ve ipucu sunan bir diğer önemli somut veri olmuştur. Diğer sikkelerin, M.S. 2.-3. yüzyıla (Kelenderis sikkesi), Trebonianus Gallus (M.S. 251-253), Arcadius (M.S. 395-401), Honorius - II. Theodosius (M.S. 406-408), Arcadius (M.S. 383-408), I. Leo (M.S. 457-474), Manuel I. Komnenos (M.S. 1143-1180), I. Keykavus (M.S. 1211-1220) ve Kilikya Ermeni Krallığı (13.-14. yüzyıl) Dönemi'ne ait olduğu anlaşılmıştır. Diğer buluntular; demir çivi, metal obje, bronz yüzük ve farklı formlara ait seramik parçalarıdır (Resim: 10d).

2. KONSERVASYON VE KORUMA-ONARIM ÇALIŞMALARI

2.1. Zemin Mozaiklerinde Gerçekleştirilen Çalışmalar

Bilindiği üzere Antik Çağda Anemurium'daki birçok yapının zemini mozaiklerle kaplıydı. Bu zemin mozaiklerinin üzerinde ise genellikle geometrik motifler, mitolojik tasvirler veya kente bağış yapanların isimlerinin geçtiği bölümler bulunmaktadır. Kent hakkında önemli bilgiler sunan bu mozaikler üzerinde uzun yıllardır küçük çaplı önlemler dışında herhangi bir kapsamlı koruma ve onarım çalışması yapılmamıştır. Eski kazı ekibi tarafından restorasyonda kullanılan betonun tuzlanma oluşturarak mozaiklere zarar verdiği tespit edilmiştir. Ayrıca zemin hareketliliği, sıcaklık ve nem değişimi kaynaklı doğal sebeplere bağlı bozulmalar mozaikler üzerinde gözlenmiştir. Bu sebeplerle 2019 yılında Nekropol Kilisesi'nde, 2020 yılında; B I 16 Tonozlu Mezar'ın üst katında (Resim: 11a-b), Thetis Mozaiği'nde (Resim: 11c-d) ve ANR17. NKR.001 Kubbeli Mezar üst kat zemin mozaiğinde kapsamlı koruma ve onarım çalışması yürütülmüştür[20]. Yapılan çalışmalar ile mozaiklerde görülen bozulmalar durdurularak, bakım ve onarımı yapılmış, böylece oluşabilecek yeni bozulmaların da önüne geçilmiştir.

19 Su kanalının yüksekliği 1.70-0.27m. arasında değişmektedir. Genişliği 0.83-0.70m. , duvar genişlikleri ise 0.92-0.65m. arasında değişmektedir

20 Tekocak 2021, 8-10.

2.2. Nekropol Kilisesi Konservasyon ve Koruma-Onarım Çalışmaları

Nekropol Kilisesi'nin içinde ve dışında bulunan farklı mekanlarının birçoğunun duvarları tam yüksekliğine kadar korunmuş vaziyettedir. Ancak yapıyı oluşturan duvar örgüsü, zamanla çeşitli etkenlerden dolayı tahribata uğrayarak yapısal ve yüzeysel sorunlarla karşı karşıya kalmış ve herhangi bir koruma-onarım uygulaması görmeyen duvar örgüleri zamanla varlığını kaybetmeye başlamıştır. Bu tespitlerin ardından kilisenin tam anlamıyla korunması amacıyla duvarlarında sağlamlaştırma ve güçlendirme çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Resim: 12c). Öte yandan yapının batı tarafında kuzey-güney istikametinde uzanan kemer ayakları, burada var olan orijinal kemer referans alınarak ve özgün malzemelerle birbirlerine kemerlerle bağlanarak statik açıdan sağlam bir hale getirilmiştir[21] (Resim 12a-b).

2.3. Merkez Kilisesi Konservasyon ve Koruma-Onarım Çalışmaları

Antik kentin merkezi noktasında yer alan ve kent için büyük öneme sahip olan Merkez Kilisesi'nin *nef* bölümlerinde 2018-2019 yıllarında sütun gövdesi, kaidesi, başlığı gibi mimari elemanlar ortaya çıkartılmıştı. Kuzey ve güney *nef*lerde üçer adet tespit edilen sütunlar ile Attik-İon tipte sütun kaidesi ve Korinth tipi başlıklar açığa çıkmıştır. Söz konusu mimari elemanlar belgelenmiştir. Sağlam halde bulduğumuz bir adet Attik-İon sütun kaidesi model alınarak aynı özellikte ve ölçülerde beş adet mermer kaide yaptırılmıştır. Ayrıca kaidelerin altına 0.70m.x0.80m.x0.40m. ölçülerinde altı adet blok taş kesilmiştir. Zemin hazırlığı tamamlandıktan sonra blok taşlar, orijinal podyum kısmına yerleştirilmiştir. Podyum kısmının üzerine sütun kaideleri ve bu kaideler üzerine de tümlenen beş adet sütun yerleştirilmiştir. Son aşamada ise orijinal yerini tespit ettiğimiz iki Korinth başlığı da belirlenen sütunlar üzerine koyulmuştur. Bu çalışmalar neticesinde kilise içerisinde 5 sütun ayağa kaldırılmış, bir sütun gövdesi ise çok tahrip olduğu için orijinal yerinde yan yatmış şekilde sergilenmektedir (Resim: 4b). Ayrıca yapılan incelemeler sonucunda yapıyı oluşturan duvar örgüsünün yapısal ve yüzeysel sorunlarla karşı karşıya kaldığı görülmüştür. Bu sebeplerle yapıda vakit kaybetmeden beden duvarlarına uygun olacak şekilde taş örgüsüyle tamamlama, capping (şapkalama) ve derz çalışmaları yapılarak yapısal bozulmalara karşı direncinin artırılması sağlanmıştır (Resim: 12d).

2.4. Fresk Temizlik, Konservasyon ve Koruma-Onarım Çalışmaları

2019 ve 2020 yılı çalışma sezonunda mozaikler dışında; A IV 7A (Resim: 13d) ve A VI 2 (Resim: 13a-c) tonozlu mezarların fresklerinde konservasyon ve koruma-onarım çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Söz konusu mezarlardaki fresklerde öncelikle tanıma, inceleme ve tespit çalışmaları yapılmıştır. Mevcut durumu incelenen freskler üzerinde tahrip edici etkenler belirlenerek gerekli konservasyon uygulamaları belirlenmiştir. Fresklerde belgeleme, temizlik, sağlamlaştırma ve tamamlama uygulamaları yapılarak mevcut durumunun iyileştirilmesi,

21 Tekocak 2021, 7-8.

özellikle *intonachino* (boya tabakası) yüzeyinin algılanabilirliğinin artırılması sağlanmıştır[22] (Resim: 13b). Çalışmalar sonucunda, görülen bozulmalar durdurularak fresklerin bakım ve onarımları yapılmış, oluşabilecek bozulmalarında önüne geçilmiştir.

2.5. Küçük Hamam Restorasyon Çalışmaları

Bu yıl çalışma yürüttüğümüz bir diğer önemli yapı, antik kentin eski çağlardaki sosyal hayatı hakkında ciddi veriler sunan Küçük Hamam'dır. Hamam, antik kentin kuzey tarafında, sahile yakın bir konumda yer almaktadır. Anemurium'daki diğer hamamlara göre daha küçük boyutlu olduğu için "Küçük Hamam" olarak adlandırılmıştır. Yapı tonoz kısımları hariç oldukça sağlam şekilde günümüze dek ulaşmıştır. 2018 yılında bu yapı ile ilgili olarak Çukurova Kalkınma Ajansı'na "Anemurium Antik Kenti Küçük Hamam Restorasyon Projesi" adlı bir proje hazırlanmış ve ajans tarafından TR62/18/TG/022 proje numarası ile desteklenmeye hak kazanmıştır. Bu kapsamda sağlanan imkanlarla öncelikle yapının rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanmış, Ağustos 2020'de ihalesi gerçekleştirilmiş akabinde de Eylül 2020'de restorasyon çalışmalarına başlanmıştır.

3. RÖLÖVE, RESTİTÜSYON VE RESTORASYON PROJELERİ HAZIRLAMA ÇALIŞMALARI

2020 yılında temizlik, kazı, konservasyon ve bakım-onarım faaliyetlerinin dışında gerçekleştirilen bir diğer önemli çalışma ise ANR17.NKR.001 Kubbeli Mezar ile Halk Hamamı'nın rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanması olmuştur. Bu kapsamda yapılar ilk olarak 3D Laser Scanner ile taranmış, sonrasında elde edilen tüm veriler bilgisayar ortamına aktarılarak ofis ortamında çalışmalara devam edilmiştir. Ofis çalışmalarının da tamamlanmasıyla birlikte bir yandan yapıların rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri tamamlanmış diğer yandan da bu eşsiz yapıların eksiksiz ve nitelikli bir şekilde belgelenmeleri gerçekleştirilmiştir.

4. TOPOĞRAFİK HARİTALAMA VE PLANKOTE HAZIRLAMA ÇALIŞMALARI

2020 yılı çalışmaları kapsamında antik kentin topoğrafik haritasının çıkartılması ile plankotelerinin hazırlanması için de çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda ilk etapta kentte belirlenen noktalarda Laser Scanner ile 3D tarama çalışmaları yapılmış, daha sonra döner kanat insansız hava aracı (dron-multikopter) yardımıyla belirli yükseklikten kentin hava fotoğrafları çekilmiştir. Bununla birlikte bitki örtüsü altında kalan yapı ve yapı kalıntılarının ise Cors kullanılarak koordinatları alınmıştır. Arazi çalışmalarının tamamlanmasıyla da kentten alınan tüm veriler bilgisayar ortamına aktarılmış ve kent planları eş yükselti eğrileri üzerine yerleştirilerek söz konusu haritalama çalışmaları tamamlanmıştır (Resim: 14).

22 Tekocak 2021, 10-12.

5. SUALTI ÇALIŞMALARI

Bir liman şehri olan Anemurium'da 2017 yılına gelene kadar kapsamlı bir sualtı araştırma çalışmaları yürütülmemiştir. İlk kez 2017 yılında ekibimizce başlatılan sualtı araştırmaları periyodik olarak devam etmektedir. 2019 yılında antik kentin kıyısında, su altında kalan kültür varlıklarını tespit, belgeleme ve kıyı haritasının çıkartılması adına çalışmalar sürdürülmüştür. Belirlenen koordinatlar doğrultusunda dalışlar yapılarak olası kalıntıların tespit edilmesi ve belgelenmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda deniz tabanında yüzey taraması yapılarak, su altında var olan arkeolojik eserlerin ve kalıntıların fotoğrafları çekilmiş, planlar üzerinde işaretlemeleri yapılmıştır. Bu sayede deniz tabanında sütun gövdeleri, *arşitrav*, *geison*, sütun başlıkları ve sütun kaideleri gibi mimari parçaların varlığı tespit edilmiş ve kayıt altına alınmaları sağlanmıştır (Resim: 15a-b).

6. LABORATUVAR VE DEPO ÇALIŞMALARI

2019 ve 2020 yıllarında bu kapsamda öncelikle alan çalışmalarında ele geçirilen sikke, seramik, metal ve cam gibi buluntuların temizlik ve konservasyonları yapılmıştır (Resim: 15c). Daha sonra da bu eserlerin tasnif, fotoğraflama ve envanter çalışmaları yapılarak kazı arşiv sistemine kayıtları gerçekleştirilmiştir. (Resim: 15d).

SONUÇ

Kilikya Bölgesi'nde Roma ve Erken Bizans Dönemine ait oldukça zengin bir kültür varlığını bünyesinde bulunduran Anemurium Antik Kenti'nde 2019-2020 yılı kazı sezonlarında bitki, moloz taş ve dolgu temizliği, kazı, konservasyon ve koruma-onarım çalışmaları kapsamında birçok önemli iş başarı ile gerçekleştirilmiştir. Bu faaliyetler kapsamında bazı önemli sonuçlara ulaşmak mümkün olmuştur. Nekropol Kilisesi'nde yapılan çalışmalarda 2019 yılında A Alanı'nın doğu ucunda Erken Bizans Dönemine tarihlenen 41 adet bronz sikke toplu bir şekilde bulunmuştur. Sikkelerin tamamı Heraclius Dönemine ait olup, M.S. 610-618 yılları arasında darp edilmişlerdir. Bu sikkelerin, hem Phocas ve Heraclius arasındaki iktidar mücadelelerinin, hem de Dağlık Kilikya Bölgesi'ndeki Sasani akınlarının sikke buluntularına yansımasının güzel bir örneğini temsil ettiği söylenebilir. 2020 yılında ise kilisenin 3. Mekânı'ndaki çalışmalar sırasında, mekânın güney kısmında yer alan kemerlerin hemen bitiminde toplu olarak ele geçirilen 71 adet bronz sikke, özellikle M.S. 5. yy.da yaşanan tarihi olaylara ışık tutabilecek oldukça önemli bir bulgu olmuştur. Merkez Kilisesi'nde yaptığımız çalışmalar sonucunda da, yapı terk edildikten sonra bile bir süre ayakta olan sütunlarının muhtemel bir deprem sonucunda devrilmiş olduğu anlaşılmıştır. Merkez Hamamı'nın kuzeyinde ve kuzeydoğusunda yapılan çalışmalarla yeni mekanlar açığa çıkarılmış olup ele geçirilen buluntular ışığında bu mekanlardan bazılarının olasılıkla endüstriyel amaçlı küçük üretim alanları, diğer bir deyişle atölye olarak kullanıldıkları düşünülmüştür. Aşağı teras sivil yapılar olarak adlandırılan alanda ise üst katının yaşam alanı, alt katının ise depo veya müştemilat olarak kullanılmış olabileceği iki katlı yapıların yanı sıra işlik/havuz? gibi

bir fonksiyonda kullanılmış mekanlarla karşılaşılmıştır. Ayrıca buradaki bir mekânda Halk Hamamı'nın temiz su ihtiyacını karşılamak için inşa edilen su kanalı da tespit edilmiştir. Hazine Kilisesi çalışmalarında *nef*leri ayıran sütun kaideleri ile yine yapının ikinci katına ait olabileceği düşünülen mimari parçalarla karşılaşılmıştır. Diğer taraftan Anemurium nekropolü için yeni bir tip olan KM1 kayaya oygu yeraltı oda mezarı sayesinde de bu tip mezarların iç düzenlemesi ile ilgili birtakım önemli bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur. Tüm bunların yanı sıra 2019 ve 2020 yılında mozaikler ve fresklerde yaptığımız konservasyon ve bakım-onarım çalışmaları ile meydana gelen bozulmalar durdurulmuş, bunun yanı sıra yeni oluşabilecek olası bozulmaların da önüne geçilmiştir.

KAYNAKÇA

Alföldi-Rosenbaum 1971, E. Alföldi-Rosenbaum, *Anamur Nekropolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Seri: VI, No:12, Ankara, 1971, s. 36.

Campbell 1998, S. Campbell, *The Mosaics of Anemurium*, Pontifical Institute of Medieval Studies, Canada, 1998.

Oyarçin - Tekocak 2020, K. Oyarçin - M. Tekocak, "Anemurium Nekropol Kilisesi Heraclius Definesi", *Seleuceia*, Olba Kazısı Serisi, Sayı: X, 2020, s. 269-295.

Oyarçin - Tekocak 2021, K. Oyarçin – M. Tekocak, "Anemurium Nekropol Kilisesi'nden Bir Geç Roma Definesi", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 52, 2021, s. 271-286.

Tekocak 2018, M. Tekocak, "Akdeniz'de Bir Liman Kenti: Anemurium (Anemurion)", *Selçuk Bakış (Selçuk Üniversitesi Haber ve Tanıtım Dergisi)*, Yıl:12, Sayı: 48, 2018, s. 65-77.

Tekocak 2019a, M. Tekocak, "Anemurium 2018 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", *ANMED (Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri Bülteni)*, Sayı: 17, 2019, s. 212-221.

Tekocak 2019b, M. Tekocak, "Anemurium Kazı ve Restorasyon Çalışmaları: 2018", *41. Kazı Sonuçları Toplant*ısı, Cilt: 3, 2019, s. 197-220.

Tekocak - Gündüz - Aldemir 2019 M. Tekocak - R. Gündüz - C. Aldemir, "Anemurium Odeonu Üzerine Yeni Bir Değerlendirme", *Cevat Başaran'a 60. Yaş Armağanı*, Ankara, 2019, s. 521-548.

Tekocak 2020, M. Tekocak, "Anadolu'nun Güneyinde Bir Liman Kenti: Anemurium", *Mersin Arkeolojik Kazıları ve Araştırmaları*, Mersin, 2020, s. 179-209.

Tekocak 2021, M. Tekocak, "Anemurium Antik Kenti'nde Kültürel Mirası Koruma ve Yaşatma Çalışmaları", *Kültürel Miras Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 2021, s. 1-15.

Resim 1: Anemurium Antik Kenti genel görünümü.

Resim 2: Anemurium kent planı.

Resim 3: Anemurium Nekropol Kilisesi 2019-2020 yılları görünümü ve çıkarılan buluntular.

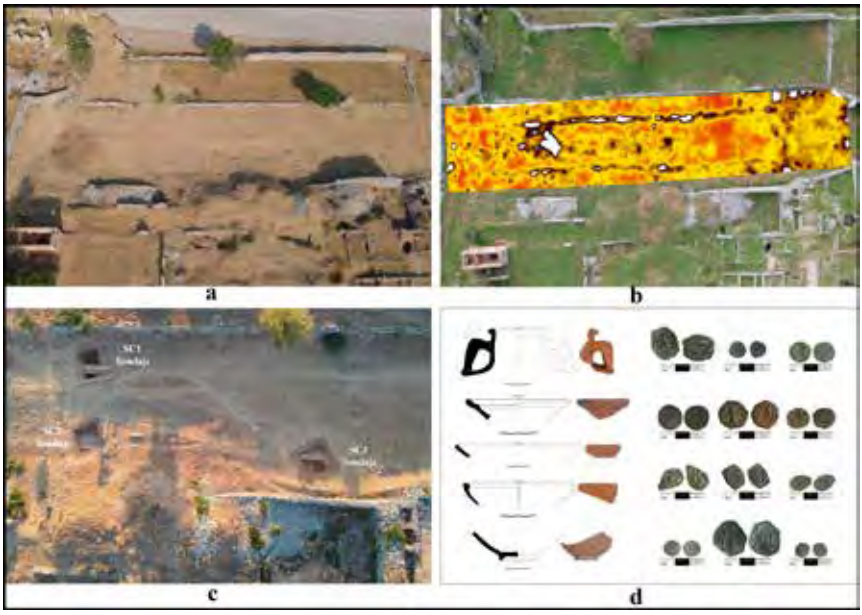

Resim 4: Anemurium Merkez Kilisesi 2018-2019 yılları görünümü ve çıkarılan mimari unsurlar.

Resim 5: Anemurium Merkez Hamamı 2019-2020 yılları görünümü ve çıkarılan buluntular.

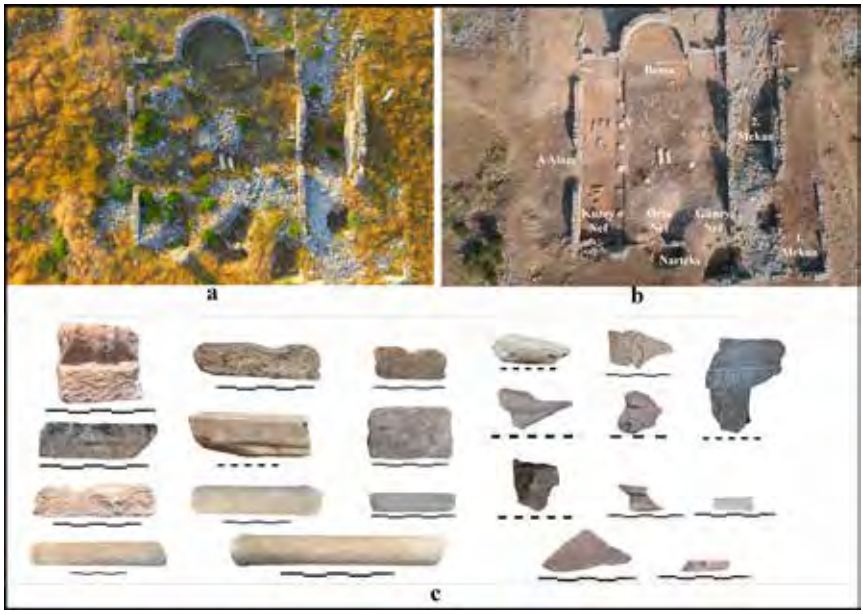

Resim 6: Anemurium ANR17.NKR.001 Kubbeli Mezar 2017-2020 yılları görünümü ve çıkarılan mimari unsurlar.

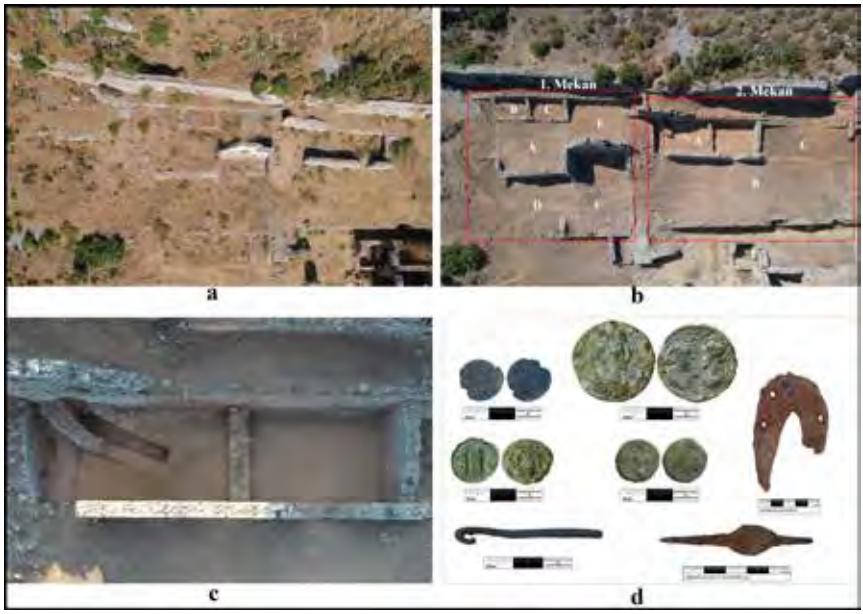

Resim 7: Anemurium Sütunlu Cadde olarak düşünülen alandaki kazı sondajları ve çıkarılan buluntular.

Resim 8: Anemurium KM1 kayaya oygu yeraltı oda mezarı.

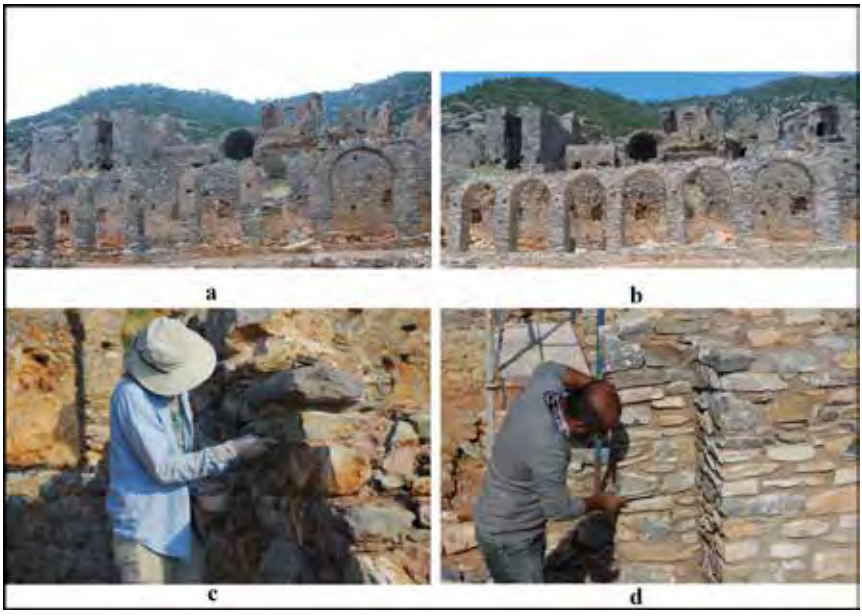

Resim 9: Anemurium Hazine Kilisesi 2020 yılı çalışmalar öncesi-sonrası görünümü ve çıkarılan buluntular.

Resim 10: Anemurium Aşağı Teras Sivil Yapılar 2020 yılı çalışmalar öncesi-sonrası görünümü ve çıkarılan buluntular.

Resim 11: Zemin mozaiklerinde gerçekleştirilen konservasyon ve koruma-onarım çalışmaları.

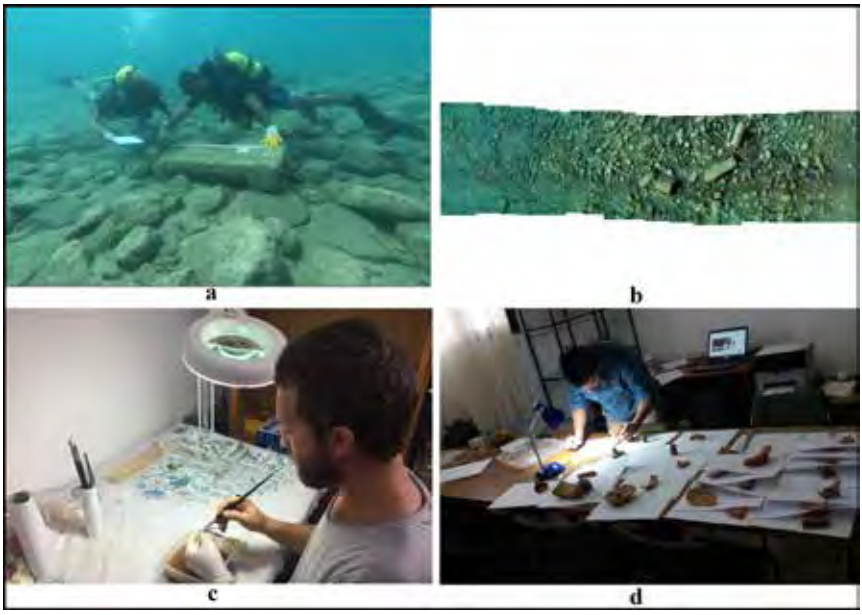

Resim 12: Nekropol Kilisesi ve Merkez Kilisesi konservasyon ve koruma-onarım çalışmaları.

Resim 13: Fresklerde gerçekleştirilen temizlik, konservasyon ve koruma-onarım çalışmaları.

Resim 14: Topoğrafik harita ve plankote hazırlama çalışmaları.

Resim 15: Sualtı ve depo çalışmaları.

KIZILİN KAZILARI (III) 2019 SEZONU

Eşref ERBİL*

Gizem KARTAL

Engin Koray SARIOĞLU

Burcu Cemre BAL

Göknur KARAHAN

Metin KARTAL

I.GİRİŞ

2019 yılı kazılarımız 19.08.2019-25.09.2019 tarihleri arasında yürütülmüştür[1]. Kazı ekibimiz toplam 9 kişiden oluşmuştur[2]. Kazı ekibimiz 2019 yılında Karain kazı evi imkân ve olanaklarını kullanmıştır[3]. Kızılin Antalya, Döşemealtı İlçesi, Yağca Mahallesi sınırları için-

* Arş. Gör. Eşref ERBİL (MA), Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, 06100-Sıhhiye Ankara/TÜRKİYE, erbilesref@gmail.com

Doç. Dr. Gizem KARTAL, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, 06100-Sıhhiye Ankara/TÜRKİYE, gkartal@ankara.edu.tr

Arkeolog Engin Koray SARIOĞLU (MA), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, k.sarioglu1@gmail.comArkeolog (MA)

Burcu Cemre BAL, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, cemre.bal@yandex.com

Arş. Gör. Göknur KARAHAN (MA), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, gkarahan@ankara.edu.tr

Prof. Dr. Metin KARTAL, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, 06100-Sıhhiye Ankara/TÜRKİYE, kartalm@ankara.edu.tr

1 Kızılin Kazısı 26 Haziran 2019 tarih ve 1226 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı ile T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı adına Prof. Dr. Metin Kartal Başkanlığında tahsis edilmiştir. Öncelikle Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'na tahsislerinden ötürü, ek olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne izin ve maddi desteklerinden dolayı ve yine Ankara Üniversitesi Rektörlüğü'ne maddi katkılarından dolayı şükran ve teşekkürlerimizi bir borç biliyoruz. Cumhurbaşkanlığı Kararı'ndan önce 2017 ve 2018 olmak üzere 2 yıl boyunca Antalya Müzesi Müdürlüğü Başkanlığı'nda gerçekleştirilmiş olan kazımız adına Müze Müdürlüğü'ne teşekkürlerimizi sunuyoruz.

2 Kazı ekibimiz, Kazı Başkanı Prof. Dr. Metin Kartal (Ankara Üniversitesi DTCF), Kazı Başkan Yardımcısı Araş. Gör. Eşref Erbil (A.Ü. DTCF), kazı heyet üyeleri Doç. Dr. Gizem Kartal (A.Ü. DTCF), Araş. Gör. Göknur Karahan (Ankara Üniversitesi), Arkeolog ve doktora öğrencisi Engin Koray Sarıoğlu (A.Ü.S.B.E.), Arkeolog ve doktora öğrencisi Burcu Cemre Bal (A.Ü.S.B.E.) ve arkeoloji öğrencileri Muhammet Nuri Aydemir (A.Ü. DTCF), Meryem Sümeyye Güneş (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi) ile temsil edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı adına Bakanlık Yetkili Uzmanı Zonguldak Ereğli Müzesi Müdürlüğü'nden Sanat Tarihçisi Sayın Gökhan Gündoğdu olmuştur. Kazı başkanlığı olarak tüm katılımcılara ve Bakanlık Temsilcisi'ne teşekkürlerimizi sunuyoruz.

3 Karain Kazısı Başkanı Prof. Dr. Harun Taşkıran'a kazı evini kullanmamıza izin verdikleri için sonsuz teşekkürlerimizi iletiyoruz.

dedir. 2019 yılı arazi çalışmaları Nato teli ile çevrili ve Kızılin terası olarak isimlendirdiğimiz alanın otlarla kaplı kısımlarının temizliği ile başlatılmıştır. Zira kazısı yapılan alan mağara terasındaki açık hava yerleşimi şeklinde olduğu için doğal olarak her yıl yabani otların geliştiği çok yoğun bir bitki örtüsü ile kaplanmaktadır (Resim: 1). Söz konusu teras GPS koordinat verilerine dayanarak deniz seviyesinden 380m. hemen önündeki Kızılin Deresi'nden 40m. ve Antalya Tufa Ovası'ndan yaklaşık 80m. yüksektedir.

2018 yılında yapmış olduğumuz kazımızın kazı alanı üzeri jeotekstillerle örtülmüştü. 2019 yılı çalışmaları bu alanın temizliği ile devam etmiştir. İlk gözlemlerimize göre bu alanın söz konusu jeotekstillerle çok iyi korunmuş olduğu anlaşılmıştır. Aslında bu adı geçen malzemenin üzerine serdiğimiz toprak dolgunun bile otlarla kaplandığını gördük (Resim: 2). Buna karşın alt kısımlarının tertemiz çıkması örtünün başarılı olduğunu ve tüm sonbahar ve kış aylarındaki Antalya yağışlarına dayandığını göstermiştir. Otların temizliği açısından Kökten, Soylu, Esin ve Çambel alanlarında yoğun bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Alan temizliğinin ardından kazı alanının karelaj kabloları yerlerine takılmış, şakullerle plankareler oluşturulmuş ve kazı alanı kazıya hazır hale getirilmiştir (Resim: 3). Bu aşamadan sonra alanın bilimsel tekniklerle yapılan kazısına geçilmiştir.

II. 2019 YILI KÖKTEN ALANI KAZILARI

Kökten Alanı olarak isimlendirilmiş olan üst terasın kuzey-güney yönünde bulunan D, E, F, G, H, I ve J aksının doğu-batı yönünde kesiştikleri 15, 16 ve 17 akslarının bulunduğu alan kazısına söz konusu plankarelerde kartezyen koordinatları sistemiyle başlanmıştır (Resim: 4).

Kazı alanında en üstteki güncel toprak bir kenara bırakılacak olursa genel itibarıyla kazı toprağı kırmızı renkli "*terrarossa*" topraktır. Buna karşın kazı alanının üst seviyeleri alt seviyelerine göre biraz daha açık renklidir. Bunun sebebi üstteki seviyelerin doğal etmenlere daha açık olmasından kaynaklanmaktadır. Stratigrafik açıdan daha açık renkli olan bu seviyeler Epi-paleolitik Dönemin oldukça geç aşamalarına ait kültürel bulguların ele geçirildiği tabakalardır. Nitekim 2018 yılında bu seviyelerden 2 adet insan heykelciği tespit edilmişti (Demirel ve diğ., 2020, Kartal,M., 2019). Bu seviyelerin daha da altında koyu renkli *terrasossa* topraklı sedimanlar yer almaktadır. Alanın jeolojik stratigrafisinde üstteki humuslu güncel toprağa "Jeolojik Seviye I" diyoruz. Bunun altındaki açık renkli ve koyu renkli olan *in-situ* tabakalara ise şimdilik kaydıyla "Jeolojik Seviye II" demeyi uygun buluyoruz. Ancak açık renkli olan seviye ile koyu renkli olan seviyeleri de birbirlerinden ayırmak açısından "Jeolojik Seviye IIa" ve "Jeolojik Seviye IIb" şeklinde ayırmak çok daha doğru görünmektedir. Şu halde kısaltılmış isimlendirmeleriyle üstteki güncel toprağı JS I, alttaki *terrarossa* seviyeleri ise yukarıdan aşağıya doğru JS IIa (açık renkli kızıl) ve JS IIb (koyu renkli kızıl) diye isimlendirmek şimdilik kaydıyla kabul ettiğimiz bir durumdur (Resim: 5).

Bu dolgu doğal nedenlerle birikmiş çok sayıda irili ufaklı kalker döküntü barındırır. Kazı alanının neredeyse bütününe yayılmış olan iri kalker bloklar da yer almaktadır (Resim: 6). Kalker blokların düşme nedenleri arasında en kuvvetli ihtimal depremler olmalıdır diye dü-

şünülmektedir. Zira böylesi kalker bloklar çevredeki Karain, Öküzini ve Suluin gibi diğer benzeri yerleşimlerden de bilinmektedir. Bu durum Antalya çevresinde tarih öncesinde çok sarsıntılı depremlerin olduğunu göstermektedir. İster dolgu üzerinde isterse dolgu içerisinde olsun bu kalker bloklar depolanma açısından çok önemli rol oynamışlardır. Olasılıkla tarih öncesi dönemlerde insanların gündelik yaşam koşullarına da etki etmişlerdir. Binlerce yıllık zaman sürecinde taşların dik kaya yüzeyindeki kırılma ve kopmalarla aşağı düşmesi özellikle yerleşimin güney kısmında etkili olmuştur. Dik kaya dibindeki kayaçlar depolanma sürecinde kaya aralarındaki boşluklar nedeniyle güney duvarındaki D 16 karesinde kısmen karışıklık oluşmasına da neden olmuştur. D 16 plankaresi kazı alanının en güney ucunda yer alan fay kırığına yaslanmaktadır (Resim: 7). Bu nedenle dik kalker duvar ile sedimanlar arasına doğal olarak üst taraftan karışmalar olmaktadır. Bu plankareye ait eleme işlemleri ve tasnif çalışmaları bu durum dikkate alınarak not edilmiştir. Ancak bu karışık kısım E karelerinden itibaren kuzeye doğru tamamen kaybolmuş ve *in-situ* seviyeler şeklinde karşımıza çıkmıştır.

Kazı tekniği açısından her bir metrekarelik plankarede her bir 10cm.lik dolgu ayrı kazılmış ve ayrı tasnif edilmiştir. Çıkan her bir sediman kovası kendi tabakası içinde, en üstte 5mm.lik elek, ortada 3mm.lik elek ve en altta 1 mm.lik elek olmak üzere kazı alanındaki uygun bir eleme noktasında kuru olarak elenmiştir[4] (Resim: 8). Her bir elek boyu kendi içinde poşetlenerek (Resim: 9) kazı evindeki sulu eleme noktasında yeniden 3 farklı boy elekte bu kez sulu olarak elenmiş (Resim: 10) ve toprağından arınmış olan malzeme kurumaya bırakılmıştır. Kuruyan her bir elek boyu kendi içinde masalara serilmiş ve içlerinden kültür varlığı olan tüm materyaller toplanmıştır. Bu aşama mikro düzeyde arkeolojik tasnif içermektedir. Örneğin tohumlar, yumuşakça kalıntıları, balık dişleri, mikro-fauna örnekleri, mikrolitler vs. gibi materyaller tek tek toplanmıştır. Tasnif edilen tüm malzeme daha sonra çalışılmak üzere ayrı ayrı poşetlenerek kendi tabakası içinde koruma altına alınmıştır.

Tablo 1'de görüleceği üzere 14 plankarede 46 arkeolojik tabaka kazılmıştır. Tüm arkeolojik seviyeler "kartezyen koordinatları" kazı sisteminde gerçekleştirilmiştir. Kazı sırasında ele geçirilen tüm arkeolojik materyaller tabakasına ve yükseltisine göre alınmıştır.

KAZILAN PLANKARELER	ARKEOLOJİK SEVİYELER	YÜKSELTİLER (cm)
D 16	5, 6, 7, 8	-210 / -250
D 17	5, 6, 7, 8	-210 / -250
E 15	7, 8, 9	-230 / -260
E 16	5, 6, 7, 8	-210 / -250
E 17	5, 6, 7, 8	-210 / -250
F 15	13	-290 / -300
F 17	7, 8, 9, 10	-230 / -270

4 Alanda kuru elek yapılmasının nedeni sulu elek yapabilecek bir olasılığın bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Kızılin kazılarının planlanması aşamasında kazı alanının aşağısındaki dere kısmında bir pınar olduğunu ve mümkün olursa kazı toprağının burada elenmesi işleminin yapılabileceğinden bahsetmiştik. Ancak Yağca Mahallesi sakinlerinin su şebekelerinin çok yoğun kireç içermesi nedeniyle suyu buradan temin etmeye başlaması ve bu pınarı ıslah çalışmaları bizim kullanabilme olasılığımızı tümüyle imkânsız kılmıştır.

G 16	7, 8, 9, 10	-230 / -270
G 17	7, 8, 9	-230 / -260
H 15	8, 9, 10	-240 / -270
H 16	8, 9, 10	-240 / -270
H 17	8, 9, 10	-240 / -270
I 16	8, 9, 10	-240 / -270
I 17	8, 9, 10	-240 / -270

Tablo 1: 2019 yılı kazılan alanlar.

Kazılarımız esnasında E 16 plankaresinin 5. arkeolojik seviyesinden itibaren çok iri bir kalker kaya bloğu ortaya çıkmıştır (Resim: 11). Aslında bu blok altında, daha önceden düşmüş olan bir diğer büyük kaya kütlesi daha vardır. Gelecek yıllarda bu kaya bloklarının bir şekilde yerlerinden alınarak kazı alanının güvenliğinin sağlanması gerekecektir. Kazı alanının H16 ve I16 plankarelerinde de çok yoğun iri kalker bloklar gözlemlenmiştir. Kazı alanlarından tespit edilen iri kalker bloklar (Resim: 12) ekibimizin kolektif çalışmalarıyla yerlerinden kaldırılmışlardır.

Tablo-1'de görülen son arkeolojik seviyelerin kazılmasının ardından alanda detaylı fotoğraflama ve belgeleme işlemleri gerçekleştirilmiştir (Resim: 13-14). Gelecek sezonda yapılması öngörülen çalışmalar belirlenmiştir. Bu öngörülere göre iş boyutu tahmini yapılmış, notları alınmıştır. Kazı sonunda kazıya ilişkin tüm kazı malzemesi temizlenmiş, kurutulmuş ve Karain Kazı evi malzeme deposuna yerleştirilmiştir. Kazı alanı beyaz renkli jeotekstillerle dikkatli bir biçimde kapatılmıştır (Resim: 15). Jeotekstillerin üzerine irili ufaklı ancak kazı alanına zarar vermeyecek biçimde taşlar döşenmiştir. Bu jeotekstillerin kenar kısımları kazının elenmiş topraklarının üzerlerine dökülmesiyle güçlendirilmiştir. Zira bu jeotekstille geçen sene (2018) aynı biçimde kapatılan alanın tertemiz ve zarar görmeden korunmuş olması, tecrübeye dayalı olarak bu sene de benzer biçimde koruyabileceğini düşündürmektedir. Çalışmaların her bir aşamasında fotoğraflama ve belgeleme işlemleri devam etmiştir. Tüm alan muntazam bir biçimde doğal haliyle bırakılmıştır. Kazı sırasında oluşan çöpler kovalarından toplanmış ve alanda hiçbir çöp kalıntısı bırakılmamıştır. Kazı alanı sınırlarını oluşturan "nato tellerinin" çok az sayıda da olsa zayıflamış olan dikenli telleri onarılmış ve güçlendirilmiştir. Kazı alanının kapısı kilitlenerek anahtarları Karain Örenyeri bekçilerine teslim edilmiştir.

III.2019 YILI ARKEOLOJİK BULUNTULARI

Toprak dolgu içinden çok sayıda yontmataş malzeme ele geçirilmiştir. Bunlar genel görünümü itibarıyla Epi-paleolitik Dönem buluntularını işaret etmektedir. Buluntular arasında; çekirdekler, yongalar, dilgiler, dilgicikler, yontma artıkları, mikrolitler, makrolitler ve kıymık boyutundaki yontmataş elemanlar vardır. Mikrolitler teknik açıdan prizmatik dilgi çekirdeklerinden çıkarılan dilgicikler üzerine yapılmışlardır. Bunların bazılarında çentikli budama tekniği (mikroburin) kullanılmıştır. Özellikle 7. arkeolojik seviyeden önceki tabakalarda geometrik mikrolitlerin sayısı biraz daha fazladır. Buna karşın 7. arkeolojik seviyeden daha aşağıda olan tabakalarda geometrik olmayan mikrolitler yoğunlaşmaktadır. Geçtiğimiz yıl

bulunan insan heykelcikleri geometrik mikrolitli seviyelerden tespit edilmişti. Bu durum Kızılin'in bu seviyelerinin Yakın Doğu'da Natuf Kültürü evresi ile çağdaş olabileceğine işaret etmektedir. Antalya'da kazısı Kızılin'den çok daha önce yapılmış olan Öküzini yerleşiminin özellikle III. arkeolojik ünitesinin bu seviyeler ile çağdaş olması gerektiğini düşünüyoruz (Lopez-Bayon ve diğ., 2002). Kazılarımızda makrolitikler açısından en çok karşımıza çıkan yontmataş öğeler arasında taş kalemler vardır. Kızılin'de bu aletlerin birçok versiyonu ile karşılaşıyoruz. Aslında bu durum yani taşkalemlerin sayıca fazlalığı bölgede daha önceden kazısı yapılmış olan Öküzini ve Karain B gibi Epi-paleolitik yerleşimlerinden bilinen bir şey değildir. Bunun nedenini henüz bilemiyoruz. Makrolitikler açısından diğer aletler arasında önem sırasına göre ön kazıyıcılar, çentikli aletler, *piece esquillee* ve taş delgiler bulunmaktadır. Kızılin yontmataş tipolojisi hakkında yayımlanmış 2 makale bulunmaktadır (Kartal,G., 2019; Kartal,G. ve diğ., 2020).

Kızılin yontmataş teknolojisi açısından bu yılki çalışmalarımızda tek ve iki kutuplu prizmatik dilgi çekirdekleri en tipik buluntular arasındadır. Bu çekirdeklerin geneli direkt yontma tekniğinde işlem gördüğü için dilgi ve/veya dilgicikler kısmen düzensiz kısmen de düzenlidirler. Düzenli dilgi/dilgicik oranı çok düşüktür. Dolayısıyla dilgi/dilgiciklerin üst yüzeylerinde görülen ayrıtlar genellikle az paralellik gösterirler. Kızılin yontmataş teknolojisi hakkında yayımlanmış 1 adet makale bulunmaktadır (Erbil ve diğ., 2020). Kemik alet ve kullanılmış kemik objelerin sayısı oldukça azdır. Bir adet bız yanında özellikle üzerindeki cilalanma izlerine dayanarak bazı kemiklerin kullanılmış olduklarını düşünmekteyiz. Bunların fonksiyonları hakkında şimdilik bir şey söylememiz mümkün değildir. Ancak belirtmeliyiz ki bunların üzerlerindeki cilalanma mide asidine dair bir parlama değildir. Dolayısıyla etçillerin midesinden geçmiş bir kemik grubundan bahsetmiyoruz. Bu konuda henüz bir makale hazırlanmamıştır.

Kazıda I16/9 plankaresinde ve arkeolojik seviyesinde kumtaşı üzerine yapılmış bir adet yivli-oluklu taş (*shaft straightener*) tespit edilmiştir. Bu alet müze müdürlüğüne envanterlenmiştir. Böylesi aletler özellikle ok saplarının düzeltilmesinde kullanılan aletlerdir. Türkiye'deki Epi-paleolitik seviyelerden ele geçirilen örnekleri çok sınırlıdır. Bununla birlikte çeşitli vurgaç ve ezgi taşlarıyla öğütme taşı parçaları da tespit edilmiştir. Bu konuda henüz bir makale hazırlanmamıştır.

Kızılin'in yumuşakça boncuk koleksiyonunda *Dentalium sp.*, *Columbella rustica* ve *Nassarius gibbosula* türleri yer almaktadır. Bunların henüz uzmanınca detaylı çalışması yapılmamıştır. Ancak 2018 ve 2019 yılı için yaptığımız gözlemler sonucunda; 9 adet *Dentalium sp*., 15 adet *Columbella rustica*, 20 adet *Nassarius gibbosula* ve 2 adet tanımlanamamış örnek olmak üzere toplamda 46 adet denizel kökenli boncuk tanesi tespit edilmiştir. Bu konuda henüz bir makale hazırlanmamıştır.

IV.2019 YILI TARİHLENDİRME ÇALIŞMALARI

2019 yılı tarihlendirme çalışmaları kapsamında 8 adet örnek almamıza karşın maddi imkânsızlıklar nedeniyle sadece 1 adet tarihlendirme yaptırabildik. Bu örnek listesi Tablo-2'de görülmektedir.

2019 YILI KIZILİN KAZISIKARBON 14 YAŞ TAYİNİ ÖRNEK LİSTESİ					
ÖRNEK NO	ÖRNEK ADI				ÖRNEKLERİN YÜKSELTİ ARALIĞI
	Plankare	Arkeolojik Tabaka	Jeolojik Tabaka	Niteliği	
1	E 16	7	IIa	Molüsk	-230 / -240 cm
2	F 17	8	IIb	Molüsk	-240 / -250 cm
3	G 17	8	IIb	Tohum	-240 / -250 cm
4	G 17	8	IIb	Molüsk	-240 / -250 cm
5	I 17	8	IIb	Molüsk	-240 / -250 cm
6	G 16	9	IIb	Molüsk	-250 / -260 cm
7	G 17	9	IIb	Molüsk	-250 / -260 cm
8	H 16	9	IIb	Karbon	-250 / -260 cm

Tablo 2: Karbon 14 örnek listesi.

Yukarıdaki tabloda 7 No.lu örnek stratejik olarak bilinçli bir şekilde seçilerek Tübitak Mam'da tarihlendirilmek üzere gönderilmiştir. Tübitak Mam'dan gelen analiz sonucu aşağıda Tablo-3'deki gibidir.

Lab. No	Örnek No	Örnek	Karbon 14 Yaşı (GÖ)
TÜBİTAK-837	G 17 / 9	Molüsk	14956±52

Tablo 3: 7 No.lu C14 örneği sonucu.

Söz konusu örnek yine Tübitak Mam'da laboratuvar yetkilisi olan Dr. Turhan Doğan tarafından kalibre edilmiş[5] ve iki (2) olasılıkla bize bildirilmiştir (Bkz. Tablo: 4). Buna göre Helix türü molüskten yapılan birinci kalibrasyona göre ve bütün karbon girdisinin diyetinden olduğunu farz ederek sağlanan sonuç %95,4 doğruluk oranıyla M.Ö. 16.401 ile M.Ö. 16.031 aralığında yaş vermiştir. Akdeniz Havzası'nda Helix türleri için bir başka tarihlendirme referansı ile yapılan bir diğer kalibrasyon çalışması dikkate alındığında ise sonuç yine %95,4 doğruluk oranıyla M.Ö. 15.948 ile M.Ö. 15.553 aralığında yaş vermiştir. Her bir durumda şimdilik kaydıyla Jeolojik Seviye IIb için Epi-paleolitik Dönemin erken evrelerinin geç aşaması ve Epi-paleolitik Dönemin orta evresi ile çağdaşlık göstermektedir diyebilmekteyiz. Bu durumda henüz bir tarihlendirme çalışması yapılmamış olan Jeolojik Seviye IIa için ki 2018 yılında tespit etmiş olduğumuz insan heykelcikleri bu seviyelerle ilişkilidir, yukarıda belirtilen bu tarihlerden daha erken değerler göstereceklerdir. Kızılin'in tüm seviyelerinin

5 Sayın Dr. Turhan Doğan'a yardımlarından ötürü teşekkürlerimizi sunuyoruz.

tarihlendirilmesi gerektiğinin bilincinde olarak bunu bir görev addediyor çalışmaların devam edeceğini taahhüt ediyoruz.

Lab. No	Örnek No	Kalibrasyon	Kalibre edilmiş (MÖ)	Kalibre edilmiş (MÖ)
TÜBİTAK-837	G 17 / 9	1.yaş aralığı	16401	16031
TÜBİTAK-837	G 17 / 9	2.yaş aralığı	15948	15553

Tablo 4: 7 No.lu örneğin düzeltilmiş tarih sonuçları.

V. FAUNAL BULUNTULAR

Geneli kırık olarak ele geçen kemikler ve molüskler tespit edilmiştir. Kemik grubu içinde mikrofauna kalıntıları da vardır. Bunlar 3 ve 1mm.lik eleklerden toplanmışlardır. Mikrofaunal tür tanımlamalarında gerçek bir çalışma yapmaksızın yapılan ilk gözlemlere göre[6]; kör fare, ev faresi, kertenkele, kirpi, yılan ve sincap tespit edilmiştir. Yılan sayısının fazla buna karşın sincap sayısının kısıtlı sayıdaki örneğe rağmen az olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte mikrofaunal buluntuların büyük bir çoğunluğunda mide asidine maruz kalındığı da belirtilmiş olup bunun olasılıkla yırtıcı kuşlarla ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Gerek kazı sırasında gerekse 5mm.lik eleklerden ele geçirilen kemiklerin boyutları küçüktür. Bunun nedeni kemiklerde yoğun bir fragmantasyon olgusunun varlığıdır. Böylesi kemik parçalanmasının hem insan faktörü hem de olasılıkla yırtıcı familyasından hayvanların oluşuyla açıklanabileceğini düşünüyoruz. Zira bu fragmantasyon olgusunu memeli hayvan dişlerinde de görmek mümkündür. Henüz sadece 2 sezonluk kazı yapabildiğimiz için zooarkeolojik çalışmaların yapılması için yeterince buluntunun ele geçirilmesini beklemek gerekmektedir. Yılların getirdiği tecrübelere dayanarak kendi gözlemlerimizle tanımlamasını dişler üzerinden yapabildiğimiz türler arasında; kazısını yaptığımız tabakaların nitelikleri itibarıyla tümünün yabani olduğunu düşündüğümüz koyun, keçi ve geyik (alt türlerini bilemiyoruz) gibi orta boy memeli hayvanlar en genel buluntular arasındadır. Bununla birlikte küçük boyutlu hayvanlar arasında türünü bilemediğimiz ancak toy boyutlarında kuşlar ve/veya tavşan gibi kemiriciler yer almaktadır. Hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak çok sayıda kaplumbağa bağası da ele geçmektedir. Yine çok sayıda balık kalıntısı da tespit edilmiştir. Özellikle balıklara ait damak dişleri tanımlanmıştır. Bunların tür tanımlamalarının yapılabilmesi için profesyonel zooarkeoloji uzmanlarının çalışma yapması gerekmektedir. Bunlar hakkında en büyük soru acaba bunların tatlı su mu yoksa tuzlu su balıkları mı olduklarıdır.

Molüskler açısından en yoğun grubu *Helix sp.* türü temsil etmektedir. Bunların Öküzini ve Karain B bulgularıyla karşılaştırıldıklarında beslenmeyle ilişkili olduğunu düşünmekteyiz.

Kızılin'de ayrıca alt türünün ne olduğunu henüz tam olarak bilemediğimiz bir "*canidae*" türü tespit edildi[7]. Alt türünün (sadece 2 olasılık görünmektedir: Kurt ya da köpek) tanımlan-

6 Bu konudaki yardımlarından ötürü Sayın Dr. Öğr. Üyesi Serdar Mayda'ya teşekkürlerimizi sunuyoruz.

7 Bu bilgilendirme için Sayın Doç. Dr. Evangelia Pişkin'e teşekkürlerimizi sunuyoruz.

ması için daha detaylı zooarkeolojik sonuçların yapılması beklenmektedir. Buna karşın bir parmak kemiğinden yapılan bu gözlem araştırmacının edindiği ölçüm sonuçları açısından evcil türlere yaklaştığını dolayısıyla da evcil köpek olabileceği görüşünü desteklemektedir. Zooarkeolojik çalışma hiçbir kemik üzerinde henüz yapılmamıştır. Bu parmak kemiği de bizim kendi şüphelerimiz sonucunda Sayın Pişkin'e iletilmiş ve kendisi tarafından incelenmiştir. Eğer gerçekten bu örnek bir evcil köpek buluntusu ise Tablo-5'e göre (Prassack ve diğ., 2020; Morey, 2014) Kızılin buluntusu dünyadaki en erken evcil köpek kronolojisinde aşağıdaki gibi yerini alacaktır. Kızılin örneği Prassack ve Morey'in tablolarında yoktur ancak daha detaylı çalışmalar yapıldıktan sonra olması durumundaki yeri aşağıdaki gibi görünecektir.

YERLEŞİM	TARİH (GÖ)	KÜLTÜR
Goyet Mağarası, Belçika	cal. 35,700	Aurignacian
Razboinichya Mağarası, Sibirya	cal. 33,000	NA
Fels Mağarası, Almanya	29,800-35,700	Gravetiyen
Predmostí, Çekya	cal. 28,500	Gravetiyen
Ulakhan Sular, Sibirya	cal. 16,900	NA
Eliseevichi, Rusya	cal. 16,500	Epigravetiyen
Kızılin, Türkiye (?)	cal. 16,401-15553 (MÖ)	Epipaleolitik
Mezin, Ukrayna	20,000-8000	Epigravetiyen
Mezhirich, Ukrayna	14,500	Epigravetiyen
Morin Kaya Sığınağı, Fransa	cal. 14,700	Magdalenian
Bonn-Oberkassel, Almanya	cal. 14,100	Magdalenian
Kesslerloch Mağarası, İsviçre	cal. 14,100	Magdalenian
Ein Mallaha, Filistin	12,000	Natufian
Saint-Thibauld, Fransa	cal. 11,600	Epipaleolitik
Senckenburg, Almanya	12,000-9000	Mezolitik

Tablo 5: Kızılin örneğinin olası yeri.

VI. BOTANİK BULUNTULAR

2018 yılında olduğu gibi 2019 yılında da özellikle kuru ve sulu eleme sırasında 3 ve 1mm. lik eleklerden çok sayıda tohum taneleri ele geçirilmiştir. Bunların hiçbiri henüz çalışılmadı[8] ancak tüm buluntular toplanmakta olup yapılacak çalışmalardan sonra değerlendirilecektir.

SONUÇ ve PLANLAMALAR

2019 yılı kazı çalışmalarımız yeni bulguların eklenmesi, tarihlendirme çalışmalarının sonuç vermeye başlaması ve faunal kalıntı tespitlerinin zaman içinde artmaya başlamasıyla daha çok bilgi sunabileceğimiz verileri gün ışığına çıkarmaktadır. Yontmataş teknoloji ve tipoloji çalışmalarının detayları kazı ekibimizin 2 farklı grubuyla yapılmaktadır. Bunların ilk

8 Bu çalışma Sayın Dr. Ceren Kabukçu tarafından yapılacaktır.

sonuçları yayınlanmıştır. Yeni buluntuların da çalışılıp eski verilerin üzerine eklendiğini belirtmeliyiz. Söz konusu 2 grup (teknoloji ve tipoloji çalışma grupları) bu yapılan araştırmaları zaman içinde farklı yayınlarla bilim âlemine sunacaklardır.

Kızılin 2018 ve 2019 yılı çalışmalarımızın temelinde, Kökten Alanı olarak isimlendirmiş olduğumuz teras alanının gelecekte geniş bir biçimde açılabilmesi için dikey kazı çalışmaları yapılmıştır. Dikey kazı çalışmalarımızın 2 ya da 3 yıl daha sürmesi planlanmıştır. Ardından açılacak olan geniş teras alanı kazısı Kızılin'in nitelik açısından nasıl bir yerleşim olduğu hakkında daha iyi veriler sunacaktır. Kızılin acaba bir temel kamp alanı mıdır? Değilse asıl niteliği nedir? Karain B ve Öküzini yerleşimleri ve hatta Beldibi ile olan ilişkisi var mıdır? Varsa nedir? Bu gibi soruların cevaplarını henüz bilemiyoruz. Ancak araştırma sorularımızın temelinde bunlar yatmaktadır. Kızılin'de elde edebileceğimiz veriler doğrultusunda insan davranışları hakkında da çalışmalar gerçekleştirmek istiyoruz.

KAYNAKÇA

DEMİREL, M., G. KARTAL, E. ERBİL, Z. B. AĞIRSOY, İ. B. ERDEM, P. PERÇİN, B. C. BAL, M. MUTLU, M. KARTAL, 2020, "Kızılin Kazıları (II) 2018 Sezonu", *41. Kazı Sonuçları Toplantısı-III*: 221-235.

ERBİL, E., Z. B. AĞIRSOY, P. PERÇİN, M. MUTLU, 2020, "Kızılin Terası Yontmataş Teknolojisi: İlk Sonuçlar", *35. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*: 281-292.

KARTAL, G., 2019, "Kızılin Yontmataş Endüstrisinin Tekno-Tipolojik Analizi (İlk Sonuçlar-2017)", *34. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*: 305-322.

KARTAL, G., İ.B.ERDEM, B.C.BAL, 2020, "Kızılin Teras Alanının Yontmataş Alet Endüstrisinin Tipolojik Analizi-2018", *35. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*: 331-349.

KARTAL, M., 2019, "2018 Excavations at Kızılin, Kızılin 2018 Yılı Kazısı", *Anmed*, 17: 109-114.

LOPEZ-BAYON, I., J.-M. LEOTARD, M. KARTAL, 2002, "Sequence Stratigraphique de la Grotte d'Öküzini. Remplisage Naturel et Remplisage Anthropique", Öküzini:Final *Paleolithic Evolution in Southwest Anatolia*, Eds. I.Yalçınkaya, M. Otte, J.Kozlowski, O. Bar-Yosef: 27-39.

MOREY, D. F., 2014, "In Search of Paleolithic Dogs: A Quest with Mixed Results", *Journal of Archaeological Science*, 52: 300-307.

PRASSACK, K. A., J.duBOIS, M. LÁZNIČKOVÁ-GALETOVA, M. GERMONPRÉ, P.UNGAR, 2020, "Dental Microwear as a Behavioral Proxy for Distinguishing Between Canids at the Upper Paleolithic (Gravettian) Site of Předmostí, Czech Republic", *Journal of Archaeological Science*, 115: 105092 (1-10).

Resim 1: Kızılin Terası temizlik çalışmaları.

Resim 2: Kızılin Terası kazı alanı.

Resim 3: Kızılin Terası kazı alanı hazırlık çalışmaları.

Resim 4: Kızılin Terası 2019 kazı çalışmaları.

Resim 5: Kazı Alanı jeolojik seviyeleri.

Resim 6: Kazı Alanında iri kalker bloklar.

Resim 7: D 16 Plankaresinde karışıklığa neden olan açıklık ve iri kayalar.

Resim 8: Kazı toprağının 3 farklı elekte (0,5-0,3-0,1) kuru elenmesi.

Resim 9: Elenmiş toprağın farklı boyutlarda tasnifi.

Resim 10: Kuru elenmiş toprağın 3 farklı elekte (0,5-0,3-0,1) sulu elenmesi.

Resim 11: Kazı alanındaki iri kaya blok.

Resim 12: Kazı Alanındaki iri kalker bloklar ve kazı çalışmaları.

Resim 13: 2019 Yılı kazısında inilen son seviyeler, üstten görünüm.

Resim 14: 2019 Yılı kazısında inilen son seviyeler, yandan görünüm.

Resim 15: Kızılin Terası 2019 yılı kazı alanının kapanmış hali.

2019-2020 YILLARI DOLICHE ANTIK KENTI KAZI SEZONLARI

Michael BLÖMER*

Dilek ÇOBANOĞLU

Engelbert WİNTER

16.07–24.09.2019 ve de 23.08–08.10-2020 tarihleri arasında Gaziantep İli, Şehitkamil İlçesi, Dülük Mahallesi yakınında konumlu Keber Tepe Mevkii'ndeki Doliche Antik Kenti ve Dülük Baba Tepesi Kutsal Alanı`nda kazı ve survey çalışmaları yürütülmüş olup, bu kapsamda konservasyon-restorasyon, belgeleme ve buluntu labuvatuarında incelemeler gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar geniş kapsamlı bir ekip tarafından sağlanmıştır[1].

Doliche kazılarında 2019`da 94949537-160.01.02-E.490335 sayılı ve 13.06.2019 tarihli ve 2020`de 94949537-160.01.02-E.582287 sayılı ve 12.08.2020 tarihli Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün izin yazılarına bağlı kalınarak bütün program yürütülmüştür. Doliche antik kentinin konumlu olduğu Keber Tepe`de ilk defa 2015 yılında arkeolojik çalışmalar yürütülmüştür. Alman Araştırma Kurumu (DFG) tarafından finansiyel desteklenen proje kapsamında Güneydoğu Anadolu`da kent gelişimini ve kültürel ortam projenin çalışma konusunun merkezini oluşturmaktadır. Doliche Antik Kenti, bahsi geçen bölgede, temelinden tümüyle bir kentin oluşumunu ve gelişimini inceleme şansını sunmaktadır. Burada

* Dr. Michael BLÖMER, Forschungsstelle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Georgskommende 25, 48143 Münster/ALMANYA, e-mail: michael.bloemer@uni-muenster.de

Dilek ÇOBANOĞLU, Forschungsstelle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Georgskommende 25, 48143 Münster/ALMANYA, e-mail: dtcobanoglu@yahoo.com

Prof. Dr. Engelbert WİNTER, Forschungsstelle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Georgskommende 25, 48143 Münster/ALMANYA, ewinter@uni-muenster.de

1 2019-2020 yılı Doliche antik kent kazı ekibinin bütün özverili emeği için sonsuz minnettarlığımızı sunarız. Bütün ekip sayesinde proje çalışmaları günümüzdeki başarılarına sahip olmaktadır. Prof. Dr. Engelbert Winter (Münster), Dilek Çobanoğlu (Münster), Michael Blömer (Münster), Birgül Öğüt (Berlin), Prof. Dr. Margherita Fa*cella* (Pisa), PD Dr. Werner Oenbrink (Köln), Dr. Ulrich W. Holtfester (Münster), Dr. Eva Strothenke-Koch (Münster), Dr. Constanze Höpken (Ottweiler), Dr. George Mc Glynn (Münih), Dr. Torben Schreiber (Münster), Dipl.-Restauratorin Laura Lun (Münih), Dipl.-Restauratorin Veronika Disl (Münih), Katinka Sewing (Münster), Andreas Karl Hoffschildt (Berlin), (Lennart Kruijer (Leiden), Julia Arnkens (Münster), Sebastian Whybrew (Münster), Eda Yılmaz (Izmir), Aleyna Güngör (Izmir),Yaprak Tanrıverdi (Gaziantep), Osman Dolaş (Adıyaman), Sophie-Louise Strauß (Münster), Fynn Riepe (Münster), Alex Bjarne Kyd Jensen (Aarhus), Jesper Vestergaard Jensen (Aarhus), Julie Thomsen Raunstrup (Aarhus), Katharina Heinrich (Münster), Joshua Jan Mende (Münster), Alexandra Klein (Regensburg), Benedikt Wilhelm (Regensburg), Berkay Dinçer (İstanbul), Ahmad Masri (Istanbul), Berker Kalfa (Istanbul), Gizem Erten (Istanbul), Özgün Öykü Şanlı (Istanbul), Olcay Çakmak (Isparta), Çağlayan Balkaya (Isparta), Mehmet Ali Kaya (Edirne), Yunus Levent Ekinci (Batman), Mouhannad Aboudan (Istanbul), Birgül Öğüt (Berlin), Markus Heim (Paris), Gizem Gündoğdu (Izmir), Gamze Tunçay (Izmir), Kübra Bulut (İzmir), İrem Sultan (Sivas), Mülkiye Nur Avcı (İzmir), Şeyda Aslaner (Adapazarı), Berke Kaan Kılcıoğlu (İzmir), Kübra Karayazı (Adapazarı). 2019 yılı çalışmalarını Batman Müzesi`nden Gökhan Akkul; 2020 yılında ise Kahmanmaraş Müzesi`nden İlhami Kılınçkaya çalışmaları Bakanlık Temsilcisi olarak refakat etmiş olup, emekleri ve birlikte çalışmış oldukları için şükranlarımızı bir kez daha buradan sunmak isteriz kendilerine.

yerleşim yerinin üzerinde bir yapılaşma mevcut değil, arkeolojik çalışmalar için elverişli bir konumda olup, ön çalışmalar sayesinde de kent sınırları oldukça iyi bilinmektedir. Böylelikle kentin ve kültürünü Hellenistik Dönemden İslami Ortaçağına dek yansıtan bir görüntü ortaya konulabilinecektir.

2019-2020 yıllarının çalışmaları, kent alanında iki bölge üzerinde ağırlık kazanmıştır. Keber Tepe`nin güney yamacında ve de doğu platosunda konumlu kazı çalışmaları yürütülmüştür. Bunun dışında yoğun bir yüzey araştırması da devam ettirilmiştir. Böylelikle kentin yayılım alanı ve yapılaşmasının karakteri tespit edilmesi planlanmıştır. Bunların yanı sıra Jeofizik çalışmaları da gerçekleştirilmiştir.

YAMAÇ KİLİSESİ

Keber Tepe´nin güney yamacında konumlu üç *nef*li, Erken Hıristiyanlık Dönemine tarihlendirilen bir kilisenin ortaya çıkarılması 2015 yılında başlatılmıştır. Buranın tespiti ve araştırılması Doliche Antik Kenti'nin kazı çalışmalarında önemli bir odak noktasını oluşturmaktadır. Keber Tepe`nin güney yamacında 2015 ve 2019 yılları arasında Erken Hıristiyanlık Dönemine tarihlendirilen ve güneyinde *portik*usu konumlu üç *nef*li kiliseye ait kesitler açığa çıkarılmıştır. Burasının devamının açığa çıkarılması 2020 yılının çalışmalarında odak nokta olmuştur. Son olarak üç açma ile apsis ve apsisin yan mekanları tümüyle açığa çıkarılması planlanmıştır. Bir başka açma ise, kısmen 2018 ve 2019 yıllarında araştırılmış olan, kiliseye doğu yanında konumlu yapılaşmanın devamını incelemek için açılmıştır.

Yamaç konumundan dolayı kilise kuzeye doğru çok daha iyi koruna gelebilmiştir. Bu kesitte 3,50m. yüksekliğine kadar toprak altında kalmış durumdadır. Güney Apsis yan mekan alanında ise 0,6m. toprak derinliğinden itibaren antik kalıntılar görünmeye başlamıştır.

APSİS

Apsis bütünüyle açığa çıkarılmıştır (Plan: 1, Resim: 1). Bunun yanı sıra geçen yıl başlatılmış Evre gelişim tablosunu oluşturmaya devam edilebilinmiştir. Geç M.S. 4. yy.a tarihlendirilen ilk evrede orta *nef* ve *sanktuarium* bir eşik ile birbirinden ayrılmıştır. Apsisin ön tarafında konumlu *sanktuarium*un tabanı bir mozaik ile döşenmiştir. Bu mozaik taban apsise geçiş kısmında sonlanmaktadır. Apsisin kendisi bu dönemde nasıl bir düzene sahip olmuş olduğu geniş ölçüde belirsizdir. Mozaik doğu yanda bir çukur ile sonlandığından dolayı apsisin yükseltilmiş olunduğu veya bir basamak ile ayrıştırılmış olması gerekmektedir. Daha sonraki dönemlerde yapılmış yenilenmelerden ötürü, apsisin tam olarak düzeni hakkında bilgiyi sunabilme olanağına sahip olunamamaktadır.

İkinci bir evrede (geç M.S. 4. yy. ?) apsisin önündeki *sanktuarium* bölümü, büyük ebatlı kireçtaşı plakalarının mozaik taban üzerine yerleştirilmesiyle yükseltilmiştir. Batı yanında bunlarda süreklilik gösteren bir oluk kendini göstermektedir. Bu oluk bariyerler için oluşturulmuş olunmalı ve *sanktuarium*u orta *nef*ten ayırmıştır. Sadece orta aksta bir geçiş kendini göstermektedir. Bu dönemdeki apsisin düzeni hakkında bilgiler noksandır.

Üçüncü bir evrede (5./6. yy.lar) *sanktuarium* tümüyle yeniden düzenlenmiştir. Apsis dikkati çeker bir şekilde yükseltilmiş ve böylelikle artık orta *nef*in tabanından 0,7m. daha yüksekte yer almaktaydı. Tabanı bir mozaik ile bezenmiştir. Bu *nilotik* sahnelerin değişik süsleme bantlı çerçevelerle çevrelenmesiyle yapılmıştır (Resim: 2). Apsisten kuzey ve güney yanındaki apsis yan mekanlara birer kapı açılmıştır.

Apsis orta *nef*in merkezi aksında, devşirmelerden oluşturulmuş merdiven/basamaklardan ulaşılabilir durumdaydı. *Sanktuarium*un merdivenin etrafındaki kesitleri de apsisin mozaik tabanı yüksekliğine dek kaldırılmış ve devşirme olarak mermer plakalarla döşenmiştir. Ama bu bütün mekanın tüm genişliğinde değil de, sadece apsisin uzantısı olan batı yanında görülen bir durumdur. Böylelikle *sanktuarium*a ait yüzey daraltılmıştır.

Belirsiz bir vakitte geniş kapsamlı bir tahribat gerçekleşmiş olup, ardından gerekli tamirler gerçekleştirilmiştir. Bu dördüncü evre özellikle *sanktuarium*un kuzeybatısında belirginliğini göstermektedir. Yan *nef*e ayıran duvar ile üçüncü evrede yapılmış apsis önünde yükseltilmiş platform arasında bir sıra kısmen büyük ebatlı mermer plakalar bulunmuştur. Bunlar büyük bir olasılıkla duvarda kaplama olarak kullanılmış olunmalı ve zamanla buradan dökülmüştür. Bu heterojen ama genelde birbiriyle bütünleşebilen parçalar arasında yüksek kaliteli Champlevé-rölyef parçaları da yer almaktadır (Resim: 3). Bunların örnekleri başka Kuzey Suriye ve Kıbrıs kiliselerinden de tanınmaktadır. Kısmen üzerlerinde boyamalar da koruna gelebilmiştir. Plakalar büyük bir olasılıkla düşüş pozsiyonunda korunmuştur. Bu dökülmüş olan plakaları kaldırmak yerine bu alanı bir duvar ile kapatıp, orta *nef*ten ayrıştırılmıştır.

KUZEY YANDAKİ YAN NEF VE APSİS YAN MEKANI

Yan *nef*in doğu sonu kuzeyde tamamen açığa çıkarılmıştır. Tabanı bir mozaik döşeme ile süslenmiş olup, desen olarak birbirine dolanmış birden fazla maeander yer almakta ve bunlar dörtgen alanlarda geometrik motiflerle kuşatılmıştır (Resim: 4). Bir yıl önceki çalışmalarda da tespit edilmiş tahribat katmanı mozaik taban üzerinde devamlılığını göstermektedir. Yüzlerce çatı kiremit parçalarının yanı sıra birçok cam kandil ve pencere camına ait parçalar da bulunmuştur. Sonradan mozaik tabanın içerisinden geçirilmiş bir su kanalının devamı takip edilebilinmiştir. Kuzey yandaki apsis yan mekanından gelmektedir ki, buraya yan *nef*in doğudaki sınır duvarında dar bir kapı aralığı ile geçişi sağlanmaktadır (Plan: 1, Resim: 4). Beklentilerin aksine, apsis yan mekanın kilisenin ilk yapım evresinde kurulmamış olduğunu göstermektedir. Bunu özellikle kuzeydeki dış duvar göstermektedir. Bu dış duvarın yönü ve karakteri kuzey yan *nef*teki duvar ile farklılık göstermektedir. Bu duvar belirgin bir şekilde güneye çıkıntı yapıp, yamukluk göstermekte ve yontma taş blokları daha özensiz yerleştirilmiştir. Taban olarak kabaca düzleştirilmiş, inişli anakaya kullanılmış olup, kısmen sıkılaştırılmış balçıkla kaplanmıştır. Bir mozaik tabanına işaret edecek imameler kendini göstermemektedir. Kuzey duvarının önünde üç adet taş sandık sıralanmıştır. Bunların işlevselliği belirsiz olup, bir ihtimale göre „kutsal emanetler kutuları“ olmuş olabilir.

Mekanın bulunmuş olan haline bakılırsa oldukça geç bir dönemde düzenlenmiş olmalıdır. Kuzey yandaki kutu bir bariyer plaka parçası üzerinde durmakta, bir başka bariyer plakasına ait daha büyük parça ise iki kutu arasında yer almıştır (Resim: 5). Büyük bir olasılıkla kuzey yandaki apsis yan mekanın son kullanım evresinde kilisenin kesitleri tahrip edilmişti.

Kuzeydeki apsis yan mekanın dış duvarının karşısında üç adet atık su kanalına rastlanmıştır. Bunlar birbirlerine paralel alçak kavisli bir şekilde değişik yüksekliklerde kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanıyorlar. Bu atık su kanalları kilisenin üstünde bir seviyede uzanmakta olup, yamacın üst yanındaki bir yapılaşmaya, belki caddeye ait olmuş olmalılar.

GÜNEY APSİS YAN MEKANI

Güney apsis yan mekan da tümüyle açığa çıkarılmıştır (Plan: 1, Resim: 6). Güney yan *nef*ten belirgin bir şekilde daha geniş ve beyaz büyük *tesserae* döşeli basit bir mozaik tabana sahiptir. Mekan şaşırtıcı bir şekilde dörtgen forma sahip olmadığı tespit edilmiştir. Güneydeki sınır duvarı anlamsızca bir açı yaparak batıya doğru bükülmektedir. Mozaikte de olduğu gibi güney yanı birden kesilmiş olup, böylelikle yan *nef*e geçişin şekli belirsiz kalmıştır. Sadece bir direk kaidesi koruna gelmiştir. Bu da kaide de tam olarak kuzey yan *nef* ile kuzey apsis yan mekan arasındaki duvarın hizasında yer almakta ve büyük bir olasılıkla güneydeki yan *nef*e geçişi işaretlemektedir.

Orta *nef*in ve yan *nef*e ait mozaiklerin karşılaştırılması sonucunda güney apsis yan mekanın mozaiği oldukça basit şekillendirilmiştir. Büyük bir olasılıkla bu ya geç dönemli bir yenileme yapılanmada oluşturulmuş veya bütün mekan sonradan eklenmiş olabilir. Mekanın geri kalan düzeni ve donanımına ait başka kalıntı günümüze ulaşamamıştır. Böylelikle mekanın işlevselliği hakkında da bilgi verilememektedir.

KİLİSE`NİN DOĞU YANINDAKİ YAPILANMA

2018 ve 2019 yılı kazı sezonlarında kilisenin doğusunda oldukça basit mozaik tabanlı büyük bir mekana ait kesitler açığa çıkarılmıştır. Kuzeyde bu mekan dar bir koridora sınır olmuş ve bu koridor da devşirmeden yapılmış sütun sırası ile çevrelenmiştir. Bu yapılar K20-02 ve K20-04 açmalarında da kısmen incelenebilinmiştir (Plan: 1). Bu incelemelerde bu koridor ve mekanın kilise ile dolaysız olarak bağlantıya sahip olduğu görülmüştür. Mozaikli mekan apsis yan mekanın güneydoğu köşesine temas etmektedir. İki mekan birbirine bağlı değil, ama mozaik tabanları birbirine o kadar benziyor ki, ikisinin de eş zamanlı oluşturulmuş olması gerektiğini göstermektedir. Bitişiğindeki koridor sadece güney apsis yan mekanın arka duvarına takip etmemekte, aynı zamanda sonradan eklenmiş bir eşik ile mekan arasında bağlantı sağlanmıştır. kilisenin arka duvarına koridorun kuzeyindeki sütun sıralaması bitişmektedir. Toplam dört baz şimdiye dek açığa çıkarılmıştır. Kuzeye doğru değişik ebatlara sahip kalkertaşı plakalardan yapılma bir yer döşemesi devam etmektedir. Bu taban döşemesi büyük bir olasılıkla K20-01 Açması'nda kilisenin dış duvarına bitişen bir döşeme ile bütünleşmektedir. Burada bir başka sütun sıralaması daha tespit edilmiştir. Böylelikle kilise-

nin doğu yanında yoğun bir yapılaşmanın mevcut olmuş olduğu kendini göstermektedir. Bu yapılaşmanın nasıl bir işleve sahip olmuş olduğu ve tarihlendirilmesi hakkında henüz bilgi edinilememektedir.Yapının güney yanında orta *nef* dışında altarlı mekana ait kesitler açığa çıkarılmıştır (Resim: 7).

Bu kesit taşların eksik olmasından ve kaçak kazılarının neticesinden oldukça tahrip olmuş olsa da, var olan bulgular kilisenin tarihi hakkında oldukça önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Üç yapım evresi tespit edilmektedir.

1. Evre (yaklaşık 370?): Orta *nef* ve altarlı mekan sadece bir basamak ile birbirinden ayrılmaktadır. Bunun ardında bir mozaikli bölme daha yer almaktadır. Bu mozaik apsise kadar uzanmakta ve büyük bir olasılıkla bir basamak daha yer almış olmalıdır.

2. Evre (Geç 4. yy?): Büyük bir olasılıkla orta *nef*e yapılmış yeni mozaik taban ile altarlı mekan yükseltilmiştir. Buradaki koro yerinde iki tane büyük ebatlı kalker taşı plakaları ile mozaik kapatılmıştır. Bu evrede apsis şekillenmesi hakkında her hangi bir bilgi sunulamamıştır.

3. Evre (6. yy?): Altarlı alan oldukça yükseltilmiş ve orta *nef*in tabanından yaklaşık 0,7m. daha yüksekteydi. Devşirme malzemeden yapılmış iki basamak sırası geçişi sağlamaktadır. Oldukça zayıf bir temele sahip olan mozaik ile tabanı süslenmiştir. Koronun yer aldığı alan büyük bir olasılıkla mermer plakalarla kaplanmıştır. Güney kenarındaki apsis duvarları devşirme malzemeden inşa edilerek, bir kapı eşiği oluşturulmuştur.

Son dönem yapım evrelerinden birinde sütunlu alan orta *nef*e doğru kapatılmış olup, büyük bir olasılıkla yine bir kapı açıklığı ile arada geçiş sağlanabilinmiştir. Kuzey yan *nef*te binlerde çatı kiremit parçalarının bulunmasıyla bir tahrip katmanı daha tespit edilmiştir. Burada ayrıca birçok cam lambalarına ait ve pencere cam parçaları bulunmuştur. Buluntulara göre kilisenin son tahrip dönemi M.S. 7. yy.da olduğu görülmektedir.

ERKEN BİZANS DÖNEMİ NALBANTI

2015 yılında yamaçta kilisenin üst yanında açılmış bir arama açmasında Erken Bizans Dönemine tarihli bir yapının iki mekanına ait kesitler açığa çıkarılmıştır. Duvarları moloz taşı ve devşirme malzemeden yapılmış olup, tabanı ise sıkıştırılmış topraktan oluşmaktadır. Tespit edilmiş bir yangın tabakası mevcuttur. Burada dikkat çekici olan yüksek sayıdaki metal buluntularıdır. Bunlar arasında birçok kilit ve anahtar yer almaktadır. Yapının araştırması devam edilebilmesi için K19-03 Açması açılmıştır. Bu açma ile arama açması doğu yönüne uzatılmıştır (Plan: 1). Burada birbirine sınır olan ve bağlı olan iki mekan tümüyle açığa çıkarılabilinmiştir. Bu mekanlarda daha da fazla metal buluntular tespit edilmiştir ki, bunların arasında alet edavat ve parçaları da yer almaktadır. 2015 yılında kısmen açığa çıkarılmış olan, batı yanındaki mekanda bir demirci ocağı da tespit edilmiştir. Bunun içerisinde büyük miktarda yanık kömür de bulunmuştur. Bununla burasının bir demirci dükkanı olduğu kesinleşmiştir. Demir objeler genel olarak eski demir parçaları olup, yeniden eritilip, kullanılacak

olan cüruflardır veya yeni dövülmüş olan objelerdir.

Doğu yanında bitişik mekanda birçok sayıda metal parçaları bulunmuş olup, bunun yanında iğ ağırşakları ve de Sasani kökenli ait, dağlanmış bir *karneol* boncuğu bulunmuştur (Resim: 8). Bu tür boncuklar çok değerli olup, Bizans Döneminde çok nadir kullanılmıştır.

Güçlü bir duvar yıkıntısı katmanı ve tabana yayılmış olan yoğun sayıdaki buluntulara bağlı olarak, yapının iki mekana bağlı olarak M.S. 7. yy.da gerçekleşmiş bir deprem sonucunda yıkılmış olduğu tespit edilmektedir.

KEBER TEPE`NİN DOĞU PLATOSUNDAKİ KAZI ÇALIŞMALARI

Doğu yönüne doğru Keber Tepe`de düz bir plato alanı görülmektedir. Burası Doliche kent alanındaki en büyük düzlüğü oluşturmuştur. 2017 ve 2018 kazı sezonları boyunca burada, Roma İmparatorluk Dönemine tarihlendirilebilinecek bir hamam tesisatına ait kesitler açığa çıkarılmıştır. Burada bahsedilenler arasında havuzlu büyük bir mekanın (*natatio*) kesiti, tabanlara ait yoğun temel ve *hypokaust* tespit edilmiştir. Jeoradar ölçümleri ile kazıların sonuçlarının birleştirilmesi neticesinde burada yaklaşık 40m.x50m. büyüklüğünde, simetrik şekillenmiş bir yapı bütünlüğünün varlığı olduğu söylenebilinmektedir. 2019 yılı çalışmaların hedefi havuzlu mekanın tümünü açığa çıkarmak olmuştur. Böylelikle oldukça iyi koruna gelmiş olan kalıntıların kullanım amacı anlaşılması hedef edinilmiştir. K19-04 (15m.x5m.) açmasıyla da buna oldukça ulaşılmıştır. Hem yüzme havuzu hem de çevreleyen koridor kuzeybatı köşesine dek açığa çıkarılmıştır (Resim: 9). Koridorun tabanı tahrip edilmiştir. Sadece kuzey yanında az miktarda mozaik kalıntısı koruna gelmiştir. Taşların önceden çalınmış olmasından dolayı olması gereken duvarlar eksik kalmış ve temellerinin de büyük bir kesimi eksik kalmıştır. Lakin kiremit duvar henüz iyi koruna gelmiştir. Bu 25 m^2`lik yüzme havuzunu çevrelemektedir. Havuza giriş kuzey yanındaki basamaklarla gerçekleştirilmiştir. Bir su kanalı sistemi ile su güneye doğru iletilmiştir. Havuzun dolgusunda birçok sayıda yapının M.S. 2. yy.a tarihlendiren yapı elemanları tespit edilmiştir. Burada anılması gereken yıkım konumunda bulunmuş iki dirsek bloklarıdır. Bunlar havuzun kenarında su çörten olarak konumlu olup, havuzun su gelirini oluşturmuş olmalıdır (Resim: 10).

K19-05 Açması ile hamam tesisinin güney bölümünü araştırmaya yaramıştır. Açmanın büyük bölümünde yoğun tahrip olmuş çimento katmanı tespit edilmiştir. Kısmen ise kiremit taban döşemesi üzerinde *hypocaust*ların taşındığı bir kesit de açığa çıkarılmıştır. Böylelikle sıcak su hamam mekanlarının güneyde konumlu olduğu ortaya konulabilinmiştir. Genel olarak denilebilinir ki bu hamam yapısı simetrik kurulumu ile Roma öncü hamamlarıyla uyumlu bir şekilde inşa edilmiştir. Taban mozaik kalıntıları ve yapı süsleme elemanlarına göre hamamın tarihlendirilmesi M.S. 2./3. yy.lar olması gerekir. M.S. 4. ve 5. yy.larda bütün tesis sistematik bir şekilde yağmalanmıştır (Resim: 11). Böylelikle yeni yapılar için gerekli yapım malzemesi edinilmiştir. Duvarların temelleri dahi yerinden sökülmüş, öyle ki yapının duvarları sadece negatif olarak belirginliğini koruyabilmiştir. Alanın daha sonraki bir kullanımı şimdiye dek tespit edilememiştir.

DOLICHE KENT ARŞİVİ

2017 yılı kazı çalışmaları esnasında hamam tesisatının doğusundaki katmanlarda Hellenistik ve Roma evrelerine ait yaklaşık olarak 1400 adet mühür baskısı bulunmuştur. Böylelikle burada kentin arşivinin yer almış olması gerektiği söylenebilinir. Bu alandaki yapılaşmaya ait sadece temele ait büyük yontma taş blokları tespit edilmiştir. K19-07 Açması şimdiye dek açığa çıkarılmış alanı 5m.x5m. batıya doğru genişletmektedir. Burada da yan alandakine benzer bir durum ortaya konulabilinmiştir. Yağmalamalar yoğun bir tahrip oluşturmuş durumdadır. Bundan dolayı da duvarların sadece alt yanları koruna gelmiştir. Yine de dolgu katmanlarından yaklaşık 1400 parça mühür baskısı bulunması mümkün olmuştur. Bunların birçoğu resmi mühür ile mühürlenmiştir. Buluntuların dar alandaki yoğunluğuna bağlı kalarak kent arşivinin burada yer almış olmasından şüphe duyulmaması gerekmektedir. Lakin yoğun tahribatlar ve yağmalardan dolayı arşiv binasının kendisine ait kalıntılara rastlanabilinecek mi henüz bilinmemektedir. Mühür baskılarının incelenip, değerlendirilmesine bağlı olarak arşivin kullanımı ve önemi hakkında bilgi edinmek mümkün olacaktır. Ayrıca mühür motiflerinin değerlendirilmesiyle kentin dini ve kültürel gelişimi hakkında da bilgi edinilebilinecektir.

KENT ALANINDA YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Kent alanında kazı çalışmalarına paralel olarak yoğun bir şekilde yüzey araştırmaları da yürütülmüştür. Bu çalışmaların hedefi kentin yayılım alanını tespit etmek, yerleşimin sürecini ve değişik evrelerdeki yerleşke topografyasını anlamaktır. Şimdiye dek yerleşim tepesinin yaklaşık yarısından fazlası araştırılmıştır. Çalışmaların sonuçları gitgide yerleşimin sınırlarını ve kaydırımı Roma Dönemi, Bizans ve İslami Dönem daha belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Bunun dışında kimi bölgelerin tam olarak kullanım amacı da tanımlanabilinmiştir. Böylelikle kentin kuzeybatısında bir bölgede tespit edilmiş yüzlerce terrakotta parçaları ve lamba buluntularına bağlı olarak bir tapınağın varlığı tahmin edilebilinmektedir.

JEOFİZİK İNCELEMELERİ

Doliche Antik Kenti alanında neredeyse hiç toprak üzerinden antik yapılaşmaya ait kalıntı görülmediğinden dolayı Jeofiziksel incelemeler oldukça büyük önem taşımaktadır. Böylelikle antik kentin bünyesi ve şekli hakkında biraz daha fazla bilgi edinilebilinmektedir. 2020 yılının jeofizik incelemeleri toplam beş arazi üzerinde yürütülmüştür. Bu kapsamda bu yılın incelemelerin tamamı jeoradar sistemi ile gerçekleştirilmiştir (Resim: 12). Çünkü şimdiye dek toplanmış tecrübelere göre bu yöntemin en iyi sonucu sunmuştur. Aynı zamanda ise Doliche antik kentinin jeolojik özelliklerinden dolayı jeofizik incelemeler oldukça sınırlı elverişli olmaktadır. Şimdiye dek yorumlanabilir sonuçlar oldukça kısıtlı olmuştur. 2021 yılında kazı çalışmalarının başlatılması planlanan ve 2020 yılında kamulaştırılmış yeni arazi üzerindeki sonuçlar da aynı şekilde olmuştur. Burada uzun dörtgen bünyeye sahip, büyük bir olasılıkla bir ön avlu niteliğine sahip kalıntılar var olduğu tahmin edilmektedir.

DÜLÜK BABA TEPESİ`NDE VE DOLİCHE`DE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

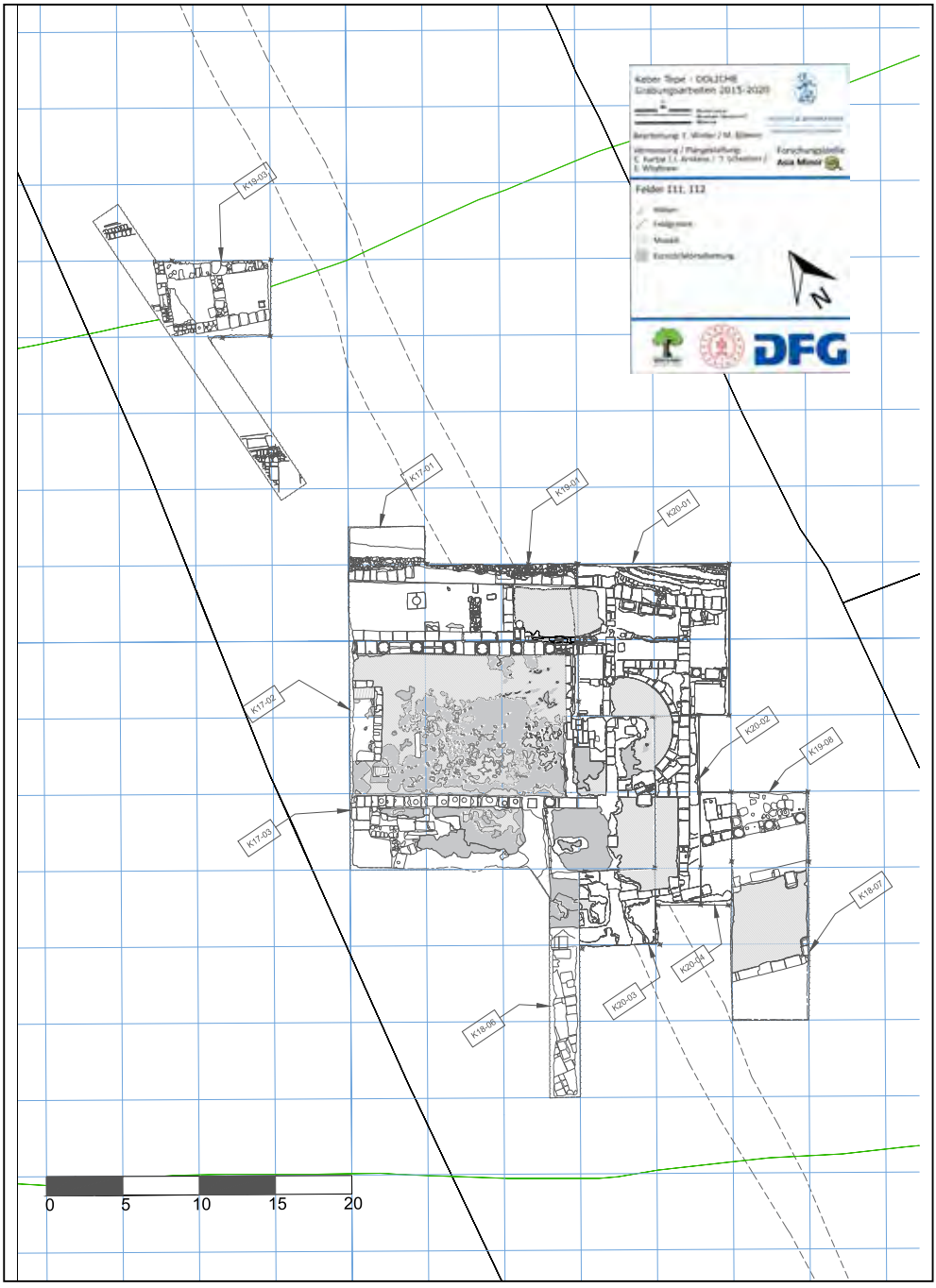
Gerda Henkel Vakfı`nın gerçekleştirdiği finansal desteklerle Dülük Baba Tepesi`nde 2017 yılında başlatılmış Jupiter Dolichenus Kutsal Alan`ının konservasyon ve turizme sunulabilinmesi çalışmaları 2020 yılı kazı sezonunda tamamlanmıştır. Bu yılın çalışmaları ağırlıklı olarak Roma Dönemi duvar kalıntılarını kapsamıştır.

Doliche Antik Kenti kazı çalışmalarında 2019 yılında açığa çıkarılmış Yamaç Kilisesi`ne ait moazik kalıntıları temizlenmiş ve konservasyonu yapılmıştır. Doliche`de 2019 yılında bulunmuş mozaik tabanlar temizlenip, konservasyon işlemleri tamamlanarak, koruma altına alınmıştır. Böylelikle kilisenin kazı çalışmaları tamamlanıp, alanın koruma yapısının proje haline getirilip, hazırlanmasına dek koruma altına alınmıştır.

SONUÇ VE PERSPEKTİFLER

2020 yılında yaşanılan pandemi kısıtlamalarına rağmen Doliche`nin Geç Antik Dönem ile Erken İslami Dönemi arasındaki gelişimi hakkında oldukça önemli sonuçlar ortaya konulabilinmiştir. Güney yamaçtaki Erken Hıristiyanlık Dönemi kilisenin doğu yanı tümüyle açığa çıkarılabilinmiştir. Bu çalışmalar sonucunda, bunun bölgedeki en büyük ve en anlamlı kiliselerden biri olduğu anlaşılmıştır. Bölgede Geç Antik Dönem kiliseleri hakkında araştırmalar oldukça kısıtlı olmasından dolayı, bu bulgu bilimsel açıdan çok büyük bir önem taşımaktadır.

Büyükşehir Gaziantep`in kenarındaki yer alan bu mevkii önümüzdeki yıllarda Güneydoğu Anadolu`nun, Zeugma`nın yanında, en önemli kent kazılarından biri olacağı tahmin edilmektedir. Bu sadece bilimsel açıdan arzu edilecek bir durum değil, aynı zamanda kamu için büyük önem taşıyacak olan bir konum olacaktır. Doliche Antik Kenti turistik geziler ile Gaziantep ve bölgenin uzun soluklu geçmişini ziyaretçisine anlatabilecek oldukca cazip bir nokta olacaktır.

K19-03
K17-01
K19-01
K20-01
K17-02
K17-03
K20-02
K19-08
K18-07
K20-04
K20-03
K18-06
0
5
10
15
20
N
DFG

Plan: 1

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

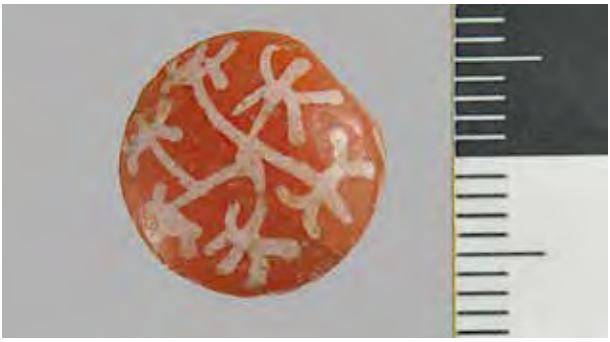
Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

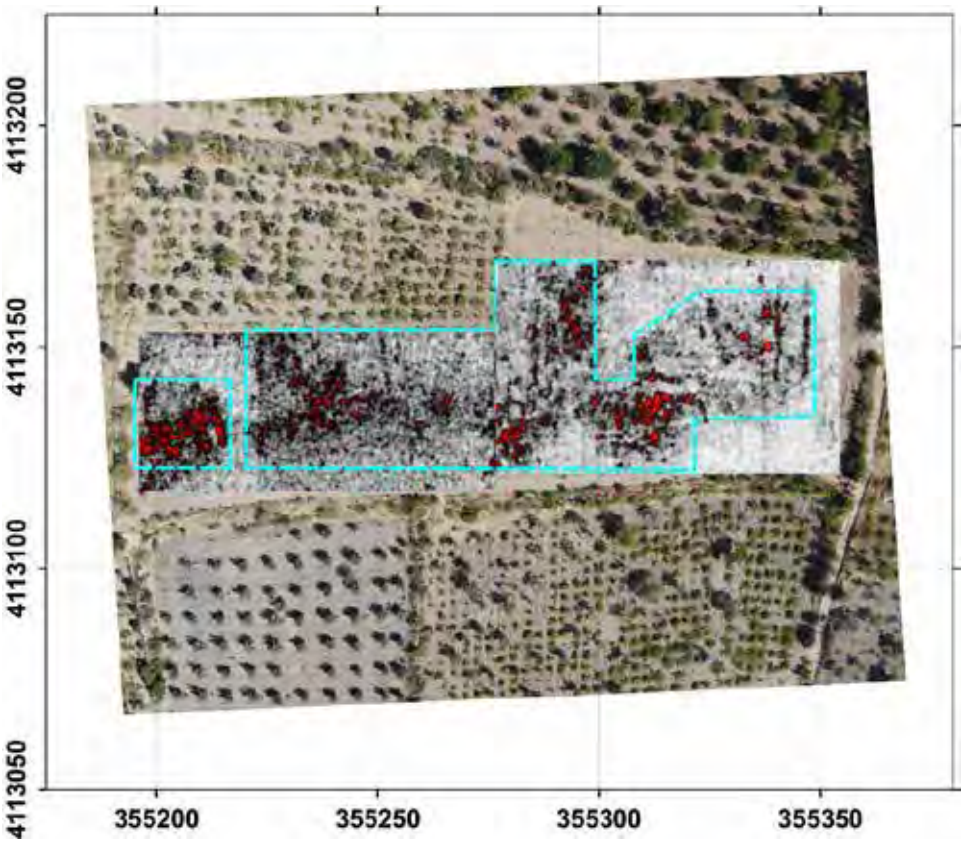
Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

THE ANTIOCHIA AD CRAGUM ARKEOLOJİK ARAŞTIRMA PROJESİ: 2019-2020 SEZONU

Michael HOFF*

Timothy HOWE

Asena KIZILARSLANOĞLU

Rhys TOWNSEND

Nisa Yılmaz ERKOVAN

Emily HAMMERL

Megan MOORE

Dennis MURPHY

Gülsüm ÖZKAN

2019 SEZONU

Antik Roma Dönemi kenti olan Antiochia ad Cragum (Güney Köyü, Gazipaşa) kentinde kazılar, ACARP'ın 13. kazı sezonu olarak 17 Haziran 2019-16 Ağustos 2019 tarihleri arasında gerçekleştirildi. 2019 yılında yürütülen projeler aşağıdaki gibidir:

1. KAZI

Kazı yapılan alanlar; Büyük Hamam, Küçük Hamam, Büyük Hamam avlusunun doğusundaki çeşme yapısı ve akropolistir. Her bir alanın çalışma raporları aşağıda özetlenmiştir.

* Prof. Dr. Michael HOFF, School of Art, Art History & Design 120 Richards Hall University of Nebraska Lincoln, NE 69588-0114 USA, mhoff1@unl.edu

Timothy HOWE, St. Olaf Collegi, USA.

Dr. Öğr. Üyesi, H. Asena KIZILARSLANOĞLU, Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kastamonu/TÜRKİYE, asenakizilarslan@hotmail.com

Rhys TOWNSEND, Clark Üniversitesi, USA.

Dr. Öğr. Üyesi Nisa YILMAZ ERKOVAN, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü/Alanya-Antalya/TÜRKİYE, nisa.erkovan@alanya.edu.tr

Emily HAMMERL, Nebraska Üniversitesi, USA.

Megan MOORE, Eastern Michigan University. USA.

Dennis MURPHY, Denver, Colorado, USA.

Gülsüm ÖZKAN, Konservatör.

A. BÜYÜK HAMAM

Asena KIZILARSLANOĞLU

2019 Tepidarium ve Tepidarıum / Caldarium Batı Dış Duvarları Önü

2019 kazı sezonu çalışmalarına Büyük Hamam'ın *tepidarium* bölümünün B 2 mekanı ile *tepidarium bouleterion* arasında kalan alanda (west exterior *tepidarium*) genel temizlik çalışmaları ile başlanmıştır. İlerleyen günlerde ise *tepidarium* A mekânı, B1 mekânı ve *caldarium*un batı dış cephesinde (west exterior *caldarium*) temizlik çalışmaları tamamlandıktan sonra kazı çalışmalarına başlanmıştır.

Tepidarium B Mekanı

Tepidarium B 2 mekânında, 2018 sezonunda tamamlanamayan tesviye çalışması ile batı duvardaki kemere doğru ilerlenmiştir. *Tepidarium* B2 alanında seviye indirme çalışmalarına devam edilirken, çok sayıda taş, harç topakları, az sayıda Geç Roma- Erken Bizans Dönemine tarihlenebilecek seramik parçaları, az sayıda mermer plaka ve *frigidarium*un tonozunda korunmuş şekilde görülen, *tepidarium*un üst örtüsünde de kullanıldığı düşünülen, Antalya'da yaygın olarak bulunan, bir çeşit traverten olan tufa taşlarına rastlanmıştır. Yine alanın batı duvarına yakın olan tarafında dağınık şekilde kül tabakasına rastlanmıştır. Kazının ilerleyen günlerinde *tepidarium*un güney duvarında 2018 yılında tespit etmeye başladığımız eklenti duvar örgüsü üzerinde harç sıva izleri ile batı duvarının güney ucunda dikdörtgen formlu kiremitlerden oluşturulmuş bir örgü belirlenmiştir. İlerleyen günlerde yine batı duvarının kuzey köşesinde harçlı, 10cm. ölçüsünde korunmuş bir zemine ait bölüm ile duvar üzerinde mermer plaka kaplama izlerine rastlanmıştır. *Tepidarium*un batı duvarındaki kemerin sağlamlaştırılması amacıyla restorasyon ve konservasyon/capping çalışmaları yapılmıştır.

Tepidarium B 2 alanındaki tesviye çalışmalarının ardından B1 mekânında da kazı çalışmalarına başlanmıştır. Kazı çalışmaları sırasında kuzey duvar önünde alanın genelinde de belirlenen ve *tepidarium* A mekânında da var olan yoğun kırık taşlı ve çakıllı dolgu tabakası kesit şeklinde belgelenebilmiştir. Kuzeydoğu duvar önünde yapılan çalışmalar sırasında Roma Dönemine ait olduğu düşünülen bir adet *ostotek*/mezar steli parçası bulunmuştur. Bir adet arşitrav parçası, bir adet cam parçası, az sayıda kemik ve çok sayıda seramik parçaları ele geçirilmiştir. Kuzey ve doğu duvarı ile güney duvarının doğu ucunda yapılan kazı ve temizlik çalışmaları sonucunda duvarların sağlam haldeki örgüsü açığa çıkarılmıştır.

Tepidarium B1 mekânında *hypocaust* sistemin varlığını belirlemek amacıyla kazı çalışmalarına devam edilmiş, blok halinde beyaz ve mavi tesseralardan oluşan geometrik desenli mozaik parçası ile yine beyaz renkli tesseralardan oluşturulan daha küçük boyutlu mozaik blokları tespit edilmiştir.

B 2 alanında kuzey duvarı önünde yaklaşık 40cm. kalınlığında yoğun kül tabakasına rastlanmıştır. Bu alanda yapılan çalışmalar sırasında *in-situ* şekilde birbirine paralel iki katlı pilaeler bulunmuştur. Kuzey duvarı önünde, sezon sonuna yaklaşıldığından dolayı pilaelerin

konumunu, zemin seviyesini ve durumunu tespit etmek amacıyla 2m.x1.5m. ölçülerinde bir sondaj açılmıştır. Sondaj çalışması sonucunda 304m. seviyesinde *tepidarium* B mekânının zeminine ulaşılmıştır. Zeminde kuzey duvarına bitişik olarak kare, orta kısımlara doğru ise dairesel *hypocaust* sistemine ait pilaeler ortaya çıkarılmıştır (Resim: 1). Duvar yönünde 3 kare, orta alana doğru ise 3 dairesel *pilae* açılmıştır. Kare formlu *pilae*ler ile yuvarlak formlu olanlar arası 25cm.-30cm. , yuvarlak pilaeler arası ise, 45cm.-50cm. arasında mesafede değişkenlik göstermektedir. *Pilae*lerin kalınlıkları 6,5cm.-5,5cm. arası değişlik göstermekte, çapları ise yaklaşık 27cm.-28cm. arasındadır. Çalışmalar sırasında ayrıca *tepidarium* yürüme zemininin alt kısmından başlayan ve *hypocaust* zeminine doğru ilerleyen, sıcaklığa ve neme karşı dirençli olmasından dolayı tercih edildiği düşünülen, ağırlıklı tuğla ve taşın bir arada kullanıldığı bir duvar örgü sistemi tespit edilmiştir. Aynı duvar örgü sistemine güney duvarda da rastlanmıştır.Daha önce batı duvarında kemerli açıklık olarak adlandırdığımız ve hamamın geç dönem kullanımına işaret ettiğini düşündüğümüz mimari elemanın, orijinalinde hamamın *praefurnium*u veya iki *praefurnium*undan biri olduğu düşünülmektedir. Kemerin şekli ve alt kısımdaki daralmanın nedeni ısıtma sistemindeki mühendislik uygulaması olmalıdır. *Praefurnium*un iç kısma bakan cephesinde, batı duvarının doğusunda yaptığımız çalışmalarda *hypocaust* sistemin pilaelerine oranla daha geniş ve sağlam bir yapıda tespit edilen tuğla örgülerin, *tepidarium*daki olası bir havuzun taşıyıcıları olduğu düşünülmektedir. Kuzeybatıdaki havuz taşıyıcı unsur günümüze daha iyi korunmuş olarak ulaşmıştır. Giriş kısmı *boulevteriona* bakan *praefurnium*un yakılması ile oluşan sıcak havanın hem havuzu ısıttığı hem de hamamın ısınmasında kullanıldığı düşünülmektedir. Havuz taşıyıcı ayaklarının tespiti ile batı ve güney duvar yüzeyinde daha üst kotlarda ortaya çıkarılan mermer plaka kaplama ve harçlı zemin izlerinin de havuza ait yapılanmalar olduğu sonucuna varılmıştır. Mekânın kuzeybatı ve güneybatı duvarlarındaki eklenti duvarlar ve kiremit örgülü oluşum havuzun destek duvarlarına ait olmalıdır. Kazı çalışmalarının tamamlanması sonrasında *hypocaust* sistem ve havuzun ayakları olduğunu düşündüğümüz yapılanmaların üzeri jeotekstil ile örtülüp, üzerine kum konularak koruma altına alınmıştır.

Tepidarium A Mekânı

İlerleyen günlerde, *tepidarium* A mekânının güneyinde 2018 sezonunda askıda bırakılan alanın güneydoğu yönündeki alan ve kuzeyinde temizlik sonrası kazı ve tesviye çalışmalarına başlanmıştır. Askıda bırakılan ve 2018 sezonunda bir fırın veya hali hazırda tespit edilmiş olan fırın yapıları ile ilişkisi olma ihtimali olan taş dolgu kaldırılmaya başlanmıştır. Kazılan alanda dairesel planlı denebilecek basit planlı bir fırın/ocak yapısı belirlenmiştir. Yapının etrafında toprak ve taş kaldırma işlemleri sırasında çok sayıda hayvan kemiğinin yanı sıra kül tabakasının çıkması sebebi ile bu alanın yemek pişirme amaçlı kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.

Güneydoğu alanının kuzeyinde yapılan çalışmalar sırasında ABK 5 fırınının kuzey kısmında bulunan *hypocaust* sisteminin devamını bulmak amacıyla seviye indirilmeye başlanmıştır. *Hypocaust* sistemini açığa çıkartmak amacıyla başlatılan çalışmalar sırasında 2018 sezonunda açığa çıkarılan *pilae* sıralarının devamı tespit edilmiştir. Aynı zamanda önceki

çalışmalarda açığa çıkarılmış olan fırın yapısının kuzey yönünde, *tepidarium* A mekânının orijinal zemin seviyesine de ulaşılmıştır. Kül tabakası ile birlikte insitu ve devrilmiş şekilde belirlenen pilae sıraları doğu duvarındaki kapı açıklığına kadar devam ediyor gözükmektedir

Tepidarium ile Bouleterion Arasındaki Alan (West Exterior Tepidarium)

Tepidarium ile *bouleterion* arasında kalan alanda temizlik sonrası kazı çalışmalarına başlanmıştır. Alanda yapılan dolgu toprak kaldırma çalışmaları sırasında *tepidarium*un batı duvarına destek amacıyla yapıldığını düşündüğümüz destek duvarları belirmeye başlamıştır. *frigidarium* ile *bouleterion* arasındaki servis koridorunun hemen güneyinde daha önceki yıllarda tespit edilmiş olan 1. ve 2. destek duvarlarının arasındaki alanın kazısı tamamlanarak duvar örgüsü açığa çıkarılmıştır. Kazı çalışmalarında güneye doğru devam edildiğinde *tepidarium*un batı duvarında tespit edilen kemerin alt tarafında kiremit ve taşlardan oluşturulan bir yapılanmanın varlığı belirlenmiştir. Kazının son günlerinde bu fırın benzeri yapının *tepidarium*a ait *praefurnium* girişi olduğu belirlenmiştir.

Güneye doğru ilerleyen kazı çalışmaları sonucunda destek duvarları ile aynı doğrultuda üçüncü ve dördüncü destek duvarları açığa çıkarılmıştır (Resim: 2). Alanda yapılan temizlik çalışmaları sonrasında 2. ve 3. destek duvarlarının *tepidarium* batı duvarı ile birleşen bölümlerinin kesildiği, bu işlemin *praefurnium*un işlevselliği ile ilgili olduğu sonucuna varılmıştır. Hamam yapısının kazı çalışmasının tamamlanması sonrasında içeride ve dışarıda tespit edilen bu yapılanmalar tamamen anlamlandırılabilecektir. 4. destek duvarının güneye bakan sırtını tespit etmek amacıyla devam eden kazılar sırasında bu duvara yaslanan farklı 2 duvar kalıntısına daha rastlanmıştır.

Caldarium'un Batı Dış Cephesi (West Exterior Caldarium)

Çalışmalara, *caldarium*un batı dış kısmında yapılan taş temizleme işlemi ile başlanmıştır. Kazı çalışmaları ilerledikçe "L" formlu bir duvar örgüsü açığa çıkarılmıştır. L formlu duvarın açığa çıkarılması için derinleşilmiş, küçük dikdörtgen planlı olduğu belirlenen alanın güney yöne ilerleyen kısmında giriş tespit edilmiştir. Aynı zamanda *tepidarium*un destek duvarı olduğunu düşündüğümüz 4. destek duvarı ve arkasında tespit edilen diğer duvar örgüler ile bu alanın bağlantısını tespit etmek amacıyla temizlik ve kazı çalışması alanı genişletilmiş, çalışma sonucunda kemer yapısına ait olabilecek bir yapılanma tespit edilmiştir.

2019 sezonunda sonlandırılan çalışmalar sonucunda, *frigidarium*dan *caldarium*a doğru sırasıyla birbirinden bağımsız üç destek duvarı ile birbirine bitişik 4., 5. ve 6. duvarların varlığı ortaya çıkarılmıştır. *Caldarium*un batı dış kısmında ise dikdörtgen planlı küçük bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Sonraki kazı sezonlarında devam edecek kazı çalışmaları sayesinde alandaki yapılanmaların birbiri ile olan ilişkileri netlik kazanabilecektir.

B. KÜÇÜK HAMAM (STR 16.01)

Michael HOFF

Bu hamamın planını farklı yapan şey oda sıcaklığına dayalı üçlü oda bölmesi yerine (geleneksel *frigidarium, tepidarium* ve *caldarium*), güney taraftaki odaların hepsi ısıtılmış görünüyorken, kuzey tarafta ısıtılmayan odalara bitişik merkezi bir koridor bulunmasıdır. Bu sezon kazı çalışmaları *frigidarium* Oda 2 ve 4 ile merkez koridorun temizliği olmak üzere üç alanda çalışma yapılmıştır.

Oda 2, yapının kuzey tarafında bulunan 5,12m.x3,69m. ölçülerindeki en büyük odasıdır. Ortalanmış kapı açıklığı 2.70m. genişliğindedir. Kuzey tarafında, her biri yaklaşık 0.62m. genişliğinde ve kemerin en üst noktasından 1.19m. yüksekliğinde üç duvar nişi vardır; her biri yaklaşık 0.29m. derinliğindedir. Ayrıca kuzey tarafta ortalanmış olan pencere 1.06m. x1.46m. boyutlarında ve kemerli bir üste sahiptir. Nişler aynı zamanda doğu ve batı duvarların merkezinde yer almaktadır.

Oda 2'de yapılan kazıda, neredeyse zemine kadar herhangi bir dönemde odanın kullanıldığına dair bir iz bulunmamıştır. 4. Locus'da (300.18-299.86 kotunda) 10 havuz (yalak) tespit edilmiştir. İnce duvarlarla birbirine bağlanan bu havuzlar ayırt edilebilir bir plan göstermemektedir. Boyutlarıyla birbirinden farklılık göstermektedirler. Bu havuzların dibinde, bu antik havuzların Geç Antik Antiochia›daki seramik endüstrisinin bir parçası olarak kili yükseltmek için kullanıldığını düşündüren ince kil tabakası keşfedilmiştir. Bu havuzlar doğrudan mozaik döşemenin üzerine inşa edilmiştir. Bu nedenle orjinal kullanımı yıkanma olan odanın daha sonra başka bir amaçla kullanımış olduğunu göstermektedir.

Odanın tabanında (299.67 kotunda) bir mozaik kaplama ortaya çıkarılmıştır. Mozaik geometrik motiflerden, temel olarak üç büyük sekizgen elemanın iki sırasını çevreleyen kareler ve üçgenlerden oluşmaktadır (Resim: 3).

Isıtmasız taraf boyunca yer alan 4 No.lu oda, kanadın batı ucunda yer almaktadır. Odanın kazı çalışmaları henüz tamamlanmadığından bütün planı henüz tam olarak anlaşılmamıştır. Duvarlar odanın kuzey, güney ve doğu taraflarını çevrelese de, odanın batı tarafında açıklık olup olmadığı net değildir. Odanın batı tarafında bir giriş yok ise doğu duvarındaki güneydoğu köşedeki küçük bir açıklıktan giriş yapılmış olmalıdır. Oda sadece 2.74m. genişliğinde ve oldukça dardır.

2018 yılında başlanan merkez koridor kazı çalışmalarına bu yılda devam edilmiştir. Geçen yıl, arkeolojik katmanları test etmek için koridorun doğu ucunda sadece bir metre açma kazılmış ve herhangi bir şey bulunamamıştı. Koridorda bu sezonun kazı çalışmaları için yapay bir durma noktası oluşturan oda boyunca uzanan geç kuzey-güney duvarı vardır. 2018 sezonundan beri, Koridorun mozaik döşeli olduğu biliniyordu, bu yüzden amacımız mozaikli döşemeye sezon sonuna kadar ulaşmaktı. Merkez koridorun genişliği 4.87m., doğu duvarından geç duvar kesimine kadar olan kısım 5.71m.dir. İç mekânı temizlerken geç duvara karşı

yapılmış bir üzüm presi işliğinin izleri tespit edilmiştir. Bu işlik merkez koridorda bulunan diğer pres taşları ile ilişkili olup en azından koridorun sonundaki kısmının Oda 2'de olduğu gibi hafif sanayi faaliyeti gerçekleştirilmiş olduğunun işaretidir.

Oda 1'e açılan kapının yanında kaldırılmış kısa bir duvar vardı. Bu duvarın altında kısmen sağlam bir insan iskeleti olduğunu keşfedilmiştir. Bu kalıntılar doğrudan mozaik yüzeyin üstünde olduğundan, bu kalıntılar geçen yıl Oda 1'de bulunanlarla kronolojik olarak ilişkilendirilebilir. 2018'de, merkez koridorun doğu duvarı boyunca kazılan ve aynı zamanda ana giriş görevi gören koridordaki sondaj çalışmasında, merkez koridorun bir mozaikle döşenmiş olduğunu belirten mozaik *tesserae* parçaları ele geçirilmiştir. Sadece 2019 sezonunun son birkaç gününde bu mozaik döşemeye ulaşılmıştır. Mozaik, özellikle kırılgan olan sınır bölgeleri boyunca 1 ve 2 No.lu odalardaki kadar iyi korunamamıştır (Resim: 4). Mozaik kazı sezonunun sonuda ortaya çıkarılabildiği için temizliği ve koruması tam olarak tamamlanamamış, 2 No.lu odada olduğu gibi gelecek sezona bırakılmıştır. Mozaiğin parçalı ve korunamamış durumundan dolayı, detayları belirsizdir. Giyoş kısımları farkedilse de, kuzey, doğu (giriş) ve güney taraflarında görülen sınır mozaiğinin büyük ölçüde kaybolduğu anlaşılmaktadır. Bu sınırlar, geometrik desenleri olan basit bir kareyi çevreleyen sekiz loblu bir dört halkalı desenin bulunduğu daha büyük bir kareyi çevrelemektedir. Bu büyük kare, 2019 sezonunda kazılan alanın çoğunluğunu oluşturmaktadır. Batı duvarının doğrudan mozaiğin üzerine uzandığı açıktır ve bu nedenle mozaiğin tüm Merkez Koridor boyunca muhtemelen batı tarafında da devam ettiği şüphesizdir.

C. ÇEŞME YAPISI

Nisa YILMAZ ERKOVAN

2014 yılı kazı sezonunda yapılan çalışmalarda Büyük Hamam'ın hemen doğusunda anıt olarak adlandırılan bir yapıya rastlanmış ve yapı çevresinde yapılan küçük sondajlarda yapıya ait mimari parçalar ve alınlığa ait olduğu düşünülen parçalar bulunmuştur. Yine bu alınlığa ait olduğu düşünülen ve yılan biçimli saçları kurdele ile bağlanmış ve yüzü biraz sola dönük saçları tüm alına dağılmış bir medusa başı da bulunan parçalar arasında olmuştur. Medusa başı ve bulunan alınlık parçaları alınlığın 4m. ye yakın bir uzunlukta olduğunu göstermiştir. 2019 kazı sezonunda ise bu yapının işlevinin tam olarak anlaşılabilmesi için yapının etrafında ve yakın çevresinde kazı çalışmaları başlatılmıştır. Yapı üzerinde ve etrafında bitki temizliği yapılarak kazıya başlanmıştır. Yapı temel seviyesinde korunmuş, etrafı düzgün işleniş mermer bloklarla örülü içi ise moloz taş ve toprakla dolu olduğu görülmüştür. Kuzeydoğu-Güneybatı yönünde 6.70m. batı-güney doğu yönünde 4.85m. ölçülerinde olan yapının güneybatı kenarı apsidal sonlandırılmıştır. Bu apsidal kısım yapıya sonraki bir dönemde eklenmiş olmalıdır. Mermer kenar bloklarının önündeki izlerden yapının yine mermer bloklarla örülü olduğu anlaşılmıştır. Yapının apsis önü ve doğu tarafı 2m. genişliğinde kazılarak 0.30m. derinlikte kazılarak temel taşlarının alt seviyesine getirilmiştir. Kuzey köşe ve batı tarafında büyük hamam palaestrası, cadde ve yapı arasında kalan 0.50m. lik kısımda yapının batı duvarı boyunca temel seviyesi-

nin alt kotuna anakaya seviyesi bulununcaya kadar temel seviyesinden sonra 0,30m.inilmiştir. Anakayaya yakın seviyede bulunan seramik parçalar Roma Dönemine (M.S. 1. yy.) tarihlendirilmiştir Yapının güneydoğu kısmında güney köşesine yakın tarafında mermer bloklar arasında 0.20m. genişliğinde 0.80m. derinliğinde ve 0.33m. yüksekliğinde kanal şeklinde bir boşluk bulunmaktadır. Bu boşluk çeşme yapısının su deposuna su girişini sağlamak için bırakılmış olmalıdır. Daha önceki kazı çalışmalarında büyük hamam *palaestra*sı önünde yapının da batı kısmında bulunan kurşun boru ile yapının bağlantısı araştırılmıştır. Kazı çalışmalarında bitki temizliği sırasında büyük hamamın giriş kapısı güneyinde palaestra duvarının önünde güney doğrultulu diagonal bir duvar izine rastlanmış ve kazı çalışmaları bu yöne doğru genişletilmiştir (Resim: 5). Bu çalışmalar sırasında ana yapının kuzeyinde doğu-batı doğrultulu pişmiş toprak künk bağlantıları tespit edilmiştir. Temiz su taşıdığı düşünülen künklerin bazılarında yaklaşık 0.06m.x0.08m. ölçülerinde havalandırma kapakları bulunmaktadır. Doğu-batı doğrultulu ve dört sıra olarak tespit edilen bu künk bağlantılarının iki tanesi alt kotta diğer ikisi ise onların üzerinden geçecek şekilde konumlanmıştır. Alttaki künkler iptal edildikten sonra diğer ikisi üzerine yapılmış olmalıdırlar. Bu künk bağlantısının yalnızca bu sezon 6m.lik kısmı açığa çıkarılabilmiştir. Doğrultusundan kentin sütunlu caddesine doğru devam ettiği izlenebilmektedir fakat 6m.den sonraki kısmı tahrip edilmiştir. Ayrıca kuzey köşede hamamın *palaestra* duvarının içine giren künklerle aynı doğrultuda olan ve ölçüleri künk bağlantı sırasının birisi ile uyumlu pişmiş toprak 0.50m. uzunluğunda künk sırası tespit edilmiştir. Doğrultusundan kentin batısına bulunan bir sarnıca ulaştığı tahmin edilmektedir. Yapının kuzeyinde büyük hamamın palaestra duvarına bitişik 0.60m.x0.40m. ölçülerinde bir mermer kapak ve duvar izine rastlanmıştır. Duvar izi takip edilmiş ve su sistemi ile bağlantılı olduğu anlaşılmıştır. Mermer kapak ve duvar izi etrafı ile açıldığında bunun 0.40m.x1.55m. ölçülerinde 0.50m. derinliğinde büyük hamam *palaestra*sının altına eğimli olarak devam eden bir drenaj kanalı olduğu tespit edilmiştir. Kazı çalışması sonucunda özellikle yapının güneybatı kısmında palaestra önündeki alanda çok miktarda seramik parçası bulunmuştur. Bunların büyük hamamda bulunan seramik fırınının atıkları olabileceği düşünülmektedir. Çalışmalar sırasında yapı çevresinden ağırşak, çivi, tessera parçaları, cam parçaları, sikke, çatı kiremiti parçaları, seramik parçaları ve mermer kırıkları ele geçmiştir.

D. ACROPOLIS

Timothy HOWE

1. Acropolis Tepe Noktası

Akropolis zirvesinin kuzeydoğu bölgesindeki çalışmalar, 2018 sezonu boyunca tespit edilen iki vaftizhanenin kuzey duvarı arasındaki alanda devam etmiştir (Sırasıyla Bina 6A ve Bina 8). 6A'nın temel açmalarında, % 80 Roma ve % 20 Geç Roma çanak çömleklerinin yanı sıra inek, domuz ve koyun-keçilerinden yüzlerce küçük hayvan kemikleri içeren kesintisiz dolgu elde edilmiştir. Hayvan kalıntıları çoklu kasap izleri taşımakta ve sadece küçük kemiklerden ya da çene kemiklerinden oluşmaktadır- büyük, et taşıyan kemikler yoktur. 6A ve 8

No.lu Binalar arasında Roma ve Helenistik Döneme tarihlenen seramik kalıntıları bulunan erken bir temel duvarı ortaya çıkarılmıştır. Yapı 8'in kuzeyinde, büyük, dikkatlice şekillendirilmiş taşla kaplı dairesel bir kireç ocağı ortaya çıkarılmıştır. Söndürülmüş kireç ve kısmen yanmış kireçtaşı dışında, Korint başlık parçaları ve kısmen yanmış mermer parçalar bulunmuştur. 9 No.lu bina kullanıldıktan sonra doldurulmuş ve 2 No.lu temel açma çukurlarında bulunan aynı Roma dönemine ait seramiklerin varlığı, kireç fırınının (9 No.lu yapı) bu yapı için harcı sağladığını göstermektedir. 9 No.lu yapının batısındaki 3m. derinliğinde açılan bir sondajla ana kayaya dayanan sur duvarlarının varlığı tespit edilmiştir.

Akropolis zirvesinin güneybatısındaki çalışmalar sonucunda ve 7. yapıya açılan bir kapı açıldı. Kapı, Bina 4'dekine benzer şekilde oyulmuş kabartma eşikli kesme taş kapı sütunu ile çerçevelenmiştir (Resim: 6).

2. Akropol Kuzey Yamacı

Akropolis'in kuzey yamacının alt kısmında başlanan çalışmalarda, geniş, karşılıklı odalı bir yapı ortaya çıkarıldı (Resim: 7). Duvarlardaki kiriş destekleri, odaların çoğunun en az iki kata sahip olduğunu göstermektedir. Oda 1'in kuzey köşesinde, daha önce döşeme zemini kaldırılmış ve hidrolik harç ile yüzey hazırlanmıştır. Duvarlar ayrıca hidrolik harç ile kaplanmıştır ve kuzeydoğu köşesinde büyük bir Afrika *amfora*sı ve iki hydria ortaya çıkarılmıştır. Hidrolik harç ve bulunan seramikler nedeniyle, Oda 1'in kuzey bölgesi geçici olarak bir şarap presi olarak tanımlanmıştır.

2. KUZEYDOĞU TAPINAK BLOK DESTEKLEME VE İŞLİK İÇİN KORUMA ÇATISI

Rhys TOWNSEND

Kuzeydoğu Tapınağı üzerindeki çalışmalar, neredeyse tamamen tapınağın cephesinin yeniden yapılandırılması için planlanan taşınmış bloklara odaklanıldı. Bu işlemdeki ilk adım, blokların olduğu taş tarlası yabani otlardan iyice temizlendi. Taş tarlası etrafındaki ek açık alan temizlendi ve son olarak 16 blok birleştirildi. Koruma çalışmaları öncelikle bu bloklara yoğunlaştı ve daha sonra diğer bloklara yöneldi. Diğer bir çalışma ise, ilave bir blok yerleştirme gereği nedeniyle, geison bloklarının tapınağın yanlarındaki rekonstrüksiyonunun revize edilme çalışmaları yapılmıştır. Bu tapınağın toplam uzunluğunu etkilemesi nedeniyle önemli bir çalışma olmuştur. Geçen yıl başlanan bloklar üzerindeki solan numaraların yeniden yazılması işlemi bu yıl da devam etmiş ve neredeyse tamamlanmıştır.

3. İNSAN OSTEOLOJİSİ

Emily HAMMERL-Megan MOORE

Nekropol - Mezar 2 Sundurma Dolgusu

Bu kazı sezonunda, yağmacıların açtığı ve Mezar 2 giriş sundurmasına biriktirdikleri mezar dolgusundan atılan kemiklere daha fazla zarar gelmemesi için sundurma kısmında kazı

yapılmıştır. Büyük kemikler el ile toplanmış, daha küçük parçaları bulabilmek için ise toprak kalbur ile elenerek incelenmiştir. Toplanan kemikler çoğunlukla parçalanmış, yakılmış/toz haline getirlmiş ve insan yetişkinlerin, çocukların, bebeklerin ve birkaç insan olmayan küçük omurgalı kemik ve kabuğunun kemiklerini içermektedir. Dişler ve yenidoğan parmak kemikleri gibi küçük parçaları yeterince kurtaracak kadar küçük ağlı elek kullanılmıştır. Bulunan eserler arasında seramik parçaları, cam, çiviler, aşınmış metal parçaları (demir ve bronz), cam boncuklar, kabuk boncuklar, metal halkalar ve / veya küpeler, altın parçaları, bir altın boncuk, iki kemik kolye ve altın yonca şeklinde süsleme bir bulunmaktadır.

Nekropol - Mezar 2 İç Mekan

Sundurma ve girişten sonra, ekip mezarın iç kısmında iki iş günü boyunca kısa bir etüt yaptı. Yüzeyden büyük kemik parçaları toplanmış ve daha önce bozulmuş toprakların bir miktar elenmesi gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmadan birkaç kilo kemik çıkarılmıştır. Mezarın içerisindeki ilk temizlemede, yalnızca yakılmış kalıntılar değil, aynı zamanda yakılmamış eklemli bir iskeletin parçaları ortaya çıkarılmıştır.

Küçük Hamam

2019 kazı sezonunda Küçük Hamamın heryerinde insan kalıntıları tespit edilmiştir. Bu kalıntıların 2018'de Oda 1 de bulunan kalıntılarla ilişkili olduğu düşünülmelidir.

Frigidarium Oda 2

Oda 2 deki dolgunun kaldırılması sırasında bulunan insan kemikleri dağınık olarak ele geçirilmiş eklemlenmemiştir. Kafatası, çene ve el tarak kemiğinden oluşan kemik grubunun konumları belirlenerek belgelenmiştir.

Frigidarium Oda 4

Bu odanın kazılması sırasında (Locus 2 ve 3), eklem yerlerinden ayrılmış insan kemikleri keşfedilmiştir. Kazı sırasında toplanan kemik tipleri arasında kafatası, aşık kemiği, omurga, kürek kemiği, çene, diş ve kaval kemiği bulunmaktadır. 1. ve 2. odalarda olduğu gibi, bu kemiklerin bir mezardan gelip gelmediği anlaşılamamıştır, bir vücuttan gelmiş gibi görünen kemiklerin yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanarak odaya rastgele atılmış olabileceği düşünülmektedir.

Merkez Koridor

Merkez koridorda geç dönemde yapılmış olan kısa bir duvarın kaldırılması sırasında duvarın altında eklemli bir insan iskeleti bulunmuştur. İskelet, kafası kuzeybatıya bakacak şekilde anatomik pozisyonda duruyordu. Vücudun sol tarafının ve kalça kemiklerinin dikkatlice kazılması sağlandı, ancak duvarın çıkarılması sırasında sağ tarafta bazı kemiklerin bağlatıları deforme oldu. Çıkarılan tüm toprak kemik parçaları için elenmiştir. Geçen sezon açmanın kazılması sırasında, bireyin el ve ayakları ile kalça kemiğinin orta ve alt kısmında çıkarılmıştı. Bu bölgeden toplanan kalıntılar, çıkarıldıktan sonra bu kişiyle ilişkilendirilecektir (Resim: 8).

4. SU SİSTEMLERİ

Dennis MURPHY, N. MULDER-HYMANS

2019 su sistemi saha çalışması 17 Temmuz'da başladı ve 5 Ağustos'ta sona erdi. Beş kişilik ekibin çalışmaları, su rezervuarının, su kemeri su kanalının ve Zeytinada'daki olası kaynağının araştırılması, temizlenmesi ve belgelendirilmesine odaklandı.

Su Kaynağı

Kaynak, Zeytinada Bölgesi'nde, su kemeri için su kaynağı sağlayabilecek konumda 390m. yükseklikte yer almaktadır. Ölçüleri giriş kısmında 30cm. genişliğinde başlamakta; yaklaşık beş metre sonra yavaş yavaş 0,50m. genişliğinde ve 1,37m. yüksekliğine ulaşmaktadır. Su kaynağının tünelinin duvarları kalın mineral birikintileri (silikat tortusu) ile kaplanmıştır. Kaynağın debisi büyük ölçüde azalmış gibi görünse de, bugün kullanılmaya devam etmektedir.

Su Deposu

İç ölçüleri 20,0m.x21,7m. olan su deposunun içi büyük çalılardan ve otlardan temizlendi. Kesin derinliği belirlemek için kazı yapılamadı; ancak, derinliğinin yaklaşık 5m. olduğu tahmin edilmektedir. Duvarların genişliği ortalama 1.50m.dir. Bununla birlikte, kuzey duvarında payanda olduğuna dair izler bulunmaktadır. Bazı yerlerde batı duvarının genişliği, diğer duvarlara göre genişliğin iki katından fazladır. Çalılar ve otlar kuzey duvarından temizlendikten sonra, kuzey duvarına da tutturulmuş ikinci, daha küçük bir beşik kemer tonozlu oda olduğu anlaşılmaktadır. Bu tonozlu odaların temizlenmesi, kazılması ve incelenmesi gerekmektedir. Hazne duvarlarının iç kısımları ortalama 2-3cm. kalınlıkta hidrolik sıva (*opus signinum*) ile kaplanmıştır. Ayrıca, rezervuar duvarlarının dış kısımlarının birkaç kat hidrolik sıva ile kaplandığı da anlaşılmaktadır. Su giriş ve çıkışı ile ilgili kazı yapılmadan birşey söylemek zordur. Depo, tüketimin düşük olduğu gece boyunca suyu depolamak ve daha sonra yüksek kullanım dönemlerinde sabit bir tedarik sağlamak için tasarlanmıştır.

Su Kanalı

Su deposunun batısındaki su kanalının bir kısmı temizlenmiş ve incelenmiştir (Resim: 9). İlk evresinde su kanalı geniş, yerel moloz taşlarından yapılmış ve bir hidrolik sıva tabakası ile kaplanmıştır. Kanal 0,36m. genişliğinde ölçülmüştür. Kanalda akan su, bir mineral kabuk tabakası bıraktmıştır. 18cm. genişliğinde pişmiş toprak U şeklinde bir kanal daha geç bir dönemde eklenmiştir. Bu kanal orijinal kanalın içine kalın bir kireç bazlı harç tabakası ile yerleştirilir. Bu U kanalın kapatılıp kapatılmadığı tespit edilememiştir. Bununla birlikte, düz kenarlardan birinde, üst kısmın kapatılabileceğini gösteren harç izleri bulunmaktadır. U kanalın içerisindeki bu bölüm de mineral kabuk tabakasına sahiptir.

Su Kemeri Köprüsü

Kanal altyapısı batıya doğru devam etmiş ve yerel moloz taşlardan yapılmış sağlam bir duvar haline gelmiştir. Su kemeri altyapısı, başlangıçta üzerinde bulunan su kanalının eğimini korumak için daha yüksek inşa edilmiştir. Duvarın kalınlığı 1.0m.-1.5m.dir; ancak yüksekliği sadece tahmin edilebilir. Su kemeri duvarı, iki tepe arasında köprü haline gelmiştir. Modern sahil yolu inşaatı (D.400), 7 kemer ayağının kalıntıları hariç hepsini tahrip etmiştir. Alan temizlenmiş, ölçümler yapılmış ve ayaklar araştırılmıştır. Kemer ayaklarının ortalama 1,5m.-1,7m. genişliğinde; 2.7m.-3.9m. uzunluğunda olduğu tespit edilmiştir.

2020 SEZONU

2020 Antiochia ad Cragum Kazı çalışmaları COVID 19 – Pandemi nedeniyle Aralık ayı içerisinde planlanan program dahilinde gerçekleştirilememiştir. 27 Nisan 2020'de gönderilen güncellenmiş programda belirtilen depo ve arazi restorasyon çalışmaları, Türk ekip üyeleri ve öğrencilerden oluşan küçük bir ekip ile tamamlanmıştır.

Kazı Evi Deposu Temizlik ve Düzenleme Çalışmaları

Kazı evi deposu, COVID 19 tedbirleri kapsamında kazı başlamadan ve kazı sezonu içerisinde belediye tarafından dezenfekte edilmiştir. Ayrıca kazı ekibi tarafından da temizlik çalışmaları yapılmıştır. Depo içerisinde raflarda bulunan malzemeler temizlenerek yeniden düzenlemiştir. Kazı deposunun bulunduğu okulun bahçesi ve çevresinde bitki temizliği yapılmış, depo ve mutfak kısmında duvarlar boyanmıştır. Ayrıca ana binada dış cephede oluşan çatlaklar tamir edilerek yeniden sıvanmıştır. Kazı evi deposunda dış kapının kilidi güvenlik ve sağlamlaştırma amacıyla değiştirilmiştir. Alandaki tüm sektörler belli aralıklarla gezilerek iklim şatlarından oluşan herhangi bir hasarın olup olmadığı kontrol edilmiş, özellikle restorasyon çalışmaları yürütülecek olan mozaik döşemeler ile ilgili planlama çalışmaları yapılmıştır.

Kazı Alanı Bitki Temizliği

Kazı alanında, 2019 sezonu sonrasında yıl boyunca yağan yağmurların oldukça fazla olmasından dolayı oluşan yabani bitkiler ve kökleri yapılara zarar vermemesi için temizlenmiştir. Kuzey Tapınak, Büyük Hamam, *latrina, bouleuterion*, akropol ve Küçük Hamam'da ve kentin dolaşım güzergahında oluşan yabani otlar temizlenmiştir (Resim: 10).

Arazi Ölçüm Çalışmaları

Kent planında daha önce ölçümleri alınmış olan bazı yapıların plan üzerindeki yerlerinin kontrolü için arazide ölçüm çalışmaları yapılmış ve alınan ölçümler kent planına işlenmiştir (Resim:11).

Çatı Kiremit Çalışması

Kazı alanında bulunan ve daha önceki yıllarda yapılan kazı çalışmalarında bulunarak bulunduğu alanın yakınında istiflenen çatı kiremiti çalışmalarına bu sezon başlanmıştır. Sütunlu Cadde ve dükkanlar, bouleuterion ile latrina yakınında ele geçirilen çatı kiremitlerinden bütünü oluşturabilecek olan parçalar toplanarak kazı deposuna getirilmiş, burada temizlenerek, renk, doku ve pişirilme özelliklerine göre tasniflenerek çalışılmıştır. Bu çalışma sırasında bouleuterion veya latrinaya ait olduğu düşünülen bir adet çatı kiremiti kısmen tümlenebilmiştir. Farklı tiplerde çatı kiremitleri olduğu düşünülen çalışma tamamlandığında bir tipolojiye ulaşılabilecektir. Gelecek sezon çalışmalara devam edilecektir (Resim:12).

Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları

2020 kazı sezonunda restorasyon - konservasyon çalışmalarına 2019 yılında başlanan *palestra*nın kuzey doğu bölümü ile *palestra-frigidarium* arasında kalan geçiş koridorunda bulunan taban mozaiklerinin restorasyon ve konservasyon çalışmaları tamamlanmıştır. 2020 sezonunda ayrıca kazısı 2018-2019 yıllarında tamamlanan Küçük Hamam'ın 1 ve 2 No.lu *frigidarium* odaları ile koridor bölümünde bulunan taban mozaiklerinin restorasyon ve konservasyon çalışmalarına devam edilmiştir (Resim:13). Arazi restorasyon çalışmalarının yanı sıra, 2018 sezonunda Küçük Hamam 1 nolu *Frigidarium* yapısında bulunan ve Alanya Müzesi deposunda korumaya alınan sikkelerin bir bölümünün daha temizlik ve konservasyon çalışmalarına devam edilmiştir. Arazi çalışmaları dışında seramik yapıştırma, kısmi tümleme ile cam ve *bouleuterion*a ait demir kenetlerin temizliği ve konservasyonu tamamlanmıştır.

Kazı Evi Deposu Seramik ve Cam Çalışmaları

Kazı evi depolarında bulunan, daha önceki yıllarda kazı çalışması tamamlanan ve devam etmekte olan yapılardan ele geçirilen seramik, kandil gibi pişmiş toprak malzemelerin çizim, tasnif, tanımlama ve fotoğraflama çalışmaları yapılmıştır. Yayına hazırlık çalışmaları kapsamında sigillata, kırmızı astarlı seramikler, güveç, tava, testi, *amphora* vb. gibi servis ve günlük kullanım kapları, kentin seramik tipolojisinin kurulması ve ileride yayınlanması planlanan "Seramik Kitabı" için faydalı bir çalışma olmuştur. Yayına hazırlık çalışmalarının yanı sıra aynı zamanda 2020 kazı sezonuna katılan arkeoloji ve sanat tarihi bölümü lisans/yüksek lisans öğrencilerine seramik çalışma metodolojisi, tipoloji ve analoji çalışmalarını öğrenmeleri ve kavramaları anlamında da katkı sağlamıştır. El çizimi tamamlanan seramiklerin dijital ortama aktarılması amacıyla, bahsi geçen öğrencilere FreeHand, CorelDraw çizim programlarının çalışma prensibi anlatılmış, uygulamalı çizim çalışmaları yapılmıştır. Seramiklerin fotoğraflarının çekimi konusunda da teknik bilgiler anlatılan öğrenciler uygulamalı fotoğraf çekim çalışmaları yapmışlardır.

Antiochia ad Cragum 2020 depo çalışmalarında Büyük Hamam, Küçük Hamam, akropol, *palestra*, *latrina,* tapınak, çeşme ve *Peristil*li Yapı'dan ele geçirilen seramik malzemelerden oluşan bazı gruplar değerlendirmeye alınmıştır. Önceki yıllarda yıkanmış olan seramiklerin

yanı sıra buluntulardan bir kısmının yıkaması yapılarak tasnif ve gruplama çalışmaları tamamlanmış, tipolojik, kronolojik veri elde etmek, kazı çalışmalarındaki tabakalanma hakkında sezon dışında daha detaylı bilgi edinmek ve analojik çalışmaların yapılabilmesi amacıyla çizim, tanımları yapılarak fotoğraflanmışlardır (Resim: 14-15).

2020 Kazı sezonu sırasında yapılan ön değerlendirmeler sonucunda Büyük Hamam- *frigidarium*da tespit edilmiş olan fırın ve etrafından ele geçen seramiklerin, *tepidarium*da kazısı tamamlanan ve ızgara ile ateşlik kısmı sağlam ele geçirilen fırının ürettiği düşünülen malzeme ile tipolojik benzerliği olduğu belirlenmiştir. Benzer formda günlük kullanım, pişirme – mutfak kaplarının yanı sıra tek tip bir *amphora* formunun çok fazla sayıda olduğu yapılan istatistik çalışmalar ile belirlenmiştir. Büyük Hamam fırınlarının ürettiği formlar henüz diğer alanlarda belirgin sayılarda tespit edilememiştir.

Akropol'den ele geçirilen seramikler içerisinde Roma ve Geç Roma/Erken Bizans dönemlerine tarihlenen seramik malzemelerin varlığı tipolojik olarak da ayırt edilerek tasnif edilmiştir. Kentin genelinde ağız kenarı, dip, kulp gibi parça şeklinde belirlenen Afrika üretimi *amphora*lardan Keay Type VIII – Afrika III, formları ile benzerlik gösteren formun restorasyonu ve kısmi tamamlaması yapıldıktan sonra çizimi ve tanımlaması yapılarak fotoğraflanmıştır. M.S. 4. yy. sonu – 6. yy. başı arasına tarihlenen Afrika *amphora* formları, yine Afrika üretimi red slip ware formları ile beraber ele geçirilmiş, genel olarak kentin pek çok sektöründe tespit edilen Afrika üretimleri sayesinde Antiochia ad Cragum'un M.S. 5. yy. sonrasında Afrika ile olan ticari ilişkilerinin varlığı somut verilerle belgelenmişti. Buluntular, Dağlık Kilikia kentlerinin Afrika ile olan ticari ilişkilerini Cragum buluntuları ile bir kez daha ortaya koymuştur. Akropolün eteğinde yapılan konut alanı kazı çalışmalarında, kentin Roma Dönemi formlarının renk ve hamur özellikleri dikkate alındığında Roma Döneminde bölgede üretildiği düşünülen *hydria* formundan 1 tüme yakın, 1 tane de gövde parçaları ile birlikte, restitüsyon çalışmasına imkân verecek boyutta ele geçirilmiştir. Henüz analojik çalışması tamamlanmamış olan form, erken dönemlerde yaygın olarak kullanılan formun Roma Dönemindeki üretimi olmalıdır. Bölgenin Roma Dönemi üretimi olduğu düşünülen formların da tipolojik çalışmalarına devam edilmektedir.

Antiochia ad Cragum buluntuları değerlendirildiğinde M.Ö. 1.-M.S. 2. yy. tarih aralığına verilen Kıbrıs *sigillata* formlarından yoğun miktarda var olduğu belirlenmiştir. Kentin Roma Döneminde Kıbrıs ile olan ticari ilişkilerinin M.S. 4. yy.dan sonra da devam ettiğini, M.S. 4. yy. sonu-7. yy. başı arasında üretilen kırmızı astarlı (red slip ware) formların varlığı da belgelemektedir. Bu veri de Dağlık Kilikia'nın batı bölümü kentleri ile uyumlu görülmektedir.2020 kazı sezonunda yapılan çalışmalar sonucunda kentin Roma ve Geç Roma – Erken Bizans Dönemi seramik üretim ve ticaretini belgeleyen seramik malzemelerin bir tipolojisi oluşturulmaya başlanmıştır. Kazı çalışmalarının başlangıcından itibaren alanın genelinde ele geçen pişmiş topak ve cam buluntuların tipolojik, tanım, tasnif ve fotoğraflama çalışmalarına 2021 sezonunda da devam edilecektir.

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

Resim: 15

AŞIKLI HÖYÜK 2019-2020 KAZI ÇALIŞMALARI

Mihriban ÖZBAŞARAN*

Güneş DURU

Nurcan KAYACAN

Melis UZDURUM

Fatma KALKAN

Sera YELÖZER

Aşıklı Höyük'te 2019-2020 yıllarında yürütülen kazı ve araştırmalar, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün olurları ve Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İstanbul Üniversitesi ve Türk Tarih Kurumunun mali desteğiyle gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar Prof. Dr. Mihriban Özbaşaran başkanlığında Doç. Dr. Nurcan Kayacan (İstanbul Üniversitesi), Doç. Dr. Güneş Duru (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi) ile yurt içi ve yurt dışındaki çeşitli üniversitelerden uzmanlar, lisansüstü ve lisans öğrencilerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. 2020 sezonundaki çalışmalar, tüm dünyayı etkileyen Covid 19 salgını nedeniyle küçük bir grup ile yürütülmüştür; 2019 ve öncesinde kazılarla ortaya çıkarılan arkeolojik malzeme üzerinde araştırmalar sürdürülmüştür.

KAZI ÇALIŞMALARININ AMACI

Aşıklı Höyük'te 2019 sezonunda başlayan kazı çalışmaların iki odak noktası bulunur. Bunlardan ilki yerleşmenin M.Ö. 8. binyıl ortalarına tarihlenen (M.Ö. 7750-7350; Quade vd., 2018), tanımlı bina grupları ve mahallelerin oluştuğu, sıkışık ve kalabalık bir yerleşme düzeninin ortaya çıktığını önceki çalışmalardan bildiğimiz geç evrelerinde (Duru 2013), yerleşme dokusu, mekân ve sokak gibi alanların kullanım dinamiklerini ve binalar arası ilişkiyi anlamaktır. İkincisi bu evrelere ait yapıların yenilenmiş metodoloji (Özbaşaran & Duru 2018) ile kazısını gerçekleştirmektir. Bilindiği gibi, bu evreye tarihlenen yapılar ve açık alanlar, daha önce Prof.

* Prof. Dr. Mihriban ÖZBAŞARAN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, İstanbul/TÜRKİYE. ozbasaranmihriban@gmail.com

Doç. Dr. Güneş DURU, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE. gunes.duru@msgsu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Nurcan KAYACAN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, İstanbul/TÜRKİYE, nurcan.kayacan@istanbul.edu.tr

Dr. Melis UZDURUM, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Samsun/TÜRKİYE. muzdurum@gmail.com

Dr. Öğrencisi Fatma KALKAN, Koç Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE. fkalkan18@ku.edu.tr

Dr. Adayı Sera YELÖZER, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, İstanbul/TÜRKİYE. serayelozer@gmail.com

Ufuk Esin başkanlığındaki kurtarma kazıları sırasında geniş bir alanda açığa çıkarılmış (Esin & Harmankaya 2007), bu sayede M.Ö. 8. binyıl ortalarında ilk kez Aşıklı'da görülen ve Orta Anadolu'da Çatalhöyük, Can Hasan III gibi diğer yerleşmelerden de bilinen bölgeye özgü yerleşme dokusu (Özbaşaran 2011) büyük ölçüde belgelenmiştir. Aşıklı Höyük'te 2006 yılında yenilenmiş kazı, belgeleme ve analiz stratejisiyle yeniden başlayan çalışmalar ve bu çalışmalar neticesinde MÖ 9. binyıl ortalarına tarihlenen yapılar, açık alanlar ve çöplük alanları gibi farklı bağlamlardan elde edilen yeni sonuçların (Özbaşaran vd. 2018) M.Ö. 8. binyıl yerleşmesi ile karşılaştırılabilmesi, yerleşmeyi iskan eden topluluğun Aşıklı'da kalıcı bir yerleşik yaşamı inşa sürecinde yaşanan değişimlerin çok boyutlu bir şekilde anlaşılabilmesini gerekli kılmıştır. Ayrıca yerleşmenin terkinin hemen öncesine tarihlenen höyüğün en geç tabakalarında (2. tabaka, A-C evreleri) mimari doku ve mekân kullanımı, ölü gömme uygulamaları, besin üretimi, tüketimi ve depolama, materyal kültürde ve teknolojide değişimler ve bölgeler-arası etkileşimin ölçeği gibi soruların derinlikli bir şekilde ele alınabilmesi önem kazanmıştır. Tüm bu nedenlerle höyüğün daha önce kazılmamış bir alanının değişen, yeni yöntemler ile kazılması, belgelenmesi ve analiz edilmesi gerekliliği doğmuştur (Resim: 1).

Bu amaçla kazı çalışmaları, höyüğün güneybatısında, Özel Amaçlı Yapılar Alanı ile Konut Alanı'nı ayıran çakıllı yolun hemen kuzeyinde konumlanan 3LM Alanı'nda gerçekleştirilmiştir (Resim: 2). Çalışmalar kapsamında, bu alanda zemin üstü, dörtgen planlı, kerpiç duvarlı binalar ile bu binalar arasında geçişi ve iletişimi sağlayan aralıklar açığa çıkarılmıştır. Bu yazıda, 3LM Alanı'nda kazısı tamamlanan binalar ve binaların arasında konumlanan, bu binalar tarafından ortak kullanılmış bina aralıkları tanıtılmaktadır. Kazı çalışmaları sırasında mimari doku ve mekân kullanımına dair arkeolojik gözlemler ve ön sonuçlar, bu alanda yer alan binalar arasında kullanım farklılıklarını ve özelliklerini ortaya koymuştur. Yanı sıra, mekanların kullanım ve terk döngüleri, bina aralarında yer alan dar aralık kullanımı ve yerleşim dokusu hakkında yeni bilgiler elde edilmiştir (Resim: 3). 3LM Alanı'ndan elde edilen yeni veriler ayrıca yerleşmenin bu geç evrelerinde Aşıklı topluluğunun çağdaşlarıyla artan etkileşiminin materyal kültür ve teknolojiyle ilişkisine dair de çeşitli ön sonuçlar sunmuştur. Bu yeni alanda ortaya çıkarılan tek ve ikili odalı binalar aşağıdaki özelliklerdedir:

Bina 49

Bina 49 yaklaşık 11 m^2lik bir alan kaplar; biri kuzey diğeri güneyde olmak üzere iki odası mevcuttur, kerpiç duvarlı ve dörtgen planlıdır (Resim: 4). Binanın kuzey odasında bir, güney odasında iki adet silo/depolama birimi ve çukurlar yer alır. Çalışılan alanın sınırları nedeniyle yalnızca güneydoğu köşesine ulaşılamayan binanın kuzey ve güney odalarında taban seviyesine ulaşılmıştır. Taban, sıva renkleri gözle ayırt edilebilir şekilde en az iki kez sıvanmıştır. B.49'daki mikromorfoloji analizleri henüz tamamlanmadığından kesinlik kazanmamış olsa da çağdaş binalardan bildiğimiz gibi tabanın ikiden fazla yenilenmiş olduğundan söz edilebilir. Odalar arası kullanım farklılıklarını ve içerideki faaliyetleri anlamak amacıyla iki ayrı odanın tabanları ve yapı öğeleri farklı birimlerde kazılmış ve örneklendirilmiştir. Kuzey odanın güneydoğusunda, binayı iki odaya ayıran ara bölme duvarı önünde yarım ay biçimli,

silo/depolama birimi olduğu düşünülen bir yapı öğesi bulunmaktadır. Odanın yaklaşık olarak ortasında ise tabana açılmış, yaklaşık 0.60m. çapında bir çukur yer alır. Çukurun tabanı geniş taş bloklar ile döşelidir ve taş blokların üstünde kuzey, batı ve güney yönlerinde yerleştirilmiş kerpiç bloklar mevcuttur.

Binanın güney odasında da taban sıvası kuzeydeki oda ile benzer şekilde en az iki kez yenilenmiştir ve iki sıva arasında açık gri renkli, çok ince bir dolgu bulunur. Odanın yaklaşık olarak ortasında, tabana açılmış ve ardından üstü sıvanmış bir çukur yer alır. İç dolgusunda makro boyutta bitkisel ve hayvansal kalıntılara rastlanmamış olan çukurun batısına büyük bir kerpiç blok yerleştirilmiştir. Bu çukur ile binanın kuzey odasında aynı aksta konumlanan diğer çukurun dolguları benzer niteliktedir. Her iki çukurun da içine kerpiç bloklar yerleştirilmiştir. Çukurların benzerliği ve odaların büyüklüğü düşünüldüğünde, söz konusu çukurların binanın çatısını desteklemek için kullanılan direk yerleri olarak kullanılmış olabilecekleri önerilebilir. Nitekim, benzer işleve sahip olduğu düşünülen çukurlar önceki yıllarda Aşıklı Höyük'te çalışılan diğer binalarda da sıklıkla karşılaşılan yapı öğeleri arasındadır.

Odanın dikkat çeken diğer yapı öğeleri arasında, güney duvarın önünde, köşede konumlanan ve yine bir silo/depolama birimi olduğu düşünülen bir yapı öğesi bulunur. Aynı odanın kuzeydoğusunda ise tabanın yenileme sıvasına açılmış, Y biçiminde bir kerpiç kol ile sınırlanan, silo/depolama birimi özellikli başka bir öğe yer alır (Resim: 4). Söz konusu birimlerin hangi amaçlarla kullanılmış olduğunu ve varsa işlevsel farklılıkları belirlemek amacıyla iç dolguları ayrı ayrı örneklendirilmiştir.

Yapının her iki odasında da taban üstünde dağınık halde küller, yanmış bitkisel kalıntılar ya da ağaç kalıntıları ile güneşte kurutulmuş kerpiç ve sıva parçaları çok yoğun bir biçimde karşımıza çıkar. Mikro birimler halinde kazdığımız bu dolgular, binanın kullanımı ardından duvarlarının yıkılarak terk edilmesi süreciyle ilişkilidir ve her iki odanın kullanımının da aynı anda sona erdiğini gösterir.

Bina 49'un iki odasını, taban üstü yapı öğeleri ve bunların işlevleri bağlamında değerlendirdiğimizde, her iki odanın da benzer amaçlarla kullanıldığı önerilebilir. Mekân içinde depolama faaliyetine işaret eden ve silo olduğu düşünülen yapı öğelerinden fitolit, arkeobotanik ve kimyasal analizler için örnekleme yapılmıştır. Fitolit analizinin ön sonuçlarına göre, güney odada yer alan silonun tabanından alınan örnekte Pooideae ailesine mensup tahıllardan arpa ve buğday kavuzları tespit edilmiştir (Georgia Tsartsidou, kişisel görüşme, 2019). Nitekim bu ön sonuçlar, binada depolama faaliyeti gerçekleştirildiği yönündeki varsayımımızı destekler niteliktedir ve güney odadaki siloda tahıl depolandığını göstermektedir.

Bina 50

Bina 49'un hemen güneyinde yer alan Bina 50, yine duvarları kerpiçle inşa edilmiş dörtgen planlı bir Aşıklı binasıdır (Resim: 5). Batı, kuzey ve güney duvarları kazılmış olan binanın doğu duvarı araba yolu altında kaldığından kazılamamıştır ve bu haliyle yaklaşık olarak

2.40m.x2.80m. boyutundadır. 2019 yılında Bina 50'de yürütülen çalışmalarda odanın iki yenileme evresi olduğu görülmüştür. Her iki evrede de yapının, duvarlarının yerinde değişiklik yapılmadan yenilendiği görülür.

Erken evre tabanı kahverengi ve sarımsı renklerde olmak üzere çıplak gözle sayıldığında en az üç kez sıvanmıştır. Mekâna ait yapı öğelerinden biri odanın güneybatı köşesine inşa edilmiş olan seki ve diğeri tabana açılan bir çukur/direk yeridir. Sekinin üst kısmı sıvalıdır, üzerinde ise kerpiç bloklar bulunur. Çukur ise odanın neredeyse merkezine açılmış ve yapının kullanımı süresince farklı işlevlerde kullanılmıştır. Yapının erken evresinde açılan çukurun sınırları boyunca diklemesine kerpiçler konulmuş ve bunların üzerine bir alt öğütme taşı yerleştirilmiştir. Bu öğütme taşı ve onun da üstüne konulan havan, sonraki evrede karşımıza çıkacak olan direk yerinin çekirdeğini oluşturur (Resim: 6). Öğütme taşının üzerine yerleştirilen havan olasılıkla dik durması için iki küçük sürtme taş ile desteklenmiştir. Bir sonraki aşamada havan ve diğer taşların etrafını çeviren toprak sıva, üstteki havanın üst yüzüne yerleştirilen kerpiçlerle bu yapı öğesi yaklaşık 40cm. derinliğinde bir direk yerine dönüştürülmüştür. Bazalt havanın içinde bulunduğu çukur, direğin oturduğu düzlem izlenimi vermektedir. Direk yerinin etrafındaki sıva ise derine doğru dışbükey bir açıyla devam eder. Direk yerinin yukarıya doğru daralan formu ve iki oda tabanı arasındaki dolguların makro kalıntılar bakımından fakir olması, geç evre tabanı ve ona açılan direk yerinin erken evre tabanı kullanımından oldukça kısa bir zaman sonra oluşturulduğunun göstergeleridir. Sürtme taşlar önce öğütme ve ezme işlerinde daha sonra yapı konstrüksiyonunda direk yeri olarak kullanılmıştır. Bu durum görece kısa bir zaman süresince mekân içinde gerçekleştirilen gündelik faaliyetlerin değişmesine işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir.

Yapının geç evre tabanı yalnızca kesitten takip edilebilmiştir. Bu evreye ait yapı öğeleri bulunmamıştır. Bu evrenin de üzerinde, B.50'nin yüzeye yakın seviyesinde, bu binaya veya binanın bir üstteki yapı evresine ait olabilecek ancak höyük yüzeyindeki modern tarımsal faaliyetler nedeniyle bağlamı net olarak belirlenemeyen bir insan gömütü açığa çıkartılmıştır. İskeletin (SK147) kafatası parçaları, bir parmak ve birkaç omur kemiğine ulaşılmıştır. İskeletin içine gömüldüğü çukurun sınırları ve kafatası kemiklerinin yakınında bulunan iki kızıl geyik boynuzunun iskeletle olan ilişkisi sözünü ettiğimiz nedenlerden ötürü belirsizdir.

Bina 51

Bina 51, Bina 50'nin hemen güneyinde yer alan, kuzey, güney ve doğu duvarları tespit edilen dörtgen planlı, kerpiç duvarlı bir diğer binadır. Bina tabanına ulaşılamamış olmakla birlikte, bina dolgusu içerisinde karşılaşılan, ilerleyen satırlarda değindiğimiz bir çocuk iskeletine ait mezar çukuru, olasılıkla binanın daha sonra höyük üzerindeki modern tarımsal faaliyetler sonucunda tahrip olmuş geç evre tabanına açılmıştır. Bina içi dolgu, Bina 49'a benzer şekilde, sıva parçaları, yıkılmış kerpiç bloklar ve döküntü kerpiç parçaları içermektedir. Sıva parçalarının mekânın kuzeydoğusunda yoğunlaştığı görülürken, döküntü kerpiçler mekânın batısında daha yoğundur. Dolgu, obsidiyen ve hayvan kemikleri ile çeşitli boyutlarda taşlar içermektedir. Dolguda ayrıca bir hayvan figürini bulunmuştur.

Mekânın kuzeybatısında, olasılıkla 3-5 yaş aralığındaki (Yılmaz Selim Erdal, kişisel görüşme, 2019) bir çocuğa (SK148) ait bir mezar çukuru bulunmaktadır (Resim: 7). 0.30m.x 0.47m. boyutlarındaki bu mezar çukurunun, binanın tahrip olmuş geç evre tabanına açıldığı düşünülmektedir. İskelet çukura doğu-batı aksında cenin (hocker) pozisyonunda, başı güneye bakacak şekilde yerleştirilmiştir. Boyun kısmında ise bir boncuk dizisi yer alır. Boncuk dizisinin teknolojik ve kullanım izi analizleri devam etmekle birlikte, bulunma şekli ve konumu itibariyle bir kolye olarak çocuğun boynuna takıldığı düşünülen dizi, kalsedon (akik ve pembe kuvars) gibi oldukça sert, işlenmesi zor ve dolayısıyla işlenmesi deneyim gerektiren hammaddelerden üretilmiş iki adet büyük boncuk ile steatit ve kireçtaşından üretilmiş, küçük disk formlu boncuklardan oluşur (toplam 160 adet; Resim: 7). Bu boncuk dizisi, içerdiği hammadde çeşitliliği ve boncuk formları ile adedi bağlamında Aşıklı'da yetişkin bireylerle birlikte bulunan takılarla benzerlikler taşır. 2008 yılında kazılmış, SK148 ile aynı yaş grubundaki bir başka çocuk da (SK124; Özbek 2011) hammadde ve kompozisyon açısından benzer bir takıyla birlikte gömülmüştür. Gerek çocukların boncuk dizileriyle birlikte gömülmesi gerekse bazı yetişkin ve çocuk mezarlarında ve ayrıca diğer bağlamlarda bulunan, akik gibi yerel olmayan taşlardan üretilmiş boncuklar ve bunlarla ilişkili teknolojiler, Aşıklı'da M.Ö. 8. binyıl ortalarına tarihlenen 2. tabakanın A-C evrelerinde ilk kez görülür ve Aşıklı sakinlerinin Orta Fırat ve Levant gibi farklı bölgelerden çağdaşlarıyla bu dönemde artan etkileşiminin göstergeleri arasındadır (Yelözer & Alarashi 2021).

Aralıklar

3LM Alanı çalışmalarında mekân içi aktivitelerin yanı sıra, binalar arasında konumlanan ve binaların dam seviyesinde gerçekleştirilen günlük faaliyetlerin kalıntılarının bulunabileceği kontekstleri oluşturan aralıklar/binalar arası dar boşluklardan da çeşitli veriler elde edilmiştir. Kimi örneklerde (örneğin, Aralık 260), binaların arasında yer alan aralık niteliğindeki açıklıkların kerpiç bloklar ile sınırlandırıldığı/kapatıldığı görülmüştür (Resim: 2). Bazı durumlarda ise aralık düzleminin sıkıştırılmış toprak tabanları andırması, bu alanların sokak işlevi de taşıdığını düşündürür (örneğin, Aralık 268). Ne var ki bu aralıklar yürüyüş için çoğu zaman oldukça dar boşluklardır. Dolguları ise sıklıkla atık hayvan kemikleri, döküntü taşlar ve kimi durumlarda yassı balta, obsidiyen dilgiler gibi tüm halde aletler içermektedir. Bina 51'in hemen doğusunda yer alan, kuzey-güney yönünde konumlanan bir aralık ile hemen güneyinde bulunan, doğu-batı aksındaki aralık dolgusunda, benzerleri yerleşmenin en geç evrelerinde Konut Alanı'nın en güneyi ile Özel Amaçlı Yapılar Alanı'nda Bina 21 (T) ve B.22'nin (HV) en geç evrelerinden bilinen büyük ve uzun obsidiyen dilgiler, riyolitten yapılmış bir yassı balta ve hayvan kemikleri içermektedir. Bunların dam üzerinde üretilip ve/veya kullanılıp daha sonra damdan aralıklara atılmış olabileceği, dolayısıyla her iki aralığın da Bina 51 ile ilişkili atık alanları olduğu düşünülmektedir.

Değerlendirme

Aşıklı'da 3LM Alanı'nda 2019-2020 sezonlarında yenilenmiş metodoloji ile gerçekleştirilen kazı çalışmaları, M.Ö. 8. binyıl ortalarında, yerleşmenin terki öncesine tarihlenen evrelerde yerleşme dokusu, mekân kullanımı ve kullanım döngüleri ile materyal kültür-teknoloji-etkileşim gibi farklı temalara dair yeni veriler sağlamıştır. Bağlamsal kazı metodolojisi ve çeşitli makro ve mikro analizler için sistematik örnekleme sayesinde, daha önce öne sürülen, dam seviyesinde gerçekleştirilen günlük aktiviteler ve mekân içi kullanım farklılıkları gibi varsayımlar desteklenmiştir. Bina aralarındaki dar açık alanlarda bulunan arkeolojik malzemeler ve buluntular, bu alanların kimi durumlarda binaların dam seviyesinde gerçekleştirilen aktivitelerin kalıntılarının süpürüldüğü alanlar olduğunu kimi durumlarda ise olasılıkla yaşam/yürüme düzlemleri bulunan, sokak benzeri alanlar olarak kullanıldığını göstermektedir. Kerpiç bloklarla kapanan aralıkların kullanımı olasılıkla binaların terki ile birlikte sona ermiştir. Mekân içi kullanım farklılıkları bağlamındaysa, üst yapısı çökerek korunmadığı için mimari olarak belgelenmesi zor olan silo benzeri yapı öğelerinin tabanlarından alınan toprak örneklerinin fitolit analizleri, arkeolojik gözlemleri ve arkeobotanik analizleri destekleyerek (Ergun vd. 2018) yerleşmenin en geç evrelerinde artış gösteren tarımsal üretime paralel şekilde tahıl depolamanın, Bina 49 gibi, bazı binalarda gerçekleştirildiğini ortaya koymuştur. Aşıklı'nın özellikle 8. binyıl yaşamı ile özdeşleşmiş çaytaşı döşeli ocaklar bu yapıların hiçbirinde bulunmaz. Bu da söz konusu binaların besin pişirme faaliyetlerine ya da ısınmaya yönelik konut olarak kullanılmadıklarını düşündürmektedir. Diğer yandan Bina 50 örneğinde gördüğümüz gibi içerisinde öğütme/ezme işlerinin gerçekleştirildiği binalar da mevcuttur. Dolayısıyla farklı binaların depolama, pişirme, öğütme gibi beslenme ve besin hazırlığına yönelik çeşitli faaliyetler etrafında organize edildiği ve kullanıldığı görülmektedir. Genel resimde yerleşmenin terki öncesine tarihlenen bu dönemde, materyal kültür ve teknolojide yaşanan çeşitlenmeye örnek sunan, daha önceki evrelerde görülmeyen hayvan figürinleri, akik boncuklar ve Özel Amaçlı Yapılar Alanı'ndan bilinen büyük ve uzun obsidiyen dilgiler de gerek yerleşme içinde mekan kullanımı ve sosyal ilişkiler bağlamında gerekse çağdaş topluluklarla etkileşim mekanizmaları hakkında yeni veriler sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Duru, G., (2013). *Tarihöncesinde İnsan-Mekan, Topluluk-Yerleşme İlişkisi: MÖ 9. Bin Sonu-7. Bin Başı, Aşıklı ve Akarçay Tepe*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Ergun, M., Tengberg, M. , Willcox, G., Douché, C. (2018). Plants of Aşıklı Höyük and Changes through Time: First Archaeobotanical Results from the 2010-2014 Excavation Seasons. Özbaşaran, M., Duru, G., Stiner, M. C. (Eds.), *The Early Settlement at Aşıklı Höyük. Essays in Honor of Ufuk Esin* içinde (s. 191-219). Ege Yayınları, Istanbul.

Esin, U., Harmankaya, S. (2007). Aşıklı Höyük. Özdoğan, M., Başgelen, N. (Eds.), *Türkiye'de Neolitik Dönem* içinde (s. 255-272). Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Özbaşaran, M. (2011). The Neolithic on the Plateau. Steadman, S.R., McMahon, G. (Eds.), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia* (10,000-323 BCE) içinde (s. 99-124). Oxford University Press.

Özbaşaran, M., Duru, G. (2018). Introduction to the Aşıklı Höyük Project. Özbaşaran, M., Duru, G., Stiner,m. C. (Eds.), *The Early Settlement at Aşıklı Höyük. Essays in Honor of Ufuk Esin içinde* (s. 1-14). Ege Yayınları, Istanbul.

Özbaşaran, M., Duru, G., Uzdurum, M., (2018). Architecture of the Early Settlement and Trends through the Cultural Sequence. Özbaşaran, M., Duru, G., Stiner,m. C. (Eds.), *The Early Settlement at Aşıklı Höyük. Essays in Honor of Ufuk Esin içinde* (s. 57-103). Ege Yayınları, Istanbul.

Özbek, M. (2010). Aşıklı Höyük'te 2007 ve 2008 Yılı Kazı Çalışmalarında Bulunan İki İlginç İnsan İskeleti. *26. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* içinde (s. 1-12). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3268, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 149.

Quade, J., Stiner,m. C., Copeland, A., Clark, A.E., Özbaşaran, M. (2018). Summary of Carbon-14 Dating of the Cultural Levels of Aşıklı Project. Özbaşaran, M., Duru, G., Stiner,m. C. (Eds.), *The Early Settlement at Aşıklı Höyük. Essays in Honor of Ufuk Esin içinde* (s. 43-56). Ege Yayınları, Istanbul.

Yelözer, S., Alarashi, H. (2021). Yaşamda ve Ölümde – Akeramik Neolitik Dönem'de Boncuklar ve Kimlikler, Aşıklı Höyük Örneği. Günal Türkmenoğlu, A., Demirci, Ş. (Eds.), V. ODTÜ Arkeometri Çalıştayı. *Türkiye Arkeolojisinde Takı ve Boncuk: Arkeolojik ve Arkeometrik Çalışmalar, Bildiriler* Kitabı içinde (s. 81-93). Ege Yayınları, İstanbul.

Resim 1: Aşıklı Höyük ve yakın çevresini gösteren hava fotoğrafı (Hava fotoğrafı: Aşıklı Höyük Kazı ve Araştırma Projesi Arşivi).

Resim 2: Kazı çalışmalarının yürütüldüğü 2. tabaka yapı ve mekânlarını gösteren durum planı (Varlık İndere tarafından hazırlanmıştır.).

Resim 3: Resim 2'de işaret edilen alandaki yapı ve mekânları içeren hava fotoğrafı (Aşıklı Höyük Kazı ve Araştırma Projesi Arşivi).

Resim 4: Bina 49, güneyden (Aşıklı Höyük Kazı ve Araştırma Projesi Arşivi).

Resim 5: Bina 50, doğudan (Aşıklı Höyük Kazı ve Araştırma Projesi Arşivi).

Resim 6: Bina 50'de bulunan ve önce besin hazırlığında daha sonra yapı konstrüksiyonunda direk yeri olarak kullanılan sürtmetaş aletler (Aşıklı Höyük Kazı ve Araştırma Projesi Arşivi).

Figür 7: SK148 ve boyun kısmında bulunmuş boncuk dizisi.

SİRKELİ HÖYÜK 2019 YILI KAZI VE ARAŞTIRMA ÇALIŞMALARI

Mirko NOVAK*

Deniz YAŞİN

Adana'nın 40km. doğusunda, Ceyhan İlçesi'nin 10km. güneybatısında yer alan Sirkeli Hüyük'te çalışmalar 2019 yılında İsviçre Bern Üniversitesi tarafından[1] Türkiye-İsviçre ortak çalışması olarak yürütülmüştür.[2]

Kilikya Kronolojisi

2014 ve 2017 yılları arasında bölgedeki araştırmalar ile düzenlenen çalıştaylar sonrasında, Kilikya Bölgesi Tunç ve Demir çağları yerleşimlerinin karşılaştırmalı bir stratigrafisi oluşturulmuştur.[3] M.Ö. II. ve I. binyılları, Eski Kilikya M.Ö. 2050-1560, Orta Kilikya M.Ö. 1560-1190, Yeni Kilikya M.Ö. 1190-330 ve Geç Kilikya M.Ö. 330-50 dönemlerine ayrılır. Bu dönemlerin her biri kendi içinde de dönemlere ayrılır. Sirkeli Höyük kazıları sonucunda oluşturulan karşılaştırmalı kronolojisi tablosu aşağıda görülmektedir (Tablo: 1).

* Prof. Dr. Mirko NOVÁK, Universität Bern, Institut für Archäologische Wissenschaften, Abteilung für Vorderasiatische Archäologie-Bern/İSVİÇRE.

Dr. Deniz YAŞİN MEİER, Universität Bern, Institut für Archäologische Wissenschaften, Abteilung für Vorderasiatische Archäologie-Bern/İSVİÇRE.

1 2019 yıllında yürütülen çalışmalara destek veren kişi ve kurumlara teşekkür ederiz: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kazılar Daire Başkanlığı, Nihal Metin, Bakanlık temsilcisi Mehmet Çetin, Adana Müze Müdürü Nedim Dervişoğlu ve müze yetkilileri, Adana Valisi Mustafa Büyük, Adana İl Kültür ve Turizm Müdürü Sabri Tarı, TCDD 6. Bölge Müdürü Oğuz Saygılı, Emlak ve İnşaat Müdürü Hasan Mutluay, Ceyhan Belediye Başkanı Kadir Aydar ve İsviçre Milli Araştırma Fonu.

2 Kazı Başkanı: Prof. Dr. Mirko Novák (Bern), Kazı Başkan Yardımcısı: Dr. Deniz Yaşin Meier (Bern), Kazı, Seramik, Küçük Buluntu ve Restorasyon Çalışmaları Çalışmaları: Arkeoloji Öğrencisi Seda Aknur (Düzce),Antropolog Amelie Alterauge(Münih), Arkeoloji Öğrencisi Fabrizio Bätscher(Bern), Arkeoloji Öğrencisi Behcet Kail Basmaya, Restoratör Dorothee Brück (Pader- born), Arkeoloji Öğrencisi Dennis Busch(Münih), Arkeoloji Öğrencisi Sven Dvorak (Bern), Arkeolog Gabriele Elsen-Novákm. A. (Bern), Arkeoloji Öğrencisi David Erb (Bern), Arkeolog Nicole Gäumannm. A. (Bern), Arkeoloji Öğrencisi Sude Gürkan(Sivas), Arkeolog Joëlle Graber-Pesonenm. A. (Bern), Arkeoloji Öğrencisi Florian Grossenbacher (Bern), Arkeoloji Öğrencisi Johannes Hecht (Münih), Arkeolog Selin Gür (Ankara), Arkeoloji Öğrencisi Joëlle Heim (Bern), Arkeoloji Öğrencisi Silvana Hunger (Bern), Botanik Doğa Karakay (Tübingen), Arkeolog Sonja Kroll, Arkeolog Doç. Dr. Ekin Kozal (Çanakkale), Arkeolog Gamze Kaynak (Hatay)) , Arkeolog Dr. Natascha Kreutz (Tübin- gen), Arkeolog Dr. Sabina Kulemann-Ossen (Bern), Arkeoloji Öğrencisi Can Özmen(Ankara), Arkeolog Kasia Langeneggerm. A. (Bern), Arkeolog Moira Looneym. A. (Bern), Arkeoloji Öğrencisi Sophia Marxer, Arkeolog Dr. Hannah Mönninghoff (Bern), Arkeoloji Öğrencisi Marosch Novák (Bern), Arkeoloji Öğrencisi Serkan Taş, Argeolog Birgül Öğüt (Berlin), Filalog Annick Payne, Arkeoloji Öğrencisi Julien Rösselet (Bern), Arkeolog Dr. Susanne Rutishauser (Bern), Fotografci Laura Simons, Arkeolog Dr. Alexander Sollee (Bern), Arkeolog Reyhan Ece Şentürk(Izmir), Arkeoloji Öğrencisi Tuba Şahin(Düzce), Arkeolog Selim Yıldız (Çanakkale).

3 Cilician Chronology Group, 2017

Kilikya Bölgesi Dönem	Tarih	Dönem	Sirkeli Höyük
Erken Kilikya 4	2420–2250	Erken Tunç Çağı IVa	Z XI
Erken Kilikya 5	2250–2050	Erken Tunç Çağı IVb	
Eski Kilikya 1	2050–1950	Orta Tunç Çağı I	Z X / P VII / U VIII
Eski Kilikya 2	1950–1700		
Eski Kilikya 3	1700–1560	Orta Tunç Çağı II	
Orta Kilikya 1	1560–1522		Z IX / P VI
Orta Kilikya 2	1522–1420	Geç Tunç Çağı I	
Orta Kilikya 3	1420–1350		Z VIII / P VI
Orta Kilikya 4	1350–1190	Geç Tunç Çağı II	Z VII / P VI
Yeni Kilikya 1	1190–1130	Geç Tunç Çağı III / IA Ia	Z VII / P VI / U VII
Yeni Kilikya 2	1130–950	Demir Çağı Ib	Z VI / P V / U VI
Yeni Kilikya 3	950–720	Demir Çağı II	Z V / U V-III
Yeni Kilikya 4	720–609		P IV / U II
Yeni Kilikya 5	609–539	Demir Çağı III	Z IV / P III / U I
Yeni Kilikya 6	539–330		
Geç Kilikya 1	330–50	Helenistik	Z III–II

Tablo1: Karşılaştırmalı Kilikya kronolojisi.

Kazı Çalışmaları

Sirkeli Höyük 2019 yılı kazı çalışmaları höyüğün sitadel (D Alanı), plato (A Alanı), platonun kuzeydoğusu (Sektör E), kuzey Yukarı Şehir (Sektör O), güneydoğu Aşağı Şehir (F Alanı) olmak üzere beş farklı alanında sürdürülmüştür (Resim: 1).

Kazı, survey ve jeofizik çalışmaları sonucunda yerleşim yerinin yaklaşık olarak 80 hektarlık bir alanı kapladığı; sitadel, plato, yerleşim içindeki ikinci sitadeli, yukarı ve aşağı şehirleri, kuzey ve güney yukarı şehirleri, ön şehri ve çift sur sistemini ile korunan kompleks bir yapı gösterdiği tespit edilmiştir (Resim: 2)[4].

Sektör A

Platonun kuzeybatısında yer alan A Sektör`ün de A1 yapısının güney kısmının açığa çıkarılması çalışmaları ile alanın kuzeyinde bulunan yamaç açmasındaki kazılara devam edilmiştir (Resim: 3).

A1 yapısı Kilikya kronolojisine göre Eski Kilikya (M.Ö. 2050-1560) dan Orta Kilikya (M.Ö.1560-1190) geçiş döneminde ve geleneksel kronolojiye göre de Orta Tunç Çağı II sonlarında inşa edilmiş olmalıdır.[5] Dört odası iri taş döşeme ile kaplı olan yapının Orta Kilik-

4 Novák, M., D. Yaşin 2018-2020

5 Cilician Chronologie Group

ya döneminde zemin seviyesi yükseltmiş olup sonrasında taş döşemenin yerini kil ve kireç karışımlı döşemeler almıştır. Orta Kilikya Dönemde bazı duvarların kaldırıldığı ve kısmen onarıldığı çalışmalar sonucunda açığa çıkartılarak üç farklı yapım evresi tespit edilmiştir.

2019 yılında A Alanı'nın kuzeydoğu kesiminde yürütülen çalışmalarda yanmış kerpiç yıkıntıları tespit edilmiştir. Orta Kilikya Döneminin tarihlendirilen ve yapının en son kullanım evresine ait seramik kapların yanı sıra içinde çok sayıda metal nesne, ağırşaklar, dokuma ağırlıkları, pişmiş toprak figürünler ve taştan bir heykelcik başının olduğu buluntular tespit edilmiştir.

Bu alanda tespit edilen Helenistik Dönem çukurlarının kazılarına devam edilmiştir. Çukurların dolgusunun altında, A1 yapısının, üst kısımları düzeltilmiş büyük döşeme taşları tespit edilmiştir. Helenistik Dönem çöp çukurlarından büyükçe olanlarının dolguları içerisinde bu döneme ait tüm ve tümlenebilir kâseler, balık tabakları, pişmiş ve pişmemiş tezgâh ağırlıkları tespit edilmiştir.

A Alanı'nın kuzeyinde yer alan T2 Yamaç Açması'nda kuzeybatı köşesinde yer alan dolgunun kazı çalışmaları yapılmıştır. Kuzey profilde, kireçtaşı tabanları, kireç sıvalı kerpiç duvarları ve yıkıntı kerpiç katmanları, yoğun bir şekilde yanmış fakat iyi korunmuş karbonize olmuş ahşap parçalarının olduğu tabakalar tespit edilmiştir. T2 Yamaç Açması'nın kuzey profilinde Orta Kilikya Dönemine tarihlenen 5 evre (A11-15) tespit edilmiştir. Ayrıca burada yapılan çalışmalarda çapları 1cm. ile 5cm. arasında değişen 150'den fazla yuvarlatılmış seramikler bir yığın halinde *in-situ* olarak bulunmuştur (Si19-A0267).

T2 Yamaç Açması'yla aynı zamanda 2009 yılında kazılan ve araştırmaların 2016 yılında tekrar başlatıldığı T3 Yamaç Açması'nda "teraslama duvar sistemi"nin araştırılmasına devam edilmiştir. Burada tek sıra büyük ve orta büyüklükteki taşlardan oluşan duvar açığa çıkarılmıştır. Bu taş sırasının kuzeyinde ve güneyinde birer tane benzer taş sırası daha tespit edilmiştir. T3 Yamaç Açması'nda bulunan duvarlarla birlikte, höyüğün bu tarafındaki yamacının kaymasını önlemek amacıyla yapılmış olduğu düşünülen alandan gelen seramiklerin değerlendirmesi sonucunda mimariyi Yeni Kilikya Dönemine tarihleyebiliriz. Burada, merkezden dışa doğru olukların yayıldığı bezemesi olan bir terakota baskı mühür (Si19-A0172) ele geçirilmiştir.

Sektör E

Sektör E'deki çalışmaların ağırlık noktası B. Hrouda ve H. Ehringhaus (1992-1997) tarafından yapılan kazılarda yürüme yolu olarak bırakılan alanların kazılarak taş mimari ile bağlantılı stratigrafinin değerlendirilmesidir (Resim: 4).

Batıda yer alan yürüme yolundaki kazı çalışmalarında Orta Tunç Çağına tarihlenen üst üste birkaç taban açığa çıkartılmıştır. Orta Kilikya Dönemine tarihlendirilen E4 tabakasının 6 alt evresinin olduğu tespit edilmiştir. Bunun altında bir yangın tabakası belgelenmiştir. Batı yürüme yolunun kuzeyinde bir taban iyi bir şekilde korunmuş olarak açığa çıkarılmıştır. B. Hrouda tarafından açığa çıkartılmış olan büyük taş yapının bir mimari ögesi olabilecek taş bir duvar yeni

kazılarda açığa çıkartılmıştır. Seramik değerlendirmesi sonucunda E1 yapısının Orta Kilikya Döneminde yapıldığı ve olasılıkla bir yangın sonucu tahrip edildiği düşünülmektedir.

Sektör D

Sitadel`in en yüksek noktasında yer alan Sektör D'de uydu görüntülerinde ve jeofizik araştırmalarında görülen büyük ölçekli bir yapı araştırılmaktadır (Resim: 5). D1 yapısı hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak amacı ile kazı alanı batıda, doğuda yatay olarak genişletilmiştir. Çalışmalarda taş alma hendekleri ile birlikte farklı duvarlara ait taş sıraları tespit edilmiştir.

Alanın doğusunda yapılan genişleme çalışmalarında kare formunda taştan mimari bir yapı birimi (SE-D0603) tespit edilmiş olup fonksiyonunu henüz net değildir (Resim: 6).

Sektör D´nin batısında höyük yamacına kadar olan alandaki genişleme çalışmalarında kuzeyde kuzey güney doğrultusunda seyreden duvarının (SE-D0612) batısında, doğrudan D1 yapısına bağlı olmayan bir kanal (SE-D0629) ve ayrıca bir taş yapı (SE-D0635) açığa çıkılmıştır (Resim: 7). SE-D0612 No.lu duvarının kenarları büyük iç kısmı ise daha küçük taşlardan inşa edilmiş olup en az üç farklı yapım aşamasın olduğu tespit edilmiştir. Duvarın batısında yer alan kanala ait sıkıştırılmış kilden yapılmış bir taban (SE-D0626) açığa çıkartılmıştır. Tabandan ve kanaldan az miktarda ele geçirilen seramikler tarihleme için yeterli bilgi vermemektedir. Buradaki derinleşme çalışmalarında höyük yamacında olmaları sebebi ile zamanla erozyona maruz kaldıkları için iyi korunamamış taban ve mimari ögeler tespit edilmiştir. Bu alandaki buluntular arasında ezgi taşları, bir skarabe (Si19-D0266) ve kurşun küpe (Si19-D0267) bulunmaktadır.

D1 yapısı olasılıkla Orta Kilikya Dönemi mimarisinin üzerinde M.Ö. 12. yy.da (Erken Yeni Kilikya 2 Dönemi) kurulmuş ve M.Ö. 8. yy.ın sonlarına (Yeni Kilikya 3) ve Yeni Kilikya 4 Dönemine kadar kullanım görmüştür. Yeni Kilikya 5-6 ve Geç Kilikya 1 çanak çömlek parçaları sitadel de yer alan Sektör D'de bir yerleşim olduğunu dair ipucu verse de söz konusu döneme ait hiçbir mimari öğe henüz tespit edilememiştir[6].

Sektor F

Güneydoğu aşağı şehirde yer alan Sektör F`de çalışmalar alanın güneyinde ve kuzeyinde sürdürülmüştür (Resim: 8).[7]

Alanın doğu profili boyunca devam eden kazı çalışmalarında derinlere inildikçe kille karışık beyaz kireç parçacıkları tespit edilmiştir. Bu kireçli toprak sonrasında kireç-kil karışımı bir taban (SE-F0515) tespit edilmiştir. Bu seviye 2015 yılında kazılmaya başlanılan sur kapısının (F04) en geç evresinin devamıdır. Söz konusu kireçli taban sur duvarının diğer geç evrelerinde

6 Kulemann-Ossen ve Mönninghoff 2019

7 Sollee in Novák, Kozal,Yaşin 2019: 86–106; Sollee ve diğerleri. 2020.

olduğu gibi nispeten az kille karıştırılmış iri kireç bloklarından yapılmıştır. Kireç-kil taban altında, çok kumlu taban (SE-F0525) tespit edilmiştir. Bunun altında 2015 yılında kazılan kanala (SE-F0224) ait F05 evresinin olmasını bekliyordu. Ancak derinleşme çalışmaları sonrasında kireç-kil karışımı dolgu tabakası tespit edilmiştir. Burada tespit edilen seramikler çok iyi korunmuş Kıbrıs-Kilikya boyalıları ve F sektöründeki seramikler için tipik değildir.

Giriş alanında tespit edilen kanal dolgusu (SE-F0224) sert kireç-kil karışımıdır ancak kanalın dayandığı zemin sadece çok ince bir kireç tabakası ile kaplıdır. Sur girişinin ikinci yapı evresinin (F05) olasılıkla sert kireç-kil karışımı ile doldurulduğu düşünülmektedir. Üzerinde ise sur kapısının girişini sağlayan kum karışımlı dolgu tabakası tespit edilmiştir. Kireç-kil karışımı altındaki sur duvarının seyrini görebilmek amacı ile doğusunda, 2016 yılında açılan kuzey profilindeki sondajda derinleşme çalışmaları yapılmıştır. Sondajın batı kesiminde daha önce güney kapı kulesinde tespit edilen benzer blok taşlar açığa çıkarılmıştır. Çalışmaların devamında kuzey profilinden devam eden ve kireçtaşı bloklardan oluşan bir duvar (SE-F0553) tespit edilmiştir. Burası kule kapı sisteminin karşı yapısı ya da önceki kapı sisteminin kuzey-doğusu olabilir. Bu sur kapısı sistemi Karatepe-Aslantaş'ta gibi yerleşimlerde Geç Hitit Döneminde görülür.

F11 açmasında F1B odasında ve güneydoğu köşesinde muhtemel bir odaya ait duvar kalıntılarının bulunduğu alanda çalışılmıştır. Geçen kazı sezonunda kısmen tespit edilen seramik taban kazılarak açığa çıkartılmıştır. Çalışmaların devamında atölye alanıyla bağlantılı olan iki büyük bazalt taşın ve aynı zamanda onları çevreleyen taş yapının bu seramik tabanın altındaki bir tabanın üzerinde yer aldığı anlaşılmıştır. Kazı çalışmalarında işlik alanı olabilecek başka bir mimari öğe bulunmuştur. Doğusunda, güneybatı-kuzeydoğu doğrultuda büyük bir kireçtaşı (SE-F0508) açığa çıkartılmıştır. Bunun batısında yanık alan ile kuzeyinde yarım ay şeklinde taş kalıntılar (SE-F0509) tespit edilmiş olup seramik buluntulara göre F04 tabakasının başlangıcına tarihlendirilmektedir.

İki adet baskı mühür/amulet (Si19-F0085, Si19-F0103) bulunmuştur (Resim: 9,10). Bunun yanı sıra, çalışma/atölye alanıyla alakalı olarak demir cüruflar, çakmaktaşları ve birkaç işlenmiş taş bulunmuştur. Seramik analiziyle beraber bu tabaka Geç Demir Çağına tarihlenmiştir.

F Alanı'nda yapılan çalışmaların genel bir değerlendirmesini yapacak olursak; alanında tespit edilen en eski yerleşim dönemi, Eski Kilikya ve Orta Kilikya (M.Ö. 17-15. yy.) dönemleri arasındaki geçişe dayanmakta olduğu sondaj çalışmalarında elde edilen Seramiklerin tarihlemesi ile anlaşılmıştır. Sonrasında olasılıkla yaklaşık M.Ö. 15. yy.da terk edildiği ve M.Ö. 11. yy.a kadar iskan edilmediği düşünülmektedir. Aşağı şehir M.Ö. 10. yy.da antik yerleşimin önemli bir parçası haline geldiğini kazı çalışmalarında açığa çıkarılan 3-4m. genişliğinde seyreden sur duvarı ve iç kısımda konumlandırılmış evlerin ve atölyelerin varlığından dolayı söyleyebiliriz. Burada tespit edilen yangın tabakası ile sonlanan bu dönem sonrası sur duvarı yeniden ve dış sur sistemi ile birlikte daha sistemli olarak inşa edilmiştir. Iç sur duvarı yaklaşık 5,5m. genişliğinde genişletilmiş ve dış kısmına 2-3m.lik boş bir alan bırakarak baş-

ka bir sur duvarı inşa edilmiştir. Karkamiš veya Sam'al[8] gibi Geç Hitit yerleşimleri ile yakın paralellik gösteren tahkimat sisteminin M.Ö. 9. yy.dan genel olarak M.Ö. 7. yy.ın sonlarına kadar görünümünü koruduğu düşünülmektedir. Olasılıkla M.Ö. 8. yy.ın başlarında daha küçük evlerin yerini, masif taş duvarlardan inşa edilmiş ve iki sütun kaideli geniş bir avluya sahip büyük yapılar almıştır (F1 Yapısı). Aşağı Şehir'de F1 yapısında açığa çıkarılan ve M.Ö. 7. yy.a tarihlenen çanak çömlek tabakası yapının M.Ö. 8. yy.ın sonunda (Yeni Kilikya 3) terk edildiğine işaret etmektedir. Aşağı şehrin M.Ö. 7. yy.ın sonlarında (Yeni Kilikya 4) Geç Asur İmparatorluğunun çöküşüyle paralel olarak terk edildi düşünülmektedir.

Sektör O

2018 yılında bu alanda yapılan yüzey araştırmaları yapılmıştır. Buna paralel olarak yapılan jeofizik incelemelerden elde edilen manyetogramda, yapı kalıntıları olarak yorumlanan birçok anomali tanımlanmıştır. Elde edilen veriler sonrasında olası mimari ögelerin tespiti, tarihlemesini ve birbirleri ile bağlantılarını anlamak için kazı çalışmaları yapılmıştır.

İlk açılan alan da kayaya oyulmuş iki mekan (O1: A ve O1: B mekânları) açığa çıkartılmıştır (Resim: 11). O1: B mekânının üst seviyesinde tespit edilen seramikler (SE-O0197 / 211) ilk tespitlere göre mekânın M.Ö. 8. yy.a kadar uzanan bir kullanım süreci olduğunu göstermiştir. Güneyde, dar bir taş duvarla (SE-O0141) birbirinden ayrılmış muhtemelen O1 yapısına ait iki kullanım alanı açığa çıkartılmış olup batıdaki alanın bir avlu olduğu doğudaki alanın ise açık alan olduğu düşünülmektedir.

İkinci açılan alanda yüzey toprağının hemen altında kayanın üzerine içinde küçük taşlarında olduğu kireçtaşı/balçık karışımınından yapılmış antik bir yol açığa çıkarılmıştır (Resim: 11). Yolun küçük bir istinat duvarı ile stabilize edildiği tespit edilmiştir. Olasılıkla daha sonraki kullanım evrelerinde yolun birkaç santim kalınlığında mıcır taşlarının döşenmesi ile onarıldığı görülmüştür. Açmanın kuzeybatısında ise kaya yüzeyinin düzeltildiği ve kalkerli karışım ile alanların doldurulduğu gözlemlenmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise bu alanda birkaç çukur açılmıştır.

Olasılıkla modern dönemde soyulmuş olan üç oda kaya mezarda temizlenerek tarihlemeye yardımcı olacak muhtemel bulgulara ulaşılması amacı ile çalışmalar yapılmıştır (Resim: 12). Çalışmalar süresince, üç kaya odasının ikisi tamamen açığa çıkarılmış olup içinde çoğunlukla modern dönem kullanımını belgeleyen atıklar tespit edilmiştir. Buna ek olarak olasılıkla antik dönemdeki kullanıma ait insan iskeleti tespit edilmiştir. Antropolojik çalışmalar sonrasında çoğunlukla el ve ayak kemikleri olduğu saptanan kemiklere göre burada en az 2 çocuk ve 3 yetişkin birey saptanmıştır. Oda mezarları tek odalıdır ve kayanın içine oyulmuş dikdörtgen bir kapı açıklığından girişi mevcuttur. Mezar odasının kendisi alçak kubbeli olup ana alanın üç tarafında taşa oyulmuş kubbemsi nişleri mevcuttur. Her üç oda mezarda girişin hemen içinde kayaya en az 50cm. derinliğinde bir oluk oyulmuş olup oda mezarların

8 Woolley 1921; Koldewey 1898; Naumann 1971²: 291–302

hepsi dar tünellerle birbirine bağlanmıştır (Resim: 13). Bu tünellerin işlevi henüz net olmamakla birlikte tespit edilen durum oda mezarların başından beri mezar olarak değil de farklı kullanım amacı ile yapıldığı düşüncesini akla getirmektedir. Kaya mezarlarının etrafındaki çalışmalarda oda mezarların kireçtaşı tabakası ile mühürlendiği ve direk etrafında kayaya oyulmuş kanalların olduğu tespit edilmiştir. Ancak, genel varsayımların aksine bu kanalların ritüel eylemlerle bağlantılı olmadığı aksine antik dönem taş ocağının izleri olduğunu düşündürmektedir. Bu düşünce özellikle bu alanda kaya yüzeyinden çıkarılan blokların boyutlarının F Sektörü'nde sur kapısında kullanılan bloklar ile yaklaşık olarak aynı boyutlarda olması ile de desteklenmektedir.

Sektör O`nun olduğu alanın kuzey ve güney ucunu ayıran vadide yüzeyde su havuzu/ barajı olduğunu düşündüren izler görülmektedir. Yamacın üst kısmına doğru eğimli taş sıraları ise kanal görünümünü oluşturmaktadır. Bu alandaki kaya yüzeyinde dikdörtgen formda kaya bloklarının çıkarıldığına dair izler görülmektedir. Taş ocağı çalışmalarında suya ihtiyaç duyulduğu bilindiğinden buradaki su havuzu bu amaca hizmet etmiş olabilir. Bu sistemin anlaşılması için bu alanda daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir.

SONUÇLAR

Sirkeli Hüyük 2019 yılı kazı sezonu çalışmalarında önemli yeni sonuçlara ulaşılmıştır. Yukarı Şehrin tespit edilmesi kentsel yerleşimin kapsamı ve karmaşıklığını anlamak için yeni bir perspektif sunmuştur. M.Ö. 2. binyıl için D1, A1 ve E1 yapıları ve M.Ö. I. binyılda şehrin savunma sistemi için yapılan çift sur duvarları gibi anıtsal mimari yerleşimin öneminin altını çizmektedir. Buna ek olarak burada belirlenen stratigrafik süreç, tüm bölgenin kronolojisinin ve maddi kültürel gelişimini ayrıntılı olarak yeniden yapılandırma olanağı sunar. Kazılar sonucunda elde edilen buluntular M.Ö. 2. ve 1. binyıllarda Sirkeli Höyük ve Kilikya Bölgesi'nin çevre bölge ile ilişkileri hakkında da bilgi vermektedir.

KAYNAKÇA

Ahrens, A., E. Kozal, M. Novak

2010 "The Archaeology of Sirkeli Höyük. A General View from the 4th to the 1st Millennium B.C". P. Matthiae, F. Pinnock, L. Nigro, N. Marchetti (Eds.), *Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of the Near East, May 5th-10th 2008*, "Sapienza" – Universitat di Roma, Vol. 2, 55-74, Wiesbaden 2010.

Ahrens, A.

2014. John Garstang at Sirkeli Höyük, Cilician Plain, in 1936-1937. *Anatolica* 40, 47–60.

Cilician Chronology Group

2017. A Comparative Stratigraphy of Cilicia. Results of the first three Cilician Chronology Workshops. *Altorientalische Forschungen* 44/2, 1–37.

Garstang, J.

1937 "*Explorations in Cilicia. The Neilson Expedition: Preliminary Report I" liverpool annals of archaeology and anthropology* 24, 52-64.

1938 "Explorations in Cilicia. The Neilson Expedition: Preliminary Re- port II" *liverpool annals of archaeology and anthropology* 25, 12-23.

Hrouda, B.

1997a "Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungsergebnisse auf dem Sirkeli Höyük / Südtürkei von 1992–1996", *Istanbuler Mitteilungen* 47, 91–150.

1997c "Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungsergebnisse auf dem Sirkeli Höyük / Südtürkei von 1992–1995", *28. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 291–311.

1998 "Survey in der Umgebung von Sirkeli Höyük 1994", G. Arsebük, M. J. Mellink, W. Schirmer (Ed.), Light on top of the Black Hill. *Studies presented to Hâlet Çambel*, Istanbul, 427–433.

Halama, S., E. Kozal, N. Kreutz, M. Renger, D. Yaşin Meier

2019 Pilotsurvey in der Vorstadt. In Sirkeli Höyük. Ein urbanes Zemtrum am Puruna-Pyramos im Ebenen-Kilikien. Vorbericht der schweizerisch-türkischen Ausgrabungen 2006-2015. *Schriften zur Vorderasiatische Archäologie* 13. M. Novák, E. Kozal, D. Yaşin, eds., 121–146. Wiesbaden: Harrassowitz.

Kulemann-Ossen, S., H. Mönninghoff

2019 Hybridity of Style: Iron Age Pottery from Sirkeli Höyük. *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici,* Nuova Serie: 111–145.

Koldewey, R.

1898 Die Architektur von Sendschirli. In *Ausgrabungen in Sendschirli II. Ausgrabungsbericht und Architektur,* Orient-Comité zu Berlin, ed., 103–171. Berlin: DeGruyter (reprint 2013).

Kozal E.

2013 Exploring Sirkeli Höyük in the Late Bronze Age and its Interregional Connections. In Across the Border: Late Bronze-Iron Age Relations between Syria and Anatolia, Proceedings of a Symposium held at the Research Center of Anatolian Studies, Koç University, İstanbul May 31–June 1, 2010, *Ancient Near Eastern Studies* 42, K.A. Yener ed., 213–224. Leiden/Boston: Brill.

Kreutz, N.

2012 "Die Siedlung auf dem Sirkeli Höyük (Prov. Adana) in hellenistischer zeit", Hoffmann, A., R. Posamentir, M. H. Sayar (Eds.), Hellenismus in der Kilikia Pedias (Byzas 14), İstanbul, 139-155.

Naumann, R.

1971[2] *Architektur Kleinasiens. Von ihren Anfängen bis zum Ende der hethitischen Zeit. Zweite Auflage.* Tübingen: Wasmuth.

Novák, M.

2020 Sirkeli Höyük. The Discovery and Exploration of a Complex Urban Landscape in Iron Age Cilicia. In Metallurgica Anatolica. *Festschrift für Ünsal Yalçın anlässlich seines 65. Geburtstags,* H. Gönül Yalçın and Oliver Stegemeier, eds., 209–224. Bochum: Bergbaumuseum.

2021 Sirkeli Höyük. A Central Site and Gateway Community in Kawa/Kizzuwatna/Hiyawa. In News from the Lands of the Hittites, M. Marazzi, S. di Martino, C. Mora, eds., *Scientific Journal for Anatolian Research,* Vol. 3-4, 2019-2020.

Novák, M., E. Kozal, S. Kulemann-Ossen, D. Yaşin Meier

2020 Both Sides of the Amanus. Cilicia and Amuq: A Comparative Chronology. In Alalakh and its Neighbors: Proceedings of the 15th Anniversary Symposium at the New Hatay Archaeology Museum, June 10-12, 2015. *Ancient Near Eastern Studies Supplement* Series 55, K. Aslıhan Yener, Tara Ingman, eds., 367–388. Leuven: Peeters.

Novák, M., E. Kozal,

2010 "Sirkeli Höyük. A Bronze and Iron Age Settlement in Plain Cilicia" *Anatolian Metal* VI, (Ed.) Ü. Yalçın, Bochum, 229-238.

2010 "Sirkeli Höyük'te 2008 Yılı Çalışmaları", *31. Kazı Sonuçları toplantısı* 3. Cilt, Ankara, 477-490.

2011 "Sirkeli Höyük 2009 Yılı Çalışmaları", *32. Kazı Sonuçları toplantısı* 4. Cilt, Ankara, 42-50.

2012 "Der Sirkeli Höyük in Kilikien. Ein türkisch-Schweizerishes Projekt", Schweizer Arbeitsgemeinschaft für Klassische Archäologie (Ed.), *Treffpunkt Agora aktuelle Schweizer Ausgrabungsprojekten im Mittelmeerraum,* Bern, 11-16.

2013 "Sirkeli Höyük 2011 Yılı Çalışmaları", *34. Kazı Sonuçları toplantısı* 1. Cilt, 413-428.

2014 "Sirkeli Höyük 2013 Yılı Çalışmaları" in K. Dörtlük, T. Kaya, R.B. Seyhan, T. Ertekin (Eds.), *ANMED* 12, Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri, 114-117.

2014 "Sirkeli Höyük: Güneydoğu Aşağı Şehirdeki Çalışmalar" *Aktüel Arkeoloji*, Temmuz 2014, 16-17.

2014 "Sirkeli Höyük 2013 Yılı Çalışmaları", *36. Kazı Sonuçları toplantısı* 2. Cilt, 1-16.

2016 "Ovalık Kilikya Bölgesi: Yeni Kronoloji" Y.Kurt, M.F.Sansar. (Ed.), Uluslararası *"Tarihte Adana ve Çukurova" Sempozyumu, bildirileri*, Akademisyen Kitabevi, 55-62.

Novák, M., D. Yaşin

2018 "Sirkeli Höyük 2014-2016 Yılları Çalışmaları", *39. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, 545-562

2019 "Sirkeli Höyük 2017 Yılı Çalışmaları", *40. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 683-700

2020 "Sirkeli Höyük 2018 Yılı Çalışmaları", *41. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3. Cilt, 307-322

2020 "Sirkeli Höyük: Kompleks Kent Yapısının Keşfi ve Araştırılma Süreci", *Amanosların Gölgesinde Hayriye Akil Ani Kitabi*, Ege Yayınları 2020, 317-328

Novák, M., E. Kozal, D. Yaşin-Meier (Edit.)

2019. Sirkeli Höyük. Vorbericht der schweizerisch-türkischen Ausgrabungen 2006-2015. Ein urbanes Zentrum am Puruna-Pyramos im Ebenen Kilikien. *Schriften zur Vorderasiatischen Archäologie* 13. Wiesbaden: Harrassowitz.

Novak, M., S. Kulemann-Ossen, D. Yaşin Meier

2015 "The Two Sides Of The Amanus. Cilicia And The Amuq: A Comparative Chronology", in: Alalakh and its Neighbors: Proceedings of the 15th Anniversary Symposium at the New Hatay Archaeology Museum, June 10-12, 2015, edited by K. A. Yener and Tara Ingman (*Ancient Near Eastern Studies, Peeters Press, Leuven*).

Sollee,A.

2016 Krieg in Kilikien. Spuren einer neuassyrischen Belagerung von Sirkeli Höyük?, *Antike Welt* 2016/3, 78–83

Sollee, A. E., S. Rutishauser, C. Hübner, B. Hemeier, M. Novák

2018 Fernerkundung, geophysikalische Prospektion und Ausgrabungen am Sirkeli Höyük (TR). Die Wiederentdeckung des antiken Kummanni/Kisuatni. *In Naturwissenschaftliche Methoden in der Archäologie. Mitteilungen der Naturforschenden Gesellschaft in Bern* NF 75, Th. Burri and R. Stapfer, eds., 112–135. Bern: Naturforschende Gesellschaft.

Sollee, A. E., H. Mönninghoff, E. Kozal, D.Karakaya, J. Heim, S. Gür

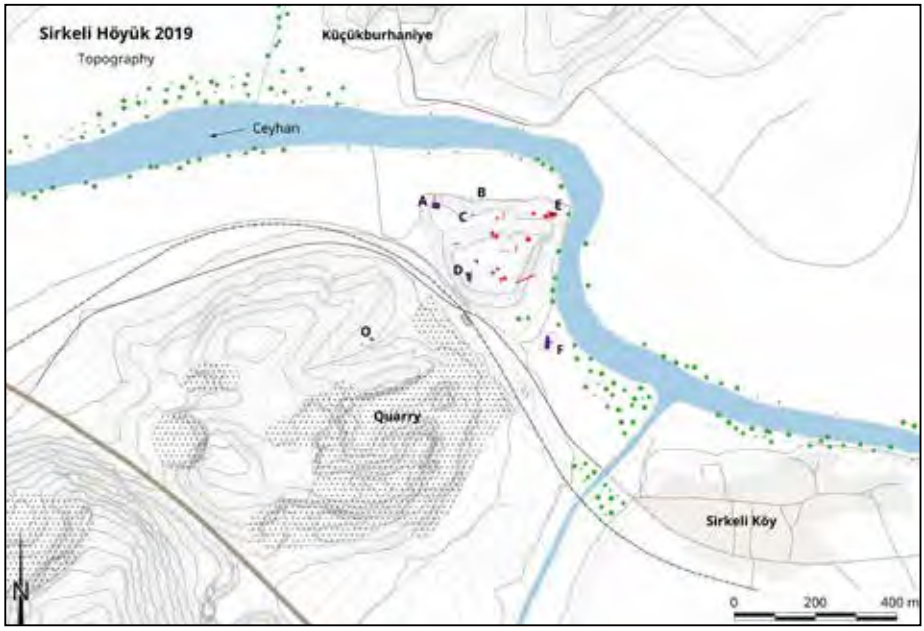
2020 The Development of the Southeast Lower Town of Sirkeli Höyük. A Preliminary Assessment based on the 2013-2019 Campaigns, *Altorientalische Forschungen* 47/2, 215–285.

Yaşin-Meıer D.

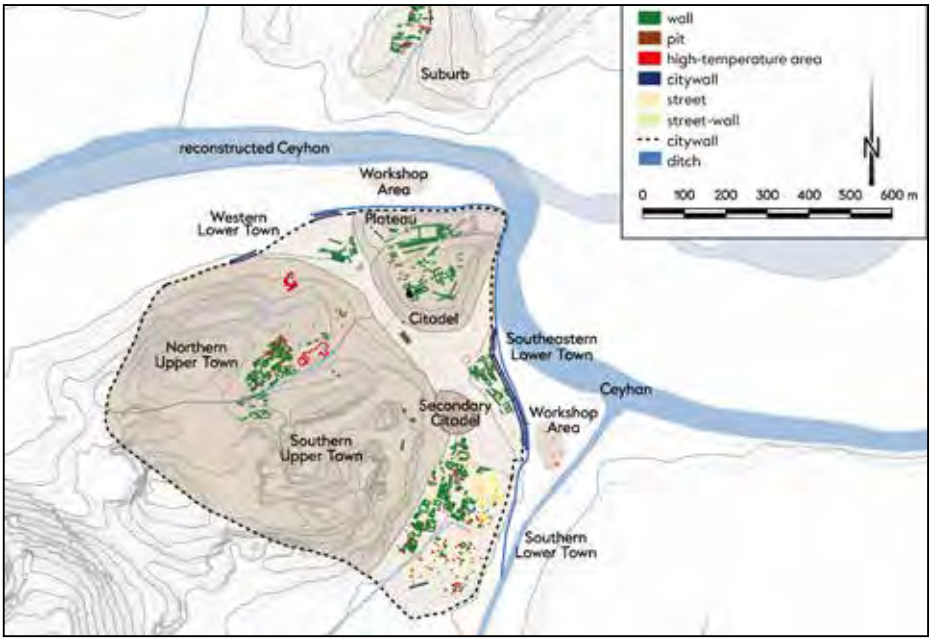
2016 "Sirkeli Höyük`ün Adana Tarihindeki Yeri ve Önemi", Y.Kurt, M.F.Sansar. (Ed.), Uluslararasi *"Tarihte Adana ve Çukurova" Sempozyumu Bildirileri*, Akademisyen Kitabevi, Adana, 109-117.

Woolley, C. L.

1921 *Carchemish. The Town Defenses. Report on the Excavations at Djerabis, Part* 2, London: British Museum.

Resim 1: Sirkeli Höyük, topografik plan.

Resim 2: Sirkeli Höyük yerleşim şeması.

Resim 3: Sirkeli Höyük, Sektör A.

Resim 4: Sirkeli Höyük, Sektör E.

Resim 5: Sirkeli Höyük, Sektör D.

Resim 6: Sektör D, Doğuya genişleme alanı.

Resim 7: Sektör D, Batıya genişleme alanı.

Resim 8: Sirkeli Höyük, Sektör F.

Resim 9: Baskı mühür/amulet (Si19-F0085). Resim 10. Baskı mühür/amulet (Si19-F0103).

Resim 11: Sirkeli Höyük, Sektör O.

Resim 12: Sirkeli Höyük, nekropol alanı.

Resim 13: Oda mezarın üç boyutlu modeli.

YENİ DÖNEM ANİ KAZILARI (2019 VE 2020 YILI ÇALIŞMALARI)

Muhammet ARSLAN*

Kars'ın yaklaşık 45km. kadar doğusunda bulunan Ani'deki ilk arkeolojik kazılar, kentin 1878-1918 yılları arasında kaldığı Rus işgali döneminde başlamıştır. Rus Bilimler Akademisi'nde görevli dilbilimci oryantalist Nikolai Yakovleviç Marr tarafından yürütülen buradaki çalışmalar, 1892-1893 ve 1904-1917 yılları arasında iki dönem halinde gerçekleşmiştir.

Kentteki Türk bilim adamları tarafından yapılan arkeolojik araştırmaların ilki 1944 yılında Prof. Dr. İsmail Kılıç Kökten tarafından yürütülmüş ve 1964-1967 yılları arasında da Prof. Dr. Kemal Balkan ve ekibi tarafından kazı ve araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Ani'deki ilk sistematik arkeolojik kazılara 1989 yılında Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı tarafından başlanmıştır. Uzun soluklu olarak 2005 yılına kadar devam eden bu kazılarda şehrin merkezi noktaları açılmış ve bunun yanı sıra çeşitli koruma önlemleri alınmıştır. 2006-2010 yılları arasında Prof. Dr. Yaşar Çoruhlu ve 2011-2018 yılları arasında da Prof. Dr. Fahriye Bayram tarafından yönetilen Ani kazıları, 2019 yılından itibaren ise Başkanlığımızdaki bilimsel ekip tarafından yönetilmektedir. 2019-2020 yılları arasında Kars Müze Müdürlüğü'nün başkanlığı ve Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Arslan'ın bilimsel danışmanlığında yönetilen Ani kazıları, 2021 yılından itibaren Kafkas Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Arslan'ın başkanlığında Cumhurbaşkanlığı kazı statüsüne dönüştürülmüştür.

2019 YILI ÇALIŞMALARI

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 20 Ağustos 2019 tarih ve 94949537-161.02.02-E.683876 sayılı izni ile başlamış olduğumuz 2019 yılı çalışmaları; kazı, çevre düzenlemesi ve temizlik olmak üzere üç ayrı program çerçevesinde gerçekleştirilmiştir[1].

* Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ARSLAN, Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kars/ TÜRKİYE. muhammetarslan25@gmail.com.

1 Kars Müze Müdürlüğü Başkanlığı ve Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölüm Başkanı Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Arslan'ın bilimsel danışmanlığında başlanılan 2019 yılı çalışmaları 23.09.2019-18.10.2019 tarihleri arasında toplamda 20 gün boyunca devam etmiştir. Çalışmalara dönüşümlü olarak Kars Müze Müdürü Mehmet Yücel Kumandaş ile birlikte Kars Müzesi uzmanlarından Aynur Baştimar Bilici ve Ergün Darılmaz eşlik etmişlerdir. Bilimsel heyetten ise Kafkas Üniversitesi'nden Arş. Gör. Ahmet Şen, Öğr. Gör. Bekir Karacabey ve Arş. Gör. Mehmet Kayhan Murat katılmıştır. Bakanlığımız tarafından yaptırılan kazı evi, yüklenici firma tarafından henüz teslim edilmediği için kullanılamamış; kazı evinin hemen güneyindeki küçük şantiye binası kazı evine dönüştürülerek konaklama dışındaki ihtiyaçlarımız burada giderilmiştir. Kazı alanına gidiş gelişler ise Kars-Ani arasındaki günlük yolculuklarla yapılmıştır.

KAZI ÇALIŞMALARI

Aslanlı Kapı D-5B Açması

Ani'deki 2019 yılı kazı çalışmalarına, şehir surlarının restorasyonuna alt yapı olması açısından kuzeydeki surlardan başlanılmıştır. Böylelikle kuzeydeki Aslanlı Kapı'nın doğusunda, iç sur duvarları üzerindeki beşinci burcun açılmasına başlandı ve açmaya "Aslanlı Kapı D-5B Açması" adı verildi.

Kademe kademe 5.10m. derinliğe inilerek toplamda 8.50m.x5.60m.lik bir alana ulaşıldı. En üstteki orijinal burcun içerisine sonradan örüldüğü anlaşılan ek dönem yapısı olan ikinci bir burcun inşa edildiği görüldü. 1.25m. derinlikte burcun harçlı zemini ortaya çıkarıldı. Bu zeminin de özgün olmadığı, ikinci kademe burçla birlikte yapıldığı düşünülmektedir. Burasının geç dönemlerde konut veya başka bir işlevde kullanıldığı tahmin edilmektedir.

Burçtan aşağı doğru inince; doğudan gelen iç sur duvarına ait duvar dolgusunun aynı dokuda, 3.45m. derinlikte aşağıya kadar devam ettiği görüldü. Bu seviyede ise batıdan gelen duvara ait kesme taş örgülü duvar yüzeyine rastlandı. Ancak bu duvarın da süreklilik arz etmediği, yer yer kesintiye uğradığı söylenebilir.

Sur duvarının (açmanın) güneybatısında, batıdan gelen özgün olmayan duvarın devamına ulaşıldı. Bu duvarın 1.50m. kadar devam ettikten sonra güneye doğru kavis yaparak 1.30m. daha devam ettiği anlaşıldı. 4.68m. doğusunda ise kesme taş örgülü ikinci duvara ulaşıldı.Sezon sonunda zemine ulaşabilmek için 1.75m. daha toprak ve moloz yığının kaldığı görülerek 2020 yılı çalışmalarında devam etmek üzere kapatıldı.

Buluntular

Aslanlı Kapı D-5B Açması'ndaki çalışmalarda, ağırlıklı olarak burç içerisindeki hafriyat toprağından çok sayıda parçalı halde sırlı ve sırsız seramik parçaları ele geçirilmiştir. Bu seramiklerden birisi lüster tekniği ile işlenmiş bir tabaktır. Parçalı ve kırık haldeki tabağın koyu kahverengi ve kirli beyaz renklerle tezyin edildiği görülmektedir. Tabağın düz olan tabanında geometrik şekiller ve bu şekillerin içlerinde de Rumili kıvrık dallar görülür. Kavisli yan yüzeylerinde ise ne yazdığı okunamayan İslami bir yazı kuşağı dikkati çeker (Resim: 1).

Bir grup sırsız seramik ise üzerlerindeki figürleri ile önemlidir. Kırık haldeki parçaların üzerinde geyik ve hayat ağacı motifi dikkati çeker. Bu kompozisyonun bir bordür şeklinde devam ettiği anlaşılmaktadır. Aynı açmada bulunan bir başka sırsız seramik parçasında ise geyik olduğu tahmin edilen bir hayvan ile insan figürü karşımıza çıkar. Figürlerin basit işçiliğe sahip olduğu görülür.

Ayrıca açmadan çok sayıda seramik kaplara ait kapak tutacağı ile birlikte kulplar ele geçirilmiştir. Ayrıca çok sayıda pişmiş topraktan yapılmış kandil de buluntular arasındadır. Bunların genelde kıvrımlı bir altyapı üzerinde yuvarlak ağızlı forma sahip olduğu görülmektedir.

Cam buluntular arasında ise günlük kullanım şişelerine ait olduğu düşünülen ağız kısımları ile bilezik parçaları bulunmaktadır.

2019 yılı çalışmalarında iki ayrı sikkeye rastlanmıştır. Bu sikkelerden birisi yüzey temizliği esnasında Selçuklu Sarayı civarında ele geçirilmiştir. Korozyona uğramış olan sikkenin üzerinde okunamayan İslami yazılar mevcuttur. Diğer sikke ise Aslanlı Kapı D-5B Açması'nda karşımıza çıkmıştır. Oldukça aşırı korozyonu mevcuttur. Üzerindeki okunabilen bazı sembollerden dolayı bunun Bizans Devrine ait olduğu düşünülmektedir.

ÇEVRE DÜZENLEME ÇALIŞMALARI

2019 yılı çalışmaları esnasında çok eski dönemlerde (yaklaşık 20-30 yıl önce) konulduğu anlaşılan, üzerlerindeki yazıların tamamen silindiği ve tahrip olan, çirkin görüntü oluşturan tüm tanıtım levhaları ve çöp kutuları kaldırılmıştır. Ayrıca Tigran Honentz Kilisesi (Resimli Kilise) içerisindeki freskoların korunması amacıyla daha önce konulan ahşap korkuluğun yeri değiştirilmiş ve kırılan yerleri onarılmıştır. Ebu'l Menûçehr Camii harim mekânındaki pencere önleri ile iç avlu boşluğunun etrafına güvenlik amacıyla demirden taşınabilir korkuluklar yerleştirilmiştir.

Aslanlı Kapı'nın doğusundaki iç sur duvarı dibinde daha önceki restorasyon çalışmalarında sur duvarlarının temel hizasına kadar açıldığı ve temel taşlarının görüldüğü izlenmiştir. Bu alanı kapatmak amacıyla "Aslanlı Kapı D-5B" açmasından çıkan moloz taş ve hafriyat toprağının buraya dökülmesine karar verilmiş; böylelikle toplamda 4.50m. genişliğinde, 15m. uzunluğunda ve 0.50cm. ile 0.70cm. değişen derinlikteki alanın tabanına moloz taş serilerek üzerine elenmiş toprak ve elenmiş kum serilerek tesviye edilmiştir.

TEMİZLİK ÇALIŞMALARI

2019 yılı çalışmalarına başlanmadan önce gerek şehir surları etrafında, gerek şehir içerisinde ve gerekse de anıtsal yapıların etrafı ve içlerinde yoğun bir çöp ve yabani bitki dokusunun olduğu gözlenmiştir. Böylelikle; Aslanlı Kapı'nın dış surları önünde, doğu ve batısındaki alandan başlamak üzere iç surlar önünde, Selçuklu Sarayı, Gagik Kilisesi, Polatoğlu Kilisesi, konutlar, çarşı, Ebu'l Menûçehr Camii, Ebu'l Muammeran Camii, katedral, Tigran Honentz Kilisesi ve hamam çevresi ile içlerinde kapsamlı çöp, hayvan pisliği ve yabani bitki temizliği yapılmıştır.

2020 YILI ÇALIŞMALARI

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 13 Mayıs 2020 tarih ve 94949537-160.02.02-E.340383 sayılı izni ile başlamış olduğumuz 2020 yılı kazı sezonunda ilk öncelikle kazı evinin tefrişatı sağlanmış ve ardından geniş bir ekiple Aslanlı Kapı D-5B, Selçuklu Büyük Hamam, Selçuklu çarşısı ve Selçuklu konutlarında çalışılmıştır[2].

2 Kars Müze Müdürlüğü Başkanlığı ve Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölüm Başkanı Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Arslan'ın bilimsel danışmanlığında başlanılan 2020 yılı çalışmaları 06.07.2020-

KAZI EVİ

Bakanlığımız tarafından yaptırılan Kazı Evi teslim alınmış ve tefrişat işlemlerine başlanmıştır. 01 Haziran 2020 günü itibariyle başlanan çalışmalar neticesinde Kars Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü Kredi Yurtlar Kurumu'ndan yeterli sayıda ranza, yatak, giysi dolabı, komidin, yemek masası ve sandalyesi; Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü'nden kitaplık, projeksiyon cihazı, oturma grupları; Kız Meslek Lisesi'nden dolap, sehpa, askılık gibi temel mobilya malzemeleri temin edilmiştir. Ayrıca Bakanlığımız tarafından ayrılan ve Kars İl Özel İdaresi hesabında bulunan bütçe ile de çamaşır makinesi, mutfak, temizlik ve kazı malzemelerinin alımı gerçekleştirilmiştir. Toplanan bu malzemelerin tamamı 3 kamyon ile kazı evine taşınmış ve gerekli temizlik ve onarım çalışmalarıyla birlikte evin tefrişatı eksiksiz olarak tamamlanmıştır. Kazı evimiz 30 kişinin konaklayacağı rahat, huzurlu ve konforlu bir mekân haline getirilmiş; bundan sonraki kazı sezonları için sadece temizlik yapılıp konaklamaya başlanılacak bir yuvaya dönüştürülmüştür.

KAZI ÇALIŞMALARI

Aslanlı Kapı D-5B Açması

İlk kez 2019 yılı kazı sezonunda başlanılan sur dibindeki çalışmalarda kademeli bir şekilde 1.80m. derinliğe inilerek toplamda 8.00m.x4.60m.lik bir alan açılmış oldu. Sur duvarının temeline ve daha önceki dönemlerde yapılan kazı çalışmaları ile aynı seviyeye getirilen açmadaki çalışmalar burada sonlandırıldı. Yapılan çalışmalar esnasında, açmanın güneydoğusunda yer alan 1.70m. uzunluğundaki kesme taş malzeme ile inşa edilmiş mimari öğe ve açmanın merkezindeki surun içerisinde 0.70m. genişliğe sahip tahıl ambarı olarak kullanıldığı düşünülen düzensiz mekân ortaya çıkarıldı. Tahıl ambarı olarak nitelendirdiğimiz alanın içerisi göçme tehlikesine karşı taş ve toprakla doldurularak kapatıldı.

Selçuklu Büyük Hamamı

Büyük Hamam, Aslanlı Kapı'dan ulaşılan çarşı yolunu takiben 375m. sonra doğuda, Ani Katedrali (Fethiye Camii)'nin 190m. kadar güneyinde bulunur. Kitabesi bulunmadığından kesin inşa tarihi bilinmez; ancak plan, mimari ve süsleme özelliklerinden hareketle Selçuklu Devrinde 11. yy. sonları-12. yy. içerisinde yaptırılmış olabileceği tahmin edilir. Kendisini

10.09.2020 tarihleri arasında toplamda 60 gün boyunca devam etmiştir. Çalışmalara Kars Müzesi uzmanlarından Mustafa Güneş temsilci olarak katılmıştır. Bilimsel heyette ise Sanat Tarihçiler Prof. Dr. Hüseyin Yurttaş, Dr. Öğr. Üyesi Alper Altın, Dr. Öğr. Üyesi Gül Geyik, Arş. Gör. Ahmet Şen, Arş. Gör. Adem Sevim, Arş. Gör. Burak Muhammet Gökler, Arş. Gör. Esra Halıcı, Arş. Gör. Muhammed Emin Doğan, Öğr. Gör. Bekir Karacabey Ve Öğr. Gör. Gonca Papuccu; arkeologlardan Arş. Gör. Mehmet Kayhan Murat ile yüksek lisans öğrencileri Rabia Gören ve Merve Yıldırım; Mimarlardan Dr. Semih Yılmaz ve Esra İmamoğlu yer Almıştır. Ayrıca Atatürk Üniversitesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi ve Yozgat Bozok Üniversitesi Sanat Tarihi bölümlerinden Burak Bircan, Elife Kaplan, Muhammed Arif Karaca, Aylin Başar, Fatma Bulut, Muhammed Mustafa Yıldırım, Demet Demirhan, Ece İzci, Mustafa Koçak, Ezgi Bakioğlu, Umut Toprakcı, Burcu Leylek, Mahmut Güney, Edanur Taş ve Nazlı Öztürk ise kazıya katılan lisans öğrencileri olmuştur.

"Türk asıllı bir kumandanın çocuğu" olarak tanıtan Kadı Burhâneddîn-i Ânevî, yazmış olduğu Enîsü'l-Kulûb adlı eserinde 1143 yılında Ani'deki hamamda dünyaya geldiğini belirtir. Kemal Balkan, bu doğumun daha merkezi bir konumda olması nedeniyle Büyük Hamam'da gerçekleştiğini düşünür. O halde, hamamın 12. yy.ın birinci çeyreğinde var olduğu anlaşılır. Ayrıca Tigran Honentz Kilisesi'nin yazıtlarında da bu hamama ait bir kayıt vardır. Tigran Honentz'in vakfettiği akarlardan biri de bu hamam olmalıdır (Resim: 2).

Büyük oranda toprak altındayken Kemal Balkan ve Osman Sümer tarafından gerçekleştirilen 1965-1967 yılı kazı döneminde kısmen açığa çıkarılmış, ancak buradaki kazılara uzun süre ara verilmesi nedeniyle yeniden toprak altında kalmıştır. Fahriye Bayram tarafından yönetilen 2018 yılındaki kazı döneminde çalışmalara yeniden başlanarak hamamın doğusundaki hafriyatın temizlenmesine çalışılmıştır.

Tarafımızdan yürütülen 2020 yılı çalışmalarında ise yapının gün yüzüne çıkarılması ve restitüsyon-restorasyon projelerinin hazırlanarak koruma altına alınması amacıyla başlatılan çalışmalara ilk olarak hamamın batısında yer alan su deposundan başlandı. Bu alanda yapılan çalışmalarda su deposunun batı duvarındaki külhan bölümü tespit edildi. Ayrıca bu bölümde dolgu toprak tamamen boşaltılarak su deposundan halvet hücrelerine akışı sağlayan su sistemi ortaya çıkarıldı. Kuzey-güney yönde dikdörtgen planlı 7.50m.x2.20m. ölçülerindeki su deposunda toplamda 1.50m. derinliğe inilerek zeminin bulunmasıyla bu alandaki çalışmalar sonlandırıldı.

Kot seviyesinin altında kalan hamamın çevresi ve beden duvarlarının üzeri daha önceki kazıların hafriyat toprağıyla doldurulduğu için çökme riski oluşabileceğinden iç mekândaki kazı çalışmalarına son verildi. Bundan dolayı hamamın doğu ve güney taraflarındaki dolgu toprağını boşaltmaya yönelik çalışmalara başlandı. İlk olarak hamamın doğu tarafındaki dolgu toprağın tahliyesine başlanarak taraça şeklinde kuzeyden güneye doğru üç kademede seviye inme çalışmaları yapıldı. Birinci kademede 7.00m.x29.50m. ölçülerinde 0.65m. derinliğe, ikinci kademede 3.50m.x29.50m. ölçülerinde 0.85m. derinliğe ve üçüncü kademede ise 1.20m.x29.50m. ölçülerinde 1.80m. derinliğe inildi. Üçüncü kademede kuzey-güney doğrultuda 1.00m. kalınlığındaki doğu duvarı ortaya çıkarılarak bu duvarın güney duvar ile kesiştiği görüldü.

İkinci aşamada hamamın güney tarafındaki dolgu toprağın tahliyesine başlanmıştır. Bu alanda taraça şeklinde doğudan batıya doğru iki kademede seviye inme çalışmaları yapılarak birinci kademede 2.70m.x5.70m. ölçülerinde 0.50m. derinliğe, ikinci kademede ise 6.30m. x6.50m. ölçülerinde 0.50m. derinliğe kadar inildi (Resim: 3).

Selçuklu Büyük Hamamı (Buluntular)

Büyük Hamam'daki kazı çalışmalarında çok sayıda parçalı halde sırlı ve sırsız seramik, cam bilezik, kemik, metal öğe ve sikkeler ele geçirilmiştir. Sırsız ele geçirilen seramiklerde baskı teknikli bezemeler görülmektedir. Bezemelerin yapımında silindir ve damga mühür

kullanıldığı düşünülmektedir. Silindir mühürle birbirini tekrarlayan figürlü kompozisyonlar, damga mühürle ise figürlü kompozisyonları birbirinden ayıran basit geometrik ve bitkisel motifler yapılmıştır. Bu seramik parçalarından biri, üzerindeki figürlü süslemeleriyle dikkati çeker (Resim: 4). Bir bordür içerisinde cepheden iki boyutlu olarak tasvir edilen insan ve kuş figürü bulunur. Karşılıklı birbirlerine bakar şekilde tasvir edilen figürlerin bir elleri havada birleştirilmiş, bir elleri ise bellerindedir. Aralarında baklava motifi vardır. İnsan figürlerinin devamında; küçük başı, iki ibiği ve uzun kuyruğuyla tavus kuşu olabileceğini düşündüğümüz bir figür devam etmektedir. Birbirini tekrarlayan bu figürlerin arasını dikey yönde zikzaklar çizen geometrik bezemeler ayırmıştır. Ayrıca açmadan çok sayıda seramik kaplara ait pişmiş topraktan yapılmış kapak tutacağı ile birlikte kulplar ve dip parçaları ele geçirilmiştir. Lüster tekniğiyle bezenmiş, formu belli olmayan çok sayıda küçük seramik parçaları da bulunmuştur.

Cam buluntular arasında çapları 3cm.-7cm. , kalınlıkları 0.3cm.-0.9cm. olan çok sayıda düz ve burmalı bilezik parçaları ele geçmiştir. Bilezik parçaları mavi, yeşil, sarı, turkuaz, kahverengi ve siyah beyaz iki renkli olarak çok geniş renk çeşidiyle karşımıza çıkar. Çok sayıda ortası delikli küçük boyutlarda boncuk parçalarına da rastlanmıştır. Ayrıca açmadan cam eşyalara ait kulp, ağız ve dip parçaları ile kırık şişe parçaları da ele geçirilmiştir.

Hamamın güneyindeki çalışmalarda yüzeye yakın yerde pirinç malzemeden yapılmış bir sürahi ve bir bardak bulunmuştur. Sürahinin gövde kısmında kırıklar olup bardak sağlam olarak ele geçirilmiştir. Sürahinin yüksekliği 12.1cm., genişliği ise 7cm.dir. Bardağın yüksekliği 3.6cm., genişliği 3.4cm.dir. Çıkarılan sürahi ve bardağın 18-19. yy.a ait olabileceği düşünülmektedir (Resim: 5).

Hamamdaki 2020 yılı kazı çalışmalarında 81 adet bronz sikke buluntusuna rastlanmıştır. Bu sikkelerin çapları değişkenlik gösterse de birbirine yakın ölçülerdedir. 81 adet sikkenin çapları 1.3-3.3cm. aralığındadır. Aşırı korozyona uğrayan sikkelerin sadece 19'u tanımlanabilmiştir. Nitelikli olan üç sikke ise envantere alınmıştır. Envantere alınarak Kars Müze Müdürlüğü'ne teslim edilen üç sikkeden birincisinin çapı 2.3cm.dir. Ön yüzündeki imparator figürü ayakta olarak işlenmiş ve sağ elinde asa, sol elinde ise küre üstünde bir haç ile işlenmiştir. İkinci sikkenin çapı 2.6cm.dir. Ön yüzünde portre, arka yüzünde ise dört satır lejant vardır. Üçüncü sikkenin çapı 3.1cm.dir. Ön yüzünde imparator cepheden işlenmiş, arka yüzünde bir haç motifi ve her iki kolu altında iki sıra lejand bulunmaktadır.

Hamamdaki çalışmalarda ortaya çıkarılan önemli taş buluntular arasında taş bir kemer parçası bulunmaktadır. Yüksekliği 40cm., genişliği 57cm., kalınlığı 18cm.dir. Kemer yüzeyi lotus palmet dizisi ile bezenmiştir. 12-13. yy.a ait olabileceği düşünülmektedir. İkincisi ise 50cm. uzunluğunda ortaya çıkarılan üzerinde bitki motifleri bulunan blok bir taştır.

Selçuklu Çarşısı

Aslanlı Kapı'dan başlayarak Ebu'l Muammeran Camii'ne ve buradan Ebu'l Menûçehr Camii'ne kadar ulaşan yaklaşık 900m.lik yol, Ani'nin en canlı ticari hayatının yaşandığı

bir aks olarak karşımıza çıkar (Resim: 6). Bagratunî veya Gürcü Krallığı Döneminde inşa edilen hiçbir anıtsal eserin bu yol aksı üzerinde yer almaması, tam aksine Selçuklu Devrine ait iki önemli caminin doğrudan bu yol üzerine konumlandırılması, çarşının Selçuklu eliyle inşa edildiği ve şenlendirildiğini ortaya koyar. Burası 11. yy. sonlarından başlayarak 12. yy. boyunca ekleme ve yenilemelerle sürekli değişen ve gelişen dinamik bir çarşı niteliğine sahiptir. Hatta daha sonraki yüzyıllarda bile, belki de kentin terk edildiği son güne kadar az da olsa canlılığını devam ettirebilmiştir.

Nikolai Y. Marr'ın 1907 yılındaki kazı çalışmaları ve ardından Beyhan Karamağaralı yönetiminde gerçekleştirilen kazıların 1991-1994 yıllarında yapılan çalışmalarından haberdar olduğumuz çarşının Aslanlı Kapı ile Ebu'l Muammeran Camii arasında kalan bölümünden sadece yaklaşık 150m.lik bir alan açılabilmiştir. Burası, Selçuklu hanının bulunduğu bölgedir.

Caminin kuzeyinde kalan doğu ve batı kanattaki dükkânların kazısı ise 2007-2009 yıllarında Yaşar Çoruhlu tarafından yürütülmüştür. Cami minaresinden kuzeye doğru devam eden bu alan, Arnavut kaldırımı şeklinde taş döşeli bir yolun doğu ve batısındaki mekânlardan ibarettir. Bu yol güneye doğru devam ederken, maalesef minarenin yere düşen kalıntıları nedeniyle kapanmıştır. Yolun güney taraftan her iki yanında dükkân ve atölyeler, kuzey ucunun batı kanadında ise şehir içi hanı bulunur. Bu mekânların önüne yer yer oturma sekileri, hayvanlar için su yalakları ve kuşlar için su içme çanakları yerleştirilmiştir.

Ebu'l Muammeran Camii minare kalıntılarının kestiği çarşı yolu ise buradan başlayarak güneye doğru devam eder. Bu kısımdaki batı kanadın kazı çalışmaları yine Beyhan Karamağaralı tarafından 2000-2003 yıllarında gerçekleştirilmiştir.

Önceki kazı sezonlarında yapılan çalışmaları bütünlemek amacıyla 2020 yılında çarşının doğu kanadında yeni kazı çalışmaları başlatılmıştır (Resim: 7-8). Öncelikle açılmayan bölgelere yoğunlaşarak çarşıya bütün bir hüviyet kazandırmak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda güneyden kuzeye doğru yapılan kazılarda ortaya çıkarılan mekânlara sırasıyla D/K-1 (Selçuklu Çarşı Mescidi) ve D/K-2 isimleri verilmiştir.

Selçuklu Çarşı Mescidi (D/K-1 Mekânı)

En üstteki katmandan kuzey-güney doğrultuda kademeli bir şekilde 1.50m. derinliğe kadar inilerek burada 9.75m.x5.75m. ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir mekân ortaya çıkarıldı (Çizim: 1, Resim: 9). Güney duvarı ortasındaki mihrap nişinin varlığıyla aslında burasının bir mescit olarak inşa edildiği ortaya konuldu ve çarşı içerisinde yer almasından dolayı "Çarşı Mescidi" olarak adlandırıldı. Kazı sonucu çıkan izler, kuzey-batı köşesinde sokağa açılan bir kapısının olduğunu ortaya koyar. Burada tespit edilen iç bükey formlu bir bordür taşı, nitelikli bir kapıya sahip olduğuna işarettir. Ayrıca kapının eşiğine de ulaşılmıştır. Bu kapının karşı simetriğinde, muhtemelen burada da devam eden bir sokağa açılan ikinci bir tali kapısı daha vardır. Mescit üzerinin nasıl bir örtü sistemine sahip olduğu belli değildir. Ancak kazı sırasında bulunan çok sayıda siyah renkli iri mukarnaslı

taşlar, mukarnaslı bir tonozla örtülü olabileceğini düşündürür. Kıble duvarındaki hafif batıya kaydırılmış olan taş mihrabı belirli bir yüksekliğe kadar sağlam kalabilmiştir (Resim: 10). İki yandan iç bükey ve düz silmelerden oluşan bordürlerle sınırlandığı anlaşılır. Niş içerisi düzdür ve burada da düz ve iç bükey formlu bir silmeyle hareketlilik sağlanmıştır. Mescidin beden duvarları ile mihrabında düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır.

D/K-2 Mekânı

Burası doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen iki mekândan oluşur. Mekânın girişi batıdaki odanın güneyindendir. Duvar kalınlığı 0.65m.dir. Batıdaki odasına açılan kapı 1.0m. ölçüsünde olup iki basamakla aşağı inilir. Bu oda 4.70m.x4.70m. ölçülerinde kare bir alandan oluşur (Resim: 11). Odanın kuzeybatı köşesinde etrafı seki ile çevrelenmiş bir tandır ortaya çıkarılmıştır. Sekinin doğu ve güney duvarı, yapının kuzey duvarı ve batı duvarı ile kesişmekte olup 2.50m.x2.60m. ölçülerinde, 0.70m. yüksekliğindedir. Sekinin merkezine konumlandırılan tandır ise üst seviyeden 0.90m. çapında, tandırın cidarı ise 0.03m. dir. Sekinin güneydoğu köşesinde 0.50m.x0.33m. ölçülerinde, 0.75m. derinliğinde bir kuyu ortaya çıkarılmıştır. Bu kuyunun tandırın havalandırma bacasına ait olduğunu düşünülse de bağlantısı tespit edilememiştir. Kazı çalışmaları sonunda zarar görmemesi için tandırın üzeri toprakla doldurularak jeotekstil malzemeyle kapatılmıştır.Doğu odayla batı odayı birbirinden ayıran 0.70m. kalınlığında 3.65m. uzunluğunda bir duvar ortaya çıkarılmıştır. D/K-2 mekânının doğusunda yer alan bu odaya giriş, batı odanın güneyinden açılan bir kapı ile sağlanmaktadır. Kapı açıklığı 1.07m. , mekân ise 6.50m.x5.15m. ölçülerindedir. Bu odada yapılan kazı çalışmaları sonucunda doğuya açılan bir kapı, bir sarnıç, bir ocak, bir tandır ortaya çıkarılmıştır (Resim: 12). Doğuya açılan kapı diğer kapılarla aynı eksen üzerinde yer alır ve açıklığı ise 1.06m.dir. Odanın kuzeydoğu köşesinde yer alan sarnıcı 2.80m.x1.90m. ölçülerindedir. Bu alanın üzeri çökmüş durumda olup duvar kalınlığı 0.64m. dir. İçerisindeki izler, burasının sıvalı olduğunu gösterir. Odanın ortasında yer alan 1 No.lu ocak ile kuzeybatısında yer alan 2 No.lu ocağın çapı 0.44m., cidarı 2.5cm., ağız kalınlığı ise 7.5cm. dir.

Selçuklu Çarşısı (Güney Açması)

2020 kazı çalışmaları sırasında Selçuklu Çarşısı'nın doğu blokunun kuzey yönünde yürütülen kazı çalışmasına ek olarak yine çarşının doğu blokunun güney yönünde "Selçuklu Çarşısı G Açması" olarak adlandırılan yeni bir alan açılmıştır.

Kuzey-güney doğrultusunda üst katmandan başlanıp kademeli olarak zemine inme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. İlk olarak 3.55m.x5.00m. ölçülerine sahip bir alanda başlatılan kazı çalışması dönem sonunda 12.00m.x6.04m. ölçülerine ulaşmıştır. Çalışma alanının doğu yönünde yer alan dolgu toprak seviyesinden 3.00m. , batı yönde yer alan duvar seviyesinden ise 1.64m. derinliğe inilerek zemin seviyesi tespit edilmiştir. Seviye inme çalışmaları sırasında farklı katmanlarda doğu-batı ve kuzey-güney yönünde uzanan ve bir mekân oluşturabilecek duvar kalıntılarına rastlanmıştır. Kazı çalışmaları sonunda bu duvarların farklı boyutlarda

dört mekân oluşturduğu ortaya çıkarılmış, fakat herhangi bir kapı açıklığına rastlanmamıştır.

Selçuklu Çarşısı (Buluntular)

Buradaki çalışmalarda çok sayıda parçalı halde sırlı ve sırsız seramik, cam bilezik, kemik, metal öğeler ve sikkeler ele geçirilmiştir. Ele geçirilen seramik parçalarından biri, üzerindeki figürlü kompozisyon ile önemlidir. Bir bordür içerisinde cepheden iki boyutlu olarak tasvir edilen insan ve aslan figürü yer alır. Karşılıklı birbirine bakar şekilde tasvir edilen iki aslan figürünü, ortada iki yanında yapraklardan oluşan ince bir dal ayırmıştır. İnce vücutlu, küçük başlı bu figürlerin ön ayaklarından biri ile kuyrukları havaya kalkık biçimde tasvir edilmiştir. Sahnenin devamında ise bir kolu dirsekten 90 derece bükülmüş yukarı bakar şekilde, diğer kolu ise yine aynı açıyla dirsekten bükülmüş aşağı doğru bakar şekilde tasvir edilen insan figürü yer almaktadır. Açma içerisinde çok sayıda pişmiş topraktan yapılmış kandil ele geçirilmiştir. Bunların genelde kıvrımlı bir altyapı üzerinde yuvarlak ağızlı forma sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca seramik kaplara ait pişmiş topraktan yapılmış kapak tutacağı ile birlikte kulplar ve dip parçaları ele geçirilmiştir. Lüster tekniğiyle yapılmış, küçük boyutlarda, formu belli olmayan kitabeli ve kitabesiz az sayıda seramik parçaları da bulunmuştur.

Cam buluntular arasında çapları 3-7cm. , kalınlıkları 0.3cm.-0.9cm. ölçülerinde düz ve burmalı bilezik parçaları vardır. Bunlar mavi, yeşil, sarı, turkuaz, kahverengi ve siyah renklerde çok geniş renk çeşidiyle karşımıza çıkmıştır. Ayrıca çok sayıda cam eşyalara ait tanımlanamayan obje, ağız ve kaide parçaları ele geçirilmiştir.

Çalışmalarda 16 adet bronz sikke buluntusuna rastlanmıştır. Bu sikkelerin çapları değişkenlik gösterse de birbirine yakın ölçülerdedir.

Selçuklu Konutları (2 No.lu)

Ebu'l Menûçehr Camii'nin güneyinde hem doğu set üzerindeki Arpaçay'a nazır hem de bunun batısındaki diğer konutlar, caminin batısındaki III. Aşot surlarına dayanan konutlar ile bütünleşik bir mahalle görünümü sunar (Çizim: 2, Resim: 13). 2 No.lu konuttaki kazı çalışmalarına ilk kez 1992-1995 yıllarında Beyhan Karamağaralı tarafından başlanılmıştır. Kazılar daha sonra 2006-2009 yılları arasında ise Yaşar Çoruhlu tarafından yürütülmüştür. Buradaki kazı çalışmalarına 2020 yılından beri Muhammet Arslan tarafından yürütülen yeni dönem kazılarıyla devam edilmektedir. Hem caminin güneyindeki Arpaçay'a bakan doğu set üzerindeki hem de bu setin batı karşısındaki odaların açılmasına devam edilmiştir. Buradaki kazılar ile mahalle bütününün tamamen ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Yaşar Çoruhlu'nun "Ani'deki zengin bir tüccar ya da beyin konağı" ve hatta "bir malikâne yahut bir saray" olarak nitelediği konutun kesin yapım tarihi bilinmese de, 12. yüzyılda Selçuklu Devrinde inşa edildiği ve ilerleyen dönemlerde sık sık yapılan ekleme ve değişikliklerle genişleyerek şekil değiştirdiği söylenebilir.

Ebu'l Menûçehr Camii'nin yol aşırı batısından başlanılan kazı çalışmaları, önceki kazı

sezonlarının devamı olarak güneyden kuzeye doğru başlatılmıştır. Bu alandaki açmalar sırası ile B-1, B-2, B-3, B-4 ve B-5 olarak kodlanmıştır (Resim: 14).

B-1 Mekânı

Mevcut açılmış durumu ile konut yapısının bir parçası olan alan, kuzey-güney doğrultuda 3.57m. , doğu-batı doğrultuda 3,42m. ölçülerinde ortaya çıkarılmıştır. Yapının derinliği 1.94m. , duvar kalınlığı 0.55m. olarak tespit edilmiştir. Mekânın güneydoğu köşesinden yola açılan bir kapı, güneybatı köşesinden ise konutlarla bağlantılı olduğu düşünülen bir odaya açılan kapı ortaya çıkarılmıştır. Zemini sal taşlarıyla döşelidir.

B-2 Mekânı

Yapılan çalışmalarda kademeli bir şekilde, kuzey-güney doğrultuda 3.60m., doğu-batı doğrultuda 3.78m. ölçülerinde ve 2.32m. derinliğe inilerek yeni bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Mekânın güneydoğu köşesinde yola açılan bir kapı, batısında ise konutlarla bağlantılı olduğu düşünülen bir odaya açılan kapı ortaya çıkarılmıştır.

B-3 Mekânı

Üst katmandan başlanıp kademeli olarak zemine inme çalışmaları gerçekleştirilmiş ve sonunda 1.85m. derinliğinde 3.75m.x3.12m. ölçülere ulaşmıştır. Bu alanın kuzey duvarına, çökme tehlikesine karşı istinat duvarı örülmüştür. Zemininin sal taşlarıyla döşeli olduğu görülmüştür.

B-4 Mekânı

Doğu-batı doğrultuda 8.50m. boyunda, kuzey-güney doğrultuda 2.62m. enindeki alanda kazı çalışmaları yapılmıştır. Yapılan seviye inme çalışmaları sonucunda açmanın en yüksek duvarından zemin seviyesine 2.10m. kadar inilmiştir. B-4 mekânında yapılan kazı çalışmaları sonucunda 0.83m.x0.80m. ölçülerinde, 0.45m. , çapında 0.15m. kalınlığında yekpare taştan yapılan kuyu ağzı, iki taşın karşılıklı konumlandırılması ile yapılan basit bir ocak, 0.82m. uzunluğunda, 0.28m. kalınlığında ve 0.43m. derinliğinde karşılıklı simetrik olarak bulunan ve bir taçkapıya ait olduğunu düşündüğümüz iki adet mimari eleman ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca mekânın güney duvarına bitişik, zemin seviyesinde 0.15m. yükseklikte, 0.52m. kalınlığında duvar ortaya çıkarılmıştır. Mekânın kuzeybatı köşesinde ve kuzey duvarının batı yönünde ise birer giriş açıklığı tespit edilmiştir. Batı yönde bulunan kapı açıklığının konutlarla bağlantılı olduğu düşünülmektedir.

B-5 Mekânı

Doğu-batı doğrultusunda uzanan 6.00m.x5.80m. ölçülerinde dikdörtgen planlı tek bir odadan oluşmaktadır. Mekânın en yüksek duvarından zemine doğru 1.60m. derinliğinde seviye inme çalışması yapılmıştır. Güneybatı köşesinde 0.93m. genişliğinde B-4 mekânına

açılan bir kapı açıklığı yer almaktadır. Kuzeybatı köşesinde ise henüz kazı çalışması yapmadığımız alana açılan 1.20m. genişliğinde bir kapı açıklığı daha yer almaktadır. Bu kapı açıklıkları kuzey-güney doğrultuda aynı eksendedir. Odanın batı duvarında, eksenden hafif kuzeye yönlü bir ocak nişi ortaya çıkarılmıştır. Bu ocak nişinin uzunluğu 0.70m., açıklığı 0.36m., derinliği 0.15m. ve yüksekliği ise 1.80m.dir. Ayrıca mekânın batı duvarında yer alan ocak nişinin 1m. güneyinde 0.18m. genişliğinde, 0.22m. yükseklikte ve 0.08m. derinliğinde bir kandil nişi bulunmaktadır.

Selçuklu Konutları (2 No.lu) (Buluntular)

Çalışmalarda çok sayıda parçalı halde sırlı ve sırsız seramik, cam bilezik, kemik ve sikkeler ele geçirilmiştir. Baskı tekniğinde sırsız ele geçirilen seramiklerde bazı bezemeler görülmektedir. Daha çok figürlü olan seramiklerden biri bordür içerisinde aslan, kuş ve insanlardan oluşan bir bezemeye sahiptir (Resim: 15). Karşılıklı birbirine bakar şekilde tasvir edilen iki insan figürünü, ortada ince bir dal ayırmıştır. İnsan figürlerinin bir kolu ve bir bacağı yukarı bakar şekilde, diğer bacak ve kolları arka tarafta aşağı yönlü dans eder şekilde tasvir edilmiştir. Bu sahnenin devamında ortada uzun kaide üzerinde bir çanağın iki yanında birbirine bakar şekilde simetrik olarak kuş figürleri yer almaktadır. Kuşların gagaları çanağın üzerinde tasvir edilmiştir. Kuşların kanatları daha ayrıntılı olarak işlenmiştir. İnce vücutlu aslan ise ön ayaklarından biri ile kuyruğu havaya kalkık biçimde tasvir edilmiştir. Bu sahnenin devam ettiği kırık olan seramikten anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

ARSLAN, Muhammet, "Kars'ta Bilinmeyen Bir Ortaçağ Kümbeti", *Yaşar Erdemir'e Armağan: Sanat Tarihi Yazıları*, Editörler: Osman Kunduracı-Ahmet Yavuzyılmaz, Konya 2019, s. 655-668.

BALKAN, Kemal, "Ani'de İki Selçuklu Hamamı", *Anadolu (Anatolia)*, XII, Ankara 1970, s. 39-81.

BALKAN, Kemal, "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Adı Anılan İki Ani Parası", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, Konya 1982, s. 47-55.

BALKAN, Kemal-SÜMER, Osman, "1965 Yılı Ani Kazıları Hakkında Kısa Rapor", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XIV/1-2, Ankara 1967, s. 103-118.

BAYRAM, Fahriye, "Ani Kazıları (2012-2016)", *39. Kazı Sonuçları Toplantısı*, I, 22-26 Mayıs 2017 Bursa, Bursa 2018, s. 133-150.

BAYRAM, Fahriye, "Ani Ören Yeri Kazıları-2017", *40. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, 07-11 Mayıs 2018 Çanakkale, Ankara 2019, s. 85-96.

ÇORUHLU, Yaşar, "Yeni Dönem Ani Kazıları 2006-2007 Çalışmaları", *30. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, 26-30 Mayıs 2008 Ankara, Ankara 2009, s. 301-326.

ÇORUHLU, Yaşar, "Kars/Ani Kazıları 2008 Yılı Çalışmaları", *31. Kazı Sonuçları Toplantısı*, III, 25-29 Mayıs 2009 Denizli, Ankara 2010, s. 145-178.

ÇORUHLU, Yaşar, "2008 Dönemi Ani Kazılarında Ortaya Çıkarılan İnsan ve Hayvan Figürlü Keramik Kaplar Üzerine Değerlendirmeler", *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 14-16 Ekim 2009/Denizli, İstanbul 2010, s. 185-196.

ÇORUHLU, Yaşar, "Kars/Ani Kazıları 2009 Yılı Çalışmaları", *32. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, 24-28 Mayıs 2010 İstanbul, Ankara 2011, s. 178-197.

ÇORUHLU, Yaşar, "İpek Yolu Şehri Ani ve Ani Kenti Kazıları (2006-2009)", *II. Uluslararası Ahlat-Avrasya Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu*, 25-27 Eylül 2013 Ahlat-Bitlis, İstanbul 2014, s. 143-157.

KARAMAĞARALI, Beyhan, "1991 Ani Kazıları", *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, 25-29 Mayıs 1992 Ankara, Ankara 1993, s. 509-538.

KARAMAĞARALI, Beyhan, "1992-1994 Ani Kazıları", *XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, 29 Mayıs-02 Haziran 1995 Ankara, Ankara 1996, s. 493-512.

KARAMAĞARALI, Beyhan, "1995 Ani Kazısı", *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, 27-31 Mayıs 1996 Ankara, Ankara 1997, s. 577-589.

KARAMAĞARALI, Beyhan, "Ani Tarihi ve Kazılarına Toplu Bakış", *Sanat Tarihi Dergisi*, S. IX, İzmir 1998, s. 37-42.

KARAMAĞARALI, Beyhan, "1998 Ani Kazısı", *21. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, 24-28 Mayıs 1999 Ankara, Ankara 2000, s. 431-438.

KARAMAĞARALI, Beyhan, "2000-2001 Yılı Ani Kazısı", *24. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, 27-31 Mayıs 2002 Ankara, Ankara 2003, s. 233-242.

KARAMAĞARALI, Beyhan, "2002-2003 Ani Kazıları", *26. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, 24-28 Mayıs 2004 Konya, Ankara 2005, s. 311-318.

KARAMAĞARALI, Beyhan-YAZAR, Turgay, "Ani Kazısı Buluntuları", *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, İstanbul 2007, s. 122-131.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, "Selçuklular'ın Ani'yi Fethi ve Buradaki Selçuklu Eserleri", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. II (1970'ten ayrıbasım), Ankara 1971, s. 111-139.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Kars Tarihi*, İstanbul 1953.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Kars-Arpaçay Boyları Eski Merkezi Ani Şehri Tarihi (1018-1236)*, Ankara 1982.

KÖKTEN, İ. Kılıç, "Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor", *Belleten*, VII/27, Ankara 1943, s. 601-613.

KÖKTEN, İ. Kılıç, "Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları", *Belleten*, VIII/32, Ankara 1944, s. 659-680.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, "Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleten*, VII/27, Ankara 1943, s. 379-521.

MARR, N., "Raskopki v Ani v 1904 Godu", *İzvestiya, İmperatorskoy Arheologiçeskoy Komissii*, St. Petersbourg 1906, s. 73-94.

MARR, N., "Ani, La Ville Armenienne En Ruines, D'apres Les Fouilles De 1892-1893 Et De 1904-1917", *Revue Des Etudes Armeniennes*, Tome I, Fascicule 4, Paris 1921, s. 395-410.

MARR, N. Y., Ani Knijnaya İstoriya Goroda i Raskopki na Meste Gorodişça, Moskova 1934.

Resim 1: Aslanlı Kapı D-5B Açması lüster tekniğindeki seramik parçası (2019 sezonu).

Resim 2: Selçuklu Büyük Hamamı kazı öncesi görünümü (2020 sezonu).

Resim 3: Selçuklu Büyük Hamamı kazı sonrası görünümü (2020 sezonu).

Resim 4: Selçuklu Büyük Hamamı figürlü seramik buluntusu (2020 sezonu).

Resim 5: Selçuklu Büyük Hamamı sürahi ve bardak buluntusu (2020 sezonu).

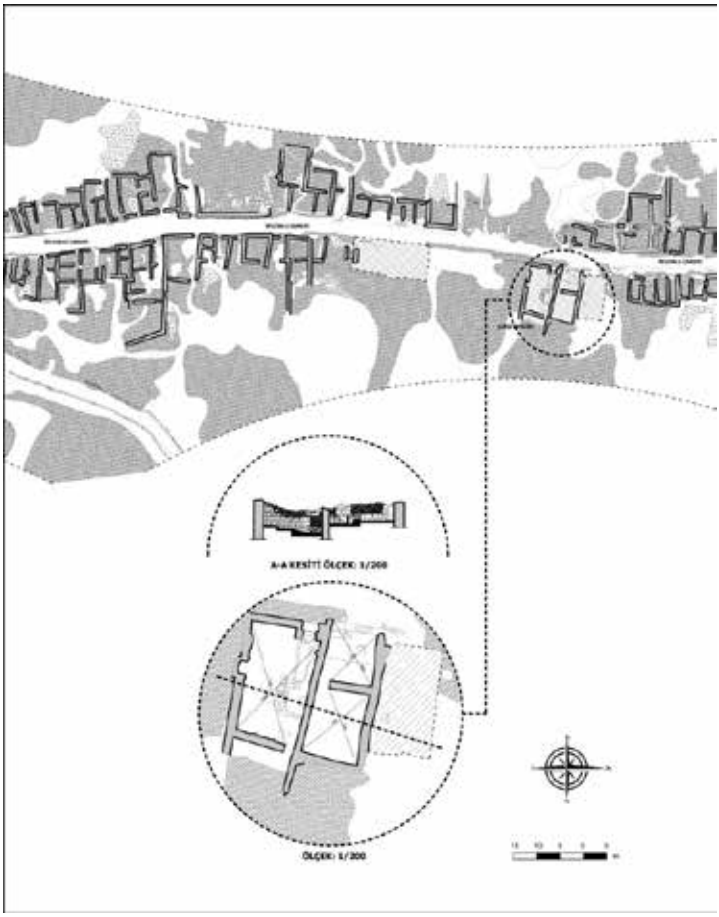

Resim 6: Selçuklu çarşısı genel görünümü (2020 sezonu).

Resim 7-8: Selçuklu çarşısı kazı ve temizlik öncesi ve sonrası genel görünümü (2020 sezonu).

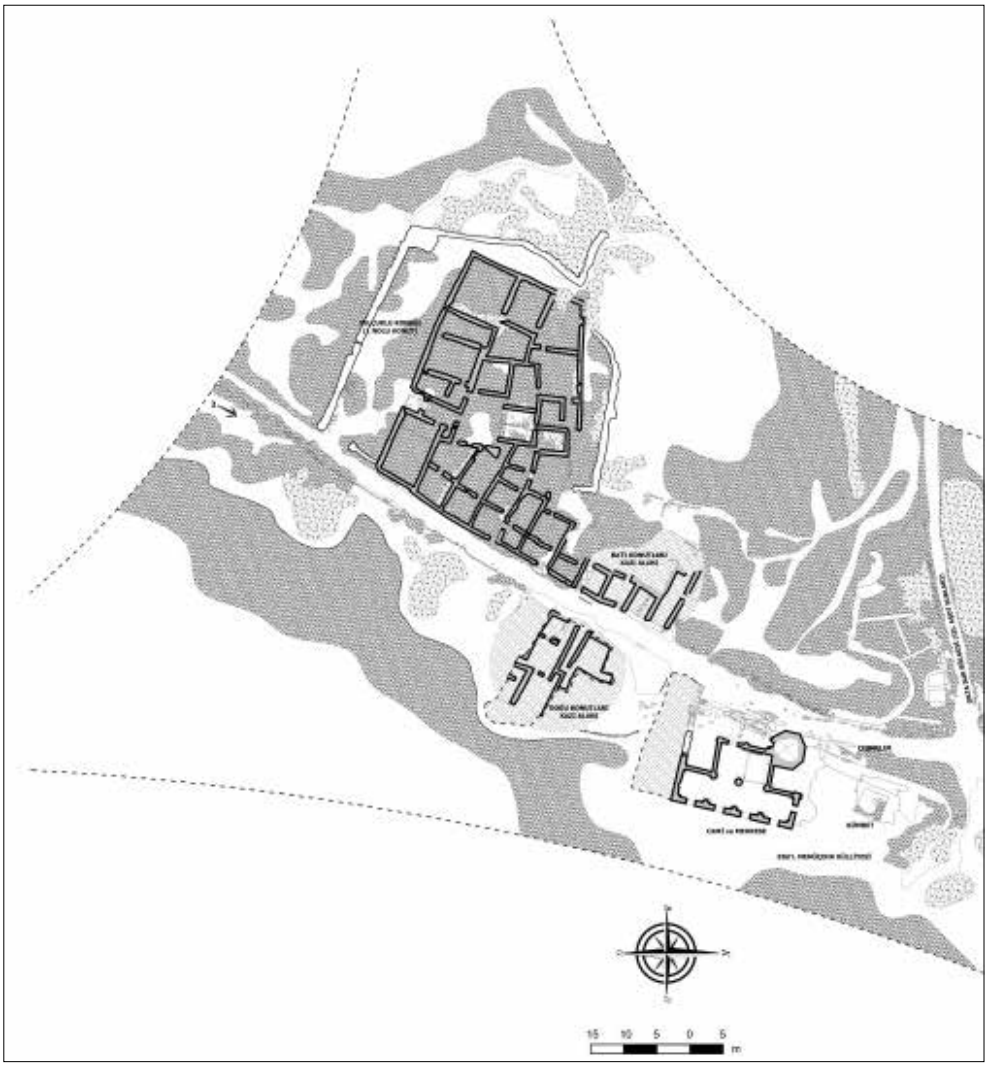

Çizim 1: Selçuklu Çarşı Mescidi planı (2020 sezonu) (Esra ve Semih Yılmaz).

Resim 9-10: Selçuklu Çarşı Mescidi ve mihrabının kazı sonrası genel görünümü (2020 sezonu).

Resim 11-12: Selçuklu Çarşı D/K-2 Mekânı kazı sonrası genel görünümü (2020 sezonu).

Çizim 2: Selçuklu konutları (2 No.lu) planı (2020 sezonu) (Esra ve Semih Yılmaz).

Resim 13: Selçuklu konutları (2 No.lu) genel görünümü (2020 sezonu).

KUBADABAD SARAY KÜLLİYESİ KAZISI2019-2020 YILI ÇALIŞMALARI

Muharrem ÇEKEN*

Alptekin YAVAŞ

Gökhan MERİÇ

2019 YILI ÇALIŞMALARI

2019 yılı sezonu Kubadabad Saray Külliyesi Kazı ve Onarım Çalışmaları 03.07.2019 tarihinde başlamış; 30.09.2019 tarihinde envanterlik ve etütlük eserlerin Konya Müze Müdürlüğüne teslim edilip, kazı evi depolarının kapatılmasıyla son bulmuştur.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Ankara Üniversitesi adına Doç. Dr. Muharrem Çeken başkanlığında kazı heyeti üyeleri Doç. Dr. Alptekin Yavaş (kazı başkan yardımcısı), Prof. Dr. Bozkurt Ersoy, Prof. Dr. Bekir Eskici, Dr. Öğr. Üyesi Rüstem Bozer, Doç. Dr. Tolga Bozkurt, Dr. Öğr. Üyesi Mesut Dündar, Doç. Dr. Serkan Sunay, Araş. Gör. Gökhan Meriç, Araş. Gör. Bahar Özdemir, Koruma ve Onarım Uzmanı Döndü Kılınç, Sanat Tarihçi Berk Can Bayraktar, Sanat Tarihçi Sıla Yamanlar, Sanat Tarihçi Gizem Çetin; Kültür ve Turizm Bakanlığı Temsilcisi Kırşehir Müzesinden Mehmet Göktürk katılmıştır. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü'nden lisans düzeyinde öğrenciler de çalışmalarımızda yer almışlardır.

Bu sezon çalışmalar Kültür ve Turizm Bakanlığı, Konya Büyükşehir Belediyesi ve Ankara Üniversitesinin sağladığı ödeneklerle yürütülmüştür.

2019 yılı Kubadabad Saray Külliyesi Kazı Çalışmaları; 1-Kazılar, 2-Kazı evindeki çalışmalar, 3- Küçük çaplı koruma, buluntuların değerlendirilmesi ve çevre düzenlemeleri olmak üzere üç ana başlık altında gerçekleştirildi.

1- Kazılar

Kubadabad Saray Külliyesi 2019 yılı kazı çalışmaları dört farklı alanda yürütüldü (Resim: 1, Çizim: 1). Birincisi, külliyenin güneybatısında, "Toprak Tol" olarak anılan Eski Çağ Höyüğü'nün kuzeybatı eteğindeki 15 No.lu Yapı'nın avlusunda, ikincisi Köşklü Hamam ve

* Doç. Dr. Muharrem ÇEKEN, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE, mceken@gmail.com

Doç. Dr. Alptekin YAVAŞ, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE, alptekinyavas@hotmail.com

Araş. Gör.Gökhan MERİÇ, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE, gkhnmerc@gmail.com

Üç Mekânlı Yapı çevresinde, üçüncüsü 8 No.lu Yapı çevresinde, dördüncüsü ise külliyenin batı kanadında 10 No.lu Yapı'nın kuzeyindedir.

15 No'lu Yapı'nın Avlusunda Gerçekleştirilen Kazılar

15 No.lu Yapı'nın kazısı, 2016 başlanıp 2017 çalışmalarıyla büyük oranda tamamlanmıştı. Güneybatıdan kuzeydoğuya doğru alçalan hafif eğimli arazi üzerine oturmuş yapı, 13.40m.x15.50m. ölçülerindeki dikdörtgen planlı bina ile bunun kuzeyinde, yaklaşık 13.50m.x19.90m. ölçülerinde bir alanı çevreleyen yamuk biçimli bir ön avludan müteşekkildir (Resim: 2, Çizim: 2). Avlu, külliyeyi güneyden ihata eden sur ile birleşir. Bu surdan avluya geçiş kuzeydoğu köşede yer alan bir açıklık ile sağlanır. Açıklığın batı kenarı düzgün kesme taşlı, buna karşın doğu kenarı düzensiz moloz taşlı olup batı kenara paralel biçimde uzanmaz. Ayrıca, avluyu doğudan ihata eden duvarın malzeme, inşa tekniği ve yapıya bitişme tarzı Selçuklu inşa karakterini taşımaz. Hem bu duvarı hem de avluya girişi sağlayan açıklığı tam olarak anlamak amacıyla; 83-Y, 84-Y, 85-Y, 86-Y, 83-Z, 84-Z, 85-Z, 86-Z plankarelerinde çalışılmıştır.

Avlunun doğusunda yürütülen çalışmalar -8,90m. kotunda başlamıştır. Bu duvarın -9,20m. kotunda yapının diğer duvarlarıyla doğal olmayan bir biçimde bitiştiği ve temelsiz olduğu tespit edilmiştir. Burada tespit edilen -9,50m. kotunda kuzey-güney doğrultulu, birbirine paralel, doğudaki 85cm. batıdaki 90cm. genişliğindeki harçlı duvarın içine iki künk hattının yerleştirildiği anlaşılmıştır (Resim: 3). Bu iki künk hattı avlunun güney cephesinin doğu köşeye yakın bölümünden başladığı, avluyu kuzey-güney hattı boyunca kat edip avlunun yukarıda bahsedilen açıklığına ulaştığı tespit edilmiştir. Söz konusu hattın güney duvarından girip doğu mekânı boyunca binayı kat edip tuvalete ulaştığı görülmüştür. Buradaki çalışmalar sırasında bir adet İslami sikke, çeşitli tiplerde sırsız seramik parçaları, küçük çini parçaları, bir adet nal ile muhtelif çiviler ve bazı madeni objeler ele geçmiştir. Ayrıca, çok sayıda Prehistorik Döneme ait seramik parçalarıyla karşılaşılmıştır.

Köşklü Hamam ve Üç Mekânlı Yapı'nın Çevresinde Gerçekleştirilen Çalışmalar

Buradaki çalışmalar külliyenin güneydoğu köşesinde yer alan ve önceki kazı dönemlerinde ortaya çıkarılmış, Köşklü Hamam ile Üç Mekânlı Yapı'nın arasında kalan ve halk arasında "Gürlevi" denen Selçuklu göletine doğru bakan alanda; 68-A, 68-B, 69-A, 69-B, 69-C, 69-D, 70-A, 70-AA, 70-C, 70-D, 70-E, 71-A, 71-D, 71-E, 71-F, 72-D, 72-E, 72-F, 73-E, 73-F,73-I, 74-F, 74-G, 74-H, 74-I isimli plankarelerde gerçekleştirilmiştir (Resim: 4, Çizim: 3).

Büyük Saray'dan başlayıp önce Küçük Saray'a daha sonra Üç Mekânlı Yapı'nın önünden Köşklü Hamam'a kadar ulaşan "İhtiram Yolu/Sekili Yol"un külliyenin göl kıyısındaki ana yapılarını ihata eden doğu suru boyunca devam ettiği önceki kazı dönemlerinde tespit edilmişti. Bu yılki çalışmalar, Üç Mekânlı Yapı'ya ulaşan bu yolun, başlangıç noktasını Köşklü Hamam'ın köşk kısmının kapısının önündeki sahanlık olduğunu göstermiştir. Söz

konusu yolun köşkün kapısı önünde başlayıp hamamın kuzey duvarına koşut biçimde, önce kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda; daha sonra Üç Mekânlı Yapı'nın güney uçtaki odasının kapısı önünde, doğu yönünde devam eder. Bu yolu içte sınırlayan duvar, aynı zamanda külliyenin ana yapılarını sınırlayan surdur. Surun bu bölümde yer alan üçgen kesitli payandalarından ikisi daha sonraki bir inşaat döneminde sura içten eklemlenen Üç Mekânlı Yapı'nın inşası sırasında doldurularak iptal edilmiştir. Bu anlamda, bugün Sekili Yol'u kuzeyden sınırlayan Üç Mekânlı Yapı'nın da sur ve İhtiram Yolu'ndan daha sonraki bir inşaat dönemine ait olmalıdır. Sekili Yol'un zemini, kısmen köşkün kapısı önündeki bölümde kalabilmiş, diğer bölümlerde tamamen ortadan kalkmış tuğla bir döşemeye sahiptir. İhtiram Yolu 150cm.-200cm. arasında değişen genişliktedir. Köşkün kapısı önünde gerçekleştirilen çalışmalar -mevcut bitişme tarzına bakarak- sonraki bir döneme ait olduğu anlaşılan doğu-batı doğrultulu bir duvarın İhtiram Yolu ile köşkü ayıracak biçimde, Gürlevi yönünde uzandığını göstermiştir (Resim: 5). Bu duvar, kesin tarihini bilemediğimiz, ancak "Sekili Yol"un işlevini yitirdikten sonra, muhtemelen Selçuklu Dönemi sonrası bir ekleme olmalıdır. Sekili Yol'un kazısı sırasında, önceki kazı sezonlarında 8 No.lu Yapı ve 10 No.lu Yapı'da tespit edilenlere benzer kare ve dairesel biçimli ocaklar ele geçirilmiştir. Bunlardan Köşklü Hamam'ın doğusunda 72-F plankaresinde bulunan dairesel formlu ocak, 55cm. çapında olup; büyük sırsız seramik parçaların boyuna yerleştirilmesiyle teşkil edilmiştir (Resim: 5). Ocağın içinde yanmış ahşap parçaları ile çevresinde kül izleri ele geçmiştir. 69-D plankaresindeki kare biçimli ocak ise 120cm.x90cm. ölçülerinde olup 22cm.x22cm. boyutlarındaki tuğlaların dikine yerleştirilmesiyle meydana getirilmiştir (Resim: 5). Çevresinde demir cürufu, çivi, temren ve form vermeyen çeşitli metal objeler bulunmuştur.Köşklü Hamam'ın cephelerinde gerçekleştirdiğimiz çalışmalarda, köşkün doğu, güney ve batı cephelerinin; ayrıca, surun köşkle bitiştiği bölümün, kesme taş kaplamalı olduğu anlaşılmıştır (Resim: 6).

8 No.lu Yapı Dışında Yürütülen Çalışmalar

Saray külliyesinin güney batısında yer alan 8 No.lu Yapı'nın önümüzdeki yıllarda gerçekleştirilmesi planlanan korumaya yönelik uygulamaları öncesi, batı ve güney cephelerini belirgin biçimde ortaya çıkarabilmek için 2018 kazı döneminde çalışmalara başlanmış, bu minvalde yapının güney ve batı dış cepheleri büyük oranda açılmıştı (Resim: 7, Çizim: 4). Bu yılki çalışmalarda ise batı surunun Batı Köşkü ile 8 No.lu Yapı arasında kalan bölümünü ortaya çıkarabilmek için; 62-S, 63-R, 63-P, 64-R, 64-P, 65-O, 65-P plankarelerinde çalışılmıştır. Büyük kaya formasyonları üzerine yükselen surun bu bölümünün büyük ölçüde tahrip olduğu, 130cm. kalınlığındaki surun yer yer çok inceldiği gözlemlenmiştir.

Buradaki çalışmalar sırasında; Ortaçağ ve Prehistorik Döneme ait çeşitli tipte sırsız seramik parçaları, sırlı seramik parçaları, çivi ve metal objeler, az sayıda cam parçası bulunmuştur.

10 No.lu Yapı'nın Kuzeyinde Yürütülen Çalışmalar

Külliyenin batı kanadı boyunca kuzey-güney doğrultusunda uzanan "8 No'lu Yapı" ve "Batı Köşkü ve hamamı" batı surunun doğu yüzüne içten bitişmiş iki yapıdır. Bu yapıların kuzeyinde, K. Otto-Dorn tarafından 10 No.lu olarak isimlendirilen kalıntı ise 2016-2018 yılları arasında kazılarak aydınlatılmıştı.

2018 yılında, 10 No.lu Yapı'nın kuzeybatı dış köşesine denk gelen 41-V ve 43-V plankarelerinden elde edilen veriler, batı surunun, Büyük Saray'a doğru kuzeydoğu-güneybatı yönünde devam ettiğini ortaya koymuştu. 2019 yılı çalışmaları bu surun devamının ortaya çıkarılması için; 34-S, 34-T, 34-U, 35-S, 35-T, 35-U, 36-S, 36-T, 36-U, 37-T, 37-U, 38-U, 39-T, 39-U, 39-V, 40-T, 40-U, 40-V, 41-T, 41-U, 41-V, 41-Y, 42-S, 42-T, 42-V, 42-Y plan karelerinde gerçekleştirildi (Resim: 8, Çizim: 5).

Büyük ölçüde kayalık bir arazi üzerinde yürütülen çalışmalar sırasında 42-V ve 42-Y plankarelerine denk gelen noktalarda sura dıştan paralel uzanan ve çeşitli noktalarda kırılma yaparak surla kesişen duvar parçalarına rastlanmış, tıpkı 15 No.lu Yapı'nın avlusunda olduğu gibi söz konusu duvar parçalarının altından künklerin geçtiği anlaşılmıştır (Resim: 9).

Batı suru üzerinde toprak harçlı duvarlarla teşkil edilmiş bölüntüler dikkati çeker. Bunlar, daha önceki yıllarda 10 No.lu Yapı'nın güneyindeki alanda da rastlanan moloz taş ve toprak harçla teşkil edilmiş geç döneme ait duvarlar olmalıdır. 37-U açmasında surun dış yüzeyinde, toprak harçlı duvarın güneyinde, -8,19m. kotunda, doğu-batı doğrultusunda uzanan dairesel formlu, benzerini 10 No.lu Yapı ve Köşklü Hamam çevresinde gördüğümüz türden bir ocağa rastlanılmıştır. Bu ocak, 129cm. çapında, 54cm. yüksekliğinde olan, sırsız seramik parçalarının boyuna dizilmesiyle oluşturulmuş, tabanında çeşitli boyutlarda tuğla parçaları kullanılmıştır (Resim: 9). Gövdenin üç tarafında, muhtemelen körük amacıyla kullanılmak üzere yuvalar açılmış, bunlardan, kuzeye bakan yuvada bu uygulama künklerle sağlanmıştır. Bu gibi özellikleriyle önceki kazı dönemlerinde tespit ettiğimiz örneklerle genel olarak formu ve malzemesi açısından paralel, Selçuklu dönemi sonrasına tarihlenebilecek bir ocak olmalıdır.

2- Kazı Evinde ve Arazide Yapılan Diğer Çalışmalar

Bu yıl ki çalışmalarda kazı ve geçici onarım çalışmalarının havadan ve yakın plan fotoğraf çekimleri yapılmıştır. Bunun dışında kazı çalışmaları sırasında ele geçirilen farklı durumlardaki eserler konservatör ekibimiz tarafından kazı evi atölyelerinde temizlenmiştir.

Yayın ve arşiv amaçlı olarak gerçekleştirilen fotoğraflama, çizim, günlük rapor ve notlarla elde edilen verilerin kayıt altına alınması gibi belgeleme çalışmaları kazı evi çalışmalarının esasını oluşturmuştur. Bunların yanı sıra, ele geçirilen çini, sikke, seramik ve cam buluntuların temizliği, seramiklerin tümlenmesi gibi çalışmalar konservatör ve öğrenciler tarafından gerçekleştirilmiştir. Kazı evi deposunda bulunan diğer etütlük eserler üzerinde çizim, fotoğraflama ve tasnif çalışmalarına devam edilmiştir. Yapılan tüm bu belgeleme çalışmaları

Unity programı kullanılarak hazırlanan "Kazı Veritabanı"na işlenmiştir. Ayrıca, 2019 yılında pilot uygulamasını gerçekleştirdiğimiz veri girişi, önümüzdeki yıllarda tüm kazı geçmişinin işlenmesiyle devam edecektir.

Depolarda önceki yıllarda ortaya çıkarılan etütlük buluntular, dönem, malzeme ve tür olarak gruplandırılmış ve depolanmıştır. 2019 yılında, 2016 yılından geriye doğru 1992 yılına kadar yeniden değerlendirilmiş ve düzenleme çalışması yapılmıştır.

2019 yılı kazı çalışmalarının gerçekleştirildiği alanlarda ortaya çıkan mimari kalıntılar ile külliyenin topografik ve coğrafi koordinatlarına uygun planlarını çıkarmaya yönelik olarak, arazide detaylı ölçümler yapılmış, mevcut binaların rölöveleri çıkarılmış, AutoCAD programlarında çizimleri tamamlanmıştır.

3- Küçük Çaplı Koruma, Buluntuların Değerlendirilmesi ve Çevre Düzenlemeleri

Kubadabad Saray Külliyesi'nde 2019 kazı sezonu boyunca bir yandan kazılar devam ederken, diğer yandan ören yeri içerisinde basit bazı onarım ve çevre düzenlemeleri de gerçekleştirilmiştir. Yıllardan beri kazılar sonucunda külliyenin belirli bölgelerinde yığınlar halinde birikmiş kazı toprağı ve taşlarının temizlenmesi için 2018 yılında başlanan çalışmalar 2019 yılında da sürdürülmüştür.

Geçen yıl başlanan 15 No.lu Yapı ile bu yıl Köşklü Hamam'ın doğu duvarındaki sıva iyileştirme ve konservasyon işlemleri, koruma uzmanı Prof. Dr. Bekir Eskici ve Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü öğrencileri tarafından gerçekleştirilmiştir. Duvarların ve zeminlerin zarar görmemesi için üzeri jeotekstil ile kapatılmış ve dış etkilerden korunması sağlanmıştır.

Bu yıl 2014'de bulunan ve konservasyonu tamamlanan 1 adet lüster tekniğindeki kâse ve 2018 yılında bulunan 1 cam bardağın birleştirme ve konservasyon işlemleri tamamlanmıştır. Kazılar sırasında Selçuklu, İlhanlı ve Osmanlı dönemleri tarihlenen envanterlik değerde 5 sikke (Resim: 10); 197 okunamayan etütlük mahiyette sikke ele geçirilmiştir. Bunlar konservatör tarafından temizlenerek Konya Müzesi'ne teslim edilmiştir.

Çiniler en yoğun buluntu grubunu oluşturur. Türkuaz renkli çini mozaik parçalarının yanı sıra türkuaz şeffaf sırlı ve siyah boyalı sıraltı teknikli sekiz köşeli yıldız ve dört köşeli yıldız çini parçaları; şeffaf renksiz ve boyalı sıraltı tekniğinde yapılmış sekiz köşeli yıldız ve dört köşeli yıldız çini parçaları dikkat çekici örneklerdir (Resim: 11).

Bir diğer buluntu grubu seramikler olup; kırık ve form vermeyen durumda ele geçirilmiştir. Bunlardan lüster ile şeffaf türkuaz ve lacivert sırlı siyah boyalı sıraltı tekniğindekiler öne çıkan örneklerdir.

Kırık vaziyetteki cam buluntular bardak, bilezik, pencere camı ve boncuk gibi farklı tür ve işlevlerde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar arasında 8 No.lu Yapı'nın batı duvarı dış sınırında ele geçen camlar form vermesi bakımından dikkat çekicidir (Resim: 12).

Metal buluntular arasında en yoğun grubu mıhlar (çiviler) ve temrenler oluşturur. Çivilerin bir bölümü *in-situ* durumunda ele geçmiştir. Ahşabı günümüze ulaşamamış hatıl yuvalarında tespit edilenlerin yanı sıra, az sayıda örnek kiremitler üzerinde bulunmuştur. Çiviler gibi diğer birçok madeni buluntunun yapısında zamanla oluşan korozyon sonucu bozulmalar meydana gelmiştir.

Kazı çalışmaları sonrasında ortaya çıkarın mimari kalıntılar, rölöveleri ve fotoğrafları alınarak belgelendikten sonra geçici koruma altına alınarak gerekli görülen yerler kapatılmıştır. Elde edilen buluntular da gerekli temizlik ve restorasyon işlemleri yapıldıktan sonra tasniflenerek listelenmiştir. Bunlardan envanterlik değer taşıyanları Konya Müzesi'ne teslim edilmiş; etütlük mahiyette olanlar kazı evi depolarında korumaya alınmıştır.

2020 YILI ÇALIŞMALARI

2020 yılı sezonu Kubadabad Saray Külliyesi Kazı ve Onarım Çalışmaları 22.07.2020 tarihinde başlamış; 08.09.2020 tarihinde envanterlik ve etütlük eserlerin Konya Müze Müdürlüğüne teslim edilip, kazı evi depolarının kapatılmasıyla son bulmuştur.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Ankara Üniversitesi adına Doç. Dr. Muharrem Çeken başkanlığında kazı heyeti üyeleri Doç. Dr. Alptekin Yavaş (1. Kazı başkan yardımcısı), Araş. Gör. Gökhan Meriç (2. Kazı başkan yardımcısı), Prof. Dr. Bozkurt Ersoy, Prof. Dr. İnci Kuyulu Ersoy, Prof. Dr. Mehmet Ekiz, Doç. Dr. Tolga Bozkurt, Sanat Tarihçi Gizem Çetin, Sanat Tarihçi Furkan Bilici, Sanat Tarihçi Hasan Çatı; Kültür ve Turizm Bakanlığı Temsilcisi/ Yetkili Uzmanı Afyonkarahisar Müzesi'nden Sanat Tarihçi Nergis Koçak katılmıştır. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümünden lisans düzeyinde öğrenciler de çalışmalarımızda yer almışlardır.

Bu sezon çalışmalar Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Ankara Üniversitesinin sağladıkları ödeneklerle yürütülmüştür.2020 yılı Kubadabad Saray Külliyesi Kazı Çalışmaları;

1- Kazılar,

2- Kazı evinde ve arazide yapılan diğer çalışmalar,

3- Küçük çaplı koruma, buluntuların değerlendirilmesi ve çevre düzenlemeleri olmak üzere üç ana başlık altında tatbik edildi.

1- Kazılar

Kubadabad Saray Külliyesi 2020 yılı kazı çalışmaları iki farklı alanda yürütüldü. Birincisi, külliyenin güneydoğusunda Köşklü Hamam ve Üç Mekânlı Yapı'nın çevresi, ikincisi ise "Toprak Tol" olarak adlandırılan Eski Çağ Höyüğü'nün kuzeybatı eteğindeki 15 No.lu Yapı'nın "D" mekânıdır.

Köşklü Hamam ile Üç Mekânlı Yapı Çevresinde Gerçekleştirilen Kazılar

Bu alandaki çalışmalar, külliyenin güneydoğu köşesinde yer alan "Köşklü Hamam" ile "Üç Mekânlı Yapı"nın arasında kalan ve halk arasında "Gürlevi" olarak adlandırılan Selçuklu göletine doğru genişleyen bir alanda; 72-B, 73-B, 72-C, 73-C plankarelerinde kazı çalışmaları gerçekleştirildi (Resim: 4, Çizim: 3).

Büyük Saray'dan başlayıp önce Küçük Saray'a daha sonra Üç Mekânlı Yapı'ya kadar ulaşan "İhtiram Yolu/Sekili Yol"un, külliyenin göl kıyısındaki ana yapılarını ihata eden doğu suru boyunca devam ettiği önceki kazı dönemlerinde tespit edilmişti. 2019 kazı çalışmalarıyla, "Üç Mekânlı Yapı"nın önünden kuzeye, Büyük Saray ve Küçük Saray'a doğru devam eden yolun, Köşklü Hamam'ın köşk kısmının önünden başladığı anlaşılmıştı. Yolu içten sınırlayan duvar, külliyeyi doğudan ihata eden surdur. Üç Mekânlı Yapı inşa edilirken doldurularak fonksiyonunu yitiren payandalar, ilk inşaat döneminde İhtiram Yolu'nu önce doğu, sonra kuzey kenarda söz konusu surun ihata ettiğini, bilahare Üç Mekânlı Yapı'nın inşası sırasında surun bu bölümünün iptal edildiğini ortaya koymuştu. Söz konusu yolun nihayetlendiği Köşklü Hamam'ın köşk kısmının kapı açıklığı önünde yürütülen çalışmalarda, yapının hamam bölümünün doğu duvarına yaslanan, 140cm. genişliğinde doğu-batı doğrultulu bir duvar tespit edilmişti. Bu duvarın bitişme tarzı; Sekili Yol ve surla bitişme tarzına bakarak Sekili Yol'un işlevini yitirdiği, muhtemelen, Selçuklu çağı sonrasına ait olduğu anlaşılmıştır. Bu yıl 72-B, 73-B, 72-C, 73-C plankarelerinde sürdürülen çalışmalarda, duvarın doğu yönünde mütemadi biçimde devam ettiği tespit edilmiştir (Resim: 13). Önümüzdeki kazı sezonlarında bu alanda yapılacak çalışmalar duvarın mahiyetini daha net biçimde anlamamızı sağlayacaktır.

15 No.lu Yapı'nın "D" Mekânında Gerçekleştirilen Çalışmalar

Bu yıl külliyenin güneydoğusunda yer alan ve kazısı önceki yıllarda tamamlanan 15 No.lu Yapı'nın üç boyutlu ortama (3D) aktarılabilmesi için drone ile fotoğraflama işlemi gerçekleştirilmiştir. Söz konusu yapının kazıları sırasında kuzeydoğu köşesindeki "D" mekânın zemininde pota çeliği üretiminde kullanılan pota parçalarına rastlanmıştı (Resim: 14). Bu konuda yapacağımız bir yayın için mekânda tekrar bir yüzey temizliği gerçekleştirerek, analiz için seramik potaların üretiminde kullanıldığını düşündüğümüz topraklar ve parça halindeki pota fragmanları toplanmıştır. Bu çalışmalar sırasında büyük oranda tahrip olmuş zemin seviyesinin 10cm. altında, çift başlı kartal ve kuş figürlü, sıraltı tekniğiyle üretilmiş çinilere de rastlanılmıştır.

2- Kazı Evinde ve Arazide Yapılan Diğer Çalışmalar

Bu yıl kazı ve geçici onarım çalışmalarının havadan ve yakın plan çekimleri yapılmış; yanı sıra buluntuların depoya kaldırılmadan önce ölçülerinin alınıp fotoğraflarının çekilmesi suretiyle belgelenmesi gerçekleştirilmiştir. Bu belgeleme çalışmalarıyla birlikte yayın ve arşiv amaçlı olarak çizim, günlük rapor ve notlarla elde edilen verilerin, kazı ekibi tarafından

oluşturulan kazı veri tabanına işlenmesi kazı çalışmalarının diğer bölümlerini oluşturmuştur.2019 yılında pilot uygulamasını yapmış olduğumuz kazı veri tabanına bilgi/belge aktarımı önceki kazı dönemlerini kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

Kazı evi depolarında önceki yıllarda ortaya çıkarılan etütlük mahiyetteki buluntuların tasnif çalışmaları büyük oranda tamamlanmıştır. Bu tasnif çalışmaları sırasında, kazı ekibimizce kazı veri tabanına yardımcı, QR kod yazılımına dayalı bir program oluşturulmuştur. Pilot uygulamasını 2019 yılında başladığımız, 2020 kazı sezonunda tamamlamış olduğumuz bu program, kazı depolarında bulunan Selçuklu Dönemine ait kasaların içeriğine (tür, malzeme bilgisi ve fotoğrafları gibi) mobil cihazlar yardımıyla ulaşılmasına olanak tanımıştır.

Kazı çalışmaları sırasında ele geçen farklı durumlardaki çini, sikke, cam, seramik gibi eserlerin temizliği; seramik ve cam gibi buluntuların tümlenmesi/bütünlenmesi gibi çalışmalar konservatör ekibimiz tarafından gerçekleştirilmiştir.

2020 yılı kazı çalışmalarının gerçekleştirildiği alanlarda ortaya çıkan mimari kalıntılar ile külliyenin topografik ve coğrafî koordinatlarına uygun planlarını çıkarmaya yönelik olarak, detaylı ölçümler yapılmış, ölçümlere dayalı elde edilmiş çizimler AutoCAD ortamında mevcut vaziyet planına aktarılmıştır.

Bu yılki çalışmaların en önemli bölümünü, insansız hava araçlarıyla (İHA) arazi ve mevcut yapıların fotogrametrik değerlendirmesi ile üç boyutlu (3D) modellerinin üretilmesine ilişkin arazide yapılan çalışmalar oluşturmuştur. Bu çalışmaların ilk denemesi kazı ekibimiz tarafından Kız Kalesi'nde adanın drone ile çeşitli açılardan (70°, 80°,90°), çok sayıda fotoğrafı çekilerek gerçekleştirilmiştir. Bu fotoğraflar dijital ortama aktarılarak CBS tabanlı programlar (ArcGİS, Global Mapper) yardımıyla topografik haritaları (DEM – Digital Elevation Map) oluşturulmuştur. Bu haritaların Cinema 4D, SketcUp, Autodesk Maya programlarıyla üç boyutlu modelleri hazırlanmaya başlanmıştır.

Külliyenin güneydoğusunda bulunan "Gürlevi" denen sunî göleti sınırlandıran duvarların göle doğru uzayan bağlantılarını bulmak; aynı zamanda "Kayıkhane"den göl içine uzanan duvarları tespit etmek amaçlı drone çekimleri yapılmış, bu çalışmalar sırasında göl kıyısından yaklaşık 100m. açıkta ve 2m. derinlikte bina kalıntılarına rastlanılmıştır. Göl altındaki bu görüntülerde, Kubadabad sit sınırları içinde yer alan biri dikdörtgen planlı büyük bir yapıya ait diğerleri kare ve dikdörtgen biçimli mekânlar şeklinde, düzgünce sıralanmış yapı kalıntıları açıkça görülmektedir (Resim: 15).Yaklaşık 1120m. rakımlı bugünkü göl seviyesinin çok daha altında bulunan bu yapıların ne olduğu ve inşa dönemi bu haliyle tespit edilememektedir. Tarihî kaynaklarda göl hakkındaki bilgiler araştırılmakta olup, önümüzdeki yıl yapılması planlanan su altı çalışmaları ile yapılar aydınlatılmaya çalışılacaktır.

3- Küçük Çaplı Koruma, Buluntuların Değerlendirilmesi ve Çevre Düzenlemeleri

Kubadabad Saray Külliyesi'nde 2020 kazı sezonunda Köşklü Hamam ve 15 No.lu Yapı'da geçtiğimiz yıllarda başlayan sıva iyileştirme ve konservasyon işlemleri, Kültür Varlık-

larını Koruma ve Onarım Bölümü öğrencileri tarafından yürütülmüştür. Köşklü Hamam'ın doğu duvarının dış yüzeyinde, sıvalarda meydana gelebilecek tahribatın önüne geçmek maksadıyla gerekli müdahaleler yapılarak, üzeri jeotekstil ile örtülmüş ve dış etkenlerden korunması sağlanmıştır.

Bu yılki buluntular arasında, Köşklü Hamam çevresindeki kazılarda ele geçirilmiş Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine tarihlenen 4 adet sikke; konservatörler tarafından temizlenerek Konya Müzesi'ne teslim edilmiştir (Resim: 10).

Çini buluntular en yoğun grubu oluşturmaktadır. Türkuaz renkli çini mozaik parçaları; şeffaf sırlı ve siyah boyalı sıraltı teknikli sekiz köşeli yıldız ve dört köşeli yıldız parçaları ele geçirilmiştir. Şüphesiz bunlar arasında en önemli örnekler 15 No.lu Yapı'nın "D" mekânında bulunan çift başlı kartal, kuş ve aslan figürleriyle bezenmiş sıraltı teknikli çinilerdir (Resim: 11).

Diğer yoğun buluntu gruplarını, form vermeyen sırlı ve sırsız seramik parçaları; dövme tekniğiyle üretilmiş temren ve çiviler ile madeni eserler; kırık parçalar halinde ele geçen bilezik, pencere camı olduğu anlaşılan cam buluntular; pota çeliği üretiminde kullanılan pota parçaları oluşturmaktadır.

Resim/Çizim 1: Kubadabad Sarayı 2020 kazı sezonu sonu, vaziyet planı.

Resim/Çizim 2: 15 No.lu Yapı hava fotoğrafı ve rölöve planı.

Resim 3: 15 No.lu Yapı'nın avlusuna geçişi sağlayan açıklık ve su hatları.

Resim 4/Çizim 3: Üç Mekânlı Yapı ve Köşklü Hamam hava fotoğrafı ve rölöve planı.

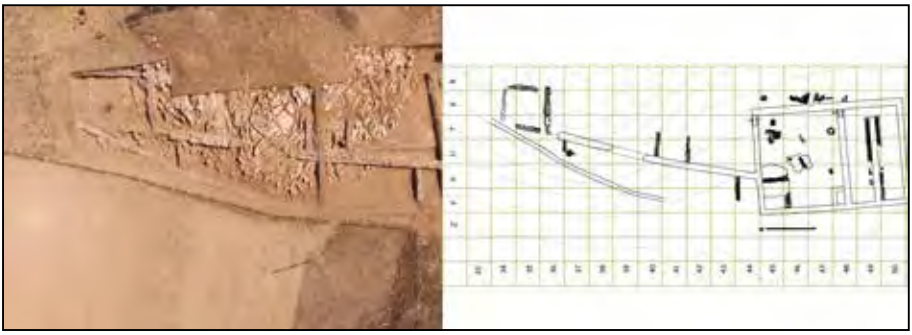
Resim 5: "72-F" ve "69-D" açmalarındaki ocak kalıntıları.

Resim 6: Köşklü Hamam, cephe duvarlarında görülen kesme taş izleri ve Doğu-Batı doğrultulu uzanan duvar kalıntısı.

Resim 7/Çizim 4: 8 No.lu Yapı ve Batı Köşkü arasında kalan temelsiz sur kalıntısı.

Resim 8/Çizim 5: 10 No.lu Yapı'nın kuzeyi ve batı suru.

Resim 9: "Batı Suru"na paralel uzanan su hattı ve "37-U" plankaresindeki dairesel formlu ocak kalıntısı.

Resim 10: 2019 ve 2020 kazı sezonlarında ele geçirilen bir grup sikke.

Resim 11: 2019 ve 2020 kazılarında bulunan, sıraltı tekniğiyle bezenmiş çiniler.

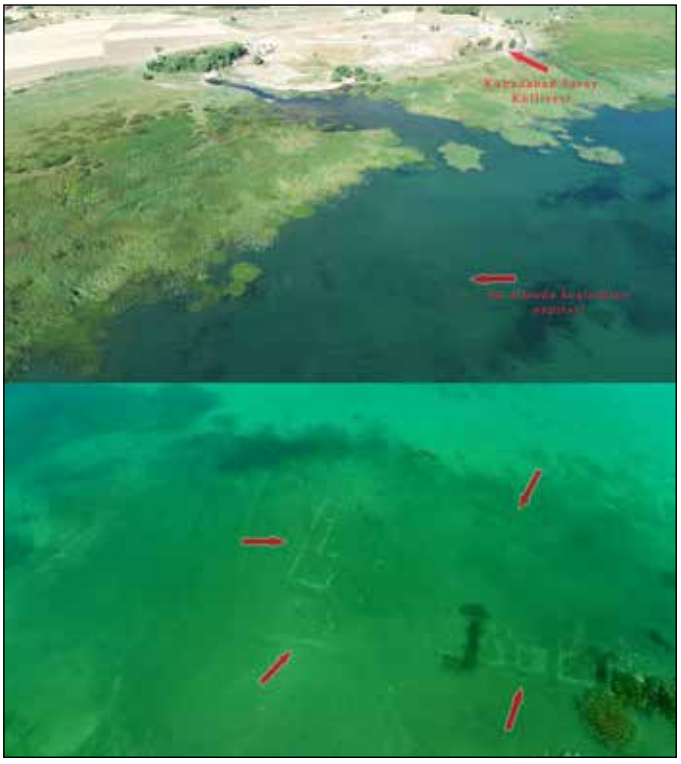
Resim 12: 2019 ve 2020 kazılarında bulunan cam bardak/kadeh parçaları ile bilezik parçaları.

Resim 13: Köşklü Hamam, doğu-batı doğrultusunda uzanan duvar.

Resim 14: 15 No.lu Yapı, köşk bölümü ve "D" mekânı.

Resim 15: Su altında keşfedilen yapı kalıntıları ve Kubadabad Sarayı.

AÇÇANA HÖYÜK, ESKİ ALALAH KENTİ 2019-2020 YILI ÇALIŞMALARI

Murat AKAR*

Müge BULU

Tara INGMAN

Ulaş AVŞAR

Onur Hasan KIRMAN

Seren BURGAÇ

K. Aslıhan YENER

Aççana Höyük 2019-2020 yılı çalışmaları kapsamında dört plankarede kazı çalışmaları sürdürülmüş, küçük buluntu, arkeobotanik ve iklim[1] araştırmaları kapsamında belgeleme çalışmalarına devam edilmiştir. Araştırma soruları doğrultusunda, özellikle Aççana Höyük Orta Tunç Çağı (OTÇ) tabakalarını kronolojik ve mekânsal bağlamlarında anlamak adına, Alan 1'de yer alan ve VII. Tabaka Sarayı'nın güney kanadına yerleştirilen 33.53 plankaresinde derinleşme çalışmalarına devam edilmiştir. Bu çalışmayı destekler nitelikte olan Woolley Tapınak Çukuru batı kesiti temizliğiyle birlikte erken OTÇ tabakaları tanımlanmaya çalışılmıştır. Yine Alan 1'de yer alan ve Geç Tunç I-II (GTÇ I-II) tabakalarının incelenmeye devam edildiği 42.10 plankaresinde 7. evre mimari yapısının taban seviyelerine ulaşılırken, Alan 4'te ise GTÇ I Dönemi olarak tanımlanan 5. evre mimarisi ve ilişkili mezarların kazı çalışmaları tamamlanmıştır. Böylelikle 2019-2020 yılı çalışmalarında OTÇ II ve GTÇ I-II tabakalarından elde edilen mekânsal verilerin, göreceli ve mutlak kronolojiler tartışmasına önemli katkıda bulunacağını düşünmekteyiz (Resim: 1).

33.53 PLANKARESİ, VII. TABAKA SARAYI, GÜNEY KANADI ÇALIŞMALARI[2]

2017 ve 2018 yılı çalışmaları kapsamında VII. Tabaka Sarayı'nın betonumsu kireç sıvalı tabanları ve sarayın inşa evresi olarak tanımladığımız dolgusunun kaldırılmasıyla, 3. Evre OTÇ II Dönemi anıtsal saray mimarisini tanımlayan yapı katına ulaşılmıştır. 2. ve 3. evreyi kapsayan 2019 yılı çalışmaları en erkenden geçe doğru aşağıda detaylandırılmıştır.

* Murat AKAR, Kazı Başkanı, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay/TÜRKİYE, muratakar@mku.edu.tr
Müge BULU, Koç Üniversitesi, İstanbul/TÜRKİYE, bulumuge@gmail.com
Tara INGMAN, Koç Üniversitesi, İstanbul/TÜRKİYE, tara.ingman@gmail.com
Ulaş AVŞAR, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara/TÜRKİYE, uavsar@metu.edu.tr
Onur Hasan KIRMAN, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay/TÜRKİYE.
Seren BURGAÇ, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay/TÜRKİYE.
K. Aslıhan YENER, Onursal Kazı Başkanı, New York Üniversitesi, A.B.D. akyener12@gmail.com

1 İklim araştırmaları TÜBİTAK Proje No. 119Y222 kapsamında yürütülmektedir.

2 Plankare sorumlusu Tara Ingman (Koç Üniversitesi); plankare asistanları Mine Bayırlı, Baran Kerim Ecer, İbrahim Dağlı (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi) ve Marina Wondrich-Rush (New York Üniversitesi).

3. Evre

Plankarenin tamamında açığa çıkarılan 3. evre yapısı, kuzeybatı-güneydoğu eksenli masif kerpiç duvarın ikiye böldüğü bir sokak alanı ve bir iç mekânla tanımlanmaktadır. Dış mekân olarak tanımlanan 72 No.lu alanda açığa çıkarılan sıkıştırılmış toprak üzerine, kırık seramik dolgulu taban, kül ve hayvan kemik atıkları, bu alanın bir sokak olarak tanımlanabileceğini göstermektedir. Plankarenin doğu kanadında yer alan ancak plankarenin sınırları nedeniyle çok sınırlı bir kısmı açığa çıkarılan 70 No.lu iç mekânda ise bir yangına ait izler saptanmıştır. Bu yangınla birlikte çok sayıda vitrifiye amorf seramiklerin yanı sıra dağılmış, şişkin karınlı bir depolama kabı plankare kesitine yakın bir alanda, bir seki üstünde bulunmuştur (Resim: 2).

Kazı alanı sınırlı olmakla beraber 33.53 plankaresinden elde edilen veriler, yaklaşık 20m. kuzeyde yer alan ve 2009 yılında açığa çıkarılan 33.32 plankaresinin 3. evresiyle ortak özellikler taşımaktadır. Nitekim 33.32 plankaresinde açığa çıkarılan ve şiddetli bir yangına maruz kalan 3c evresine ait tabaka, bir saray mutfağı olarak tanımlanmıştır. Bu yapının kalın kerpiç duvarları, 33.53 plankaresinde 2019 yılında açığa çıkardığımız yapı kalıntılarıyla mimari uyum içindedir ve olasılıkla bu iki plankareden elde edilen veri tek bir binayı temsil ediyor olmalıdır (Resim: 3).

33.63 PLANKARESİ, WOOLLEY TAPINAK ÇUKURU, KESİT TEMİZLİK ÇALIŞMALARI[3]

Saraylar Bölgesi olarak tanımladığımız bölgede yer alan ve 1940'lı yıllarda Leonard Woolley tarafından yürütülen arkeolojik kazılarda "Tapınak Çukuru" olarak tanımlanan alanda, Aççana Höyük'ün 18 farklı tabakaya ait tapınak silsilesi kazıp kaldırılmıştır. Neredeyse yüzyıl önce yürütülen bu çalışmaların akabinde erozyonla birlikte derin bir çukur formunu alan sondajdan elde edilen veriler, Aççana Höyük tabakalarının tanımlanmasına temel veri sağlamıştır. Ancak 1940'lı yıllardaki çalışmaların modern arkeolojik yaklaşımlardan uzak olması ve elde edilen verinin eksik yayınlanması nedeniyle özellikle VII. Tabaka öncesi stratigrafik veriyi anlamakta güçlük yaşanmaktadır. Bu nedenle 33.53 plankaresinden elde edilen verilerin stratigrafik kontrolünü sağlamak adına erozyon dolgusunun kaldırılarak 1930'lu yıllardaki kazı alanının sınırları ve kesitinin açığa çıkarılmasını sağlamak ve stratigrafiyi takip etmek hedeflenmiştir (Resim: 4).

Bu proje aynı zamanda Amik Ovası'nda yürütülmeye başlanan paleo-iklim ve paleo-coğrafya konulu TÜBİTAK 1001 araştırma projesiyle de birebir ilişkilidir. Araştırma ekibi, binyıllara yayılan süreçte yaşanan çevresel değişimlerin izlerinin kerpiç mimari üzerinden takip edilebileceği hipotezinden yola çıkarak arkeolojik araştırmalara yeni bir yöntem kazandırmayı hedeflemektedir. Aççana Höyük civarında yürütülen karot projeleri kapsamında Erken Tunç Çağının sonu (yak. M.Ö. 2200-2000) ve Geç Tunç Çağının sonunda (yak. M.Ö. 1200) iklimsel değişiklere bağlı kuraklık evrelerinin varlığına ait izler örselenmemiş sediman karotları üzerinden incelenmekte ve kerpiç mimari verisiyle eşleştirilmeye çalışılmaktadır.

3 Alan sorumlusu Onur Hasan Kırman (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi).

42.10 PLANKARESİ[4]

1940'lı yıllarda "Tapınak Çukuru" olarak adlandırılan ve Alalah tapınaklarının kazılıp kaldırıldığı alanın güneyine yerleştirilen bu plankarede, sorunlu Alalah tapınak tabakalarını incelemek hedeflenmiştir. 2018 kazı sezonunda M.Ö. 14. yy.ın başlarına tarihlediğimiz 7. evre mimarisinin a ve b olarak tanımlanan en son kullanılmış alt evreleri batı kanatta açığa çıkarılan yapı üzerinden tanımlanmıştır. 2019 yılında gerçekleştirilen çalışmalarda ise plankarenin batısında yer alan ve boyutları itibariyle anıtsal niteliğe sahip yapı üzerinde çalışmalara devam edilmiş ve yapının en erken kullanım evresini tanımlayan 7c evresi açığa çıkarılmıştır. Böylelikle, plankarenin batı kanadında bulunan yapının 7c evresine ait dört iç mekânın tamamında taban seviyelerine ulaşılırken, 2020 yılı kazı çalışmaları ise yapının doğu kanadında yer alan sokakta sürdürülmüştür.

2020 yılı kazı sezonunda temel hedef, plankarenin doğu kanadındaki alan üzerinde seviyelendirme çalışması yaparak batı kanadındaki 7c evresi yapısıyla eşit kot seviyesini yakalamak ve stratigrafik olarak plankarenin tamamında 7b ve 7c evrelerini tanımlamak olmuştur. Çalışmalar sonucunda plankarenin doğusunda 7b evresine ait yapı açığa çıkarılmış, belgelenmiş ve kaldırılmış, ardından 7c evresi açığa çıkarılarak çalışmalar 2021 yılında devam etmek üzere sonlandırılmıştır.

7. Evre

2019 kazı sezonundaki hedeflerimiz doğrultusunda 7c evresine ait mimari plan ve ilişkili taban seviyeleri açığa çıkarılan batı binasında tanımlanmıştır. Plankarenin güneybatısında yer alan 133 No.lu mekânın, 7b evresindeki sıkıştırılmış toprak zemininden farklı olarak 7c evresinde betonumsu bir kireç tabana sahip olduğu gözlenmiştir. Etrafındaki diğer odalara göre taban seviyesi kot olarak daha derindedir. Bu alanda bir drenaj sisteminin de bulunmuş olması mekânın suyla ilişkili aktiviteler için, belki de bir banyo olarak, kullanıldığını düşündürmektedir.

2020 yılında açığa çıkarılan doğu yapısının, kuzeybatı-güneydoğu uzantılı, iki sıra tuğladan oluşan ve plankare sınırları dahilinde kısmen açığa çıkarılmış kavisli forma sahip bir dış duvarı vardır ve bu duvar doğuda bir geçiş sistemi oluşturmaktadır. Güneybatısında ise tek sıra kerpiç duvarlar kullanılarak inşa edilen bir pasaj bölümü mevcuttur. Plankarenin güneydoğusunda açığa çıkarılan bu alan, taban seviyesinde açığa çıkarılan yoğun seramik ve kemik atık dolgusunun sokak dolgusuyla benzerlik göstermesi nedeniyle dış pasaj ya da avlu olarak tanımlanmalıdır. Pasaj içinde yere döşenmiş L.174 No.lu dairesel formlu taşlar da bir drenaj sistemi/çukurunun varlığına işaret etmektedir. Bu tür drenaj sistemleri Alalah IV. tabaka sarayından bilinmektedir (Resim: 5-6).

4 Plankare sorumluları Gökhan Tektaş ve Baran Kerim Ecer; plankare asistanı Mine Bayırlı ve stajyer Nurhayat Akyürek (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi).

Sokak Dolgusu

7. Evrede doğu ve batı yapıları arasında bulunan kuzeybatı-güneydoğu uzantılı bir sokak sistemi yaklaşık 1m.lik yoğun bir atık dolguyla tanımlanmaktadır. Bu durum tapınak bölgesinin uzun bir süre aynı mimari düzeni koruduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Farklı evrelerde sokağın farklı bölgelerinde yoğunlaşan bu yığınların buluntu zenginliği açısından önemli olduğu söylenebilir. Özellikle 7b evresinde seramik yığınlarının arasında bulunan Akadça çivi yazılı idari bir kil tablet, iki adet silindir mühür, metal objeler ve altın, cam ve fayans boncuklar, sokak dolgusundan ele geçirilen önemli buluntulardır.

Tablet (AT 27821), formatı ve paleografyası sebebiyle Geç Tunç Çağına tarihlendirilebilmektedir. Bu tarihleme, etimolojide Hurri olan ve Sir Leonard Woolley'nin Alalah IV. tabaka metinlerinde keşfettiği isimler ile tablette bulunan isimlerdeki benzerlik nedeniyle desteklenebilmektedir. Bununla birlikte, AT 27821 No.lu buluntuda bu isimlerin var olması, tabletin IV. tabaka arşiviyle çağdaş olduğu anlamına gelmeyebilir. Tabletin tarih aralığını daraltmak için gerekli çalışmalar Jacob Lauinger tarafından devam etmektedir.

ALAN 4[5]

Höyüğün güneybatı düzlüğünde yer alan ve Alan 4 olarak tanımlanan bölgede kazı çalışmalarına 2006 yılından itibaren devam edilmektedir. Bu bölgede yürütülen çalışmalarla kentin Saraylar Bölgesi (Alan 1) dışındaki gelişimi ve buna bağlı stratigrafisini tanımlamak hedeflenmiştir. Toplamda altı adet 10m.x10m.lik plankarenin yer aldığı bu bölgede bugüne kadar altı mimari evre açığa çıkarılmıştır. 2019 yılı kazı çalışmaları kapsamında yalnızca 64.73 plankaresinde kazı çalışmaları yürütülmüş ve GTÇ I Dönemini yansıtan 5. evreyi tanımlayan mimari yapı ortaya çıkarılmıştır.

64.73 plankaresinde yapılan 2019 yılı çalışmaları, batısında yer alan 64.72 plankaresinde önceki yıllarda gerçekleştirilen kazı çalışmalarıyla birlikte ele alındığında, genel olarak Alan 4'ün 5. evrede, ya da en azından bu evreyle ilişkili bir dönemde, yoğun bir şekilde mezarlık alanı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Yeni bir mimari evreyle ya da alanın bir dönem terk edilmesiyle ilişkili olabilecek bu yeni kullanım evresini en iyi şekilde tanımlayabilmek adına, Alan 4'teki metal işçiliğinin en erken örneğini yansıtan mimari yapı 5a Evresi olarak, mezarlar ise 5b evresi ve 5b-5a geçiş evresiyle ilişkili olarak tanımlanmıştır (Resim: 7).64.73 plankaresinin 5b evresinden elde edilen buluntuların oldukça kısıtlı olması, bu alanın kullanım amacının yorumlanmasını güçleştirmektedir. Yüksek ihtimalle binanın yangın geçirmesi sonucu erimiş halde bulunan pişmiş toprak malzemenin dışında, endüstriyel artık olarak tanımlanabilecek buluntular neredeyse yok denecek kadar azdır. Avlu olarak tanımlanan 104 No.lu mekândan şaşırtıcı bir biçimde çok az buluntu elde edilmiştir ve bunlar çoğunlukla seramik ve kemik parçalarıdır. Benzer şekilde, 99 No.lu mekândan da küçük buluntu elde

5 Plankare sorumlusu Michael Johnson (Chicago Üniversitesi); plankare asistanları Aziz Cüzdanoğlu (Ankara Üniversitesi) ve Berk Süleyman (Hunter College).

edilmemiştir. Höyüğün diğer alanlarında da sık sık rastladığımız bu durum, binaların muhtemel bilinçli yıkımından ve/veya terk edilmesinden önce temizlenmesine bir diğer örnek olarak değerlendirilebilir. 99 No.lu mekânın kuzey duvarının önünde kısmen sıvanmış bir taş dizisi açığa çıkarılmıştır. Muhtemelen duvarı sağlamlaştırmayla ilişkili olan bu işlem, sonraki evrelere nazaran 5b mimarisinin inşasında daha titiz davranıldığı şeklinde yorumlanabilir.

64.73 plankaresinin 5a evresinde, 5b evresine ait mimarinin yeniden kullanımı söz konusudur. Bu evrede özellikle 101 ve 133 No.lu duvarların olduğu gibi kullanılması ya da en azından bir köşe yapacak şekilde düzeltilmiş olması öne çıkmaktadır. Söz konusu köşeye, üzerinde iki adet ocak/fırın bulunan 93 No.lu ocak sekisi inşa edilmiştir. Etrafında yoğun olarak kül bulunan bu alandan kalıp ve döküm kabı parçaları ele geçirilmiştir.

2019 yılı çalışmaları kapsamında 64.73 plankaresinin 5b ve 5b-5a geçiş evresiyle ilişkili toplam 17 adet mezar açığa çıkmıştır. Aççana'daki ölü gömme adetlerinde sıklıkla görülen farklı gömü pozisyonları ile bir ya da birden fazla mezar hediyesiyle birlikte gömülme geleneği hem çocuk hem de yetişkinlere ait bu mezarlarda da gözlemlenmektedir (Resim: 8). Açığa çıkarılan mezar hediyeleri arasında omuzlu bardak, yonca ağızlı sürahi ve şişecik gibi seramiklerin yanı sıra, yıldız başlı ya da gözlü iğne örnekleri yer almaktadır (Resim: 9).

SERAMİK ÇALIŞMALARI

2019 ve 2020 kazı çalışmaları kapsamında araziden günlük olarak gelen seramiklerin sistematik temizliği ve seramik veri kaydı yapılmış, farklı mekânlardan elde edilen seramik gruplarının ne olduğuna dair günlük raporlar yazılmış, sonrasında seçilen seramikler detaylı olarak kayıt edilmiş, çizilmiş ve fotoğraflanmıştır[6].

33.53 plankaresinin 3. evre mimarisiyle ilişkili seramiklerin çoğunluğu düz basit testi, sürahi, şişkin karınlı çömlek, kanca ağızlı kâse, keskin profilli kâse ve s-profilli kâse örnekleridir. Daha az yoğunlukta görülen formlar ise krater, kısa silindirik boyunlu çömlek, krater, bardak ve yarımküre biçimli kâsedir. Depolama kapları tipik OTÇ formları olan yarımküre biçimli ve ağzı yivli kaplar ile şişkin karınlı kaplardır. Pişirme kaplarına ait seramik örnekler çoğunlukla kalsit katkılı hamura sahip olup form olarak hem kap hem de tepsi örnekleri ele geçirilmiştir, taşçık katkılı pişirme kaplarıysa yalnızca gövde parçalarıyla sınırlıdır. Aççana'daki OTÇ tabakalarını temsil eden diğer plankarelerden elde edilen verilerden farklı olarak, 33.53 plankaresindeki boya bezekli seramiklerin çoğunluğu şerit boya bezekli seramiklerden oluşmakta ve Suriye-Kilikya boyalıları oldukça az örnekle temsil edilmektedir. Gri açkılı seramikler çoğunlukla kanca ağızlı kâse örneklerinden oluşurken, ince hamurlu seramikler yarımküre biçimli bardak ve çömlekçik parçalarıdır. 3. Evre yapısının dışındaki mekânda açığa çıkarılan seramik yığınından, yerel seramik repertuvarını yansıtan tipik mal grubu ve formların yanı sıra,

6 Seramik çalışmalarına Güler Temizkan, Gamze Alkan ve Göksu Akgül (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi) asistanlık etmiştir. Seramikler Su Ün (Hacı Bayram Veli Üniversitesi) tarafından çizilmiş, Onur Hasan Kırman ve Baran Kerim Ecer (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi) tarafından fotoğraflanmıştır.

muhtemelen ithal olduğu öngörülen seramikler de elde edilmiştir. Benzerlerine Kilikya'daki OTÇ yerleşmelerinde rastlanan bu örnekler çift renk boya bezekli, ince cidarlı bir kapalı forma sahip dip parçası ile hem hamur hem de astar rengi Aççana'daki örneklerden farklı olan bordo/mor astarlı ve açkılı seramiklere ait gövde parçalarıdır.

42.10 plankaresinin 7b ve 7c evrelerine ait yerel seramikler çoğunlukla Geç Tunç II göstergelerini yansıtmakla beraber, az miktarda da olsa Orta Tunç II Döneminde yoğun olarak görülen ancak kullanımı Geç Tunç I Döneminde de devam eden mal ve form grupları da sokak alanında açığa çıkarılmıştır. Elde edilen seramiklerin çoğunluğunu düz basit mal grubu oluşturur ve görülen form tipleri tabak, sığ kâse, yarımküre biçimli kâse, üç ayaklı kâse, yarımküre biçimli bardak, yonca ağızlı kandil, krater, testi, sürahi, çömlek ve süzgeçtir. Apsisli duvarın doğusundaki odanın tabanına kısmen gömülmüş olarak bulunan akıtacaklı çömlek ise istisnai bir örnektir. Yanı sıra, literatürde "adak kabı" olarak geçen, bilhassa kil topağından kesme tekniğiyle ("off the hump") üretilmiş çok küçük boyutta kâse parçalarının büyük miktarda ve özellikle sokak alanında elde edilmesi, söz konusu kâselerin bu alanın hemen kuzeyinde yer alan tapınaklarda gerçekleştirilen ritüel faaliyetlerin kalıntıları olduğuna işaret etmektedir. Depolama kaplarına ait parçalar yukarıda sıralanan form tiplerine nazaran oldukça eser miktarda elde edilmiştir. Pişirme kapları ise çoğunlukla kavkı katkılı hamura sahiptir. Yüzey işlemi görmüş seramiklerin büyük bir kısmını kırmızı astarlı tabak, sığ kâse, üçayaklı kâse, çömlek ve testi örnekleri oluşturmaktadır. Boyalı seramikler ise çoğunlukla şerit boya bezekli kâse, bardak ve çömleklerdir. Sokak alanında eser miktarda da olsa Nuzi boyalısı bardak parçaları da elde edilmiştir. Kanca ağızlı kâse, Suriye-Kilikya boyalıları ya da gri açkılı çömlekçik gibi Orta Tunç II ve Geç Tunç I dönemlerine ait seramik parçalarının sokak alanında bulunması, buradaki buluntu topluluğunun ikincil kullanım nitelikli atık malzeme olmasıyla ilgilidir olmalıdır. Nitekim, Erken Tunç Çağına ait boya banyolu bir kâse parçasının da bu alandan elde edilmesi, sokak döküntüsünün ne kadar karışık bir özelliğe sahip olduğunu kanıtlar niteliktedir.

ARKEOBOTANİK ÇALIŞMALARI

2019 ve 2020 yıllarında yapılan arkeobotanik çalışmalarda, 33.53 ve 42.10 plankarelerinin mekânlarına ait taban seviyeleri, tandırlar ve yanmış dolgulardan gelen toprak örneklerinin yüzdürme işlemleri gerçekleştirilmiş ve yüzdürme işlemleri daha önce tamamlanmış olan 33.32 plankaresine ait arkeobotanik örneklerin kapsamlı analizleri yapılmıştır. Bu üç plankareye ait örnekler, test eleği ile elenip boyutlarına göre sınıflandırıldıktan sonra ayıklanıp mikroskop altında incelenmiştir ve referans koleksiyonları yardımıyla tanımlanmıştır. Yüzdürme işlemi sırasında, arkeobotanik örnek dışında elde edilen ağır çökeltiler zooarkeolojik çalışmalar kapsamında değerlendirilmek üzere ayrılmıştır.

33.32 plankaresinin örnekleri, OTÇ II Dönemine tarihlendirilen, yanmış ve iyi koruna gelmiş bir saray mutfağından gelmektedir. Söz konusu mekândan, yemek hazırlama, depolama ve servis etmeyle ilişkili birçok buluntunun yanı sıra, maruz kaldığı şiddetli yangından ötürü yanarak kömürleşmiş çok sayıda tohum ve bitki kalıntısı ele geçirilmiştir. Benzer şe-

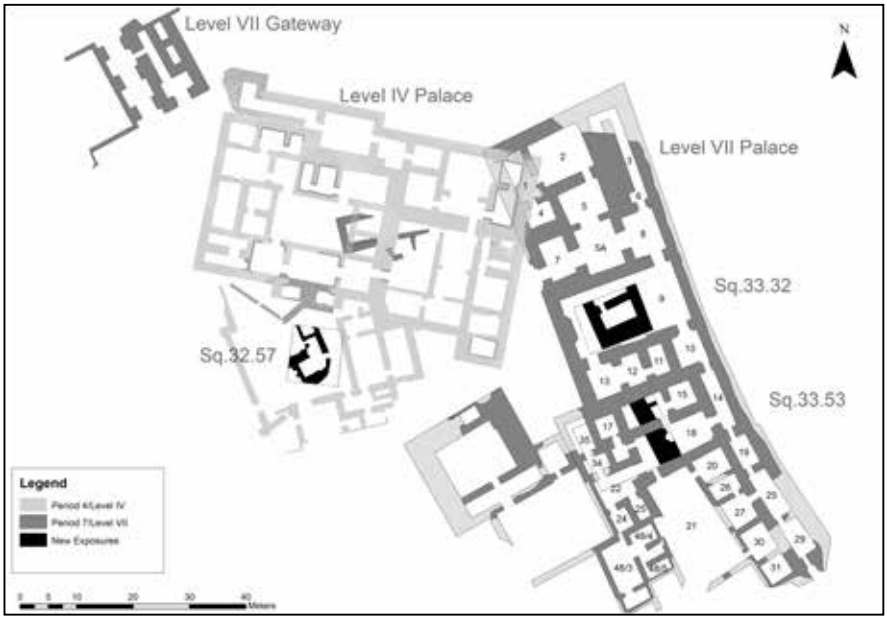
kilde, 33.53 plankaresinde sınırlı bir alanda açığa çıkarılan ve 33.32 plankaresindeki erken dönem sarayının güney kanadı olduğu düşünülen binanın odalarından da arkeobotanik örnekler mevcuttur. Bu iki mekâna ait arkeobotanik örneklerin bağlamsal analizi ışığında Aççana Höyük'te OTÇ II Dönemine ait yemek kültürünün tanımlanması ve tarımsal ekonomik faaliyetlerin belirlenmesi hedeflenmektedir.

Resim 1: Aççana Höyük, Eski Alalah Kenti 2019-2020 yılı kazı alanları.

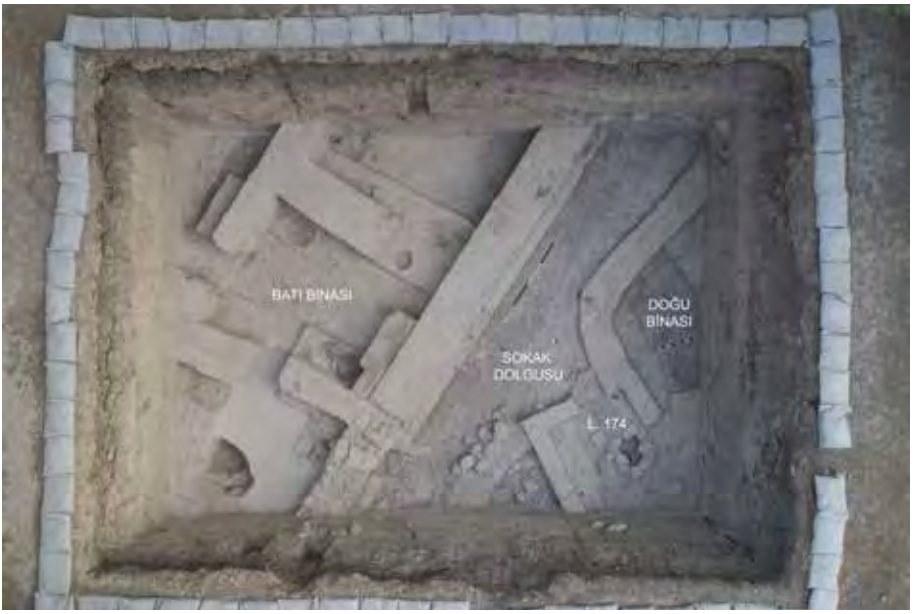

Resim 2: 33.53 plankaresi 3. evre yapısının havadan görünümü.

Resim 3: Saraylar Bölgesi Orta Tunç Çağı yapıları.

Resim 4: 33.63 Plankaresinde gerçekleştirilen kesit temizliği çalışması.

Resim 5: 42.10 Plankaresi 7c evresi yapılarının havadan görünümü.

Resim 6: 42.10 Plankaresi 7c evresi yapılarının kuzeyden görünümü.

Resim 7: 64.73 Plankaresi 5b evresinin havadan görünümü.

Resim 8: 64.73 Plankaresi 5b-a geçiş evresi mezarı.

Resim 9: 64.73 Plankaresi mezar hediyeleri.

HATAY ARKEOLOJİ MÜZESİ ALTINÖZÜ TOPRAKHİSAR HÖYÜK KURTARMA KAZISI 2019-2020 YILI ÇALIŞMALARI

Demet KARA*

Murat AKAR

Toprakhisar Höyük, üzerinde yer alan köy ve höyüğün batısı, doğusu ve güneyinden çevreleyen Yarseli Barajı nedeniyle yoğun tahribat altındadır. Bu nedenle Hatay Arkeoloji Müzesi Başkanlığı'nda 2016 yılından beri yürütülen kurtarma kazıları kapsamında Kalkolitikten Demir Çağına kadar iskân görmüş Toprakhisar Höyük üzerinden Altınözü Bölgesi'nin bilinmeyen kültürel süreçleri ve özellikle zeytincilik ve bağcılık gibi Tunç Çağının önemli zirai faaliyetlerinin arkasındaki iş dinamikleri araştırılmaktadır. Toprakhisar Höyük kırsal bir yerleşim olması nedeniyle zamansal dizin içinde Amik Ovası merkezleri Kurdu, Aççana ve Tayinat höyükleri verisiyle karşılaştırmaya olanak sağlayarak kuramsal olarak tartışılan merkez ve periferi ilişkilerini tanımlamak adına da birincil elden veri sağlamaktadır (Resim: 1).

2019 yılı çalışmaları kapsamında, 52.37 kodlu plankarede açığa çıkarılan, yanmış mekanlara sahip ve Erken Tunç IVB'ye (yak. M.Ö. 2300-2100) tarihlenen büyük bir yapının güneye doğru olan uzantısı tespit edilmiş ancak mekânların tamamında taban seviyesine ulaşılamamıştır. Bu nedenle 2020 yılı çalışmaları kapsamında kazı alanın güneyinde yer alan 51.37 plankaresinde çalışmalara ağırlık verilmiş ve yangına maruz kalmış yapı, kazı alanının tamamında incelenebilmiştir.

51/52.37 PLANKARESİ

2016-2018 yılları arasında açığa çıkarılan ve neredeyse doğu-batı oryantasyonuna sahip 3. evre Orta Tunç I Dönemi anıtsal nitelikli yapısının kaldırılmasıyla birlikte açığa çıkarılan 4. evre mimarisi görece daha mütevazıdır ve tek mekanlı bir yapı ile çok sayıda silo çukuruyla tanımlanmıştır (Resim: 2). Erken-Orta Tunç Çağı geçiş evresi olarak tanımladığımız bu yapı katının altında tespit edilen ve seramik tipolojisine göre Erken Tunç IVB'ye tarihlediğimiz 5. evre yapısı ise, 3. evrede olduğu gibi anıtsal özelliklere sahiptir. Ancak yapısal olarak değerlendirildiğinde, kuzeybatı-güneydoğu aksisinde uzanan sıralı mekan dizilimiyle Orta Tunç I Dönemi yapısından tamamıyla farklı bir oryantasyona sahiptir. Bu iki dönem arasındaki mimari değişimler, Erken-Orta Tunç Çağı geçiş döneminde bölgede yaşanan siyasi, kültürel ve ekonomik değişimlerin yansıması olarak değerlendirilebilir.

* Demet KARA, Arkeolog, Hatay Arkeoloji Müzesi, Hatay/TÜRKİYE.
Doç. Dr. Murat AKAR, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Hatay/TÜRKİYE.

5. Evre

Dış Mekanlar/Avlular

Açmanın kuzeydoğu kanadında açığa çıkarılan 117 No.lu mekân bir avlu olarak tanımlanmıştır. Avlu, 4. ve 2. evrelere ait tahıl siloları tarafından yoğun olarak tahrip edilmesine rağmen, güney kısmında bir çalışma platformu ve merkezinde dağınık bir ocak (L.152) tespit edilmiştir. Avluda tespit edilen taban seviyesi, batı kanatta tespit edilen mekânların taban seviyelerinden yüksektedir. Bu durum yapının olasılıkla bir teraslama sistemine sahip olduğunu göstermektedir (Resim: 3).

İç Mekanlar

Plankarenin güneydoğu kanadında yer alan 89 No.lu mekânda, içerisinde iki adet (L.157 ve L.156) oturtma çukuru bulunan, kuzey-güney ve doğu uzantılı, "L" formlu yükseltilmiş bir platform (L.160) açığa çıkarılmıştır. Bu çukurların birinde toprağa yarı-gömülü bir depolama kabı bulunmuştur. Bu mekânın büyük bir kısmının doğu kesit içinde kalması nedeniyle, *in-situ* çömleklerin dağılan parçalarının büyük bir kısmı açma sınırları dışında kalmaktadır. Mekân içerisinde gözlemlenen şiddetli yangına ait izler, yapı içerisinde bulunan depolama kaplarının bir kısmının zeytinyağı içerdiğine işaret edebilir (Resim: 4).

Açmanın kuzeybatı kanadında, içerisinde muhtemel bir fırın (L.128) bulunan 127 No.lu mekân açığa çıkarılmıştır. Fırının hemen batısında, 129 ve 131 No.lu olası ateş çukurları ve havalandırma kanalları tespit edilmiştir. 129 No.lu çukurun içinde yanık küllü dolgu tespit edilirken, batısında yer alan seramik kap parçaları kanalın ağzını çevrelemektedir. Benzer şekilde, 131 No.lu havalandırma kanalı da bir ateş çukuruyla ilişkili olmalıdır. Ancak bu noktada 2. evreye ait 33 No.lu tahıl çukurunun tahribatı söz konusudur ve bu yapının bir fırın olup olmadığını anlamayı zorlaştırmıştır. Aynı mekânın güneydoğu köşesinde yükseltilmiş bir platform (L.123) yer almaktadır. Diğer mekânlarda olduğu gibi, bu platformun içinde de çömlek oturtmak için ya da tahıl deposu olarak kullanılan bir çukur (L.124) tespit edilmiştir.

Açmanın güneybatı kanadında ise, iki duvarı (L.97 ve L.103) payandalarla desteklenmiş, 99 No.lu mekân açığa çıkarılmıştır. Mekânın kuzeydoğu kanadında, üzerinde üç adet tahıl ya da çömlek çukuru olan, "L" biçimli bir platform açığa çıkarılmıştır. Bu platform 127 No.lu mekânda olduğu gibi tahıl çukuru ya da çömlek oturtmak için kullanılmış olmalıdır. Platform içindeki çukurlardan birinde tümlenebilir durumda üç yapraklı yonca ağızlı bir testicik bulunurken, platform üzerinde öğütme taşları ve yine minyatür bir diğer testicik ele geçen buluntular arasındadır. Mekânların tamamının depolamaya işaret eden kaplar ve dövme/öğütme taşları barındırıyor olması, yapının açığa çıkarılan bölümlerinin depolama ve tahıl işlemede kullanıldığına işaret etmektedir (Resim: 5).

GENEL DEĞERLENDİRME

Toprakhisar Höyük'te gerçekleştirilen arkeolojik kazıya bağlı ön sonuçlar, öncesinde bilinmeyen Altınözü bölgesinin Kalkolitik, Tunç ve Demir çağlarında kültürel ve ekonomik rolünü tanımlamak adına önem taşımaktadır. Merkez ve kırsal arasındaki bağımlı ilişkilerin yansıması olarak gelişen Toprakhisar Höyük yerel sosyal dinamikleri, bölgenin politik, ekonomik ve kültürel yapısını geniş ölçekli bir peyzaj içerisinde değerlendirmede yüksek kırsal üzerinden bir bakış açısı sunmaktadır.

Şiddetli bir yangına maruz kalan 5. evre yapısı bölgede yaşanan istikrarsız döneme işaret ediyor olabilir. Bu süreçte anıtsal nitelikli ve yüksek kapasitede depolamaya yönelik bir yapı kompleksinin varlığı, Toprakhisar Höyük'te ETÇ IVB Döneminde de idari bir yapılanmanın varlığına işaret etmektedir. Bu idari yapılanma Altınözü Bölgesi'nin önemli ekonomik ürünü olan zeytincilik ve bağcılığa bağlı ekonomilerle ilişkili olmalıdır. 3. evrede Orta Tunç Çağına tarihlenen idari ölçekli bir yapının tespit edilmiş olmasının, özellikle Alalah (Aççana Höyük) metinlerinde bahsi geçen zeytincilik ve bağcılık konusunda uzmanlaşan kentlerin varlığını arkeolojik olarak kanıtlamaya yönelik veri sağladığını önceki yayınlarımızda belirtmiştik. Yeni elde edilen sonuçlar bu ekonomik gücün benzer şekilde 5. evre, Erken Tunç IVB Dönemiyle de ilişkili olduğunu göstermektedir.

Anadolu'da Erken Tunç III, Kuzey Levant Bölgesi'nde Erken Tunç IVB olarak tanımlanan zaman aralığına ait arkeolojik veri son derece eksiktir. Kuzeybatı Suriye'de yer alan Ebla/Tell Mardikh ve Amik Ovası'nda yer alan Tell Tayinat'ta bu dönemin varlığı tanımlanmış olsa dahi, özellikle Erken Tunç-Orta Tunç Çağı geçiş dönemini tanımlayacak arkeolojik verinin eksikliği kronolojik ve kültürel süreçlerin eşleştirilmesinde birçok problemi de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda Toprakhisar Höyük'te açığa çıkarılan ve geçirdiği yangın nedeniyle son derece iyi korunmuş 5. evre yapısından elde edilen arkeolojik veriler, bölgenin kronoloji sorunsalı ve kültürel değişimlerini tanımlamada önemli bir rol oynayacaktır.

KAYNAKLAR

Toprakhisar Höyük Yayınları

Akar, M. and Kara, D. (2020) 'The Formation of Collective, Political and Cultural Memory in the Middle Bronze Age: Foundation and Termination Rituals at Toprakhisar Höyük', *Anatolian Studies,* 70.

Akar, M. and Kara, D. (2019) 'Center and Periphery Dynamics between the Altınözü Highlands and the Amuq Valley Lowlands: The New Rescue Excavations at Toprakhisar Höyük (Hatay, Turkey)', *I. Uluslararası Arslantepe Arkeoloji Sempozyumu / I. International Arslantepe Archaeology Symposium, 4-6 Ekim 2018 / 4-6 October 2018 Malatya*, 253-267.

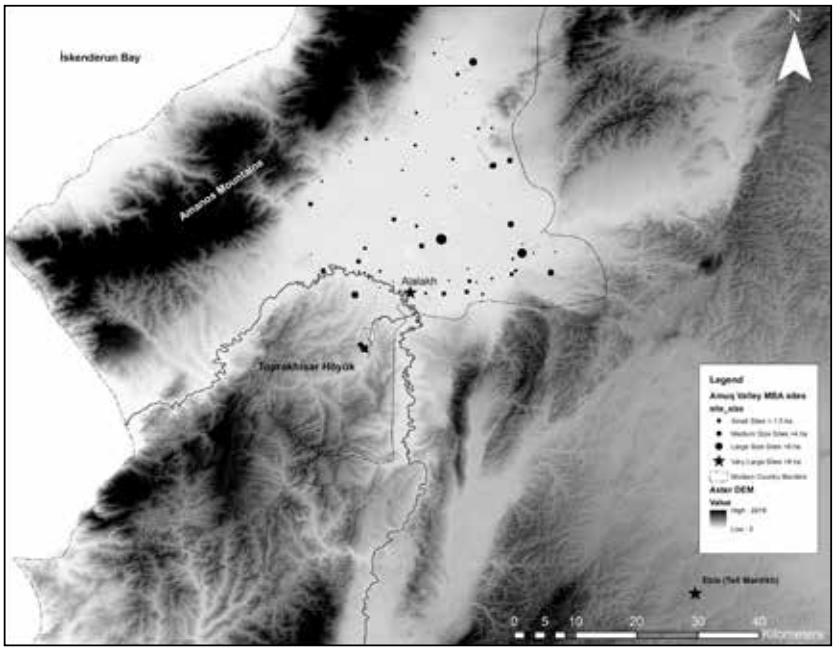
Akar, M. and Kara, D. (2018) 'Into the Hinterland: The Middle Bronze Age Building at Toprakhisar Höyük, Altınözü (Hatay, Turkey)', *Adalya,* 21, 85-115.

Akar, M. and Kara, D. (2018) "Toprakhisar Höyük: M.Ö. 6. Binyıldan 1. Binyıla Amik Ovası ve Altınözü Kırsal Yerleşimleri Arası Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler", *Anadolu,* 44, 181-209.

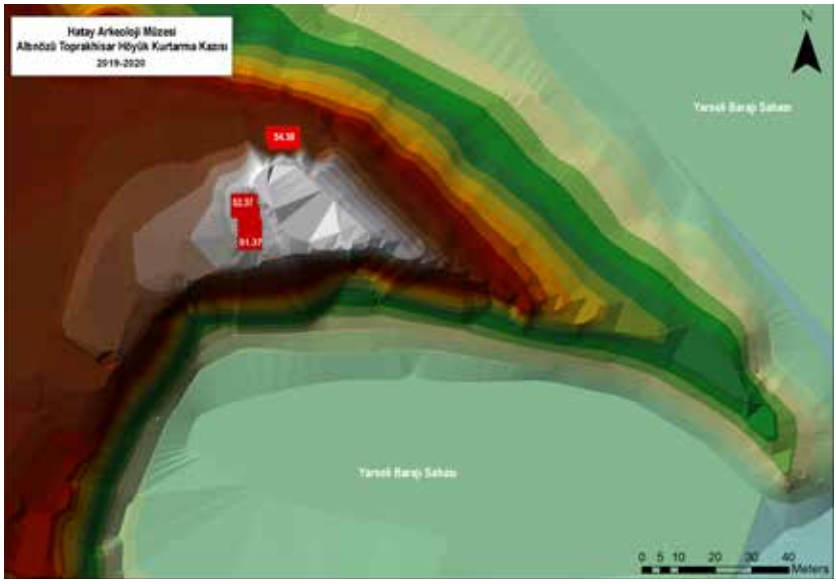
Kara, D. and Akar, M. (2020) "Hatay Arkeoloji Müzesi Altınözü Toprakhisar Höyük 2018 Yılı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı,* 41(3), 341-350.

Kara, D. and Akar, M. (2019) 'Hatay Arkeoloji Müzesi Altınözü Toprakhisar Höyük Kurtarma Kazısı 2017 Yılı Çalışmaları', *Kazı Sonuçları Toplantısı,* 40 (3), 1-12.

Kara, D. and Akar, M. (2018) "Hatay Arkeoloji Müzesi Altınözü Toprakhisar Höyük Kurtarma Kazısı 2016 Yılı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı,* 39, 539-556.

Resim 1: Toprakhisar Höyük ve ilişkili M.Ö. 2 binyıl amik ovası yerleşimleri haritası (Hazırlayan: M. Akar)

Resim 2: Toprakhisar Höyük, sayısal arazi modeli üzerinde 51/52.37 plankareleri (Hazırlayan: M. Akar)

Resim 3: Toprakhisar Höyük 51/52.37 plankaresi 5b Evresi'nin 117 No.lu avlunun doğudan görünümü (Fotoğraf: M. Akar)

Resim 4: Toprakhisar Höyük 51/52.37 plankaresi 5b Evresi 89 No.lu mekânın batıdan görünümü (Fotoğraf: M. Akar)

Resim 5: Toprakhisar Höyük 51/52.37 plankaresi 5b Evresi 127 No.lu mekânın batıdan görünümü (Fotoğraf: M. Akar)

2019-2020 YILI PHASELIS KAZI ÇALIŞMALARI

Murat ARSLAN*

Nihal TÜNER ÖNEN

2019 yılı Phaselis kazı çalışmaları T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün izniyle, Malatya Müzesi Müdürlüğü Uzmanı Bülent Demir'in temsilciliğinde, 07 Ağustos–27 Eylül 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş; 2020 yılı çalışmaları ise Diyarbakır Müzesi Müdürlüğü Uzmanı Murat Aktay'ın temsilciliğinde 24 Temmuz tarihinde başlatılmış; 31 Ekim 2020 tarihinden itibaren Antalya Müzesi uzmanlarından Hüseyin Toprak denetiminde devam ettirilerek 18 Aralık 2020 tarihinde sonuçlandırılmıştır[1].

Son iki yılın araştırma planını esasen iki farklı durum belirlemiştir. Bunlardan ilki 24 Ocak 2019 tarihinde Kemer ve çevresinde yaşanan hortum felaketi ve fırtınayken diğeri, 2020 yılı çalışmalarının tüm dünyada yaşanan pandemi koşulları altında gerçekleştirilecek olmasıydı. Her iki sezonda da ağırlıklı olarak, hortum felaketinden oldukça etkilenen Hellenistik Tapınak alanında çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Resim: 1). 2019 yılı kazı sezonu çalışma programına dahil edilen alanda öncelikli olarak hasar tespit çalışmaları yürütülmüştür. Tapınak ve çevresinde gerçekleştirilen ilk gözlemlerde çok sayıda ağacın kökünden söküldüğü ve köklerin açtığı 2-3m. arası değişen derinliklerdeki çukurluk alanlarda daha önce algılanamayan bazı yapı elemanlarının yanı sıra küçük buluntular ve yoğun seramik yığınlarının ortaya çıktığı görülmüştür. Bu sebeple Hellenistik Tapınak alanı ve çevresinde dağılmış ve yıkılmış malzemelerin tespitine, zarar gören kültür varlığının onarılmasına ve ileride yaşanabilecek olumsuzluklara karşı korunmasına yönelik çalışmalar devam ettirilmiştir. Öncelikli olarak ağaç köklerinin oluşturduğu çukurlarda -kenti ziyaret edenlerin güvenliğini de düşünerek- kazı ve düzenleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Belli bir plan çerçevesinde alanın mevcut halinin hava fotoğrafları çekilerek ortofotosu oluşturmuş ve araştırma sahasının sayısal haritalandırılması yapılarak 5m.x5m. ölçülerinde dijital sektörel karelajlar oturtulmuştur. Ardından tapınağın doğusunda yoğun şekilde ele geçirilen pişmiş toprak buluntular saptanarak altı farklı buluntu merkezi belirlenmiş ve bu alanlar Sektör (S) olarak isimlendirilmiştir (Resim: 2). Alanda yapılan jeofizik çalışmaları dikkate alınarak Sektör 1, Sektör 2, Sektör 6 ve Sektör 7 açmalarında kazılar gerçekleştirilmiştir. Genel itibariyle ele geçirilen bütün buluntular yıkanmış, temizlenmiş, kategorize edilmiş, tipolojik ve kronolojik olarak sınıflandırılmış, gerekli tanım ve tasvirleri yapılarak fotoğraflanmış, bazılarının çizimleri yapılmış, renk skalaları belirlenerek belgelenmiştir. Tüm seviyelerden ele geçirilen malzemenin aralarında hem form, biçim ve biçem olarak hem de dönem olarak bir farklılık bulunmadığı göz-

* Prof. Dr. Murat ARSLAN, Akdeniz Üniversitesi, Tarih Bölümü, Antalya/TÜRKİYE, marslan@akdeniz.edu.tr
Doç. Dr. Nihal TÜNER ÖNEN, Akdeniz Üniversitesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Antalya/TÜRKİYE, nihaltuner@akdeniz.edu.tr

1 Phaselis kazı çalışmalarına katılan tüm araştırmacılarla birlikte öğrencilerimize ve Bakanlık temsilcilerimize değerli katılımları için teşekkür ederiz.

lemlenmiş, bu durum da söz konusu malzemelerin depozit olarak yamaç boyunca düzenli bir şekilde atıldığını düşündürmüştür. Malzemenin genelini ticari *amphora*lara ait ağız, boyun, kulp, gövde ve dip parçaları oluşturmasına rağmen ele geçen buluntular arasında çok sayıda pişmiş toprak kap parçası, mutfak kapları, günlük kullanım kapları, siyah firnisli Attika vazo parçaları, ağırşaklar, çatı kiremitleri, amorf tuğlalar, hatalı üretim amorf malzemeler ile bir adet terrakota figürin, piramidal formda dokuma tezgâhı ağırlığı, *Kernoi-kernos* ve bir adet de sikke bulunmaktadır (Resim: 3-5)[2].

Tapınak alanında, tapınağın inşa stratejisine uygun olarak doğuya bakan giriş tarafında toprakta görünen sütun tamburlarının etrafının temizlenmesinin ardından jeofizik çalışmalarından çıkarılan sonuçlar dikkate alınarak kazı planlaması yapılmıştır[3]. İlk olarak, temizliği yapılan alanda tapınağın yakın çevresiyle birlikte hale hazırdaki durumu belgelenmiş ve yükseklik-kotları alınarak, teras-*temenos* duvarları ile bağlanmış, yaklaşık bir plan şeması çıkarılmıştır (Resim: 6). 2019 sezonunda giriş kısmında konumlanan dört adet *in-situ* sütun açığa çıkarılmıştır ve tapınağın zemin seviyesine ulaşılmıştır. 2020 yılı kazı sezonunda buradaki sütunların konservasyonları tamamlanmıştır. Yapının *stylobat*ı ve *krepis*leri hakkında fikir edinmek amacıyla 2.2m.x1.5m. ölçülerinde 60cm. derinliğinde küçük boyutlu bir sondaj açılmıştır. B4-1C karesinin kuzeybatı köşesine denk düşen söz konusu sondaj kazısında, tapınağın *stylobat*ı ile stylobtın devamındaki iki basamaklı *krepis* gün yüzüne çıkartılmıştır. Alanın kazılmasıyla birlikte tapınağın en kuzey ucundaki TS-1 No.lu sütuna dayandırılmış şekilde doğu istikamete doğru uzanan duvar sırası ortaya çıkarılmıştır. Yaklaşık 2m. uzunluğunda 1.5m. yüksekliğinde korunmuş şekilde ortaya çıkan duvar sırasının, kazı karelajının dışına doğru ilerlediği izlenmiştir. Söz konusu duvar sırasının dibinde, ikinci basamağın ise önünde, boyutları itibarıyla kolosal boyutta bir heykele ait olduğu görülen iki parça halinde toplamda üç adet ayak parmağı ele geçmiştir (Resim: 7-8). C1-1C karesi içinde yer alan TS-1 No.lu sütunun çevresinde yapılan kazılarda ağırlıklı olarak M.Ö. I ile M.S. II. yy. aralığına tarihlendirilen heykel parçaları ve ticari *amphora* diplerinin yanı sıra çok sayıda metal çivi ve pişmiş toprak kap formları da ele geçirilmiştir. Bu alandaki kazılar doğu yönde devam ettirilmiştir (Resim: 9). İlk aşamada yapılan kazılarda herhangi bir buluntuya rastlanılmamış olup sadece seviye düşürülerek tapınağın *stylobat* seviyesine eşitlenmiştir. İkinci aşamaya gelindiğinde ise tapınağın sütunları ve hinterlandı tamamen kazılarak zemin eşitlenmiştir. Alanda yapılan kazılarda şu an için yapının dönemsel inşa ve kullanım evreleri hakkında bilgi veren kesin bir buluntu ele geçmemiştir. Dijital olarak yapılan restitüsyon çalışmalarında tapınağın plan şeması ve büyüklüğüne ilişkin, *in-situ* sütunlar ve *stylobat* sıraları esas alınarak birkaç öneri geliştirilmiştir (Resim: 10).

2020 çalışmaları kapsamında tapınak üzerinde kazı yapılmasına engel olduğu gibi büyük tehlike arz eden yamaçtan kopma devasa kaya blokları Antalya Kültür Varlıklarını Koruma

2 Söz konusu sektörel kazı alanları ve buluntular için bk. Arslan - Tüner Önen 2019, 428-430; Arslan - Tüner Önen 2020, 8-11; Orhan 2020, 75-86.

3 Tapınakta yürütülen arkeojeofizik araştırmaları için bk. Yüksel – Boşça 2020, 1-12.

Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden gerekli izinler alınarak Antalya Müzesi denetiminde güvenli bir şekilde alandan temizlenmiştir. Aynı zamanda tapınak alanının güney sınırında, modern yolun ise hemen kuzey kenarında uzanan ve ağaç köklerinin kaldırılması sırasında ortaya çıkmış teras duvarında da kazı çalışması gerçekleştirilmiştir (Resim: 11).

2019 ve 2020 kazı sezonlarında, Hellenistik Tapınak alanı kadar olmasa da hortumdan etkilenen bir diğer alan olan, tapınağın yaklaşık 300-400m. kuzeybatısında ve kentin içine doğru devam eden modern yolun ise yaklaşık 200m. kuzeyinde konumlanan merkezi kulede tespit ve belgeleme çalışmaları yürütülmüştür. Phaselis'in Güney Limanı'na hâkim bir noktada yer alan söz konusu yapı içinde ve çevresinde öncelikli olarak temizlik yapılarak yapının planı çıkartılmıştır (Resim: 12)[4]. Kentin savunma sisteminin bir parçası olan söz konusu yapının ardından 2020 yılı çalışmalarında kentin limanlarının çevresi, akropolisi ve doğu kıyısı taranmış ve bu alanlardaki savunma yapıları veya unsurlarının özellikleri saptanmıştır.

2019 ve 2020 yılı kazı sezonlarında önceki yıllarda başlatılan Hadrianus Kapısı konservasyon, restorasyon ve yerinde sergileme çalışmalarına devam edilmiştir. Bu bağlamda, Güney Liman'dan ana caddeye geçiş kısmında tek kemerli olarak inşa edilen söz konusu kapı yapısının daha iyi algılanabilmesi, yapının yerinde sergilenebilmesi ve blokların korunabilmesi amacıyla *entablatur* bölümüne ait blokların yapının hemen önündeki alanda sergilenmesi planlanmıştır. Söz konusu blokların toprakla temasının kesilerek zeminde oluşabilecek çökmelerin önüne geçilmesi amacıyla ilk etapta çelik konstrüksiyondan bir platform tasarlanmış ve İmparator Hadrianus'a ithaf yazıtını taşıyan arşitrav blokları platforma taşınmıştır. Arşitrav sırasının üzerine gelen firiz blokları ile *geison-sima* sırasına ait sağlam bloklar da restitüsyon çizimleri, bitkisel bezemeler ve kenet yuvaları dikkate alınarak yerlerine yerleştirilmiştir (Resim: 13). Bu sırada tahrip olmuş ve kırık bloklar üzerinde konservasyon ve restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir. 2020 yılında da konservasyon ve restorasyon çalışmalarına devam edilmiş ve öncelikle kapının ana cadde üzerinde *in-situ* konumda bulunan ayak kaidelerini oluşturan bloklarda meydana gelen kaymaların düzeltilmesi ve kırık parçalarının yerinden alınarak birleştirilmesi işlemlerine başlanmıştır. Ayrıca ayak kaidelerinin önünde bulunan basamak bloklarında tespit edilen kırık parçalara da müdahale edilmiştir. Hadrianus Kapısı çalışmalarına ilişkin 2020 yılı kazı sezonunda ayrıca kapının 1/15 ölçekli modelinin üretilmesi ve alanda sergilenmesi amacıyla dijital ortamda modelleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda öncelikli olarak kapının tüm yapı elemanlarının 3dsMax programında modelleri hazırlanmıştır. Makete yönelik modelleme aşamalarında çizimi tamamlanan modeller Ultimaker Cura programında son ayarlamaları yapılarak üç boyutlu yazıcıdan üretilmişleridir. Bu yıl itibarıyla kapının *entablatur* bölümü ile kaidesiyle birlikte payelerinin 3 boyutlu üretim işlemleri tamamlanmıştır (Resim: 14)[5].

Kent hamamlarına ilişkin yürütülen araştırmalarda Büyük Hamam, Akropolis Hamamı, 2M6 No.lu hamam yapısı ve Nekropolis Hamamı yapılarının rölövelerin çıkartılması, eldeki

4 Merkezi kule çalışmaları için bk. Taşkıran 2021, 7-19.

5 Hadrianus Kapısı anastylosis çalışmaları için bk. Akçay 2021, 1-15.

veriler ışığında yapıların ve mekanlarının tanımlanması çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Resim: 15)[6]. Kent merkezinde ana cadde boyunca uzanan dükkân ve galeriler bölümünde ve agora yapılarında de temizlik ve belgeleme çalışmaları yürütülmüştür[7].

Kentin nekropolis alanlarına yönelik yürütülen çalışmalar kapsamında 2019 yılı itibariyle kentin kuzeydoğu nekropolis alanında temizlik, düzenleme, çizim/plan, belgeleme ve kazı çalışmaları yürütülmüştür. Öncelikli olarak yoğun orman ve bitki örtüsü ile kaplı olan arazide keşif yapılması, ardından mezarlara envanter numarası verilmesi ve mezarların mevcut durum ve ölçülerinin kartotekslere işlenmesi çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda 105 *khamasorion*, 146 lahit, 49 tonozlu mezar ve 28 *ostothek* kayıt altına alınmıştır. Belgeleme çalışmalarının yanında, arkasında yükselen eğimli topografyadan taşınan toprak ve taş akıntısı nedeniyle yan yüzü üzerine devrilmiş ve teknesi dolgu toprak ile kaplanmış olan 3.KD.L-29 No.lu lahit teknesi bulunduğu yerde düz duracak şekilde ayağa kaldırılmıştır. Lahdin kaldırılmasıyla birlikte ön yüzde yer alan yazıtlı *tabula ansata* gün ışığına çıkmış ve üzerinde 14 satırlık yazıt taşıdığı tespit edilmiştir. Yazıttan buradaki lahdi Apollonios'un oğlu Epaphrodeitos (Ἐπαφρόδειτος Ἀπολ|λωνίου) ile Aristaineta'nın kızı Dositheа'nın (Δωσιθέα | Ἀρισταινέτας) kendileri için yaptırdığı anlaşılmıştır. Burada Dositheа'nın soy atası olarak annesinin adının verilmesi dikkat çekmektedir. Lykia'da böylesi Roma Dönemi örnekleri bilinmesine rağmen Phaselis'te bu durum ilk defa belgelenmektedir. Yazıtta mezara karşı işlenecek suçların ceza kasası olarak Athena Polias'ın (Ἀθηνᾷ Πολιάδι) kasası kaydedilmiştir. Kuzeydoğu nekropolis alanı içinde ayrıca 3.KD.L-23 olarak numaralandırılan kireçtaşından *khamosorion* lahit mezar üzerinde Asas oğlu Kougas'ın (Κουγας Ασα δίς) mezar yazıtı ile 3KD.L15 No.lu *hyposorion*lu lahit mezarın etrafındaki *temenos* duvarında devşirme olarak kullanıldığı tespit edilen bir *ostothek* üzerinde Embromios oğlu hekim Hermas'ın (Ἑρμ[ᾶς] υἱός | [Ἐμ]βρομίου) mezar yazıtı tespit edilmiştir.

Nekropolislere yönelik düzenleme çalışmaları kapsamında ise kuzeybatı nekropolis alanında, yol kenarında bulunan ve olasılıkla sahile inen yolun yapımı aşamasında tahrip olmuş olan 3KB-56, -57 ve -58 No.lu üç lahdin yerinde korunma ve sergilenmesine yönelik bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Kuzeydoğu nekropolis alanında ise iki ayrı konumda çalışmalar yürütülmüştür. Bunlardan ilki kuzeydoğu nekropolis alanının başlangıcında yer alan 3KD.L1 ve 2 No.lu lahitler üzerinde planlanmıştır. Diğer çalışma, hemen kuzey limanı girişinde uzun süredir denizin içinde bulunan 3 KD.L1 No.lu lahdin denizden çıkarılıp güvenli bir noktaya alınması yönünde gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

Akçay, A. 2021. "Phaselis Hadrianus Kapısı: Arkeolojik Alanlarda Yerinde Sergilemeye Bir Örnek." *Mediterranean Journal of Humanities* XI: 1-15.

6 Phaselis hamamlarına ilişkin yürütülen çalışmalar için bk. Arslan - Tüner Önen 2019, 448-453; Arslan - Tüner Önen 2020, 13-15. Büyük Hamam'da kullanılan yapı taşlarına ilişkin bk Öner 2020, 13-28.

7 Kent merkezinde konumlanan tetragonal agora hakkında bk. Karahan 2021, 55-71.

Arslan, M. - N. Tüner-Önen. 2019. “Phaselis Kenti’nde 2019 Yılında Gerçekleştirilen Yüzey Araştırmaları ve Kazı Çalışmaları.” *Phaselis* V:425-463.

Arslan, M. - N. Tüner Önen. 2020. “Phaselis 2020 Yılı Kazı ve Yüzey Araştırmaları.” *Phaselis* VI:251-276

Karahan, T. 2021. “Phaselis’in Devlet Agorası: Tetragonal Agora.” *Phaselis* VII:55-71.

Orhan, U. 2020. “Phaselis’ Hellenistic Temple (?) Entrance Slope and Terracotta Finds: A Preliminary Study.” *Phaselis* VI:75-86.

Öner, F. 2020. “Phaselis Büyük Hamam, Hellenistik Tapınak ve Diğer Hamamlarda Kullanılan Yapı Taşları ve Phaselis Yapı Taşı Ocağı.” *Phaselis* VI:13-28.

Taşkıran, M. 2021. “Phaselis Merkezi Kule.” *Phaselis* VII:7-19.

Yüksel, F. A. - F. Boşça. 2020. “Phaselis 2019 Yılı Arkeojeofizik Araştırmaları: Hellenistik Tapınak.” *Phaselis* VI:1-12.

Resim 1: 2019 yılı hortum felaketinin ardından Hellenistik tapınak alanı hava fotoğrafı.

Resim 2: Sektörel bazlı dijital kazı karelajı.

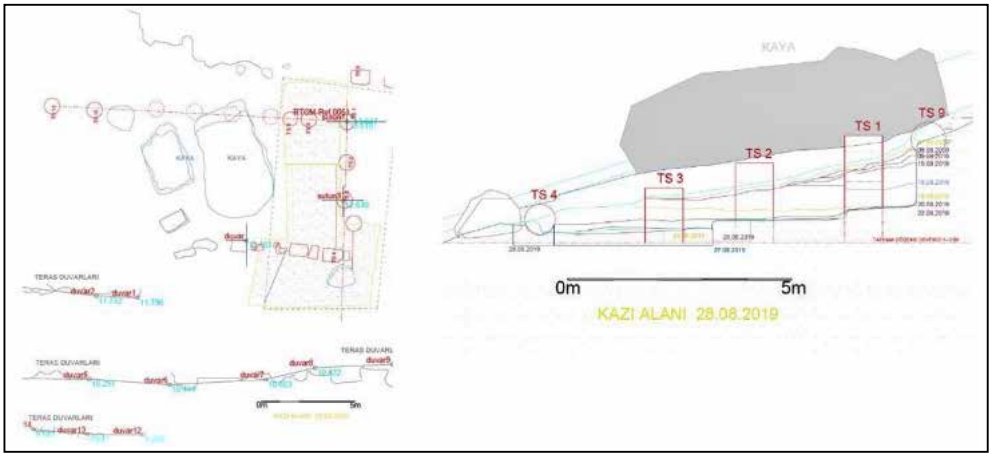
Resim 3: Terakota tanrıça figürini parçası.

Resim 4: Piramidal dokuma tezgâhı ağırlığı.

Resim 5: *Kernoi*.

Resim 6: Tapınak vaziyet planı.

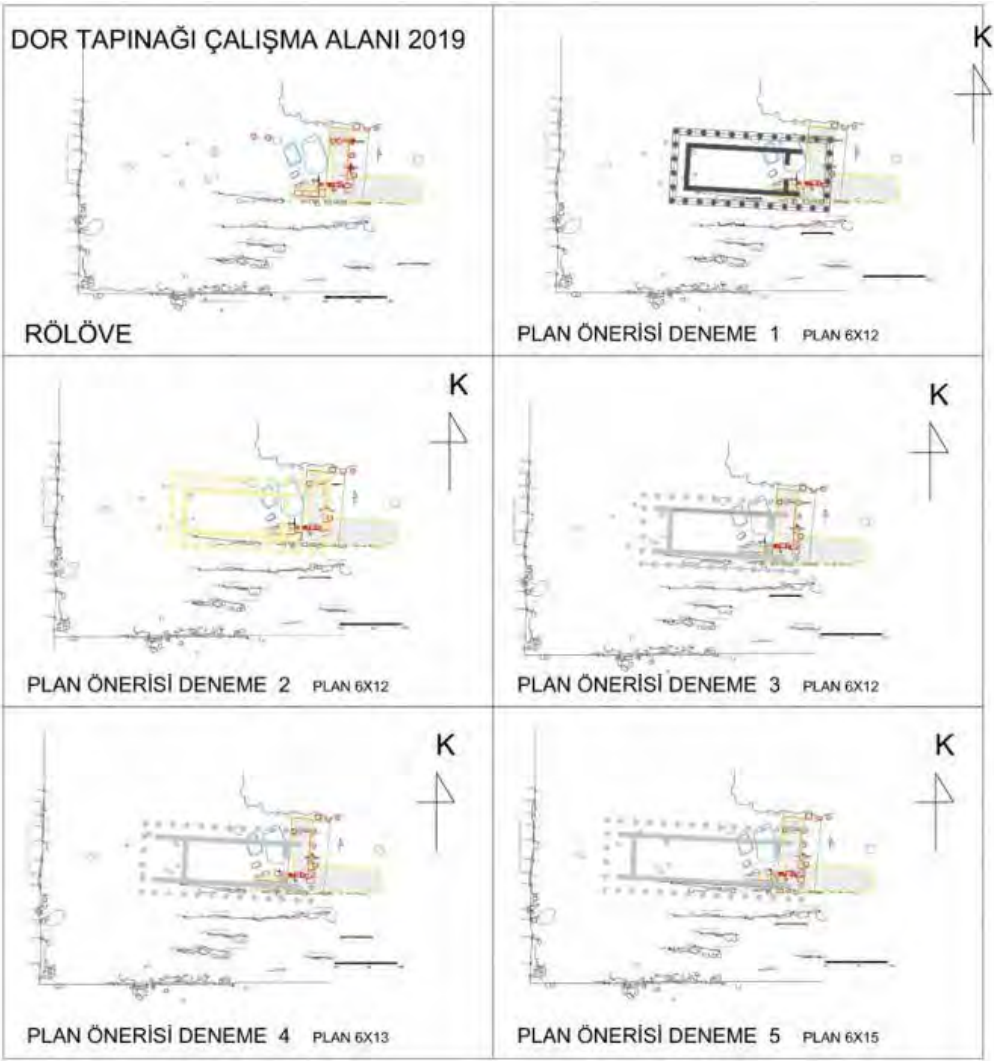
Resim 7: Tapınak önündeki sondaj açması.

Resim 8: Sondajda ele geçirilen kolosal heykel parmakları.

Resim 9: Hellenistik Tapınak alanı dijital karelajı ve kazı sonrası fotoğrafı.

Resim 10: Hellenistik Tapınak rölövesi ve plan önerileri (L. Kaderli).

Resim 11: Birinci teras duvarı orthophotosu ve blok kesit çizimi.

Resim 12: Merkezi kule hava fotoğrafı.

Resim 13: Entablatür kısmına ait blokların yerinde sergilenmesi.

Resim 14: Hadrianus Kapısı'nın paye kısımlarına ait üç boyutlu yazıcı baskıları.

Resim 15: Phaselis hamam yapılarının konumlarını gösteren hava fotoğrafı.

SILLYON KAZISI 2020 YILI ÇALIŞMALARI

Mustafa DEMİREL*

Murat TAŞKIRAN

Meydan PALALI

GİRİŞ

Sillyon, Antik Dönemde Pamphylia Bölgesi'nde, günümüzde ise Antalya İli, Serik İlçesi'ne bağlı Yanköy Mahallesi Kocagözler Mevkii'nde yer almaktadır. Antalya-Alanya Karayolu'nun yak. 8km. kuzeyinde bulunan kent, bu yoldan çok rahat görülebilmektedir. Sillyon, batı komşusu Perge'ye kuş uçuşu yak. 12km., doğudaki komşu kenti Aspendos'a ise yak. 17km. uzaklıktadır. Kent, Toros (*Tauros*) Dağları ile sınırlandırılan Antalya Ovası'na hâkim 235m. yükseklikteki kayalık bir tepe üzerinde kurulmuştur (Harita: 1)[1].

Sillyon'da ilk sistemli araştırmalarm. Küpper başkanlığındaki bir ekip tarafından başlatılmıştır. Bu çalışmalar 1995, 1996 ve 1997 yıllarında üç dönem devam etmiş ve yeni bulgular ışığında önemli sonuçlar elde edilmiştir. Küpper ve ekibinin yapmış olduğu bu araştırmalarda sadece Sillyon değil, çevresinde bulunan yerleşimler de incelenmiştir[2]. 2009-2011 yılları arasında E. Özer başkanlığındaki bir ekip tarafından, "Sillyon Yüzey Araştırması" gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, kent ve çevresinde bulunan yapılar ve kültür öğeleri tespit edilip belgelenmiş ve bilimsel raporları hazırlanmıştır[3]. Disiplinlerarası bir yaklaşımla; erken evresinden, terk edildiği döneme dek, kentin tarihsel sürecine ait tüm detayların saptanmasının amaçlandığı, M. Taşkıran başkanlığındaki "Sillyon ve Territoryumu Yüzey Araştırması", 2018-2019 yılları arasında iki yıl sürmüştür[4]. Son dönem "Sillyon Yüzey Araştırması Projesi" 2019 yılında bitirilmiş ve antik kentte 2020 yılında kazı çalışmalarına başlanmıştır.

Sillyon Antik Kenti kazı çalışmaları 2020 yılında Antalya Müzesi Müdürlüğü başkanlığında ve Dr. Murat Taşkıran'ın bilimsel koordinatörlüğünde başlamıştır. 2020 sezonu kazı

* Mustafa DEMİREL, Kazı Başkanı, Antalya Müzesi Bahçelievler Mahallesi Konyaaltı Caddesi No 88 Muratpaşa-Antalya/TÜRKİYE, m.demirel08@gmail.com

Dr. Murat TAŞKIRAN, Sillyon Kazısı Bilimsel Koordinatörü, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Kınıklı Kampüsü Denizli/TÜRKİYE, mtaskiran@pau.edu.tr – murattaskiran85@gmail.com

Öğrt. Gör. Meydan PALALI, Ekip Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Akseki MYO Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü Antalya/TÜRKİYE, meydan.palali@alanya.edu.tr

1 Taşkıran 2020, 1-2; Taşkıran 2021a, 1 vd.

2 Bu çalışmalar için bkz. Küpper 1996, 259-263; Küpper 1997a, 451-462; Küpper 1997b, 97-116; Küpper 1998, 474-496.

3 Bu çalışmalar için bkz. Özer –Taşkıran 2010a, 279-296; Özer – Taşkıran 2010b, 165-169; Özer vd. 2011, 209-213; Özer 2012, 361-370; Özer –Taşkıran 2012, 204-208.

4 Bu çalışmalar için bkz. Taşkıran 2020; Taşkıran 2021 vd.

kampanyası 09.07.2020-18.09.2020 tarihleri arasında sürdürülmüştür[5]. 2020 yılında başlatılan kazı çalışmalarında ilk kazma vurulan yer Kale Mescidi olmuştur. Kazı çalışmalarına paralel olarak kent ve çevresinde çeşitli araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların odak noktalarından bir tanesi kentin su sistemi olmuştur. Sillyon'da bulunan su yapıları (Roma Hamamı, *nymphaeum* A, *aquadükt*, sarnıçlar vb.) detaylı belgelenip araştırılmış, çizimleri yapılarak yayına hazır hale getirilmiştir. Sillyon'daki taban su seviyesinin tespiti için kazı süresince farklı dönemlerde jeofizik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Kentin özgün jeolojik yapısını tüm detaylarıyla belirlemek amacıyla 2018 yılı yüzey araştırmasında başlatılan jeoloji çalışmalarına devam edilmiştir. Yöre halkından teslim alınarak Antalya Müzesi'ne teslim edilen sikke ve diğer küçük buluntuların katalogları tamamlanmıştır. Kentin batı yönündeki alt kesimlerinde (*stadion* ve hamam çevresi) ot temizliği ve bitkisel ilaçlama yapılmıştır. Kocagözler Mahallesi'nden başlayarak *stadion* içinden Roma Hamamı'na ulaşan ve eskiden köylülerin kullandığı yol/geçiş temizlenmiş ve kazı çalışmaları esnasında bir arazi aracının veya traktörün bu alanlara çıkması sağlanmıştır. Sillyon kazı evi olarak kullanılması düşünülen alan için girişimlere başlanmıştır. Ayrıca Sillyon'la ilgili çeşitli yayın ve tanıtım çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Aşağıda başlıklar halinde yapılan bu çalışmalar sunulmuştur.

KAZI ÇALIŞMALARI

Murat TAŞKIRAN, Meydan PALALI

Kale Mescidi Kazısı

Kale Mescidi akropolisin kuzeybatı köşesinde konumlanmaktadır. Tamamen ayakta olan yapının kazısını yaparak bilimsel çalışmalarını tamamlamak ve ardından restorasyon ve konservasyon sürecini başlatmak amaçlanmıştır. Bu bağlamda, 2020 kazı sezonunda yapının ilk önce çevre ve alan temizliği gerçekleştirilmiş, devamında ise kazısı bitirilmiştir. Son aşamada ise ölçüm ve çizim çalışmaları yapılarak restorasyon sürecine hazır hale getirilmiştir. Aşağıda yapıda gerçekleştirilen bu çalışmalar ve elde edilen sonuçlar detaylı bir şekilde anlatılmıştır (Resim: 1).

Çalışmalara ilk olarak yapının kazı öncesi mevcut durumu hakkında detaylı incelemeler yapılarak başlanmıştır. Bu bağlamda mescidin iç ve dış cephelerinin detaylı olarak fotoğrafları çekilmiş ve kayıt altına alınmıştır. Mescidin çevresindeki yoğun bitki örtüsü temizlenmiş,

5 Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Birimi'ne, Türk Tarih Kurumu'na, Koç Üniversitesi Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (Akmed)'ne, Serik Kaymakamı Sayın Mehmet Kurdoğlu'na ve Serik Belediye Başkanı Sayın Enver Aputkan'a destek ve yardımlarından ötürü en içten teşekkürlerimizi sunmak isteriz. Bu çalışma, Mustafa Demirel, Dr. Murat Taşkıran, Prof. Dr. Halil Kumsar, Prof. Dr. Ülker Güner Bacanlı, Doç. Dr. Nuray Gökalp Özdil, Dr. Mustafa Bilgin, Öğr. Gör. Meydan Palalı, Arş. Gör. Ömer Uzunel, Arş. Gör. Salih Okan Akgönül, Engin Erçetin (Jeofizik Mühendisi), Ali Bacanlı (Harita Mühendisi), Özgür Keysan (Harita Mühendisi), Yiğit Alp Akyüz (Arkeoloji öğrencisi), Hayriye Açık (Arkeoloji öğrencisi) ve Yiğitcan Erol'un (Arkeoloji öğrencisi), katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.

içinde ve çevresinde temizlik çalışmaları yapılmıştır. Temizlik çalışmaları sırasında yapının içinde bit/pire olduğu gözlenmiş ve gerekli ilaçlama yapılmıştır. Bununla beraber yapıda bitkilenmenin önüne geçmek amacıyla ot ilacı periyodik olarak uygulanmıştır. Temizlik ve çevre düzenlemesinden sonra çalışmalar, giriş kısmında bulunan ve son cemaat yeri olduğu düşünülen bölümünde sürdürülmüştür. Bu mekânda detaylı bitki ve moloz taş temizliği yapılarak alan kazı çalışmalarına hazırlanmıştır.

Mescidin giriş bölümünde, duvarlardan düşen mimari bloklar kaldırılarak alanın yapıyla ilişkisi ve işlevini anlamaya yönelik tespitler yapılmıştır. Mescidin giriş kapısında söve olarak kullanılmış olan mimari elemanlar tespit edilmiş ve belgelenmiştir. Yapının giriş bölümünde yürütülen çalışmalarda yak. 50cm. yüksekliğindeki taş ve toprak katkılı moloz temizlenmiş ve sıkıştırılmış toprak zemin ile karşılaşılmıştır. Giriş kısmının doğu duvarı üzerinde zeminden yak. 40cm. yükseklikte 40cm.x40cm. ölçülerinde kare bir niş tespit edilmiştir.

Giriş mekanının güneydoğu köşesinde ve mescidin girişinde çalışmalara devam edilmiş ve bu çalışmalar sırasında giriş kısmının zemin taşlarının simetrik olarak inci-*payet* dizili *arşitrav* bloklarından oluşturulduğu anlaşılmıştır. Giriş mekânının güneydoğu köşesinde tespit edilen büyük boyutlu taş blokların olasılıkla duvar üzerinden düştüğü düşünülmüştür. Giriş bölümünün batı duvarı sadece güneybatı köşede 1m. genişliğinde ve 50cm. yüksekliğindeki kısmı kalmıştır. Giriş kısmının doğu duvarının kalınlığı 80cm. dir. Ana yapıyla olan diletasyon ve duvar yapım tekniği, giriş kısmının daha geç bir dönemde yapıldığını göstermektedir.

Yapının harim kısmında kazı çalışmaları öncesinde kapsamlı temizlik yapılmış ve mescidin harim kısmı belli aralıklarla ilaçlama yapılarak bit/pire gibi haşerelerden temizlenmiştir (Resim: 2). Bu çalışmalar sırasında batı cephede yer alan iki pencerenin zemin seviyesi ortaya çıkarılmış ve pencere zeminlerinin moloz taş ve iri blok taşlarla oluşturulduğu görülmüştür. Devam eden çalışmalar sırasında, doğu, batı ve güney duvarda yer alan pencerelerin zemininin moloz taş üzerine kireç katkılı sıva ile oluşturulduğu gözlenmiştir.

Harim kısmında gerçekleştirilen çalışmalarda, mihrabın yaklaşık 50cm. kuzeyinden itibaren başlayan ve 3m. kuzeye doğru uzanan sıkıştırılmış toprak üzerinde kireç harç dolgulu bir zemin tespit edilmiştir. İrili ufaklı taşların rastgele yerleştirilmesi ve bu taşların aralarının toprakla doldurulması suretiyle düz bir zemin elde edilmiştir. Bu dolgunun üzerine kireçli tabakanın uygulanması ile sert bir zemin oluşturulmuştur. Harimin yüzey toprağındaki kireç katkılarından yola çıkarak tüm zeminin sıkıştırılmış toprak üzerine kireç katkılı sert zeminden oluştuğu düşünülmüştür. Yapının ikinci kullanım evresine ait olduğu düşünülen 25cm. yüksekliğindeki bu kireçli zemin, fotoğraflanarak belgelenmiş ve kaldırılmıştır. Harimin mihrap önünde yer alan kireçli tabakanın altındaki asıl zemine ulaşmak ve zeminin yapı malzemesini anlamak amacıyla, harimin güneybatı köşesinde 1m.x1m. ölçülerinde bir sondaj açılmıştır. Sondajda yapılan çalışmalar sırasında yak. 1m. derinliğe ulaşılmış ve ana kayaya ulaşınca sondaj çalışmaları sonlandırılmıştır. Mescidin ana kaya üzerine irili ufaklı moloz taştan ve kahverengi topraktan oluşan bir subasman üzerine inşa edildiği görülmüştür.

Mescidin harim kısmında devam eden çalışmalarda, yapının orijinal zemini ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmalar sırasında, yapının özgün zemininin, düzgün kesilmiş, devşirme, iri blok taşlarla döşendiği görülmüştür. Ulaşılan bu taş döşeme zeminin, mescidin ilk evresine ait olan orijinal zemini olduğu anlaşılmıştır. Bu çalışmalar sırasında mihrabın zemininde, mihrabın iç yüzünde ve duvarların alt seviyelerinde yer alan sıva kalıntılarından, harimin duvarlarının sıvalı olduğu anlatılmıştır (Resim: 3).

Harim kısmında devam eden çalışmalarda mihrap önünde, 210,98 kotta 1 adet bronz sikke bulunmuştur. Sikkenin üzerindeki yoğun korozyondan dolayı detaylarına şu aşamada ulaşılamamıştır. Ayrıca kültür katmanı içinde farklı noktalarda, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dönemi seramiklerinin yanında, Roma İmparatorluk Dönemi seramik parçalarına da rastlanmıştır. Bu seramiklerin yapının geç evresinde oluşturulan dolgu zemin için, çevreden alınan toprakla yapının içine karışmış olabileceği düşünülmüştür.Harimdeki çalışmalar sırasında zemin kısmının hem özgün zemini hem de ikinci dönem kullanımı gösteren veriler tespit edilmiştir. Özgün zeminin daha düzgün iri blok taşlarla döşendiği, ikinci dönem kullanımı ise kaba yonu taşlarla tesviyelenerek toprakla sıkıştırıldığı anlaşılmıştır. Özgün kapı eşiğinin üzerinde ikinci dönem kullanımı gösteren düzgün kesme blok taş ile oluşturulmuş bir kapı eşiği bulunmaktadır. Harimdeki çalışmalarda ayrıca, iki adet cam bilezik parçası, çivi gibi demir objeler de bulunmuştur.

Yapının giriş ve harim kısmındaki çalışmaların yanında, mescidin çevresinde kazı ve çevre düzenleme çalışmaları yapılarak, yapının tüm detayları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede, 4 cephede sürdürülen kazılarda önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Doğu cepheyle başlanılan çalışmalarda, yapıdan düştüğü tespit edilen çokgen taşlar düzenli bir şekilde, belirlenen alanlara istiflenmiştir.

Kale Mescidi'nin güney, batı ve kuzey cephede yapılan kazılarda herhangi bir mimari unsura rastlanılmazken; doğu cephesinde 2 odalı bir mekân tespit edilmiştir. Ortaya çıkarılan mekanlar A ve B odaları olarak isimlendirilmiştir. A Mekânı 2,75m. uzunluğunda ve 1.80m. genişliğinde olup duvar kalınlığı 75cm.dir. Bu mekânın duvarlarının yapımında ön yüzleri düzeltilmiş, polygonal kireçtaşları kullanılmıştır. Burada yapılan çalışmalar sonucunda duvar içinde çamuru bağlayıcı unsur olarak kullanıldığı düşünülen bol miktarda farklı tiplerde kiremit kırığı, tuğla parçaları ve farklı dönemlere ait seramik parçaları ele geçirilmiştir. Bu çalışmalar sırasında duvarların üst seviyesinden düştüğü anlaşılan oluk yivli iki adet düzgün kesme blok taş ve bir adet Dor düzeninde friz bloğuna ait devşirme blok bulunmuştur. Bu bloklar yapının doğusunda hazırlanan taş tasnif alanına taşınmıştır (Resim: 4).

Mekân B yapısının batı kısmı yoğun toprak ve taş ile karışık halde yığıntı oluşturmuştur. Doğu kısmı ise duvarlardan ve kubbeden dökülen moloz taş, kesme blok devşirme taş ve polygonal duvar taşları ile kaplanmıştır. Mekân B'nin yoğun toprak ve taş ile karışık halde olan yığıntı toprağı kaldırılmış ve tüm duvarları açığa çıkarılmıştır. Çalışmalar sırasında yapının geneline yayılmış eşit seviyede yak. 20cm. kalınlığında toprak ile karışık halde yanık tabaka görülmüştür. Bu tabaka içinde bol miktarda (2 kasa) demir cüruf parçaları ele geçirilmiştir. Bu cürufların yak. %70

kadarı mekânın kuzeybatı köşesinden ele geçirilmiştir. Bu çalışmalar sırasında 211.72 kotunda korozyonlu bir adet sikke, 211.80 kotunda demir bıçak ve ok ucu ele geçirilmiştir. Aynı kontekste bol miktarda farklı ölçülerde korozyonlu çivi, nal ve ahşap aksamı demir obje bulunmuştur. Ayrıca, bu çalışmalar sırasında duvarlarda kullanıldığı anlaşılan yapının iç kısmına dökülen mimari plastik parçalar, tuğla, kiremit ve seramik parçaları bulunmuştur. Mekân A ve Mekân B'nin fiziki kullanımından ve buluntulardan hareketle; Mekân A'nın depo, Mekân B'nin ise demir işleme atölyesi-işliği olarak kullanıldığı düşünülmektedir.Devam eden çalışmalarda yapının güney cephesinin kazısı bitirilmiştir. Yaklaşık 2m. genişliğinde tüm güney cephe boyunca doğudan batıya doğru bir çalışma alını belirlenmiştir. Bu alanda, Mescidin hemen güneydoğu köşesinde Hellenistik ve Roma dönemlerinde kullanıldığı düşünülen caddenin bir bölümüne ulaşılmıştır. Bu cephedeki çalışmalar güneydeki döşeme taş yolun zemin kotunda sonlandırılmıştır. Bu çalışmalar sırasında mimari plastik parçalar, tuğla, kiremit, çivi ve seramik parçalar ele geçirilmiştir.

Batı cephe çevresinde yapılan kazı çalışmaları sırasında, üzeri kesme blok taşlar ile kapatılmış kayadan oyma bir sarnıç açığa çıkarılmıştır. Sarnıcın iki parçalı ve iki kademeli bir ağız kısmı olduğu ve içinin tamamen sıvandığı görülmüştür (Resim: 5).

Son olarak kuzey cephedeki çalışmalar cephenin dış zemin seviyesini belirlemeye yönelik olarak devam ettirilmiştir. Bu çalışmalar sırasında herhangi bir buluntu ele geçirilmemiştir.

SONUÇ

13.07.2020-05.09.2020 tarihleri arasında toplam 55 gün sürdürülen Kale Mescidi çalışmalarında; yapının iç bölümü ve etrafının kazısı tamamlanmış, kazıda çıkan mimari bloklar ile çevrede yapıyla bağlantılı olanlar, belirlenen tasnif alanına dizilmiş, yapıda ve çevresinde çevre düzenlenmesi yapılmış ve mescidin etrafı tel çitle çevrilmiştir. Bununla beraber ilgili ikaz ve bilgilendirme tabelaları hazırlanarak tel çite bağlanmıştır. Kazıda çıkan tüm buluntuların kataloğu hazırlanarak Antalya Müzesi'ne teslim edilmiştir (Resim: 6).

Mescidin kuzey yöndeki giriş mekânı temel seviyelerine kadar yıkılmış, sadece kuzeydoğu köşede bir bölüm sağlam kalmıştır. Doğudaki ek mekanlar temel seviyesine kadar yıkılmıştır. Statik açıdan sağlam olan kubbeli harim kısmının güney cephedeki pencerelerde, kubbeye geçiş öğelerinin dış kısımlarında ve mihrap taşlarında dökülmeler mevcuttur. Kale Mescidi'nde herhangi bir süsleme unsuruna rastlanılmamıştır.

Sonuç olarak, özgününde tek mekânla, kare planlı ve kubbe örtülü olan mescidin kuzey yönüne kapalı bir ön giriş bölümü eklenmiş ve yapı iki mekânla bir plan arz etmiştir. Doğu duvara ise daha sonraki bir dönemde depo ve demirci işliği olarak kullanılan iki adet mekân daha eklenmiştir. İnşa kitabesi bulunmayan mescidin ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği kesin olarak bilinmemektedir. İki kullanım evresi olan yapının 13. yy.da yapıldığı, 15 veya 16. yy.da eklemelerle kullanımına devam edildiği ve son evrede doğu cephesine 2 adet mekân (A ve B mekânı) eklendiği ortaya çıkmaktadır. Antalya Müzesi'ne teslim edilen buluntuların bilimsel çalışmasından sonra Kale Mescidi'nin tüm detayları belirlenmiş olacaktır.

ÇEVRE DÜZENLEMESİ VE ALT YAPI ÇALIŞMALARI

Murat TAŞKIRAN

Çevre Düzenlemesi

Çevre düzenlemesi kapsamında antik kentin giriş kısmında bulunan ve büyük ölçüde kent görüntüsünü bozan zararlı otlar ve yoğun bitki örtüsü, Serik Belediyesi ve Orman Bölge Müdürlüğü'nün katkılarıyla görevlendirilen geçici 13 işçi yardımıyla temizlenmiştir. Temizlenen alanlarda periyodik olarak ilaçlama yapılarak otların tekrar çıkması engellenmeye çalışılmıştır. Temizlik çalışmalarının ardından kesilen ot ve çalılar, Serik Belediyesi'nin desteğiyle gönderilen araçlarla alan dışına taşınmıştır. Sillyon'un hemen batı girişinde, 1. Derece Sit içinde ve modern caminin yak. 20m. kuzeyindeki alanda bulunan elektrik trafosunun genel görüntüyü ve antik peyzajı bozduğu düşüncesiyle 3. Derece Sit Alanı içinde uygun bir alana taşınması düşünülmüş ve Müze Müdürlüğü'nün uygun görüşüyle konu Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na ve ilgili kuruma iletilmiştir. Bununla beraber, giriş levhasının hemen arkasındaki alanın temizlenmesi, köylülerin koyduğu tarım aletlerin kaldırılması ve bu kısımda hayvanların bulundurulmaması için gerekli görüşmeler yerel halkla yapılmış ve alanın temizliği için Serik Belediyesi'nden yardım alınmıştır (Resim: 7).

Arazide yapılan incelemeler sonucunda, Sillyon Antik Kenti kazı çalışmalarında bölge halkı tarafından eskiden kullanılan ve *stadion* alanına çıkan eski bir stabilize yolun varlığı tespit edilmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde bu alana çıkan stabilize yolun öncelikle *stadion* sonrasında Osmanlı Çeşmesi, ana kent kapısı ve Roma Hamamı alanına ulaşabileceği saptanmıştır. Bu bağlamda, bu stabilize yolun temizlenmesi ve bahsedilen güzergahın açılması doğrultusunda çevre düzenlemesi ve temizlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Çalışma bitiminde Kocagözler Mahallesi'nden başlayarak *stadion*un içerisinden Osmanlı Çeşmesi ve Roma Hamamı'nın olduğu alana kadar devam eden yol açılmış ve bir binek aracının veya traktörün rahatlıkla bu alana çıkması sağlanmıştır.

Alt Yapı Çalışmaları

Serik Belediyesi'nden alınan destekle, belediyenin harita mühendisiyle birlikte antik kentin batı yamacında 1. Derece Sit Alanı içerisinde bulunan maliye hazinesine ait 118/13 ada parsel numarasına sahip alanın aplikasyonu yapılmış ve dört yönde sınır hatları belirlenmiştir. Harita üzerinde görünen sınırlar, arazi üzerinde belirlenerek bu noktalara sınır kazıkları dikilmiştir. Böylece parselin tüm detayları ortaya konmuş ve bakanlığımıza devredilmesi hususunda görüş belirtilmiştir.

Antalya Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'nden gelen uzmanlarla birlikte kentin akropolisinde bulunan ve ziyaretçiler için tehlikeli olabileceği düşünülen sarnıçların üzerinin kapatılması ile ilgili çalışma için alanın keşfi yapılmış ve konu Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nda görüşülerek planlandığı üzere 36 adet sarnıcın üzerinin kapatılması karara bağlanmıştır.

ÇEVRE ARAŞTIRMALARI

Murat TAŞKIRAN, Meydan PALALI

Koducak Kabristanı

Sillyon antik kenti *territoryum*unda bulunan ve Yukarıkocayatak Mahallesi sınırları içerisinde kalan Koducak Mezarlığı'nda tespit ve belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Mezarlık alanı, Serik İlçesi'ne bağlı Yukarıkocayatak Mahallesi'nin yak. 700m. kuzeyinde bulunmaktadır. Buradaki mezarların çoğunun baş ve ayak taşlarının yanlara doğru eğik olduğu bazılarının ise tamamen zemin üzerinde yıkık bir şekilde durduğu tespit edilmiştir. Bununla beraber özellikle kuzeydoğu bölümdeki kesme taş bloklar ile oluşturulan mezarlarda kaçak kazıların yapıldığı ve mezarların büyük oranda tahrip edildiği gözlemlenmiştir. Mezar taşlarının büyük çoğunluğunu üst kenarların, iki ve üç kademeli olarak düzenlendiği; bazılarının ise sarıklı Osmanlı tipinde olduğu görülmektedir. Bu tipteki mezar taşlarının genellikle ön ve arka yüzlerinin su dalgası şeklinde zikzak motifleri ile bezendiği tespit edilmiştir. Yapılan incelemeler ve tespitler sonucunda tüm örneklerin toprak üstü basit mezar tipinde yapıldığı anlaşılmıştır. Mezarların hiçbirinde, mezarın kime ait olduğunu belirten herhangi bir yazı unsuruna rastlanmamıştır (Resim: 8).

Yaptığımız incelemeler sonucunda altı mezarda tarih ibaresi yer almaktadır. Tarih ibaresi bulunan bu mezarların en erken tarihlisi (H.1150)m. 1737/1738 yılını işaret etmektedir. Mezarlarda kullanılan devşirme, sütun gövdeleri, *arşitrav* ve kesme taş bloklar olasılıkla alanın yakın çevresinde bulunan bir Geç Antik Çağ yapısından getirilmiş olmalıdır.

Macar Cami

Sillyon Antik Kenti kazı çalışmaları sırasında, bölge halkından alınan bilgiler ve ihbarlar neticesinde Sillyon Antik Kenti *territoryum*unda ve Gebiz Mahallesi sınırlarında bulunan Macar Cami ziyaret edilmiş, kazı ekibindeki uzman bir heyet tarafından fotoğrafları çekilmiş ve kısa bir raporu hazırlanarak ilgili kurumlara haber verilmiştir. 2013 yılında Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından tescillenen Macar Cami, Abduramanlar-Gebiz Karayolu üzerinde, Gebiz Mahallesi merkezine yaklaşık 1,2km. uzaklıkta düz bir tepe üzerinde konumlanmaktadır.

Cami, son dönemde (yak. 15 yıl önce) yapılan küçük onarımlar sayesinde büyük oranda sağlam ve ayaktadır. Ayrıca, bu onarımlar sırasında, yapının iç bölümünde sıva üzerine yapılmış kalemişi boyamaların, mavi boya ile yenilendiği anlaşılmaktadır.

Yapı, tek mekânlı, kare planlı ve pandantif geçişli bir kubbe örtülüdür (Resim: 9). Yapının güneydoğu ve güneybatı köşelerinde birer adet, batı cephe ortasında ise bir adet dikdörtgen biçimli pencere yer almaktadır. Kuzey cephe ortasında ise dikdörtgen biçimli bir adet kapı bulunmaktadır. Kapının hemen üzerinde kare formlu bir kitabelik nişi vardır. Yukarı doğru hafifçe sivrilen pandantif geçişli kubbe, sekizgen kasnak üzerine oturmaktadır. Yapının iç

mekân duvarları ve kubbe yüzeyi beyaz kireç katkılı sıva ile sıvanmıştır. Bu sıvaların üzerinde mavi, açık yeşil, sarı ve kahverengi boyalar ile kalemişi süslemeler mevcuttur. Kubbe merkezinden zincir halkaları ile pandantiflere ve kemerlere doğru inen kıvrık dallı bitkisel madalyonlar içinde Osmanlıca yazılar, stilize kuşlar ve geometrik bezemeler resmedilmiştir. Batı duvar üzerinde iki servi ağacı arasında ok-yay (ya da balta) motifi yer almaktadır (Resim: 10). Köşelerde kısmen düzgün kesme taş, cephelerde harç katkılı moloz taş ve kubbede alaturka, oluklu kiremit kullanılmıştır. Avlu içerisinde, caminin doğu yönünde, sade ve düz dört adet mezar taşı yer almaktadır.

Caminin herhangi bir inşa ya da onarım kitabesine ulaşılamamıştır. Bu yüzden ne zaman ve kim tarafından inşa ettirildiği kesin olarak bilinmemektedir. İnşa tarihi ve banisi bilinmeyen caminin harim duvarları ve kubbedeki iri kıvrık dallı bitkisel kalemişi süslemeler, Geç Dönem Osmanlı sanatında yoğun olarak görülen Barok özellikler taşımaktadır. Ayrıca kalemişi süslemelerin özensiz işçiliği göz önüne alındığında, bu süslemelerin yerel ustalar tarafından yapıldığı ileri sürülebilir.

YAPI ARAŞTIRMALARI

Murat TAŞKIRAN, Meydan PALALI, Ülker Güner BACANLI

Su Kemeri (Aquadükt)

Su kemeri (*aquadükt*) olarak nitelendirdiğimiz yapı, kentin güney batı kesiminde yer almaktadır. Ana kent kapısının hemen doğu kulesinin olduğu alandan başlayarak güney yönde yak. 280m. ilerleyen yapı tepelik alanın bittiği yerde son bulmaktadır. 60m. kalınlığındaki kemer belli aralıklara payandalarla desteklenmiştir. Su kemerinin bittiği noktada, hemen doğusunda, dikdörtgen planlı bir toplanma havuzun inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yapının inşasında çevreden toplanan polygonal kireçtaşından devşirme bloklar ve taşlar ile kireç harcı kullanılmıştır. Bazı blokların derz aralıklarında ise pişmiş toprak tuğlalar tercih edilmiştir. Su kemerinin yak. 180m.lik kısmı takip edilebilmektedir (Resim: 11).

Kemerin üstünde su transferinde kullanılan pişmiş toprak borularının oturduğu alan seçilmekte ve bu boruların kaba harçla tutturuldukları anlaşılmaktadır. Sillyon su kemerinin kentin güneybatı yamacındaki su çıktı noktasından alınarak suyun tepelik alandan ovaya aktarılması için kullanıldığı açıkça belli olmaktadır. Pişmiş toprak borularla taşınan su, kemerin bitimindeki havuzda depolanıyor ve buradan muhtemelen sulu tarım için kullanılıyordu. Suyun çıktığı kaynak, öncelikle Roma İmparatorluk Döneminde Roma Hamamı'nın ve hemen sonrasında Geç Antik Çağda *Nymphaeum* A'nın su ihtiyacını karşılıyordu. *Nymphaeum* A işlevini kaybettikten sonra, muhtemelen Bizans Döneminde, su kemeri (*aquadükt*) inşa edilmiş ve kaynak suyu tarımsal organizasyon için transfer edilmiştir.

Roma Hamamı

Bu çalışma döneminde, Roma Hamamı'nda yayına yönelik ölçüm ve tespit çalışmalarına devam edilmiştir. Hamam, kamu yapılarının kümelendiği aşağı şehir olarak nitelendirdiğimiz kentin batı yamacında yer almaktadır. Yapı, ana kent kapısının yaklaşık 50m. kuzey batısında, *Nymphaeum* A'nın yaklaşık 40m. batısında ve *stadion*un hemen doğusunda kuzey-güney eksenli konumlanmaktadır. Hamam yaklaşık 1140 m^2 alanı kaplamaktadır[6].

Kuzey-güney oryantasyonlu yapı dikdörtgen planlı olup, yan cephesi 21.80m. ve uzun cephesi ise 60.87m.dir. Hamam araziye göre yön bulmuş yapı direk kayalık ve sağlam bir zemine oturtulmuştur. Sillyon Hamamı sıralı beş salondan meydana gelmektedir. Ana yapı kütlesini oluşturan bu odaların bazılarının (Salon 1 ve 2) fonksiyonu kesin olmamakla beraber saptanabilmiştir. Buna göre, salonların işlevi kuzeyden güneye doğru şu şekildedir; *apodyterium* (I), *frigidarium* (II), *tepidarium* (III), I. *caldarium* (IV) ve en güney uçta II. *caldarium* (V). Yapıya giriş *apodyterium*un olduğu kuzey cepheden sağlanmakta ve buradan başlayan koridor yapıyı batı yönde çevrelemektedir. Sıcak odaların yapının güney kesimlerine yerleştirildiği görülmektedir. Yapının en hareketli cepheleri güney ve batı kesimleridir (Resim: 12).

Sarnıçlar

Sillyon'da yağmur sularını depolamak ve yağışların etkisini azaltmak için yapılan çok sayıda sarnıç tespit edilmiştir. Kentte şimdiye kadar yapılan çalışmalarda dört farklı boyutta kuyu tipi *armudi* biçimli 220 tane sarnıç saptanmıştır (Tablo: 1). Tespit edilen sarnıç sayıları ve özellikleri Tablo 1'de verilmiştir. Sarnıçların genel geometrik yapısı armudi biçimlidir. Üst genişlik tabanda 3 katına çıkmaktadır. Üst kısımdaki açıklıklar bilezik yapısı ve kapak ile kapatılmıştır.

YERİ	TİPİ	YARIÇAP (r) (cm)	DERİNLİK (h) (m)	ADET
KONUT BÖLGESİ	TİP 1	25	3	70
KONUT BÖLGESİ	TİP 2	50	4,5	70
KAMUSAL ALAN	TİP 3	80	6	70
KAMUSAL ALAN	TİP 4	80	8	10

Tablo 1: Sillyon antik kentinde tespit edilen sarnıç tipleri.

Kentin jeolojik yapısı çatlaklı, karstik boşluklu ve gözenekli kireçtaşından oluşmaktadır. Jeolojik yapısının etkisi ile antik kentte çatlaklar ve kaya düşmeleri oluşmuştur. Sarnıçların olduğu kısımlarda yarılmalar ve göçmelerin daha yoğun olduğu gözlenmiştir. Öbür taraftan birçoğunun iç sıvaları dahil çok iyi bir şekilde korunarak günümüze ulaşabilmiştir. Bu tip sarnıçlar ile bölgedeki yağmur suları depolanmıştır. Aynı zaman da şiddetli yağışların yaşandığı bölgede sarnıçlar taşkın koruma yapıları olarak da görev yapmışlardır. Sillyon akropolisin

6 Bu yapı için bkz. Taşkıran 2021b.

kuzey ve güney bölgesinde konutlar yer almaktadır. Her iki yerleşim bölgesinde de evlerin hemen yanında genellikle Tip 1 ve Tip 2 olarak tarif ettiğimiz sarnıçlar bulunmaktadır. Tapınak, tiyatro gibi kamusal alanlarda ise Tip 3 ve Tip 4 sarnıçlar tespit edilmiştir.

Ayrıca Sillyon'da 222,847m. kotunda ve kamusal yapıların merkezinde, diğer tipler için değerlendirilmeyen 15 sütunlu bir sarnıç tespit edilmiştir. Sarnıç boyutları 10,85m.x8,00m.x 4,00m.dir. Sütun boyutları 45cm.x45cm. dir. Sütun aralıkları 1,70m. –1,35m. arasında değişmektir. Sarnıcın yaklaşık hacmi 335,05 m^3'tür (Resim: 13).

JEOFİZİK ÇALIŞMALARI

Engin ERÇETİN

Akropolis ve aşağı kente jeofizik yüksek mühendisi yürütücülüğünde devam eden çalışmalarda düşey elektrik sondaj uygulamasıyla kentin yer altı su seviyesi tespiti için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu uygulama, yeraltı yapılarının derinlik ve kalınlıkları ile konumlarını belirlemek amacı ile yapılan jeofizik etüt yöntemlerinden en yaygın olarak kullanılan elektrik özdirenç (Düşey Elektrik Sondaj DES) yöntemidir.

Bazı alanlarda belirlenen noktaların kuzey-güney ve doğu-batı olmak suretiyle ab/2 240 ve 360 uzunluğundaki düşey elektrik sondaj yöntemiyle elektrotlar dizilerek çeşitli ölçüler alınmıştır. Ayrıca MASW yöntemi uygulanmış *stadion* ve çevresindeki dolgu ile ana kayanın sismik elastik parametrelerinin bulunması hedeflenmiştir. İlk aşamada, kentteki yer altı su seviyesi 129-130 kot civarında olduğu saptanmıştır. Bu derinlik Sillyon'daki çeşmelerinin bulunduğu kot seviyesi ile örtüşmektedir. İlk değerlendirmelere göre bu yeraltı seviyesi antik kentin alterasyonuna neden olabileceğidir.

JEOLOJİK ÇALIŞMALAR

Halil KUMSAR

Sillyon Antik Kenti'nde yapılan arazi çalışmalarında kentin güneybatı ucunda yeralan stadion duvarlarındaki hasarlar incelenmiştir. Bu çalışma kapsamında stadion duvarlarının düz taş duvarlar halinde örüldüğü, duvarların bazı bölümlerinde payandalar ile desteklendiği görülmüştür. Dolayısıyla bu duvarların tarihi dönemlerde depremler ve/veya duvarların altındaki killi zeminde meydana gelen kütle hareketleri sonucunda ağır hasarlar gördüğü tesbit edilmiştir. *Stadion*un özellikle batı duvarının 11° eğimli olduğu ve düşeye yakın çatlakların varlığı gözlemlenmiştir. Bu durumda bölgedeki deprem aktivitesi ve taban zeminindeki kütle hareketleri Sillyon Antik Kenti'nde meydana gelen yapısal hasarlarda önemli rol oynamıştır ve günümüzde de devam etmektedir denilebilir.

HARİTALAMA VE GIS ÇALIŞMALARI

Ali BACANLI, Özgür KEYSAN

Kentin farklı noktalarında haritalama ve GIS çalışmaları sürdürülmüştür. "Sillyon Su Sistemi Projesi" kapsamında, kentte yer alan çok odalı sarnıç ve su kemeri gibi yapılar ile tiyatro ve Kale Mescidi'nin ortho fotoları hazırlanmış ve bunlar bilgisayar ortamına aktarılarak rölövelerinin çizimine başlanılmıştır. Kentin farklı noktalarına sabit noktalar atılarak, kent için bir koordinat ağı oluşturulmuştur. Böylece kazı çalışmaları sırasında, çok rahatlıkla nivo ve total stadionla koordinatlı ölçümler gerçekleştirilebilecektir. Kent haritasında eksik olan kısımlar belirlenmiş ve bunları ölçümleri yapılarak kent planına aktarımları tamamlanmıştır. Ayrıca Sillyon çevresindeki su havzası çalışılmaya başlanmış ve buradaki arazi ile veriler mühendislik disiplini çerçevesinde kayıt altına alınmıştır.

SILLYON'UN BULUNDUĞU HAVZA ALANI DEĞERLENDİRMESİ

Ülker Güner BACANLI

Antalya havzası içinde bulunan, Sillyon Antik Kenti'ne havalimanı ve Serik meteoroloji istasyonları yakındır. Sillyon için bu veriler değerlendirilmiştir. Serik yıllık ortalama yağış 1073,5mm.dir. Serik istasyonu ortalamasına göre, yıllık ortalama yağışın %17'si (182,5mm.) ilkbahar, %1,4'ü (14,9mm..) yaz, %20,7'ü (222,7mm.) sonbahar, %60,9'u (653,4mm.) kış aylarında düşmektedir. Havalimanı yıllık ortalama yağış 1119,39mm.dir. Havalimanı istasyonu ortalamasına göre, yıllık ortalama yağışın %18'si (198,4mm.) ilkbahar, %1'i (13,14mm.) yaz, %22'si (248,4mm.) sonbahar, %59 'u (659,5mm.) kış aylarında düşmektedir (Çizim: 1).

Sillyon Antik Kenti yaklaşık 22500 m^2 alana sahiptir. Sillyon kenti yakın istasyonlardan da gözlendiği gibi havza özellikle kış aylarında aşırı yağışlara maruz kalmaktadır. Sillyon Antik Kenti ve çevresi bu yağışlardan aşırı etkilenmektedir. Orman ve Su İşleri Bakanlığı tarafından taşkının etki şiddeti ve yineleme aralığına göre sağlık, çevre, kültürel miras ve ekonomik risk ölçütlerine göre yapılan çalışmada Antalya-Serik risk seviyesi yüksek olarak saptanmış bölgelerdendir.

Eklenik hacimler grafiğinden gerekli hazne hacmi 20 677 m^3 olarak elde edilmektedir Eklenik hacimler grafiğinden, Vçek = 50 400 (m^3/yıl) olarak hesaplanmıştır (Tablo: 2-3).

Tablo 2: Sillyon için eklenik hacimler eğrisi.

Yağışlar ile giren su miktarı VAS (m3/ay)											
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
10599	7247	4825	2631	1471	366	137	88	523	3490	7163	11831

Tablo 3: Sillyon antik kentine yağışlar ile giren su miktarı VAS (m3/ay)

Ayrıca sarnıçlar ve elde edilen verilerden hareketle Sillyon Antik Kenti'nin sadece akropolisinde yaşayan nüfus için ihtiyaç olan su miktarı yaklaşık olarak belirlenmiştir. Buna göre kişi başı su tüketimi qenk= 20 l/gün için Nenb = 7000 kişi, Kişi başı su tüketimi qenk= 50 l için Nort = 2800 kişi, Kişi başı su tüketimi qenk= 100 l için Nenk = 1400 kişi olduğu belirlenmiştir.

DİĞER ÇALIŞMALAR

Salih Okan AKGÖNÜL

Kocagözler Mahallesi'nde oturan Düriye Kocagöz, Sillyon'da yılın belli dönemlerinde hayvan otlatırken bulduğunu söylediği çeşitli küçük buluntu ve sikkeleri bir tutanakla kazı ekibine teslim etmiştir. Bu eserler kazı ekibinde bulunan uzmanlar tarafından incelenerek detaylı belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiş ve Antalya Müzesi'ne teslim edilmiştir.

KAYNAKÇA

Küpper M. (1996). "Sillyon. Vorbericht über die Arbeiten 1995", *AA*, 259-263.

Küpper M. (1997)a. "Sillyon. Research Work 1995", *14. AST*. 2, 451-462.

Küpper M. (1997)b. "Sillyon Işığında Pamfilya'nın Kırsal Yerleşim Yapısı", *Adalya*, II, 97-116.

Küpper M. (1998). "Sillyon, Bericht Über Die Arbeiten 1996", *16. AST*. 2, 474-496.

Özer E. (2012). "2011 Yılı Sillyon Antik Kenti Ve Çevresi Yüzey Araştırması", *30.AST*.1, 361-370.

Özer E., Deveci A., Taşkıran M. (2011). "Sillyon ve Çevresi Yüzey Araştırması 2010", *Anmed (Anadolu Akdeniz'i Arkeoloji Haberleri)*, 2011-9, 209-213.

Özer E., Taşkıran M. (2010)a. "2009 Yılı Sillyon Antik Kenti ve evresi Yüzey Araştırması", *28.AST*.2, 279-296.

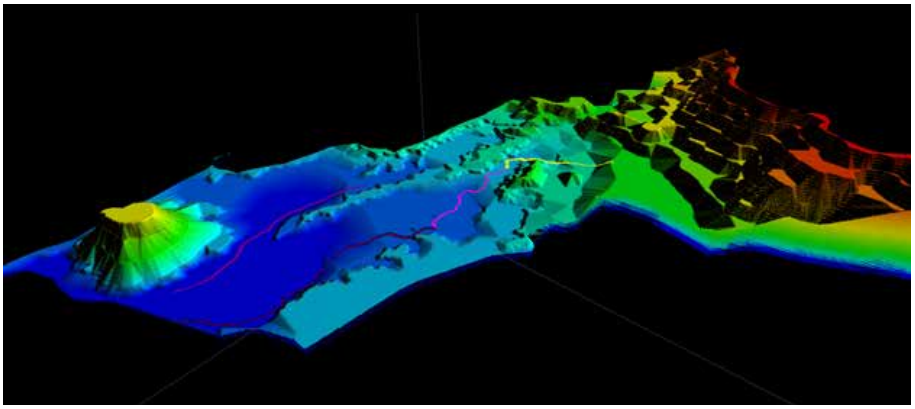
Özer E., Taşkıran M. (2010)b. "Sillyon Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması 2009", *Anmed (Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri),* 2010-8, 165-169.

Özer E., Taşkıran M. (2012). "Sillyon ve Çevresi Yüzey Araştırması 2011", *Anmed (Anadolu Akdeniz'i Arkeoloji Haberleri)*, 2012-10, 204-208.

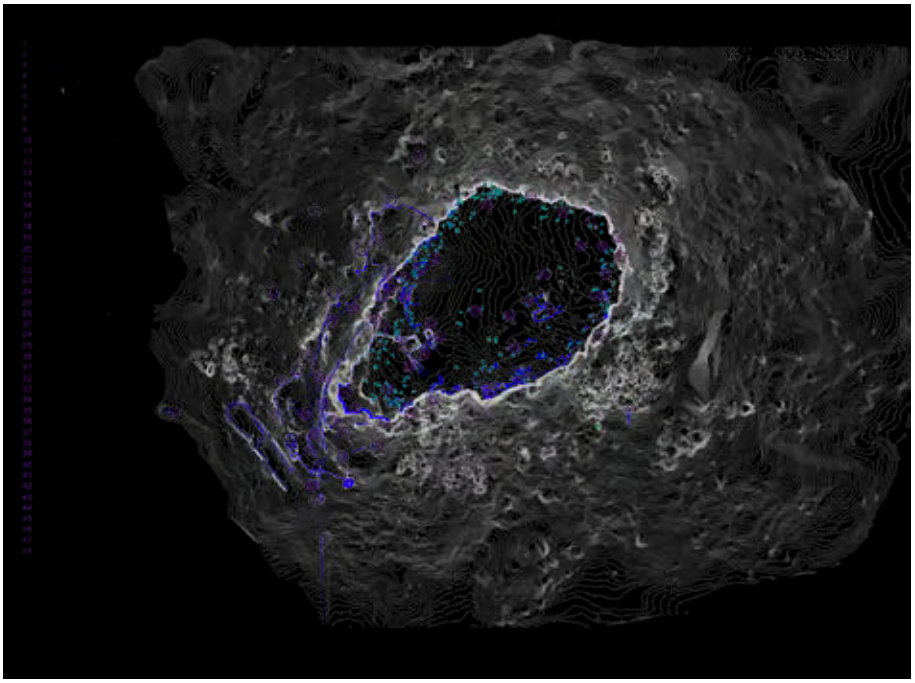
Taşkıran M., (2020). "Yüzey Araştırmaları Işığında Sillyon ve Çevresi, *Sillyon Çalışmaları I*", İstanbul 2020.

Taşkıran M., (2021)a. Pamphylia'nın Mağrur Kenti Sillyon (Karahisar-ı Teke Kalesi). *Sillyon Çalışmaları II,* İstanbul 2021.

Taşkıran M., (2021)b. "Son Araştırmalar Işığında Sillyon Roma Hamamı", *OLBA*, 313-348.

Çizim 1: Silyon Antik Kenti havza yağış alan görüntüsü.

Harita 1: Silyon kent haritası.

Resim 1: Kale Mescidi, kazı öncesi görünüş.

Resim 2: Harim kısmının kazı öncesi görünüşü.

Resim 3: Harim kısmının kazı sonrası görünüşü.

Resim 4: A ve B mekanlarının kazı sonrası görünüşü.

Resim 5: Mescidin batı cephesi.

Resim 6: Kale Mescidi'nin kazı sonrası görünüşü.

Resim 7: Çevre düzenlemesi.

Resim 8: Koducak mezarlığından genel görüntü.

Resim 9: Macar Camii genel görünüşü.

Resim 10: Macar Camii, iç görünüş.

Resim 11: Su kemerleri, güneş doğudan.

Resim 12: Roma Hamamı, genel görünüşü.

Resim 13: Sütunlu Sarnıç.

KÜLLÜOBA KAZISI 2019 ve 2020 YILI ÇALIŞMALARI

Murat TÜRKTEKİ*

Deniz SARI

Fatma ŞAHİN

Erkan FİDAN

Yılmaz Selim ERDAL

Ömür Dilek ERDAL

Sinem TÜRKTEKİ

Can Yumni GÜNDEM

Yusuf TUNA

Osman DENGİZ

Küllüoba yerleşmesi, Sakarya Havzası'nın batı ucunda, Eskişehir İli-Seyitgazi İlçesi'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Yerleşimin kurulduğu coğrafya geçmişten günümüzde tarım için son derece bereketli olan topraklara sahiptir. Aynı zamanda bu coğrafya Orta Anadolu ile Marmara Bölgesi arasında geçiş sağlayabilecek bir doğal ulaşım yoludur. Yerleşmede kazı çalışmaları 1996 yılında Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün izinleriyle Prof. Dr. Turan Efe başkanlığında başlatılmış olup 2019 yılından bu yana Doç. Dr. Murat Türkteki başkanlığında Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi adına sürdürülmektedir. Deniz seviyesinden

* Doç. Dr. Murat TÜRKTEKİ, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Gülümbe Kampüsü Bilecik/ TÜRKİYE, murat.turkteki@bilecik.edu.tr

Doç. Dr. Deniz SARI, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Gülümbe Kampüsü Bilecik/ TÜRKİYE, deniz. sari@bilecik.edu.tr

Doç. Dr. Fatma ŞAHİN, Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Adana/ TÜRKİYE, fatmsahin@gmail.com

Doç. Dr. Erkan FİDAN, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Gülümbe Kampüsü Bilecik/ TÜRKİYE, erkan.fidan@bilecik.edu.tr

Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü, Beytepe, Ankara/TÜRKİYE, yserdal@hacettepe.edu.tr

Prof. Dr. Ömür Dilek ERDAL, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü, Beytepe, Ankara/TÜRKİYE, oderdal@hacettepe.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Sinem TÜRKTEKİ, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Gülümbe Kampüsü Bilecik/ TÜRKİYE, sinem.turkteki@bilecik.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Can Yumni GÜNDEM, Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Yenişehir Batı Raman Kampüsü, Batman/TÜRKİYE, canyumni@hotmail.com

Arş. Gör. Yusuf TUNA, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Gülümbe Kampüsü Bilecik/ TÜRKİYE, yusuf.tuna@bilecik.edu.tr

Osman DENGİZ (MA) Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Gülümbe Kampüsü Bilecik/ TÜRKİYE, dengizosman1308@gmail.com

930m. yükseklikte ve günümüzde tamamen kurumuş olan Kireçkuyusu Deresi'nin kuzey kenarında hafif bir yükselti üzerine kurulan yerleşme, 350m.x250m. ölçülerinde bir alana yayılmış olup en yüksek olduğu kesimden ana toprağa 10m. kalınlığında kültür dolgusu saptanmıştır.

Höyükte M.Ö. 3300-1850 yılları arasında 1450 yıl boyunca kesintisiz olarak yerleşilmiştir. Höyüğün güney kesiminde yapılan araştırmalarda, Geç Hellenistik Dönem kalıntıları ve yine yakın çevresinde Osmanlı Dönemi kalıntıları da saptanmıştır. Ayrıca höyük üzerinde İslami Döneme ait mezarlar da yer almaktadır. Höyük, doğu ve batı olmak üzere fazla belirgin olmayan iki koniden oluşmakta olup İlk Tunç Çağının başlangıcından sonuna kadar iskan edilmiştir.

2019 YILI ÇALIŞMALARI

2019 yılı kazısı çalışmaları[1] ağırlıklı olarak yerleşimin mezarlığının saptanması ve kazılması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Höyüğün doğu ve batı kesiminde altı farklı plankarede gerçekleştirilen bu çalışmalar sayesinde mezarlık alanı saptanmış ve sonrasında çalışmalar mezarlık alanında yoğunlaştırılmıştır.

Bu doğrultuda ilk olarak höyüğün batı eteklerinde L11 plankaresinde sondaj mahiyetinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Daha sonra ise yoğun olarak höyüğün doğu kesiminde yerleşmenin mezarlığının saptanmasına yönelik olarak çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu alanda AJ 11, AJ 12, AJ 13 ve AN 13 plankarelerinde çalışılmıştır (Resim: 1). Diğer yandan höyüğün batısında U16 plankaresinde de yangın geçirmiş bir yapı katının saptanması amacıyla kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Doğu Yamaçta İlk Tunç Çağı Mezarlığının Araştırılması

AJ 13 Plankaresinde Gerçekleştirilen Çalışmalar

2014 yılında Aİ/AJ-13 plankaresinin doğu kesiminde gerçekleştirilen çalışmalarda bir adet yalancı *pithos* gömü ve bir adet basit toprak gömünün ele geçmiş olması mezarlığın bu alanda bulunma olasılığını gündeme getirmiştir. Bu doğrultuda söz konusu plankarenin hemen doğusundaki AJ 13 plankaresinde çalışmalara başlanmıştır. Bu alanda plankarenin güneybatı köşesinde dikine yassı taşlarla çevrelenmiş bir adet taş sanduka mezar ortaya çıkarılmıştır. Sandukanın kapak taşının olmaması, güneybatısındaki taşlar ve üzerinde dağınık halde ele geçirilen insan kemikleri mezarın daha önce bir müdahaleye maruz kaldığını düşündürmüştür. G3 olarak numaralanan mezar 929,95m. seviyelerinde diğer bir değişle yüzeyden yaklaşık 1.5m. derinlikte bulunmuştur (Resim: 2). Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda, yassı kireç taşlarının dikey bir şekilde yerleştirilmesiyle trapez şeklinde kısa kenarı 80cm. uzun kenarı 140cm. ebatlarındaki olan mezar ana toprağın üzerine oturacak şekilde inşa edilmiştir. Mezar açılmadan önce mezarın üzerinde dağılmış halde çanak çömlek par-

1 2019 yılında Küllüoba Kazı çalışmalarına 2019-01.BŞEÜ.04-03 No.lu proje kapsamında destek sağlayan Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'ne teşekkürlerimizi sunarız.

çaları ve etrafında dağınık olarak bir çocuğa ait iskelet kalıntıları ele geçirilmiştir. Mezarın tabanında ise yönleri kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda birbirlerine paralel şekilde gömülmüş iki iskelete rastlanılmıştır. İskeletler *hocker* pozisyonda sağ taraflarının üzerlerine yatırılmıştır. Kemiklerin birbirine temas ettiği bölgelerde bozulma ya da kayma olmaması her iki iskeletin de aynı anda gömüldüğünü göstermektedir. İskeletlerin kemiklerini çevreleyen organik madde/kireç? ele geçirilmiştir. Bireylerden biri olan 13-14 yaşlarında olduğu düşünülen iskeletin kafatasında belki de ölüm sebebi olabilecek darbe izlerine rastlanmıştır. Diğeri ise olasılıkla erişkin bir bireye ait olmakla beraber, cinsiyeti şu anki incelemelere göre erkek olarak saptanmıştır.

Taş sanduka mezarın hemen güneyinde ise G13 olarak numaralandırılan basit toprak mezar yer almaktadır. Yetişkin bir erkeğe ait olan iskelet *hocker* pozisyonunda gömülmüş olup, baş kısmı taş sandukanın güneydoğu köşesine dayanmaktadır. İskeletin belden aşağı kısmı açmanın güney profilinin içinde kalmaktadır.

AJ 13 plankaresinde 2019 yılında yapılan çalışmalarda büyük çoğunluğu tahrip olmuş olan *pithos* gömü, kerpiç sanduka ve basit toprak gömüye rastlanmış olup söz konusu mezarlar ile ilgili bilgiler aşağıda verilmiştir (Resim: 3).

G4: Küpün içine iskelet konularak yapılan gömüde iskeletin *hocker* pozisyonunda gömüldüğü anlaşılmış ancak çok tahrip olan iskeletin cinsiyeti ve yaşı saptanamamıştır.G5: Kemiklerin korunma durumu oldukça kötü olmasına rağmen, bir bebeğe ait olduğu ve küpün içerisine *hocker* pozisyonunda yatırıldığı anlaşılabilmektedir.

G6: Çok dağınık bir şekilde bir insana ait kemik kalıntılarının ele geçirildiği bu mezarda, cinsiyet ve yaş durumu saptanamamıştır.

G7: Diğer küp mezarlardan farklı olarak küpün ağız kısmı yassı bir taş ile kapatılmış olup, taşın yanında ise minyatür bir testi ele geçirilmiştir. Erişkin bir erkeğe ait olan kemik parçaları küpün ağız kısmında bulunmuş ve son derece dağınık şekilde ele geçirilmiştir.

G8: Kerpiç bir yükselti üzerine yatırılmış iskeletin belden yukarısı daha sonraki evrelerde açılmış bir çukur tarafından tahrip edilmiştir. Basit toprak mezar olan gömünün *pelvis* kemiğinden anlaşıldığı üzere bir kadına ait olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bu gömünün üst ve alt seviyelerinde organik madde/kireç? kalıntısı bulunmaktadır. İskeletin hem altında hem de üzerinde kerpiç dolgu tespit edilmiştir.

G10: Kerpiç kullanılarak yapılan sandukanın içinde sadece birkaç bebek kemiği ve minyatür bir çömlek ele geçirilmiştir.

G14: Bu küp mezarın gövde ortasından dip kısmına kadar bir taş sırasıyla çevrilmiş ve üstüne ise iri bir taş konularak kapatılmıştır. Bu mezarda küp ve taş bir arada kullanılarak gömü yapılmıştır. Mezar içerisinde iki farklı bireye ait olduğu saptanan iskeletler açığa çıkarılmış ve bunlardan birinin bebek olduğu tespit edilmiştir.

G18: Basit toprak gömüde az sayıda dağılmış kemiklerin ele geçirildiği ve *pelvis* kemiğinden anlaşılacağı üzere erişkin bir erkeğe ait olduğu aynı zamanda *hocker* pozisyonunda gömüldüğü anlaşılmıştır.

G20: Basit toprak mezarda iki bireye ait kemikler tespit edilmiştir. Bunlardan birisi bir çocuğa ait olmakla birlikte, diğer gömü ise *hocker* pozisyonunda gömülmüş olup cinsiyeti ve yaş durumu belirsizdir. Oldukça kötü durumda korunmuş olan iskeletlerin, bir kısmı kuzey profiline girmektedir.

Alanın mezarlık alanı olduğunun anlaşılmasıyla birlikte çalışmalar tüm plankareye yayılmıştır. Yapılan derinleşme çalışmaları sırasında alandan dağınık halde çok sayıda hayvan kemiği ele geçirilmiştir. Diğer yandan bir arada *in-situ* şekilde yedi adet tüm kap ele geçirilmiştir. Bunların içerisinde özellikle önceki yıllarda Küllüoba'da stratigrafik olarak saptanmış olan türde, içerisinde testi ve amfora formlarının yer aldığı çanak çömlek ele geçirilmiştir. Bu malzeme grubu daha önce höyükte İlk Tunç Çağına geçiş evresi ve İlk Tunç Çağı I içerisinde saptanmış olduğundan bu alanın da tarihlendirilmesine yardımcı olmaktadır. Bunların üzerinde bulunan kerpiç dolgu dikkat çekicidir. Neredeyse her mezarın üst örtüsünde saptanan kerpiç dolgu bu kapların üzerine de özellikle dökülmüş şekilde tespit edilmiştir. Olasılıkla bu kaplar mezarlarla ilişkili olmasından dolayı toplu bir şekilde buraya bırakılmıştır. Ayrıca yine bu alandan camsı taştan ve serpantinden olasılıkla tıkaç olarak kullanılmış iki taş nesne ele geçirilmiştir.

Plankarenin güney kesiminde yapılan çalışmalarda çok sayıda dilgi parçası ve bir adet bronz iğne ele geçirilmiştir. Plankarenin batısında oval planlı bir taş sırası tespit edilmiştir. Söz konusu taşlar olasılıkla alana yukarıdan açılmış olan Orta Tunç Çağına geçiş evresine tarihlenen bir siloya aittir. Bu yapı içerisinde bir adet öğütme ve bir adet ezgi taşı ele geçirilmiştir.

AJ 12 Plankaresinde Gerçekleştirilen Çalışmalar

AJ-13 Plankaresinin özellikle kuzey kesiminde *pithos* mezarların ele geçirilmiş olması nedeni ile çalışmalarımızın kuzey kesimde yoğunlaştırılmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak AJ-13 plankaresinin kuzeyinde yer alan AJ-12 plankaresinde çalışmalara başlanmıştır.

Alanda yüzey toprağının kaldırılmasının ardından kerpiç döküntüleri gözlemlenmeye başlamış, ayrıca bu seviyeyle birlikte insana ait kemikler gelmiştir. Buluntular arasında dilgi ve dilgi parçalarına çok sık rastlanırken, tümlenebilir bir minyatür kap ele geçirilmiştir. Plankarenin batı kesiminde bir adet olmak üzere toplam sekiz adet mezar burada ortaya çıkarılmış olup söz konusu mezarlar ile ilgili bilgiler aşağıda verilmiştir (Resim: 4).

G9: Basit toprağa *hocker* pozisyonunda gömülmüş iskeletin kadın bir bireye ait olduğu tespit edilmiştir. Korunma durumu oldukça kötüdür.

G11: Basit toprak mezara *hocker* şeklinde gömülmüş iskeletin bir çocuğa ait olduğu sap-

tanmıştır. Oldukça kötü ve dağılmış şekilde ele geçirilen iskeletler kaldırıldıktan sonra çalışmalara devam edilmiştir.

G12: Basit toprak mezara, *hocker* pozisyonunda gömülmüş olan iskelet, açmanın doğu profiline girdiğinden dolayı cinsiyeti saptanamamış ancak bir erişkine ait olduğu tespit edilmiştir.

G15: Küp mezar olan bu gömüde yapılan çalışmalar sonucunda, açığa çıkartılan kemiklerden hareketle biri bebek, diğeri ise bir erişkine ait iki farklı gömünün bulunduğu saptanmıştır. İki bireye ait kemikler de oldukça dağınık bir şekilde bulunmuştur.

G16: Küp mezar içinde bir çocuğa ait olduğu tespit edilen iskeletler, oldukça dağınık bir biçimde bulunmuştur.*G17*: Bu küp mezardan ise yalnızca insana ait olduğu saptanabilen 3 adet parçalanmış kemik ele geçirilmiştir.

G19: Diğerlerinden farklı olarak söz konusu iskeletin basit toprak mezara *hocker* pozisyonunda gömüldüğü anlaşılmıştır.

G21: *Hocker* pozisyonunda basit toprağa gömülmüş bir çocuğa ait olan bu iskelet, açmanın doğu profiline bitişik şekilde açığa çıkartılmıştır. Ayrıca mezar hediyesi olarak iskeletin karın kısmına pişmiş toprak minyatür bir çömlek bırakılmıştır (Resim: 5).

AJ 12 Plankaresinde iskeletlerin kaldırılmasının ardından yapılan derinleşme çalışmalarında ana toprağa oyulmuş dört adet silo ortaya çıkarılmıştır.

İçlerinde yapılan derinleşme çalışmalarında ele geçirilen yoğun taş kırıkları, hayvan kemikleri ve döküntü kerpiçler sebebiyle daha sonraki aşamalarda bu alanın çöplük olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Silolardan birinin içerisinden bir adet tek kulplu fincan ele geçirilmiştir (Resim: 6).

AJ 11 Plankaresinde Gerçekleştirilen Çalışmalar

Höyüğün kuzeydoğusunda mezarlık alanının sınırlarını tespit edebilmek amacıyla AJ11 plankaresi içerisinde iki metre genişliğinde ve dokuz metre uzunluğunda bir açma açılarak çalışmalara başlanmıştır. Pulluk toprağı yarısına kadar kaldırıldıktan sonra daha dar bir alanda daha hızlı sonuçlar elde etmek için alan ikiye bölünerek, çalışmalar devam etmiştir. Bu alanda Bu dolgunun içerisinde küp parçaları, güney kısmında insana ait kafatası, batı profilinde çok az kısmı görünen insan kemiği, yine alanın genelinde yayılan dağınık insan kemikleri gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla mezarlık alanının kuzeydoğuda da devam ettiği anlaşıldığından bu aşamada söz konusu alanda çalışmalara önümüzdeki yıllarda devam etmek üzere son verilmiştir.

AN 13 Plankaresinde Gerçekleştirilen Çalışmalar

Höyüğün doğu eteklerinde mezarlık alanının sınırları ile ilgili ipuçları elde etmek için AN 13 plankaresi içerisinde çalışmaya karar verilmiştir.

Yüzeyden yaklaşık yarım metre derinleşildikten sonra gözüken yoğun taşçık ve kum iz-

lerinin bulunduğu sel dolgusuna rastlanmıştır. Ayrıca bu seviyede bir adet bronz hançer tespit edilmiştir. Söz konusu örneğin benzerleri Beycesultan İlk Tunç Çağı I'de ele geçirilmiştir. Dolayısıyla bu örnek de mezarlık alanındaki diğer örneklerle uyumlu olarak İTÇ başlarına tarihlenmelidir. İskelet kalıntılarının henüz saptanmadığı alanda önümüzdeki yıllarda çalışmalara devam edilecektir.

Batı Kesimde Yapılan Çalışmalar

L 11 Plankaresinde Gerçekleştirilen Çalışmalar

Höyüğün batı eteklerinde olası bir mezarlık alanının olup olmadığının saptanabilmesi amacıyla L 11 plankaresi içerisinde plankarenin kuzeydoğu çalışmaya başlanmıştır. Bu alandaki pulluk toprağının sert bir dokuya sahip olduğu ve bu sert dolguyla birlikte dönemi tam olarak saptanamayan birkaç çanak çömlek parçası, taş ve kemik parçaları ele geçirilmiştir. Pulluk toprağı kaldırıldıktan sonra bu alandaki dolgunun yumuşamadığı, sert dokusunu koruduğu gözlemlenmiştir. Alandaki derinleşme çalışmaları sırasında kırık taş parçacıkları gelmiş ve bu taş parçacıklarının hemen altında kil bir dolgu ile karşılaşılmıştır. Bu dolgunun içerisinde Orta Tunç Çağına Geçiş Dönemine ait olduğu düşünülen birkaç çanak çömlek parçası, taş ve kemik saptanmıştır. Söz konusu alanda ele geçirilen kemik parçalarının koyun ve sığıra aittir. Sonrasında çalışma yapılan alan daraltılmış ve bu alanda 15cm. inilmesinin ardından ana toprağa ulaşılarak çalışmalar sonlandırılmıştır

U 16 Plankaresinde Gerçekleştirilen Çalışmalar

Höyüğün batı yamacında önceki senelerde kazılmış olan U 16 plankaresinin kuzey kesiminde profilden görünen yangın katının araştırılması amacıyla çalışılmıştır.

Yüzey toprağı atıldıktan sonra alttan yanık kerpiç bir dolgu gelmeye başlamıştır. Bu yanık kerpiç dışında alanın kuzeyinde kalan kısım ise gri kahverengi bir dolgudan oluşmaktadır. Ayrıca kuzeydoğu köşesinde de kül çukuru tespit edilmiş ve bu alan ayrı olarak toplanmıştır. Kül çukuru içerisinde bir taş sırası profilde kilitli olarak görülmektedir. Alanın geneline yayılan yanık kerpiç dolgunun kalınlığı 30cm.ye ulaşmaktadır. Bu dolgunun içerisinde kerpiç topaklar, yanmış ahşap parçaları ele geçirilmiş olup az sayıdaki çanak çömlekten ise İlk Tunç Çağı II'nin sonlarına aittir. Yanmış kerpiç dolgu tamamen kaldırıldıktan sonra altından küllü sert, taban olabilecek bir dolgu gelmeye başlamıştır. Yanık dolgu kuzeye doğru kaldırılırken alanın batısında muntazam olmayan bir taş sırası ve bu taş sırası içerisinde köpeğe ait iskelet açığa çıkarılmıştır. Ayrıca bu alan içerisinde sığır, koyun, keçi ve domuza ait kemikler de toplanmıştır.

2020 YILI ÇALIŞMALARI

2020 yılı çalışmaları Covid-19 salgını nedeniyle heyet üyelerinin bir kısmının katılamaması nedeniyle önceden planlandığı şekilde mezarlık alanında gerçekleştirilememiştir. Bu nedenle kazı çalışmaları daha çok mezarlık alanı ile çağdaş olacak tabakaların saptanmasına

yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda öncelikle höyüğün güneydoğu kesiminde önceki yıllarda İlk Tunç Çağı II yapılarının araştırıldığı kesimdeki geniş alanı da kullanarak İlk Tunç Çağı I tabakalarının araştırılması amaçlanmıştır. Böylece söz konusu tabakaların ve bu alanda ortaya çıkarılacak olası mimari ile mezarlık alanının ilişkilendirilmesi ve diğer yandan Küllüoba'da mimari anlamda detaylı olarak bilinmeyen bu dönemin saptanması hedeflenmiştir. Bu bağlamda elde edilen veriler üzerinden dönem yerleşiminin sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan görünümü ile mezarlık alanında 2019 yılında elde edilen ve önümüzdeki dönemlerde elde edilmesi olası diğer bulgularla birlikte daha geniş kapsamda değerlendirilebilmesi için AG 22 ve AG 23 plankarelerindeki 2020 yılı çalışmaları önemli sonuçlar vermiştir. Ayrıca İTÇ II'de aşağı yerleşmedeki yapıların ve bu yapılar arasındaki boş alanların işlevinin anlaşılabilmesi için batı kesimde de kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir

Güneydoğu Kesimde AG-22 ve AG-23 Plankarelerinde Yapılan Çalışmalar

İlk olarak 2007 ve 2009 yıllarında yapılan çalışmalarda, açığa çıkarılmış olan İlk Tunç Çağı II'nin başlangıç evresi olan IVG evresine ulaşılmış ve temizlik çalışmaları tamamlanmıştır. Daha sonra önceki çalışmalarda bırakılan araba yollarının aşırı tahrip olmasından dolayı kaldırılmasına karar verilmiştir. Gerekli belgeleme çalışmalarından sonra AG 22 plankaresinin doğu, batı, güney, kuzey araba yolları kaldırılarak önceki yıllarda kazılan seviyelere inilmiştir.

AG 22 - 23 Plankareleri

AG-22 plankaresinde ilk olarak 2007 ve 2009 yıllarında yapılan çalışmalarda, açığa çıkarılan İTÇ II'nin başlangıcına tarihlenen IVG evresine ait mekânda yapılan kazılarda kuzeydoğu köşesine yakın konumlandırılmış olan fırın tamamen açığa çıkartılmıştır. Daire biçiminde olan ve kumtaşından örülen kubbeli fırının tabanı çok iyi sıvanmıştır. Alanın güneydoğu kesiminde dikey dokuma tezgahının varlığına işaret eden dikme delikleri tespit edilmiştir. Fırının güneyinde ve dikme deliklerinin etrafında içinde kırmızı aşı boyası olabilecek kalıntılar olan bir kase, tezgah ağırlıkları ve bir adet ağırşak bulunmuştur. Alanın kuzeybatısında da yine bir kâse içinde aynı boya kalıntıları saptanmıştır. Derinleşme çalışmalarında; güneyde girişe yakın, ve güney duvarına yapışık bir şekilde duran kumtaşından bir nesne saptanmıştır. Yassı bir forma sahip bu nesne üzerinde yaklaşık bir cm çapında altı adet sığ oyuk bulunmaktadır. Bu oyuklar içinde yer alan boya kalıntılarından dolayı bu nesnenin bir palet ya da boya ezmek için bir çoklu havan olarak kullanıldığı düşünülmüştür[2]. Yapı içerisindeki kalıntılar ve bunların konumlandırılması, yapı içi yerleşim düzeninin Demircihüyük'ten bildiğimiz[3] örneklerle paralellik gösterdiğini or-

2 Benzer örnek için bkz. Kaptan 2006, 468, res. 6-7. Söz konusu örneklerin cevher zenginleştirmede kullanıldığı ifade edilmiştir. Ancak Küllüoba örneği ele geçtiği bağlam kapsamında mekânda ele geçen kaseler içerisindeki boya kalıntıları ve döneme ait boyalı çanak çömlek ile birlikte değerlendirilmelidir. Bu nesnenin gözeneklerinde makroskopik ve mikroskopik incelemede görülebilen kırmızı renkli boya kalıntıları nedeniyle boya ezme, karıştırma veya hazırlama işleri için kullanılmış olması muhtemeldir. Mekânda herhangi bir metalürjik faaliyete ilişkin bir kanıt ele geçmemiştir.

3 Korfmann 1983,192, Abb. 346.

taya koymuştur. Bu alanda IVG evresinin son dolgusuna ulaşılmıştır.

IV G evresinin ardından çanak çömleğin çok az saptanabildiği bir dolgudan sonra İTÇ I'in son evresi olan VA evresi saptanmıştır. VA evresinde IVG evresine ait mekânın hemen altında ve aynı doğrultuda, güneydoğu kuzeybatı uzantılı 4,5m.x6,30m. ölçülerinde bir mekân saptanmıştır. Güney duvarı üzerinde yer alan mekânın girişi 1,2m. genişliğindedir. Mekân içerisinde yapılan derinleşmelerde mekânın tabanına ulaşılmıştır. Taban üzerinde kuzey duvarının tam ortasına denk gelecek şekilde yerleştirilmiş bir fırın ve mekânın tam ortasında da bir ocak saptanmıştır. Ayrıca mekânın güneybatı köşesinde yarım ay şeklinde bir silo bulunmaktadır. Mekân tabanı üzerinde tezgâh ağırlıkları, ağırşaklar, öğütme taşı ve tüm kâse ele geçirilmiştir.AG 22 plankaresindeki mekânın tabanına ulaşıldıktan sonra plankarenin güney ve batı kısımlarında kazılara devam edilmiştir. Yapılan çalışmalarda plankarenin güneybatı köşesinde bir taban açığa çıkartılmıştır. Şu anki veriler neticesinde tabanın herhangi bir mimari ile bağlantısı saptanmamıştır. Bu tabanın olası bir mekân ya da avlu ile bağlantısının olup olmadığı önümüzdeki yıllarda yapılacak çalışmalar sonucu anlaşılabilecektir.

Plankarenin kuzeybatı kısmında üç tane küçük boyutlu silo açığa çıkartılmıştır. Üç silonun da yapısal özellikleri aynı olup her üçü de dairesel forma sahiptir. Kilden yapılan siloların sıvaları yaklaşık 4cm.-5cm. kalınlığındadır. Bu siloların güney tarafında yapılan çalışmalar sırasında, olasılıkla kilden yapılmış bir araba modeline ait, bir tekerlek, dilgi parçaları, tezgâh ağırlıkları, ağırşak, bız, tamamı korunmuş minyatür bir testi ve yarısı korunmuş ikinci bir küçük testi ele geçmiştir. Mekânın batı profilindeki güneybatı ve kuzeybatı uzantılı kerpiç hattı ise korunarak yüksekte bırakılmıştır.

AG-22 plankaresindeki çalışmalara ek olarak bu plankarenin güneyinde yer alan AG-23 plankaresinde de kazılara başlanılmıştır. Çalışmalarda üst dolgusu gri ve oldukça sert bir yapıda olan bir taban açığa çıkartılmıştır. Taban üzerinde *in-situ* olarak bulunan bir damga mühürün benzerleri Küllüoba'da önceki yıllarda yapılan kazılarda da saptanmıştır[4]. Bir dilgi parçası ile bir figürin bu alanın diğer buluntularını oluşturur. İlerleyen çalışmalarda aynı tabanın altında ikinci bir taban daha açığa çıkartılmıştır. Söz konusu ikinci tabanın güney kısmında bir çukur saptanmıştır. Bu aşamada her iki tabanın da bir mekân ya da avlu ile bağlantısı tespit edilememiştir. Aynı alanda devam eden derinleşme çalışmalarında gri sert steril dolgu içinden öğütme taşı, işlenmiş kemik, bileği taşı ve dilgi parçaları bulunmuştur.

AG-23 plankaresi içerisindeki kazılarda, önceki yıllarda açığa çıkartılan silonun tahrip olan duvarları temizlenmiş ve iç kısmında derinleşilmiştir. Çalışmalarda silonun çok az kısmı korunan tabanına ulaşılmıştır. Silonun içindeki küllü dolguya içinden çok sayıda yanmış ahşap parçaları gelmiştir. Burasının, olasılıkla sonraki dönemde, atık toprak ve çöp atmak için kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Alanın içerisinden boynu kırılmış bir boğa figürini, disk yüzlü bir idol parçası ile iki tanesi pişmiş topraktan diğerleri ise kilden yapılmış sapan tanelerine ait parçalar dağılmış halde ele geçmiştir.

4 Türkteki 2020, fig. 2.

Höyüğün Batısında Aşağı Yerleşmede Gerçekleştirilen Çalışmalar

Höyüğün batısında yapılan çalışmalarda İlk Tunç Çağı II yerleşimin aşağı kesiminde yer alan mekânların ve özellikle avlu gibi ortak kullanılan alanların işlevlerinin araştırılması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda 2020 kazı sezonunda S-17 ve S-16 plankarelerinde çalışmalar yapılmıştır (Resim: 7).

S - 17 Plankaresi

Küllüoba'da höyüğün batı kesiminde yer alan ve önceki yıllarda T-17, S-17, R-17 ve S-16 plankarelerinde kısmen açığa çıkartılan mimari ögelerin devamının ve birbiri ile bağlantılarının saptanması, yapıların ve yer aldıkları alanın işlevlerinin bir bütün olarak değerlendirilebilmesi amacıyla çalışmalara başlanmıştır. Bu alan İTÇ II'nin yerleşim planı içerisinde Aşağı Yerleşme olarak değerlendirilen kesimde yer almaktadır.

S-17 plankaresinin önceki yıllarda kazılmamış olan yaklaşık 5m.x3m.lik alanında derinleşme çalışmaları başlatılmıştır. Kazılarda yüzeyin hemen altında İTÇ II'nin geç evresi olan IVA evresine ulaşılmıştır. IVA evresine ait sadece küçük bir duvar kalıntısı ve bir işlik alanı saptanabilmiştir. Söz konusu alanda sadece gövde ve ayak kısımları korunmuş olan pişmiş topraktan bir insan figürini ele geçirilmiştir.

Devam eden derinleşme çalışmalarında IVB tabakasına ulaşılmıştır. IVB evresinde bu alanın bir önceki IVC evresinin yer yer yangın geçirmiş mimarisine ait yıkılan kerpiç duvarların molozları düzeltilerek bir teras oluşturulmuştur. Zira söz konusu bu alanda topografyadan kaynaklanan. doğu-batı doğrultusunda büyük bir eğim söz konusudur. . Bu sebeple yaklaşık 1m.lik derinlik boyunca devam eden bir teraslama olduğu anlaşılmıştır. Teraslama yapılan alanın tamamının Geç İTÇ II Döneminde ortak alan ya da avlu olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Güney kısmında tespit edilen işlik alanları bu duruma kanıt oluşturmaktadır. İşlik alanlarının tabanı oldukça kalın bir şekilde sıvanmış olup etrafında saptanan dikme delikleri sadece üst kısımlarının kapalı olduğunu göstermektedir. Üst üste yenileme evreleri IVA ve IVB evrelerinde işliklerin kullanımına devam edildiğini göstermektedir. herhangi bir buluntu ele geçirilemeyen işliklerin işlevleri saptanamamıştır. Açmanın batı tarafında bulunan işlik alanını sınırlandıran kerpiç bloğun altında olasılıkla bir önceki evreye (IVC) ait olan iki adet *andiron* ortaya çıkarılmıştır. Küllüoba'da hemen hemen her yapıda ve işlik alanlarında bugüne kadar çok sayıda *andiron* tespit edilmiştir.

S-17 plankaresinde diğer bir çalışma 2012 yılı kazılarında açığa çıkarılan ve IVC evresine ait olan mekân içinde ve dışında gerçekleştirilmiştir. Burada yapılan çalışmalarda mekân içinin de tıpkı alanın diğer taraflarında olduğu gibi IVB evresinde kerpiç molozu ile doldurulmuş olduğu anlaşılmıştır. Mekân dışı ise yine aynı dolgu özelliğine sahip olup söz konusu alanda sadece 10cm.-20cm. derinlikte korunmuş çöp çukurları tespit edilmiştir.*S-16*

S-16 Plankaresi

S-16 plankaresinde yapılan derinleşme çalışmalarında neredeyse tüm alana yayılan yanmış yoğun bir kerpiç dolgusuna rastlanmıştır. Söz konusu bu dolgunun yukarıda sözü edilen ve S-17 plankaresinde de takip edilmiş olan İTÇ II IVB evresinde yapılan teraslama ile aynı olduğu anlaşılmıştır. Bu alanda yanık kerpiç dolgu içine açılmış birçok çukur tespit edilmiştir. İTÇ III ve OTÇ Geçiş Dönemine ait olan bu çukurlar söz konusu bu alanın daha sonraki dönemlerde boş alan olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Büyük olasılıkla yerleşme IVB Döneminde daha daralmış ve bu alanlar yerleşme dışı ya da kenarında kalarak çukur alanı olarak kullanılmış olmalıdır. Bu çukurlardan çok az sayıda çanak çömleğin yanı sıra hayvan kemikleri ele geçmiştir. Bu hayvan kemiklerinin sığır, koyun, keçi ve domuza ait oldukları anlaşılmıştır[5]. Kerpiç dolgunun güneydoğusunda Demircihüyük yerleşmesinden de bilinen bir kadın figürin parçası ortaya çıkarılmıştır[6].

SONUÇ

2019 ve 2020 yılı kazı çalışmaları Küllüoba'da İlk Tunç Çağı başlarına tarihlenen mezarlık alanının ve özellikle İlk Tunç Çağı I Dönemi ile ilgili önemli verilerin elde edilmesini sağlamıştır. Bu çalışmalar İlk Tunç Çağı I ve İlk Tunç Çağı II yerleşim modelinin benzer olduğunu ancak İlk Tunç Çağı I ve II'deki yayılımın ve boyutların farklılığının anlaşılmasına da önemli katkılar sunmuştur.

Kazılarımıza katılarak emek veren tüm öğrencilerimize, çalışmalarımıza destek sağlayan başta Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü olmak üzere, Türk Tarih Kurumuna, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimine, Tekfen Holding'e, Odunpazarı Belediyesi ve Seyitgazi Belediyesi'ne teşekkürlerimizi sunarız.

KAYNAKÇA

Kaptan, E. 2006 " Anadolu'da Eski Dönemlere ait Cevher Hazırlama Aletlerinden Seçilmiş Örnekler", *Hayat Erkanal'a Armağan, Kültürlerin Yansıması /Studies inHonor of Hayat Erkanal,* Ed. A. Erkanal - Öktü, E. Özgen, S. Günel, A.T. Ökse, H.Hüryılmaz, H. Tekin, N. Çınardalı - Karaaslan, B. Uysal, F.A. Karaduman, A. Engin,R. Spie, A. ,Aykurt, R. Tuncel, U. Deniz, A. Rennie, Homer Kitabevi, İstanbul 2006,467 - 472.

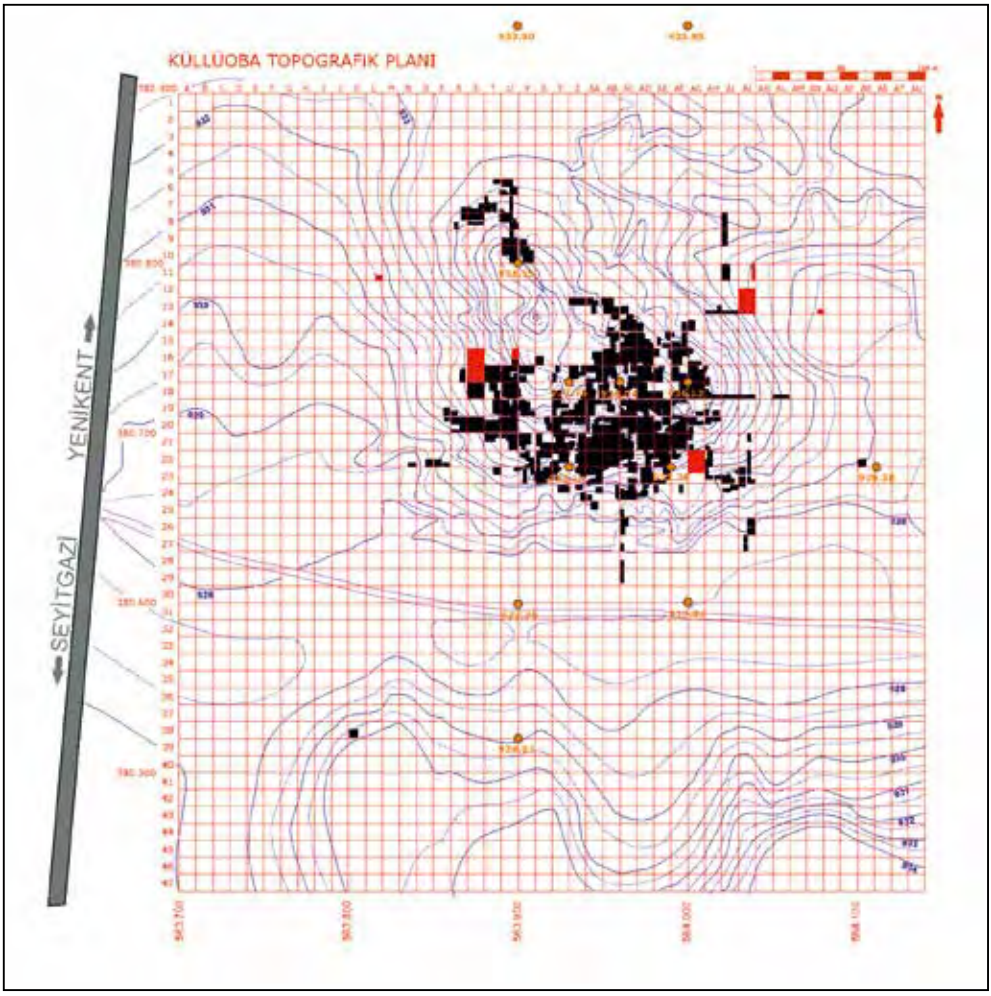
Korfmann, M. 1983. *Demircihüyük I: Die Ergebnisse Der Ausgrabungen 1975 - 1978:Architektur, Stratigraphie Und Befunde*. Mainz am Rhein: Philip von Zabern.

Seeher, A.B-J. Obladen–Kauder, 1996. *Demircihüyük IV: Die Ergebnisse derAusgrabungen 1975-1978: Die Kleinfunde*. Ed.m. O. Korfmann. Mainz am Rhein:Philip von Zabern, 1996.

Türkteki, S. 2020. "Early bronze age sealing tradition of Küllüoba Höyük in the contextof Anatolian sealing practice", *Studia Hercynia* XXIV/1, 2020, 9 - 31.

5 Bu bilgiler arkeozoolog Dr. Can Yumni Gündem tarafından verilmiştir.

6 Seeher-Obladen Kauder 1996, Taf.114.

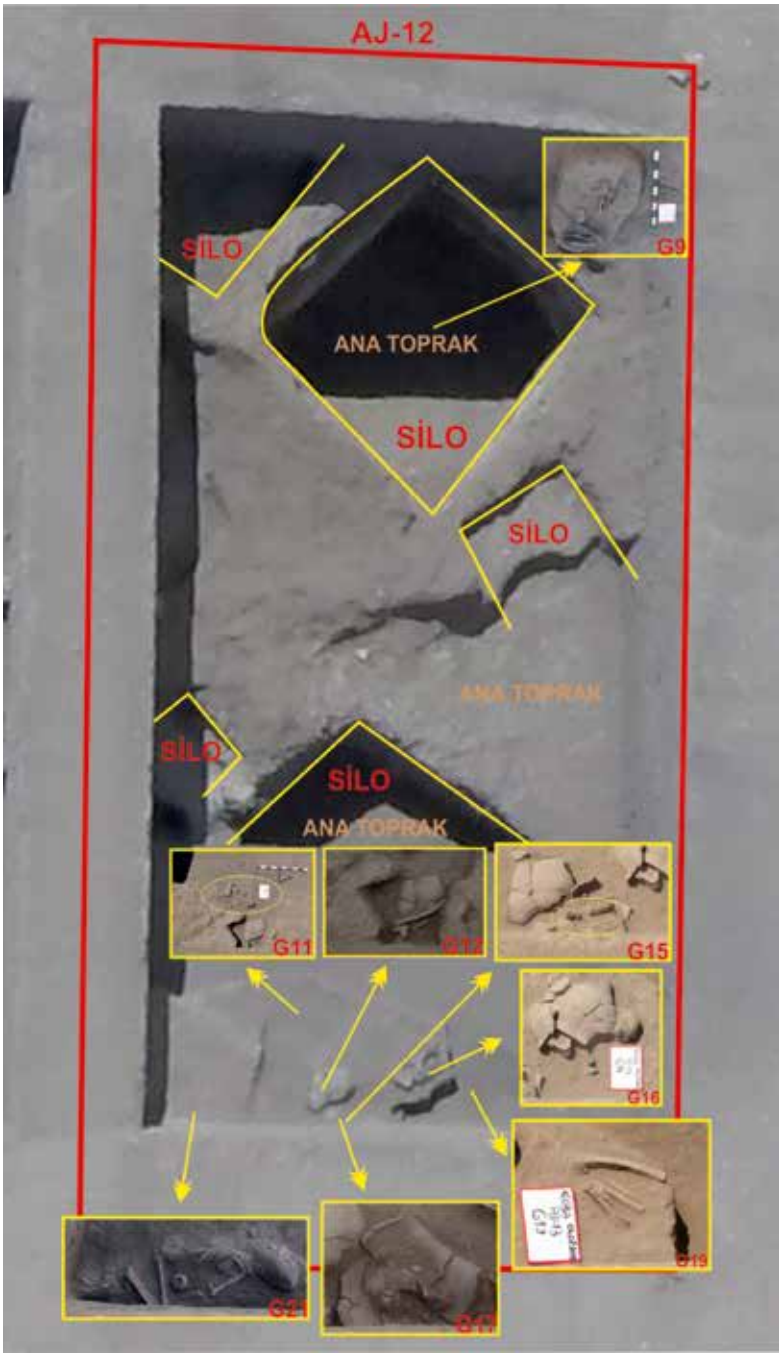

Resim 1: Çalışılan alanlar (2019 ve 2020 yılları kırmızı ile gösterilmiştir).

Resim 2: G3 No.lu taş sanduka mezar (güneyden).

Resim 3: AJ 13 Plankaresinde ortaya çıkartılan mezarlar.

Resim 4: AJ 12 Plankaresi'nde ortaya çıkartılan mezarlar.

Resim 5: G21 No.lu mezarda ortaya çıkartılan iskelet.

Resim 6: AJ 12 Plankaresinde bir silo içerisinde ele geçirilen tek kulplu fincan.

Resim 7: S 16 ve S 17 Plankareleri.

2019 ve 2020 YILLARI TEOS ÇALIŞMALARI (10-11. SEZONLAR)

Musa KADIOĞLU*

Canan ÖZBİL

Mustafa ADAK

Görkem YENİCE

Hazal ERGİN

Çağdaş Halit BORA

Onur BOZOĞLAN

Selin BOZOĞLAN

Tuğba ULUGER

Gülfem AYDIN

Tommaso ISMAELLI

Sara BOZZA

2019 ve 2020 yılı Teos kazı, belgeleme, koruma, onarım ve düzenleme çalışmaları, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün ve Teos Kazısı resmi sponsorlarının sağlamış olduğu ödenekle sürdürülmüştür. 2019 yılı çalışmaları 2 Nisan ile 15 Aralık 2019; 2020 yılı kazı çalışmaları ise 17 Mart-17 Aralık 2020 tarihlerinde sürdürülmüştür[1].

* Prof. Dr. Musa KADIOĞLU, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı 06100 Sıhhiye, Ankara/TÜRKİYE, kadioglu@humanity.ankara.edu.tr; teos.ankara.edu.tr

1 2019 yılı Teos kazı, belgeleme, koruma-onarım ve çevre düzenleme çalışmaları, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve T.C. Ankara Üniversitesinin izinleri ile 8,5 ay; 2020 yılı ise yaklaşık 9 ay aralıksız sürmüştür. 2010 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile yeniden başlayan Teos Arkeoloji Kazısı, 2019 yılında, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından yıl boyu sürdürülecek ilk 20 kazı arasına seçilmiştir. Bu bağlamda Türk Tarih Kurumu kazı çalışmalarına büyük ölçüde alt yapı desteği vermiş ve sağlamış olduğu ödenekle antik tiyatro, bouleuterion ve Dionysos kutsal alanında mimari blok konservasyonu ile duvar konservasyonu yapılmıştır. Ayrıca Roma Dönemi Sarnıcı'nın rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanmasına başlanmıştır. Çalışmalarımızı, Yaşar Holding Yönetim Kurulu Üyesi Sayın Emine Feyhan Yaşar, İzmir Büyükşehir Belediye Başkanlığı ve Türkiye İş Bankası A.Ş. finansal olarak desteklemişlerdir. T.C. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Seferihisar Belediyesi kazı çalışmalarına ayni ve maddi destek vermişlerdir. Yukarıda adı geçen kurum, kuruluş ve kişilere çalışmalarımıza vermiş oldukları desteklerden ötürü çok teşekkür ederiz. 2019 ve 2020 yılı çalışmalarına, T.C. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Öğretim Üyeleri Doç. Dr. S. Hakan Öztaner, Doç. Dr. Çiğdem Gençler Güray, doktora öğrencisi Görkem Yenice, yüksek lisans öğrencileri Hazal Ergin, Duygu Yiğit ve Aylin Asiye Özen; Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümünden araştırma görevlisi Dr. Canan Özbil, doktora öğrencileri Ceyda Eroğlu ve Mesut Eroğlu; arkeologlar Selin Bozoğlan, Tuğba Uluger, Büşra Kılıç, Elver Gülhan Çalışkan, Ahmet Akkaya, Ömer Torun ve Su Güner; farklı üniversitelerin (Ankara Üniversitesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üni-

2019 ve 2020 kazı sezonlarındaki çalışmalar, ağırlıklı olarak Dionysos Kutsal Alanı, tiyatro ve *bouleuterion*da; söz konusu bu yapıların dışında *akropolis*, *gymnasion*, *agora* tapınağı, 1 No.lu *heroon*, Klasik Dönem suru (kalesi), Hellenistik Dönem suru, Roma Dönemi sarnıcı, *agora* ve meclis binasını içine alacak şekilde yaklaşık üç hektarlık alanı çevreleyen Geç Roma Dönemi surunda (iç kale) gerçekleştirilmiştir.

Mimari koruma, onarım ve çevre düzenleme çalışmalarına; mimari, küçük buluntu, plan-rölöve ve 3 boyutlu belgeleme çalışmalarına; paleocoğrafya-arkeojeolojik çalışmalara; epigrafik araştırmalara ve aynı zamanda tanıtım ve yayın[2] çalışmalarına da her sene olduğu gibi devam edilmiştir.

versitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, İzmir Ekonomi Üniversitesi, TED Üniversitesi), Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Mimarlık ve Şehir Bölge Planlama Bölümleri lisans öğrencileri, Eda Nur Boran, Burçin Genç, Berna Berfin Ünal, Haydar Anlamaz, Ayşegül Akın, Rıfat Musa Satılmış, Barış Zafer, Timurhan Çatkı, Çağlar Karabel, Mertcan Çolakoğlu, Gamze Pala, Berke Doğan Demircan, Yeşim Yücedağ, Can Aytemizel, Tolunay Genç, İnan Güven, Seda Eylen, Elif Işıl Özdel, Bilge Su Bildik, Mevlüde Demir, Akça Yılmaz, Şehriban Dağlı, Ayça Koç, Gamze Demir; Başkent Üniversitesi Görsel İletişim Tasarımı Programı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Billur Tekkök Karaöz; T.C. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Hülya Bulut ve Dr. Öğretim üyesi Özlem Vapur; Süleyman Demirel Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Fikret Özcan; T.C. Trakya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Dr. Melike Zeren Hasdağlı; Batman Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Araştırma Görevlisi Ramazan Bozkurttan; T.C. Sinop Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Araştırma Görevlisi Onur Bozoğlan; Yüksek Mimar-Restorasyon Uzmanları Çağdaş Halit Bora (M.A.) ve Emrah Köşgeroğlu (M.A.); konservatör Gülfem Aydın ve Turgay Arıkan; Restoratör Sonay Aslan, Restorasyon Teknikeri Hatice Nur Aydın; Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü lisans öğrencileri Yasin Sayın, Dilan Sal; Amasya Üniversitesi, Mimari Restorasyon Bölümü ön lisans öğrencileri Hasan Özden, Talat Demir, Esat Kaya; Şehir ve Bölge Planlamacısı Serkan Örnek; Akdeniz Üniversitesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mustafa Adak ve doktora öğrencisi Nurgül Saraçoğlu; İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Serdar Vardar ve lisans öğrencileri Cansel Dilşat Köse, Dilan Demirel, Şule Şahin; Adıyaman Üniversitesi Coğrafya Bölümü Araştırma Görevlisi Dr. Rıfat İlhan; Hacettepe Üniversitesi Gıda Mühendisliği Bölümü Öğretim Üyeleri Prof. Dr. Dilek Sivri Özay ve Prof. Dr. Sait Aykut Aytaç; Akdeniz Üniversitesi Manavgat Meslek Yüksekokulu Öğretim Görevlisi Fatma Akdeniz katılmışlardır. Ayrıca, yabancı ekip üyeleri olarak İtalya-Lecce'deki CNR-IBAM National Research Council - Institute for Archaeological and Monumental Heritage'den Dr. Tommaso Ismaelli ve Sara Bozza Dionysos Tapınağı'ndaki inşa teknikleri konusunda; Roma La Sapienza Üniversitesi'nden Marco Galli ve öğrencisi Giacoma Casa tapınağın frizleri konusunda çalışmalarını sürdürmüşlerdir. 2019 yılı Teos çalışmalarında 02.04-18.05.2019 tarihlerinde Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden Sayın Mustafa Metin, 20.05-26.08.2019 tarihlerinde İzmir Müzesi'nden Sayın Duygu Yakınlar ve 26.08-15.12.2019 tarihlerinde İzmir Müzesi'nden Sayın Bilal Yörük; 2020 yılı Teos çalışmalarında 01.06-12.10.2020 tarihlerinde İzmir Müzesi'nden Sayın Ufuk Çetinkaya ve 12.10-15.12.2020 tarihlerinde Tekirdağ Müzesi'nden Sayın Levşa Erdem Bakanlık Yetkili Uzmanları olarak görev almıştır. Tüm kazı ekibime göstermiş oldukları gayretten ve özveriden ötürü çok teşekkür ederim.

2 Bu kapsamda Teos ile ilgili son 10 yıllık çalışmaların sonuçlarını içeren "Teos: Yazıtlar, Kültler ve Kentsel Doku" adlı ilk monografinin tamamlanmasına devam edilmiştir. Söz konusu kitabın Türkiye Cumhuriyet İş Bankası Kültür Yayınları tarafından 2021 yılı içerisinde yayımlanmasına karar verilmiştir.

KAZI ÇALIŞMALARI

Musa KADIOĞLU

Akropolis Kazı Çalışmaları

2019 yılında, *akropolis* ve çevresindeki yapılaşmanın, mevcut kalıntıların ve kentin erken dönemlerinin daha iyi anlaşılmasına yönelik sürdürülen çalışmalar kazı ve belgelemeye yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Kocakır Tepe'nin kuzeydoğu yamacındaki AK11 Açması'nda[3] (Resim: 1) ve *hekatompedon* olarak adlandırılan tapınağın batı ucundaki AK12 Açması'ndaki[4] kazı çalışmaları dışında, tapınak ve sunağın 2015 yılında tamamlanan rölöve planları kontrol edilmiştir (Resim: 2).

Bouleuterion Kazı Çalışmaları

Musa KADIOĞLU

2019 yılı kazı çalışmalarında öncelikli olarak *bouleuterion*'un doğu duvarının güney ucunda var olduğu kabul edilen güney giriş ile güney *analemma* duvarı ve güney *parodos*un ortaya çıkarılması amaçlanmış, ardından güney *analemma* duvarının eksik bloklarının bulunmasına yönelik olarak B15 Açması'nda kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Güney *parodos*taki kazı çalışmalarının tamamlanmasının ardından yapının doğu ve kuzey duvarı önünde yapıya ait mimari blokların dikdörtgen bir mekân oluşturacak şekilde harçsız olarak sıralanmasıyla oluşturulmuş mekanları anlamak ve *bouleuterion*un doğu duvarına birleşen *triporticus*un[5] genel ölçülerini ve düzenini tespit emek amacıyla önce kuzey duvarı önünde (B16) ve ardından doğu yönde güneyden kuzeye doğru (B17-B21) toplam 6 açmayla çalışmalara devam edilmiştir. B16-B22 açmalarında, özellikle kuzey ve güney *porticus*un ortaya çıkarılmasının yanı sıra doğu duvarına bitişik ve doğu yönde uzanan dikdörtgen mekân algısı yaratan geç dönem yapılaşmasının anlaşılması, özellikle *analemma* duvarı ile doğu duvarına ait mimari blokların tespiti amaçlanmıştır.

2020 yılında, güney koridor sondaj 22 olarak (GKB22) adlandırılan alanda, üst *cavea*ya çıkış sağlayan koridorun ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Koridor içerisinde 20cm.-21cm. rıht yüksekliğine sahip 14 merdiven basamağı ortaya çıkarılmıştır (Resim: 3). Ancak Geç

3 Çalışmalar sonucunda, akropolisi doğu ve kuzey yönde sınırlayan teras duvarının varlığı kesinleşmiş olup söz konusu duvarın en azından MÖ 6. yüzyılın ortasından önce inşa edilmiş olduğu ileri sürülebilir. Ayrıntılı kazı sonuçları için bkz.m. Kadıoğlu (ed.), Teos: Yazıtlar, Kültler ve Kentsel Doku (İstanbul 2021 baskıda).

4 2019 yılı çalışmaları kapsamında yapının tekrar araştırılmasına karar verilmiştir. Hem hekatompedos olarak adlandırılan tapınak temellerinde hem de altar'ına ait temellerde kullanılmış olan blok yüzeylerinde tarak kullanımı tespit edilememiştir. Bu durum M.Ö. 6. yy.ın ortasından öncesine tarihlenebilecek bir yapılaşmaya işaret etmektedir.

5 Doğu porticus hakkında henüz hiçbir arkeolojik veri olmasa da Nysa gerontikonunda olduğu gibi (ön avlu dış ölçüsü: 28,20 x 30,15 m) kareye yakın bir ön avlunun Teos bouleuterionunda da olması kuvvetle muhtemeldir. Olasılıkla doğu porticusun merkezinde üç tarafı revaklı (triporticus) ön avluya ve dolayısıyla bouleuteriona girişi sağlayan bir ana giriş kapısı yani bir propylon bulunuyordu.

Roma Dönemi suru *bouleuterion*un güney duvarı üzerine inşa edildiği için merdivenli koridorun batı yarısı söz konusu sur tarafından tamamen kapatılmıştır.

2019 yılında hem *bouleuterion*un kuzeyini sınırlayan alanda hem de güneydeki Geç Roma Dönemi surunda gerçekleştirilen kazı çalışmaları, surun tarihlenmesine ilişkin kesin bir kanıt sunmamıştır. 2020 yılında, söz konusu surun tarihlenmesine[6] ve surun üzerinden *bouleuterion*a güvensiz bir şekilde geçmeye çalışan ziyaretçilere daha güvenli bir geçiş sağlamak amacıyla çalışmalara başlanmıştır (B23). 2020 kazı çalışmalarıyla surun iç yüzüne ve doğu-batı aksında birbirine bitişik iki sıra halinde toplam dört mekân (01-04) tespit edilmiştir (Resim: 4)[7]. 01 ve 02 No.lu mekânlar, kuzey duvarındaki girişleriyle olasılıkla sur dışından yaklaşık 3 hektarlık bir alanı kaplayan iç kaleye girişi kontrol/savunma amaçlı olarak inşa edilmiş olabilecekleri gibi dükkân işlevi de taşımış olabilirler.

Tiyatro Kazı Çalışmaları

Canan ÖZBİL[8]

Tiyatronun batı *analemma* duvarının açığa çıkarılması amacıyla, ilk olarak 2016 yılında başlanan kazı çalışmaları (BA1), 2019 kazı sezonunda büyük oranda tamamlanmıştır. Ayrıca bu cephede geçen sene tespit edilen, üst *cavea*yı taşıyan tonozlu galeriye (*ambulacrum*) çıkışı sağlayan kapı açıklığı ve bu açıklığın hemen doğusunda *analemma* duvarına dikine uzanan ve *diazoma*ya doğru çıkış sağlayan 14 basamaklı bir girişin daha varlığı ortaya çıkarılmıştır.

Tiyatrodaki 2019 yılı kazı çalışmalarından diğer ikisi sahne binasının, *analemma* duvarlarına paralel olarak uzanan doğu ve batı ucundaki odalarda gerçekleştirilmiştir. SB5 ve SB6 olarak adlandırılan odalar (Resim: 5) hem plan ve ölçü olarak hem de teknik ve işçilik açısından benzerlik göstermekle beraber duvar ve zeminlerinde renkli mermer dekorasyona sahip oldukları tespit edilmiştir.

2019 yılında sahne binası ile *pulpitum* arasında kalan alanda, *pulpitum*un orkestraya bakan cephesi önünde ve orkestradaki nişlerde temizlik ve tesviye çalışmaları yapılmıştır. Söz konusu çalışmalar kapsamında *pulpitum* cephesine ait mermer kaplama parçaları, ön duvarın mermer kaidesi, orkestra tabanına ait kaplama parçaları kısmen korunmuş olarak açığa çıkarılmış, belgelendikten sonra üzeri kapatılarak koruma altına alınmıştır.

2020 yılı konservasyon çalışmalarına tiyatronun hem kuzey hem güney tonoz ayağında hem de *diazoma*'ya çıkış sağlayan 5. *vomitorium*un batı duvarı ile batı taraftaki bir sonraki 4.

6 Ele geçirilen seramiklerin tarihlendirilmesine göre sur, M.S. 3. yy.ın ikinci yarısı ile Erken 7. yy. arasında yapılmış olmalıdır.

7 Surdan içeri girildiğinde 01 ve 02 No.lu mekânların kuzey duvarı ile bouleuterion ve güney stoasının arka (güney) duvarı arasında kalan koridorvari açıklık 4,10m.dir. Bu genişlik Nysa antik kentindeki cadde genişliklerine uymakta ve büyük olasılıkla burada taban seviyesine ulaşıldığında aynı zamanda cadde kaplamasına da ulaşılacaktır.

8 Dr. Canan ÖZBİL; Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 67100 İncivez, Zonguldak/TÜRKİYE, ozbilcanan@gmail.com

*vomitorium*un doğu duvarında devam edilmiştir.

Agora Tapınağı Kazı Çalışmaları

Görkem YENİCE[9] , Serkan ÖRNEK[10]

2020 yılı kazı çalışmaları kapsamında *agora*daki küçük tapınağın daha önce önerildiği gibi *amphidistyl in antis* ya da *tetrastyl prostylos* planlı bir tapınak olup olmadığını anlayabilmek için *pronaos*'un güneybatı köşesinde AT1; batı yönde *pronaos* duvarı önüne doğru da AT2 ve ardından *cella*nın doğu duvarı boyunca AT3 sondaj kazılarına başlanmış; tamamlanan kazı çalışmaları sonucunda iki basamaklı *krepidoma*ya sahip ve bir podyum üzerinde yükselen 6x12 sütunlu *peripteral* bir tapınak olduğu ve ayrıca tapınağın iki evreli inşa edilmiş olduğu anlaşılmıştır (Resim: 6). Büyük olasılıkla M.Ö. 3./2. yy.da inşa edilmiş olan *templum distyl in antis* ya da *amphidistyl in antis* planlı bir Hellenistik tapınağa, Erken İmparatorluk Döneminde 6x12 sütunlu ve Korinth düzeninde bir *peristasis*in eklenmesi ile tapınak 14,95m.x26,04m.ye büyütülmüş olmalıdır. AT1 açmasında bulunan köşe *akroter*i ile *anta* başlıkları stilistik olarak Augustus Dönemine tarihlendiğinden bu tapınak Augustus Dönemindeki inşa faaliyetlerinde genişletilmiş olmalı ve belki de Augustus'a adanmıştı.

Dionysos Kutsal Alanındaki Kazı Çalışmaları

Canan ÖZBİL, Musa KADIOĞLU, Selin BOZOĞLAN[11], Özlem VAPUR[12], Ceyda EROĞLU[13], Mesut EROĞLU[14]

2019 kazı sezonunda, Dionysos Tapınağı'nın inşa evreleri hakkında bilgi edinmek amacıyla *pronaos*un güneydoğu iç köşesinde (DT9) ve kuzey *ptreoma*da (DT10) birer sondaj açılmıştır. Ayrıca Dionysos Kutsal Alanı'nın güneybatı köşesindeki kazı çalışmalarıyla (DT6, DT11 ve D5 açmaları) hem güney ve batı *stoa*nın *stylobat* birleşimi hem de *temenos* dışında tahmin edilen bir arşiv binasının varlığı aranmıştır. 2020 yılı kazılarında DT6'da güney *stoa* ile batı *stoa* birleşim köşesi, 2019'da başlanan ancak tamamlanamayan DT11, doğu *stoa* ile kuzey *stoa*nın birleşim köşesi (DS3-DS4) (Resim: 7) ve kuzey *stoa*nın mimari düzeni ve Roma Dönemi teras duvarlarında kullanıldığı belirtilen Hellenistik Dönem tapınağına ait mimari malzemenin araştırılması için DT12, DT13, DT14, DT15 ve DT16 sondajları gerçekleştirilmiştir. Buradaki kazılar, *doğu stoa* ile *kuzey stoa*nın köşe oluşturması beklentisi boşa çıkarmış ve her iki *stoa*nın birleşim köşesinde başka bir yapının olacağı fikrini güçlen-

9 Arkeolog Görkem YENİCE (M.A.), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, Ankara/TÜRKİYE, gorkem_yenice@yahoo.com

10 Şehir ve Bölge Plancısı Serkan ÖRNEK, srknornk@gmail.com

11 Arkeolog Selin BOZOĞLAN, gulgonulselin@gmail.com

12 Dr. Öğr. Üyesi Özlem VAPUR, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 48000 Kötekli/Muğla/TÜRKİYE, ovapur@yahoo.com

13 Araş. Gör. Ceyda EROĞLU, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 67100 İncivez, Zonguldak/TÜRKİYE, ceyda.sonmezisik@gmail.com

14 Araş. Gör. Mesut EROĞLU, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 67100 İncivez, Zonguldak/TÜRKİYE, eroglu.mesut@hotmail.com

dirmiştir. Ayrıca *propylon*un restitüsyonu ile tarihlenmesine yönelik olarak P8 Açması'nda kazı çalışmalarına devam edilmiştir.

Hem *cella*nın kuzey duvarına hem kuzey *peristasis*e hem de *pteroma*ya ilişkin sondaj kazıları (DT9 ve DT10 açmaları), tapınağın temelinde tek evreli bir yapılaşmanın olmadığına işaret etmektedir. Ele geçirilen seramikler, M.Ö. 3. yy.ın son çeyreğinden daha geç bir döneme tarihlenememektedir. Bu durum tapınağın Hellenistik Dönemde ve Hermogenes için önerilen erken tarihte inşa edilmiş olduğunu teyit etmektedir. *Temenos*un güneybatı köşesinde (DT6 Açması) gerçekleştirilen çalışmalar sırasında *stoa*ların üst yapısına ait çok sayıda mermer mimari blok açığa çıkarılmasıyla güney ve batı *stoa*ya ait üst yapı mimari dizilimi neredeyse eksiksiz olarak tamamlanabilmektedir. Batı *temenos* duvarının ortaya çıkarılması; *temenos* duvarının üst yapısının ve güneybatı *temenos* duvarına bitişik dikdörtgen planlı mekânın bir arşiv binası olup olmadığının araştırılması; batı *temenos* duvarının iç yüzünün Pompeii 1. duvar stili *stucco* ile kaplı olduğuna ilişkin verileri teyit etmeye yönelik olarak kazı çalışmalarına DT11 ve D5 açmalarında 2019 yılında başlanmış, ancak çalışmalar 2020 yılında tamamlanabilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda söz konusu alanda ne kent arşivine ilişkin olabilecek mimari bir veri ne de ne bir yazıt parçası ele geçmiştir. Ancak batı *stoa*nın arka duvarının mermer *orthostat* blok sırasının üzeri olasılıkla kerpiçle örüldüğü ve üzerinin Pompeii 1. duvar stili *stucco* ile kaplanmış olduğu anlaşılmıştır.

Kuzey *stoa*nın mimari düzenini; kuzey *stoa*, *altar* ve tapınağın mimari ilişkisini anlayabilmek ve daha önce D.m. Uz'un belirtmiş olduğu Dionysos Tapınağı'nın Hellenistik Dönem evresine ait mimari blokların teras dolgusundaki kullanımını teyit etmek amacıyla DT14 olarak adlandırılan alanda ve +7,36m. üst kotunda kazı çalışmalarına başlanmıştır (Resim: 8). Kuzey *stoa* sütun sırasının güney cephesi üzerinde yer alan +6,787-6,487m. ve +6,487/+6,157m. kot aralıklarında iki adet basamak yerleştirme izi, DT12 Açması ile güney *stoa*da da olduğu üzere basamaklı bir teras duvarına işaret etmektedir. DT12 Açması içinde yer alan basamakların oturduğu batı basamak temeli üzerinden *stylobat* kademesi de dahil olmak üzere 4 basamak olduğu anlaşılmaktadır. Buna ek olarak doğuya doğru yaklaşık 15m. uzunluğunda bir podyum ile devamında da +6,177m. alt kotuna kadar inen üç basamak olması gerektiği tespit edilmiştir. Basamakların rıht yükseklikleri 30cm. ve 32cm. olup derinlikleri ise 55cm. ile 60cm. arası değişmektedir. Ayrıca aynı basamaklı teras duvarı içerisinde devşirme olarak kullanılmış birçok mimari öge tespit edilmiştir.

Geç Roma Dönemi Suru Kazı Çalışmaları

Musa KADIOĞLU

2019 yılı çalışmaları kapsamında *agora*'nın güneyindeki 89 ada 33-34 parseller ile bunun güneyindeki 85 ada 17 parsel arasında kalan kadastral yolun kuzey kenarında hemen hemen doğu batı doğrultulu ve güney cephesi kesme taş bloklarla örülmüş olan kalın duvar kalıntılarının hangi yapıya ait olduğunu anlayabilmek ve söz konusu kadastral yolun ziyaretçiler

tarafından rahatça kullanılmasını sağlamak amacıyla gerçekleştirilen kazı ve temizlik çalışmalarında, duvarın yaklaşık 27m.lik kısmı gün yüzüne çıkarılabilmiştir (Resim: 9). Söz konusu duvarın kulelerle desteklenmiş olması, düz bir hat üzerinde yer almaması ve içerisinde yoğun devşirme blokların kullanılmış olmasından ötürü, bu duvarın Geç Roma Dönemi savunma duvarının güney bölümünü oluşturduğu anlaşılmıştır. Kule olarak adlandırılan kalıntının hemen batısında *bouleuterion*'un *analemma* duvarına ait olabilecek dik üçgen biçimli bir *analemma* bloğu açma içerisinde ele geçirilmiştir. Bu durum surun inşa edildiği dönemde *bouleuterion*un işlev dışı kaldığına işaret etmektedir. Söz konusu bu geç dönem kulesinde, kentteki bir tapınağa ait çok sayıda *cella* duvar bloğu devşirme olarak kullanılmıştır. Bu durum olasılıkla M.S. 3. yy.ın 3. çeyreğinde kent merkezinin *agora* ve *bouleuterion*u kaplayan alana küçültüldüğüne işaret etmektedir. Kent merkezini çevreleyen surun, kentte göz ardı edilen yapıların (Geç Arkaik Döneme tarihlenen İon tapınağı, küçülen kent merkezi içerisinde kalan *agora*daki küçük tapınak, meclis binasının doğu duvarı gibi) mimari bloklarının yapı taşı olarak kullanılmasıyla alelacele inşası, güvensizlik ortamına ve kente yapılacak olan saldırılara karşı koyabilme amacına yöneliktir. Söz konusu sur, Got saldırılarına karşı inşa edilmiş olması muhtemeldir.

Hellenistik Sur Kazı Çalışmaları

Onur BOZOĞLAN[15]

Antik kenti kuzeyden çevreleyen sur hattına ilişkin arkeolojik verilerin yetersizliği nedeniyle 2019 yılı çalışmaları kapsamında *akropolis* ile Polythros *Gymnasion*'u arasından geçen sur hattının belirlenmesine yönelik kısmi kazı, bitki temizliği ve belgeleme çalışmaları yapılmıştır. Çalışmalar sonucunda, kentin kuzeyindeki sur hattının, batı ve güney sur hattında olduğu gibi düz bir hat çizmeyen aksine birbirine açılı birleşen duvarlardan oluşturulmuş olduğu anlaşılmıştır.

Antik kentte çok az sayıda ele geçen protogeometrik seramiklerin kap formlarının tespiti, yerel ya da ithal üretim olup olmadıkları ile bezemeleri ve tarihlendirilmeleri üzerine, 1960'lı yıllarda protogeometik seramik malzemenin bulunduğu B Çukuru'nun taban seviyesinde HSB1 olarak adlandırılan sondajda 2019 yılında kazı çalışmalarına başlanmıştır. Yapılan bu çalışma sonucunda çoğunluğu Hellenistik Dönem olmakla birlikte M.Ö. 6. yy.a kadar uzanan seramik ve çatı kiremidi parçaları modern atıklar eşliğinde ele geçirilmesi, burada kazılan toprağın 1962 yılı çalışması sonrasında dolmuş olduğu göstermiştir. Bu yüzden B çukurunun kuzey devamında daha önce kazılmamış olan alanda yeni bir stratigrafik sondaj 2020 yılı kazı sezonunda planlanmıştır. 2020 yılı çalışmaları kapsamında HSB6 olarak adlandırılan sondajda Protogeometrik Dönem verisi, sondajın batı sınırını oluşturan Hellenistik surun seramik statigrafisi ile tarihlenmesi ve sur inşa yazıtlarında söz konusu edilen sur duvarının kerpiç bölümüne ilişkin arkeolojik veri tespit etmek amaçlanmıştır (Resim: 10). Ancak surun

15 Araş. Gör. Onur BOZOĞLAN, Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Sinop/TÜRKİYE, onurbozoglan@gmail.com

temel altında sürdürülen derin sondaj çalışmalarında Protogemetrik Döneme tarihlenebilecek hiçbir seramik parçası ele geçirilememiştir. Temel altından gelen en geç seramikler ise M.Ö. 2. yy.ın 3. çeyreği sonuna tarihlendiğinden, Hellenistik surun inşasına M.Ö. 188 yılında bağımsızlığını elde eden kentin Roma'nın Asia Eyaleti oluşturulana kadar devam edildiği anlaşılmaktadır.

2020 yılı kazı sezonunda Herodotos Kapısı'nın bulunduğu 89 ada 50 parsel kamulaştırıldığından bu alanda hem söz konusu kapının ortaya çıkarılması hem de Hellenistik surun kuzey yöndeki istikameti için burada bir sondaj (HSB7) yapılmıştır. Açma içerisinde ortaya çıkan 3,75m. kalınlığına ve açma sınırı boyunca 6m. kuzeye devam eden sur duvarı, surun kuzeye doğru devam ettiğini ortaya koymuştur. Hellenistik surun kuzey yönde devam ederek *akropolis*i batı yönden çevreledikten sonra kuzeydoğuya doğru devam ettiği ve *akropolis*in kuzeyi ile *gymnasion*un güney batısında tespit edilen sur ile birleştiği anlaşılmıştır (Resim: 11).

Klasik Dönem Sur Kazı Çalışmaları

Musa KADIOĞLU

Antik kaynaklar, Teos'ta M.Ö. 5./4. yy.a tarihlenen bir savunma duvarından bahsetmiş olsalar da günümüz kadar sürdürülen çalışmalarda Teos'ta Hellenistik Dönem öncesine tarihlenebilecek bir surun varlığı arkeolojik olarak ortaya konulamamıştır. 2019 yılında belgelemeye yönelik temizlik ve kısmı kazı çalışmalarıyla, Külahlıkır Tepe üzerindeki kuzey-güney doğrultulu kalıntıların kenti çevreleyen Hellenistik Dönem kent surundan teknik açıdan farklı olduğu ve Hellenistik savunma surundan bağımsız olarak inşa edilmiş olduğu anlaşılmıştır.

Söz konusu duvarın sadece Külahlıkır Tepe'nin doğu sırtında tespit edilmiş olması, bu yapının kuzey limandan (Gerrhaiidai) ya da Thukydides'in bahsettiği üzere Ephesos/Lebedos veya Smyrna/Klazomenai yönünde kara tarafından gelecek düşmanlara karşı ilk savunma hattını olduğu düşünülebilir. Söz konusu bu duvarın hem akropolün kuzeydoğusunda büyük dikdörtgen bloklarla inşa edilmiş olan teras duvarından hem de Hellenistik Dönem kent surundan teknik ve işçilik açısından farklılık göstermesi nedeniyle Thukydides'in bahsettiği ve M.Ö. 5. yy.ın sonuna tarihlenen Klasik Dönem Suru olması muhtemeldir (Resim: 12).

Polythros Gymanasion'u Belgeleme Çalışmaları

Musa KADIOĞLU

2019 yılında Hellenistik Dönem kuzey sur hattının hemen kuzeyinde, yer alan 89 ada 17 parselde gerçekleştirilen çalışmalarla, kentin *gymnasion*una ait olduğu düşünülen mimari kalıntılar araştırılmıştır. *Palaestra*sıyla birlikte yaklaşık 75m.x 75m.lik bir alanı kaplayan hamam-*gymnasion* kompleksinin kapalı mekanlarının doğu-batı doğrultulu olduğu yüzeydeki duvar kalıntılarından anlaşılabilmektedir. Güneyden kuzeye doğru art arda birbirine paralel doğu-batı yönlü üç tonozlu mekân olasılıkla hamam yapısının kapalı mekanlarını daha kuzeydeki düzlükte ise dört tarafı revaklı bir *palaestra*nın varlığı dört adet köşe kornişiyle tespit edilmiştir.

Heroon 1 Kazı Ve Belgeleme Çalışmaları

Musa KADIOĞLU

Bouleuterion'un yaklaşık 450 m güneyindeki 85 ada 21 parselin güney kenarında kısmen yüzeyde görünen yapının araştırılmasına 2019 yılı çalışmaları kapsamında başlanmıştır. Burada söz konusu yapının planın çıkarılmasına, düzenin anlaşılmasına ve tarihlenmesine yönelik olarak kısmi kazı ve temizlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Olasılıkla yapı, cephesinde dört sütun bulunan *tetrastyl pseudoperipteros* planlı olup yapı dört bir taraftan çevrelenen dört basamaklı bir *krepidoma* üzerinde yükselmektedir (Resim: 13). Korinth başlık parçalarında görünen akanthus yapraklarının stiline göre yapı M.S. 2. yy.da inşa edilmiş olmalıdır.

Roma Dönemi Sarnıcı Kazı Çalışmaları

Musa KADIOĞLU

Kentin güneybatısında ve Dionysos Tapınağı'nın güneyinde yer alan sarnıç yapısının kuzeye bakan 16 adet sağır kemerin olduğu kuzey yüzünün aynı zamanda bir çeşme işlevine de sahip olup olmadığı ve doğusundaki hamam ile ilişkisini anlamak; ayrıca yapının rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanabilmesi amacıyla yapının kuzey cephesinde, batı yan cephesinde ve su haznesini içeren iç kısmında kısmi kazı çalışmaları 2020 yılında gerçekleştirilmiştir. Kuzey ve batı cephesindeki taş ve topraktan oluşan moloz döküntünün kaldırılması amacıyla kuzey ve batı cephe boyunca düzenleme çalışması (S1) yapılmıştır. Bir çeşme işlevi taşımadığı anlaşılan söz konusu sarnıç, büyük olasılıkla doğusundaki Roma Hamamı'nı beslemektedir (Resim: 14).

Sarnıcın su kapasitesinin hesaplanması amacıyla taban seviyesine ulaşmak ve uzun dikdörtgen yapının içerisinde herhangi bir bölümlendirmenin olup olmadığının tespiti için yapının iç kısmında batı duvarına bitişik ikinci bir sondaj (S2) açılmıştır. Su haznesinin derinliği kemer başlangıcından tabana kadar 3m.dir. Bu durumda söz konusu sarnıcın minimum 542 m3/ton'luk bir kapasiteye sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

MİMARİ DÜZENLEME, KORUMA, ONARIM VE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

Çağdaş Halit BORA[16], Görkem YENİCE

2019 yılında 8,5 ay boyunca devam eden mimari koruma, onarım ve düzenleme çalışmaları ağırlıklı olarak *bouleuterion*, Dionysos Kutsal Alanı ve tiyatroda sürdürülmüştür. Söz konusu yapıların çeşitli bölümlerine ait çok parçalı mimari blokların parçalarının bulunarak birleştirilmesi ve koruyucu önlemler alınmasına yönelik çalışmaların yanı sıra mimari blokların tasnif ve düzenlemesine devam edilmiştir. *Bouleuterion*un *analemma* duvarlarına ait blokların bulunarak yerleştirilmesine, Dionysos Kutsal Alanı'ndaki *in-situ* yapı bölümlerinin

16 Yüksek Mimar Restorasyon Uzmanı Çağdaş Halit BORA (M.A.), Yeşilyurt Sokak 21/25 A. Ayrancı Çankaya/ Ankara/TÜRKİYE, cagdashbora@gmail.com

koruma-onarımına, tiyatronun çeşitli bölümlerinde yıkılmış olan harçlı moloz taş duvarların kısmi onarım çalışmalarına devam edilmiştir. Ayrıca söz konusu yapıların dışında *bouleuterion*un güneydoğu köşesine kuzey-güney aksında birleşen Geç Roma Dönemi savunma duvarında kısmi onarım ve düzenleme, *gymnasion* ve Demeter-Kore Tapınağı gibi kentin az bilinen yapılarına ait mimari bloklarına yönelik parça birleştirme çalışmaları da 2019 yılında gerçekleştirilmiştir.

Teos Antik Kenti mimari restorasyon/konservasyon çalışmaları 2020 yılı kazı sezonunda 1 Haziran–30 Kasım tarihlerinde yaklaşık 6 ay boyunca devam etmiştir. Devam eden mimari koruma, onarım ve düzenleme çalışmaları ağırlıklı olarak, tiyatro, *bouleuterion* (Meclis Binası), Dionysos Kutsal Alanı olmak üzere üç yapıda sürdürülmüştür. Söz konusu yapıların çeşitli bölümlerine ait çok parçalı mimari blokların parçalarının bulunarak birleştirilmesi ve koruyucu önlemler alınmasına yönelik çalışmaların yanı sıra kazı çalışmalarında açığa çıkartılan mimari blokların 30 tonluk mobil vinç yardımı ile taşınıp yapıdaki yerlerine göre tasnif edilmişlerdir. Çalışma kapsamında tiyatronun sahne binası ve *cavea*da toplam 16 adet mimari bloğun parça konservasyonu tamamlanmıştır. *Bouleuterion* restorasyon/konservasyon çalışmaları kapsamında GKB22 Açması'nda ortaya çıkarılmış koridorun içerisine doğru kırılmış olan toplam 11 adet lento bloğunun parça restorasyonu ile toplamda merdivenli koridorun güney duvarına 2, kuzey duvarına 7, üst lentolarına ait 4 adet traverten blok ve gri mermerden bir kapı sövesi ile bir lento bloğu olmak üzere toplam 15 adet yeni blok yerleştirilmiştir. Dionysos Kutsal Alanı'ndaki restorasyon/konservasyon çalışmaları kapsamında, önceki yıllarda kazı çalışmalarında açığa çıkartılan ve yine önceki yıllarda mimari blok düzenleme çalışmaları kapsamında yapıdaki yerlerine göre düzenlenen mimari bloklar ile 2020 yılı kazı çalışmalarında kuzey *stoa* DT14 Açması, doğu, batı ve güney *stoa*lara ait mimari bloklar ile yine 2020 yılı kazı çalışmalarında kazısı tamamlanan *propylon* P8 Açması'nda ele geçirilen mimari bloklarının konservasyonu çalışmaları tamamlanmıştır.

KÜÇÜK BULUNTULARA YÖNELİK KORUMA VE ONARIM ÇALIŞMALARI

Gülfem AYDIN[17]

Kentin batısında, "Teos 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı" sınırlarında yer alan Batı *Nekropolis*te, İzmir Müze Müdürlüğü tarafından yapılan Hiddenbay Tatil Köyü Şantiyesi Kurtarma Kazısı'nda açığa çıkarılan ve önceki yıllarda Teos kazı deposuna getirilmiş olan çok parçalı pişmiş toprak buluntulara yönelik koruma-onarım çalışmaları 2019 kazı sezonunda devam etmiştir. Ayrıca kazı deposunda yer alan sikke ve metal objelerin mikroskop altında bisturi ile daha sonra ise dişçi motoru ile mekanik temizlikleri yapılmıştır.

Küçük buluntulara yönelik koruma ve onarım çalışmalarına 2020 yılı mart ayında başlanmıştır. Bu kapsamda 2019 yılı kazı çalışmalarında Dionysos Kutsal Alanı'ndan 49 bronz, 1 demir, 5 kurşun, tiyatrodan 6 bronz, 4 kurşun ve *Heroon*'dan ele geçirilen 4 adet bronz eserin

17 Uzman Konservatör Gülfem AYDIN, glfm.aydn@gmail.com

restorasyonu yapılmıştır. Ayrıca 2020 yılı çalışmalarında Dionysos Kutsal Alanı'ndan 29, tiyatrodan 1, *propylon*dan 1, Hellenistik surdan 2, *bouleuterion*dan 2 ve sarnıçtan ele geçirilen 1 adet bronz eserin de restorasyonuyla birlikte toplamda 105 adet küçük eserin koruma ve onarım çalışmaları yapılmıştır.

Koruma ve onarım çalışmaları kapsamında İzmir İli, Seferihisar İlçesi Sığacık Mahallesi 1258 ada 1 ve 1/B parselde kayıtlı "Teos III. Derece Arkeolojik Sit Alanı" içinde 2014 ve 2015 yıllarında İzmir Müze Müdürlüğü uzmanlarınca gerçekleştirilen kurtarma kazılarından ele geçirilen ve Teos Antik Kenti kazı deposuna teslim edilen M117 ve M135 No.lu *pithos* mezarların ve bu mezarlara ait kapakların; M121 No.lu pişmiş toprak lahit mezarın restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

KÜÇÜK ESER BELGELEME VE DEĞERLENDİRME ÇALIŞMALARI

Hazal ERGİN[18], Selin BOZOĞLAN

Teos Antik Kenti'nin Geometrik ve Arkaik dönemlerde önemli bir üretim merkezi olduğu uzun yıllar boyunca araştırmacılar tarafından önerilmiş ve konu ile ilgili birçok bilimsel çalışma yapılmıştır. 2010 yılında kentte yapılan sistematik kazı çalışmalarının başlaması ile 2011 ve 2012 yıllarında Hellenistik surun batısındaki sondaj çalışmalarında ele geçirilen ve M.Ö. 7.-6. yy.a tarihlenen bir grup hatalı üretilmiş seramik parçası, kentteki seramik atölyelerinin varlığına işaret etmiştir. Bonn Üniversitesi Helmholtz Enstitüsünde nötron aktivasyon analiziyle (NAA) tamamlanan söz konusu tüm parçalar için aynı sonuç ortaya çıkmış ve Köken Grup B olarak adlandırılan 218 örneğin de üretim yerlerinin Teos olduğu kesin olarak ispatlanmıştır.

Söz konusu analiz çalışmaları sonucunda 2010 yılından itibaren kentin farklı yerlerinde ele geçirilen Geometrik ve Arkaik dönemlere tarihlenen boyalı sofra kabı parçalarının bir araya toplanıp değerlendirilmesi, kentteki buluntu yerlerine göre yoğunluğunun saptanması, üretilen kap formlarının ve bezeme stilinin çeşitliliğinin ortaya çıkması ve sınıflandırılması amacıyla belgeleme ve araştırma çalışmaları 2019 yılında olduğu gibi 2020 yılında da devam etmiştir. Tespit edilen formlar arasında *skyphos-kotyle* parçaları (kuşlu, zikzak dalgalı), kâse parçaları (rozetli, bantlı, meanderli, konsantrik daireli, Klazomenai tipi ve İonia kasesi), *krater, dinos, amphora/hydria*, tabak, *aryballos*, *oinochoe/lekytos, lekane, kadeh, kylix, olpe, pyksis,* siyah ve kırmızı figür tekniği uygulanmış kap formları yer almaktadır. Söz konusu parçalar ile ilgili detaylı gruplama ve tarihleme çalışmaları devam etmektedir.Teos üretimi olarak önerilen *amphora* formunun yoğunluğunu tespit etmek ve kentteki *amphora* repertuarı hakkında bilgi sahibi olmak amacıyla yapılan çalışmalar dahilinde Dionysos Tapınağı'nın kuzeybatısında kalan eski 88 ada 21 parselde 2011, 2012 ve 2016 yıllarında yapılan kazı çalışmalarından ve kentin güneyinde bulunan ve 2013-2016 yılları arasında kazı çalışmaları

18 Arkeolog Hazal ERGİN, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi; Ankara/TÜRKİYE, hazalergin@gmail.com

İzmir Müzesi uzmanlarınca tamamlanmış olan 3194 ada 3, 4 ve 5 parsellerden ele geçirilen seramik parçaları arasından seçilen toplam 348 adet *amphora* parçası incelenmiş olup bunlardan 97 adeti Samos, 58 adeti Kuzey İonia üretimi, 33 adeti Miletos, 22 adeti Klazomenai, 25 adeti Khios, 5 adeti Lesbos, 4 adeti Thasos, 2 adeti Mende örneklerini temsil ederken yalnızca 26 adetinin Teos üretimi *amphora* parçalarına benzer olduğu görülmüştür. Söz konusu 26 parçanın 14 tanesi Samos, 1 tanesi Miletos, 6 tanesi Kuzey İonia merkezli formlara benzerken 5 tanesinin benzeri bulunamamıştır. Bu durum Teos'ta Samos tipi *amphora* üretilmiş olduğu şeklinde yorumlanabilir.

DİONYSOS TAPINAĞI İNŞA TEKNİKLERİNİN ARAŞTIRILMASI

Tommaso ISMAELLI[19], Sara BOZZA[20]

Dionysos Tapınağı'nın, M.Ö. 3. yy.ın son çeyreğinde başlayıp Roma İmparatoru Hadrianus Döneminde tamamlanan farklı inşa evrelerinin araştırılmasına yönelik çalışmalar 1-30 Eylül 2019 tarihlerinde sürdürülmüştür.

Cella duvarının *in-situ* bölümlerinin sistematik şekilde kataloğunun yapılmasına, düşme pozisyonundaki blokların kaldırılmış olması sebebiyle özellikle doğu cephenin analizine odaklanarak devam edilmiştir. Mermer yüzeylerdeki işçilik farklılıklar, bloklar üzerindeki montaj unsurları (taşıma, kaldırma ve birleştirme gibi) ve kenet, dübel ve manivela yuvalarının ölçü ve özelliklerine dair yeni veriler veri tabanına eklenmiştir. Yapılan gözlemlere dayanarak, mimari dekorasyonun incelenmesi, frizlerin heykeltıraşlık programına yönelik çalışmalar ve gelecekte korniş blokları üzerinde yapılacak araştırmalar, tapınağın Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi evrelerine ilişkin soruların anlaşılması için daha fazla bilgi sağlayacaktır.

3D BELGELEME ÇALIŞMALARI

Serkan ÖRNEK, Tuğba ULUGER[21]

Teos Antik Kenti kazılarında mimari kalıntılar ve buluntular 3 boyutlu tarama yöntemleri kullanılarak dijital olarak belgelenmektedir. Bu sayede gün yüzüne çıkarılan mimari kalıntılar ile mimari blokların, eksiksiz bir bütün olarak ve gerçek ölçülerinde dijital ortamda birer kopyaları (yansımaları) oluşturulmaktadır. Kalıntıların dijital ortama aktarılmasında fotoğraf (SfM) ve ışık deseni (Structured Light) temelli olmak üzere iki farklı yöntem kullanılmaktadır. 2020 yılı 3 boyutlu belgeleme çalışmaları kapsamında; Dionysos Tapınağı'nda DT6, DT11, DT12, DT13A, DT14; Dionysos Kutsal Alanı doğu *stoa*da DS3, DS4; *propylon*da

19 Dr. Tommaso ISMAELLI, Institute of Heritage Science, National Research Council, via Madonna del Piano, Sesto Fiorentino, 50019, Florence, ITALY, tommaso.ismaelli@cnr.it

20 Dr. Sara BOZZA, Sapienza, University of Rome, Piazzale Aldo Moro 5, 00185, Rome, ITALY, sarabozza1986@gmail.com

21 Arkeolog Tuğba ULUGER; tubauluger@gmail.com

P8; *bouleuterion*da GKB22, B23 ve Hellenistik surda HSB6 ve HSB7 açmaları olmak üzere toplam 12 açma fotoğraf temelli tarama yöntemi ile modellenmiştir. Mimari parçaların 3 boyutlu tarama cihazı ile belgelenmesi kapsamında ise; Dionysos Tapınağı, Dionysos Kutsal Alanı *stoa*lar, *propylon*, tiyatro ve *bouleuterion*a ait olmak toplam 179 mimari blok 3 boyutlu olarak modellenmişlerdir.

EPİGRAFİK ARAŞTIRMALAR

Mustafa ADAK[22]

2019 yılında Teos kazılarında ele geçirilen 28 adet epigrafik belge üzerinde çalışmıştır. Yazıtlar doğu nekropol, *bouleuterion*un doğusundaki Geç Roma Dönemi duvarında, tiyatroda ve Dionysos Kutsal Alanı'nda ele geçirilmiştir. Tanımlayabildiğimiz yeni buluntular arasında şu yazıtlar yer almaktadır: Zosimos ve ailesine ait 9 satırlık mezar yazıtı; Gaius Audasius'a ait olan mezar alanında kullanılmış bir kaide; Erken Hellenistik Dönemde kaleme alınmış Korsan Yazıtı'na ait yeni bir parça; büyük olasılıkla Kral III. Antiokhos'un M.Ö. 203 yılında Teoslulara bağışladığı dokunulmazlık, vergi muafiyeti ve otonomi imtiyazlarını içeren bir mektup; Teos Asylia'sına ilişkin bir mektubun sonu ile başka bir mektubun giriş kısmı; resmi içerikli bir mektuba ait fragman; Teos'un yakınlarında bulunan taş ocaklarından birisinden yakın dönemde Teos'un doğu nekropol sahasına getirilen, taş kırım yeri ile ilgili Latince yazıt içeren bir mermer blok ve üzerinde Tiberius Claudius isminin geçtiği tiyatro inşaat yazıtı olabilecek iki mermer plaka parçasının yanı sıra İzmir Arkeoloji Müzesi'nde Teos'tan taşınan 20 adet taş yazıt belgelenmiştir.

2020 yılında 26 adet epigrafik belge ele geçirilmiştir. Bunların çoğu Dionysos Kutsal Alanı'nda sürdürülen kazı çalışmalarında ve *bouleuterion*un güneyinde sürdürülen geç dönem savunma duvarı kazılarda bulunmuştur. Tanımlayabildiğimiz yeni buluntular arasında şu yazıtlar yer almaktadır: Seferihisar'da doğalgaz çalışmaları esnasında ele geçirilen bir İmparator mektubu; Düzce Köyü girişinde bir tarlanın kenarında duran bir arşitrav parçası; agoranın güneyinde geç dönem savunma surunun güneydoğu kulesinde doğu nekropol sahasından getirilen büyük bir blok; Dionysos Kutsal Alanı, doğu *stoa* kazılarında ele geçirilen ve M.Ö. 2. yy.a ait olan bir parça; Orta Hellenistik Döneme ait bir onurlandırma kararnamesinin bir parçası; Eupathion oğlu Polyksenos'a ait bir onurlandırma yazıtının üst kısmı; Phythodoros ve Apollo- gibi isimlerin geçtiği, yine parça halinde ele geçirilmiş 7 satırlık Hellenistik onurlandırma metni ve Meniskos oğlu Pausanias'ın isminin yer aldığı bir kulpun yanı sıra 2020 yılında yürütülen epigrafik çalışmalarında daha önce belgelenmiş yazıtların okumalarına devam edilmiş olup özellikle iki büyük parça halinde ele geçirilen ve kısmen zor okunan Abdera Kararnamesi'nin okumaları sonuçlandırılmıştır.

22 Prof. Dr. Mustafa ADAK Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Kampüs, 07058 Antalya/TÜRKİYE,l: madak@akdeniz.edu.tr

Resim:1

Resim: 2

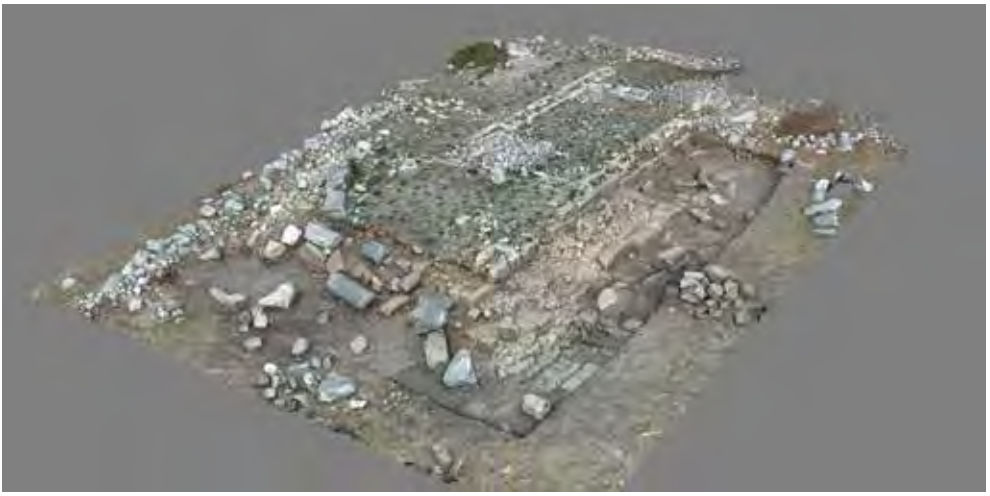
Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

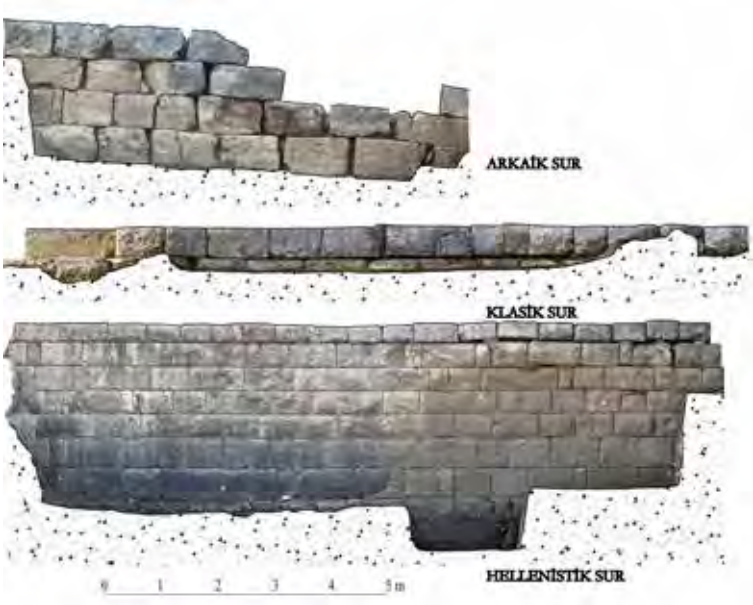
Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

KALE-İ TAVAS (TABAE ANTİK KENTİ) ÖREN YERİ VE KALE-İ TAVAS MEZARLIĞI KAZILARI 2019-2020

Mustafa BEYAZIT*

Yasemin BEYAZIT

Başaran Doğu GÖKTÜRK

Alper ATICI

Meryem CANSEVEN

Düriye BEYAZ

Nail UYAR

2019-2020 sezonu Kale-i Tavas (Tabae Antik Kenti) Örenyeri ve Kavaklıpınar Mevki Kale-i Tavas Mezarlığı kazıları, Denizli Müze Müdürlüğü Başkanlığı ve Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Mustafa Beyazıt'ın kazı bilim heyeti danışmanlığında 09.06.2019-15.12.2019 ile 08.06.2020-18.12.2020 tarihleri arasında sürdürülmüştür[1]. 2019-2020 yıllarındaki kazı faaliyetleri, Kale-i Tavas (Ta-

* Doç. Dr. Mustafa BEYAZIT, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, Denizli/TÜRKİYE, hacivaz@gmail.com.

Prof. Dr. Yasemin BEYAZIT, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Denizli/TÜRKİYE, ybeyazit20@gmail.com.

Arş. Gör. Başaran Doğu GÖKTÜRK, Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Şanlıurfa/TÜRKİYE, basarandogugital@gmail.com.

Arş. Gör. Alper ATICI, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Samsun/TÜRKİYE, aatici91@gmail.com.

Meryem CANSEVEN, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, Denizli/TÜRKİYE, meryemcanseven@gmail.com.

Düriye BEYAZ, Uzman Sanat Tarihçisi, Denizli/TÜRKİYE, duriyebeyaz35@gmail.com.

Kazı Başkanı Nail UYAR, Denizli Müzesi Müdür Vekili, Denizli/TÜRKİYE, nail.uyar@ktb.gov.tr.

1 Kale-i Tavas Kazıları kazı ekibi, Doç. Dr. Mustafa Beyazıt, Prof. Yasemin Beyazıt, Prof. Dr. Halil Kumsar, Doç. Dr. Fatma Bağdatlı Çam, Doç. Dr. Bülent İşler, Arş. Gör. Dr. Nesrin Aydoğan İşler, Arş. Gör. Barış Bozok, Arş. Gör. Başaran Doğu Göktürk, Arş. Gör. Alper Atıcı, doktora öğrencisi Meryem Canseven, Uzman Sanat Tarihçisi Düriye Beyaz yüksek lisans öğrencileri Yusuf Baştürk, Fatih Yağlıca (Görüntü Yönetmeni), Restoratör-Konservatör Gizem Erten, Mimar Ayşen Özge Yağlıca, lisans öğrencileri Aslı Bircan, Hüseyin Başboğa, Sevda Kahraman, Ayşenur Yücetaş, Hatice İnce, Ahmet İlal, Zübeyde Erdemesinli, Nesrin Kuzu, Halil İbrahim Arslan, Soner Şimşek, Fevzi Karakaş, Mine Eren, Funda Avşar, Azize Nesrin Esmer, Bora Cengiz İriş, Büşra Nur Karabacak, Buse Uysal, Ceren Cevher, Deniz Caner Alan, Elif Cömert, Engin Şentürk, Esra Okuducu, Fatıma Zeynep Yahşi, Fatma Kayabaş, Haticenur Diker, İzettin Yatkın, Sude İlkmensoy, Tuğba Lambacı, Ümmühan Demirayak, Ali Altay, Okan Onaca, İnan Tok, Seyfullah Mercan, Görkem Kılıç, Esra Nur Ekinci, Buse Suzan Yetiş, Müzeyyen Tura, Ayşe Öztürk, Veysel Ceylan, Seray Tat, Veysiye Yaşar, Ziyafettin Alan, Hasan Tetik, Gülsüm Korkut ve Esra Özelce oluşmaktadır. Ayrıca yapılan çalışmalara katkısı olan T.C. Kültür Bakanlığına, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, Denizli İl Kültür Müdürlüğüne, Denizli Büyükşehir Belediyesine, Pamukkale Üniversitesine, Kale Belediye Başkanlığına ve Başkan Mehmet Salih Sağınç'a, Kale halkına teşekkür ederiz.

bae Antik Kenti) Örenyeri, Kale-i Tavas Mezarlığı ve ofis çalışmaları olmak üzere üç ayrı alanda gerçekleştirilmiştir.

1. KALE-İ TAVAS (TABAE ANTİK KENTİ) ÖREN YERİNDE YÜRÜTÜLEN ÇALIŞMALAR

2019-2020[2] yılı faaliyetlerimiz kazı alanı içerisindeki gezi yolları ve yapıların etrafındaki ot temizliği ve çevre düzenlemesiyle başlamıştır. Pazaryeri (Çarşı) Camii, Cevher Paşa Camii Haziresi, Cevher Paşa Hamamı, Tekke Önü Mescidi, Roma Hamamı, çeşmeler ve sarnıçlar yabani ottan arındırılmıştır (Resim: 1).

2019 kazı sezonunda Kale-i Tavas (Tabae Antik Kenti) ören yerindeki çalışmaları dört grup altında toplamak mümkündür. Sözlü tarih çalışmalarında hakkında bilgi sahibi olduğumuz ve yerinin gösterilmesi ile Ağalar Mescidi çalışma alanımız olmuştur. 2016 yılından beri devam ettiğimiz sözlü tarih çalışmaları 2019 yılında da sürdürülmüştür. Bir yanda yeni ilçe merkezinde sokak sokak araştırma gezileri yapılarak Eski Kale'den getirildiği anlaşılan mimari parçaların ait oldukları yere götürülmesi diğer bir çalışma alanımız olmuştur. İleriki çalışmalarımızda hedeflediğimiz "kültürel miras eğitimi" projesi için gezilecek noktaların ve gezi güzergâhının belirlenmesi ise son araştırma grubumuzdur.

1.1. Ağalar Mescidi

2015 yılından itibaren yapılan sözlü tarih faaliyetleri sonucunda edindiğimiz bilgiler ışığında Ağalar Mescidi'nde gridleme sistemiyle alfa-nümerik kodlamalar ile 5m.x5m.lik açmalar oluşturularak DVII-d9 Açması'nda 1098m. kotunda çalışmalara başlanmıştır (Resim: 2). Çalışmalar esnasında güneydoğu köşeden kuzeydoğu köşeye doğru 380cm. uzunluğunda 21cm. genişliğinde ve 45cm. yüksekliğe sahip almaşık duvar sırası ortaya çıkarılmıştır. Açmanın güneydoğu köşesinde 1013m. kotunda alçı bir tabakayla karşılaşılmıştır (Resim: 3).

DVII-d9 Açması'ndaki alçı tabakayı ortaya çıkarmak için DVII-e9 Açması'nda kalan izlerden hareketle yapılan çalışmalar esnasında bu bölümün üzerinin metal plaka parçaları bulunan 450m.x90cm. ebatlarında harç birikintisi tabakası ile karşılaşılmıştır. Sözlü tarih çalışmalarında buranın ne olduğuna yönelik hiçbir cevap alınamamış olmasına rağmen hemen güneyinde yer alan çeşme kalıntısından dolayı su ile ilgili (yalak) bir vazife üstlenmiş olduğu düşünülebilir.

Mescidin duvar sırasını ortaya çıkarmak için 1120m. kotundaki DVII-e10 Açması'nda seviye inme çalışmalara sırasında 1098m. kotuna ulaşıldığında 70cm.x67cm. ölçülerinde işlik ile karşılaşılmıştır. İşliğin güney duvar kalınlığı 24cm., batı duvar kalınlığı 13cm., kuzey duvar kalınlığı 14cm. olarak tespit edilmiştir. Aynı kot seviyesinde açmanın batı duvarını takip edebilmek ve sınırlarını belirleyebilmek için iç kısımda çalışmalar yapılmıştır. Çalış-

2 Gelen izinler doğrultusunda 2020 kazı sezonunda Kale-i Tavas (Tabae Antik Kenti) Ören Yeri'nde kazı faaliyetleri gerçekleştirilmemiştir.

malar esnasında güneybatı köşe ortaya çıkarılmıştır. Güney duvarı için seviye inme çalışmaları sırasında açmanın güneybatı köşesinde çeşme tespit edilmiştir. Çeşmenin güney cephesini ortaya çıkarmak için 1068m. kotuna kadar ulaşılmıştır.

DVII-e10 Açması'nda tespit edilen batı duvarını takip edebilmek için DVII-d10 Açması'nda 1098m. kotunda seviye inme çalışmalarına başlanmıştır. Açmanın kuzeydoğusunda 110cm.x100cm. ölçülerinde taş sıraları ile karşılaşılmıştır. 1046m. kotuna ulaşıldığında güneybatı köşeden 252cm. , kuzeybatı köşesinden 237cm. mesafede alçı malzemeden yapılmış duvar sıvası olduğu düşünülen kalıntıya rastlanılmıştır.

EVII-d1 Açması'nda 1130m. kotunda başlanılan çalışmalar esnasında 1075m. kotunda doğu duvarı tespit edilen mescidin zemininde taş sırası ile karşılaşılmıştır. Açmada 1074m. kotuna ulaşıldığında kuzeydoğu köşesinden 246cm. güneydoğu köşesinden 490cm. mesafelerinde istifli kiremit parçaları bulunmuştur.

Mekânın doğu duvarını ortaya çıkarmak amacıyla EVII-c1 açmasında 1160m. kotunda çalışmalara başlanılmış, 1130m. kotuna ulaşıldığında duvar sırası olduğu düşünülen taş sırası ile karşılaşılmış ve takip edebilmek için çevresinde seviye inme çalışmalarına devam edilmiştir. 1114m. kotunda kiremit ve beton parçaları ortaya çıkmıştır. 1087m. kotunda ortaya çıkarılan duvar sırasında güneydoğu köşeden 350cm. , kuzeydoğu köşeden 210cm. mesafede ahşap hatıla rastlanılmıştır. Seviye inme çalışmaları esnasında kuzeybatı köşesinden 435cm. güneybatı köşesinden 60cm. uzaklığında beton zemin bulunmuştur.

DVII-c10 Açması'nda çalışmalar sırasında 1016m. kotunda kuzeydoğu köşeden 395cm. güneydoğu köşeden 134cm. uzaklığında duvar yüzeyinden dökülmüş olan mavi-beyaz boyalı sıvalar görülmüştür. 1012m. kotunda açmanın kuzeyinde eşik olduğu düşünülen üç adet mermer blok dizisi tespit edilmiştir.

Güneydoğu köşenin belirlenmesi için 1123m. kotunda çalışmalara başlanılan EVII-e1 Açması'nda 1090m. kotuna ulaşıldığında mescidin güneydoğu köşesi ortaya çıkarılmıştır (Resim: 4). Duvar kalınlığı 70cm. olup batı ile doğu duvarı arasındaki mesafe içten içe 730cm. dıştan dışa 800cm. olarak tespit edilmiştir. 1059m. kotunda açmanın güneydoğu köşesinde sıva ve sıva üzerine mavi boya olduğu gözlenmiştir.

Ağalar Mescidi'nde son olarak mihrabın konumu, son cemaat yerinin ve harim mekânının zeminlerinin tespitine yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Açmalardan elde edilen buluntular temizlik öncesi ve sonrası fotoğrafları çekilerek kazı deposuna kaldırılmıştır. Buluntular arasında sırlı-sırsız seramikler, farklı dönemlere ait sikkeler, metal ve cam objeler yer almaktadır. Sonraki dönemlerde Ağalar Mescidi'ndeki kazı çalışmalarına devam edilecektir (Resim: 5-7).

1.2. Sözlü Tarih Çalışmaları

2019 kazı sezonunda yürütülen faaliyetler arasında sözlü tarih çalışmaları yer almaktadır[3]. 1954 yılından itibaren yavaş yavaş terk edilmeye başlanılan ve 1960'lı yıllara gelindiğinde tamamen terk edilmiş olan Kale-i Tavas şehrinin geçirdiği evrelerin tespit edilmesi, kentte bulunan ve günümüze ulaşamamış olan yapıların yerleri ve yapılar hakkında bilgi edinilmesi, kentin sosyal ve kültürel yapısının ortaya çıkarılabilmesi için sözlü tarih çalışmaları kapsamında pek çok kişi ile görüşülmüştür[4] (Resim: 8).

1.3. Mimari Parçaların Taşınması ve Alan Düzenlemesi

Yürütülen çalışmalardan bir diğeri de 1950'li yıllarda Eski Kale'yi terk ederken halkın mevcut yerleşim yerine getirdiği ve cami, ev gibi yapıların avlu ya da bahçe duvarlarında kullandıkları mimari parçaların (sütun başlığı, sütun gövdesi, sütun kaidesi, dibek taşları vs.) sergilenmek üzere asıl yeri olan örenyerine taşınmasıdır (Taşlar alınırken mevcut konumları GPS cihazı ile belirlenmiş, her bir taşa envanter numarası verilmiş ve tutanaklar düzenlenmiştir) (Resim: 9). Mimari parçalar daha önceden güreş sahası olarak kullanılan yeşillendirilmiş alanda (söz konusu alan birinci derece sit alanı haritasında karşılama alanı olarak da belirlenmiş) sergilenecek şekilde dizilmiştir.

1.4. Kültürel Miras ve Gezi Güzergâhı

Kale-i Tavas Kazısı için kültürel miras eğitimine yönelik proje taslakları oluşturulmuştur. Bu taslaklara göre başlangıçta Kale ilçe merkezindeki ilköğretim ve lise düzeyindeki öğrenciler hedef kitle olarak belirlenmiş, başlangıçta katılımcılara alan gezdirilip daha sonra tarafımızdan belirlenen hafızada öğretici yanı olan sorularla küçük bir sınav plânlanmıştır.

Hem ziyaretçilerin hem de kültürel miras katılımcılarının şehri tanıyabilmeleri için alanda belirli noktalar tespit edilmiştir. Bu noktalar belirlenirken Antik Dönemden 1950`li yıllara kadar insanların kullandığı mekânlar ve mimari yapılar göz önünde bulundurulmuştur. Katılımcıların isteklerine ve zamanlarına göre kısa ve uzun güzergâhlar harita üzerinde işaretlenmiştir (Harita: 1). Taslak halindeki projeyi aktif hale getirdiğimizde yol güzergâhları üzerinde de çalışmalar yapılacaktır.

---

3 Mustafa Beyazıt, Yasemin Beyazıt, Başaran Doğu Gital, Şuayip Çelemoğlu, Müge Şen, Alper Atıcı, Hasan Hüseyin Baysal, "Kale-i Tavas (Tabae Antik Kenti), Ören Yeri ve Kale-i Tavas Mezarlığı Kazıları 2016", 39. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, Bursa 2017, s. 329-346; Mustafa Beyazıt, Yasemin Beyazıt, Başaran Doğu Gital, Şuayip Çelemoğlu, Alper Atıcı, Hasan Hüseyin Baysal, "Kale-i Tavas (Tabae Antik Kenti), Ören Yeri ve Kale-i Tavas Mezarlığı Kazıları 2017", 40. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, Çanakkale 2018, s. 71-84; Mustafa Beyazıt, Yasemin Beyazıt, Alper Atıcı, , Meryem Canseven, Hasan Hüseyin Baysal, "Kale-i Tavas (Tabae Antik Kenti) Ören Yeri ve Kavaklıpınar Mevkii Kale-i Tavas Mezarlığı Kazıları 2018", *41. Kazı Sonuçları Toplantısı* 17-21 Haziran 2019 Diyarbakır, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 3. C., Ankara 2019, s. 389-402.

4 Anakız Onat 29.07.2019, İsmail Sözkesen (Ö. 15.08.2020) 01.08.2019, Ahmet Karaayvaz 01.08.2019, Abdullah Taşağ 01.08.2019, Saim Ekrem Serter 01.08.2019, Ahmet Gül 28.08.2019.

2- KALE-İ TAVAS MEZARLIĞI ÇEVRE DÜZENLEME ÇALIŞMALARI

Çalışmalara 2015 yılında başlanılan Kale-i Tavas Mezarlığında Denizli-Muğla Karayolu'nun geçtiği 7160 m^2`lik Kavaklıpınar Mevkii'ndeki Yukarı Mezarlık alanında daha önceki senelerde Kale Belediyesi tarafından oluşturulmuş yürüyüş yollarına göre ayrılan paftalarda çalışmalara devam edilmiştir[5].

2019-2020 yıllarında Kale-i Tavas Yukarı Mezarlığı'nda çalışmalara ilk olarak Denizli Büyük Şehir Belediyesi Park ve Bahçeler Dairesi tarafından gönderilen bir ekiple genel ot temizliği yapılarak başlanmıştır (Resim: 10).

2019 sezonu içerisinde Yukarı Mezarlık alanında temizlik ve şahidelerin düzenlenmesi çalışmalarına devam edilmiştir. Önceki senelerde şahide düzenlemelerinin tamamlandığı 1., 2., 3. paftalarda ve şahide düzenleme çalışmalarının yürütüldüğü 4. paftada Kale Belediyesi tarafından gönderilen işçiler ile genel alan temizliği yapılarak çalışma öncesi ve sonrasında arazinin durumu fotoğraflanmıştır. Yukarı Mezarlık alanında gerçekleştirilen çalışmalar önceki kazı sezonlarında olduğu gibi şahidelerin tekrar ayağa kaldırılması şeklinde devam etmiştir. Bu aşamada 4. paftada aile mezarları ve mezar taşlarının düzenlemesine başlanmıştır (Resim: 11). İlk olarak *in-situ* halleri fotoğraflanan ve *in-situ* çizimleri gerçekleştirilen mezar ve mezar taşları düzenlenerek tekrar çizim ve fotoğraf ile belgelenmiştir. Kitabeli olan mezar taşlarının daha net okunabilmesi için mezar taşlarının yüzeylerindeki alg ve likenler temizlenmiş, tebeşirleme işlemi gerçekleştirilmiştir.

2019 kazı sezonunda arazi çalışmalarının dışında diğer bir çalışmada kazı evinde gerçekleştirilmiştir. Alanda elde edilen verilerin bilgisayar ortamına aktarılmasına yönelik yapılan bu çalışmalar doğrulusunda yüzey temizlikleri sona eren 2. ve 3. paftalarda yer alan Osmanlı Dönemine tarihlenen şahideler ve 6. paftada bulunan Cumhuriyet Dönemine tarihlenen şahidelerin bilgisayar ortamında çizimleri gerçekleştirilmiştir. Kazı evinde gerçekleştirilen çalışmalardan bir diğeri de Osmanlı Dönemine tarihlenen kitabeli mezar taşları ile Cumhuriyet Dönemine tarihlenen Osmanlıca kitabeli mezar taşlarının transkripsiyon işlemlerinin yapılmasıdır. 2019 yılında Kale-i Tavas Mezarlığı'na yönelik yapılan çalışmalardan bir diğeri ise 2018 yılında yayın çalışmalarına başlanılan Cumhuriyet Dönemine tarihlenen fakat şekil ve kitabe itibariyle Osmanlı geleneğini devam ettiren mezar taşlarının yayınlanmasına yönelik gerçekleştirilen çalışmalardır. Toplamda sekiz yüzden fazla mezar taşı bu bağlamda envanterlenmiş, yüzey temizlikleri yapılmış, çizim ve transkripsiyon işlemlerinin ardından kataloglanmıştır. Yayın çalışmaları devam etmektedir.

2020 kazı sezonunda ise 4. paftada Osmanlı Dönemine tarihlendirilen şahidelerin *in-situ* fotoğrafları çekilmiş ve taşların yüzeyinde yer alan alg liken tabakaları temizlenmiştir. Temizlik sonrası fotoğrafları çekilerek belgelendirilen mezar taşlarının envanter işlemleri

5 Kale-i Tavas Mezarlığı hakkında genel değerlendirme için bkz.; Sedat Bayrakal, "Kale-i Tavas Mezarlığı Hakkında Ön Araştırma", Kaledavaz Sempozyum Bildirileri (2-3 Nisan 2012), Ed. Turgut Tok, Özgür Kasım Aydemir, Denizli 2013, s. 100-112.

tamamlanmıştır. Arazide birebir ölçü ile alınan gövde yatay kesitleri bilgisayar ortamına aktarılarak çizimleri yapılmıştır. Kitabeleri okunan taşların cephe çizimleri tamamlanarak belgelenmiştir. Bu çalışmalar neticesinde 4. paftada 889 taş tespit edilmiş olup 813 taşın ise cephe çizimleri tamamlanmıştır. 5. paftada ise tespit edilen 56 mezar taşının envanter numaraları verilmiş ve *in-situ* fotoğrafları çekilmiştir.

3- RESTORASYON - KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

2019 kazı sezonunda ören yeri ve mezarlıkta yürütülen çalışmaların yanı sıra kazı evinde ve Kale-i Tavas Mezarlığı`ında restorasyon ve konservasyon çalışmaları sürdürülmüştür. DVII.d9, DVII- d10, DVII-e9, DVII-e10, DVII- c10, DVII.d10, EVII-e1, EVII- c1, EVII- c1 açmalarından ve alan temizliği sırasında yüzey buluntusu olarak ele geçen sikkeler ve metal objeler envanter numarası verilerek temizlik öncesi fotoğrafları çekilmiştir. Sonrasında buluntular restorasyon/konservasyon uzmanı tarafından yapılan temizleme işlemleri sırasıyla raporlanmış, yine temizlik öncesi ve sonrası fotoğrafları çekilmiştir Ardından temizliği tamamlanan sikkeler Paraloid B72 ve Silika jel kullanılarak koruma altına alınmıştır.

Restorasyon ve konservasyon çalışmaları Yukarı Mezarlık alanında da gerçekleştirilmiştir. Özellikle mezar taşı düzenleme çalışmalarının sürdürüldüğü IV. paftada kırılmış halde bulunan şahidelerin konservasyon ve restorasyon işlemleri tamamlanmıştır (Resim: 12).

Gelecek dönemlerde, IV., V. ve VI. paftalarda dağınık halde bulunan mezar taşlarının temizlenmesi, fotoğraflanması, konservasyon işlemlerinin ardından şahidelerin düzenlenmesinin yanı sıra katalog, transkripsiyon ve çizim çalışmalarının da devam ettirilmesi düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

A. Kaynak Kişiler

Anakız ONAT, (Görüşme Tarihi, 29.07.2019)

İsmail SÖZKESEN, (Görüşme Tarihi, 01.08.2019, D. 1939, 1963' e kadar Eski Kale'de yaşamış).

Ahmet KARAAYVAZ, (Görüşme Tarihi, 01.08.2019, D. 1949, 1962-1963 yıllarına kadar Eski Kale'de yaşamış).

Abdullah TAŞAĞ, (Görüşme Tarihi, 01.08.2019, D. 1948, 1961 yılına kadar Eski Kale'de yaşamış).

Saim Ekrem SERTER, (Görüşme Tarihi, 01.08.2019, D. 1952, 1965 yılına kadar Eski Kale'de yaşamış).

Ahmet GÜL, (Görüşme Tarihi, 28.08.2019, D. 1944, 1954'e kadar Eski Kale'de yaşamış).

B. Kaynak Eserler

BAYRAKAL Sedat, "Kale-i Tavas Mezarlığı Hakkında Ön Araştırma", *Kaledavaz Sempozyum Bildirileri* (2-3 Nisan 2012), Ed. Turgut Tok, Özgür Kasım Aydemir, Denizli 2013, s. 100-112.

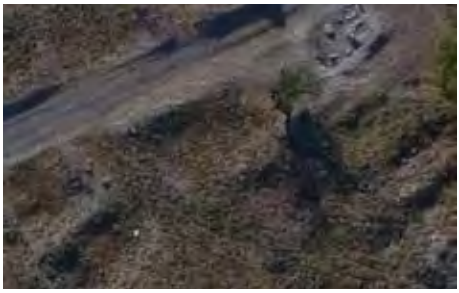
BEYAZIT, Mustafa; BEYAZIT, Yasemin; GİTAL, Başaran Doğu; ÇELEMOĞLU, Şuayip; ŞEN, Müge; ATICI, Alper; BAYSAL, Hasan Hüseyin, "Kale-i Tavas (Tabae Antik Kenti), Ören Yeri ve Kale-i Tavas Mezarlığı Kazıları 2016", *39. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu,* Bursa 2017, s. 329-346.

BEYAZIT, Mustafa; BEYAZIT, Yasemin; GİTAL, Başaran Doğu; ÇELEMOĞLU, Şuayip; ATICI, Alper; BAYSAL, Hasan Hüseyin, "Kale-i Tavas (Tabae Antik Kenti), Ören Yeri ve Kale-i Tavas Mezarlığı Kazıları 2017", *40. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu,* Çanakkale 2018, s. 71-84.

BEYAZIT Mustafa, BEYAZIT Yasemin, ATICI Alper, CANSEVEN Meryem, BAYSAL H. Hüseyin, "Kale-i Tavas (Tabae Antik Kenti) Ören Yeri ve Kavaklıpınar Mevkii Kale-i Tavas Mezarlığı Kazıları 2018", *41. Kazı Sonuçları Toplantısı 17-21 Haziran 2019 Diyarbakır,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 3. C., Ankara 2019, s. 389-402.

Resim 1: Cevher Paşa Camii ve Tekke Önü Mescidi temizlik öncesi-sonrası.

Resim 2: Ağalar Mescidi çalışma öncesi-sonrası.

Resim 3: DVII-d9 Açması çalışma öncesi ve sonrası.

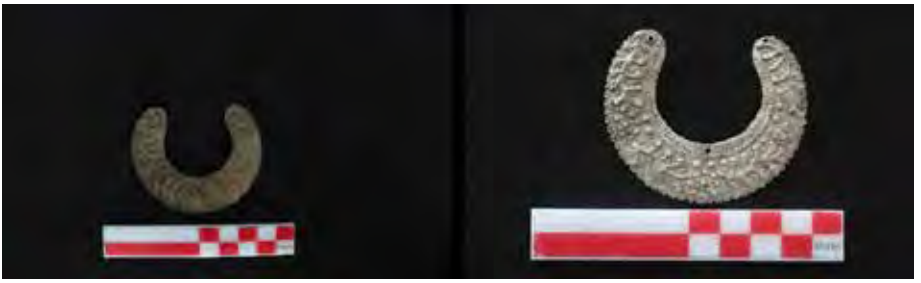
Resim 4: EVII-e1 Açmasında çalışma öncesi ve sonrası.

Resim 5: Kale-i Tavas 2019 sırlı seramik buluntuları.

Resim 6: Kale-i Tavas 2019 sikke buluntuları.

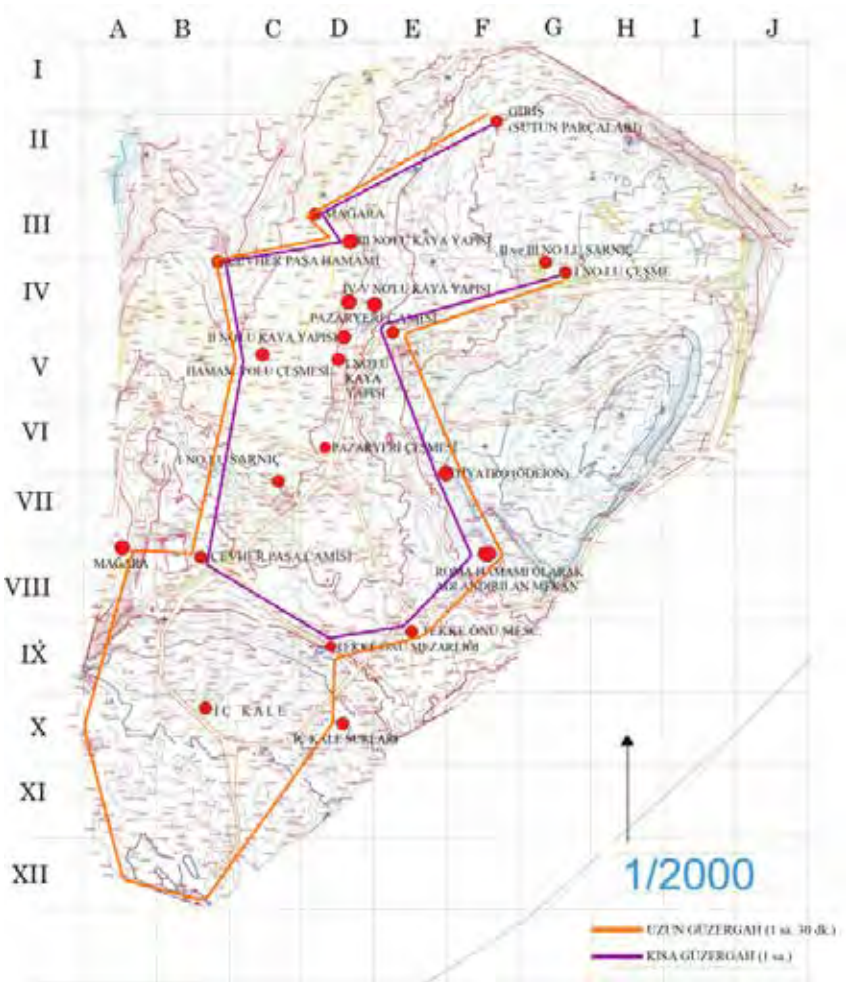
Resim 7: Kale-i Tavas 2019 metal obje buluntusu temizlik öncesi ve sonrası.

Resim 8: Sözlü tarih çalışmaları.

Resim 9: Kale-i Tavas Örenyerine taşınan sütun parçaları.

Harita 1: Kale-i Tavas (Tabae) Antik Kenti'nde kültürel miras eğitimi için oluşturulan yol güzergâhı.

Resim 10: Yukarı (Doğu) Mezarlığı 1. pafta temizlik öncesi ve sonrası.

Resim 11: Yukarı (Doğu) Mezarlığı 4. pafta mezar düzenlemesi.

Resim 12: 2019 Kale-i Tavas Mezarlığı restorasyon\konservasyon çalışmaları.

İZNİK GÖLÜ BAZİLİKAL KİLİSESİ SUALTI KAZILARI 2019-2020

Mustafa ŞAHİN*

Bursa İli, İznik İlçesi, İznik Gölü'nde Kültür ve Turizm Bakanlığının izinleri[1] ve İznik Müzesi Müdürlüğü başkanlığında sürdürülmekte olan sualtı kazılarına 2019-2020 yıllarında devam edilmiştir. 2019 yılında sualtında sürdürülen kazılar, 2020 yılında pandemi nedeniyle kara kazısı olarak sürdürülmüştür. Sualtı kazılarında bazilikal kilisenin *atrium,* güney *nef* ve *narteks* bölümlerinde çalışılmış, kıyıda ise sualtında bulunan yapının kıyıya kadar devam edip etmediği anlaşılmaya çalışılmıştır[2].

2019 YILI SUALTI ÇALIŞMALARI

2019 kazı sezonunda bir önceki dönemde *narteks* bölümünde 9 ve 10 No.lu sondajlarda başlanan kazılar tamamlanmış[3], sonrasında kazılar *atrium* bölümünde yer alan 12 No. lu alana kaydırılmıştır[4]. 12 No.lu sondaj öneri planımızda *atrium* bölümünün ortasında gösterilmektedir. Ancak yüzeyde yaptığımız incelemelerde mekânın ortasına gelecek şekilde iri boyutlu devşirme mimari bloklar kullanılarak oval formda kuyuya benzer bir yapı tespit ettik (Resim: 1). Bu nedenle sondaj alanını 2m.x4m. ölçülerinde daraltılarak oval yapının iç bölümünü kapsayacak şekilde sınırlandırdık (Resim: 2).

S12-A olarak yeniden adlandırdığımız kazı alanında çalışmalara ilk olarak açmanın yüzeyde bulunan moloz taşların temizlenmesi ile başlanmıştır[5]. Toplanan taşlar 12 No.lu taş toplama noktasına götürülmüştür. Yüzeyin gri renkli ve ince kumlu bir balçık tabakadan oluşması nedeniyle moloz taşların alınması esnasında yüzeyde çukurlar oluşmuş, bu anomaliler yaklaşık 10cm. yüksekliğinde bir seviye inilerek eşitlenmeye çalışılmıştır.

---

* Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN, Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bursa/TÜRKİYE.

1 Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 25.03.2019 tarih ve E.254659 sayılı izin yazısı ile 22.05.2020 tarih ve E.352469 sayılı izin yazısı.

2 Kazı başkanlığını üstlenen İznik Müze Müdürü Ahmet Türkmenoğlu ve müze uzmanı Nazan Canverdi'ye teşekkür ederiz. Destek ve katkılarından dolayı Bursa Uludağ Üniversitesi adına Rektör Prof. Dr. Ahmet Saim Kılavuz'a minnettarız.

3 M. Şahin, "İznik Gölü Bazilika Sualtı Kazıları 2017-2018 Ön Rapor", KST 41.3, 17-21 Haziran 2019 - Diyarbakır (Ankara 2020), 443vd.

4 M. Şahin, age., 455 Resim 1.

5 2019 sezonu kazı çalışma ekibinde; Harvard Üniversitesi Genetik Bölümü Bilimsel Üyesi ve Antropoloji Danışmanı Doç. Dr. Songül Alpaslan- Roodenberg ile arkeolog Can Ciner (M.A.), antropolog Duygu Irmak ve restoratör Ebru Erez görev almıştır. Ayrıca Bursa Uludağ Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü lisans üstü ve lisans öğrencileri Sedat Güngördü, Aytaç Bayram, Süha Cura, Korcan Kayacan, Merve Kurtbayram, Özgür Ulaş, Şükrü Can Karaca, Muhammed Çınar, Sevilay Dedeağa, Yaşar Münüklü, Seda Kırca, Fatma Nur Ünal, Enis Kızrak, Bahtiyar Odabaş, Dünya Aslan, Kütahya Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü öğrencisi Duygu Bozkurt, Düzce Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencisi Onur İbrahim Bilgiç, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencisi Elif Zülal Akbulut aktif olarak çalışmıştır. Ekip üyelerine uyumlu ve özverili çalışmalarından dolayı ayrıca teşekkür etmek isterim.

Kazı çalışmalarının ilerleyen zamanlarında açmanın etrafındaki toprağın seviye inilen kısımlara akması ve moloz taşların tehlike yaratması üzerine açma sınırları her yönde monolit taş dizisine kadar genişletilmiştir. Böylece açma ölçüleri 3m.x5m. olmuştur (Resim: 3).

Monolit taş sırasının aşağı doğru devam edip etmediğini anlamak için açmanın güneybatı köşesinde 1m.x1m. ölçülerinde bir derinleştirilmiş sondaj açılması karar verilmiştir (Resim: 3). Bu sondajda bol miktarda ahşap parçası ve düzgün yüzeyi olan dikdörtgen şeklinde bir taş açığa çıkmıştır. Elde edilen veriler ışığında derinleştirilmiş sondajda inilen derinliğe S12-A Açması'nın tamamında inilmeye başlamıştır. Açma içinde sıfır seviyemizden -1.48m. derinliğe inilmiştir. Ulaşılan seviyede büyük boyutlu moloz taşlar ve kiremit parçalarıyla karşılaşılmıştır.

S12-A Açması'nda kesitte ve zeminde karşılaşılan toprak yapısı dikkat çekicidir. Önceki yıllarda belirlediğimiz seviye sıralamasına göre sarı renkli toprağın yer aldığı IV. katman ile çakıldan oluşan V. katmana inilen 1.48m. derinlikte rastlanmamıştır. Söz konusu derinlikte hala III. katman özelliklerinin devam etmesi bir dolgu katmanla karşı karşıya olduğumuzun ilk göstergesi olmuştur. Aynı zamanda açmanın bu seviyesinde moloz taş ve kiremit parçalarının yoğun olarak bulunması da yine önceki kazı çalışmalarında karşılaşılmamış bir durumdur. Bu alanı ilginç hale getiren bir diğer buluntu grubu yoğun şekilde gelmeye başlayan ahşap parçalar olmuştur.

Kazılar esnasında birinci seviye olarak isimlendirebileceğimiz yaklaşık 1m. derinlikte dikkat çeken ilk buluntu grubunda kuyu bileziği olduğunu düşündüğümüz bir adet mermer parça (Resim: 4), parçalanmış taş eserlerden oluşan profilli mermer parça (Resim: 5), sütünce veya sütun kaide parçası (Resim: 6), haç motifli parapet parçası (Resim: 7), meander motifli mermer parça, *ostothek* parçası, mezar steli parçası ve sütun gövde parçaları yer almaktadır. Bununla birlikte 11-13. yy.lar arasına tarihlenen çok sayıda bronz çukur (*scyphate*) sikke (Resim: 8), tamamlanabilir bilezikler de olmak üzere cam eserler (Resim: 9) ve sırlı seramikler dikkat çeken buluntular arasında yer almaktadır (Resim: 10). Bununla birlikte ilk defa bu sondajda sağlama yakın kap kacakların açığa çıkmaya başladığını da vurgulamak isteriz (Resim: 11).

Oval alanın dışarı ile bağlantısını tespit edebilmek için açmanın kuzeybatı köşesinde S12-AG olarak adlandırdığımız ikinci bir sondaj açtık (Resim: 2). Alanın yüzeyinde siyah çakıllı bir zemin dikkat çekmektedir. Bunun altından bir mezar gelmeye başlayınca alanda kazı çalışmalarının durdurulmasına karar verilmiştir. Çünkü kazı politikamız gereği mümkün olduğunca, eğer bir tahrip söz konusu değilse, tam korunan mezarların açılmamasına özen gösterilmektedir. Bu alanda açığa çıkan önemli buluntular arasında kuyu bileziği olduğunu düşündüğümüz bir adet mermer parça yer almaktadır (Resim: 4).

Parça halinde açığa çıkardığımız taş eserler alanın işlevini kaybettikten sonra bilinçli bir şekilde gömüldüğünü akla getirmektedir. S12-A Açması'nda bulduğumuz kuyu ağzına ait parçanın diğer yarısını S12-AG isimli sondajda bulmuş olmamız bu olasılığı güçlendirmek-

tedir (Resim: 4). Özellikle açığa sikkelere göre ilk 1m.de yer alan birinci seviyenin 13. yy. civarında doldurulmuş olabileceğini düşünüyoruz.

2020 YILI ÇALIŞMALARI

2020 sezonun en önemli sürprizi Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin kazıya sağladığı desteği kesmesi olmuştur. Bu nedenle hem mevcut kazı evi boşaltılmak zorunda kalmış, hem de dalış ve kazı ekipmanları elimizden alınmıştır. Bundan dolayı 2020 sezonunda geçici olarak aktif sualtı kazı çalışmalarına ara verilmiştir.

Sezonu boş geçirmemek amacıyla yapılan çalışmalardan ilki daha önceki yıllarda yapının yakına biriktirilen taşların, daha uzak mesafede belirlenen taş toplama noktalarına taşınması olmuştur. Örneğin yapıya çok yakın olan 11 No.lu taş toplama noktası *atrium*un güney-batısında yapıdan uzak daha uygun bir noktaya taşınmıştır. Böylece ilerde *atrium*unda yapılacak kazı çalışmaları için alan boşaltılmıştır.

Bununla birlikte 2020 yılında Sondaj S12-A, g*üney nef* ve *narteks*te sualtı çalışmaları yapılmıştır[6]. Ayrıca sualtındaki yapının kara bağlantısının olup olmadığını anlamak üzere kıyı bölümünde KS-1 olarak isimlendirdiğimiz bir sondaj açılmıştır.

Sondaj S12-A

Bir önceki sezonda kazısına başlanan Sondaj S12-A isimli sondajda sezon sonunda koruma amacıyla alanın üzerine yerleştirilen geçici koruma çatısının, geçen süre zarfında dalgalar nedeniyle dağılmıştır. Alanda ilk faaliyet olarak dağılan koruma çatısı kaldırılmıştır.

Bununla birlikte elimizde Bursa Uludağ Üniversitesi demirbaşına kayıtlı dalış ekipmanları ile S12-A'nın batısında kısa süreli de olsa sualtı kazı çalışması yapılmıştır. Bu kazıda yaklaşık 10cm. daha derine inilmiştir. Çalışmalar -158cm. kotunda sonlandırılmıştır. Bu kısa süreli çalışma esnasında 2 adet bronz çukur sikke, ahşap parçalar, amorf cam ve seramik parçaları ayrıca kemik parçaları ele geçirilmiştir.

Güney Nef

Yüzeyde yapılan taş temizliği esnasında çalışılan bölümlerden birisi de güney *nef*in güneybatı köşesinde yer alan moloz taşlı yüzeydir. Alanda gerçekleştirilen taş temizliği sırasında önce birbirine kaynamış durumdaki molozlar temizlenmiştir. Moloz taşlar 8 No.lu taş toplama noktasına taşınmıştır. Daha sonra siyah kumlu ve çakıllı olduğu gözlenen bir zemin

6 2020 sezonu kazı çalışma ekibinde; arkeolog Can Ciner (M.A.) ve Sedat Güngördü (M.A.), Arkeoloji Bölümü lisans üstü ve lisans öğrencileri, Süha Cura, Korcan Kayacan, Merve Kurtbayram, Özgür Ulaş, Şükrü Can Karaca, Muhammed Çınar, Sevilay Dedeağa, Beyzanur Çavga, Sena Nur Acar Kütahya Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü öğrencisi Duygu Bozkurt, Selçuk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencisi Kadir Kılıçhan Yıldız, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencisi Esin Biçer aktif olarak çalışmıştır. Ekip üyelerine uyumlu ve özverili çalışmalarından dolayı ayrıca teşekkür etmek isterim.

açığa çıkmıştır. Bu tabaka batı-doğu doğrultusunda yelpazeleme yöntemiyle havalandırılarak su pompası ile alanın dışına taşınmıştır. Bu esnada alanın güneybatı köşesinde kemik parçaları gelmeye başlamıştır. Katmanın en alt seviyesini pişmiş toprak plakalardan oluşan zemin oluşturmaktadır (Resim: 12). Benzer kısmi döşemlerin daha önce bazilikal kilisenin mezarlarında taban kaplaması olarak kullanıldığından burada da bir mezar söz konusu olmalıdır[7]. Kazı esnasında ele geçirilen kemikler ve zemim kaplamanın *diakonikon* bölümünde bulunan lahit ile benzer şekilde bir duvar ile sınırlandırılması bu savımızı doğrulamaktadır. Böylece kilise içinde ikinci bir lahit mezar açığa çıkartılmıştır (Resim: 13). Mezar zeminindeki pişmiş toprak plakaların batı ucunda bulunan iki plaka tahribata uğramış; diğer plakaların ise tam olarak korunmuştur.

Temizlik çalışmaları tamamlandıktan sonra güney *nef*in kuzeybatı köşesindeki moloz taş döküntüsünün altında harçsız yarım daire şeklinde kabaca örülmüş bir duvar tespit edilmiştir (Resim: 14). Aynı zamanda çalışmalar sırasında bu alanda, yakılarak kireç haline dönüştürülmüş mermer parçalarına rastlanılmıştır. Olasılıkla bu alan yapının terk edildiği geç bir dönemde yapıda kullanılan mermerlerin yakılarak kireç haline getirildiği ocaklardan birisi olmalıdır.

Güney *nef* içerisinde yürütülen çalışmalarda 2 adet altın obje, 5 adet sikke, 2 adet metal obje, 2 adet çivi, 1 adet profilli mermer parça, 1 adet seramik kandil *discus* parçası, 1 adet amorf seramik, 1 adet kireç cüruf ele geçirilmiştir. Ayrıca parçalanmış bir mermer sütun gövdesine ait parça da bulunarak karaya taşınmıştır. Parçalanan mermerler ve yanmış mermerden oluşan kireç cürufları bu alanın yapının terk edildikten sonraki bir tarihte kireç ocağı olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Narteks

Güney *nef*te yürütülen temizlik çalışmasının benzeri, bir önceki alanın hemen bitişiğinde yer alan *narteks* bölümünün güneydoğu köşesindeki taş döküntüsünde de yapılmıştır (Resim: 13). Yüzeyde yer alan büyük boyutlu moloz taşlar 8 No.lu taş toplama noktasına taşınmıştır. Taşların altında siyah kumlu ve çakıllı toprak yelpazeleme yöntemiyle temizlenerek gri killi tabakaya ulaşılmıştır. Çalışmalar sırasında karşılaşılan kireçleşmiş mermer parçaları bu bölümün de kireç ocağına olarak kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir.

KS-1 Kazısı

2020 yılında kazı yapılan asıl sektör, göl kıyısında yer alan KS -1 No.lu sondajdır (Resim: 15). Kazı çalışması sualtında bulunan mimari yapının kara ile olası bağlantısını anlamak amacıyla yapılmıştır. Sondaj çukuru, bazilika kalıntısının yaklaşık 50m. doğusunda, çalışma alanının ortasında bulunan ofis alanınınm. batısındadır. Başlangıçta açmanın ölçüleri 3m.x6m.dir.

7 M. Şahin, age., 447, 459 Resim: 9.

Alanın eğimli olmasından dolayı, kademeli şekilde seviye indirmek amacıyla kuzey ve güney kenarlara 150cm. aralıklarla üçer nokta işaretlenmiştir. Bu noktalar: kuzey kenarda A1, A2, A3, güney kenarda ise B1, B2, B3 şeklinde adlandırılmıştır. A ve B noktalarındaki seviye inme çalışmaları, kuzeybatıdaki C ve güneybatıdaki D noktalarıyla eşitlenene kadar doğu-batı yönünde devam etmiştir.

Burada karşılaşılan ilk toprak katman büyük çakıllı dolgu toprağından oluşmaktadır ve yaklaşık 60cm. devam etmektedir. Dolgu içerisinde modern metal paralar, cam şişe parçaları, istiridye kabukları ile kemik parçaları, nitelikli ve amorf seramik parçaları bulunmuştur. Bu katman sonrasında sırası ile kumlu çakıllı toprak ile gri renkli humuslu sert toprak gelmiştir. Seviyenin devamında humuslu toprak yerini yeşilimtırak kum ve çakıllı toprağa bırakmıştır. Ulaşılan son katmanda ise gri kum ve çakıllı toprak yer almaktadır. Suyun geldiği en alt seviyede ise göl zemininden farklı olarak sarı renkli toprak yerine kısmen kızıl renkteki kumlu ve çakıllı toprak ortaya çıkmıştır.

Kazı çalışmalarının ilerleyen günlerinde açmanın kuzey kenarından, yine kuzey yönüne doğru 1m. genişletilmiş ve bu alan da açmayla aynı seviyeye kademeli olarak indirilmiştir. Zeminden su çıkmaya başlayınca kazı çalışmaları durdurulmuştur. Kesit düzeltme çalışmaları ile sondaj kazısı sonlandırılmıştır. İnilen seviyelerde herhangi bir mimari ile karşılaşılmamıştır. Ele geçen az miktarda seramik parçasına göre alanda stratigrafiden söz etmek mümkün değildir. Bu nedenle alan zamanla akan toprakla dolmuş olmalıdır.

2019-2020 YILLARINDA UYGULANAN GEÇİCİ KORUMA YÖNTEMLERİ

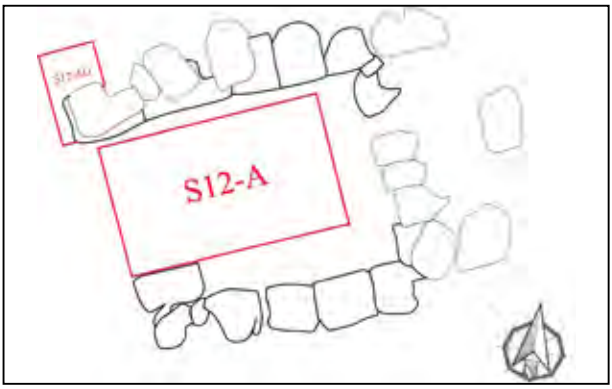
-1,48m. seviyesine kadar inilen S12-A açmasında 2021 sezonunda da sualtı kazılarına devam edileceğinden, dalgalar ile gelebilecek kum ve yosunlara engel olmak düşüncesi ile alanın üzeri geçici olarak paneller ve kum çuvalları kapatılmıştır.

Kapatmada kullanılacak 4m.x1m. ölçülerindeki paneller önce karada hazırlanmış, daha sonra kazı alanına taşınmıştır. Panellerin uzatılmasına sondajın doğu ucundan başlanmış, beş panel kuzey-güney doğrultusunda sırayla yerleştirilmiştir. Kenarlardaki kot farklılıkları kum çuvallarıyla giderilmiştir. Panellerin tamamı düz bir satha yerleştirildikten sonra sıra sabitlemeye gelmiştir. Panellerin stabil kalması için, yıkanarak tuzdan arındırılan kumla dolu olan çuvallar köşe ve kenarlara yerleştirilmiştir. Böylelikle alanda dalgalardan oluşabilecek zararlar minimuma indirilmiştir.

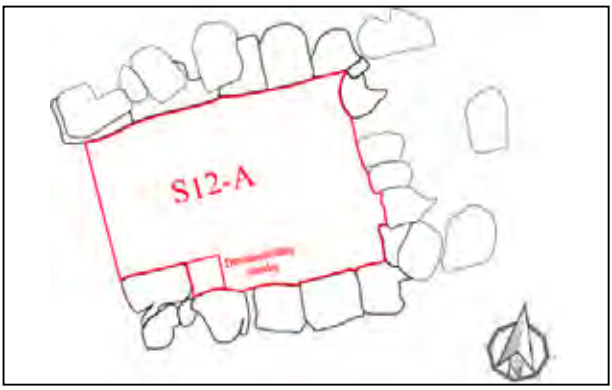
2020 yılından başlayarak İznik Gölü'nde ciddi oranda su seviyesi azalmaktadır. Normalde yüzeyden yaklaşık 1,50m. derinlikte olan *apsis*in doğu ucu bu nedenle tamamen açığa çıkmıştır. Eğer hızlı bir şekilde gerekli önlemler alınmaz ise su altına batmış olan bazilikal kilise birkaç yıl içerisinde tamamen ortaya çıkacaktır.

Resim 1: S12-A Açması'nın havadan görünümü.

Resim 2: S12-A Açması'nın ilk vaziyet planı.

Resim 3: S12-A Açması'nın son vaziyet planı.

Resim 4: S12-A'da bir parçası, S12-AG'de diğer parçası bulunan kuyu bileziği parçası.

Resim 5: Profilli mermer parça.

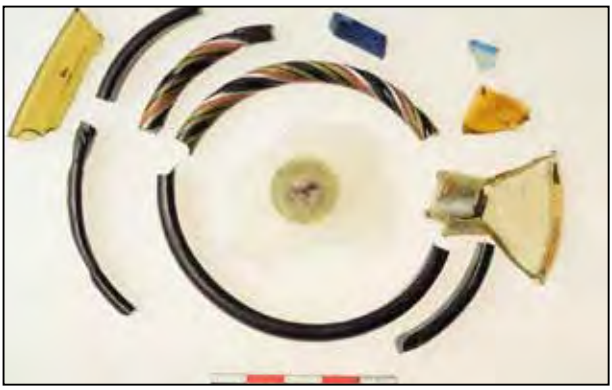
Resim 6: Sütun kaide parçası.

Resim 7: Haç motifli parapet parçası.

Resim 8: Bronz çukur sikkeler.

Resim 9: Cam eserler.

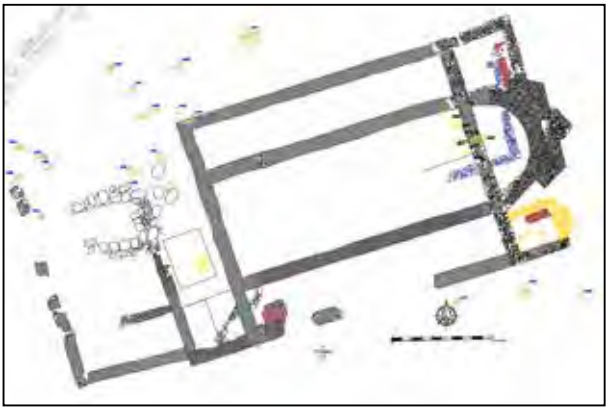
Resim 10: Bizans Dönemine ait sırlı seramik parçaları.

Resim 11: Sağlama yakın kap kacak.

Resim 12: Güney *Nef*te yer alan lahit mezar.

Resim 13: *Güney Nef*te yer alan lahit mezar.

Resim 14: Güney *Nef*in kuzey batı köşesindeki kireç ocağı.

Resim 15: KS-1 Sondaj alanı, havadan görünüm.

NİF (OLYMPOS) DAĞI ARAŞTIRMA VE KAZI PROJESİ: 2020 YILI KAZISI

Müjde PEKER*

Daniş BAYKAN

Göknur BEKTAŞ

Ceren BAYKAN

Mustafa BİLGİN

Dinçer Savaş LENGER

İzmir İli Nif Dağı Kazısı'nın[1] 15. sezonu çalışmaları 10.08-07.11.2020 tarihlerinde, Karamattepe, Ballıcaoluk, Başpınar ve Dağkızılca mevkilerindeki kazı alanlarında, COVID-19 küresel salgını önlemleri uyarınca, sınırlı sayıda ekip üyesinin katılımıyla gerçekleştirilmiş, Torbalı İlçesi Dağkızılca Mahallesi'ndeki Nif Dağı kazı evi laboratuvarı ve deposunda, sosyal mesafeye uyularak ve bu alanlar sık sık havalandırılarak çalışılmıştır[2]. T. C. Kültür ve Turizm

* Doç. Dr. Müjde PEKER, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Ordu Cad. Laleli - Fatih 34134 İstanbul/TÜRKİYE. mujde.peker@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Daniş BAYKAN, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Balkan Yerleşkesi 22100 Edirne/TÜRKİYE. danisbaykan@trakya.edu.tr

Göknur BEKTAŞ (M. A.), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eski Çağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Ordu Cad. Laleli - Fatih 34134 İstanbul/TÜRKİYE. gknrbkts@gmail.com

Öğr. Gör. Ceren BAYKAN (M. A.), Trakya Üniversitesi, Şehit Ressam Hasan Rıza Güzel Sanatlar Meslek Yüksekokulu, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Mimari Restorasyon Programı, Sarayiçi Yerleşkesi, Edirne/TÜRKİYE. cerenbaykan@trakya.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BİLGİN, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ahmet Necdet Sezer Kampüsü 03200 Afyonkarahisar/TÜRKİYE. bilgin@aku.edu.tr

Doç. Dr. Dinçer Savaş LENGER, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eski Çağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Dumlupınar Bulvarı 07058 Antalya/TÜRKİYE. dslenger@akdeniz.edu.tr

1 İzmir İli Nif Dağı Kazısı internet siteleri: http://www.nifolympos.com - https://nif-edebiyat.istanbul.edu.trİzmir İli Nif Dağı Kazısı e-posta adresi: nifdagikazisi@istanbul.edu.tr

2 T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 03.07.2020 tarih ve 94949537-160.01.01-E.471132 sayılı yazısı ekinde gelen 94949537-160.01.01(35)-467554 sayılı kazı ve sondaj ruhsatnamesi uyarınca Nif Dağı Kazısı, Cumhurbaşkanlığı kararlı kazılar kapsamında Prof. Dr. Elif Tül Tulunay'ın onursal başkanlığı, İstanbul Üniversitesi adına Doç. Dr. Müjde Peker'in başkanlığında, Kazı Başkan 1. Yardımcısı Prof. Dr. Daniş Baykan (Trakya Üniversitesi) ve Kazı Başkan 2. Yardımcısı Göknur Bektaş'ın (İstanbul Üniversitesi) katılımıyla yürütülmüş, İzmir Müzesi Müdürlüğü uzmanı arkeolog Mustafa Kiremitçi, Bakanlık adına yetkili uzman olarak görevlendirilmiştir. Nif Dağı Kazısı'nda 2020 yılında kazı başkanı ve yardımcıları yanı sıra koruma-onarım uzmanı Öğr. Gör. Ceren Baykan (Trakya Üniversitesi), lisansüstü düzeyde arkeologlar Şeymanur Boğaz (İstanbul Üniversitesi), Barış Gemici (Trakya Üniversitesi), Fırat Girengir (Trakya Üniversitesi), Melih Gül (Trakya Üniversitesi), İlkay Gizem Önem (İstanbul Üniversitesi), Haci Yağuzluk (Trakya Üniversitesi) ve mimar Bengi İnak ile harita mühendisi Okan Özege yer almıştır. Çalışanlar, Torbalı İlçesi Dağkızılca Mahallesi ve Kemalpaşa İlçesi Vişneli Mahallesi'nden istihdam edilmiştir. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 2020 Yılı Yatırım Programı 06.1 Arkeolojik Kazı Giderleri kapsamında kazı projemize [Proje numarası: CK013514(2020)] ödenek sağlanmıştır. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir Büyükşehir Belediye Başkanlığı ve kazı başkanlığımız arasında imzalanan

Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünden gelen izin yazısı ekindeki bilgi notu uyarınca kazı ekibi gelmeden önce ve çalışma döneminde düzenli aralıklarla kazı evi dezenfekte edilmiş, kazı evinde sosyal mesafeye dikkat edilmiş, kazı evine uyarı ve bilgilendirme afişleri asılmış, kazı evinin her katındaki ortak alanlarda ve arazide maske ve dezenfektan bulundurulmuş, günde en az iki kez kazı ekibi ve çalışanlarının temassız ateş ölçer ile ateşi ölçülmüştür. Kazı evine görevliler dışında ziyaretçi kabul edilmemiş, toplu etkinlik ve konferans düzenlenmemiş, yalnızca kazı ekibimiz üyeleriyle çalışmalar hakkında değerlendirme toplantıları yapılmıştır. Ayrıca kazı ekibindeki arkeologlara, koruma-onarım uzmanı Öğr. Gör. Ceren Baykan tarafından küçük buluntuların mekanik temizliği ve çizimi, arkeolog Göknur Bektaş tarafından da keramik çizimi konusunda eğitim verilmiştir (Resim: 1).

10.08.2020 tarihinde, kazı evi ve depolarının İzmir Müzesi Müdürlüğü'nden devir teslimi ve depoların açılmasıyla başlayan Nif Dağı Kazısı 2020 yılı arazi ve kazı evi deposundaki çalışmalar 07.11.2020 tarihinde tamamlanmış, Kasım ayı sonuna kadar kazı evinin çevre düzenlemesi ve kazı evindeki arşiv çalışmaları sürdürülmüştür.

İzmir İli Nif Dağı Kazısı, Kemalpaşa ilçesi Karamattepe ve Ballıcaoluk ile Torbalı İlçesi Dağkızılca ve Başpınar mevkilerinde yer alan "Birinci Derece Arkeolojik Sit Alanı" olarak tescilli dört alanda yürütülmektedir[3].

KARAMATTEPE

Müjde PEKER

Karamattepe'de, kazı alanı ve çevresinin ottan arındırılmasının ardından, alanın güneydoğusunda, AB 35 c Açması (5m.x5m.) kazılmıştır. Açmanın kuzeydoğusunda (A), doğusunda (B) ve ortasında (C) ahşap dikmeler için açıldığı düşünülen üç çukur (çap 20cm.-23cm. derinlik 18cm.-23cm.) ve kuzeybatısında aynı amaçla açılmış olabilecek 4. çukur saptanmıştır (Resim: 2). Çukurlarda buluntu ele geçmemiştir. Açmanın kuzeybatısında doğrultu vermeyen taşlar açığa çıkarılmış, güneyinde ve doğusunda killi kireçtaşı ana kayaç (marn) seviyesine ulaşılmıştır. Çalışmalar sırasında keramik parçaları (özellikle *pithos* gibi depolama kapları ile yoğun ateşe maruz kalmış pişirme kabı), 1 adet pişmiş toprak ağırşak, demir ok uçları (Tip 1), bronz halka, bronz sikke ve az sayıda kemik parçası bulunmuştur. Açmada ele

ortak hizmet protokolüyle kazımıza İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından destek verilmeye başlanmıştır. İlçe belediyelerden (Torbalı ve Kemalpaşa) bazı hizmetler konusunda yardımlar alınmış, KOSBİ (Kemalpaşa Organize Sanayi Bölgesi) Müdürlüğü ve Europap Tezol Kağıt San. ve Tic. A. Ş., kazı evimizin bazı ihtiyaçlarına yönelik ayni yardımlarda bulunmuştur. Destek veren tüm kişi, kurum ve kuruluşlara teşekkür ederiz.

3 İzmir İli Nif Dağı Kazısı çalışma alanlarından Kemalpaşa İlçesi Vişneli Mahallesi sınırlarında yer alan Karamattepe ve Ballıcaoluk, İzmir 2 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 21.11.2007 tarih 3474 sayılı kararıyla, Torbalı ilçesi Dağkızılca Mahallesi sınırlarında yer alan Dağkızılca Antik nekropolisi, İzmir 2 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 09.10.2008 tarih 4253 sayılı kararıyla ve Başpınar kilise ve manastır kompleksi ve çevresi aynı kurulun 21.11.2007 tarih ve 3475 sayı ile İzmir 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 14.11.2014 tarih ve 2559 sayılı kararlarıyla Birinci Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescil edilmiştir.

geçirilen yazıtlı keramik parçası üzerindeki çalışmalar devam etmektedir. Kazı çalışmaları tamamlandıktan sonra açmanın mimari çizimi genel plana eklenmiştir. Bu açmada elde edilen veriler, alan hakkında şimdiye kadar saptadığımız, Karamattepe'nin Geç-Geometrik-Arkaik Dönemde işlik ve Erken Hellenistik Dönemde nekropolis olarak kullanımına ilişkin bulgularla uyumludur.

Arazide aktif kazı ve koruma-onarım çalışmalarının tamamlanmasının ardından, Karamattepe kazı alanının koruma amaçlı tel örgü ile çevrilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Öncelikle tel örgü hattı üzerinde yabani ot ve çalı temizliği yapılmış, direklerin yerleştirileceği kısımlarda kontrol amaçlı kazı gerçekleştirilmiştir. Tel örgü hattı ve çevresinin karelaj aplikasyonu, harita mühendisi Okan Özege tarafından araziye uygulanmıştır. Direkler için açılan çukurlar yönlerine göre numaralandırılmış ve buluntu durumuna göre karelaja işlenmiştir. Ot temizliği sırasında yüzeyde ve kazı sırasında çukurlarda az sayıda buluntu (keramik parçaları, 1 adet demir ok ucu, metal obje parçaları, cüruf parçaları) ele geçirilmiştir.

Karamattepe koruma amaçlı çiti, kuzeyde araç girişine imkân veren 4m. genişlikte çift kanatlı arazi giriş kapısı, güneyde kazı çalışmaları sırasında kullanılacak 2 tali kapı olmak üzere 3 kapılı, 2,5m. aralıkla dikilen ve köşelerde payandalarla sağlamlaştırılan galvanizli çelik direkli, 6cm.x6cm. gözlü kafes telden oluşmaktadır. Telin dış kısmına uyarı tabelaları yerleştirilmiştir (Resim: 3).

Keramik

Mustafa BİLGİN

Nif Dağı Kazısı 2020 sezonunda, Karamattepe AB 35 c Açması'nda yapılan çalışmalarda ele geçirilen ve Geç-Sub Geometrik Döneme tarihlendirilen beş *kotyle* parçasının ağız çapları 13cm.-15cm. arasındadır, hamurları ince kumlu, sık dokulu ve iyi arıtılmıştır (Resim: 4). Bunlardan dört örneğin dış yüzeyinde, döneminin karakteristik özelliklerini temsil eden dikey ve dalgalı çizgi kümeleri vardır ve genellikle ağız kenarının altına yapılan bir bantla üstten sınırlandırılmıştır. NİF.20.K.29 ve NİF.20.K.30 No.lu gövde parçaları ise olasılıkla *kotyle* ya da *skyphos*a ait olmalıdır. NİF.20.K.29 No.lu parçanın dış yüzeyinde, bezeme *metop*unun kenarı dikey kahverengi bantla sınırlandırılmıştır. Üst bölümü ise üç adet yatay ince bantlarla sınırlıdır, merkezde kelebek motifi yer almaktadır. NİF.20.K.30 No.lu parçanın dış yüzeyinde ise kahverengi yatay iki bant ile sınırlandırılmış, merkezde iç içe geçmiş taralı baklava dilimi motifi yer almaktadır. Bu buluntular yerleşmenin M.Ö. 8. yy.ın son çeyreği ile M.Ö. 7. yy.ın ilk yarısı arasındaki dönemine ışık tutmaktadır.

Karamattepe'de bulunan üç adet ağız kenar parçası, çapları 12cm.-18cm. arasındaki *skyphos*lara aittir (Resim: 4). Parçaların dış yüzeyinde genellikle bej astar üzerine kırmızı ve kahverenginin değişik tonlarında bezemeler yapılmıştır. Bezemeler, dalgalı ve dikey çizgi kümelerinden oluşmaktadır. Ağız kenarının altına yapılan bir bantla üstten sınırlandırılan bu bezeme M.Ö. 7. yy.ın ilk yarısında oldukça popülerdir.

M.Ö. 7. yy.a tarihlendirilen iki fincan ağız kenar parçasının çapları 10cm. ve 14cm. dir (Resim: 4). Fincanların dış yüzeyi kırmızımsı kahverengi tonlarında olup, hamuru ince kumlu, sık dokulu ve mika katkılıdır. Yüzeye uygulanan sulandırılmış astar oldukça ince bir yapıdadır. Önceki yıllarda Karamattepe'de tüm olarak ele geçirilen örneklerine göre bu döneme ait fincanların çoğunlukla tek kulplu olduğu söylenebilir.

M.Ö. 7. yy. tabakalarıyla ilişkilendirilen iki adet gri hamurlu ağız kenar parçası ele geçirilmiştir. Söz konusu buluntuların hamurları grinin farklı tonlarında olup, mika ve az miktarda kireç katkılıdır. NİF.20.K.11 No.lu buluntu dışa çekik kenarlı, sığ gövdeli bir kâseye aittir. Kâsenin dış yüzeyine uygulanan astar hamurunun birkaç ton koyusudur. NİF.20.K.37 No.lu parça, oldukça sığ gövdeli dirsekli bir tabağa aittir. Hamuru, ince kumlu, sık dokulu az miktarda mika katkılıdır, astarı hamurunun rengindedir (Resim: 5).

Kıyı Ege ve adalarla da ilişkisi olduğu anlaşılan Karamatepe'de, M.Ö. 7. yy.ın ikinci yarısı ile M.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen iki adet *amphora* ağız kenar parçası ele geçirilmiştir (Resim: 5). Bu tip *amphora*lar için karakteristik bir özellik olan ağız kenarlarını çevreleyen bant bu örneklerde de vardır. Her iki parçanın da hamuru, ince kumlu, sık dokulu olup az miktarda mika katkılıdır. Mevcut buluntular olasılıkla şarap ve zeytinyağıyla ilişkilidir.

Karamattepe'de ele geçirilen, dışa açılan ağız kenarlı, kısa boyunlu, küresel gövdeli bir çömleğe ait olan parçanın dış yüzeyi koyu kırmızı astarlı, çömleğin hamuru, kaba ve iri taneli, çekirdek bölümü kırmızı, çeperleri gridir. Çömlek, M.Ö. 7. yy.a tarihlendirilmektedir.

2020 yılı kazı sezonunda Karamattepe'de yürütülen kazı çalışmalarında, herhangi bir mezarla ilişkilendirilen eser tespit edilememiştir. Ancak kaçak kazılar ya da tarımsal etkinlikler sonucunda tahrip edilen mezarlara ait keramik parçaları ele geçirilmiştir. Mezar hediyelerine ait olan bu örneklerden 2020 yılı içerisinde değerlendirilmeye alınanlar Attik özellikler taşımaktadır.

Attik gruba ait keramikler genellikle iyi arıtılmış açık kırmızı hamurlu, siyah parlak astarlıdır, bu özellikleriyle Karamattepe Nekropolisi'nin ithal vazoları arasında değerlendirilebilir. 2020 çalışmalarında bu grubu temsil eden iki örnek mevcuttur. Bunlardan ilki kabartmalı bir kâseye ait olan NİF.20.K.02 No.lu gövde parçasıdır. Siyah parlak astarlı kâsenin dış yüzeyinde palmet ve kıvrımlı bitki dalları bulunmaktadır. M.Ö. 3. yy.ın ortalarına tarihlendirilebilir. NİF.20.K.41 No.lu parça içe dönük kenarlı sığ kaseye ait ağız kenar parçasıdır (Resim: 5). Her iki yüzeyde de astar parlak siyah renktedir. Hamuru açık kırmızdır ve iyi arıtılmıştır. M.Ö. 300-275 yıllarına tarihlendirilir.

Metal Buluntular

Daniş BAYKAN

Karamattepe metal buluntuları arasındaki 3 adet (M.20-2,m. 20-3,m. 20-4) demir ok ucu-

nun hepsi Tip 1 grubuna aittir. Karamattepe'de yapılan çalışmalarda ok uçları haricindem. 20-1 No.lu bronz halka ele geçirilmiştir.

Sikke

Dinçer Savaş LENGER

Karamattepe AB 35 c Açması'nda M.Ö. 323 ve sonrasına tarihlendirilen Makedon kralı bronz sikkesi bulunmuştur. Önceden Kıbrıs'taki Salamis kentine atfedilen bu sikkelerin adada dolaşımda olmaması, buna karşın Nif Dağı ve Sardeis kazılarından sıklıkla karşımıza çıkması nedeniyle Sardeis kentine atfedilmesi mümkün olmuştur. İzmir Arkeoloji Müzesi koleksiyonunda bulunan örnekler de bunu doğrulamaktadır[4]. *Dikhalkous* birimindeki bu sikkelerin ön yüzünde Medusa başlı kalkan, arka yüzünde ise miğfer, B-A lejandı ve sol alt boşlukta *kerykeion* yer alır.

Koruma-Onarım

Ceren BAYKAN

Karamattepe kazı alanında, önceki kazı sezonlarında ortaya çıkarılan metalürji fırınlarının[5] düzenli olarak koruma-onarımı yapılmaktadır[6]. 2020 yılında da Karamattepe 1 ve 2 No. lu fırınlarının üzerindeki koruyucu geotekstil keçe kaldırılarak korunma durumları kontrol edilmiş, daha sonra koruma uygulamasında DuPontTM Typar® SF27 Geotekstil kullanılmıştır. Korunagelen nadir örneklerinden beşi Karamattepe'de bulunmuş bu fırınlar, Antik metalürji konusunda yeni bilgiler edinmemizi sağlamaktadır. Metal buluntular ve arkeometalürji verileri, Prof. Dr. Daniş Baykan tarafından değerlendirilmekte, koruma-onarım uygulamaları Öğr. Gör. Ceren Baykan tarafından gerçekleştirilmektedir (Resim: 6).

Karamattepe'de ilki 2011'de (1 No.lu fırın), diğeri 2012'de (2 no.lu fırın) tespit edilen metal üretim fırınlarının ikisinin de tabanları çukursuz ve zemin seviyesinden açıklığa sahiptir. 1 No.lu fırının, iç çapı 37cm. korunmuş yüksekliği 20cm. cidar kalınlığı 3,5cm.-5cm. arasındadır, 11cm. ve 5,5cm. olmak üzere iki açıklığa sahiptir. 2 No.lu fırının iç çapı 41cm. /44cm. dış çapı 53cm. /56cm. cidar kalınlığı 4cm.-7cm. arasındadır, dışı iri pişmiş toprak kap parçalarıyla desteklenmiştir, 9cm.-10cm. açıklığa sahiptir.

Fırınlar *in-situ* ortaya çıkarıldığı yıl içinde durum tespitleri yapılıp, bu doğrultuda sağlamlaştırılmıştır. Yerinde bulunmaları, bulunduğu yerde bağlamını sürdürmesi gerektiği ve fırınların mimari taşınmaz eser niteliğinde olmaları nedeniyle yerinde korunmaları uygun görülmüştür.

4 Lenger 2013, Lenger-Tatar 2019.

5 Tulunay 2013, 234, 246; Tulunay 2014, 346-347, 356; Baykan 2017, 107, 116.

6 Baykan 2016, 36 vd.

Fırın gibi içi boş mimari buluntuların yerinde korunması, iç ve dış desteklerle sağlanabilmektedir. Bu nedenle en azından iç veya dış dolgunun orijinalinin korunmasının mümkün olduğu zamanlarda, orijinal dolgunun sıkışmışlığından ve sertliğinden faydalanılmalıdır. Fırınların gerek ölçü gerekse açıklıklar ve olası içeriği gibi arkeolojik kayıt bilgilerin edinilebileceği asıl kısım dış değil iç kısım olduğundan, kazı başkanlığının da uygun görüşleri alınarak dış kısımlarda belli miktarda orijinal dolgu bırakılmıştır. Karamattepe fırınlarının ikisinin de dışlarında orijinal dolgu toprağının bırakılmış olması hem yerinde korumayı kolaylaştırmış hem daha sağlam kalmalarını sağlamıştır. Başta alınan bu önlem sayesinde fırınlar sadece içten ve belli bir seviyeden, sonra da üstten desteklenerek korumaya alınmaktadır.

Düzenli aralıklarla açılarak kontrol edilen fırınların korumasında kullanılan geotekstil keçenin fırın yüzeyine yapıştığı gözlemlendiğinden sonraki korumada fırın içleri tamamen ince dere kumuyla doldurulmuştur. Kesitleri de örtecek kadar doldurulan dere kumuyla birlikte zeminle bir seviyeye gelip örtülen fırınlar ve etrafı 2m.x2m. genişliğinde bir alanı kaplayacak büyüklükte kesilmiş dayanıklı ve nem geçirgenliği olan 200 gr.lık gri kırçıllı geotekstil keçe örtü ile kaplanmış ve üstü elenmiş toprakla tekrar kapatılmıştır. Kullanılan bu geotekstilin uzun vadede kullanımında tutunduğu yüzeye yapıştığı, bünyesine toprak aldığı, yüzeyinde otlar biriktiği gözlemlenmiştir. Yüzeyde yetişmeye başlayan yabani otlar, ormanlık alanda çam ağacı fidelerinin oluşumu ve bu bitkilerin köklerinin zamanla fırınlara ulaşma ihtimali nedeniyle fırınlar 2020 yılı çalışmaları kapsamında tekrar açılmıştır. Yüzeye tutunarak orijinal malzemeye yapıştığı için geotekstil keçe fırınlara temas ettirilmeden kullanılmıştı. İlk aşamada geotekstil keçe ile doğrudan teması önlemesi için fırınların içine doldurulan dere kumu boşaltılmıştır.

Prof. Dr. Daniş Baykan'ın yürütücüsü olduğu Trakya Üniversitesi TÜBAP 2017/124 numaralı "Nif Dağı Kazısı Metal ve Metal Üretim Verilerinin Belgelenmesi ve Korunması" başlıklı proje bütçesiyle alımı yapılan DuPont™ Typar® SF27 Geotekstil, Karamattepe 1 ve 2 No.lu fırınlarının 2020 yılı koruma uygulamasında kullanılmıştır. Typar® SF Geotekstil, arkeolojik alanlarda genellikle kazı işlemi tamamlandıktan sonra kapatma işlemi yapılırken tabakalar ile kapatma için kullanılan toprağın birbirinden ayrılması, mimari yapılara zarar veren otların büyümesinin engellenmesi ya da erozyon etkilerinin önlenmesi gibi amaçlarla kullanılmaktadır. Typar® SF Geotekstil homojen yapıdadır, buhar geçirgenliği mevcuttur ve *nef*es alır, delinmeye karşı dirençlidir, bünyesine toprak almaz ve altındaki esere zarar vermez, çürümeye, rutubete, böceklere, asit ve alkalilere karşı dayanıklıdır, kimyasal içermez, yabani otların yayılmasını engeller ve uzun yıllar dayanarak yeniden kullanılabilir olma özellikleri nedeniyle tercih edilmiştir.

2020 yılı koruma çalışması kapsamında kapatılan fırınlar yeni kullanılan malzemenin yüzeye yapışmama özelliğiyle fırın içine doğrudan uygulanabilmiştir. Fırın boyutuna uygun kesilen Typar® Geotekstil, fırının içine oturtulmuş ve elenmiş ince dere kumuyla doldurulmuştur. Fırın üst yüzeyini geçecek kadar bu dolgu ile desteklenen boşluk daha büyük bir Typar® Geotekstil parçası ile yeniden örtülmüş ve iç dolgu malzemesi üst yüzeye de uygulanmıştır. En son tabakaya çakıl dökülerek koruma dolgusu tamamlanmıştır. Bu işlem iki kat

uygulanmış ve fırınlar dış etkilere karşı koruma altına alınmıştır. Belli bir kalınlığa ulaşan kum ve geotekstil tabakalarının üzerine hafif ama sağlam yerel kireç taşından levhalar dizilmiş ve hareket etmemeleri için araları elenmiş toprakla tamamen doldurulmuş ve üzerleri de kapanacak şekilde gömülmüştür. Uygulanan koruma önlemleriyle fırınların arazide olumsuz hava ve çevre koşullarından etkilenip dağılmaması amaçlanmıştır.

Fırınlara özel yapılan bu kapatma işlemi haricinde, Karamattepe kazı alanın tamamı her yıl kazı dönemi sonunda gri kırçıllı 300gr.lık geotekstil keçe ile örtülerek koruma altına alınmaktadır.

Fırınların, her kazı sezonunda, koruma uygulamalarının kontrolü ve belgelemesi için yeniden açılması gerekir. Bu kontrollerde özellikle geçmiş yıllarda malzemeye yapılan sertleştirme uygulamasının yeterliliği ve devamlılığı gözlemlenmektedir. Ayrıca her seferinde kılcal köklerin gelişim gösterip göstermediği gözlenip varsa yeni oluşumlar temizlenmektedir. Koruma ve onarım uygulamalarında en önemli nokta, yapılan uygulamaların zaman içerisinde gözlemlenmesi ve belgelenmesidir. Bu gözlem süreci ayrıca deneysel olarak koruma onarım sürecinin gelişimini ve sonuçlarını da ortaya koymaktadır. Tüm kontrol aşamaları fotoğrafla belgelenmekte ve raporlanmaktadır. Yukarıda ayrıntılı anlatılan pasif koruma uygulamasının, fırınların her kapanışında tekrarlanmasıyla Karamattepe fırınlarının yerinde korunması sağlanmıştır (Resim: 6).

BALLICAOLUK

Müjde PEKER

Ballıcaoluk'ta 2020 yılında kazı yapılmamış, alanda tespit edilen kaçak kazı ve tahribat belgelenmiştir. 2019 yılında çalışılan ve üzeri geotekstil keçe ile örtülerek korumaya alınan açmaların çevresindeki yabani ot ve çalılar temizlenmiş, gereken kısımların geotekstili yenilenmiştir (Resim: 7). Yüzeyde bazı keramik kap parçaları ile metal buluntular (ok ucu, çivi, cüruf) ele geçirilmiştir. Nif Dağı Kazısı 2020 yılı çalışma sezonu boyunca Kasım ayı sonuna kadar Ballıcaoluk sık sık ziyaret edilerek alanın durumu fotoğraflanmış, sezon içinde yeni bir tahribata rastlanmamıştır.

Keramik

Mustafa BİLGİN

Ballıcaoluk'ta, AD 25 a ve AD 25 d açmalarında, kaçak kazı toprağı içinde ele geçirilen iki adet ağız kenar parçasından NİF.20.BO.02 No.lu parça bir kâseye aittir. Kâsenin hafif içe dönük ağız kenarı alta doğru daralarak konik formlu bir gövdeye bağlanmaktadır. Bej hamuru, az miktarda kireç katkılıdır. Astarı hamurunun rengindedir. Dış yüzeyinde, ağız kenarında ince bir bant bezeme vardı. Gövde başlangıcından itibaren kırılan bölüme kadar siyah kalın bir bant bezeme vardır. Bu tip bant bezemeli örnekler daha çok, M.Ö. 6. yy.da görülmektedir. NİF20.BO.02 yarım küre gövdeli Batı Yamacı stilinde bezenmiş kâseye ait ağız kenar parçasıdır (Resim: 7). İnce cidarlı, hafif içe dönük ağız kenarlıdır. Hamuru açık

kırmızı hamurludur ve iyi arıtılmıştır. Yüzeyi siyah parlak astarlı olup ağız kenarının altında dışında kazımayla yapılmış, bu keramik grubu için karakteristik özellikte, iki ince bant bezeme vardır. Hamur ve astar özelliklerine göre Attika ithali olduğu anlaşılmaktadır. Benzerleri, M.Ö. 3.-2. yy.a tarihlendirilmektedir.

BAŞPINAR

Müjde PEKER

Başpınar Bizans yapı grubunda 2020 yılında kazı yapılmamış, yapı grubu içi ve çevresindeki yabani ot ve çalılar temizlenmiş, gereken kısımların geotekstili yenilenmiştir (Resim: 8). Örenyeri olmaya aday bu yapı grubunun kazısı, henüz kazılmamış kısmın duvarlarındaki freskler nedeniyle ancak koruma çatısı altında devam edebilecektir. Koruma çatısı projesi uygulanana kadar alanın korunması için tel örgüyle çevrilmesi öngörülmektedir. Bu amaçla topografik ve kadastral ölçüm çalışmaları yapılarak kamulaştırması tamamlanan ve 2020 yılında kazı başkanlığımıza tahsisi yapılan parsellerin de dahil edildiği koruma amaçlı çit projesi hazırlanmış ve "İzmir 2 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu"nda onaylanmıştır. Gelecek çalışma sezonunda Başpınar Bizans Dönemi yapılarının bulunduğu parsellerin tel örgü çitle çevrilerek koruma altına alınması planlanmaktadır.

DAĞKIZILCA

Müjde PEKER

Dağkızılca Antik Nekropolisi'nde 2020 yılında kazı yapılmamış, özel mülkiyetteki parsellerde kaçak kazı ve yapılaşmaların neden olduğu tahribatlar belgelenmiştir. Kaçak kazıyla açığa çıkarılmış ve eski kazı sezonlarında alınan izinlerle durumu belgelenip rölövesi çıkarılan tümülüs altı iki odalı mezarın (DM 1) bulunduğu, kamulaştırılması ve kazı başkanlığımıza tahsisi tamamlanmış Torbalı İlçesi Dağkızılca Mahallesi 103 ada 46 parselin, koruma amaçlı tel örgü çitle çevrilmesi için hazırlanan proje, "İzmir 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu"nda uygun görülmüş ve ön hazırlıklardan (ot temizliği, kılavuz iplerin çekilmesi, 2,5m. aralıkla dikilecek çit direklerinin çukurlarının açılması) sonra başlayan çitin yapımı Kasım ayında tamamlanmıştır (Resim: 9).

KORUMA-ONARIM ÇALIŞMALARI

Ceren BAYKAN

2020 yılı küçük buluntu koruma onarım çalışmaları Nif Dağı kazı evi laboratuvarında gerçekleştirilmiştir. Koruma onarım laboratuvarında metal, pişmiş toprak ve cam malzemeden üretilmiş küçük buluntular çalışılmıştır. COVID-19 küresel salgını önlemleri nedeniyle stajyer öğrenci alınamamış, koruma-onarım laboratuvarında bu yıl yüksek lisans öğrencisi arkeologlar Şeymanur Boğaz, Melih Gül ve Barış Gemici görev almıştır (Resim: 10).

Koruma onarım çalışmalarının en önemli aşaması olan fotoğraflama belgeleme, uygulamaların her anında düzenli olarak sürdürülmektedir. Buluntular, araziden laboratuvara geldiği andan itibaren, temizlik, onarım, sağlamlaştırma aşamalarında ve tüm uygulamalar tamamlandıktan sonra fotoğraflanır. Fotoğrafla belgeleme aşaması ışıklı stüdyoda sabit ayağa yerleştirilmiş fotoğraf makinesi ile yapılmaktadır.

Metal Buluntuların Koruma-Onarımı

Koruma-onarım çalışmaları kapsamında metal (bronz, demir ve kurşun) buluntuların temizliğinden önce bozulma şekilleri ve durumları tanımlanmıştır. Temizlik, optik görüntüleme cihazı ve büyüteçli masa lambası altında sürdürülmüştür. Bronz ve demir buluntuların yüzeyini kaplayan toprak ve korozyon tabakaları kontrollü olarak mekanik yöntemle temizlenmiştir. Mekanik yöntem, kontrolün uygulayıcıda olması ve oluşabilecek zararın minimum seviyede tutulabilmesi nedeniyle tercih edilmektedir. Küçük kesici el aletleriyle yapılan uygulamada görsel kontrol maksimum seviyede olmalıdır. Metal buluntuların yüzey bozulmasını hızlandıran nem ve oksijen etkisini önlemek amacıyla temizliği tamamlanan tüm eserlerin yüzeyi metal koruyucuyla kaplanmıştır. Metal buluntular tek parça halinde ele geçtiği gibi ince cidarlı levha halindekiler parçalı olarak bulunabilmektedir. Bu durumda buluntular hem temizleme hem de parçaların kaybolmaması, formunun görülebilmesi amacıyla yapıştırılmaktadır. Uygulamada yapıştırıcı olarak geri dönüşümü sağlanabilen Paraloid B72 (%15 oranında) ve bazı parçaları desteklemek amacıyla da asitsiz kâğıtlar kullanılmıştır.

2020 yılı metal buluntu grubunda kazı envanter defterine kayıtlı 1 bronz sikke, 3 demir ok ucu, 1 bronz halka ile tasnif dışı olarak değerlendirilen 10 adet demir (Md; metal demir), 3 adet bronz (Mb; metal bronz), 1 adet kurşun (Mk; metal kurşun) objenin koruma ve onarım uygulamaları yapılmış, buluntular fotoğrafla belgelenmiştir. Metal buluntu gruplarından tasnif dışı 11 adet demir cüruf ve cevher parçalarının (Üa; üretim atığı) da temizliği yapılmış, görsel ve yazılı kayıtları tamamlanmıştır. Kazı envanterlik buluntularıyla birlikte, tasnif dışı olarak anılan ve Md, Mb, Mk kısaltmalarıyla numaralandırılarak kaydedilen buluntular ve üretim artıkları (Üa) hassas terazide tartılmıştır. Temizliği ve onarım uygulaması tamamlanan, kayıt defterlerine kaydı yapılarak numaralandırılan her bir buluntu 1/1 ölçeğinde milimetrik çizimi yapılarak belgelenmiştir. Onarım öncesi başlayıp, her aşamada devam eden fotoğrafla belgeleme süreci, uygulamaların sonunda kayıt numarası ile restorasyon sonrası durumunun belgelenmesi için tekrarlanmıştır.

Pişmiş Toprak Buluntuların Koruma-Onarımı

Tüm, tüme yakın veya parçalı durumda ele geçirilen pişmiş toprak buluntular arazide uygun şekilde paketlenerek koruma onarım laboratuvarına ulaştırılmaktadır. Pişmiş toprak parçaların durumlarına göre özellikle astarlı ve astarsız olarak gruplara ayrılarak temizliğine karar verilmektedir. Astarsız parçalar yumuşak kıllı fırçalarla yıkanıp kurutma tezgâhında kurutulmuş, boyalı bir yüzeye sahip olduğu düşünülen parçaların temizliği ise mekanik yön-

temle ve lokal ıslak temizlikle hassas boya tabakasının korunmasına dikkat edilerek yapılmıştır.

Karamattepe kazı alanında 2020 yılında çalışılan açmada bulunan pişmiş toprak kap parçalarının temizlik öncesi fotoğrafları çekilip mekanik temizliği gerçekleştirilmiştir. Parçalar yüzey durumlarına göre değerlendirilerek temizlenmiş, ayrılmış ve birleşebilir parçalar yapıştırılmıştır. Onarım sonrası fotoğrafları çekilip pişmiş toprak buluntu deposuna çizimi yapılmak üzere kaldırılmıştır.

Temizliği tamamlanan pişmiş toprak parçaların tasnifi sırasında birleşebilir olanlar malzemeye uygun geri dönüşümlü yapıştırıcıyla (Paraloid B72) birleştirilmiştir. Bir kabın tam profilini oluşturabilecek kadar parça olmadığında, uygulamalar parçaların birleştirilmesinin ardından bu şekilde tamamlanmış, birleştirilen parçaların devamının gelebileceği düşünülerek, parçalar paketlenerek depolanmıştır.

Pişmiş toprak buluntular üretim sırasında yüksek ısıda fırınlanamaması, buluntu yerinin özellikleri nedeniyle bozulmaya uğramaktadır. Karamattepe kazı alanında bulunan pişmiş toprak eserlerinin buluntu ortamları değerlendirildiğinde, kazı çalışmalarının başlamasından önce alanın tarımsal etkinlikler nedeniyle sürekli sulanması, toprağın sürülmesi ve buluntuların yüzeye yakın olması, malzemedeki yapısal zayıflığı ve özellikle astar tabakasının korunamamasını açıklamaktadır. Yapısal zayıflığı tespit edilen pişmiş toprak kap ve parçalar %5'lik paraloid B72 çözeltisi püskürtülerek sağlamlaştırılmıştır.

Cam Buluntuların Koruma-Onarımı

Cam eserlerde genellikle üretimden kaynaklanan hatalar ve bulunduğu ortam koşulları nedeniyle bozulmalar görülmektedir. Başpınar ve Karamattepe kazı alanı buluntusu cam parçalarının yüzeyinde gözlemlenen toprak ve sedefli hastalık tabakası, %50 saf su % 50 etil alkol karışımı bir çözeltiye batırılmış pamuklu çubuklar yardımıyla yumuşatılarak ve mekanik yöntemle temizlenmiştir.

KAZI EVİ DEPOSUNDAKİ ÇALIŞMALAR

Göknur BEKTAŞ

Nif Dağı Kazı deposunda 2020 yılında arkeolog Göknur Bektaş'ın denetiminde, kazı ekibindeki arkeologlarla (Şeymanur Boğaz, Barış Gemici, Fırat Girengir, Melih Gül, İ. Gizem Önem ve Haci Yağuzluk) düzenleme çalışmaları yürütülmüştür.

Bu kapsamda 2020 yılından başlayıp geriye gidilerek önceki yıllarda Karamattepe, Ballıcaoluk ve Dağkızılca kazı alanlarında bulunan keramik parçalarının, tabakalara göre dağılım tespiti ve istatistik amacıyla sayım işlemlerine başlanmış ayrıca yayına yönelik olarak keramik parçaları yeniden gözden geçirilerek kazı evi deposundaki etütlük buluntuların eksik çizim ve fotoğrafları tamamlanmıştır. 2019-2020 yıllarına ait keramik parçalarının çizimleri yapılmış, parçaların fotoğrafları çekilmiş, elle yapılan çizimler taranarak bilgisayara akta-

rılmış ve çizimler yıllara ve buluntu yerine göre ayrılmış çizim dosyalarına eklenmiş, tasnif defterlerine kasa ve çizim numaralarıyla birlikte kaydedilmiştir.

Keramik parçalarının muhafaza edildiği plastik kasalar düzenlenerek etiket ve buluntu kutularının yenilenmesi, çizim ve tasnif defterlerine işleme çalışmaları yürütülmüştür. Metal buluntuların eski karton fişleri, özel basılmış Tyvek© fişlerle değiştirilmiştir.

NİF DAĞI KAZISI 2006-2020 GENEL METAL BULUNTU İSTATİSTİĞİ

Daniş BAYKAN

Metal verileri (buluntu fiş bilgisi, koruma onarım sonrası fotoğrafı ve 1/1 ölçekli çizimi) her buluntu için veri tabanına yüklenmiştir. Metal buluntularm. 20- (yılına göre envanterlik), Md (tasnif dışı metal demir), Mb (tasnif dışı metal bronz), Mk (tasnif dışı metal kurşun) ve Üa (üretim artığı) kısaltmalarıyla kodlanarak ayrı defterlere kaydedilmiş ve ardından tüm buluntu verilerinin sayısal kaydı girilmiştir. 2006-2020 yıllarında toplamda 808 adet envanterlik metal, 2036 adet tasnif dışı demir, 291 adet tasnif dışı bronz, 96 adet tasnif dışı kurşun ve 1104 adet üretim artığı buluntu kayıt altına alınmıştır. Tüm bu buluntular kendi numaralarıyla verilerine göre arazi planı üzerinde konumlandırılmıştır.

İzmir Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiş Nif Dağı Kazısı metal buluntularından çizim ve ayrıntı fotoğrafı eksik olanlar üzerindeki belgeleme çalışmasının tamamlanması için Prof. Dr. Daniş Baykan ve koruma-onarım uzmanı Öğr. Gör. Ceren Baykan, İzmir Arkeoloji Müzesi'nde bir çalışma gerçekleştirmişlerdir.

İzmir Nif Dağı'nda 2020 yılındaki çalışmalarımızda kazı evinde depo çalışması ve arazide kazı alanlarımızın, İzmir Büyükşehir Belediye Başkanlığı'ndan alınan destekle, koruma amaçlı tel örgü çitle çevrilmesine ağırlık verilmiştir. 2021 yılında da araştırma ve kazı yanı sıra yayına yönelik olarak kazı evi deposunda tasnif, istatistik, çizim ve fotoğrafla belgeleme, izinler ve ödenek dahilinde diğer kazı alanlarının koruma amaçlı tel örgü çit ile çevrilmesi, kazı evi ve kazı alanlarında düzenleme çalışmaları devam edecektir.

2020 YILI YAYINLARIMIZ

Baykan, C., "Nif Dağı Kazısında Bulunan Bir Hydrianın Koruma ve Onarımı", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 20, 2020, 263-276.

Girengir, F., "Nif Dağı Ballıcaoluk Yerleşiminde Bulunan Dokuma Tezgâhı Ağırlıkları", *MASROP E-Dergi* 14, 2020, 33-46.

Ozar,O., "Hellenistik Dönemde Smyrna Çevresindeki Kaleler", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2020.

Tulunay, E. T., v.d., "Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2018 Yılı Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı 41*, Ankara 2020, 11-32.Tuncalı Yaman T., "Application of Multiple Imputation Using Fuzzy Archaeological Data", *Intelligent and Fuzzy Techniques in Big*

Data Analytics and Decision Making, INFUS 2019, Haz. C. Kahraman et al., 2020, 322-329. Tuncalı Yaman T., "Rough Sets Based Spatial Analysis For Rural Metal Production Area In Nif Mountain", *SNELA (Society for Near Eastern Landscape Archaeology) International Symposium 2019*, İstanbul (baskıda).

KAYNAKÇA

Baykan, C., "Nif Dağı Kazısı Metal İşleme Fırınlarının Korunması", *MT Bilimsel (Yer Altı Kaynakları Dergisi / Journal of Underground Resources)* 9, 2016, 35-42.

Baykan, D. "Karamattepe (Nif Dağı) Verilerinin Anadolu Arkeometalürjisine Katkıları", *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* 32, Edirne, 2017, 105-118.

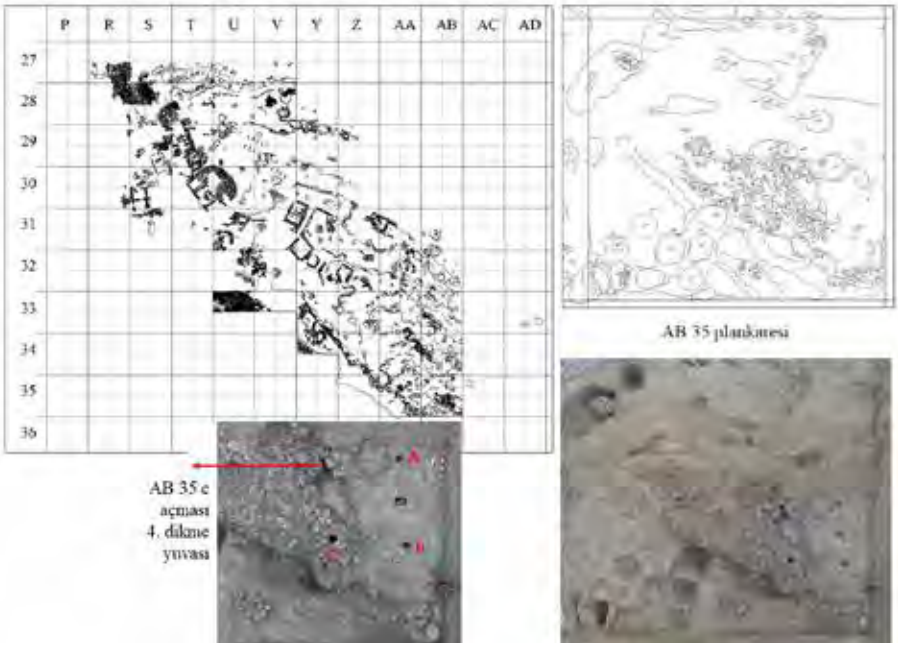
Lenger, D. S., "Salamis'e Atfedilen Makedon Krali Bronzlar Üzerine Bir Değerlendirme", *Olba* XXI, 2013, 371-386.

Lenger, D. S., Tatar, Ö., "Not Salamis but Sardes: PRICE 3158 in the Light of İzmir Archaeology Museum Collection and the Archaeological Finds from Nif (Olympos) Mountain in İzmir," *Acta Classica Mediterranea* 2, 2019*,* 59-79.Tulunay, E. T., v.d., "Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2011 Yılı Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 34, 2, 2013, 233 - 252.

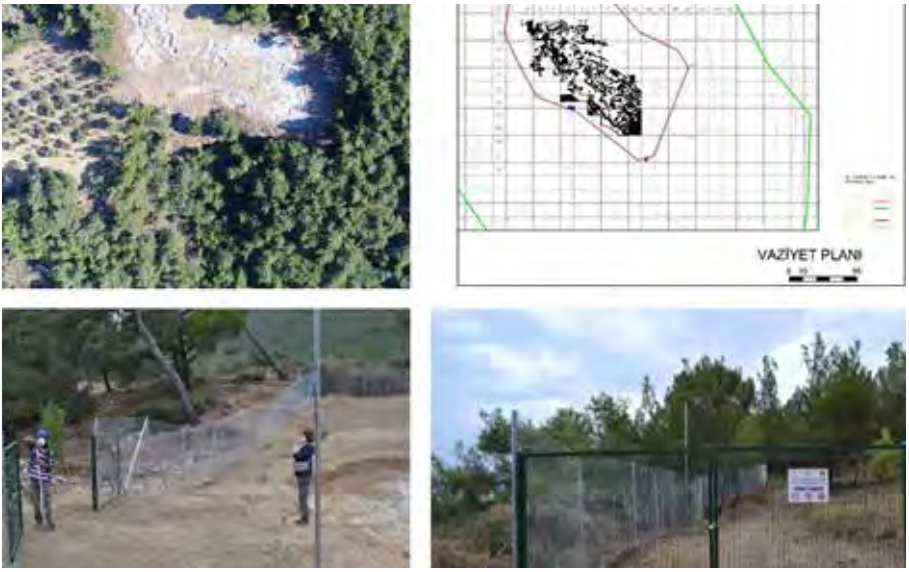
Tulunay, E. T., v.d., "Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2012 Yılı Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 35, 2, 2014, 343 - 357.

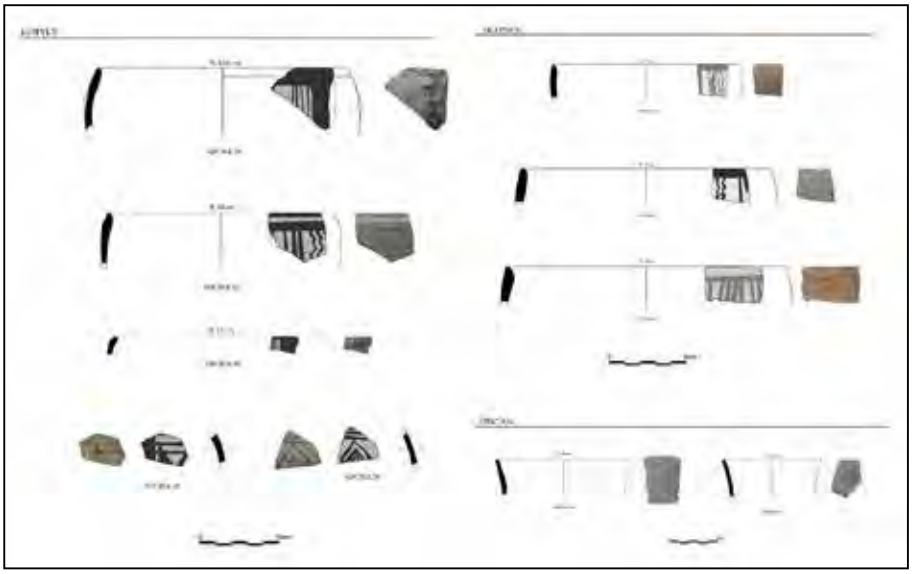
Resim 1: Nif Dağı kazı evi laboratuvarı ve kazı deposu çalışmaları.

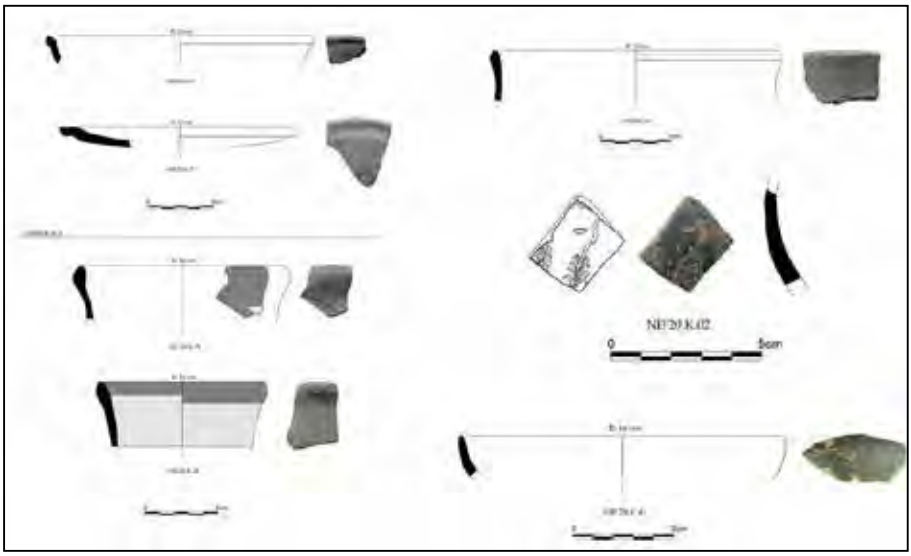

Resim 2: Karamattepe, AB 35 plankaresi ve AB 35 c Açması.

Resim 3: Karamattepe, koruma amaçlı tel örgü çit.

Resim 4: Karamattepe, keramik.

Resim 5: Karamattepe, keramik.

Resim 6: Karamattepe, Fırın 1 ve 2'nin koruma-onarımı.

Resim 7: Ballıcaoluk.

Resim 8: Başpınar Bizans yapıları grubu.

Resim 9: Dağkızılca tümülüs mezar ve koruma amaçlı tel örgü çit.

Resim 10: Koruma-onarım çalışmaları.

Resim 11: Koruma-onarım çalışmaları.

2019 YILI TEKİRDAĞ KRAEVLİALTI ANTİK HERAİON TEİKHOS KAZISI

Neşe ATİK*

Tekirdağ İli Süleymanpaşa İlçesi antik Heraion Teikhos kazılarının 2019 yılı çalışmaları, kentin akropolünün batısında, geçmiş yıllarda tespit edilmiş iki alanda sürdürülmüştür.

2004 yılında varlığı ilk defa tespit edilmiş olan Kült ve Tedavi Merkezi'ne ait yeni buluntuların ele geçirilmesi, Thrak Kralı Sadalas (M.Ö. 1. yy.ın ortası) zamanından itibaren ilaç üretildiği ve cerrahi işlemlerin yapıldığı geçmiş yıllarda anlaşılmış olan alanda, ilaç yapımına ilişkin yeni bilgilere ulaşılmasını sağlamıştır. 2018 yılında kısmen ortaya çıkarılmış olan büyük bir dikdörtgen yapının da kazısı tamamlanmış ve Kült ve Tedavi Merkezi'nin "tapınak" yapısı olduğu anlaşılmıştır.

1. İLAÇ ÜRETİM HAVUZLARI

Akropolün kuzey kapısının yakınında olan biri iyi koruna gelmiş iki ilaç fırınının da tespit edilmiş olduğu, üstü kapalı çevresi açık iki taş avlunun, dikenli deniz salyangozlarının (Murex Brandaris) ilaç yapımı için hazırlandığı bir çalışma alanı olduğu saptanmıştır. Devşirme taşlardan (kapı sövesi, yazıtlı mimari parça vd.) yapılmış olan iki avlunun, avlu olmayıp, çok sığ (Yak. 20/25cm. derinlikte) iki havuz olduğu doğu ve güneyde kazı alanlarının genişletilmesiyle anlaşılmıştır (Plan: 1, Yapı: 8, Resim: 1).

2019 yılı öncesinde akropolün doğusunda, M.Ö. 2. yy.da var olmuş anıtsal Hera/Kybele Tapınağı'nın yıkılmasın sonra, bu tapınağın çeşitli mekanlarının yıkıntıları arasından pişmiş topraktan su boruları geçirildiği ve bu kanalın bir su dinlendirme/arıtma küpü kullanılmış olması nedeniyle temiz su taşıdığı tespit edilmişti (Resim: 2). Hera/ Kybele Tapınağı'nın doğusundaki bir su rezarvuarından batıya doğru yönlendirlmiş olan bu temiz su borularının Kült ve Tedavi Merkezi'nin doğudaki havuzuna bağlandığı, havuzların içinden akarak geçen suyun, batıdaki havuzun güneyindeki bir taştan kanalla boşaltıldığı tespit edilmiştir. Dikdörtgen biçimli havuzların üzerlerinin örtülü olduğu, kiremitlerle kaplı çatılarının muhtemelen ahşap sütunlarla taşındığı, havuzların köşelerindeki ortası delikli taşlardan anlaşılmaktadır. Ahşap sütunlar metal bir çubukla ortası delikli taşlara sabitlenmiş olup, havuzlar etrafında taş temelli kerpiç yapıların olduğu bir avlunun içinde yer almaktadır. Antik kaynaklar dikenli deniz salyangozunun hem kabukları hem de etlerinin ilaç yapımında kullanıldığını aktarmaktadır[1]. Özel bir bıçakla

* Prof. Dr. Neşe ATİK, Namık Kemal Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü Başkanı. Fen Edebiyat Fakültesi, Değirmenaltı Yerleşkesi, Süleymanpaşa Tekirdağ/TÜRKİYE, arkeologos2006@hotmail.com

2019 Yılı kazı çalışmalarına maddi destek vermiş olan Kültür ve Turizm Bakanlığımız ve destekleri ile kazıyı gerçekleştirmemi sağlayan Tekirdağ Büyükşehir Belediyesine teşekkürü borç bilirim. Kazı çalışmalarının başlangıcından bu yana bilgisi ve enerjisi ile daima destek olan, dostum emeklli Tekirdağ Müze Müdürüm. Akif Işın'a da içtenlikle teşekkür ederim.

1 Herrmann, P. 1975. Otmail.com."Milesischer Purpur", *Istanbuler Mitteilungen* 25: 141-147; Schneider, K. 1959. "Purpura", *RE XXIII*/2: 1999-2020.

kabuklarının kırıldığı, etler ile kabukların ayrıldığını, kabukların fırınlarda eritilerek kullanıldığını belirtmektedirler. Kült ve Tedavi Merkezi'ne ait yapıların tespit edildiği üç kazı alanında (Plan: 1, Yapı: 7, 8, 9) tıb aletleri ve adak figürinleri[2] bulunmuştur. Dikenli deniz salyangozlarının ayıklandığı bu iki sığ havuzun kuzeyinde biri çökmüş, diğeri içinde eritilmekte olan kabuklarla günümüze gelmiş (Resim: 3) iki fırının yanı sıra Hera/Kybele Tapınağı'nın yıkıntıları içinde de çökmüş ilaç fırnları bulunmuştur. Bu durumda akropolün batısına yayılmış olan Kült ve Tedavi Merkezi'nin yapılarının yanı sıra, artık kullanılmayan Hera/Kybele Tapınağı alanının da ilaç üretimi için değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Havuzların batısında ve güneyinde yapılmış sondajlar Kült ve Tedavi Merkezi'nin bu yönlerde de yayılmış olduğunu, M.Ö. 1. yy.da "Sağlık Tanrısı"nın, akropolün doğusunda M.Ö. 7.-2. yy.da kutsanmış olan "Hera/Kybele'nin" yerini aldığı, akropolün özellikle batısında yeni külte ilişkin yapılar inşa edildiği tespit edilmiştir. Kazı çalışmaları sırasında ele geçirilen kaplar Geç Hellenistik- Erken Roma Dönemine aittir[3] . Sikkeler, ise, yukarıda belirtildiği gibi en erken M.Ö. 1. yy. (Kral Sadalas) en geç sikke ise, M.S. 1. yy.a tarihlenmektedir. Sikke buluntuları; Sadalas sikkesi dışında, iki adet Kral I. Rhoimetalkes[4] (M.Ö. 1 yy. -M.S. 1. yy.) sikkesi ve bir adet üzerinde yazı olmayan M.Ö. 5 yy.a ait bir Taşoz sikkesinin M.S. 1. yy.daki bir Thrak yorumu olan, hatalı darp edilmiş[5] bir sikkedir.

2. ZABASİOS/ DİONYSOS TAPINAĞI

2018 yılı çalışmalarında, Kült ve Tedavi Merkezi'nin yapılarının arasında, ilaç üretim havuzlarının güney batısında yaklaşık yaklaşık 11m.x9m. büyüklüğünde bir dikdörtgen yapının çatısı ortaya çıkarılmış olup, yapının konumu ve ebatları nedeniyle bir kült yapısı olabileceği düşünülmüştür. 2019 yılı çalışmaları söz konusu yapının bir tapınak kalıntısı olduğunu ortaya koymuş, çatı kiremitlerinin altında, yapının altta iri moloztaşlardan oluşan temeli üzerinde, daha küçük moloz taşlarla yükseltilmiş ve kerpiç duvarlarla tamamlanmış duvarları yıkılmış olarak ortaya çıkmıştır. Yaklaşık olarak 45cm.x60cm. ebatlarında "Lakonya Tipi" çatı kiremitleri ve birleştiği yerleri örten kapak kiremitlerinden oluşan çatının günümüze gelmeyen ahşap alt yapısına ait çok sayıda demir yapı çivileri ve yapının demirden kapı aksamına

---

2 Atik, N. 2004. "Tekirdağ/Karaevlialtı Pişmiş Toprak Figürinleri", T. Korkut,, H. İşkan ve G. Işın (yay.) *Anadolu'da Doğdu - 60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan:* 43-55. Ege Yayınları, İstanbul.; Atik, N. (2016a), "Tekirdağ'da Traklar ve Antik Heraion Teikhos Şehri". *Arkeoloji ve Sanat* 152, s. 80vd.; Koçel Erdem, Z. 2005. "Arkeolojik Bulguların Işığı Altında Antik Çağda ve Anadolu'da Asklepios Hekimliği (Asclepius Medicine in the Light of the Archaeological Objects)", *38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı* (1-6 Eylül 2002, İstanbul): 59-66.; Uzel, İ. 2000. *Anadolu'da Bulunan Antik Tıp Aletleri*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.

3 Atik, N. 2003. "Tekirdağ Karaevli (Antik Heraion Teichos) Hellenistik Devir Çanak Çömlekleri", *III. Uluslararası Eskişehir Pişmiştoprak Sempozyumu* (17-19 Haziran 2003, Eskişehir): s. 298-305.

4 Yağız, M. O. 2008a. "Les Monnaies d'Héraion Teichos", *Anatolia Antiqua* XVI, s. 107-117.; Yağız, O. "Les Monnaies des trois Rhoimetalkès, les derniers rois de la Dynastie Thrace", *Ancient Thrace: Myth and Reality. 13th İnternational Congress of Thracology Kazanlak*, Sept. 3-7, 2017 (Baskıda).

5 Atik, N. (2016a), "Tekirdağ'da Traklar ve Antik Heraion Teikhos Şehri". *Arkeoloji ve Sanat* 152, s. 81, res. 14.

ilişkin parçalar tespit edilmiştir. Kapı ile aynı aksta olan, mekânın arka duvarına yakın bir alanda etrafı taşlarla çevrilmiş külle dolu bir "adak/tütsü çukuru" bulunmuştur (Resim: 4). Çukurda sadece ince bir kül tabakası bulunduğundan, güzel kokulu otların yakılmış olma ihtimali büyüktür. Ortaya doğru çöktüğü anlaşılan çatıda, "adak/tütsü çukuru" hizasında dumanların çıkması için bir açıklık olduğu düşünülmektdir. Thrak tapınaklarının bazılarında gündüz güneş ışıklarının vurduğu, gece alevlerin yükseldiği sunakların olduğu bilinmektedir. Hellen tapınaklarından farklı olarak, girişi uzun cephesinde olup, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan tapınağın girişi güney yönündedir.

"Adak/tütsü çukurunun" etrafında mermerden yapılmış yükseklikleri tümlenmeleri halinde yak. 50cm.yi geçmeyen küçük heykeller ve pişmiş topraktan yapılmış, yükseklikleri 9.7cm. olan adak levhacıkları bulunmuştur. Tahtta oturan, iki yanında aslanları olan Hera/Kybele heykeli (Resim: 5) ve bir Eros başı dışındakilerin tamamı; oturan Dionysos, Dionysos-Hermes'i (Resim: 6), Dionysos başı?, Dionysos/*satyr* başı kabartması olan iki adak levhacığı (Resim: 7) Hellen Tanrısı Dionysos'un ikonografik özelliklerini ve atrebülerini içermektedir. Ancak bulunturları yorumlarken Thrak inançlarını göz önünde bulundurmak gerekmektedir;

Thrak İnanışlarında Ana Tanrıça, Oğul ve Oğul'un Oğlu

Thrak dini inanışlarının temelini kayalardan doğduğuna inanılan bir ana tanrıça oluşturur. Söz konusu ana tanrıça çok sayıda Thrak boyundan oluşan Thrak toplumunda değişik yer ve zamanlarda değişik adlarla anılmıştır; Perke, Axiokersa, Bendis, Kyotto, Hepta/ Hipta. Zamanla Anadolu'nun tanrıçası Kybele/Kybala ve Hellen tanrıçaları; Artemis, Athena, Hekate, Hera Aphrodite vd. özdeşleştirilmiş, söz konusu tanrıçalarla Thrak Ana Tanrıçası'nın özellikleri birleştirilmiştir. Thrak ana tanrıçasının bir ikonografisi ya da *atrebü*sü yoktur. Ancak sanat eserlerinde[6] Thrak ana tanrıçasıyla özdeşleştirilmiş oldukları Anadolu'ya da Hellen tanrıçalarının ikonografilerni kullanmışlar, *atrebü*lerini de bazen aynen kopyalamış bazen de değiştirmişlerdir.

Thrak inançlarına göre "ana tanrıça" babasız bir "oğul" doğurur ve bu oğulun, ana tanrıça ile birleşmesinden de "oğulun oğlu" doğar. Thrak kralları da, ana tanrıçanın yardımıyla oğulun oğlu olur ve Thrak halkına ölümsüzlüğe giden yolu gösterirdi.

Thraklar'da ana tanrıçanın "oğlu" da, "oğulun oğlu" da, çeşitli Thrak boylarında ve çeşitli zamanlarda farklı adlarla anılmış olup, ikonografik bir ifadesi yoktur. Thrak ana tanrıçasında olduğu gibi zamanla özdeşleştirdikleri Hellen tanrılarının adları ve ikonografileriyle karşımıza çıkmaktadırlar. "Ana tanrıçanın oğlu" olan Thrak tanrıları; Pirva/ Perkos, Zagreus, Zabazeus, Zalmoksis, Jambadule, Zbelturdos, Axieros, Rhesos, Kotys'tir. Rhesos ve Kotys bazı kaynaklarda tanrı değil ölümlü olarak kabul edilmiştir. Thraklar'ın "ana tanrıçanın oğlu" kabul ettikleri birçok Hellen tanrısı vardır; Hellenlere göre Trakya Kralı Oiagros ile müzlerden Kalliope'nin oğlu olan müziği ile sadece hayvanları değil ağaçları ve taşları da peşinden sürükleyen müzisyen Orpheus Thraklar tarafından "ana tanrıçanın oğlu" kabul edilmiştir.

6 Venedikov, İ. ve T. Gerassimov 1976. *Thrakische Kunst*. VEB E.A. Seemann Verlag, Leipzig.

Orpheus'un yanı sıra Dionysos, Apollon, Helios, Zeus, Kabirler de Thrak pantheonunda yer almışlardır. Thrak tanrılarından Zagreus, Dionysos'la, Zabazeus ise hem Apollon hem de Dionysos'la özdeş görülmüştür. Bu oğullar arasında Dionysos'un Türkiye Thrakyası'nı da kapsayan bir alanda krallık kurmuş olan Odrysler'de[7] özel bir değeri olduğu arkeolojik verilerden anlaşılmaktadır. Örn.: Odrys Krallığı'nın önemli bir liman kenti olan Heraion Teikhos şehrinin[8] 3km. batısında yer alan Kral Kersobleptes'in Mezarı'nda[9] meşe çelengi şeklindeki kraliyet tacının yanı sıra kralın Dionysos rahibi de, olduğuna işaret eden sarmaşık çelengi biçiminde ikinci bir taç daha bulunmuştur[10].

Bu bağlamda 2019 yılı kazı çalışmalarında tapınağın içindeki "adak/tütsü çukuru" çevresinde ortaya çıkarılmış olan Dionysos'a ait buluntuları Hellenler'in şarap tanrısına ait olarak görmemek gerekir. Heraion Teikhos Thraklar'a özgü mimari plan ve teknikleri, ithal Hellen kapları yanı sıra kendi ürettikleri pişmiş toprak kapları, çok sayıda Thrak darpları ile tipik bir Thrak şehridir. Heraion Teikhos'un ana tanrıçası M.Ö. 8 yy.ın sonu-7. yy.ın başında Samos'tan (Sisam) gelen çok sayıdaki kolonist nedeniyle kabul gören Hera inancının, yerel Kybele ile özdeşleştirilmesiyle, Hera'nın ve Kybele'nin özelliklerini içermektedir. Bu nedenle "adak/tütsü çukurunun" yanında bir podyum üzerine konmuş olan Hera/Kybele heykelinin iki yanında aslanlar vardır. Ana tanrıçanın oğluna gelince, Dionysos'la özdeş kabul edilen Thrak Tanrısı Zabasios olmalıdır. Yukarıda belirtildiği üzere Thrak tanrılarının ikonografisi yoktur. Ancak Zabasios inancı kol şeklinde kemikten ya da fildişinden yapılma figürinlerle ifade edilmiştir. Kazı çalışmalarında Heraion Teikhos'ta iki adet kol figürini[11] bulunmuştur. Thrak inancına göre Zabasios annesi ile birlikte kayalık alanlardaki merdivenlerde görünür ve inananlarını suçlarından, borçlarından ve hatalarından kurtarırdı. Ancak Thrak inanışlarına ait yazılı kaynaklarda, Zabasios'un sağlık tanrısı olarak kabul edildiğine dair bir bilgimiz yoktur. Aslında geniş topraklarda yaşamış, farklı Thrak Boyları'nın etnik kültürel birliklerinin olmadığı, inançları ve kült uygulamalarının farklı olduğunu bilinmekle beraber, henüz aydınlatılmayı bekleyen çok şey vardır. Thraklar'ın inançları hakkındaki bilgilerimiz doğrudan Thrak kaynaklarından olmayıp, Antik Devir Hellen, Roma, Byzans yazılı kaynaklarına dayanmaktadır (Örn.: Homeros (İlyada, Odyseia), Hekataisos, Herodotos, Xenephon, Skimnos, Theopompos, Strabon, Thukidides, Demostenes, Diodoros, Polyainos, Plutarchos,

7 Archibald, Z. H. 1998. *The Odrysian Kingdom of Thrace*. Clarendon Press, Oxford.; Atik, N, 2012a. "Trakya'da bir Trak Krallığı: Odrysler", *Trakyakent* 2: 60-61.; Dönmez Öztürk, F. 2006. "Tekirdağ Karaevlialtı'nda Ele Geçen Odrys Krallığı Sikkeleri (The Coins of the Odrys Kingdom found in Tekirdağ Karaevlialtı Excavation)", I. *Uluslararası Keşan Sempozyumu* (I. *International Symposium of Keşan*), Keşan: 15-16.; Yağız, M. O. 2009c. "Thrak Kralı Kotys'e ait (İ.Ö. 178-168) ender görülen İki Sikke", *Eskiçağ, Tarih, Nümismatik ve Epigrafya. Emin Bosch, Sabahat Atlan ve Nezahat Baydur Armağan Kitabı*: 375- 380. İstanbul.; Wiesner, J. 1963. Die Thraker. Studien zu einem versunkenen Volk des Balkanraums, Stuttgart.

8 *Rumeli - Tekirdağ Göç*, 2021, İstanbul. İçinde: Atik, N. "Thrak Göçleri ve Heraion Teikhos Şehri". s. 1-16.

9 Işın, M. A. ve A. Özdoğan 2000. "Harekattepe Tümülüsü", *Kazı Sonuçları Toplantısı* XXI/I, s. 335-349.

10 Bkz. *Thrak İnaçları ve Kült Alanlarına İlişkin Kaynakça*.

11 Atik, N. 2011b. "Özgür Kralın Son Umudu", *National Geographic*, Aralık 2011, s. 78-79. .; Atik, N. (2016a), "Tekirdağ'da Traklar ve Antik Heraion Teikhos Şehri". *Arkeoloji ve Sanat* 152, s. 82vd. Res. 17.

Ptolemaios, Skylax, Plinius, Mela vd.). Bu bağlamda kazı çalışmalarıyla ortaya çıkmakta olan yeni veriler, henüz bilinmeyen konuları aydınlatmakta, halen var olan çok sayıda soruyu cevaplamaktadır. Bu nedenlerle, M.Ö. 1. yy.- M.S. 1. yy.da Heraion Teikhos akropolünün tamamında sağlıkla ilgili aktivitelerin sürdürüldüğü anlaşıldığından "Tapınak'ın" sağlıkla ilgili olması kaçınılmazdır. Hellenler'in sağlık tanrısı Asklepios'tur ve Thraklar'ın bazı boyları da Asklepios'u sağlık tanrısı olarak kabul etmişlerdir. Bazı Thrak boylarında da Apollon sağlık tanrısı olarak kabul görmüştür. Ancak Dionysos'un şifa ile ilgisi henüz yazı belgeler ve arkeolojik buluntularla saptanmamıştır. Yukarıda belirtilen nedenlerle, Dionysos'a ikonografisini sergileyen buluntuların Thrak tanrısı ana tanrıçanın oğlu Zabazseus'la özdeş görülmesi gerektiğini, kazı buluntularının Zabazeus/ Dionysos kültünün şimdiye kadar belgelenmemiş olmasına rağmen sağlıkla ilgisi olduğunu düşündürmektedir.

KAYNAKÇA

Yazarın Kült ve Tedavi Merkezine İlişkin Genel Kaynakçası

Atik, N. 2002. "Traklar Anadolu'da İlk Kez Gün Işığı Görüyor", (Söyleşi R. Kızıler), *Bilim ve Ütopya Dergisi* 97, s. 66-72.

Atik, N. 2005a. "Eine thrakische Stadt an der Propontis: Heraion Teichos", *Third International Congress on Black Sea Antiquities* (Pontic Congress) (Prague 11-18 September 2005), s. 8.

Atik, N. 2005b. "Trakya'da Antik Bir Kent: Heraion Teichos", *Toplumsal Tarih,* 141, s. 6-7.

Atik, N. 2005c. "Türkiye'de 2003-2004 Yılında Yapılan Kazı ve Araştırmalar: Klasik Çağlar/ Classical Periods Tekirdağ Karaeviialtı/The Excavatioms of Tekirdağ/Heraion Teichos", *TÜBA-AR* 8, s. 192-195

Atik, N. 2006a. "Tekirdağ/Karaevlialtı, Antik Heraion Teichos", *Uluslararası I. Keşan Sempozyumu* (15-16 Mayıs 2003, Keşan), s. 63-69.

Atik, N. ve M. A. Işın 2006b. "Tekirdağ/Karaevlialtı 2000, 2002 ve 2004 Yılları Kazı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı* XXVII/II, s. 47-58.

Atik, N. 2007. "Eine trakische Stadt an der Propontis: Heraion Teichos", *10th International Congress of Thrachology* (Komotini- Alexandroupolis, 18-23 Ekim 2005, Atina), s. 13-23.

Atik, N. ve M. A. Işın 2007,. "Marmara Kıyısında bir Trak şehri Heraion Teichos", *Aktüel Arkeoloji* 3, s. 72-75.

Atik, N. 2010. "Heraion Teikhos Kazısı", *11th International Congress of Thrachology* (8-12 Kasım, Istanbul), s. 11.

Atik, N. 2011a. "Heraion Teikhos Antik Kenti 2000-2010 Yılı Kazı Çalışmaları", *Tekirdağ İli Değerleri Sempozyumu* (18 Eylül-21 Ekim 2011, Tekirdağ), s. 1-7.

Atik, N, 2012b. "Kült ve Sağlık Merkezi", *Trakyakent* 3, s. 68-69

Atik, N. 2016a. "Tekirdağ'da Yapılan Arkeolojik Çalışmalar: Taş Devri'inden Osmanlı'ya Tekirdağ'da Yapılan Yüzey Araştırmaları, Kazılar, Arkeolojik Buluntu Değerlendirme-

leri", *Rodosto'dan Süleymanpaşa'ya Tekirdağ. Uluslararası Tekirdağ Tarihi Sempozyumu Bildirileri.* 26-27 Mart 2015. Tekirdağ, 2016, s. 39-62.

Atik, N. 2016b, "Tekirdağ'da Traklar ve Antik Heraion Teikhos Şehri". *Arkeoloji ve Sanat* 152, **s**. 75-86.

Atik, N, 2016b. Antik "Heraion Teikhos Şehri Turizme Hazırlanıyor", *Tekirdağ Belediyesi Dergisi* 3, s. 42-45.

Atik, N. "Das Heiligtum der Hera/ Kybele und des Asklepios als zwei bedeutende Kultplätze der Stadt Heraion Teikhos". *Ancient Thrace: Myth and Reality. 13th İnternational Congress of Thracology,* Kazanlak, Sept. 3-7, 2017 (Baskıda).

Thrak İnanışları ve Kült Alanlarına İlişkin Kaynakça

Danov, M. C. 1976, *Altthrakien*. Walter de Gruyter. Berlin – New York

Dönmez Öztürk, F. 2007. "Trakya Tanrıları ve Kültleri", *Arkeoloji ve Sanat* 125, s. 51-66.

Fol, V. 2004, "Kultsteatten", s. 213-224, İçinde: *Die Thraker, Das goldene Reich des Orpheus*, vom 23 Juli bis 28. November 2004. Kunst- und Austellungshalle der Bundes Republik Deutschland in Bonn.

Fol, A. 2004, "Die Thrakische Orphik oder zwei Wege zur Unsteblichkeit", s. 177-186, İçinde: *Die Thraker, Das goldene Reich des Orpheus*, vom 23 Juli bis 28. November 2004. Kunst- und Austellungshalle der Bundes Republik Deutschland in Bonn.

Jordanov, K. 2004, "Thrakien und die frühen Grossreiche", s. 113-117.; "Der odrysische Staat", s. 118-125. İçinde: *Die Thraker, Das goldene Reich des Orpheus*, vom 23 Juli bis 28. November 2004. Kunst- und Austellungshalle der Bundes Republik Deutschland in Bonn.

Lyubava Konuva 2004), "Thrakisch-griechische Synthesen", s. 278-284, İçinde: *Die Thraker, Das goldene Reich des Orpheus*, vom 23 Juli bis 28. November 2004. Kunst- und Austellungshalle der Bundes Republik Deutschland in Bonn.

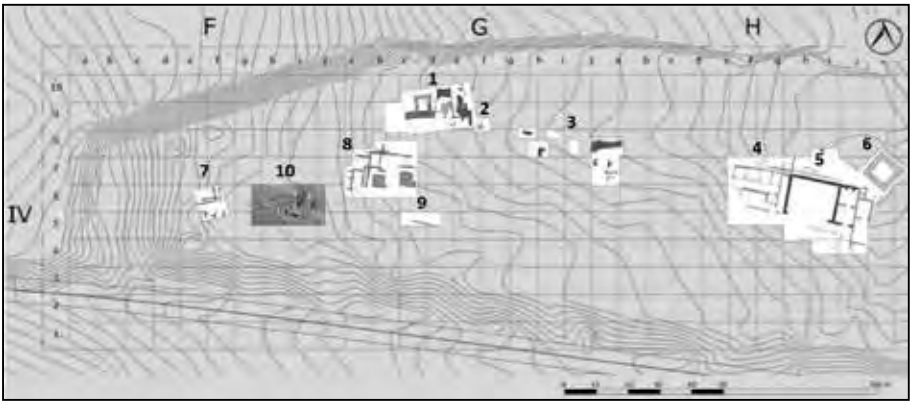
Polat, G. 2013. Thrakia'da Ana Tanrıça Kültü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* Arkeoloji Anabilim Dalı, Edirne.

Porozanov, K. 2003, "The History of Ancient Thrace, The Old History of Europe and Old World History", *Thracia XV*, s. 281-294.

Porozanov, K. 2004, "Thrakien und die Meere", s. 266-277. İçinde: *Die Thraker, Das goldene Reich des Orpheus*, vom 23 Juli bis 28. November 2004. Kunst- und Austellungshalle der Bundes Republik Deutschland in Bonn.

Tomaschek, W. 1980, *Die Alten Thraker,* Ostrreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

Vassileva, M. 2004, "Thrakisch-phrygische Kontakte", s. 187-194, İçinde: *Die Thraker, Das goldene Reich des Orpheus*, vom 23 Juli bis 28. November 2004. Kunst- und Austellungshalle der Bundes Republik Deutschland in Bonn.

Plan 1: 1. Kapı ve surlar, 2. Mezarlar, 3. Sondajlar 4. Atölyeler 5. Hera/ Kybele Tapınağı, 6 Kule, 7, 8, 9 Kült ve Tedavi Merkezi yapıları, 10. Dionysos/ Zabasios Tapınağı.

Resim 1: İlaç havuzları.

Resim 2: Hera/Kybele Tapınağı kalıntıları arasından geçen su boruları.

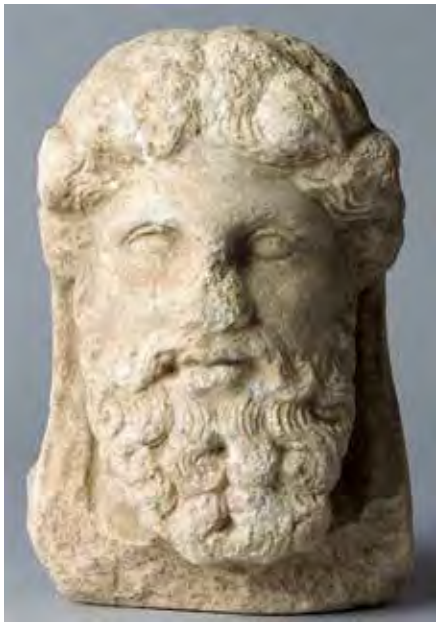
Resim 3: İlaç fırını.

Resim 4: Adak/tütsü çukuru ve küçük heykeller.

Resim 5: Hera Kybele.

Resim 6: Zabazios/ Dionysos.

Resim 7: Adak figürini.

MYRA VE ANDRİAKE KAZILARI 2019-2020 ÇALIŞMALARI

Nevzat ÇEVİK*

Süleyman BULUT

2019 ve 2020 sezonlarında 4 kampanyada toplam 12 ay çalışılmıştır. 2019'da Andriake, 2020'de ise Myra kazılarına odaklanılmış ve önceden belirlenmiş olan uzun vade programı sürdürülmüştür. Her yıl olduğu gibi bu iki sezonda da başta Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü (Nakdi) olmak üzere Antalya Valiliği (İşçi), Akdeniz Üniversitesi ve Demre Belediye Başkanlığından çeşitli destekler alınmıştır[1]. Aşağıda özetlenen kazılar dışında araştırmalar, koruma çalışmaları, depo ve ofis çalışmaları, küçük eser onarımları ile envanter ve yayın çalışmaları sürdürülmüştür. 2019 sezonu normal ilerleyişte gerçekleşirken 2020 sezonu Covid 19 salgını nedeniyle olağandışı şartlarda sürdürülmüş, kazı alanı korumalı sınırlarda daraltılmış, pek çok üyemiz katılamamıştır. Buna rağmen arazi çalışmaları ve bilimsel bulgular açısından oldukça verimli sezon geçirilmiş ve salgın ya da başka kaynaklı bir olumsuzluk yaşanmamıştır.

2019 YILI ÇALIŞMALARI

2019 sezonunda yaz kampanyasında 17 Haziran-20 Eylül; güz kampanyasında da Likya Uygarlıkları Müzesi kontrolünde 27 Eylül-14 Kasım arasında olmak üzere toplam yaklaşık 6 ay çalışılmıştır. Araştırmalar, depo-ofis çalışmaları gibi rutin işlerin yanında Batı Hamam ve B Kilisesi kazıları tamamlanarak ortaya çıkarılmış ve konservasyon çalışmaları yapılmıştır.

Batı Hamam (Resim: 1-4)

Erhan ÖZKAN, Yiğit USAME, Onur İBCİ

Andriake güney yerleşiminin doğu kesimindeki sosyal işlevli bölgede bulunan Batı Hamam'da 2018 yılında kazı çalışmaları başlamış ve 2019 yılında kazısı tamamlanmıştır. Hamam kuzey-güney aksında uzayan dikdörtgen bir yapıda olup 11.60mx25.30m. ölçülerindedir. Servis mekanlarının da eklenmesiyle bu ölçü 17.20m.x25.30m.ye ulaşır. Sıralı tip olarak, Lykia Bölgesi'nde sıklıkla görülen bir formdadır.

Caldarium (Resim: 1-3): 6,20m.x10,30m. ölçülerinde olup iki eşit açmaya bölünmüştür. 11 No.lu açmanın kazı çalışmaları bir önceki kazı sezonunda tamamlanmıştır. 12 No.lu Açma'da başlayan çalışmalar1.90m.-2.80m. aralığında devam etmiştir. Açmanın doğu ucunda 1.52m. derinliğindeki apsisin merkezinde 0.46m. genişliğinde bir pencere bulunur. *Cal-*

* Prof. Dr. Nevzat ÇEVİK, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Antalya/TÜRKİYE.
Öğrt. Gör. Süleyman BULUT. Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü. Antalya/TÜRKİYE.

1 Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü başta olmak üzere Akdeniz Üniversitesi Rektörlüğüne, Likya Uygarlıkları Müzesi Müdürlüğüne, Demre Belediyesi'ne ve Demre halkına kazılarımıza gösterdikleri ilgi ve sürekli destekleri için teşekkür ederiz.

darium duvarlarının dört köşesinde de üst örtüyü oluşturan tonozu taşımak üzere yapılmış payandalardan güneybatıda olanı 0.45m.x1.70m. ölçülerindedir. *Tepidarium* duvarları ile organik olmayan payandalar ayrı bir evreyi işaret etmektedir. Kazı çalışmaları sırasında -2.80m. derinliğe kadar inilmiş ve *hypocaustum* sistemine dair bir ize rastlanılmamıştır. *Caldariu-m*un güney cephesinde 3 basamakla *tepidarium*a geçişi sağlayan apsidal formlu bir merdiven açığa çıkartılmıştır. *Caldarium*un kuzey cephesinde kullanılan devşirme blokların yanı sıra güney duvara yaslanmış payandalar, tamamen yıkılmış olan bu bölümün tekrar inşa edildiğini göstermektedir. Güney duvar önündeki merdiven ise hamamın son kullanım evresine aittir.

Tepidarium (Resim: 1, 3): 4,75m.x3,60m. ölçülerindedir. Bir önceki kazı sezonundan yarım kalan alanlar kazılmıştır. Kazı sonrasında bu bölümün üç odalı minyatür bir hamama dönüştürüldüğü anlaşılmıştır. Bu evrenin alttan ısıtma sistemine ait 6x4 sıra *pilae*lerinden bir kısmı yuvarlak bir kısmı ise kare formdadır. 13B Açması'nın ısıtma sisteminin oldukça iyi korunmuş olduğu tespit edilmiştir.

Frigidarium (Resim: 1, 3): 7,15m.x10,50m. ölçülerine sahiptir. L şeklinde olan bu alan bir önceki kazı sezonunda bitki ve moloz temizliği yapılarak kazıya hazır hale getirilmişti. Bu kazı sezonunda -1.45m. seviyesinden başlayan kazılar -2.65m. seviyesinde kireç taşı ile kaplanmış zeminin tespit edilmesiyle son bulmuştur. *Frigidarium*un güney batısındaki girinti içinde ise -3.45m. seviyesine kadar inilmiş yine kireç taşı levhalarla kaplı bir havuz tespit edilmiştir.*19 ve 20 No.lu Alan* (Resim: 3): Tek hacimli bu mekân 4,85m.x6m. ölçülerindedir. Daha önceki çalışmalarda yapılan bitki ve moloz temizliğinin ardından -1.90m. seviyesinden kazılmaya başlanmış ve -2.95m. seviyesinde ana kaya tıraşlanarak zemin oluşturulduğu anlaşılmıştır. Odanın güneyinde yer alan dış duvar kısmen ana kayadan oluşurken bazı yerleri kireç taşı bloklarla örülüdür. *Frigidarium*un güneyinde 16 No.lu açmadan 1.30m. genişliğinde bir kapı açıklığı ile buraya geçiş sağlanmaktadır. Alanın güney duvarı dibinde doğu duvardan 2.30m. batıda ocak veya fırın benzeri bir düzenleme ile karşılaşılmıştır. Bu yapı 0.50m. çapında ve 0.30m.si korunan ve çift sıra pişmiş toprak tuğla ve kiremit parçalarının dikey bir şekilde dizilmesi oluşturulmuştur.

Giriş-Servis Mekanları (Resim: 1-3): Bu alan hamamın ana bölümlerinin hemen doğusunda yer alır. Hamamın ana girişi sağlayan bölümdür. Mekânı doğu batı yönünde ikiye bölen duvar referans alınarak 4 açmaya bölünmüştür. -2.00m. seviyesinden başlayan kazılarda-2.85m.-3.00m.de kireç taşı zemin açığa çıkarılmıştır. 16 No.lu Açma ile 21 No.lu Açma'nın güneydoğu duvar köşesinde zemin üzerindeki künk sisteminin 22 No.lu açmanın güneydoğu duvar köşesinden hamam sokağındaki kanalizasyon sistemine bağlandığı anlaşılmıştır. Ana mekânın bazı noktalarında atık su toplamak için bilinçli bir şekilde kireç taşı zemin kaplama levhalarının konulmadığı hatta 21 No.lu açmanın batı duvarı dibinde görüldüğü gibi bu boşluğun içerisine pişmiş toprak levhalar ile bazı akaçlama düzenlemeleri yapıldığı gözlemlenmiştir.

Hamam Sokağı (Resim: 2)*:* Hamam Sokağı hamam kompleksinin hemen güneyindeki liman caddesinden başlayıp hamamın doğu cephesi boyunca kuzey-güney yönde yaklaşık

25m. uzanır ve ortalama 1.90m. genişliğindedir. Kazı çalışmaları -2.45m. seviyesinden başlayıp -3.10m. seviyesinde son bulmuştur. Sokağın güney yöndeki yamacı basamaklarla düzenlenmiştir. Sokağın en sonunda kısmen ana kayadan da yararlanılarak apsidal bir form alan basamaklar batı yöne devam etmekte ve bir eşik aracılığıyla bir üst sokağa açılmaktadır. -280cm. seviyesinde 22 No.lu açmanın duvar dibinden sokağa bağlanan atık su giderinin kireç taşı kapakları tespit edilmiştir.

Buluntular (Resim: 4): Hamam kazılarında toplam 74 adet sikke ele geçirilmiştir. Bunlardan bir tanesi gümüş diğerleri ise bronzdur. Ele geçirilen 3 adet *unguentarium*dan biri pişmiş toprak diğerleri camdır. Kazıda tespit edilen diğer eserler arasında 1 adet pişmiş toprak tek kulplu testi ve 1 adet kireç taşı ev tipi sunak yer alır.

Kazı sonuçları değerlendirmesi şöyle özetlenebilir:

1. Hamamın birden çok onarım ve kullanım evresi vardır. Duvarlardaki *terracotta* pin yuvalarının olduğu bloklar tamirat onarım evrelerinde *hypocaustum* sisteminin altında, yapının dış cephesinde ya da çok üstte yer alan duvar sıralarında kullanılmıştır.

2. Hamamın *caldarium* bölümündeki *hypocaustum* sistemi sonraki evrelerinde tamamen sökülmüştür. Bu bölümdeki kazı çalışmalarında bu sistemle ilgili hiçbir veriye rastlanmamıştır.

3. *Caldarium* bölümü sonraki kullanım evrelerinde farklı düzenlemelerle başka bir amaç için kullanılmıştır.

4. *Tepidarium* bölümü daha sonraki düzenlemelerde üç odalı küçük bir hamam olarak kullanılmıştır.

5. *Hypocastum* sistemine bakıldığında yuvarlak ve kare ısıtma tuğlaları bazen aynı sıra içinde kullanılmıştır.

6. *Tepidarium*un zemini sağlam ele geçirilen bölümünün altındaki sistem de tamamen sağlam ele geçmiştir.

7. *Frigidarium* bölümünde zemin tamamen kireç taşı levha kaplamalarla kaplanmıştır. Buna ek olarak bu kaplamaların da altında daha erken zemin kaplamalarının varlığı tespit edilmiştir.

8. *Frigidarium*un en güneyde yer alan kare şeklindeki girinti alan, bölümün diğer açmalarında tespit edilen zemin kaplama levhaları ile aynı seviyede sıkıştırılmış zemin ve harç kalıntısından oluşmaktadır. Ancak bu zeminde yapılan sondaj çalışmasında orijinal evrede burasının da bir soğuk su havuzu olduğu tespit edilmiştir.

9. Açığa çıkan bu soğuk su havuzu -345cm. ile hamamın en alt seviyesine ulaşmaktadır. Bu havuzun basamakları ve zemini kireç taşı plakalarla kaplıdır. Bu havuz *frigidairum*un batısında yer alan apsidal formlu aynı düzenekle oluşturulmuş havuz ile eş zamanlıdır.

10. *Frigidarium* bölümünün duvarlarına bakıldığında ortalama 1,5cm. kare şeklinde yer alan oyukların metal çivilerle tutturulan ince plakalarla ilişkili olduğu dolayısıyla bu bölümün duvarlarının da plaka ile kaplı olduğu anlaşılmıştır.

11. *Frigidarium*, t*epidarium* ve *frigidarium* ile hemen doğusundaki servis birimleri arasındaki kapıların sonradan moloz bloklar ile örüldüğü tespit edilmiştir.

12. Servis birimlerinin zemini tamamen kireç taşı plakalarla kaplıdır.

13. *Frigidarium*dan servis birimlerine ve oradan da hamamın doğusundaki sokakta tespit edilen kanalizasyon sistemine atık su için pişmiş toprak künklerle bağlantı sağlanmıştır. Servis birimlerinin doğu ve batı duvar köşelerindeki *in-situ* künk kalıntıları bunu doğrulamaktadır.

14. *Tepidarium*un küçük hamam olarak kullanıldığı evrelerdeki *praefurnium* (ocak) yapısının ağzı daha sonra tekrar örülmüştür.

15. Hamamın güneyinde gerçekleştirilen çalışmalarda su temini ile ilgili herhangi bir olguyla karşılaşılmamıştır.

16. Hamamın doğusundaki sokakta gerçekleştirilen çalışmalarda hamamın atık su için kullanılan kanalizasyon sistemi tespit edilmiştir.

17. Bu sokak hamama ana girişi sağlayan ve tüm trafiğin işlediği sokaktır ve hamamın güneyindeki liman caddesinden gelerek en güneyde basamaklı bir şekilde ana kaya teras boyunca yükselmektedir.

18. Tehlike arz eden duvarlarda çelik desteklerle gerekli koruma önlemleri alınmış ve yapıya girişi sağlayan açıklıklar tel örgü ile kapatılmıştır.

19. Kazı sonunda *caldarium*un içerisinde yer alan apsiste konservasyon çalışmaları yapılmıştır. Genel koruma-onarma çalışmaları ise sonraki yılların olası olanaklarına bırakılmıştır.

B Kilisesi (Resim: 5, 6)

Engin AKYÜREK, Çağlar DEMİR

Kilisenin kazısı eksik olan güney *nef*in güneydoğu köşesinde ve doğusundaki alan ile bu alanda yer alan sarnıç ve güneyindeki bitişik mekanlar kazılarak çalışmalar tamamlanmıştır. Güney *nef*in güneydoğu köşesinde lojistik amaçlı bırakılan rampa kazılmış ve güney duvara bitişik 3 basamaklı bir merdiven açığa çıkarılmıştır. Merdivenin *nef*den güneydeki mekânları geçişi sağlamaya yönelik inşa edildiği anlaşılmıştır.

Güney *nef*den geçişi bulunan ve *nef* boyunca uzanan mekanların tümü kazılmıştır. Bazı mekânların zeminlerinde ana kayaya rastlanılırken bazılarında B.75 Açması'ndaki gibi zeminin kireçtaşı levhalarla döşeli olduğu görülmüştür.

B Kilisesi apsisi dışında -0.65m. kotunda doğu-batı aksında uzanan su künkü sırası tespit edilmiştir. Sarnıca doğru uzadığı görülen künklerin sarnıçla bağlantısı künklerin doğu yönde tahrip olması nedeniyle tespit edilememiştir. Kilisenin kuzeydoğusundaki vaftizhaneye su temin eden sarnıçta ve sarnıcın kuzeydoğu köşesinde kazılar yapılmıştır. Öncelikle vaftizhanede görülen çörtene sarnıçtan su tedarikinin nasıl yapıldığını anlamak için yapılan kazıda,

kuzeydoğu köşedeki ağaç kökü bağlantının ortaya çıkarılmasına engel olmuştur. Ancak, kuzey uzantısında su kanalı ve bir rogar açığa çıkarılmış ve bu kanalın çörtenle ilişkisi netlik kazanmıştır. Sarnıç içinde yapılan kazılarda -1.15m. kotunda açmanın güney kenarında mureks atıklarıyla sıkıştırılmış ve olasılıkla son evreye ait tuğla döşeme açığa çıkarılmıştır. Sarnıcın kuzey kenarında -1.25m.de daha erken bir evreye ait olduğunu düşündüğümüz başka bir zemin daha tespit edilmiştir. Zemin sıvası ile duvar sıvası arasında ortalama 4cm. kadar bir boşluk zeminin çöktüğü fikrini vermiş ve yaptığımız sondajda -1.70m.de sarnıcın orijinal zemini tespit edilmiştir.

B kilisesi kazılarında 183 adet sikke bulunmuş ve sikkeler temizlendikten sonra kataloglanmıştır. Bunun dışında çok sayıda mimari parça, seramik ve bronz obje ele geçirilmiştir. Bunlar arasında pişmiş toprak baca, kilit parçaları ve terazi dikkat çeken eserler arasındadır.

Andriake Konservasyon Çalışmaları (Resim: 5)

Süleyman BULUT, Erhan ÖZKAN

2019 yılı kazılarında Andriake'de 5 farklı yapıda konservasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar sırasında toplamda 20m3 kireç harcının yanı sıra elenmiş kum, ponza, dolgu harcı, primal ve hidrolik kireç kullanılmıştır. Konservasyon çalışmalarının gerçekleştirildiği yapılar şöyledir:

B Kilisesi: 2010 yılında kazısına başlanan ve 2019'da güney yöndeki mekânların da açılmasıyla kazısı tamamlanan B Kilisesi'nde konservasyon çalışmalarına başlanmıştır. Konservasyon çalışmaları öncesi, tüm alanların mevcut durumu yersel ve hava fotoğrafları ile belgelenmesinin ardından, (plan, kesit ve görünüşleri önceki yıllarda çizilerek belgelenmiştir) kilisenin tüm duvarları –kuzey ve güneydeki ek yapılar dahil- toprak ve bitki örtüsünden mümkün olduğunca temizlenmesi için düşük basınçlı su kullanılmıştır. Ardından, kalan toprak ve bitki kökleri tel fırça, makas, çapa ve mala kullanılarak temizlenmiştir. Duvarların üst kısımlarına kireç harcı ile capping yapılmış ve hava sıcaklığının artması nedeniyle capping yapılan duvarların üstü ıslak bez ile örtülerek harcın kontrollü bir şekilde kuruması sağlanmıştır. Kuruyan harç tel fırça ile düzleştirilmesinin ardından süngerle silinerek pürüzsüz bir hale getirilmiştir. Capping uygulamasında, duvarlarda tespit edilen evre farkları dikkate alınarak yapının özgün mimarisi korunmuştur. Bu çalışmalar sırasında, kuzey mekanlar içindeki iki adet seki ve kaplama levhaları kireç harcı kullanılarak koruma altına alınmıştır.

Kilise apsisinin doğusunda yer alan ve kuzeydoğudaki şapelin vaftizhanesine su sağlayan sarnıcın yıkık olan 4 köşesinde moloz taş ve harç kullanılarak bütünleme çalışması yapılmış ve yıkılma tehlikesi olan duvarlar koruma altına alınmıştır. Duvarların üstüne capping tüm cephelerine ise derz dolguları yapılmıştır. Kazısında iki evresi olduğu anlaşılan sarnıcın iç kısmındaki sıvaların gerekli görülen yerlerine enjeksiyon harcı uygulanmış ve tüm sıvalara derz yapılmıştır. İkinci evreye ait sarnıç zemini jeotextil ile kapatılmış ve üzerine ponza ile kaplanarak bu alandaki çalışmalara son verilmiştir.

Kilisenin güney *nef*inin doğu dış kısmında olasılıkla sarnıcın ikinci evresi ile çağdaş su künkleri ortaya çıkarılmıştır. Künklerden açıkta kalan batı uçtakilerin korunması için kırmızı toprak, kireç ve saman karışından hazırlanan harç ile jeotextil kullanılmıştır. Künk üzerine jeotextil serilmiş ve sonra da hazırlanan harç ile sıvanarak künkler korumaya alınmıştır. Kuzeydoğudaki iki şapelden kuzey uçtakinin apsisinde özgün taşlar kullanılarak anastylosis çalışması gerçekleştirilmiştir. Kuzeydoğudaki şapelin ise vaftizhanesindeki kuzey payenin kırık olan blokları epoksi reçine ile yapıştırılmış ve yerine monte edilmiştir. Bu payelerdeki ve vaftiz havuzunda kısmen korunmuş olan kaplama levhaları ile sıvalara hidrolik kireç, kum ve ponzadan hazırlanan harç ile derz yapılmıştır. Aynı işlem şapelin güney duvarındaki sıvalara da uygulanmıştır. Bunun yanı sıra kilisenin doğu kesiminde bu yıl açığa çıkarılan ve iki parçadan oluşan templon payesi de epoksi ile yapıştırılmıştır. Kuzeydeki şapelin içinde önceki yıllarda açığa çıkarılan ve üç parça halindeki eşik bloğu da yapıştırılmıştır. Bu yılki çalışmalarda kilise ve ona bağlı kuzey ve güneydeki ek mekanların tüm duvarlarında cepping uygulaması tamamlanmıştır. Duvar cephelerinde derz dolgusu işlemine başlanmış ancak zaman yetmemesi nedeniyle tümü bitirilememiştir. Buna rağmen duvar cephelerinin yaklaşık %90'nında derz dolgusu yapılmıştır. Kalan bölümlerin derz dolgularının yapılması sonraki yıla bırakılmıştır.

*Şarap İşlikleri: Granarium*un kuzey önünde, önceki yıllarda kazılmaya başlanan ve büyük oranda tamamlanan işliklerin konservasyon çalışmaları öncesi, tüm alanların mevcut durumu yersel ve hava fotoğrafları ile belgelenmesinin ardından, (plan, kesit ve görünüşleri önceki yıllarda çizilerek belgelenmiştir) şarap atölyesini çevreleyen tüm duvarların toprak ve bitki örtüsünden mümkün olduğunca temizlenmesi için düşük basınçlı su kullanılmıştır. Ardından manuel olarak kalan toprak ve bitki kökleri tel fırça, makas, çapa ve mala kullanılarak temizlenmiştir. Duvarların üst kısımlarına kireç harcı ile capping yapılmış ve kuruyan harç tel fırça ile düzleştirilmesinin ardından süngerle silinerek pürüzsüz bir hale getirilmiştir. Capping yapılan tüm alanlarda her gün sabah ve akşam harç ıslatılarak, harcın kontrollü bir şekilde kuruması sağlanmıştır. Bu uygulama hidrolik kireç, kum ve ponza karışımından hazırlanan harç ile derz dolgusu yapılan duvar yüzeylerine de uygulanmıştır. Böylece harcın hızlı kuruyarak çatlaması önlendiği gibi uzun süre ıslatılarak da harcın dayanıklılığı artırılmıştır. Capping uygulamasında, duvarlarda tespit edilen evre farkları dikkate alınarak yapının özgün mimarisi korunmuştur. Ayrıca, işliklerin batısında yer alan ve 2016 yılında konservasyonu yapılan içi sıvalı teknede, revizyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir ve derzler tamamen yenilenmiştir. Teknenin kuzey önündeki duvarda kısmen korunmuş durumdaki sıvalara derz yapılarak korumaya alınmıştır.

Dükkanlar: Şarap atölyesini doğusunda yer alan ve 2017 yılında kazısı tamamlanan 121 No.lu alandaki 3 odadan oluşan dükkanların tüm duvarları toprak ve bitki örtüsünden temizlenmesi için düşük basınçlı su kullanılmış, ardından kalan toprak ve bitki kökleri tel fırça, makas, çapa ve mala kullanılarak temizlenmiştir. Duvarların üst kısımlarına kireç harcı ile cepping yapılmış ve kuruyan harç tel fırça ile düzleştirilmesinin ardından süngerle silinmiş-

tir. Capping yapılan tüm alanlarda her gün sabah ve akşam harç ıslatılarak, harcın kontrollü bir şekilde kuruması sağlanmıştır. Bu işlem, dükkanların batı arka duvarını oluşturan ve güneye uzanan duvar için de uygulanmıştır.

A Kilisesi: 2018 yılı kazılarında kilise duvarlarının tümünde capping uygulaması tamamlanan A Kilisesi'nde bu yıl öncelikli olarak geçen yıl yapılan uygulamaların kontrolü ve gerekli görülen yerlerinde de bakımı gerçekleştirilmiştir. Bu işlemin ardından *synthron*unu oluşturan basamaklar, bitki ve topraktan temizlenmiş ve düşük basınçlı su ile yıkanmasının ardından, derz boşalması olan bloklarda hidrolik kireç harcı, kum ve ponza karışımından hazırlanan kireç harcı ile derz dolguları yapılmıştır. Kilisenin güney duvarının yonca planlı *diakonikon* duvarları ile birleştiği doğu kısmında kısmen korunmuş durumdaki sıvalar temizlenmiş ve duvar yüzeyinden fazla açılan ve derin boşlukları bulunan sıvalara enjeksiyon ile dolgu yapılarak tüm sıvaların derzleri hidrolik kireç harcı ile doldurulmuştur. Derzler sürekli ıslatılarak harcın kontrollü kuruması sağlanmıştır. Benzer bir uygulama kuzeydoğu köşedeki şapelin apsis ile güney duvarındaki, sıva, kaplama ve derz boşalması olan bölgelerde de gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, apsis içinde ve önündeki mermer kaplama levhaları derz ve dolgu yapılarak korumaya alınmıştır.

Batı Hamam: Kazısına 2018 yılında başlanan Batı Hamam'ın *caldarium* bölümünün doğu ucundaki apsis ile kuzey ve güney duvarlardaki sıvaların konservasyonu yapılmıştır. Duvar ve sıvalardaki toprak ve bitki kökleri manual ve düşük basınçlı su yardımı ile temizlendikten sonra gerekli görülen yerlere enjeksiyon yapılmış ve sonrasında tüm sıvalara hidrolik kireç, kum ve ponza karışımından hazırlanmış harç ile derz yapılmıştır. Apsis duvarlarının üzerindeki boşluklar da aynı harç ile doldurulmuştur. Hamamın diğer bölümlerinde açığa çıkarılan *hypocaustum*a ait *pilae*ler, zemin ve duvar kaplama levhaları ile beden duvarlarının konservasyonunun sonraki yılda yapılması planlanmıştır.

2020 YILI ÇALIŞMALARI

17 Haziran-25 Eylül arasında gerçekleşen 2020 yılı Myra-Andriake Kazıları yaz kampanyasında Myra tiyatrosu *postscaenae* ve orkestrasında kazı, temizlik, düzenleme ve koruma çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Likya Uygarlıkları Müzesi'yle birlikte yürütülen g**üz** kampanyası kapsamında ise hem Myra'da hem de Andriake'de 28 Eylül-30 Kasım 2020 tarihleri arasında temizlik ve çevre düzenleme çalışmaları yapılmıştır. *Postscaenae*de temizlik çalışmaları, Andriake'de ise 41 ve 43 No.lu alanların bitki ve moloz temizlikleri yapılarak bir sonraki sezonda kazılmaya hazır hale getirilerek zamandan ekonomi yapılmıştır.

Tiyatro (Resim: 7-15)

Sema TALU, Beste TOMAY, İlkiz ÖZTÜRK

M.S. 141'deki deprem sonrasında tiyatronun onarımı için Rhodiapolisli Opramoas tarafından yapılan bağış listesi, Myra Tiyatrosu'nun varlığına ilişkin ilk tarihsel belgeyi oluştu-

rur. Bu veri tiyatronun M.S. 141 depreminden önce yapıldığını göstermesine karşın tiyatroda bu döneme ait arkeolojik ve epigrafik bir kanıt henüz belirlenememiştir. Diğer taraftan, doğu galeride gerçekleştirilen restorasyon çalışmalarında, galeri altında Helenistik Dönem tiyatrosuna ait *cavea*nın bir bölümüne rastlanmış ve mevcut tiyatronun Helenistik Dönem tiyatrosunun üzerine oturtulduğu kesin olarak belgelenmişti. Anlaşıldığı kadarıyla, güneybatı yönelimli Helenistik Dönem tiyatrosu, *hyposcaenae*de temeller altında bulduğumuz mozaikli yapı ile *postsacaenae*nin güneybatısında açığa çıkarılan ve Geç Helenistik-Erken Roma Dönemine ait onurlandırma anıtının yönleri aynıdır. Helenistik Dönemdeki bu yapılaşma yani güneybatıya dönük tiyatronun, Severuslar Döneminde aksının güneye döndürülmüş olması, kentte köklü bir imar faaliyetinin/değişimin varlığını düşündürmektedir. Dolayısıyla tiyatronun ilk evresi olduğunu düşündüğümüz Geç Helenistik-Erken Roma Dönemi ile Severuslar Dönemi arasındaki evreler hakkındaki bilgilerimiz oldukça kısıtlıydı. Bu nedenle söz konusu sorunların aydınlatılması amacıyla orkestrada kazıların yapılması planlanmış ve zeminde kısmen görülen duvar kalıntıları açmalar için başlangıç noktası olarak seçilmiştir.

Orkestra: Orkestra 3x3m.lik karelajlara bölünmüş ve batıdan başlayarak doğuya doğru (O-A4, O-A5, O-B4, O-B5, O-B6, O-C4, O-C5, O-C6, O-D4, O-D5, O-D6, O-E4, O-E5, O-E6, O-F4, O-F5, O-F6, O-G4, O-G5 ve O-G6 kodlu açmalarda) 20.50m.x9.10m.lik bir alan kazılmıştır. Batı yöndeki O-A4, O-A5, O-B4 ve O-B5 açmalarında orkestranın yürüme zemininden -1.80m. ila -3.40m. derinliğe kadar kazılmış diğer açmalarda ise duvarlar ortalama 0.50m.-0.70m. yüksekliğe dek açılmıştır. O-A6 Açması'nın yüzeyinde kısmen görülen 2.05m. kalınlığındaki duvar *cavea*nın altına, yani batıya doğru uzanır. Doğu yönde 20.50m.si açılmış olan bu duvarın batı başlangıcından 5.60m.de 2.30m.x4.00m. ölçülerinde kule benzeri bir podyum bulunur. Bu podyumdan 8.50m. batıda aynı ölçülere sahip ikinci bir podyum daha vardır. Oldukça kalın ve iri bloklardan örülmüş olan duvarın batı yöndeki ilk podyumunda 3.40m. derinliğe inilmiş ve duvarın küçük moloz taşlardan oluşan bir temel üzerine oturtulduğu görülmüştür. Podyum bloklarının batı ve güney cephelerindeki blokların tümü özensiz işlenmiş, batı cephenin temeli üzerindeki bazı blokların devşirme olduğu saptanmıştır. Bu duvarın kuzey cephesi, güneye nazaran daha özenli bir işçiliğe sahiptir. Şimdilik duvarın kesin fonksiyonu tespit edilememiş olsa da doğu-batı yönelimli bu duvarın Severuslar Dönemi öncesine (Helenistik Dönem) ait olduğunu net olarak söylemek mümkündür. Bu duvarın içten yaklaşık 3.50m. kuzeyinde yine doğu-batı yönelimli bir duvar daha tespit edilmiştir. 0.65m. kalınlığındaki duvar, 3-4 sıra bloktan oluşur. O-B4 Açması'ndan görülen ilk payanda 1.30m.x0.85m. ölçülerinde iken doğu yönde sırasıyla 1.85m. 2.13m. ve 3.32m. aralıklarla ortalama 0.75m.x1.05m.lik 3 adet payanda daha mevcuttur. Bu duvarın O-A4 Açması ile O-E4 Açması'ndaki tek sıralık bölümleri daha geç bir evreye aittir. Kuzey ve güneyde tespit edilen doğu-batı yönelimli bu iki duvardan kuzeydeki 0.65m. kalınlığındaki duvar güneydekine nazaran daha geç bir döneme ait olmalıdır. Bu duvarın doğu yöndeki uzantısı kazılmadığından kesin bir tarih vermek mümkün değildir. Alandan çıkarılan arkeolojik veriler duvarın en geç Roma Dönemine ait olduğu göstermektedir. Ne yazık ki duvarların fonksiyonları net olarak anlaşılamamıştır. Ancak, her iki duvarın ortak kullanıldığı

bir evrenin mevcut olduğu söylenebilir. Orkestranın bugünkü yürüme zemini aynı zamanda Bizans Dönemine ait son kullanım evresinin de zeminini oluşturmaktadır. O-F5 Açması'nda tespit edilen tek sıra taştan oluşan 3.40m. çapındaki kireç ocağı olabilecek bir kalıntı ile hemen batı bitişiğindeki duvarlar ve kısmen korunmuş tuğla zeminler Bizans Dönemine aittir. OE-6, OF-4, OF-5 açmalarında tespit edilen 3 adet iskelet de bu döneme aittir.

O-A4/5 ve O-B4/5 açmalarında orkestranın yürüme zemininden -1.50m. derinlikte iki sıra moloz taştan örülmüş 0.60m. kalınlığında ve 4.55m. uzunluğunda kuzeydoğu-güneybatı yönelimli bir duvar daha tespit edilmiştir. Duvarın korunan yüksekliği yaklaşık 0.58m.dir. Bu duvarın yaklaşık merkezinde güneye bitiştirilmiş bir ocak tespit edilmiştir. Duvarın kuzeyinde ise duvarın hemen üstünden başlayan kottan itibaren çok sayıda pişmiş toprak heykelcikler, kandiller, pişmiş toprak testi ve kaplar ile parçaları, metal kaplar ve hayvan kemikleri gibi birçok buluntudan oluşan çok zengin bir koleksiyon ele geçirilmiştir. Söz konusu buluntular ön çalışma yapılarak tipleri belirlenmiş, kataloglanmış ve gruplara ayrılmıştır.

O-A4, O-A5 ve O-B5 açmalarından ele geçirilen kandillerin genellikle M.Ö. 2.-1. yy. civarlarına tarihlendirildikleri görülmektedir. Ufak kırıklar dışında sağlam ele geçirilen kandiller arasında "Knidos yaprağı" olarak adlandırılan kalp şekilli yaprak motiflerine sahip bir örnek bulunmaktadır. Bu örnekler M.Ö.. 2. yy./M.Ö. 1. yy.ın ilk çeyreğine tarihlendirilebilir. O-C5 Açması'ndan ele geçirilen ve Mısır atölyesine ait olduğu düşünülen floral bezekli örnek ise M.Ö. 1. yy.ın ikinci yarısına aittir.

O-A4/5 ve O-B4/5 açmalarından ele geçirilen bir diğer buluntu grubu ise pişmiş toprak heykelciklerdir (Resim: 12, 13). Heykelcikler geniş bir tip ve zaman aralığına sahiptir. M.Ö. 4. yy.ın sonu ile M.S. 1. yy.ın ilk yarısı aralığına ait olan örnekler tipolojik çeşitlilik göstermeleri açısından önemlidir. Heykelcikler genel olarak incelendiğinde ölümlü insanları temsil eden figürlerin yoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Söz konusu tipler arasında *Puducitia gestu*sunun varyasyonlarını sergileyen kadın figürleri ile yalnızca *khlamys* giyen erkek figürleri, çocuklu kadınlar (*kourotrophos*lar), erkek çocukları, köpeği ile oynayan erkek ve süvari figürinleri yer almaktadır. Ölümlülerin dışında tanrı ve tanrıçaları temsil eden heykelcikler de bulunmaktadır ancak bunlar sayıca azdır. Elimizde şimdiye kadar tespit edilen en geç heykelcik örneği olan Albertini Heraklesi tanrı figürinlerine iyi bir örnektir. Herakles dışında, farklı yayınlarda birçok benzer örneği bulunan Artemis ve Aphrodite heykelcikleri de buluntular içerisinde yer alan farklı tiplerdendir. Yoğunlukla kutsal alanlara bırakılan heykelcik tipleri arasında yer alan *karpophoros* yani meyve taşıyan çocuk figürini ve *hydrophoros* tiplerinin de birer örnekleri buluntular arasında yer almaktadır. Söz konusu heykelcikler arasında yazıtlı örnekler bulunmakla birlikte tüm heykelcikler üzerindeki çalışmalar devam etmektedir. Ele geçen buluntular arasında tekil örnek ile temsil edilen bir koç heykelciği de bulunmaktadır. Heykelciklerin koç heykelciği gibi örneklerin dışında neredeyse tamamının arkasında dairesel, dörtgen ya da üçgen formlu buhar delikleri yer almaktadır. Genel olarak incelendiklerinde farklı atölyelere ait olabilecek tipler tespit edilmiştir. Bunlar arasında belirgin bir kil ve kalite çeşitliliği mevcuttur. Heykelcikler ve parçalarının dağılımı genel olarak

O-A4/5 ve O-B4/5 açmalarında yoğunlaşsa da O-C4/5 açmalarından da birkaç örnek ele geçirilmiştir. Gerçekleştirilen çalışmalarda sayıları 50'yi bulan heykelcikler birleştirilmiştir. Sayıları 500'ü geçen heykelcik parçaları üzerindeki çalışmalar ise hala devam etmektedir. Tespit edilen, kırık olarak ele geçen 90'ın üzerinde heykelcik başı bulunmaktadır. Söz konusu örnekler üzerindeki çalışmalar sürmektedir.

Heykelcikler ile birlikte büyük baş hayvanlara ait kemikler bulunmuştur. Üzerlerinde yapılan ilk incelemelerde herhangi bir kesme veya yanık izine rastlanmamıştır (Resim: 11).

O-A4/5 ve O-B4/5 açmalarında gerçekleştirilen çalışmalarda pişmiş toprak heykelciklerle birlikte Helenistik Döneme tarihlendirilen birçok seramik örneği de ele geçirilmiştir. Heykelcikler ile birlikte ele geçirilen *skyphos*, pi kulplu kâse, tütsü kapları, bronz tabak ve tek kulplu testi örnekleri üzerindeki tarihlendirme çalışmaları sürmektedir.Diğer alanlarda gerçekleştirilen kazı çalışmalarından ele geçen seramikler genel olarak Geometrik Dönemden Geç Antik Çağa dek uzanan geniş bir zaman aralığına sahiptirler. Geometrik Döneme ait olabileceği düşünülen bir örnek üzerinde pergel ile yapılan konsantrik daireler yer almaktadır. Ancak seramik parçası asıl kullanımdan sonra şekillendirilerek *amphora* tıpası olarak işlev görmüştür. Arkaik Dönem seramikleri incelendiğinde oldukça önemli buluntuların olması dikkat çekicidir. Siyah figür tekniğinde bezeli seramik örnekleri mevcuttur. Helenistik Dönem örneklerinde çeşitli kâse ve tabak formları, şerit boyalı, akıtmalı, kırmızı firnisli birçok malzemenin yanı sıra dönemin en güzel formlarından biri olarak kabul edilen Megara kâselerinden çok sayıda örnek ele geçirilmiştir. Helenistik Döneme ait bir diğer önemli seramik grubunu ise mühürlü *amphora*lar oluşturmaktadır. O-A5, O-B5, O-C5, O-C6 açmalarından mühürlü *amphora* kulpları ele geçirilmiştir ancak O-A5 ve O-B5 açmalarından ele geçirilen örnekler pişmiş toprak heykelcikler ile birlikte gelmemiştir. Söz konusu örnekler de genel olarak M.Ö. 2. yy. içlerinde değerlendirilmiştir.

Orkestrada gerçekleştirilen kazı çalışmalarında Roma Dönemi seramik buluntuları içerisinde yine yüksek çeşitlilikte form ve teknik çeşitliliği gözlemlenmiştir. Ticari *amphora*lar genel olarak adalar ve Ege kökenli örneklerden oluşmaktadır. Ancak genel olarak yine Kilikya, Mısır ve Karadeniz örneklerinin de mevcut olduğu söylenebilmektedir. *Terra Sigillata* kâse ve tabak örnekleri incelendiğinde, hamur tiplerinden ve uygulanan astarın farklılığından yola çıkarak Afrika'dan Ege'ye kadar farklı yerlerin üretimi olan *Terra Sigillata* kap örneklerinin olduğu görülmüştür.

O-A4, O-A5, O-A6 ve O-B4, O-B5, O-B6 açmalarında sezon boyunca gerçekleştirilen çalışmalarda ortaya çıkarılan farklı dönem yapılaşmalarını gösteren duvarlar, mekânlar ve buluntular bize Roma Dönemi tiyatrosundan önceki yapılaşma hakkında önemli veriler ve cevaplanmayı bekleyen sorular sunmuştur. En üst katmanda yer alan geç dönem duvarları ile Roma Dönemi tiyatrosu öncesinde yapıldığını düşündüğümüz doğu-batı uzantılı iri blok taşlardan örülmüş duvar önemlidir. Doğu-batı doğrultulu bu duvar blokları batı yönünde Roma Dönemi *cavea*sının altına girmektedir. Bu tespit duvarın yapılma tarihi ile ilgili bilgi verse de duvarın nasıl bir yapıya ait olduğu -orkestra kazıları tümlenmediğinden- henüz kesinleşme-

miştir. Daha alt katmanlarda ise buluntuların desteklediği Helenistik Dönem kullanımına ait bir yapılaşma izlenebilmektedir. Söz konusu açmaların oluşturduğu mekân ya da mekânlar bütünü, bu alanın tiyatro öncesinde farklı bir işlevde kullanıldığını göstermektedir. İçerisinde bir ocak yer alan oda ile (O-A5/6 ve O-B5/6 sınırları içerisinde) pişmiş toprak heykelcik buluntuların ele geçirildiği mekânın (O-A4/5 ve O-B4/5 sınırları içerisinde) zemin düzenlemesi aynı nitelikte ve aynı seviyededir. Ocaklı alan, diğer kısımdan orta boyutlu molozlar ile örülmüş güneydoğu-kuzeybatı doğrultulu duvar ile ayrılmaktadır. Bu duvardan itibaren buluntular da değişiklik gösterir. Her iki kısımdan da Helenistik Döneme ait olduğunu düşündüğümüz seramik parçaları ele geçmiştir. Ancak bu mekanların en yoğun buluntu grubunu oluşturan pişmiş toprak heykelciklerin ocaklı odada bulunmaması, aksine bu heykelciklerin odaları/mekânları ayıran duvarın kuzeyinden itibaren, neredeyse duvara bitişik olarak başlaması önemli bir durumdur. Bu durum odaların niteliği ve düzenlemesi hakkında fikir vericidir. O-A4/5 ve O-B4/5 No.lu açmalara dahil olan pişmiş toprak heykelciklerin ana buluntu grubunu oluşturduğu kısım ise buluntuların konumları ve buluntu durumları açısından ilginçtir. Burada buluntular ile ilgili oluşturulmuş bir düzenleme gözlemlenmez; aksine buluntular neredeyse tüm mekâna öbekler şeklinde dağılmış, yığılmıştır. Buluntuların durumu incelendiğinde iç içe geçmiş, yüz üstü, sırt üstü, yan yatan pişmiş toprak heykelcikler ile iç içe geçmiş pişmiş toprak ve bronz tabakların özellikle odanın kuzeybatısında kemiklerle karışık şekilde oldukları; kuzeybatısında ise iç içe heykelcik buluntularının yoğun olduğu gözlemlemiştir. Atılmış izlenimi veren buluntuların tüm durumu ve öbek öbek belirli yerlere birikerek dağılmış olmaları bu alanın *bothros* olarak kullanılmış olabileceği görüşümüzü destekler niteliktedir. Hem ocaklı odada hem de pişmiş toprak heykelciklerin ele geçtiği kısımdaki zeminin niteliği ve olasılıkla aynı dönemde yapılmış olması mekanların birlikte kullanıldıklarını düşündürebilir olsa da bu görüşe şüpheli yaklaşmak yararlı olacaktır. Nitekim odalar arasında bir kapı açıklığı ya da farklı nitelikte organik bir bağlantı henüz izlenememiştir. Ek olarak ocaklı odada ocak dışında bir mimari elemana rastlanmamıştır. Ocaklı odanın kuzeyinde kalan pişmiş toprak heykelcik buluntulu odada da durum aynı şekildedir. Bu odada yalnızca daha önce belirtildiği üzere bir yer gideri taşından ve devamında işlenmemiş yüksek taşlardan oluşturulan yarım dairesel formlu bir sınır? izlenebilmektedir. Bu düzen alanı doğu ve batı olarak ikiye bölmektedir. Henüz iki bölüm arasındaki ayrım tam saptanamasa da doğu kesimdeki bulguların tamamen atılmış olduğu, batısında kalan platformlu alanda ise platformun üzerinden düşmüş gibi durmakta oldukları bir fark olarak belirtilebilir. *Terra cotta*lar dışındaki seramik ve metal bulgular ve kemik parçaları da platform tarafındadır (Resim: 12).

Öte yandan O-B açmalarının doğu bitişiğindeki O-C açmalarında O-B açmalarındaki gibi bir zemin düzenlemesi izlenememiştir. Ancak sayıları az da olsa pişmiş toprak heykelciklere ait parçalar O-C açmalarından da ele geçirilmiştir. İlerleyen çalışmalarda mekân-buluntu ilişkisi ile mekânların niteliği ve mekanların birbirleriyle ilişkileri daha da netleşecektir. Orkestrada gerçekleştirilen kazılarda şimdilik tespit edebildiklerimiz, O-A4/5 ve O-B4/5 açmalarının bulunduğu alanın bir *bothros* olarak kullanıldığı ve çıkan *terracott*a figürinlerinin M.Ö. 4. yy.ın sonu ile M.S. 1. yy.ın ilk yarısı aralığına ait oldukları ve aynı alanda

bir ocağın ve platformun bulunduğudur. *Bothros*a rastgele atılan *terra cotta* figürünler olasılıkla, *cavea*nın inşası esnasında kaldırılmak zorunda kalınan mezarlara ait mezar eşyası/ölü hediyeleri olduklarını düşünmek olası görülse de kesin sonuç için tüm alanın açılması beklenmelidir. Kazılarda elde edilen önemli verilerden birisi de ilk kez Myra'nın Demir Çağına ait seramiklere bu alanda rastlanılmış olmasıdır (Resim: 15).

Sahne Binası (S4 Açması) (Resim: 9): Üst örtüsü korunmuş olan h*yposcaenae*nin 4 No.lu odasının zeminin tespit edebilmeye yönelik kazılarımız -5.02m. seviyesinden başlamıştır. Zemine ait bir veri bulunamayınca, temel seviyesi altında daha önceki yıllardaki (S2 Açması'nda mozaik gibi) gibi başka bir yapılaşmanın varlığını tespit edebilmeye yönelik kazılar -7.00m. ye dek sürdürülmüş ancak bir sonuç elde edilememiştir. Odanın kuzeydoğu köşesinde bulunan kuyu-6.80m.ye derinlikte kazılmış, çamurlu tabakaya ulaşılınca çalışmalara son verilmiştir.

Postscaenae (Resim: 9): Tiyatronun *postscaenae*sinde önceki yıllarda kazıları yapılan T-1 Açması temizlenmiş T-2, T-3 ve T-4 açmalarında ise küçük taş yongalardan oluşturulan zemine dek kazılar yapılmıştır. T-5 Açması'nda bulunan tonozun önü ve doğusunda bloklar açığa çıkarılmış ve cephede yer alan bazı bloklar kaldırılarak tonozun cephesi belirgin hale getirilmiştir. Tonozu taşıyan doğu yöndeki üzengi bloğunda yazıt tespit edilmiş ve yazıtın açılması gelecek sezona bırakılmıştır. Önceki yıllarda kazısı tamamlanmayan T-6, T-7, T-8 ve T-9 ile T-14, T-15, T-16, T-17 ve T-18 açmalarında alüvyon temizliği yapılmış ve bu alanlarda açığa çıkarılan mimari bloklar belgeleme çalışmalarına hazır hale getirilmiştir. Kazı çalışmalarında çok sayıda mimari parça ele geçmiş olup bunların arasında çok nitelikli bezemeli parçalar ve 3 adet mask ile 2 adet baş parçası bulunur. Taş eserlerin yanında az sayıda cam, metal ve seramik parçaları de ele geçmiştir.

Küçük Eser Konservasyon-Restorasyon ve Koruma Çalışmaları (Resim: 13):

2020 sezonu Myra tiyatrosu kazıları sonrasında gerçekleştirilen konservasyon çalışmalarını buluntular, iskeletler ve koruma çatısı ile çevre düzenlemeleri olmak üzere 3 başlık altında toplamak mümkündür. Bu başlıklardan üçüncüsü bir sonraki başlık altında raporlanmıştır.

Buluntular: Myra tiyatrosunun orkestrasında gerçekleşen kazı çalışmalarında çok sayıda pişmiş toprak figürün, kandil, çeşitli kaplar ile az sayıda metal obje ele geçirilmiştir. Asıl buluntu grubunu oluşturan pişmiş toprak/*terracotta* figürünler, ele geçiş biçimlerinden anlaşıldığı kadarıyla, tiyatro öncesi bir dönemde *bothros* olarak kullanılmış bir alan içinden bulunmuştur. *Terracotta* figürünler farklı dönemlerde rastgele ve toplu şekilde atılmış olduklarından, bazıları sağlam durumda olmalarına karşın çoğunluğu kırık durumdadır. Bunun yanı sıra alüvyon toprak içindeki nemli ortamda, özellikle orijinalinde kötü pişirilmiş ve hamur kalitesi iyi olmayan figürünlerin daha da deforme olmasında etken olmuştur. Bu nedenle, kısmen nemli bir ortamda ele geçirilen *terracotta* figürün ve parçaları, kazı alanında ısı ve nemlerini yavaş yavaş kaybetmesi amacıyla kazı alanının üstü bir tül ile örtülmüştür. Çıkarılan eserler pamukla sarılarak hemen kazı evindeki çalışma ofisine getirilmiş ve soğuk ve nemli bir ortamda tutularak eserlerin kontrollü bir şekilde kuruması sağlanmıştır. Daha

sonrasında bu sezon restorasyonu ve konservasyonu gerçekleştirilen 77 adet eserden; toplam 12 adet tam, 65 adet birleştirilmiş (760 adet kırık parçadan) figürün parçalarının temizliğine geçilmiştir. Temizlik işlemi tamamen manuel yapılmıştır. Yumuşak ve orta sertlikte kıl fırça, kulak temizleme çubuğu, ince uçlu bisturi ve kürdan yardımıyla gerekli görüldüğü yerlerde saf su ve etil alkol kullanılarak figürün üzerindeki kireç, leke ve tortular temizlenmiştir. Toplam olarak 568 poşet kırık parçanın temizliği tamamlanmıştır. Bazı figürinlerde boya kalıntıları olduğundan, orijinal astar ve boya olan kısımlara neredeyse hiç müdahale edilmemiş ve boyalar korunmuştur. Bunun yanı sıra bazı çok parçalı figürünler, oldukları gibi korunmuştur. Bu örneklerde figürin içindeki ve çevresindeki sertleşmiş toprak bırakılarak, eserin olası zarar görmesi engellenmiştir. Temizliği bitirilen figürünlerden kırık olanların tamamlanması aşamasına geçilmiş ve toplam 760 adet parça eşleştirilerek yapıştırılmış ve 65 adeti restore edilmiştir. Yapıştırma işleminde, geri dönüşümü kolay olan peligon yapıştırıcı kullanılmıştır. Önce kırıklar prova edilmiş sonra yapışacak yüzeyler etil alkol ile temizlenmiştir. Kuruyan yüzeylere yapıştırıcı sürülmüş ve yüzeylere taşan yapıştırıcılar aseton ve etil alkol yardımıyla temizlenmiştir. Aynı alandan ele geçen diğer seramik buluntuları (kaplar ve kandiller), yine manuel yöntemle temizlenmiş ve bunlardan 6 adet kandil oldukça sağlam durumda olmaları nedeniyle temizlik sonrası herhangi bir işlem yapılmamıştır. Kaplarda ise onarım ve tümleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. 9 adet seramik kap yapıştırılmış, bunlardan 2 âdetinde alçı ile tümleme yapılmıştır. Eserlerin tamamı fotoğraflanmış, çizimleri yapılmış ve envanterlenmiştir. Ayrıca 2019 kazı sezonunun son haftasında Andriake'den ele geçirilen bir adet *amphora*nın da bu sezonki restorasyon çalışmaları kapsamında tümlemesi yapılmıştır. Metal objeler manual yöntemlerle temizlenmiş ve paraloid ile kaplanmıştır.

İskeletler: Orkestrada OE-6, OF-4, OF-5, No.lu açmalarda -yüzeye çok yakın kotta- Bizans Dönemine ait 3 adet iskelet ele geçmiştir. İskeletler belgeleme çalışması sonrasında kaldırılmış ve kazı evi deposunda koruma altına alınmıştır (Resim: 14).

Koruma Çatısı: Pişimiş toprak figürünlerin bulunduğu O-A4, O-A5, O-B4, O-B5 açmalarının bulunduğu alanın ve içinde kömür kalıntıları bulunan ocağın yağmur suları ve hayvan ve insan tahribatından korunması amacıyla, alanın kapatılmasına karar verilmiştir. Geçici üst örtü için Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'ndan alınan izin ile söz konusu açma ve duvarlara zarar vermeden oluşturulan demir konstrüksiyon üzeri saç levhalar ile kapatılmıştır. Tiyatronun görselliğine bozmayacak şekilde yürüme zemini ile aynı kotta tutulan örtünün etrafı tel örgü ile çevrilmiştir.

Andriake 41 ve 43 No.lu Alanlarda Gerçekleştirilen Temizlik Çalışması: Andriake'deki Plakoma'nın kuzeyinde bulunan 41 ve 43 No.lu alanlarda, 2021 kazılarına bir ön hazırlık olması amacıyla moloz temizliği çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar ilk olarak alanın doğusundaki kuzey-güney doğrultulu sokakta yapılmış daha sonra buradan başlayarak tüm alan moloz ve bitki örtüsünden temizlenmiştir. 41 No.lu alanın güneydoğu köşesindeki odada-1.45m.de sarnıcın ağzı net bir biçimde tespit edilmiştir ve çalışmalar -2.03m.de sonlandırılmıştır. Bir sonraki çalışma alanı 41 No.lu alanın kuzeyinde bulunan ve tek odadan oluşan

tonozlu yapıdır. -1.95m. seviyesinden başlanarak bitki ve moloz temizliği yapılmış, kazıya hazır hale getirilerek çalışmalar -2.67m. seviyesinde sonlandırılmıştır. Yapılan çalışmalarda az sayıda buluntu ele geçirilmiştir. Bunlardan en niteliklileri 41 No.lu alanın güneyinde bulunan 2 adet Bizans Dönemi sütun başlığı ile bu alanın güneybatı köşesinde bulunan *unguentarium*dur. Ele geçirilen sütun başlıkları, alanın doğusunda kalan B Kilisesi ile ilişkili olup, bu yapı kompleksinde devşirme malzeme olarak kullanılmış olmalıdır.

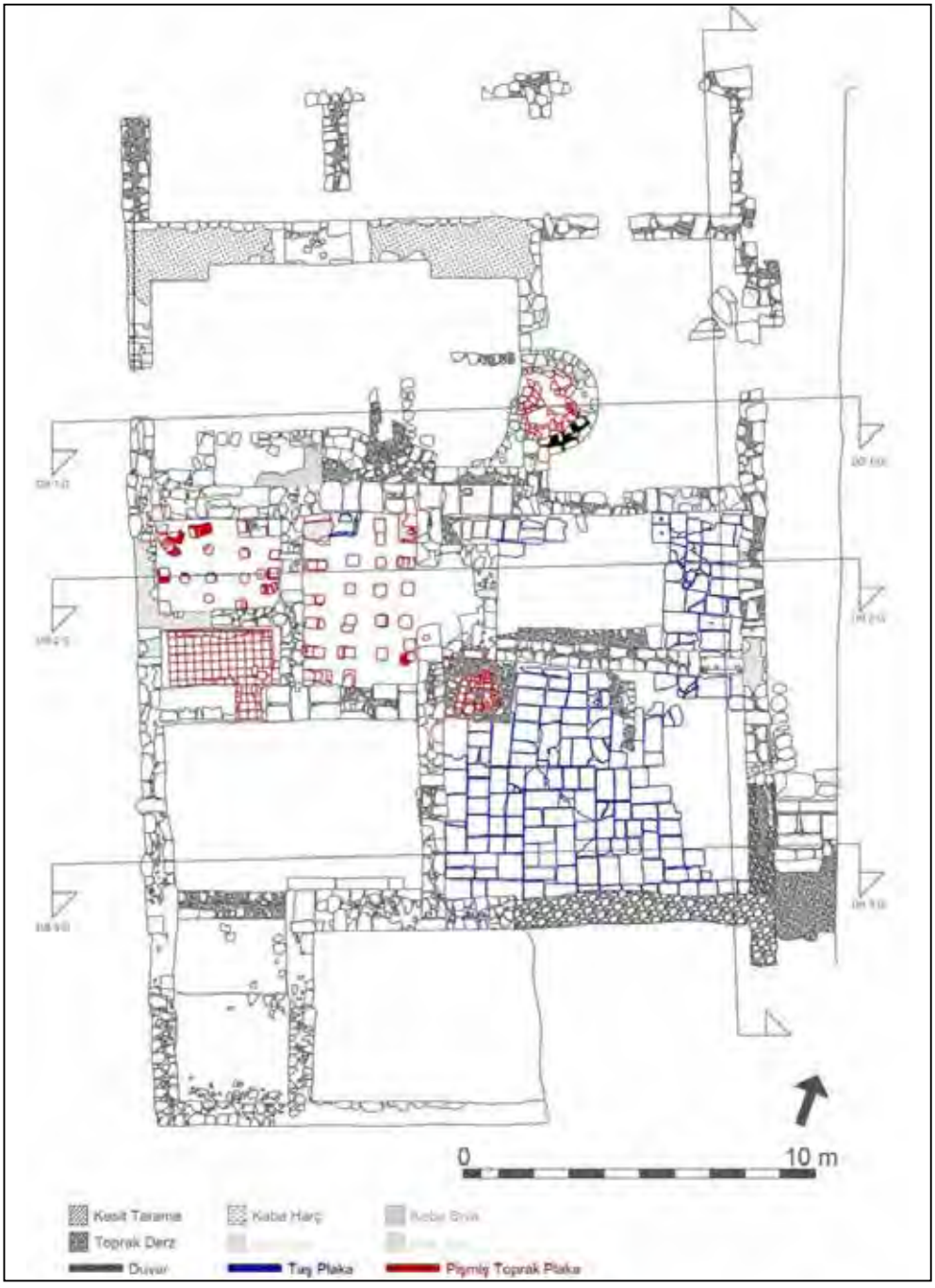
Ayrıca bilim, arkeoloji, müzeoloji, sivil toplum diyalogu ve bilgi paylaşım çalışmaları kapsamında da Kazı Başkanlığı tarafından: Gazeteciler Cemiyeti 2019 Yılı Kültür Sanat Ödülü alınmış; 3 adet bilimsel makale yayınlanmış; 2 adet sempozyum bildirisi sunulmuş; 4 adet müzenin teşhir-tanzim tasarımları ve küratörlükleri yapılmış; 8 adet güncel-popüler makale yayınlanmış ve 24 adet (14'ü online) konferans verilmiştir.

Resim 1: Batı hamam. Hamam fotoğrafı.

Resim 2: Batı Hamam. Kuzeyden hava fotoğrafı.

Resim 3: Batı Hamam. Plan.

Resim 4: Batı Hamam. Buluntulardan örnekler.

Resim 4: Batı Hamam. Buluntulardan örnekler.

Resim 4: Batı Hamam. Buluntulardan örnekler.

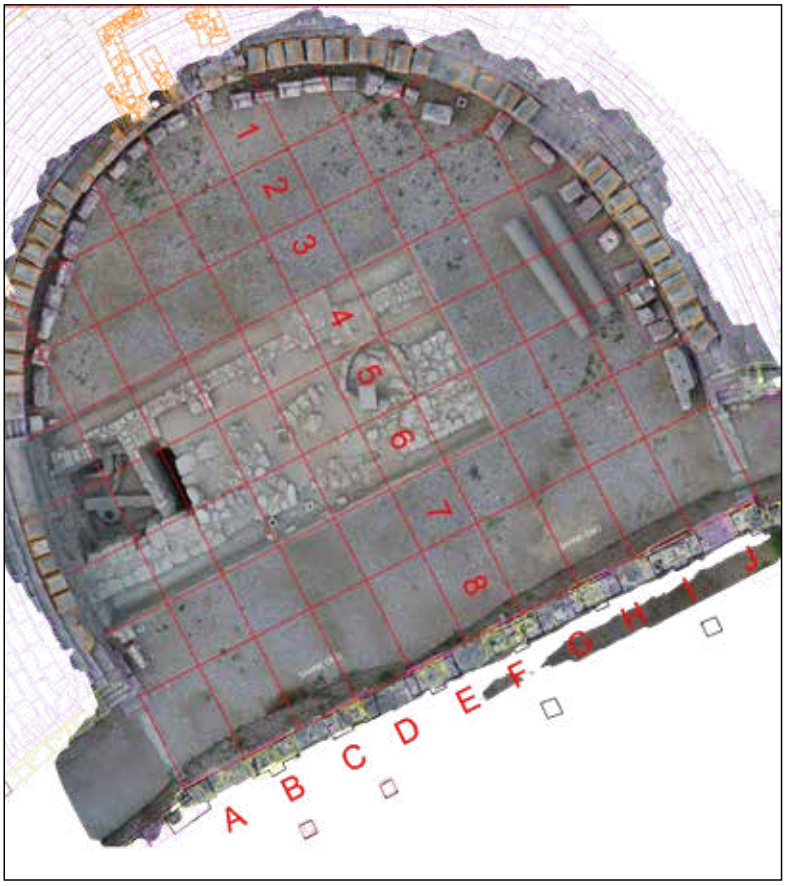
Resim 5: B Kilisesi. Konservasyon sonrası hava foto.

Resim 6: B Kilisesi.

Resim 7: Myra Tiyatrosu. Hava fotoğrafı.

Resim 8: Myra Tiyatrosu, Açmaları.

Resim 9: Myra Tiyatrosu. Sahne binası.

Resim 10: Myra Tiyatrosu. Orkestra açmaları.

Resim 11: Myra Tiyatrosu. Orkestra açmaları.

Resim 12: Orkestra açmaları. Buluntular.

Resim 13: Orkestra Terra cotta buluntulardan bir grup.

Resim 14: Orkestra. Mezar ve iskelet.

Resim 15: Tiyatro açmaları. Demir Çağ seramiklereinden bir örnek.

SARDİS 2019-2020

Nicholas CAHILL*

Sardis'te 2019 sezonundaki arkeolojik çalışmalar, antik kentin üç bölgesinde yürütülen kazılar ile konservasyon ve restorasyon, jeofizik araştırma, bilimsel araştırma ve yayın çalışmalarını içermiştir. Bu çalışmalar, meslek insanları ve öğrencilerden oluşan 70 kişilik bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. 2020 sezonu salgın dolayısıyla kısa tutulsa da, 11 kişilik bir ekip Kültür ve Turizm Bakanlığının ve Harvard Üniversitesinin destekleriyle 5 hafta süreyle Sardis'te bilimsel araştırma ve konservasyon çalışmalarını sürdürmüş, ekibin geri kalanı ise araştırma ve yayın çalışmalarına uzaktan devam etmiştir. Her zaman olduğu gibi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürü Gökhan Yazgı'ya, Kazılar Dairesi Başkanı Melik Ayaz ve Umut Görgülü'ye ve Kazılar Şubesi Müdürü Y. Nihal Metin'e hem iyi hem de zor zamanlarda sağladıkları sonsuz destek ve yardımlarından ötürü can gönülden müteşekkiriz. Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcileri olarak, her ikisi de İzmir Müzesinde görevli olan, Cengiz Aslantaş 2019 sezonunda, Sedrettin Öğünç ise 2020 sezonunda projemize katılmışlardır. Kendilerine her iki sezonu da başarıyla tamamlamamızdaki büyük katkılarından ve de yardımseverlik ve iyi niyetlerinden ötürü şükranlarımızı sunuyoruz.

KAZI: ALAN 49 SEKTÖRÜ

Alan 49 olarak adlandırılan ve akropolün eteklerinde yer alan doğal olarak yüksek bu tepe 2009 yılından beri kazılarımızın başlıca odaklarından birini oluşturmuştur (Şekil: 1, 2). Bu alandaki arkeolojik kalıntılar antik kentin tüm tarihini temsil eder niteliktedir. Aşağı kente bakan görkemli kentsel teraslar üzerine kurulmuş seçkin yapılardan oluşan alanın Lydia Döneminde saray kompleksinin bir parçası olduğunu düşünmekteyiz. Hellenistik Döneme ait anıtsal yapılara bakarak alanın bu dönemde de soylulara ait bir kompleks olarak kullanılmış olması muhtemeldir. Ancak, Akhaimenid Pers Döneminde bu alanda iskan izlerine rastlanmamış, yalnızca eski yapılardan mimari malzeme soygunu ve devşirme faaliyetleri gözlenmiştir. Lydia Dönemi öncesi yerleşim katmanları, ancak küçük ve derin sondajlarda saptanmış önemli bir Erken Demir Çağı tabakası ile altındaki Geç Tunç ve Erken Tunç Çağ tabakalarını içerir. Roma Döneminin M.S. 1. ve 6. yy.lar arasındaki yoğun mimarisi M.S. 7. yy.da terk edilmiştir, ancak bu alan daha sonra M.S. 7.-9. yy.lar arasında mezarlık olarak işlev görmüş ve 14.-15. yy.lar arasında ise yeniden iskan edilerek kullanılmaya devam edilmiştir.

2019 sezonunda kazılar dört açmada yürütülmüştür. Tepenin kuzey ucundaki açmada çalışmalar Lydia teraslarının uzun tarihini açıklığa kavuşturmuştur. Bu sezonda önemli sorularımızdan bir tanesi de büyük kayalardan 47m. uzunluğunda inşa edilmiş ve şimdi tepeye hâkim olan anıtsal teras duvarının evrelerine yönelikti (Şekil: 2). Tabakalaşma ve inşa teknikleri analizlerinin sonuçları bu duvarın iki ana inşa evresi olabileceğini işaret etmiştir.

* Nicholas CAHIL, University of Wisconsin-Madison /ABD, ndcahill@wisc.edu

Bu evrelerden erken olanı M.Ö. 8. yy.a ve erken evrenin büyük ölçüde yeniden inşa edildiği geç evre ise M.Ö. 6. yy.a tarihlenmiştir. Bu hipotez, şu an toprak altında kazılmayı bekleyen kapalı buluntu gruplarının kazılmasıyla doğrulanmayı beklemektedir. Daha alçak kottaki 5m. enindeki bir diğer teras duvarı ise muhtemelen geç 7. veya 6. yy.da inşa edilmiştir. Bu teras daha sonra genişletilmiş ve Pers Döneminde yerinden sökülerek büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Bu duvarın hattı ve inşa tekniği de 2019 sezonunda netleştirilmiştir.

2019 sezonunun önemli keşiflerinden biri de, taş terasların en erken evresinden de önce kerpiçten inşa edilmiş bir Erken Lydia binasının köşesidir. Bu köşe, binanın en az 5m. genişlikte bir oda içerdiğini ve güneyi ve doğusuna bitişik başka odaların da olabileceğine işaret etmiştir. Yapının duvarları 80cm. kalınlığında olup, 1,1m. aralıklarla yerleştirilen kalın ahşap dikmelerle güçlendirilmiş; çatısı ise daha kalın merkezi bir ahşap dikmeyle desteklenmiştir (Şekil: 3). Bu duvarların ve ahşap iskeletinin sağlamlığı yapının anıtsallığını ve evsel kullanımdan başka bir işleve sahip olduğunu gözler önüne serer. Daha önceki yıllarda olduğu gibi, bulunan az sayıdaki seramik kesin bir tarih vermese de, genel olarak M.Ö. 9. veya 8. yy.a işaret eder. Yapının dikme yuvalarından birinde bulunan kömür örneğinin radyokarbon (C14) analizi M.Ö. 996-837 (%95.4 olasılıkla) tarih aralığını önermiştir. Bu tarih ise yapının Sardis'te bilinen en erken anıtsal mimari örneği olduğunu gösterir. Bu yapının aşağısında yamaçta önceki yıllarda keşfedilen diğer Erken Demir Çağ tabakaları ve mimari ögeler ise Alan 49 tepesinin diğer yerlerinde ve civarında da fark edilebilir durumdadır.

Tepenin batı yamacındaki merkezi açmada ise önemli Lydia, Pers, Hellenistik ve Roma ögeleri ile Erken Tunç ve Geç Tunç çağlara ait katmanlar keşfedilmiştir (Şekil: 4). Seçilen birkaç Hellenistik ve Roma ögesi daha erken yapılara erişim sağlamak üzere önceki yıllarda yerinden kaldırılmıştır. 2019 kazıları ise büyük çoğunluğu M.Ö. 2. yy.a ait duvarları, akaçları ve toprak tabanları içeren Hellenistik katmanlara odaklanmıştır (Şekil: 5). Görünüşe göre bu yapıların tümü, önceki sezonlarda büyük bir kısmı açığa çıkarılan, özgün Lydia kireç taşı bloklarını devşirerek inşa edilmiş Hellenistik teras ya da platform yapısı tarafından kesilmiştir.

Bu açmadaki M.Ö. 5. yy.a ait çukur, tepede ve aynı şekilde merkezi Sardis'te Pers Dönemini temsil eden nadir birkaç depozitten biridir. Bu çukur büyük miktarda seramik ve hayvan kemiği ile birlikte ok uçları, balık pulu tipinde zırh parçaları ve fildişi kakmalar ortaya koymuştur. Bu ok uçları, zırh ve fildişi parçalar, Pers Döneminde sistemli olarak yağmalanan daha erken Lydia yapılarından arta kalanlar olabilir; ancak çukurun işlevi henüz kesin değildir. Bu çukur, günümüze kadar tepede bulunan hiçbir iskân tabakasıyla ilişkili değildir; fakat eğer bir soygun çukuru ise hangi erken yapı ya da yapıları yerinden sökerek tahrip ettiği de belirsizdir.

Tunç Çağ tabakalarının devamının incelenmesi, içinde keşfedildikleri iki adet sondajın ana kaya seviyesine ulaşmış ve çevresindeki alanların daha geç kalıntılarla sınırlanmış olması nedeniyle mümkün olmamıştır, ancak Erken Tunç Çağa ait teras dolgusunun aşağı seviyelerinden elde edilen bir numunenin radyokarbon (C14) analizi M.Ö. 2346-2140 (%95.0 olasılıkla) tarih aralığına işaret etmiştir.

Tepenin batı yamacının aşağısında yapılan kazılar ise, daha alçak kotta terasa yaslı inşa edilmiş birkaç yapıyı daha açığa çıkarmıştır (Şekil: 6). 2018'de üzeri açılan oda harçsız molozdan inşa edilmiş olup, oda dolgusundan gelen seramikler M.S. 14. veya 15. yy.a işaret etmiştir ki bu yapı merkezi Sardis'te bilinen en geç iskan tabakasıdır. Odaya güneyinden birleşen ve 2019'da keşfedilen diğer odanın inşası ise farklıdır; duvarları ortalı-derzli düz-dizi tuğla ve devşirme taştan örülmüş ve içten sıvanmıştır. Bu odanın bütün girişleri bloklanmış ve içi 2m. yüksekliğinde gevşek harç, moloz, kiremit ve düşmüş yapı taşı parçalarıyla doldurulmuştur. Bu dolgu bir deprem çöküntüsünü andırır. Taban seviyesine henüz erişilemeyen bu odanın mimarisi ve yapıyı yıkan olası depremin tarihi henüz saptanamamıştır.

Tepenin kuzeybatısı ve güneyindeki diğer iki açma Roma Dönemine ait çok sayıda yapı evresini ortaya çıkararak bu dönemde merkezi Sardis'teki uzun iskanın yoğunluğunu belgelemiştir (Şekil: 1). Kesişen ve çoğu zaman kötü korunagelmiş bu mimari evreler ne yazık ki tutarlı bir rekonstrüksiyona izin vermemektedir.

2019'da tepede yürütülen jeofizik çalışmalar, jeoradar (GPR), derin nüfuzlu elektrik öz direnç tomografi (ERT) ve elektrik öz direnç-IP (IPT) yöntemleri ile muhtelif başka teknikler kullanılarak yapılan taramalardan ibarettir. Bu taramalar tepenin ana kaya yapısı ile insan kaynaklı değişiklikleri haritalamayı ve antik kentin bu bölgesindeki doğal topografyanın beşeri faaliyetlerle ne oranda ve nasıl dönüştürüldüğünü daha iyi anlamayı hedeflemiştir.

KAZI: ALAN 55 SEKTÖRÜ

Merkezi Sardis'teki bu alçak teras, Julio-Claudiuslar Dönemine tarihlendirilen ve imparatorluk kültüne ait olan tapınak ve kutsal alanı içermektedir. Bu alan daha sonra Geç Roma Dönemi seçkinlerinin evlerine ev sahipliği yapmıştır. 2019'daki çalışmalar yine terasın doğusundaki binalara odaklanmıştır. Bu çalışmalar, 2013-2017 ve 2018'de kazılan açmaları birleştirerek, mermer döşeli avlu ve doğusundaki odaların devamını açığa çıkarmıştır (Şekil: 7-8). Güneydeki odalara benzer şekilde bu alanlar da M.S. erken 7. yy.da gerçekleşen bir depremle tahrip olmuş gibi görünmektedir ancak farklı olarak bu alanlar tahribat esnasında iskan halinde değildir.

Avlunun (9 No.lu oda) tam boyutları henüz belirlenmemiştir, fakat en az 6,7m.x13m. boyutlarında olduğu söylenebilir. Bu avlunun zemini devşirme malzemeyle döşenmiş, doğu ve güneyi yükseltilmiş platformlarla sınırlandırılmıştır. Platformlar, güneydeki bir tahliye kanalına açılan mermer bir tekneyi destekler. Avlunun güney duvarı, muhtemelen bu kanalı yerleştirmek üzere bitişik mekânın içine doğru bir geçitle kesilmiştir; dolayısıyla bunlar kompleksin geç ögelerinden olmalıdır. Doğudaki kapıların hepsi bloklanmış durumdadır ki bu da mekanlara erişimin nasıl sağlandığıyla ilgili sorular doğurur. Avlunun doğu duvarında bulunan sahte-mermer görünümlü duvar resimleri, güneydeki 1 No.lu odada bulunan duvar resimlerine benzerdir. Bu duvar resimleri, avlunun etrafını çevreleyen sütunlu bölümün çatıyla örtülü olduğuna işaret etse de, sütun kaideleri ya da kolonatlı bir yapının varlığını kanıtlayacak sağlam başka bir mimari delile henüz rastlanmamıştır. Komşu odalardaki du-

rumun aksine, bu mekânda yalnızca birkaç eserle birlikte az sayıda çökmüş mimari parçalar keşfedilmiştir. Bu durum depremin gerçekleştiği esnada odanın çoktan terk edilmiş olduğuna ve de deprem sonrası enkazdan malzeme kurtarma faaliyetlerine maruz kaldığına işaret eder.

Doğudaki bitişik oda (10 No.lu oda) 2018'de kısmen kazıldığında, odayı bölen ve üç kemerli pencerelere sahip duvarın çöküntüsünü açığa çıkarmıştır. Ancak 2019'da güneyde kazılan mekânda bu çöküntünün devamı bulunmamıştır. Bunun yerine, 3m.x3,7m. boyutlarında kabaca inşa edilmiş ve çöküntü dolgusunun içine oturtulmuş bir yapının kalıntılarına rastlanmıştır. Deprem sonucu yıkılan yapı enkazının içine inşa edilen bu diğer yapı, alandaki yıkılan yapıya son veren M.S. erken 7. yy.daki deprem(ler)den de sonraki bir tarihe ait olmalıdır. Güneyde ikizkenar yamuk şeklindeki bir diğer oda (11 No.lu oda) ise kısmen kazılmıştır ancak taban seviyesine henüz erişilememiştir.

10 No.lu odada açılan derin sondaj, M.S. 17 yılı depreminden sonra inşa edilen Julio-Claudiuslar Dönemi tapınağı ve kutsal alanın kurulmasıyla ilişkili olması muhtemel teras dolgusu seviyelerine erişmiştir.

KAZI: 19.1 NO.LU MEZAR

Sardis'in 3km. güneybatısında bulunan mezarda 2019 sezonunda Manisa Arkeoloji ve Etnografya Müzesi himayesinde yürütülen kurtarma kazısı küçük bir sanduka mezar açığa çıkarmıştır. Bu mezar olasılıkla Pers Dönemine aittir, özgün halinin bir tümülüsle örtülü olması muhtemeldir. Mezarın civarındaki yamaçlarda da birkaç tane Lydia tümülüsü bulunmaktadır. Mezarın sandukası π-tipi kurşun ve demir kenetlerle kenetlenmiş mermer levhalardan inşa edilmiştir; tavanı düz ve zemini mermer döşelidir. Mezar eski dönemlerde soyulmuş olsa da, iskeletin büyük bir kısmı korunmuştur. İskeletle birlikte bulunan beş adet küçük altın boncuk ve bir adet altın yüzük antik dönem soyguncuların gözünden kaçmış olmalıdır (Şekil: 9-10). Prof. Dr. Yılmaz Erdal tarafından analiz edilen iskelet, 35-60 yaşlarında yaşlıca bir kadına aittir. 1910'lu yıllarda Butler kazı ekibince bulunan boncuklara benzer *aryballos* şeklindeki altın boncukların da M.Ö. 5. yy.a ait olması mümkündür[1].

ANTİK KENT DÜZENLEMESİ VE KONSERVASYONU

Tüm dönemlere ait eski yapı ve eserlerin koruma, konservasyon ve teşhir çalışmaları 2019 ve 2020 sezonlarının da önceliklerinden olmuştur. 2019 yılında konservatörlerimiz RT-M-MS/N sektörlerinde yer alan ve üzerinde *portiko* ile mozaiğinin Flavius Maionios tarafından kente bahşedildiğinin bilgisini veren yazıtın bulunduğu Roma mozaiğinin konservasyonunu tamamlamıştır. Bu mozaiğin ziyaretçilere teşhirini sağlamak için üzerine çelik ve camdan bir zemin inşa edilmiş ve alandaki diğer arkeolojik ögeleri de açıklayan bilgilendirme levhaları alana yerleştirilmiştir (Şekil: 11).

1 Örneğin Curtis, *Sardis XIII: Jewelry and Gold Work* (1925) no: 24, 29, 44, 57.

1950'lerde İzmir-Ankara Karayolu'nun inşası esnasında tahrip edilen Lydia surlarının yol tarafından kesilen kesitinin yüzüne koruma amaçlı yeni bir giydirme kerpiç yapı örülmüştür (Şekil: 12). Bu çalışma aynı zamanda surların özgün yüzünü de kaplayacak benzer bir giydirme kerpiç yapı için deneme çalışması niteliğindedir. Konservasyon ekibi ayrıca MMS/N sektöründeki sur kapısının kireç taşı bloklarının tamirini gerçekleştirmiş ve sektördeki diğer ögeleri sağlamlaştırarak restore etmiştir.

Kadınlı erkekli bir işçi ekibi de, daha önce Artemis Tapınağı'nın mermer bloklarını temizlemek üzere geliştirilen yöntemin aynısı kullanarak, mermer avlu ve hamam-*gymnasium* kompleksi civarındaki diğer kalıntıları temizlemiştir (Şekil: 13).

YAYIN

Harvard Üniversitesindeki Sardis Araştırma Merkezinin salgın dolayısıyla kapalı bulunduğu 2020 yılında, sene boyunca uzaktan çalışan yayın ekibimiz 2019 ve 2020'de iki adet sonuç yayınını çıkarmıştır. Prof. Dr. Georg Petzl'in *Sardis: Greek and Latin Inscriptions Part II: Finds from 1958 to 2017* | *Sardis: Eski Yunanca ve Latince Yazıtlar, II. Kısım: 1958-2017 Yılları Arasındaki Buluntular* (*Sardis Monograph* 14, 2019) başlıklı kitabı, Alan 55 sektöründeki Roma kutsal alanında, Sinagogta, antik kentin diğer sektörleri ve civarında keşfedilmiş önemli yazıt grupları da aralarında bulunan 488 adet yazıtı, tam metin ve yorumlarıyla birlikte sunmaktadır. Prof. Dr. Fikret Yegül'ün *The Temple of Artemis at Sardis* | *Sardis Artemis Tapınağı* (*Sardis Report* 7, 2020) başlıklı kitabı ise yazarının bu muhteşem yapıda gerçekleştirdiği belgelendirme ve araştırma çalışmalarını, 1:20 ölçeğinde üretilmiş taş-be-taş planlar ve kot-kesit çizimleriyle birlikte yayınlamıştır. Tüm Sardis yayınlarının olduğu gibi, bu iki yayına da https://sardisexpedition.org adresli resmi internet sitemizden online olarak erişilebilir.

SARDİS, 2019 AND 2020

Nicholas CAHILL

Archaeological work at Sardis in the summer of 2019 included excavation in three regions of the ancient city, conservation and site preservation, geophysical survey, research, and publication, with a team of 70 professionals and students. Due to the pandemic, the 2020 season was greatly curtailed, but with the support of the Ministry of Culture and Tourism and Harvard University, a team of 11 was able to hold a 5-week field season of site conservation and research, while the rest of the team worked remotely on research and publications. As always, we are deeply grateful to Director General Gökhan Yazgı, to Kazılar Dairesi Başkanı Melik Ayaz and Umut Görgülü, and Kazılar Şübesi Müdürü Y. Nihal Metin of the Ministry of Culture and Tourism, for their constant help and support in good times and in difficult times. Cengiz Aslantaş of the Izmir Museum, representative of the Ministry of Culture and Tourism in 2019, and Sedrettin Öğünç, also of the Izmir Museum and representative in 2020, greatly contributed in many ways to the success of both seasons, and we are grateful to them for their kind care and good will.

Excavation: Field 49

A natural hill at the foot of the acropolis called Field 49 has been a focus of excavation since 2009 (figs. 1, 2). Archaeological remains here span the entire history of the ancient city. In the Lydian period we believe that this was part of the palace complex, with elite buildings set on imposing terraces above the lower city. Monumental Hellenistic remains suggest that it might have been a royal complex in this period as well. In the intervening Persian period, however, we so far have found no signs of occupation, only robbing and spoliation of blocks from earlier buildings. Occupation levels predating the Lydian period include an important Early Iron Age level, and beneath that, Late Bronze Age and Early Bronze Age strata, exposed so far only in small sondages. Dense Roman phases of the 1st - 6th century AD were largely abandoned in the 7th century AD, but occupation in the later 7th to 9th centuries AD is attested by a cemetery on the hill, and reoccupation in the 14th-15th centuries AD was recently discovered.

Excavation in 2019 focused on four trenches. A trench on the north end of the hill clarified the long history of Lydian terracing. One important question addressed this season was the phasing of the 47-meter-long boulder terrace wall that now dominates the hill (fig. 2). Analysis of the stratigraphy and construction suggests that the wall may have two major building phases, an earlier phase in the 8th century BC, and an extensive rebuilding in the 6th century BC. This hypothesis awaits confirmation through excavation of further sealed deposits. A lower terrace wall, 5 meters thick, was probably constructed in the late 7th or 6th century BC and expanded thereafter, but was largely robbed out in the Persian period. The course and construction of this lower wall were also clarified in 2019.

An important discovery of the 2019 season was a corner of an early Lydian mudbrick building predating the earliest phases of the stone terrace walls. The new corner suggests that the building includes a room about 5 m wide, perhaps with adjoining rooms on the south and east. Its mudbrick walls are 80 cm thick, and were reinforced by thick wooden posts at 1.1 m intervals; its roof was supported by a larger post in the center of the space (fig. 3). The substantial walls and wooden structure illustrate the large scale of the building, which seems hardly domestic. As in previous years, ceramic finds were sparse and not closely datable, but suggest a date in the 8th or 9th century BC; and a C14 date of charcoal from one of the posts offered a range from 996-837 BC (95.4% probability). Such a date makes this among the earliest monumental buildings known at Sardis. Other strata and architectural features of the Early Iron Age were discovered in previous years downslope from this building, and may be recognized elsewhere on the hill and in the vicinity.

A trench on the west slope of the hill preserves a series of important Lydian, Persian, Hellenistic, and Roman structures, as well as strata dating to the Early Bronze and Late Bronze Ages (fig. 4). Work in previous years had removed selected Roman and Hellenistic features in order to allow access to earlier strata; work in 2019 focused again on Hellenistic features including walls, drains, and earth floors, mostly of the 2nd century BC (fig. 5). These were

apparently all cut by the monumental Hellenistic terrace or platform built of reused Lydian limestone blocks, largely exposed in previous seasons.

A large pit of the 5th century BC in this trench is one of the few coherent deposits of the Persian period from this hill and indeed from central Sardis. The pit contained large quantities of pottery and animal bones, as well as arrowheads, fragments of scale armor, and ivory inlays. The arrowheads, armor, and ivory may be refuse from earlier Lydian buildings which were systematically looted at this time. The purpose of this pit is unclear. It is not associated with any known occupation level on this hill, but if it is a robber's trench, it is not clear what earlier feature(s) it was robbing.Further exploration of the Bronze Age layers was not possible since the sondages where these strata have been exposed had both been excavated to bedrock, and later remains constrain the area where we can explore these early levels. But a C14 sample from the lower levels of the Early Bronze Age terrace fill dates to 2346-2140 BC (95.0% probability).

Excavation further down the west slope of the hill exposed more structures built against the terrace at a lower level (fig. 6). A room exposed in 2018 was built from unmortared fieldstone walls. Pottery from the room suggested a date in the 14th or 15th century AD, the latest occupation known in central Sardis. The adjacent room to the south, however, uncovered in 2019, is quite differently constructed of banded brick masonry and spolia, with a plastered interior. All the doors were blocked, and the room was filled with 2 m of loose mortar, rubble, tiles, and fragments of fallen masonry, much of which seems to be debris from an earthquake. Floor level was not reached, and the date of the potential earthquake, and of the architecture of the room, remain undetermined.

Two other trenches, at the northwest and southern parts of the hill, exposed multiple phases of Roman building documenting the long and intense occupation of this part of Sardis (fig. 1). The intersecting and often poorly preserved architectural phases did not allow a coherent reconstruction.

Geophysical survey of this hill in 2019 used GPR and deep-penetrating ERT, IPT and other techniques to map the bedrock and man-made alterations of the hill, in order to understand better how human activity has transformed the natural topography of this region of the city.

Excavation: Field 55

This lower terrace in central Sardis was the site of a Julio-Claudian temple and sanctuary of the imperial cult, and subsequent late Roman elite housing. Work in 2019 again focused on buildings on the east side of the terrace, exposing more of a marble-paved courtyard and rooms to its east by joining the trench dug in 2013-2017 with that dug in 2018 (figs. 7, 8). Like the rooms to the south, these areas seem to have been destroyed by an earthquake in the early 7th century, but unlike the southern rooms, they do not seem to have been occupied at the time of destruction.

The full dimensions of the court (Room 9) have not been established, but it is at least 6.7 x 13m. It was paved with spolia, and was bordered on the east and south by raised platforms which supported a marble basin, draining into an open channel to the south. An opening had been roughly cut through the south wall of the court into the adjacent space, perhaps to accommodate this drain; this may be a late feature of the complex. Doors on the east, however, were all blocked, raising questions of access to those spaces. Painted wall plaster on the east wall, in a faux-marble pattern very similar to that of Room 1 to the south, suggests that the perimeter of the court was roofed, but no column bases or other firm evidence of a colonnade have been exposed. Few artifacts were discovered in this space and little articulated fallen masonry, in contrast to the adjacent rooms, suggesting that it was abandoned at the time of the earthquake and also subject to extensive salvaging after the earthquake.

When partly excavated in 2018, the adjacent room to the east (Room 10) preserved the collapsed remains of the dividing wall, complete with three arched windows. This did not continue to the southern part of this space excavated in 2019, however. Instead, a small roughly-built structure measuring about 3 x 3.7 m was inserted into the fallen debris. This postdates the earthquake(s) that brought an end to much of this residential structure in the early 7th century AD. A trapezoidal room (Room 11) to the south was partly excavated, but floor level was not reached.

A deep sondage within Room 10 was dug to levels of the 1st century AD, probably the terrace fill associated with the construction of the Julio-Claudian sanctuary in the decades after the earthquake of 17 AD.

Excavation: Tomb 19.1

A salvage excavation in 2019 of a tomb about 3 km SW of Sardis, under the direction of the Manisa Archaeological and Ethnographic Museum, uncovered a small cist grave, probably of the Persian period and probably originally covered by a tumulus. The hillslopes nearby are dotted with a number of other Lydian tumuli. The cist was built from marble slabs clamped together with lead and iron pi-clamps, with a marble floor and flat ceiling. The tomb had been looted in antiquity, but much of the skeleton remained, as did five small gold beads and a gold finger ring, missed by the looters (figs. 9, 10). The skeleton, analyzed by Prof. Yılmaz Erdal, belonged to an elderly woman of about 35-60 years. The *aryballos*-shaped gold beads are similar to beads discovered by the Butler Expedition, probably dating to the 5th century BC.

Site Enhancement and Conservation

Conservation, preservation, and presentation of ancient structures and artifacts of all periods remained a priority for the 2019 and 2020 seasons. In 2019 conservators completed the conservation of a Roman mosaic in sector RT / MMS/N, whose inscription records the donation of this mosaic portico by one Flavius Maionios. A steel and glass floor was cons-

tructed over the mosaic to present it to visitors, while informational signage explains the archaeological remains in this area (fig. 11).A protective mudbrick "skin" was constructed against the cut face of the Lydian fortification where it had been destroyed in the 1950s during the construction of the Izmir-Ankara highway (fig. 12). This also served as a trial run for a similar skin planned to protect the original east face of the fortification. The team also repaired blocks of the limestone gate in the fortification in sector MMS/N, and consolidated and restored other features in this sector.

A team of women and men cleaned the Marble Court and other remains in the area of the Bath-*Gymnasium* complex in 2019 and 2020, using the same techniques developed to clean the marble of the Temple of Artemis (fig. 13).

Publication

Working throughout the year, and working from home during the 2020 pandemic when the Sardis research center at Harvard University was closed, the editorial team brought out two final reports in 2019 and 2020. Prof. Georg Petzl's Sardis: Greek and Latin Inscriptions Part II: Finds from 1958 to 2017 (Sardis Monograph 14, 2019) presents 488 inscriptions with text and commentary, including important collections of texts from the Roman sanctuary at Field 55, the Synagogue, and other parts of the ancient city and its surroundings. Prof. Fikret Yegül's The Temple of Artemis at Sardis (Sardis Report 7, 2020) publishes his documentation and research on this magnificent building, with stone-by-stone plans and elevations of the building drawn at 1:20. Like all our publications, they are available on our web site https://sardisexpedition.org.

Illustrations

1. Plan of Field 49.

2. Aerial view of Field 49.

3. Aerial view of northern trench of Field 49, showing Early Iron Age mudbrick building in purple.

4. Plan of central trench of Field 49, showing select Roman, Hellenistic, and Lydian features.

5. Hellenistic mold-made *aryballos* from central trench of Field 49 (P19.44:15240).

6. View of central trench of Field 49 showing Medieval room dug in 2018 (lower left), Roman? room dug in 2019 (lower right), and Hellenistic and Lydian structures (above).7. Plan of Late Roman buildings on the east side of terrace at Field 55.

8. View of Field 55

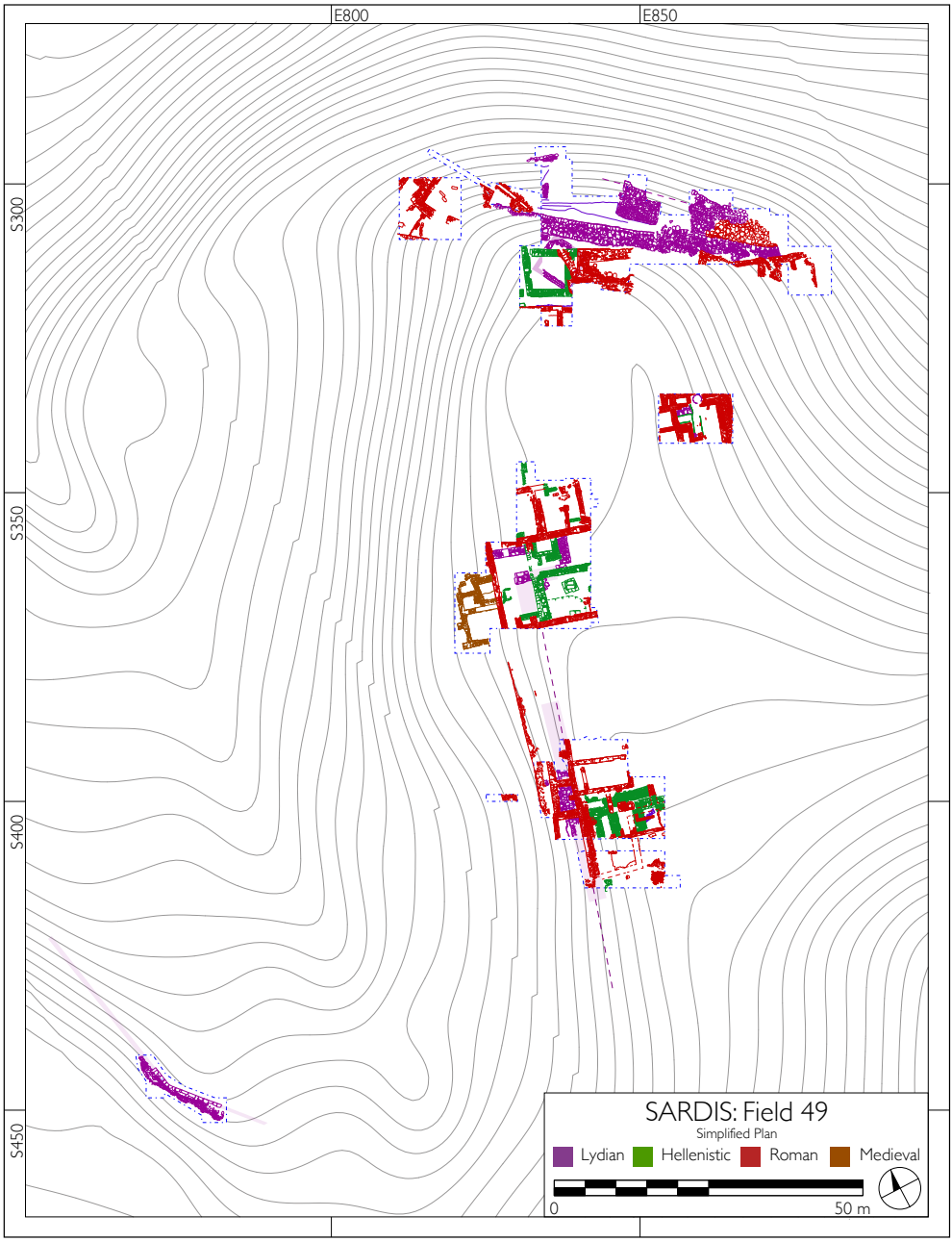
9. Tomb 19.1: skeleton in situ.

10. Finds from Tomb 19.1: gold finger ring (J19.1) and five gold *aryballos*-shaped beads (J19.2 - J19.6)

11. Glass floor constructed over the mosaic in the northern portico of the Marble Road, near the Synagogue.

12. Mudbrick "skin" built to protect the cut end of the Lydian Fortification by the former Izmir-Ankara Highway.

13. Cleaning the Marble Court.

Şekil 1: Alan 49 sektörü planı./ Plan of Field 49.

Şekil 2: Alan 49 sektörü hava görüntüsü. / Aerial view of Field 49.

Şekil 3: Alan 49 sektörü kuzey açmasının hava görüntüsü, Erken Demir Çağına ait kerpiç yapıyı mor renkte gösterir. Aerial view of northern trench of Field 49, showing Early Iron Age mudbrick building in purple.

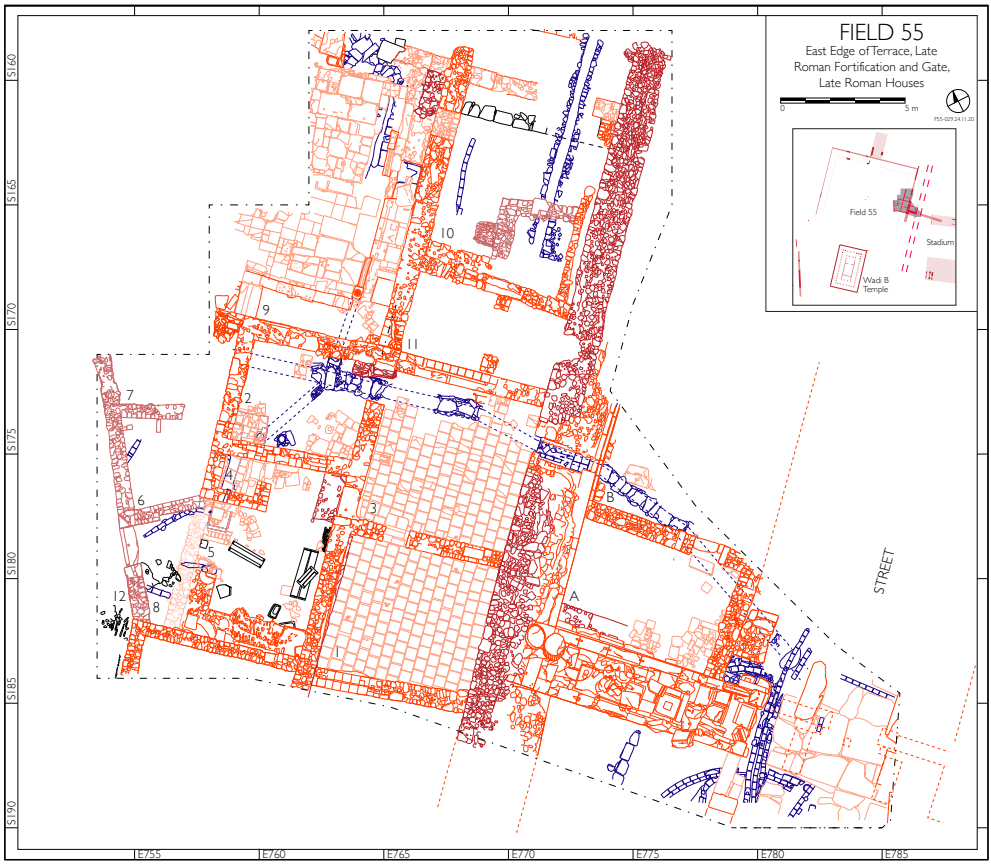

Şekil 4: Alan 49 sektörü merkez açmasının planı, seçilmiş Roma, Hellenistik ve Lydia ögelerini gösterir. / Plan of central trench of Field 49, showing select Roman, Hellenistic, and Lydian features.

Şekil 5: Alan 49 sektörü merkez açmasından kalıp yapımı Hellenistik *aryballos* (P19.44:15240). / Hellenistic mold-made aryballos from central trench of Field 49 (P19.44:15240).

Şekil 6: Alan 49 sektörü merkez açmasında 2018'de kazılmış Ortaçağ odasının (aşağıda solda), 2019'da kazılmış Roma (?) odasının (aşağıda sağda) ve Hellenistik ve Lydia yapılarının (yukarıda) görüntüsü. / View of central trench of Field 49 showing Medieval room dug in 2018 (lower left), Roman? room dug in 2019 (lower right), and Hellenistic and Lydian structures (above).

Şekil 7: Alan 55 sektöründe kentsel terasın doğu tarafındaki Geç Roma yapılarının planı./ Plan of Late Roman buildings on the east side of terrace at Field 55.

Şekil 8: Alan 55 sektörünün hava görüntüsü. / View of Field 55.

Şekil 9: 19.1 No.lu mezarda bulunan *in-situ* iskelet. / Tomb 19.1: skeleton in-situ.

Şekil 10: 19.1 No.lu mezardan buluntular: altın yüzük (J19.1) ve *aryballos* şeklinde beş adet altın boncuk (J19.2 - J19.6). / Finds from Tomb 19.1: gold finger ring (J19.1) and five gold aryballos-shaped beads (J19.2 - J19.6).

Şekil 11: Sinagog yanındaki Mermer Cadde'nin kuzey portikosundaki mozaiğin üzerine inşa edilen cam zemin. / Glass floor constructed over the mosaic in the northern portico of the Marble Road, near the Synagogue.

Şekil 12: Eski İzmir-Ankara anayolu kenarındaki Lydia surlarının kesilmiş kesitini korumak üzere inşa edilmiş "giydirme" kerpiç yapı. / Mudbrick "skin" built to protect the cut end of the Lydian Fortification by the former Izmir-Ankara Highway.

Şekil 13: Mermer avluda temizlik çalışmaları. / Cleaning Marble Court.

2019-2020 YILI ASSOS KAZI FAALİYETLERİ

Nurettin ARSLAN*

Beate BÖHLENDORF-ARSLAN

Caner BAKAN,

Mehmet AYAZ

2019 ve 2020 sezonlarında Açık Hava Kutsal Alanı A-B, Aşağı Agora Büyük Yapı, Batı Kilisesi doğu cephe, *ksenodokhion*, Batı Kapısı üçgen alan, kuzey stoa batı, şehir içi ana cadde, Akropolis, Gymnasion ve agoradaki çalışmalara paralel olarak mimari ve küçük eser restorasyon, çizim ve katalog faaliyetleri gerçekleştirilmiştir[1] (Resim: 1).

AÇIK HAVA KUTSAL ALANI – A

Kentin batısında, ana kapının yaklaşık 200m. uzağında yer alan açık hava kutsal alanında araştırmalar yapılmıştır. Küçük tepe üzerindeki kutsal alanın batı yönüne polygonal teras duvarı inşa edilmiştir. Kutsal alana anıtsal bir kapı ve gerisindeki iki kenarı kesme taş duvarlar ile sınırlandırılmış, zemini taş döşeli koridor şeklindeki bir yoldan ulaşılmaktadır. Yolun güneyindeki yamaçta ana kayanın güney yüzüne dikdörtgen nişler oyulmuştur. (Resim: 2). Bu nişlerden üçünün (A, B ve C) önlerinde kısa süreli kazı yapılmıştır. Bunlar dışında C nişinin doğusunda aynı kaya üzerinde üç niş (D1, D2, ve D3) daha keşfedilmiştir. Dikdörtgen biçimindeki nişlerin ölçüleri birbirlerinde farklı olmakla birlikte[2] hepsi güneydeki Lesbos Adası'na bakmaktadır. Yön seçiminde belki de antik kenti kuranların ana yurdu olan Lesbos'taki Methymna dikkate alınmış olmalıdır. Bu nişlerden bir tanesi defineciler tarafından ne yazık ki ana kayadan kopartılmıştır.

Kaylara oyulmuş nişlerin önlerinde yapılan kazılarda ince toprak katmanından sonra ana kayaya ulaşılmıştır. Dolgu toprağı içinde çok az sayıda Kybele figürin parçaları bulunmuştur. Kayalara oyulmuş nişlerin genellikle Kybele tapınımı ile ilişkili olduğu bilinmektedir. Figürin parçaları söz konusu alanın Kybele açık hava tapınağı olarak adlandırılmasının doğru ola-

* Prof. Dr. Nurettin ARSLAN, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE, narslan@hotmail.de

Prof. Dr. Beate BÖHLENDORF-ARSLAN, Philipps-Universität Marburg, Christliche Archäologie und Byzantinische Kunstgeschichte, Marburg/ALMANYA, boehlendorf@uni-marburg.de

Arş. Gör. Caner BAKAN, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE, canerbakan@yahoo.com

Arş. Gör. Mehmet AYAZ, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE, mehmetayaz@comu.edu.tr.

1 Assos kazı çalışmaları Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu ve İÇDAŞ'ın destekleri ile yürütülmüştür. Adı geçen kurum ve kuruluşlara destek ve yardımları için teşekkür ederiz.

2 A: 35cm.x33cm. derinlik: 11cm. B: 32cm.x30cm. derinlik:18cm. C: 28cm.x25cm. derinlik: 12cm. D1: 35cm. x36cm. derinlik: 15cm. D2: 29cm.x18cm. derinlik:4cm. D3: 36cm.x23cm. derinlik:12cm.

cağını ortaya koymuştur. Nişlerden birinin dört köşesindeki dübel delikleri olasılıkla Kybele kabartmalarının bu nişlere monte edilmesi için açılmıştır.

Kybele kutsal alanının batı yönündeki polygonal duvar, kutsal alanın Arkaik Çağdan itibaren kullanıldığını desteklemektedir. Nişlerin önünde ele geçen terrakotta parçaları ile kutsal alana giden yolun kenarındaki kesme taş duvarların örgüsü Hellenistik Çağa özgüdür.

AÇIK HAVA KUTSAL ALANI – B

Kentin güney yamacındaki ana kaya üzerine oyulmuş bir altar bulunmaktadır (Resim: 3a). 90cm. yükseklik ve 70cm. genişliğindeki altarın biçimi lahitlerin uzun yüzlerinde iki girland arasında duran altar formlarına benzemektedir. Altarın önündeki (güneyinde) kazıda ele geçirilen Kybele *terrakotta* parçası altarın adı geçen tanrıçaya ait olduğunu ortaya koymaktadır. Bu alandaki kazılara devam edilmesi gerekmektedir. Altarın güneyindeki yamaca atılmış kaya parçası üzerinde yazıtlar ve iki niş yer almaktadır (Resim: 3b). Üzerindeki yazıtlar nedeniyle Arkaik ve Roma Dönemine tarihlenen bloğun, altarın yanındaki ana kayadan kopartılmış olduğu tahmin edilmektedir.

AŞAĞI AGORA BÜYÜK YAPI

Aşağı agoranın güneybatı köşesinde yer alan, avlusu *portikus* şeklinde düzenlenmiş ve *polygonal tessera* mozaikli (M.Ö. 3. yy.a) büyük yapının fonksiyonu bilinmemektedir.[3] Hellenistik Çağda inşa edilmiş olan yapı kompleksi, iki arşitrav bloğu üzerindeki yazıta göre M.S. erken 3. yy.da *gymnasion* olarak kullanılmıştır.[4] M.S. 5. yy.da ise büyük yapı, bir eve dönüştürülmüştür. 2019 yılı kazı sezonunda büyük yapının kuzey köşesindeki 7,40m. x3.80m. ölçülerindeki Bizans Çağına ait mekânda çalışmalara devam edilmiştir (Resim: 4). Mekâna güneydeki 3,65m.x3,97m. boyutlarındaki küçük ön odadan girilmektedir. Kapının batı yönünde kavisli bir duvarla oluşturulan niş, olasılıkla dolap olarak kullanılmıştır. Odanın kuzey duvarına paralel uzanan ve moloz taşlarla yapılmış bir bank yer almaktadır. Bankın batısındaki duvarın ortasına yandaki oda ile bağlantı için bir pencere bırakılmıştır. Çok sayıdaki pencere camı parçası odanın gün ışı ile aydınlatıldığı göstermektedir. Dokuma ağrılıkları, kandil ve sikkelerden oluşan buluntular, Erken Bizans Çağı'nda bu mekânın oturma odası olarak kullanıldığını akla getirmektedir.

BATI KİLİSESİ DOĞU CEPHE

İlk olarak 1881 yılında Amerikalı araştırmacılar tarafından kazılan batı kilisesi, 1990'lı

3 N. Arslan, The Most Perfect Idea of a Greek City: Results of new Research in Assos (Behram), Turkey. bkz.: S. R. Steadman - G. McMahon (eds.), *The Archaeology of Anatolia III. Recent Discoveries (2017-2018)*, Cambridge 2019, 154-155.

4 N. Arslan - B. Arslan - C. Bakan - M Ayaz, Assos Kazısı 2014 Yılı Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 37(2), 2015, 349; N. Arslan - B. Arslan - C. Bakan - K. Rheidt - J. Engel, Assos Kazısı 2015 Yılı Sonuç Raporu. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 38(3), 2016, 56-57.

yıllarda yeninden kazılmıştır.[5] 2019 yılı kazı sezonunda kilisenin dışındaki apsisin doğusundaki alanda, cadde ile kilisenin ilişkisi araştırılmıştır. Apsisin öne düşmüş, tek parça andezitten yapılmış pencere kemeri bulunmuştur. Bu alanda daha önceden bulunmuş pencere kemerleri, son parça ile üçe ulaşmıştır. Bu kemerlerin apsis duvarındaki pencerelere ait olduğu tahmin edilmektedir. Kemer parçalarından başka kuzey–güney yönünde devam eden cadde ortaya çıkartılmıştır (Resim: 5). Cadde eğimli arazi yapısına uygun olarak kuzeyden güneye doğru kavisli biçimde alçalmaktadır. Kentin diğer caddeleri gibi zemini taş kaplı olup, ortasında açık su kanalı vardır. Hellenistik Çağ kentinin bir parçası olan cadde, Bizans Çağında kilise ve onun çevresindeki yapıların altında kalmasından dolayı işlevini kaybetmiştir.

KSENODOKHION

Batı kapısının yanındaki geniş Bizans Çağı yapı kompleksi 2015 yılından beri kazılmaktadır.[6] Şapel ve çok sayıda mermer yemek masaları bulunmuş olan yapı kompleksi, hacıların kullandığı bir han (*ksenodokhion*) olarak tanımlanmıştır.[7] 2019 yılında ana yolun kenarındaki giriş koridoru ile onun batı ucundaki odanın bir bölümü açığa çıkarılmıştır. Odanın batı kısmı 1,6m. uzunluğundaki kısa bir duvarla iki bölüme ayrılmıştır. Odanın güneyinde, zeminde toplu halde Geç Roma ve Erken Bizans Çağı bronz sikkeleri ele geçirilmiştir. Birçoğu aşırı derecede bozulmuş ve tanımlanamayan sikkeler, olasılıkla küçük bir ahşap sandık içinde durmaktaydı. Ahşap sandıktan geriye bronz şerit ve bağlantı parçaları kalmıştır. Odanın doğusunda, Erken Bizans Çağı kandili ve Hellenistik Çağa tarihlenen mermer bir aslan heykel parçası başı bulunmuştur. Bunlar dışında odada bronz ve cam boncuklar, kurşun ağırlık, kemer tokası, keski ve iğne gibi objeler ele geçirilmiştir.

BATI KAPI ÜÇGEN ALANI

2019 yılında batı kapısının kuzeydoğusundaki alan kazılmıştır. Bu alanda ana kapının doğu kulesinden başlayarak caddenin doğu yönüne uzanan Hellenistik Çağ teras duvarının önündeki üçgen alana Bizans Çağında küçük mekândan oluşan bir yapı eklenmiştir. Yapı teras duvarına yaslanan üç küçük mekân ve bunların önündeki uzun dar bir mekândan oluş-

5 J. T. Clarke - F. H. Bacon - R. Koldewey, *Investigations at Assos. Drawings and Photographs of the Buildings and Objects discovered during the Excavations of 1881–1882–1883*, London 1902–1921, 186, fig. 2; G. Çantay, Assos Batı Bazilikasının Çevre Kazısı (1998-1999). bkz.: Y. Sayan (ed.), *IV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 24 – 27 Nisan 2000 Van, Van 2000, 77-79, Res. 2-10.; G. Çantay, Assos Batı Bazilikası Yapılaşması. bkz.: *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirmesi*, 23 – 27 Eylül 2002 Mersin, Ankara 2004, 314-315.

6 N. Arslan – B. Arslan – C. Bakan – K. Rheidt – J. Engel, Assos Kazısı 2015 Yılı Sonuç Raporu. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 38(3) 2017, 55-56 Res. 4-5; N. Arslan – B. Arslan – C. Bakan, Assos Kazısı 2016 Yılı Sonuç Raporu. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 39(3) 2018, 393-94, Res. 7-9; N. Arslan - C. Bakan - B. Böhlendorf-Arslan - E.-M. Mohr - K. Rheidt, Assos Kazısı 2017 Yılı Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 40(3), 2018, 156-157.

7 B. Böhlendorf-Arslan, The Glorious Sixth Century in Assos. The unknown Prosperity of a Provincial City in Western Asia Minor. bkz.: I. Jacobs - H. Elton (eds.), *Asia Minor in the Long Sixth Century. Current Research and Future Directions*, Oxford 2019, 238-239, fig. 13.10.

maktadır. Dar mekânın duvarlarında küçük moloz taşlar kullanılmıştır. Diğer mekanların duvarları ise büyük boyutlu devşirme kesme taş ve çamur harcı ile inşa edilmiştir. Bu yapı kalıntısının önündeki cadde üzerinde havan, demir aletler (keski ve kalem gibi) ve pencereye ait çifte sütun bulunmuştur. Çifte sütün olasılıkla arkadaki odalardan birine ait olmalıdır. 2.00m.x3.00m. ölçülerindeki holün her iki yanda birer oda yer almaktadır. Kuzeydeki odada (2.60m.x3.50m.) haç şeklinde bronz kandil askısı, kemer, metal parçalar ve M.S. 6-7. yy.a tarihlenen sikkelerden oluşan önemli eserler bulunmuştur. İkinci evrede bir duvarla ikiye bölünen, zemini kirece benzeyen sert bir tabaka ile kaplı ve yamuk planlı odanın (4.00m. x3.60m.x2.50m.x4.25m.) işlevi bilinmemektedir.

Hellenistik Çağ sur duvarı önündeki küçük mekânlardan oluşan Erken Bizans Çağı yapı kalıntısının yaşam alanından daha ziyade, üretime dönük işlik veya depolama amacı ile kullanıldığı tahmin edilmektedir.

GYMNASION

Küçük Asya'da iyi korunmuş Hellenistik Çağ örneklerinden biri olan gymnasion, ilk defa 1882 yılında kazılmıştır.[8] Amerikan araştırmacılar kare planlı *gymasion*un (49,00m.x52,65m.) birçok noktasında sondaj çukurları açmakla yetinmişlerdir. Kentin anıtsal kalıntılarından biri olan gymnasionun yeniden araştırılarak ilk yapım tarihi ve sonrasındaki evrelerinin belirlenmesi, düzenleme ve restorasyonu için bu alan çalışma programına dahil edilmiştir.

Avlunun batı yönünde yere düşmüş olan mermer ve andezit sütunlar dikilirken kırık olanlar da restore edilmiştir (Resim: 8). Bu sütunların gerek malzeme gerekse boyut olarak farklı oldukları görülmüştür. Bu durum gymnasionun Bizans Çağı'ndaki düzenlemelere bağlanmalıdır. Geçen yıllarda *gymnasion*un güneyindeki caddenin kazısı sırasında cadde üzerine olasılıkla bir deprem sırasında düşmüş üç andezit sütün yerlerine dikilmiştir. Bu sütunlar Roma İmparatorluk Çağında *gymnasion*un güneyine eklenen *portikus*un sütunlarıdır (Resim: 9). Sütunların kaldırılmasından sonra *portikus*taki moloz taş yığınları kaldırılırken 1881 yılında keşfedilen ve gymnasionun Roma İmparatorluk Çağı onarımına ait yapı kitabesinin parçası yeniden bulunmuştur.[9] *Portikus* ve *gymnasion*un batı yönündeki moloz taş yığınları kaldırıldığında Bizans Çağı konut temelleri gün yüzüne çıkmıştır. Bizans kalıntılarının önümüzdeki kazı programlarında araştırılması planlanmıştır.

*Gymnasion*da sütunların dikilmesinden sonra batı yönünde koridor şeklindeki girişin üzerinde bulunan taş yığınları kaldırılmıştır. 16.40m. uzunluğunda ve 3.68m. genişliğindeki giriş koridoru, arazinin eğimli yapısına uygun olarak doğuya doğru beş kademe şeklinde yükselmektedir (Resim: 10). Merdivenin gerisindeki uzun koridorun her iki tarafı kesme taş duvarlar ile sınırlandırılmış ve ilk kademede üzerinde çift kanatlı bir kapının lento ve zıvana

8 J.T. Clarke, Report on the Investigations at Assos, 1881. *Papers of the Archaeological Institute of America*, Classical Series 1, Boston 1882, 40-41, fig. 4; J. T. Clarke - F. H. Bacon - R. Koldewey, *a.g.e.*, 181-186.

9 J. T. Clarke - F. H. Bacon - R. Koldewey, *a.g.e.* 185, fig.1.

yuvaları dikkati çekmektedir. Kapının gerisinde ikinci kademenin zemini üzerine tekerlek şeklinde üç taş oyunu çizilmiştir.

1881 yılındaki kazılarda sağlam olan merdivenler[10] sonraki yıllarda tahrip olmuş ve geriye sadece tek sıra temel taşları kalmıştır. Pergamon'da görülen yarım daire şeklindeki merdiven basamakları restore edilerek özgün haline getirilmiştir. *Gymnasion*da sütunların ayağa kaldırılması, giriş merdivenin restore edilmesi ve giriş koridorunun açılması, yapının anıtsallığının görülür hale getirmiş ve kısa sürede ziyaretçilerin uğrak noktası haline gelmiştir.

Giriş koridorunun her iki yanındaki alanlarda moloz taş yığınlarının kaldırılmasına yönelik çalışmalara devam edilmiş ve bütün alanın Bizans Çağı yapılarıyla kaplı olduğu görülmüştür. Bu mekanların gelecek yıllarda kazılması planlanmıştır. *Gymnasion*un avlusunda eski kazı çukurlarının ortadan kaldırılmasına sanıcın güneyindeki bölümde başlanmıştır. Küçük bir bölümü korunmuş Bizans Çağı konutunda zemini kiremitler ile kaplanmış bir fırın tespit edilmiştir. Fırının doğusundaki duvar ile arasındaki dar alanda yoğun çatı kiremitleri dikkati çekmektedir. Bu alanın Bizans Çağı konutlarıyla birlikte değerlendirilmesi için belgelenerek kapatılmıştır. Bu alandaki çalışma, 1881 yılı kazılarında sadece Hellenistik Çağ *gymnasion*una odaklanıldığını ve diğer evrelerin büyük orandan tahrip edildiğini ortaya koymuştur.

*Gymnasion*un doğu cephesinde genişlikleri 1.80m. ve yükseklikleri 5.00m. olan dört adet anıtsal kapı yer almaktadır. Kapıların arkasındaki mekânların işlevleri ve mimarilerinin araştırılmasına dönük bu alanda çalışmalara devam edilmiştir. Bu alanda büyük yığın oluşturan yapının duvarlarına ait mimari bloklar doğudaki bir noktaya taşımıştır. Yaklaşık 1.00m. kalınlığındaki dolgu toprağın kaldırılması ile kapılar ve kilisenin çokgen apsisi görünür hale gelmiştir. Güney cephedeki apsisin yanındaki kapı dışında pencere şeklinde bir açıklık ortaya çıkarılmıştır. Geniş bir alanı kaplayan *gymnasion*daki kazı, düzenleme ve onarım faaliyetlerinin daha uzun yıllar süreceği öngörülmektedir.

AGORA

Agoranın batı kenarında, kuzeydeki teras duvarı önüne yan yana dizilmiş mekanlardan kuzey *stoa*ya yaslanmış olan 6 No.lu mekânda kazılara devam edilmiştir (Resim: 11). 6.00m. x5.50m. ölçülerindeki mekânın bir duvar ile iki odaya (6A ve 6B) dönüştürüldüğü görülmüştür. Kuzey *stoa*nın duvarı 6A No.lu mekânın (3.40m.x5.10m.) doğu duvarı olarak kullanılarak buradaki kapı (gen: 1,05m.) kapatılmıştır. Zemini taş döşeli mekânın içinden kuzeydeki terasa çıkışı sağlayan 0,50m. genişliğinde bir merdiven yapılmıştır. Ancak merdiven odanın zeminden 2,00m. yüksekliğe kadar örülerek kapatılmıştır. Mekânda bir bölümü doğu duvarı altında kalan büyük taş bloğu üzerinde yer alan kare şeklindeki yuvalar bir işlik düzeni ile ilişkili olmalıdır. Mekân içinde çok sayıda demir çivi yanında cam yüzük, kemikten yapılmış insan şeklinde kolye ile Geç Roma ve Erken Bizans sikkeleri bulunmuştur. Odanın kuzey duvarı içinde demir bıçak ve sikkeler ele geçirilmiştir. 6B adı verilen mekâna (3.30m.x4.60m.)

10 J. T. Clarke - F. H. Bacon - R. Koldewey, *a.g.e.* 184, fig.1.

güneyindeki kapıdan (gen: 80cm.) girilmektedir. Mekânın kuzeybatı köşesinde kesme taş blokların üst üste konulması ile oluşturulmuş merdiven yer almaktadır. Zeminin bir bölümü taş levhalar ile kaplanmıştır. Mekânda çok sayıda demir çivi, bir adet gümüş yüzük, kandil parçaları, köpek biçimli kemik kolye, Erken Bizans sikkeleri, odanın doğu teras duvarı içinde iki adet kandil, sikke ve demir bıçak bulunmuştur (Resim: 12).

Agoranın batı girişinde, kuzeyindeki terasa ve kuzey *stoa*nın ikinci katına ulaşımı sağlayan caddede çalışmalara devam edilmiştir. Agorayı sınırlayan ve önüne Roma ve Bizans dönemlerinde yapıların inşa edilmiş olan Hellenistik Çağ teras duvarının üzerindeki caddenin zemini taş levhalarla kaplı ve ortasında kapalı bir su kanalı vardır. Caddenin yerinden oynayan döşeme taşlarının onarımı sırasında döşeme taşlardan biri altında ele geçirilen dört adet bronz sikkeden tanımlanabilen örnek Hellenistik Çağ Assos kent sikkesidir. Caddenin doğu kenarını sınırlayan Hellenistik Çağ duvarın bir bölümü korunmuştur. Caddenin batı kenarını sınırlayan küçük moloz taş duvarlar olasılıkla Bizans Çağına aittir.

Roma ve Bizans yapılarının sırt duvarı olarak kullanılan kuzey teras duvarı öne doğru kaymıştır. Bu bölümde kayan taşlar sökülerek yerlerine konulmuşmuş ve eksik kısımları restore edilmiştir. Böylece teras duvarındaki yıkılma riski ortadan kaldırılmıştır.

Agoranın kuzey yönünü sınırlayan iki katlı kuzey stoa, Hellenistik Çağda Pergamon kralları tarafından inşa ettirilen stoaların mimari özelliklerini yansıtmaktadır. M.Ö. 2. yy.ın ilk yarısında inşa edilen kuzey *stoa*, 1881-1883 yılları arasında Amerikan ekip tarafından kazılan yapılardan bir diğeridir. Bu kazılarda *stoa*nın doğu ön cephesindeki sütunlar ile *stoa* önündeki anıtlara ait kaideler *in-situ* olarak bulunurken, yapının büyük oranda tahrip olduğu gözlenmiştir. 2020 yılında *stoa*nın doğu bölümünde, agora meydanında temizlik ve düzenleme çalışmaları yapılarak sütunlardan üç tanesi yerlerine konulmuştur (Resim: 13).

*Stoa*nın doğu duvarı boyunca konglomera ana kaya 20cm. genişliğinde ve 24cm. derinliğinde kesilerek yağmur için bir kanal açılmıştır. Kanalın, yapının kuzey duvarı arkasındaki boşluklarda biriken yağmur suyunun tahliyesini sağladığı tahmin edilmektedir.

Bouleuterionun doğu kenarında, konglomera kayalık kesilerek oluşturulan çukurluğun içindeki mimari bloklar ve moloz taşların kaldırılmasına başlanmıştır. İçerisi büyük boyutlu mimari bloklar ile dolu binayı C. Texier (1935) *nymphaion*, Amerikan kazı ekibi ise hapishane (?) olarak tanımlamıştır.[11] Yapının içindeki blokların büyük bir bölümü taşınmış ancak henüz bu yapıdaki kazı tamamlanmamıştır. Yapının doğu kenarında üzeri yaklaşık 2.5m. uzunluğunda büyük taş levhalarla örtülmüş bir koridor tespit edilmiştir. Yapıların işlevinin belirlenmesi için bu alanda kazıların tamamlanması gerekmektedir.

11 H. Schliemann, *Reise in der Troas im Mai 1881*, Leipzig 1881, 20; C. Texier, *Description de l'Asie Mineure 2*, Paris 1849, 203; J. T. Clarke - F. H. Bacon - R. Koldewey, *a.g.e.* 21.

BATI KAPISI-AGORA ARASINDAKİ CADDE

Kent içinde zemini taş döşeli caddeler, gymnasionun güneyi, batı kilisenin doğusu ve tiyatronun güneyindeki alanlarda parçalar halinde görülmekteydi. Kentin sokak dokusu ve kent planının tespiti için her sezonun belli bir süresi sokak ve caddelerin ortaya çıkartılmasına ayrılmıştır. 2019 yılında ana caddenin kazısına devam edilerek gymnasiondan agoraya kadar uzanan bölümü açığa çıkartılmıştır. Ana caddenin her iki kenarında Bizans Çağı kalıntılarına rastlanmış. Bizans Çağı evlerinin inşası yüzünden caddenin bazı bölümleri daralmış olsa da caddenin büyük bölümü kullanılmaya devam etmiştir. Ancak gymnasionun doğusundaki konutların yapımı ile cadde tamamen işlevsiz hale gelmiştir. Caddenin güney kenarında *in-situ* olarak korunmuş anıtsal bir kapıya rastlanmıştır. Hellenistik Çağ mimari özelliklerini yansıtan anıtsal kapının *gymnasion* ile ilişkili olduğu tahmin edilmektedir. Batı kapısından agoraya doğru uzanan caddenin 133 metrelik bölümü açığa çıkartılmıştır. *Gymnasion* ile agora arasında kalan bölümde ana caddenin açılması çalışmalarına devam edilecektir.

AKROPOLİS

Assos ören yerinde ziyaretçilerin en fazla uğradıkları alan hiç şüphesiz Athena Tapınağı'nın yer aldığı akropolistir. Akropolisin kuzey kenarındaki sarnıçların önündeki alan ile tapınağın batısındaki alanda eski kazı toprağı ve Geç Bizans Çağı iç kalesinin duvarlarının açığa çıkartılması için kazılar yapılmıştır.

Akropolisin kuzeyindeki sarnıçlar Geç Bizans Çağında inşa edilmiştir. Ana kaya kesilerek oluşturulan iki haznenin üzerleri tonoz kemerler ile kapatılmıştır. Taş bir merdiven ile batıdaki hazneye oradan da bir kapı ile diğer hazneye geçilmektedir. Günümüzde batıdaki mekân moloz toprak ile dolmuş ve içinde su bulunmazken doğudakinde halen su mevcuttur.

Sarnıçların önündeki (kuzey) dolgu toprağı kaldırılmış ve sarnıç önünde taş döşeli bir meydan gün yüzüne çıkartılmıştır. Meydanın çevresinde Bizans Çağı yapılarından doğu yöndekiler daha iyi korunmuştur. Bu yapıların kent planına aktarılması için duvarı görünür hale getirilerek mekanların içinde kazı yapılmamıştır. Meydanın doğu kenarında küçük bir depo şeklindeki duvarları sıvalı mekân su ile ilişkili olmalıdır. Alandaki diğer duvarların tamamı moloz veya devşirme taşlar ve çamur harcı ile yapılmıştır. Duvarlardan birinin içinde devşirme olarak mermer Korinth sütun başlığı kullanılmıştır. Assos'ta bu tip başlığın ikinci örneği olması yanında üzerine üç taş oyunu kazınmış olması bakımından önemlidir. Sarnıçların batı yönünde toprağın kaymasını önlemek için kafes tel ve çakıl taşları ile geri dönüşümü oldukça kolay geçici bir duvar oluşturulmuştur. Böylece bu yöndeki toprak kayması önlenmiş ve iyi bir görünüm elde edilmiştir. Sarnıçların önündeki alanda Roma, Bizans ve Erken Osmanlı dönemlerine ait sikkeler bulunmuştur.

Sarnıçların çevresindeki yapıların çatılarından yağmur suyunu hazneye aktaran açık kanal yapılmıştır. Sarnıçların kısmen yeraltı doğal kaynağı ile beslenmesi yanında yağmur suyu ile beslendiği anlaşılmaktadır. Yaklaşık 20cm. genişliğindeki kanallar andezit taşlara oyularak oluşturulmuştur. Doğu ve batı yönlerinden gelen kanallar T şeklinde bir dirsek ile batıda-

ki sarnıca bağlanmıştır. Gerek kanal gerekse taş kaplamanın bozulmuş veya eksik kısımları restore edilmiştir (Resim: 14).

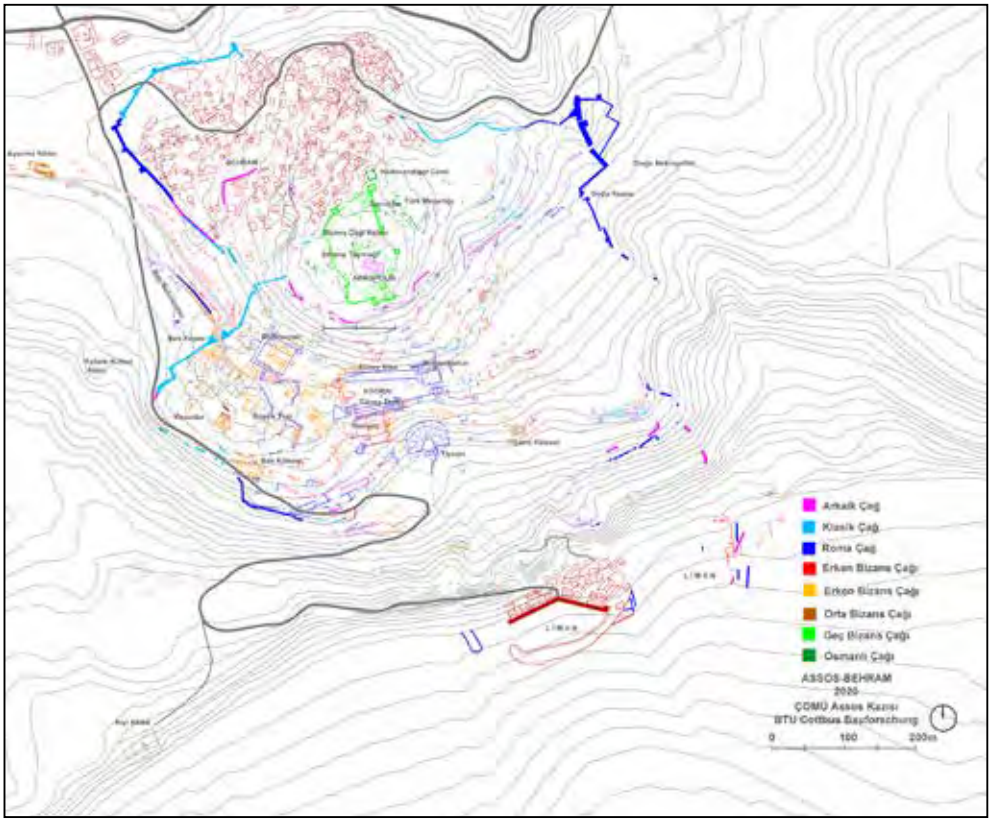
Athena tapınağının batısında 1881 yılı ve sonrasındaki çalışmalarda atılan kazı toprağı bu yıl tamamen kaldırılarak ana kaya görünür hale getirilmiştir. Atık toprağın kaldırılması sırasında tapınağa ait sütun başlığı, sütun tamburu, birkaç büyük mimari blok ve haç bezmeli sütun başlığı bulunmuştur. Andezitten yapılmış küçük boyutlu haç bezmeli sütun başlığının tapınağın kuzeyindeki şapele ait olduğu tahmin edilmektedir.

Ana kayanın kademeli görünümü tapınağın inşasında buradan taş kesildiğini göstermektedir. Yüksek tepe görünümündeki toprağın atılması ile tapınağın batıdan daha etkileyici görünmesi ve daha kolay ulaşılması sağlanmıştır. Bunun dışında Bizans Çağı konutu ile tapınak arasında kuzey-güney yönünde uzanan ve daha önceki bazı araştırmacılar tarafından akropolis planında gösterilmiş olan iç kale duvarı ortaya çıkartılmıştır (Resim: 15)[12]. İç kaleye giriş ana kayaya oyulmuş basamaklarla sağlanmıştır. Kale kapısı moloz taşlar kapatılmış halde bulunmuştur. İç kale duvarı ve onun kuzeyindeki Bizans Çağı yapısının içindeki kazılar yoğun ziyaretçiler nedeniyle gelecek yıla ertelenmiştir.

BELGELEME, SERAMİK VE KÜÇÜK BULUNTU RESTORASYON FAALİYETLERİ

Kazı evi deposunda geçmiş yıllardaki kazısı tamamlanmış olan agora sarnıç buluntularının restorasyon, istatistik ve belgeleme çalışmaları yapılarak bir kitap halinde yayınlanması için ön hazırlıklar tamamlanmıştır. Agora sarnıç buluntularından Erken Roma İmparatorluk ve Hellenistik Çağa özgü kaplardan bir bölümünü restore edilerek Assos seramik repertuarı daha da zenginleştirilmiştir. Aynı çalışma agoranın batısındaki yapılardan birindeki buluntular için de yapılmıştır. M.S. 4. yy.a tarihlenen kontekst buluntuların değerlendirilmesi ile bu yüzyıla ait konutlarda gündelik yaşamada kullanılan farklı formdaki kaplar yanında bir de ızgara tümlenmiştir. Ören yerinin mimari kalıntılarının bakım ve onarımı yanında akropolis ile nekropolis arasında yürüyüş yolu yapılmıştır.

12 C. Texier, 1849, *a.g.e.*, pl. 108-109; J.T. Clarke, 1882, *a.g.e.*, pl. 2.

Resim 1: Assos kent planı.

Resim 2: Assos, Kybele Kutsal Alanı A.

Resim 3a-b: Assos, Kybele Kutsal Alanı B.

Resim 4: Aşağı Agora Büyük Yapı.

Resim 5: Batı Kilisesi.

Resim 6: *Ksenedochion.*

Resim 7: Batı kapısı üçgen alan.

Resim 8: *Gymnasion*, *portikus*.

Resim 9: *Gymnasion*, güneyden.

Resim 10: *Gymnasion*, giriş kapısı.

Resim 11: Agora, batı kenarı.

Resim 12: Agora, batı kenarındaki mekân buluntuları.

Resim 13: Agora, kuzey *stoa*.

Resim 14: Akropolis, Bizans Çağı sarnıçlar.

Resim 15: Akropolis, Bizans Çağı iç kale batı duvarı.

2019-2020 YILI TRALLEİS ANTİK KENTİ KAZI VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI

Nurettin ÖZTÜRK*

Gencay GÜLOĞLU

İsmail ÖZCİHAN

Merve TOY

GİRİŞ

2019 yılı Tralleis antik kenti kazı çalışmaları 16 Temmuz-20 Eylül 2019 tarihleri arasında 62 gün olarak Prof. Dr. Nurettin Öztürk başkanlığında, Aydın Arkeoloji Müzesinden Uzman Arkeolog Mehmet Ömer Altuntaş temsilciliğinde *gymnasium* alanı ve seramik işliğinde gerçekleştirilmiştir. 2020 yılı kazı çalışmaları 13 Temmuz-06 Ekim 2020 tarihleri arasında 87 gün olarak Prof. Dr. Nurettin Öztürk başkanlığında Aydın Arkeoloji Müzesinden Uzman Arkeolog Birgül Günaydın Çamoğlu temsilciliğinde *"gymnasium"* yapısının *frigidarium* bölümünün *natatio* kısmında devam edilmiştir[1].

2019 YILI GYMNASİUM ÇALIŞMALARI

Tralleis *gymnasium* hamam yapısında 2019 yılı kazı çalışmaları içerisinde ilk olarak yapının planın ortaya çıkarılması amacıyla İmparatorluk Salonun batı kısmında kazı çalışmalarına başlanılmıştır (Resim: 1).

Alan içerisinde 5m.x5m. N1, N2 ve N3 açmaları olmak üzere 3 adet açma açılmıştır. N1 Açması olarak adlandırılan açmaya, alanın batı duvarının doğusunda başlanılmıştır. Açma içerisinde yapılan çalışmalar sırasında yoğun olarak moloz yığınına rastlanılmıştır. N1 Açması içerisinde yaklaşık 1.70m. dolgu tabakası tespit edilmiş olup, daha önceki yıllar içerisinde alanda yapılmış olan kaçak kazılar sırasında, yapının duvarlarına verilen tahribat sonucunda sökülen traverten blokları göze çarpmaktadır. N1 Açması içerisinde yapılan kazılar esnasında 1 adet Bizans İmparatorluğu Dönemine tarihlenen bronz sikke ele geçirilmiştir. Açma içerisinde yapılan çalışmalar zemin seviyesine gelindiğinde tamamlanmış ve

* Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 25100 Yakutiye-Erzurum/TÜRKİYE, nuret38@yahoo.com

Arş. Gör. Gencay GÜLOĞLU, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Artuklu-Mardin/TÜRKİYE, gencayguloglu@artuklu.edu.tr

İsmail ÖZCİHAN, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji A.B.D. Dr. Öğrencisi Yakutiye-Erzurum/TÜRKİYE, ismailozchan@gmail.com

Merve TOY, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi A.B.D. Dr. Öğrencisi, Eskişehir/TÜRKİYE, merve.toy@hotmail.com

N1 Açması'nın doğusunda yer alan N2 Açması'nın 5m.x5m. ölçülerinde kazı çalışmalarına başlanılmıştır. Yapılan çalışmalar sırasında açma içerisinde herhangi bir buluntuya rastlanılmamıştır. N2 Açması içerisindeki çalışmaların tamamlanmasının ardından N2 Açması'nın doğusunda bulunan N3 Açması'nda 5m.x5m. ölçülerinde kazı çalışmasına başlanmıştır. N3 Açması içerisinde yapılan çalışmalarda açmayı ortadan ikiye bölen, yapının traverten duvarı açığa çıkarılmıştır. N3 Açması'nın açılmasının ardından kazı çalışmalarının yapıldığı alanın *gymnasium* hamam yapısının *frigidarium* bölümü olduğu anlaşılmıştır. Açma içerisinden geçen duvar üzerinde geç döneme tarihlendirilen 4 adet pişmiş toprak kabın duvara harç yardımıyla sabitlendirilerek işlikler oluşturulduğu görülmüştür (Resim: 2). *Frigidarium* yapısının doğu duvarı üzerinde kullanılan bu işlikler kuzeye gelecek şekilde sabitlenmiştir. Ölçü olarak bakıldığında 3 kabın ağız açıklıkları 56cm. iken orta kısımda kalan kabın ise ağız açıklığı 51cm.dir. Bu 4 pişmiş toprak kaplardan oluşturulan alanın güneyine yine duvar içerisine pişmiş toprak tuğladan inşa edilen 3 küçük havuz inşa edilmiştir. İnşa edilen üç havuzun kalın sıva ile sıvanması bu alanın kullanım amacının sıvı üretimi ile alakalı olduğunu göstermektedir. Alanda yer yer ele geçirilen mermer parçalar bu kısmın zemininin mermer plakalar ile kaplı olduğunu gösterir. Bu alanın güneyinde 3 küçük havuzdan daha büyük boyutta inşa edilen, yine işlik alanıyla alakalı büyük bir havuzun varlığı tespit edilmiştir.

Burada yapılan kazı çalışmalarında ele geçirilen seramik parçalar, yapınınm. M.S. 3. vem. M.S. 7. yy. arasında kullanıldığını göstermektedir.

İşlik alanı içerisinde yapılan kazı çalışmaları sırasında 33 adet bronz sikke ele geçirilmiştir. Ancak bu sikkelerin çoğu zaman içerisinde oluşan tahribattan dolayı okunamayacak vaziyettedir. Yapılan temizlik çalışmalarının ardından okunabilen sikkelerin çoğunluğunun Roma İmparatorluğu Dönemine ait görülmüştür (Resim: 3).

Frigidarium bölümünün doğu duvarını açığa çıkarmak amacıyla daha önceki yıllarda kazı yapılan İmparatorluk Salonu ve *frigidarium* bölümünün arasında kalan kısımda kazı çalışmalarına başlanılmıştır. A3 ve A4 Açma adı verilen bu çalışmalarda açmalar 7m.x7m. ölçülerinde açılmıştır. Bu açmalarda herhangi bir buluntuya rastlanılmazken zeminin mermer ile kaplı olduğunu gösteren veriler tespit edilmiştir.

Açmaların tamamlanmasının ardından *gymnasium* hamam yapısının *frigidarium* bölümü, plan olarak kendini göstermeye başlamıştır. Tralleis *"gymnasium"* hamam yapısında tam bir simetrinin uygulandığı görülmektedir. *Frigidarium* bölümünün kazı yapılan kısımlarında açığa çıkarılan doğu ve batı duvarları üzerinde 4'er adet niş yer almaktadır. Bu nişlerin 2'si yuvarlak planlıyken diğer 2'si dikdörtgen planlıdır. Ancak batı duvarı üzerinde inşa edilen nişler geç dönemde duvar örülerek kapatılmıştır.

C1 Açması

2018 yılı içerisinde projesi onaylanan ve 2019 yılında restorasyon çalışmalarına başlanılan *gymnasium* hamam yapısının anıtsal batı girişi ayakları üzerinde oluşan tahribatları gidermek

amacıyla toprak altında kalan kısımların tespit edilmesi ve ardından restore edilmesi amacıyla C1 Açması oluşturulmuştur. Yapı boyunca 2m. genişliğinde açılan bu açmada yaklaşık 1.20m. derinliğine inilmiş ve alanın *calidarium* olmasından dolayı *hipocaust* sistemine rastlanılmıştır. Zeminden ısıtmanın yanı sıra duvardan ısıtma da olduğunu gösteren izler tespit edilmiştir. Açma gerekli amaca ulaştıktan sonra bu alandaki çalışmalara son verilmiştir (Resim: 4).

S1 Açması

Tralleis antik kenti batı yamacındaki akıntı toprak içerisinde yoğun bir şekilde seramik tabakasına rastlanılmaktadır. Bu alan içerisinde 3m.x3m. ölçülerinde S1 Açması açılmıştır. Yaklaşık olarak 1.20m. derinliğine inilen açma içerisinde yoğun bir seramik tabakasına gözlemlenmiştir. Genel olarak Roma Dönemine tarihlenen bu seramik grubu Tralleis'in *terra sigillata* üretim merkezi olduğunu kanıtlar niteliktedir (Resim: 5).

2019 Yılı Tralleis Gymnasium Hamam Kompleksi Restorasyon ve Çevre Düzenlemesi Çalışmaları

Tralleis *gymnasiumun*da TR32-18-TUR-0022 sözleşme numarası ile başlayacak olan restorasyon çalışmalarının proje aşaması 2018 yılı içerisinde tamamlanmıştır. GEKA (Güney Ege Kalkınma Ajansı) ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü katkılarıyla ihaleye çıkan proje 2019 yılı içerisinde başlamıştır.

2019 yılı ağustos ayı içerisinde yapının kemer içlerinde kullanılacak olan ahşabın temin edilmesinin ardından ilk olarak kuzey kemerde iskele kurulumuna başlanılmıştır. Ayrıca yapıya ait olduğu düşünülen blok taşlar belirlenerek lazerskyner taramaları yapılarak taşların hangi kısımda kullanılacağı tespit edilmiştir (Resim: 6).

2019 Yılı Kazı Evi Depo Çalışmaları

Tralleis antik kenti kazılarına paralel olarak ilerleyen bir diğer çalışmada kazı evi deposunda gerçekleştirilmiştir. Geçmiş yıllarda ortaya çıkarılan eserlerin temizlenerek tasniflenmesi konusunda çalışılmıştır. 2019 yılı kazılarında ele geçirilen sikkeler ve daha önceki yıllarda kazılardan çıkarılan sikkelerin mekanik temizliği yapılmıştır. Gerekli ölçü ve ağırlıkları alınarak fotoğraflanmıştır (Resim: 7).

Kazı evi deposunda geçmiş yıllarda ele geçirilen bir diğer buluntu grubu da kemik eserlerdir. Tespit edilen bu buluntu grubunun ölçüm ve fotoğraflanması yapılarak yayına hazır hale getirilmiştir (Resim: 8).

Başka bir buluntu grubu olan cam eserler üzerinde de çalışmalar yapılmıştır. Kazı evi deposunda yer alan bu buluntu grubunun tamamı kırık durumda olup, yıllarına ve formlarına göre ayrılarak, fotoğraflandırılmıştır.

2020 YILI GYMNASİUM ÇALIŞMALARI

Muhemmet BAKIRCI, Alper ATAY

Tralleis antik kenti 2020 yılı kazılarına *gymnasium* hamam yapısının *frigidarium* bölümünde 7m.x7m. ölçülerinde F1 Açması olarak adlandırılan açmada kazı çalışmalarına başlanılmıştır. Açmanın amacı bu bölümde yer alan *natatio*nun ortaya çıkarılmasıdır. Yapılan çalışmalar sonucunda *frigidarium* bölümünün orta kısmında kuzey-güney yönünde uzanan *natatio* tespit edilmiştir. *Nataio*nun kuzey ucunda başlanan kazılar esnasında havuza girişin kademeli olarak basamaklarla sağlandığı görülmüştür. Kuzey uçta yer alan havuz girişi 2 basamakla sağlanırken *apsidal* bir yapıya sahiptir. Havuza giriş için kullanılan basamak yükseklikleri ilk basamakta 63cm. iken ikinci basamak yüksekliği 50cm. olarak yapılmış ve 42cm. derinliğinde havuz zeminine ulaşılmaktadır. Böylelikle havuzun derinliği 1.55m. dir. Havuz zemini mermer plakalar ile kaplı olduğu fakat zamanla oluşan tahribattan dolayı mermer plakaların söküldüğü görülmüştür (Resim: 9).

*Natatio*da yapılan çalışmalar içerisinde -80cm. seviyesinde üzerinde ayak kabartması bulunan vem. M.S. 2. yy. özellikleri gösteren mermer kabartma ve çok sayıda kırık plaster parçaları ele geçirilmiştir (Resim: 10).

2020 Yılı Tralleis Gymnasium Hamam Kompleksi Restorasyon ve Çevre Düzenlemesi Çalışmaları

Tralleis antik kenti *gymnasium* yapısında devam etmekte olan batı anıtsal girişin restorasyonuna devam edilmiştir. Anıtsal girişin batı önünde yer alan dükkanların zamanla oluşan tahribat dolayısıyla restorasyon çalışmasına başlanılmıştır. Yapıda kullanılan eksik taşlar, malzeme analiz raporuna uygun olarak alana getirilip, olması gereken yerlere yerleştirilmiştir. Yapılan çalışmalarda ayak güçlendirmeleri, kemer tamamlamaları, *vomitarium*ların restorasyonu, çelik dübel ve kurşun eritilerek sabitlenmiştir. Ayrıca batı kısımda yer alan 9 dükkânın duvarlarında analiz raporları doğrultusunda aslına uygun olarak derz uygulamasına gidilmiştir (Resim: 11).

T.C Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu 66. No.lu Proje kapsamında projelendirilen restorasyon çalışmaları sırasında doğu-batı doğrultusunda inşa edilmiş olan *latrina*nın ilk olarak duvar derz işlemleri yenilenmiş ardından güney ve batı cephelerindeki oturma sıraları, temiz su kanalı ve üst örtü sistemi yenileme çalışmalarına başlanmıştır. Kazılar sırasında ortaya çıkarılan 6 adet oturma plakası örnek alınarak, güneyde 7 tam, 2 yarım, batıda, 5 tam, 2 yarım olacak şekilde toplam 12 adet oturma plakası yerleştirilmiştir. Oturma plakalarının yerleştirildiği güneyde 9, batıda, 7 adet olmak üzere 'L' biçiminde taş taşıyıcı konsollar hidrolik kireç katkılı harç yardımıyla yerlerine yerleştirilmiştir (Resim: 12). Güney ve batı köşede var olan su kanalları örnek alınarak güneye 8, batıya 4 adet olmak üzere toplam 12 adet temiz su kanalı yerleştirildi.

*Latrina*nın orta kısmında yer alan 16m.x8m. ölçülerindeki *impluvium*un etrafında eksik olan, 24 adet taş yerine yerleştirilmiştir.Yapılan restorasyon çalışmasında oluşturulan alanın korunması amacıyla, üst örtü sistemi yapılmıştır.

Yapılan bu koruma çatısı güneyde 21m. batıda ise 13m. uzunluğa sahiptir. *Gymnasium* mimarisi ile örtüşen karbolin malzemeden inşa edilen çatı kısmının boyanmasının ardından çalışmalar tamamlanmıştır.

66 No.lu Proje kapsamında yapılan bir diğer çalışma da Sütunlu Cadde'de gerçekleştirilmiştir. Geçmiş yıllarda ayağa kaldırılan 4 adet sütunun yanına ilaveten 3 tam sütun ve sütun başlığı ile 1'i yarım olacak şekilde 4 sütun ayağa kaldırılmıştır.

2020 Yılı Kazı Evi Depo Çalışmaları

Tralleis antik kenti kazı evi deposunda 2020 yılı içerisinde kazı evi deposunda yer alan 250 adet sikkenin mekanik temizliği yapılarak, fotoğraflama ve belgeleme işlemleri tamamlanmıştır. Önceki yıllarda tespit edilen işlenmiş ve işlem artığı hayvan kemiği tespit çalışmalarına devam edilmiştir. Toplamda yaklaşık 500 adet işlenmiş ve 700 adet üretim artığı hayvan kemiği tespit edilmiştir. Temizlikleri yapılıp ölçüleri alınan kemik objelerin fotoğraflarının çekilmesi ve ölçülerinin alınmasının ardından belgeleme işlemi tamamlanmıştır (Resim: 13). Yapılan çalışmalar sırasında Tralleis antik kenti kazılarından çıkarılıp Aydın Müzesi ve kazı evi deposunda korunan saç iğneleri, dokuma ve tekstil üretiminde kullanılan kemik objeler, oyun pulları, amuletler, bıçak sapları, kozmetik ve medikal kaşıklar olmak üzere sınıflandırılmıştır. Söz konusu objeler ile ilgili yayın çalışmaları devam etmektedir. Gerçekleştirilen çalışmaların ardından 2020 yılı Tralleis antik kenti kazı ve depo çalışmaları tamamlanmıştır.

Resim 1: 2019 yılı Tralleis *gymnasium* kazı çalışmaları.

Resim 2: *Frigidarium* doğu duvar içerisinde tespit edilen işlikler.

Resim 3: İşlikler içerisinde ele geçirilen Roma Dönemi sikkesi

Resim 4: C1 Açması.

Resim 5: S1 Açması.

Resim 6: Tralleis *gymnasium* anıtsal giriş restorasyon çalışmaları.

Resim 7: Tralleis kazı evi deposunda yer alan sikkelerin mekanik temizlik sonrası.

Resim 8: Tralleis kazı evi deposunda yer alan kemik objelerin mekanik temizlik sonrası.

Resim 9: *Natatio*nun genel görünümü.

Resim 10: *Natatio* kazılarından ele geçirilen kabartma ve pilaster başlık parçaları.

Resim 11: *Gymnasium* batı dükkanlarının restorasyon çalışmalarından genel görünüm.

Resim 12: Tralleis *latrina*sının restorasyon çalışmaları.

Resim 13: Tralleis kazı evi deposunda korunan işlem artığı kemik objeler.

SOFULAR KAZISI 2019 YILI ÇALIŞMALARI

Okşan BAŞOĞLU*

Sofular Omurgalı Fosil Lokaliteleri; Ürgüp İlçesi, Sofular Köyü Eski Kışla Mevkii'inde, Sofular Köyü'nün yaklaşık 3km. kuzeydoğusunda Kızılırmak Nehri Vadisi'ne açılan Kışlacık Deresi doğu yamaçlarında yer almaktadır. 2011 yılında "Nevşehir İli Miyosen Dönem Fosil Yatakları Yüzey Araştırmaları" çalışmaları sırasında Prof. Dr. Okşan Başoğlu tarafından keşfedilmiştir.

Deniz seviyesinden yüksekliği 930m.dir. Fosillerin Geç Miyosen flüvyal sedimanlar içerisinde yer aldığı ve fazla taşınmamış olduğu görülmüştür. Buluntular hemen hemen bütün halde ve artiküle olarak ele geçmektedir. Bu da akıntının güçlü olmadığını, hayvanların öldükten sonra kalıntılarının güçlü olmayan bir akıntı içerisinde kısa mesafe taşındıklarını göstermektedir. Fosil lokalitesinin dikeyde az kalınlıklı sediman içinde, yatayda ise çok geniş bir alana yayıldığı saptanmıştır. Fosil yatağının yayılım yüzeyi yaklaşık 6 km^2'yi bulmaktadır.

Faunal yaş, ilk belirlemelere göre 10-6.5 milyon yıl arasını işaret etmektedir. Stratigrafik olarak baktığımızda, Sofular fosil yatağının Ürgüp Formasyonu içinde Sofular İgnimbiriti ile Topuzdağ Lavı arasındaki flüvyal sedimanlar içinde yer aldığı görülmektedir. Bu da bize 8 milyon gibi bir yaş vermektedir (Şekil: 1). Sedimantolojik ve stratigrafik çalışmalar sonucu bölgenin jeomorfolojisinin ve Miyosen Dönem korelasyonun belirlenmesi çalışmaları yapılmıştır. Sofular lokalitesi C4An ve C3An.2n kronlarına en uygundur. Bu da 6 ila 7 milyon yıllık bir zaman dilimine işaret etmektedir. Ancak magnetostratigrafik sonuçların biyostratigrafik ve diğer yaşlandırma yöntemleri ile desteklenmesi gerekmektedir. Bu yüzden kendi araştırmalarımız bünyesinde ignimbiritlerin Ar/Ar yöntemiyle yaş tayini çalışmaları başlatılmış ve alınan örnekler laboratuvara gönderilmiştir. Ürgüp Formasyonu'nun stratigrafisinde ve ignimbirit adlandırmalarında değişiklik olmuş, yaşı ilk değerlendirilmelere göre 5-4.5 milyon yıl olarak belirlenmiştir. Lokalitenin paleocoğrafya ve jeoloji çalışmaları da devam etmektedir.

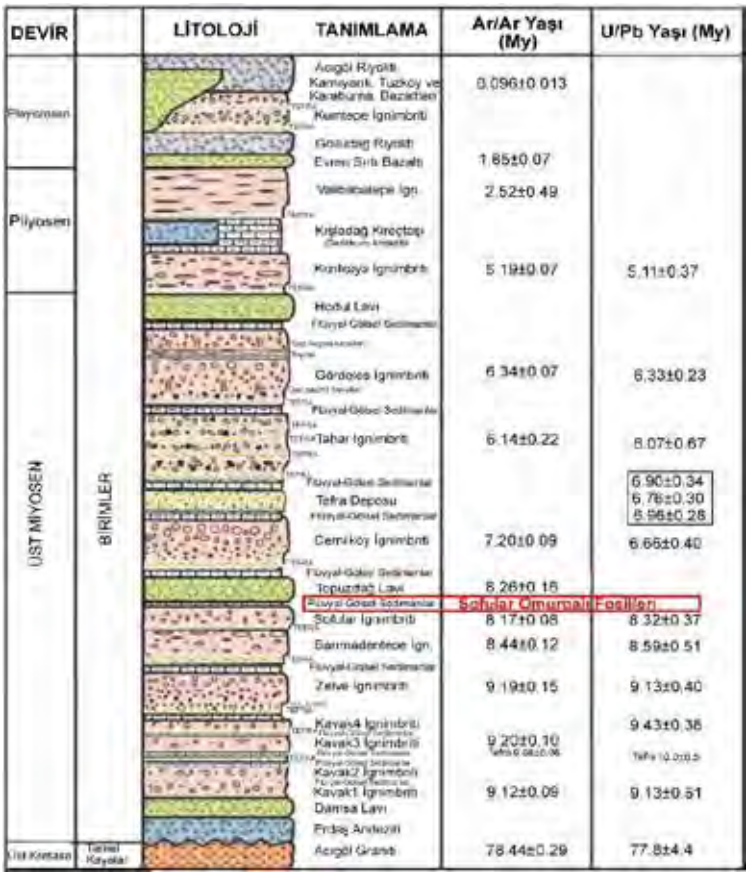
İlk sezonda, kazı alanı yüzey buluntularının yoğunlaşma dereceleri göz önüne alınarak lokalite 1, lokalite 2, lokalite 3 olmak üzere bölümlere ayrılmıştı. 2016 sezonunda bu lokalitelere lokalite 4 ve lokalite 5 bölümleri eklenmiştir. 2019 yılı çalışmalarına lokalite 2'in yüzey toprağı atılarak ve alanın temizlenerek hazır hale getirilmesiyle başlanmıştır. Temizlenen yüzey toprağı elenmiştir. Lokalite 2 olarak tanımladığımız yaklaşık 200m.lik bir alanda önce 10m.x10m.lik açmalar hazırlanmıştır (doğu-batı yönünde harf, kuzey-güney yönünde rakam). Daha sonra bu açmalar 5m.x5m.lik karelajlara bölünmüş ve x-y koordinatları düzenlenmiştir. Bu karelaj sistemine göre fosil çıkarma işlemine başlanmıştır. Çıkan her buluntunun *in-situ* fotoğrafı çekilerek, çizimleri yapılmıştır. Buluntular Geç Miyosen tabakadan

* Prof. Dr. Okşan BAŞOĞLU, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara/TÜRKİYE. oksan.basoglu@hbv.edu.tr.

elde edilmiştir. Fosil buluntuların az kalınlıklı sediman içinde çok geniş alanlara yayılmakta olduğu görülmüştür. Lokalite 2'ye ek olarak Lokalite 1'de 10m.x10m.lik açmalar belirlenmiş ve 2m.x2m.lik karelaj işlemleri gerçekleştirilmiştir. Bu sisteme bağlı olarak yüzey buluntusu yoluyla yoğun yüzey araştırması yapılmıştır. Lokalite 1 ve Lokalite 2'de sistemli kazı çalışmaları devam edilmiştir.

Fosilli tabakanın yatayda, kuzey-güney ve doğu-batı doğrultusunda genel yayılımının tespiti çalışmalarına başlanmıştır. Lokalite 3'de yüzey çalışmaları sırasında tespit edilen, fosilli tabakanın üzerine yerleşen, az kalınlıklı Neolitik dolgunun uzman arkeologlar ve Nevşehir Müze Müdürlüğü eşliğinde kaldırma çalışmalarına başlanmıştır. İncelemeler sonucu bu dolgunun bir höyük olduğu belirlenmiş ve "Sofular Höyük" olarak adlandırılmıştır. 2019 yılında tüm lokalitelerdeki çalışmalar devam etmiş ve Lokalite 3'te tespit edilen höyük çalışmaları hız kazanmıştır. Kazı alanı fosilli tabakaların ve ignibritlerin paleomagnetizma ile yaş tayini çalışmaları tamamlanmıştır. 2019 yılında ise tüm devam eden çalışmaların yanı sıra detaylı faunal analiz çalışmaları ve dişlerden izotop analizi çalışmaları başlatılmıştır.

Yapılan sedimantolojik ve stratigrafik çalışmalar sonucu fosilli tabakalarımızın stratigrafik olarak nereye yerleştiği ortaya çıkarılmış ve çizimleri yapılmıştır. Böylelikle jeolojik olarak lokalitenin yerleştiği alan tam olarak ortaya çıkarılmıştır (Şekil: 1). Fosilli alan düzenli olarak temizlenerek görüş oranı korunarak ve fosil yüzeyi açıldıkça koruyucu kimyasallar (aseton+su) kullanılarak örneğin zarar görmesi engellenmiştir. Sofular 1, 2, 3 ve 4 No.lu lokalitelerden kazı ve yüzey araştırması süresince elde edilen fosil materyaller üzerinde oluşturulan laboratuarda temizleme, onarım ve güçlendirme, envanter oluşturma çalışmalarına başlanılmış; depolama çalışması gerçekleştirilmiştir. Yeni buluntularla faunanın takım ve tür sayısı zenginleşmiştir.

Şekil 1: Sofular fosil lokaliteleri kazısının Ürgüp formasyonu içerisindeki yeri.

Sofular Höyük

Geç Miyosen döneme tarihlendirilen fosil yatakları üzerinde konumlanmakta ve "Sofular Kazı Alanı" içinde yer almaktadır. İlk olarak 2011 yılında Prof. Dr. Okşan Başoğlu tarafından Sofular Fosil Lokaliteleri yüzey araştırmaları kapsamında tespit edilmiştir. Sofular Höyük İç Anadolu'nun güneydoğusunda, Volkanik Kapadokya Bölgesi içerisinde, Nevşehir İli'nin Ürgüp İlçesi'ne bağlı Sofular Köyü'nün 3km. kuzeydoğusunda Sofular Fosil Lokaliteleri üzerinde yer almaktadır. Kızılırmak Nehri vadisine açılan Kışlacık Deresi olarak bilinen su akıntısının kenarındaki yerleşim, 0.24 hektarlık bir alanı kaplayan doğal bir tepe üzerinde konumlanmakta olup deniz seviyesinden 1080m. yükseklikte bulunmaktadır.

2016-2019 yılları arasında yapılan 4 sezonluk kazı çalışmalarında elde edilen veriler Kapadokya Bölgesi'nin Neolitik Dönemi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Karbon tarihleri M.Ö. 9000 yıl sonları ile M.Ö. 7000 yılın ilk yarısı arasındaki tarihleri vermektedir.

Höyük üst yüzeyinden geç dönem tabakalarına doğru indiği görülen basit toprak mezarlardan bir tanesinden alınan kemik örneğinin verdiği tarih aralığı Ortaçağın hemen sonlarını işaret etmektedir. Ölü gömme adetleri açısından klasik Ortaçağ karakteri gösteren mezarların bazı kısımlarda arkeolojik tabakayı tahrip ettiği görülmektedir. Karbon tarihlemeleri M.Ö. 8221-7602 tarihlerini veren bölüm 1 No.lu ocak yeri olarak adlandırılmış olup işlik yeri olabileceği düşünülmüştür.

Geç dönem mezarları ve kaçak kazı çukurları tarafından zarar görmüş olan bu duvar unsurları kesintili biçimde devam etmektedir. Genişlikleri ve yapısal karakterleri birlikte değerlendirildiğinde bu duvarların tek bir yapıya ait olduklarını işaret etmektedir. Tespit edilen 3 ayrı kerpiç duvar kalıntısı ve ocak yapılarını işaret eden ısı görmüş kil parçalarına ek olarak karbon tarihlemeleriyle birlikte incelendiğinde İç Anadolu da Nevşehir İl sınırları içinde bulunan Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem mimarisinin erken örneklerini oluşturması açısından önem taşımaktadır.

KAZI BULUNTULARI

1. Paleontolojik Buluntular

2019 yılı dahil olmak üzere toplamda 635 etütlük fosil buluntuya sahip olan Sofular Fosil Lokaliteleri'nde tanımlanan fauna aşağıda sıralanmıştır:

Takım: *Artiodactyla* (Çift Toynaklılar)

– *Bovidae* (antilop, koyun, keçi vb.)

– *Giraffidae* (zürafa)

– *Suidae* (domuz)

Takım: *Perissodactyla* (Tek Toynaklılar)

– *Equidae* (at)

- *Hipparion sp.Rhinocerotidae* (gergedan)*Chilotherium sp.*
- *Acerorhinus sp.*

Takım: P*roboscidea* (Hortumlular)

– *Gomphotheriidae* (fil)

Takım: *Carnivora* (Etoburlar)

– *Hyaenidae* (Sırtlan) *Mustelidae* (Gelincik)

Takım: *Testudines* (Sürüngenler-Kaplumbağa)

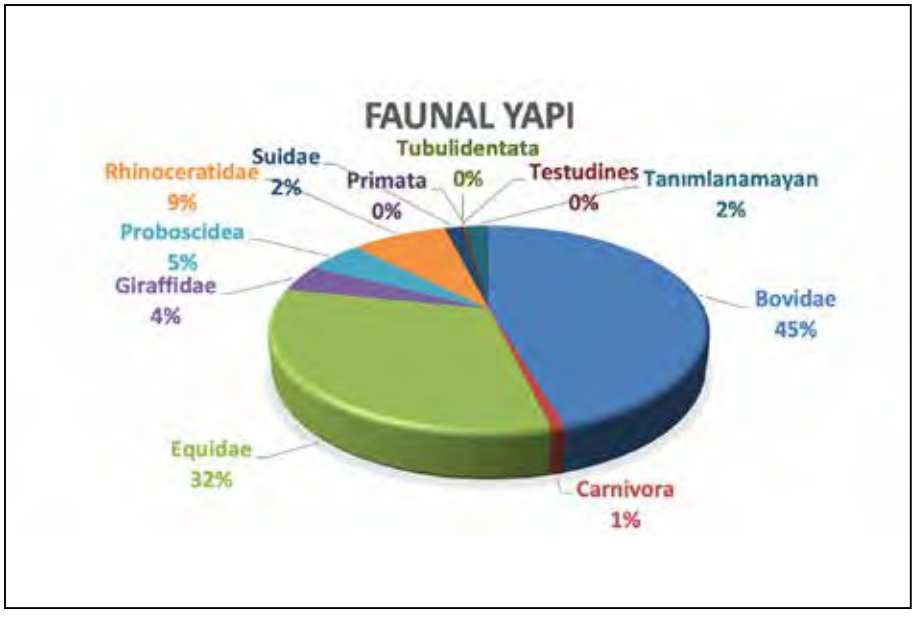
Takım: *Tubulidentata*

– *Orycteropodidae* (Yer Domuzu)Takım: Primata

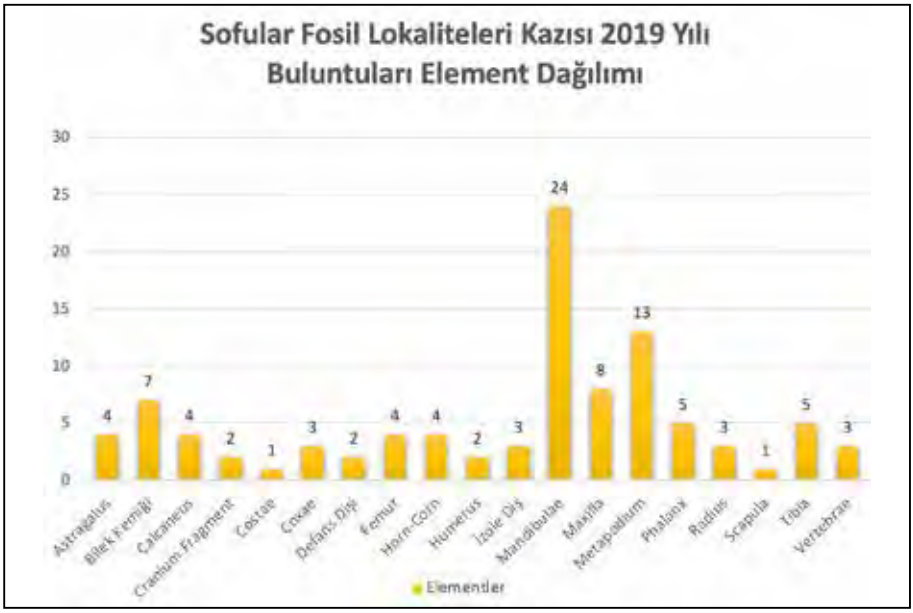
– *Hominidae*

Listede görüldüğü üzere tanımlanabilen fosil buluntular; *Equidae, Bovidae, Hyaenidae, Mustelidae, Rhinocerotidae, Soricidae, Castroridae, Gomphotheriidae, Cervidae, Giraffidae, Suidae, Hominidae* ailelerine ait örnekler ve *Testudine, Tubulidentata* takımına ait örnekler olarak tespit edilmiştir. Özellikle de *Rhinocerotidae* ailesinin *Chilotherium* veya *Acerorhinus* cinslerine ait nadir rastlanan bir boynuzsuz gergedan türünün tekrar ele geçmesi dikkate değerdir. *Bovid* ailesine ait en az beş farklı tür yer almaktadır. Bu türler içinde bir yeni tür olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu faunanın hominoid barındırması Anadolu' da yeni bir hominoid lokalitesinin keşfini ortaya koymuştur. Üzerinde çalışılmış fosil kayıtlar Geç Orta Miyosenden Pliyosene kadar varabilen bir kronolojiyi kapsamaktadır. Paleocoğrafya ve paleoklimatoloji çalışmaları sonucu fosillerin bulunduğu bölgenin sığ bir göl kenarı, geride açık karasal alanların yer aldığı bir bölge olduğu belirlenmiştir. Günümüz Afrikası'na benzer tropikal ya da yarı tropikal bir iklim sergilendiği düşünülmektedir.

Sofular Fosil Lokalitesi örneklerinin faunal dağılımına bakıldığında, faunanın ağırlıklı olarak *Bovid* (%45) ve *Equid* (%32) ailelerinden oluştuğu görülmektedir. Bunları %9 gibi bir oranla *Rhinocerotidae, Proboscidea* %5 ve *Giraffidae* %4'lük oranla izlemektedir. *Suidae* (%2), *Testudine, Tubulidentata* ve *Primata* takımı ise faunal açıdan en az görülmektedir (Grafik 1).

Grafik 1: Sofular fosil lokaliteleri faunal yapısı.

Grafik 2: Sofular fosil lokaliteleri element dağılımı.

2. Arkeolojik Buluntular

Sofular Höyük buluntu topluluğu 6 alt başlıkta incelenmiştir.

a) Yontmataş Buluntular

b) Sürtmetaş Buluntular

c) Kemik Alet Buluntular

d) Süs Objeleri

e) Hayvan Kemikleri ve Botanik Veriler

f) Mezarlar ve İnsan İskeletleri

a) Yontmataş Buluntular

- Kenar Kazıyıcılar
- Ön Kazıyıcılar
- Düzeltili Yongalar
- Dilgi ve Dilgi Kısımları
- Yarımaylar

- Mikrolitler

İç Anadolu Bölgesi'nin çağdaşı diğer Neolitik Çağ yerleşimleri ile benzer olarak, Sofular Höyük Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yontmataş alet endüstrisinde baskın hammadde obsidiyendir. Tespit edilen yontmataş endüstrisi içerisinde baskın alet gurubunu kazıyıcılar oluşturmaktadır. Ayrıca dilgiler, dilgicikler, geometrik tiplerden üçgen ve yarım ay örneklerinin dışında az sayıda olmakla birlikte ok uçları da elde edilmiştir. Obsidiyen hammaddenin yontmataş alet endüstrisi içindeki baskınlığı ve tipolojik özellikler göz önünde bulundurulduğunda karşılaştırılacak en yakın örnekler Aşıklı Höyük yerleşimi olarak değerlendirilebilir.

b) Sürtmetaş Buluntular

- Öğütme Taşları
- Havan Elleri
- Yassı Baltalar
- Ezgi Taşları

Sofular Höyük kazı çalışmalarında şimdiye kadar tespit edilen sürtmetaş alet örneklerinin büyük bölümü yüzeyden elde edilmiştir. Sürtmetaş buluntular tipolojik ve biçimsel özellikleri bakımından Kapadokya Bölgesi sınırlarındaki Aşıklı Höyük buluntuları ile benzerlikler göstermektedir.

c) Kemik Alet Buluntular

- Kemik Bızlar
- Kemik İğneler
- Kemik Uçlar

Sofular Höyük kemik alet endüstrisi içinde ağırlıklı gurubu bızlar oluşturmaktadır. Sofular Höyük kemik alet endüstrisinde ağırlıklı olarak elde edilen bız aletler özellikle tipolojik açıdan Aşıklı Höyük yerleşimiyle benzerlik göstermektedir.

d) Süs Objeleri

- Taş Boncuklar
- Pendant Uçlar (Kolye Uçları)

Sofular Höyük Çanak Çömleksiz Dönem buluntu toplulukları içindedeğerlendirilen süs objelerinin çoğunluğu çeşitli taş hammaddeden yapılmıştır. Höyük yüzey toprağı ve tabakalardan elde edilen boncuklar ve pendant buluntular Kapadokya Bölgesi için karakteristiktir. Çevre yerleşimlerin karşılaştırmalı tipolojik değerlendirmeleri yapıldığında Aksaray sınırları içerisindeki Aşıklı Höyük ve Konya Ovası Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerle-

şimlerinden Boncuklu Höyük ile benzerlik göstermektedir.

e) Hayvan Kemikleri ve Botanik Veriler

Yoğun biçimde hayvan kemiklerine ait parçalar ele geçirilmiştir. Yapılan ön değerlendirme sonucunda koyun/keçi (*Ovis/Capra*), öküz (*Bos taurus*), domuz (*Sus scrafa*) ve at (*Equus*) gibi çeşitli hayvanlara ait olduğu anlaşılmıştır. Küllü toprak ve ocak alanı olduğu düşünülen kısımlardan tespit edilen kemiklerin çoğunluğunun yanmış biçimde olması yeme içme faaliyetleri ile ilişkisini açıkça ortaya koymaktadır. Sofular Höyük, yerleşiminde gündelik yaşamın işaretleri olarak değerlendirilen hayvan kemikleri ve botanik verilerin yanında üretim için de kullanılan bir merkez olduğunu düşündürmektedir.

f) Mezarlar ve İnsan İskeletleri

Yüzeyden tespit edilen geç dönem mezarları höyüğün mezarlık alanı olarak kullanıldığı göstermektedir. Neolitik Dönem tabakaların Geç Dönem (Ortaçağ) mezarları yüzünden kısmen zarar gördüğü görülmektedir. Toplam 15 mezar açığa çıkartılmıştır. Basit toprak mezar biçimindeki mezarların tamamında iskeletler dorsal pozisyonda olup doğu-batı doğrultusunda başlar güneye dönük biçimde gömülmüşlerdir. Mezarlar; yetişkin, çocuk ve bebek gibi farklı yaş gruplarına ve farklı cinsiyetlere ait bireylerden oluşmuştur. 8 numaralı iskeletten alınan kemik örneği radyokarbon analizi neticesinde MS kal. 1484-1644 arasına tarihlendirilmiştir.

Sonuç olarak Sofular fosil lokaliteleri;

- Anadolu'da yeni bir hominid lokalitesi,
- Yeni bir bovid türü içeren fauna,
- Şu anki verilere göre Anadolu'da hominid buluntusu veren en genç lokalite,
- Anadolu'da en geniş yayılım alanı,
- İç Anadolu'da yeni bir Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşimine sahip lokalite olarak dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

Başoğlu, O., *Vertebrate Fossil Beds in the Cappadocia Region Fossil Localities and a New Hominid Site: Sofular,* Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2017.

Başoğlu, O., *Kapadokya Bölgesi Omurgalı Fosil Yatakları,* Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2016.

Fevzi Volkan Güngördü, Okşan Başoğlu."Kızılırmak Nehri Kenarında Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşimi: Sofular Höyük", *Olba,*27: 41-60, 2019.

Başoğlu, O., Güngördü, F.V., Karakoç, M., "Nevşehir'de En Erken Yaşam İzleri, Sofular Höyük", *Colloquium Anatolicum*, Cilt 1, Sayı 18:19-32, 2018.

Resim 1: Lokaite 2 hava fotoğrafı.

Resim 2: Lokaite 1 hava fotoğrafı.

Resim 3: Sofular Höyük.

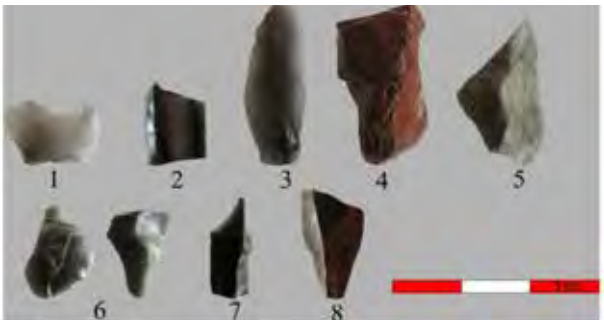
Resim 4: Sofular Höyük kerpiç duvar örneği.

Resim 5: *Bovidae Mandibulae*.

Resim 6: *Hipparion Cranium*.

Resim 7: Sofular Höyük Farklı kaynak alanlarından çeşitli renk ve doku özelliklerine sahip obsidiyen yontmataş buluntuları.

Resim 8: Sofular Höyük geometrik mikrolit yarımay, obsidiyen ok ucu ve saplı dilgi.

Resim 9: Sofular Höyük sürtmetaş endüstrisi örnekleri (a-öğütmetaşı b-havanelleri c-eltaşı d- yassı balta).

Resim 10: Sofular Höyük taş boncuk ve pendant (kolye ucu) örnekleri.

2019 VE 2020 YILI GERMANİCİA KAZI ÇALIŞMALARI

Oktay DUMANKAYA*

Çağlar AKDAĞ

Ümit YILDIRIM

Kazı çalışmaları Kahramanmaraş İli, Dulkadiroğlu İlçesi, Namık Kemal Mahallesi sınırları içerisinde yer alan 445 ada 20 parsel ve 3 parsellerde yürütülmüştür[1] (Resim: 1). Germanicia Antik Kenti 2019-2020 kazı çalışmaları Kahramanmaraş Müze Müdürlüğü başkanlığı ve Doç. Dr. Oktay Dumankaya'nın bilimsel danışmanlığında gerçekleştirilmiştir. 2019 yılı kazıları 445 ada 20 parselde 20.09.2019- 23.12.2019 tarihleri arasında, 2020 yılı çalışmaları 445 ada 3 parselde 05.09.2020- 15.10.2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir[2].

2020 yılı kazılarına başlamadan önce alanda yer radarı (GPR) araştırması yapılarak 2 boyutlu ve 3 boyutlu yer altı görüntüleri elde edilmiş ve bu doğrultuda kazı çalışmaları yürütülmüştür[3].

1) Germanicia Antik Kenti 2019 yılı 445 Ada 20 parsel kazı çalışmaları

2) Germanicia Antik Kenti 2020 yılı 445 Ada 3 parsel kazı çalışmaları

* Doç. Dr. Oktay DUMANKAYA, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Kahramanmaraş/TÜRKİYE.

M.A. Arkeolog Çağlar AKDAĞ, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Kahramanmaraş/TÜRKİYE.

Arkeolog Ümit YILDIRIM, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Kahramanmaraş/TÜRKİYE.

1 Kazı çalışmalarımıza destek olan Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, Kahramanmaraş Valiliğine, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Niyazi Can'a teşekkür ederiz. Kültür ve Turizm il Müdürü Seydihan Küçükdağlı'ya, Kahramanmaraş Müze Müdürü Sayın Safinaz Akbaş'a Ayrıca Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi ve Dulkadiroğlu Belediyesi'ne yardım ve destekleri için teşekkür ederiz. Destek ve yardımlarından dolayı teşekkürlerimizi sunarız. Müze müdürlüğü tarafından görevlendirilen sanat tarihçi İdris Akgül'e ise ekibimiz ile uyumlu çalışmalarından dolayı çok teşekkür ederiz. Ayrıca Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencileri Damla Manav, Serdal Tüzün, Şule Nur Akyol, Selçuk Aslanyürek, Rıdvan Yaprak, Mehmet Bozokul, Derya Kılınç, Sadiye Sena Topçuoğlu, Bekir Turan Kıvrak, Mehmet Doğan, Ozan Dalgıç, Esra Çetin, Ervanun Us, Tuba Tutma'ya yapmış oldukları özverili çalışmalarından dolayı minnettarız.

2 Bu makale, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (BAP) tarafından desteklenen 2020/6-19m. numaralı proje kapsamında hazırlanmıştır. Katkılarından dolayı KSÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'ne teşekkür ederiz.

3 "Yeraltı araştırma, yeraltı penetrasyon, yeraltı radarı, gibi birçok isim ile tanımlanan yeraltı radarı (GPR) sistem olarak elektromanyetik frekanslar ile yeraltından bilgi toplamaya dayanır. GPR sisteminin dizaynı çok geniş bir yelpazede tanımlanmakta ve genel olarak yapılacak uygulamaya uygun seçimlere göre yapılır. Bunlarda etkili olan hedef derinliği, hedef büyüklüğü ve araştırma yapılacak alandır. Bu sayede GPR yönteminin uygulama alanları doğru seçilecek sistem ile oldukça geniştir. Genel olarak GPR verileri belirli aralıklar ile belirlenmiş grid alanlarında uygulanır". Ayrıntılı bilgi için bkz. 2020 yılı Kahramanmaraş İli Dulkadiroğlu İlçesi Germanicia Arkeolojik Alanı Yer Radarı (GPR) Araştırma Raporu, 2.

1. 2019 YILI 445 ADA 20 NUMARALI PARSEL KAZI ÇALIŞMALARI

Kahramanmaraş ili Dulkadiroğlu İlçesi sınırlarında yer alan Germanicia Antik Kenti[4] Namık Kemal Mahallesi 445 ada 20 parselde 26.09.2019 tarihinde başlamıştır.

20 Parsel/A açması içerisinde yapılan kazı çalışmaları sırasında 48cm.x48 cm. ölçülerine sahip kiremit çatkı mezar tespit edilmiştir (Resim: 2). Mezar içerisinde yapılan kazılarda aynı seviyede doğu-batı uzantılı ve güneydoğu-kuzeybatı uzantılı pişmiş toprak künk sıraları tespit edilmiştir. Doğu-batı uzantılı künk sırası 3 parsel kazılarıyla birlikte her biri yaklaşık 30cm. uzunluğunda olan korunabilmiş 46 sıra korunabilmiş künk sırası ortaya çıkartılmıştır. Güneydoğu-kuzeybatı uzantılı künk sırası da 3 parsel kazılarıyla birlikte ortaya çıkartılmış her biri yaklaşık 30cm. uzunluğunda korunabilmiş 21 sıradan oluşmaktadır.

20 parsel/D-F-H-E açmalarında alanın kuzeyinden başlayarak güney kesitine kadar devam eden ve iki panodan oluşan mozaik ele geçirilmiştir. Üzerinde geometrik motiflerin yer aldığı 4,10m.x2,80m. korunabilen ölçülere sahip mozaik opus tesselatum tekniği ile oluşturulmuştur. Yapılan detaylı incelemelerde Mozaiğin zemininde oluşan kayma ve kırılmalardan dolayı kuzeyi ile güneyi arasında 7cm.lik bir kot farkı bulunmaktadır. İkinci panoda tespit edilen 6,10m.x3,5m. ebatlarına sahip mozaik iki parça halinde korunabilmiştir. Mozaikli alanın güneydoğusuna doğru devam eden kazı çalışmalarında mozaiğin statümen (yatak) tabakasının devam ettiği gözlemlenmiştir. Tespit edilen buluntular, mozaikli yapının yaklaşık 60 m2 lik oldukça geniş bir alanı kapladığını göstermektedir (Resim: 3, Çizim: 1).

20 parsel/M Açması içerisinde doğu-batı doğrultusunda uzanan apsidal formlu duvar kalıntılarına rastlanılmıştır. Bu yönde yoğunlaştırılan çalışmalarda 30cm.x30cm. ölçülerinde 5 adet kare payanda ele geçirilmiştir. Aynı alanda tespit edilen payanda sıralarından farklı olarak 1 adet dikdörtgen şekilli paye ele geçirilmiştir. Devam eden kazı çalışmalarıyla birlikte hypocaust sistemine sahip hamam yapısı kalıntıları ortaya çıkartılmıştır (Resim: 4).

20 parsel/K açması içerisinde gerçekleştirilen çalışmalarda hypocaust sisteminin devamı olan, hamamın tepidarium (ılık oda) veya caldarium (sıcak oda) bölümü olduğunu düşündüren mekân kalıntısı ortaya çıkartılmıştır. Hamam yapısının günümüz meskenlerinin temellerine doğru uzandığı gözlemlenmiştir. Söz konusu yapının henüz kamulaştırması yapılmamış binaların temellerine doğru uzanıyor olmasından dolayı bu alanda kazı çalışmalarına son verilmiştir (Resim: 5).

2. 2020 YILI 445 ADA 3 NUMARALI PARSEL KAZI ÇALIŞMALARI

Kazı çalışmaları Namık Kemal Mahallesi 445 ada 3 parselde 05.09.2020 tarihinde kazı çalışmalarına başlanmıştır. 3 parselin ölçüleri dikkate alınarak alan 10 açmaya ayrılmış ve bu alanda kazılar yürütülmüştür.

4 Kentin tarihçesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dumankaya 2018a, 10; Dumankaya 2018b, 290; Dumankaya 2018c, 486-490; Dumankaya 2019, 410-412.

05.09.2020 tarihinde bir önceki yıldan devam edilmesi kararlaştırılan 445 ada 3 parsel içerisinde yer alan 3A ve 3B olarak isimlendirilen açmalarda çalışmalar başlatılmıştır.

3A Açması'nda yapılan kazı çalışmaları sırasında kuzey-güney yönlü paralel bir şekilde devam eden üç tane duvar yapısı ve bu duvar kalıntılarını kuzeyden kesen doğu-batı yönlü devam eden bir duvar yapısı daha ortaya çıkartılmıştır. Doğu-batı yönünde devam eden duvarın batı yönü, 3B Açması'nda devamlılık gösterdiği ve duvar inşasında basit işçilik ve devşirme malzemede kullanıldığı tespit edilmiştir. Duvar örgü tekniğine ve devşirme malzemeden yola çıkılarak, duvarların burada tespit edilen hamam kalıntılarından daha sonraki dönemde yapıldığı veya yapının kullanım amacının değiştiği kanaatindeyiz. Gerçekleştirilen kazı çalışmalarında duvarın parsele bitişik evin bahçesine doğru uzandığı anlaşılmıştır. Kazısı yapılan alan sınırlarına ulaşıldığından söz konusu alanda tespit çalışmaları sürdürülememiştir. Birinci duvar 6,63m. uzunluğunda yaklaşık 40cm. genişliğindedir. Duvar taşlar ve taşların üzerinde ise pişmiş toprak seramik plakalardan oluşturulmuştur. İkinci duvar yaklaşık 7m. uzunluğunda yaklaşık 40cm. genişliğindedir. Üçüncü duvar 3m. uzunluğunda yaklaşık 55cm. genişliğindedir.

3B Açması içerisinde kuzey-güney ve doğu-batı doğrultusunda L yönlü duvar sırası tespit edilmiştir. İlerleyen çalışmalar esnasında 3B Açması'nın kuzey kesitine yakın doğu batı doğrultusunda uzanan duvara bitişik - 37cm. seviyesinde yazıtlı mezar steli tespit edilmiştir (Resim: 6).

Stelde Latin harfleri ile üç satırlık:

LEG

L MIL

XV harfleri okunmaktadır.

Satır 1: LEG=legio = lejyon sözcüğünün kısaltması.

Satır 2: L=Lucius isminin kısaltması (?) MIL= miles = asker.

Satır 3: XV=15 sayısı açık bir şekilde okunmaktadır. Ancak X sayısının önünde bir harf ucu gözlenmektedir. Bu X olabilir. Bu durumda sayı değerinin XXV=25 olması muhtemeldir. Ayrıca V sayısının sağında da oldukça tahrip olmuş dikey sayılar görülmektedir. Bunlar XVI, XVII veya XVIII olabilir. Bu durumda lejyon birliğinin sayısı değil, askerin hizmet yılına veya yaşadığı yıllara ait bir sayı da olabilir. Bu nedenle kesin olmayan yerleri şüpheli olarak bırakmak uygun olacaktır. Bu durumda ancak lejyon askeri L(ucius) şeklinde bir çeviri yapılabilmektedir. Son satırda ise askerin birliğinin sayısından çok yaşını veya hizmet yılını gösteren sayı olması kuvvetle muhtemeldir[5].

5 Yazıtın çevirisi ve yorumları Prof. Dr.m. Hamdi Sayar tarafından yapılmıştır. Katkılarından dolayı kendisine teşekkürü borç biliriz.

3C Açması'nın kuzeybatı kesitinde pişmiş toprak künk sırası tespit edilmiştir. Yapılan ilk gözlemlerde tespit edilen künk sırasının 3C Açması'nın kuzeyinde yer alan 3E Açması'na doğru ilerlediği anlaşılmıştır. Yapılan kazılar sırasında açmada künk seviyesinin altında 3D Açması'na doğu-batı doğrultusunda ilerleyen duvarı kesen tabanı kiremit plakalardan oluşan küçük bir kanal tespit edilmiştir. Kazı çalışmalarının tamamlanmasının ardından yapılan gözlemler ve incelemeler sonucunda söz konusu yapının su kanalı ya da kanalizasyon hattına ait olabileceği ve 20 parselde 2019 yılında tespit edilen hamam yapısıyla ilişkili olabileceği kanaatine varılmıştır. Yapılan çalışmalar sırasında aynı alanda bir define buluntusu olduğunu düşündüğümüz toplu halde 36 adet sikke tespit edilmiştir. Tespit edilen sikkeler duvar temelinde -1m. seviyesinde ele geçirilmiştir (Resim: 7). Ancak sikkelerdeki yoğun tahribatlardan dolayı definenin niteliği tam olarak belirlenememiştir[6].

3D Açması kazı çalışmaları sırasında 3C Açması'nda olduğu gibi drenaj kanalı ya da su kanalının devamı tespit edilmiştir. Devam eden çalışmalarda kuzey-güney doğrultusunda ve batı kesitinde duvar örgüsü tespit edilmiştir. Açmanın güney kesitinde 59cm. genişliğinde, 1,34m. uzunluğunda ikinci bir drenaj ya da su kanalına ait duvar örgüsü tespit edilmiştir. Söz konusu kanal ve çevresinde yürütülen çalışmalarda kanalın devam etmediği ve kullanım dışı kaldığı anlaşılmıştır. Kanalın kullanım dışı bırakılmasını kanıtlar nitelikte taban kiremiti ile döşeli alanda doğu ve batı kesitinde yer alan iki adet seramik çöplüğü tespit edilmiştir. Açmanın doğu kesitinde tespit edilen seramik çöp çukurlarında cam, cüruf, yoğun seramik parçaları, ağız, kulp ve kaide parçaları tespit edilmiştir.

3F Açması çalışmaları sırasında her biri yaklaşık 30cm. uzunluğa sahip 30 sıra yarı tahrip olmuş künk sırası tespit edilmiştir. Bu künk sırasının 3C ve 3E açmalarında devam ettiği ve aynı zamanda 3G Açması'na doğru ilerlediği ve modern yapı temellerinde sonlandığı gözlemlenmiştir.

Kazı çalışmalarında çok sayıda çivi, metal obje, kemik ve kemik parçaları, cam, ağırşak, ok ucu, sikke, cüruf, kiremit ve kiremit parçaları ile kulp, gövde, dip, kaide, ağız gibi form veren seramik parçaları ele geçirilmiştir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Alanda yapılan kazı çalışmaları sonrası ortaya çıkartılan mimari kalıntıları oluşturan mekânın üzerinde yer alan *hypocaust* sistemi alanın hamam kalıntısı olduğunu kanıtlar niteliktedir. Hamam kalıntısı, mevcut kazısı yapılan parsel sınırlarının dışına doğru devam ettiğinden bölümleri ve kullanım alanı tam olarak belirlenememiştir. Kazılar sonucunda Roma Hamamı'nın kullanım dışı kaldıktan sonra yapının farklı amaçlarla tekrar kullanım gördüğü, hamam duvarları ile aynı aks üzerinde çamur katkılı moloz taşlardan örülmüş başka bir yapı

6 Defineler, terk edilme koşulları ve bu koşulların oluşma durumlarına göre farklı tanımlamalar yapılmaktadır. Defineler genel olarak tehlike anında saklanan panik definesi, tasarruf definesi ve kayıp kese definesi olarak gruplara ayrılmaktadır Morrison 2002, 115.

kalıntılarının tespitiyle anlaşılmıştır. Alandaki mozaik, birbirine geçişi olan iki mekânda ortaya çıkartılmıştır. İlk mekânda ortaya çıkan mozaik 4,10m.x2,80m. korunabilen ölçülere sahiptir. Mozaik dıştan beyaz *tessera*ların oluşturduğu bordür ile çevrelenmiştir. Dikdörtgen panoda ortak merkezli dairelerin oluşturduğu geometrik bezeme yer almaktadır. İç içe olan bu dairelerde *tessera*ların renk çeşitliği ile mozaiğe hareketlilik sağlanmıştır. İkinci mekânda yer alan mozaik 6,10m. uzunluğa ve 3,50m. genişliğe sahip olup geometrik bezemelerden oluşmaktadır. Mozaiği en dıştan beyaz *tessera*ların oluşturduğu bordür, merkezinde karelerin yer aldığı sekizgenlerden oluşan ana bordür ile panonun sınırları belirlenmiştir. Panoda kare ve dikdörtgen çerçeveler içerisinde geometrik bezemelere yer verilmiştir. İki mekânda yer alan mozaikler *opus tesselatum* tekniğinde yapılmış olup t*essera*lar 0.7cm. ile 1cm. aralığında ölçülere sahiptir. Germanicia Antik Kenti sınırları içerisinde farklı alanlarda yürütülen kazı çalışmalarında çok sayıda mozaikli yapı tespit edilmiştir. Bu yapıların tamamı temel seviyesinde korunmuş duvarlara sahip olması itibari ile tarihlendirme çalışmaları mozaik zeminler üzerinden yapılarak, yapıların tamamı M.S. 4-6. yy.a tarihlendirilmiştir[7].

Seramikler üzerinde yapılan ilk değerlendirmelerde ise yerel ve ithal olmak üzere iki grup seramik gözlemlenmiştir. İthal seramiklerin Sagalassos kırmızı astarlı seramikleri, Foça kırmızı astarlı seramikleri ve Kuzey Afrika kökenli seramikleri oldukları anlaşılmıştır. Söz konusu seramik buluntuları Germanicia Antik Kenti'nin sosyo-ekonomik ilişkileri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca kazı çalışmalarının yürütüldüğü alanda ele geçirilen kırmızı astarlı seramikler yoğunluklu olarak M.Ö. 1. yy. ile M.S. 1. yy. aralığına tarihlendirilen DSA grubuna aittir. Söz konusu buluntuların Germanicia Antik Kenti'nin en erken arkeolojik buluntuları arasındadır. Sagalassos kırmızı astarlı seramikleri en erken M.S. 3-4. yy. ile en geç M.S. 6. yy. arasına tarihlendirilmektedir[8]. Bu buluntular ışığında Germanicia'nın, M.S. 3-6. yy. arasında Psidia Bölgesi ile de ticari ilişkiler kurduğunu söylemek mümkündür. Buluntu grupları arasında tespit edilen diğer bir seramik grubu ise M.S. 5-6. yüzyıl Foça kırmızı astarlı seramikleri ve M.S. 4-6. yy.a tarihlenen Kuzey Afrika kökenli seramikler oluşturmaktadır. Söz konusu seramik buluntuları ışığında M.S. 3-4. yy.dan başlayarak M.S. 7. yy.a kadar süren kentin ticari ilişkilerinin yalnızca Anadolu ile sınırlı olmadığı, Afrika Bölgesi ile de seramik ticaretin yapıldığının göstergesidir. Tüm bu buluntular ışığında Germanicia Antik Kenti sınırları içerisinde bulunan Geç Roma Dönemi ithal seramikleri ile mimari buluntuların birbiriyle çağdaş olduğunu söylemek mümkündür.

2019-2020 kazı çalışmalarında ele geçirilen metal buluntular demir ve bronz olmak üzere iki guruba ayrılmaktadır. Bu buluntuların çoğunluğunu demir çiviler oluşturmaktadır. Az sayıda ele geçen ok ucu ve takılar ile henüz restorasyon ve konservasyon çalışmaları devam eden bütün metal eserlerin çalışmaları tamamlandığında, Germanicia Antik Kenti'nde yaşayanların günlük yaşamda kullandıkları eşyalar ve sosyo-kültürel durumları hakkında değerlendirmelerde bulunmak mümkün olacaktır.

7 Dumankaya 2017, 518; Dumankaya 2018a, 22; Ayrıca bk. Ersoy 2017, 282.

8 Ok 2018, 31-51.

Çalışmaları tamamlanan bir gurup kırmızı astarlı seramik arkeometrik yöntemlerle incelenerek, mineral içeriklerinin ve kimyasal bileşenlerinin belirlenmesi adına XRD, SEM-EDS ve XRF analizleri yapılmıştır. Çalışma sonucunda seramik hamurunda kuvars, mika / biyotit, hematit ve opak minerallerinin kullanıldığı ve tüm örneklerini benzer özellikler gösterdiği anlaşılmıştır. İncelenen örneklerin yerel üretim olmadığı Germanicia Antik Kenti'ne Sagalassos'dan ithal olarak getirildiği sonucuna varılmış ve kentin M.S. 4-6. yy.da Sagalassos Antik Kenti ile ticaretinin bulunduğuna dair kanıtlar ortaya konulmuştur. Nihai sonuçların tümü, çalışmaların tamamlanmasının ardından yayımlanacaktır.

KAYNAKÇA

Dumankaya 2017, Dumankaya, O. "Germanicia 2016 Kazıları", *39. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, Ankara, 515-524.

Dumankaya 2018a, Dumankaya, O., "Room and Corridor Mosaics from the Ancient City of Germanicia and its Iconographic Assessment/Germanicia Antik Kentine Ait Oda ve Koridor Mozaiği ve İkonografik Değerlendirmesi", *JMR*, 11, 9-27.

Dumankaya 2018b, Dumankaya O., "Kayıp Kent Germanicia: Lokalizasyon Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme", (eds. C. Kabakçı – İ. Solak – A. Ceylan – O. Dumankaya –m. Canlı – Ö. Y. Ova), *Uluslararası Antik Çağ Döneminde Maraş Sempozyumu*, 343-359.

Dumankaya 2018c, Dumankaya, O. "Germanicia/Germanikeia: Roma Dönemi Maraş Kenti". *Kahramanmaraş Ansiklopedisi*, Cilt. 3/DEFG, (Ed. İbrahim Solak), Kahramanmaraş, 486-490.

Dumankaya 2019, Dumankaya, O., "Kayıp Kent Germanicia: Lokalizasyon Problemleri Üzerine Yeni Gözlemler", Atatürk Üniversitesi, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 66, 409-434.

Morisson 2002, Morrisson, C., *Antik Sikkeler Bilimi Nümismatik.* Çev. Zeynep Çizmeli Öğün. İstanbul.

Ok 2018, Ok, M., "Tripolis'te Bulunan Sagalassos Kırmızı Astarlı Seramikleri", *Arkhaia Anatolika*, 1, 31-51.

Resim 1: Germanicia Antik Kenti sit sınırı ve 445 ada 3-20 parsel.

Resim 2: Kremit çatkı mezar.

Resim 3: Mozaikli alanlardan görünüm.

Resim 4: *Hypocaus* sistemi.

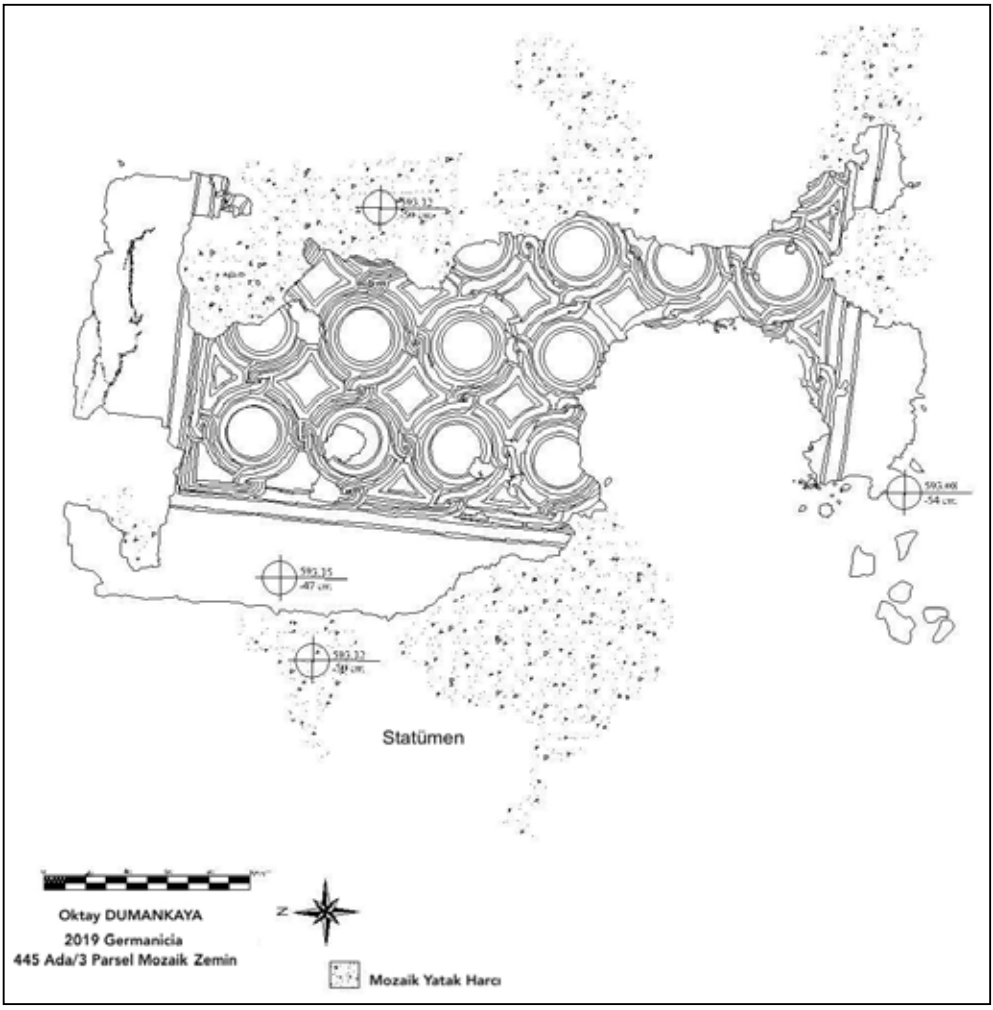
Resim 5: Hamam yapısı.

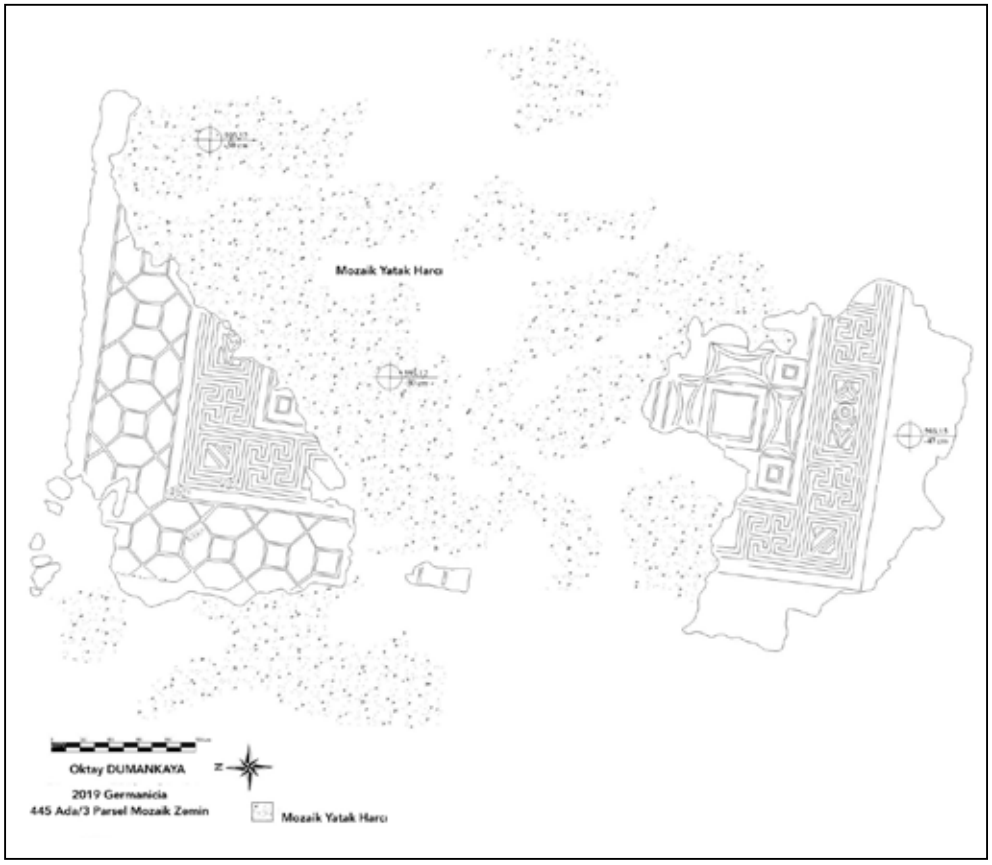

Resim 6: Yazıtlı stelin farklı açılardan görünümü.

Resim 7: Define buluntusundan detay.

Çizim 1/A: Mozaik zemin.

Çizim 1/B: Mozaik zemin.

KLAROS 2019-2020

Nuran ŞAHİN*

Cengiz TOPAL

Onur ZUNAL

Hakan AYCAN

Melis TATLI

Bahar BABACAN

Üsame ERDİNÇ

Klaros 2019-2020 yılı kazı ve araştırma çalışmaları T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün izni ve maddi katkıları yanı sıra İzmir Büyükşehir Belediyesinin ana sponsorluğunda gerçekleştirilmiştir. 2019 yılı çalışmaları 12 Temmuz-21 Eylül tarihleri arasında, Bakanlık temsilcisi İstanbul Ayasofya Müzesi uzmanlarından Ramazan Nedim Akıner'in katılımı ile 2020 yılı çalışmaları ise 23 Haziran-14 Eylül tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Tüm bu çalışmalara öğretim üyeleri, öğrenciler ve işçilerden oluşan bir ekip katılmıştır.[1]

Klaros kazısının 2019-2020 yılı kazı ve araştırma çalışmaları Yapı Konutları Sektörü Doğu (YKS D) ve Roma Yapı Birimi (RYB) olarak adlandırılan iki farklı sektörde gerçekleştirilmiştir.

---

* Klaros kazı ve araştırma çalışmaları 2001-2019 yılları arasında Prof. Dr. Nuran Şahin başkanlığında yürütülmüştür. 2020 yılı itibariyle çalışmalar Selçuk Efes Müzesi Müdürü Cengiz Topal'ın başkanlığında, Arş. Gör. Dr. Onur Zunal'ın bilimsel danışmanlığında devam etmektedir.

Prof. Dr. Nuran ŞAHİN, Erzene Mah. Cengizhan Cad. Ataberk 1 Apt. No:1/5, Kat. 4, D. 9, Bornova/İzmir/TÜRKİYE. nuran.sahin@ege.edu.tr.

Cengiz TOPAL, Atatürk Mahallesi, Uğur Mumcu Sevgi Yolu, No. 26, Selçuk/İzmir/TÜRKİYE. cengiztopal42@hotmail.com.

Arş. Gör. Dr. Onur ZUNAL, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bornova-İzmir/TÜRKİYE. onur.zunal@ege.edu.tr.

Arş. Gör. Hakan AYCAN, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bornova-İzmir/TÜRKİYE. aycan.hakan@ege.edu.tr.

Arkeolog Melis TATLI, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi. İzmir/TÜRKİYE. melistatli95@gmail.com.

Arkeolog Bahar BABACAN, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi. İzmir/TÜRKİYE. baharbabacan96@gmail.com.

Arkeolog Üsame ERDİNÇ, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi. İzmir/TÜRKİYE. usameerdinc@gmail.com.

1 Prof. Dr. Hüseyin Cevizoğlu, Doç. Dr. Murat Tozan, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Doğan, Mimar Gizem Demirci, Restoratör Gizem Aytaş. Lisans öğrencileri: Şerife Eda Altıparmak, Ömer Faruk Koçak, Mustafa Dayanan, Kadir İmal, Gözde Karakaçan, Yunus Emre Öztürk, Ece Malcı, Mehmet Nezih Vardar, Aylin Kurşun, Mustafa Yılmaz.

YAPI KONUTLARI SEKTÖRÜ DOĞU (YKS D) ÇALIŞMALARI

2019 yılı çalışmaları, bir önceki yılda kazısına başlanan, *propylon*un doğusundaki kompleksin planını, işlevini ve tabakalarını ortaya çıkarmak amacıyla aynı alanda, Y-Z 19 plankaresinde sürdürülmüştür. Çalışmalarda yapının genel planını elde etmek, yapının *eksedra, propylon*, *propylonun* batısındaki kompleks (YKS B) ve Roma Yapı Birimi (RYB) ile ilişkisine dair verileri arttırmak hedeflenmiştir. 2019 yılı çalışmalarının başında Y-Z 19 plankaresinde ortaya çıkarılan komplekse yeni bir sektör adı verilmiştir. 2018/19 yıllarında kazılan ve *propylon*un doğusunda yer alan yapının, 2005/08 yılları arasında kazıları yapılmış *propylon*un batısında kalan yapı ile bağlantılı olduğu anlaşılmıştır. *Propylon*un batısı ile doğusunda benzer mimari özelliklere sahip iki yapı, mimari planlama açısından birebir örtüşmese de konumları itibarıyla birbirinin simetriğidir. Bu nedenle, *propylon* referans alınarak 2005/08 yılları arasında kazılan Yapı Konutları Sektörü isimli alana Yapı Konutları Sektörü Batı (YKS B), 2018 yılında kazılarına başlanan ve kazı çalışmaları süren Y-Z 19 plankaresindeki yapıya Yapı Konutları Sektörü Doğu (YKS D) adı verilmiştir (Resim: 1).

Çalışmalar ilerledikçe YKS B ve D'ye *propylon*un da dâhil edildiği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Ayrıca, *propylon*un batısında kuzey-güney, doğusunda ise doğu-batı yönünde uzanmış ve konum açısından birbirinin simetriği olan mimari plana sahip iki farklı kompleksin varlığı anlaşılmıştır. *Propylon*un doğusundaki kompleksin doğu-batı yönünde uzanmasının nedeni muhtemelen *eksedra*nın kompleksi güneyde sınırlandırmasıyla ilişkilidir. Ayrıca, kompleksin kuzey ve doğu yönlerinde devem ettiği düşünülmektedir. Batıdaki kompleksi sınırlayan bir unsur olmadığı için yapı kuzey-güney yönünde inşa edilmiştir. Benzer biçimde, buradaki kompleks batıya doğru devam ediyor olmalıydı. Benzer mimari tekniklerle inşa edilmiş, farklı doğrultularda uzanan ve konumları açısından birbirinin simetriği olan yapılara sahip iki alanın kazılması, kutsal alandaki mimari organizasyonu, mimari dokuyu ve yapıların birbiri arasında bulunan organik bağı anlayabilme açısından oldukça avantaj sağlamıştır. Ayrıca Y-Z 19 plankaresiyle eş zamanlı kazıları yapılan L1/M1 (Roma Yapı Birimi) plankaresi düşünüldüğünde, kutsal alanın çağdaş yapılarının önemli bir bölümünün ortaya çıkarılması ve incelenmesi, yapılan çalışmalara dönemsel açıdan bir bütünlük kazandırmaktadır.

Kazı çalışmaları YZ 19 plankaresinde geçen yıl belirlenen açmaları içine alan bölümde 9m.x6m. ölçülerinde uzanan yeni bir açmayla başlamıştır. 2018 yılında kuzey-güney yönünde uzanan ve 7.30m.x2.50m. ölçülerindeki açma, kuzey-güney aksında tam ortadan ikiye bölünmüş ve sadece güneydeki alanda çalışmalar yapılmıştı[2]. Bu yıl kuzeyde kalan bölüm ve bu bölümün batısında çalışmalar yapılmıştır. Kazı çalışmaları *propylon*un hemen doğusunda kalan sırasıyla 1 ve 2 No.lu mekânların duvar temizliğiyle mekânların planının tam olarak ortaya çıkmasıyla başlamıştır. 2 No.lu mekânın doğu duvarının temizliği esnasında duvarın üzerinde, + 3.17m. seviyesinde, 8.5cm.x12.5cm.x5cm. ölçülerinde yazıtlı mermer bir parça ele geçirilmiştir (Resim: 2). Çalışmalar esnasında biri 2 No.lu mekânın kuzey duvarının 1

2 Şahin vd. 2020, 510-514.

No.lu mekân ile birleştiği noktada ve duvarın hemen dışında, 86cm.x66cm.x46cm. ölçülerinde, + 3.66m. seviyesinde, diğeri 2 No.lu mekânın batıda 1 No.lu mekân ile birleştiği noktaya yakın mesafede, 26cm.x22cm.x3cm. ölçülerinde ve +2.77m. seviyesinde tamamı korunmamış, yazıtlı iki adet mermer parçası daha bulunmuştur (Resim: 3-4). Bahsedilen üç adet yazıtlı mermer parçasının, 2 No.lu mekânın duvarının örgüsünde devşirme malzeme olarak kullanıldığı görülmüştür.

Çalışmalar sırasında 2018 yılında kuzey-güney aksında ortadan ikiye bölünen açmanın tam bölündüğü paralelde 44cm. çapında iki tambur tespit edilmiştir. Tamburların biri açmanın doğusunda üst kodu + 3.81m. , diğeri bu tamburun batısında, üst kodu + 3.59m. seviyesindedir. Tamburların arasına + 3.06m. seviyesinde korunmuş bir duvar örülmüştür. İki tamburun olduğu alanın örülen duvar öncesinde, bir avluya ait olduğu düşünülmektedir. İki tamburun arasındaki yaklaşık 1.50m. mesafe, iki sütunlu bir avlu için uygun genişliktir. *In-situ* olarak korunmuş olduğu düşünülen tamburların arasındaki geçişe uygun mesafe, iki tamburun da aynı malzemeden, mermerden olması ve tamburların her ikisinin de devrilmemiş olmaları, onların bu alanda avludaki pozisyonunu koruduğuna ve sonradan bir mekâna dâhil edildiklerine işaret etmektedir. Avlu, YKS B ile mimari planlama açısından da paralellik göstermektedir.

2 No.lu mekânın doğusunda arası örülmüş iki tamburun yer aldığı duvarın güneye dönüşü ortaya çıkarılmıştır. Güneye dönen doğu duvarı, açmanın güneyindeki duvar ile birleşmiştir. Tamburların arasının örüldüğü kuzey duvar ve üst kodu + 3.26m. seviyesinde olan doğu duvar ile birlikte yeni bir mekân daha olduğu görülmüştür. Ortaya çıkarılan 4.80.x3.05m. ölçülerindeki bu mekâna, 3 No.lu mekân adı verilmiştir (Resim: 5).

Çalışmalar sırasında, 2 No.lu mekânın 2.5m. ve 5.5m. kuzeyinde biri mermer ikisi konglomera, toplam üç adet tambur yüzeyden görülmüştür. Bu alan gelecek yıllarda çalışmak üzere bırakılmıştır. 3 No.lu mekânda +4.08m. seviyesinde başlayan çalışmalarda +3.40m. seviyesine kadar alüvyon dolgu tespit edilmiştir. Alüvyon dolguda oldukça az sayıda buluntu ele geçirilmiştir. + 4.08m. /+3.40m. seviyeleri arasında az sayıda tuğla, çatı kiremidi, kaba seramik ve cam parçaları bulunmuştur. Ayrıca kemik, deniz kabuğu ve midye gibi organik buluntular da ele geçirilmiştir. +3.90m. seviyesinde 30cm.x30cm. ölçülerinde tama yakını korunmuş, cm. kalınlığında bir tuğla bulunmuştur. Bu tuğla, mekânlardaki zemin döşemesine dair bilgi vermesi açısından önemlidir. + 3.40m. seviyesinden itibaren buluntu sayısında artış görülmüştür. + 3.10m. seviyelerinde 3 No.lu mekânın kuzeyinde görülen taş sıralarının zemin olma ihtimali gözetilerek buradaki çalışmalar durdurularak, sadece 3 No.lu mekân kazılmaya devam edilmiştir. Aynı sebeple, +2.55m. seviyesindeki 3 No.lu mekânda yer alan ve atık su kanalı olduğu düşünülen kanalın kuzeye takibi de yapılamamıştır.

3 No.lu mekânın kuzeyinde +3.34m. seviyesinde Honorius betimli bir adet Geç Roma sikkesi ele geçirilmiştir (Resim: 6). +3.20m. /+3.10m. seviyelerinde Doğu Sigillata B2 ve Doğu Sigillata C parçaları ele geçirilmiştir. +3.06m. seviyesinde, M.Ö. 320-294 yıllarına tarihlendirilen bronz bir Kolophon süvari sikkesi ele geçirilmiştir. Aynı alanda +2.80m./+

2.70m. seviyelerinde yoğun cam buluntular ve +2.69m. seviyesinde mermer bir ezme taşı, +2.80m. /+2.75m. seviyeleri arasında, 37.5cm.x25cm. ölçülerinde ve 4.5cm. kalınlığında 3 parça halinde birleşen tuğla ortaya çıkarılmıştır. Bu farklı ölçülerdeki tuğla, taban döşemesi yerine duvar örgüsünde kullanımı da düşündürmektedir.

3 No.lu mekânda yapılan çalışmalar, derinleşmeye yönelik olarak devam etmiştir. 3 No.lu mekânın kuzey duvarının güney cephesinde +2.66m. seviyesinde paslanmış demir bıçak ele geçirilmiştir. +2.70m./+2.20m. seviyelerinde kırmızı-beyaz ve siyah-yeşil fresko parçaları bulunmuştur (Resim: 7). Ayrıca mekânın doğu duvarının iç cephesinde yer yer freskoların korunduğu sıvalar bulunmuştur. Ele geçirilen diğer buluntular arasında benzer seviyelerde cam, salyangoz, deniz kabuğu, midye ve kemik parçaları yer almaktadır. 3 No.lu mekânda +1.80m./+1.70m. seviyelerinde az da olsa kabartmalı Hellenistik seramik parçaları ile Doğu Sigillatalar beraber ele geçirilmiştir. Ancak bu seviyelerde de Roma seramikleri baskın buluntu grubunu oluşturmaktadır.

3 No.lu mekânda kuzey-güney doğrultulu uzanan, üst kodu +1.60m. seviyesinde yeni bir duvar ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca, kuzey-güney doğrultulu uzanan duvarın güneyinde bu duvarla birleşen, üst kodu +1.24m. seviyesinde olan ve doğu-batı doğrultulu uzanan bir duvar daha ortaya çıkarılmıştır. Çalışmalar kuzey-güney doğrultulu duvarın doğusunda ve batısında +1.20m. ve doğu-batı doğrultu duvarın güneyinde + 0.80m. seviyesinde sonlandırılmıştır. Bu seviyelere kadar yapılan çalışmalarda Doğu Sigillata parçaları ile Hellenistik seramikler bir arada gelmeye devam etmiştir. Aynı seviyelerde ayrıca az sayıda *İtalyan* sigillata, Erken Roma Dönemi pişirme kapları, ince cidarlı seramik grupları (*thin walled*), Geç Roma 3 *amphora* (*Late Roman 3*) parçaları, bulunmuştur. +1.34m. seviyesinde kurşun bir tabla ve iki adet kurşun ağırşak ele geçmiştir (Resim: 8). +1.33m. seviyesinde bir heykele ait bronz kirpik parçası ve Kolophon sikkesi birlikte bulunmuştur (Resim: 9-10).

Kazı çalışmaları sırasında 3 No.lu mekânın evrelerinin tarihlendirmesine yardımcı olacak öne çıkan buluntular arasında Roma seramikleri yer almaktadır. 3 No.lu mekânda, +2.50m./+1.60m. seviyeleri arasında Doğu Sigillata A, B ve C, İtalyan Sigillata, Geç Roma C *Amphora* parçaları (*Late Roman 3*), ince cidarlı seramikler ve az sayıda Phokaia ile Afrika kırmızı astarlı seramikler ele geçirilmiştir[3]. Roma seramiklerindeki bu çeşitlilik ile Klaros'un Roma seramik çalışmalarında önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir[4]. Kaliteli Roma seramikleri kompleksin M.Ö. 1-M.S. 4. yy. arasında kullanımda olduğunu net olarak göstermektedir. Ayıca Phokaia ve Afrika k*ırmızı* astarlı seramik gruplarınınm. M.S. 5.-7. yy.a giden geç örneklerine rastlanmamış olması, M.S. 4. yy.da kutsal alanın işlevini kaybedip terk edildiğine yönelik düşünceleri desteklemektedir[5].

3 Klaros Kutsal Alanı YKS Roma Dönemi seramikleri doktora tez çalışması kapsamında Arş. Gör. Hakan Aycan tarafından incelenmektedir.

4 Daha önce Roma seramikleri herhangi bir çalışmada yayımlanmamış olan Klaros, İonia Bölgesi içinde diğer birçok buluntu merkeziyle birlikte genel resmin önemli bir parçasıdır: Aycan 2019, 214-145.

5 Şahin 2012, 318.

Kazı çalışmaları sonucunda YKS D'de üç farklı evre tespit edilmiştir. 3 No.lu mekânın içinde birinci evreye ait, üst kodları +1.60m. ile +1.24m. seviyesindeki kuzey-güney ve doğu-batı doğrultulu uzanan duvarlar Hellenistik Döneme ait olmalıdır. +1.00m. seviyesinden itibaren Hellenistik Dönem seramiklerinin yoğunluğu artmıştır. İkinci evre M.Ö. 1. ve M.S. 3. yy.a tarihlendirilmektedir. İkinci evrede avlu ve taban tuğlası atık su kanalı aktiftir. Bu evrede tamburların arasına örülen duvarın altında güneye doğru çıkıntılı bir duvar tespit edilmiştir. Bu duvarın, 3 No.lu mekânın güney ve doğu duvarlarıyla benzeyen tipte örgü sistemi ve taş tipine sahip olduğu anlaşılmıştır. Üç duvarında +2.75m./2.55m. arasında neredeyse eşit seviyelerde korunduğu görülmüştür. Ayrıca 3 No.lu mekânın batı duvarının, doğu cephesinde yer alan taban tuğlası kanal nedeniyle görülemese de diğer üç duvar ile aynı özelliklerde ve seviyeye olduğu görülmüştür. Bu sebeplerle dört duvarın çağdaş olduğu düşünülmektedir. Yaklaşık 40cm. ile 50cm. yüksekliğe sahip dört duvarın da +2.55m. seviyesindeki taban tuğlası kanalın kodunu yakalayarak avluya seviye kazandırmak için kullanıldığı düşünülmektedir. İkinci evre, ele geçirilen seramikler Doğu ile İtalyan sigillatalar, Geç Roma 3 *amphora* parçaları ve ince cidarlı seramikler sayesinde M.Ö. 1.-M.S. 3. yy. arasına tarihlendirilebilir[6]. Üçüncü evre, M.S. 3. ile 4. yy.a verilen en geç evredir. Geç Roma sikkeleri ve seramikleriyle ile tarihlendirilen evrede, tamburların arasında örülmüş duvarın ve tamburların kuzeyinde açığa çıkarılan taş döşeli tabanın bir bütün halinde çağdaş olduğu önerilebilir.

YKS B ve D kompleksleri, Hellenistik Dönem ardından M.S. 2. yy.a doğru popülaritesi zirveye ulaşan kutsal alandaki mimari organizasyonun izlerini yansıtmaktadır. Muhtemelen artan rağbeti karşılamak adına, *propylon*un batısında ve doğusunda yer alan iki kompleks -olasılıkla *propylon*un da dâhil edildiği- mimari açıdan Hellenistik Döneme kıyasla özensiz biçimde inşa edilmiştir. 3 No.lu mekânın kuzey duvarında; önceden bir avluya ait olduğu düşünülen tamburlar, kuzey-güney doğrultulu uzanan yatık vaziyette bir başka tambur, duvarın doğu uçunda +3.00m./+2.90m. seviyelerinde 3 sıra halinde tuğla sırası ve duvarın özensiz işçiliği hemen göze çarpmaktadır. Mekânlarda, ele geçirilen Hellenistik yazıtlar ve Hellenistik Döneme ait Kolophon sikkeleri ve kabartmalı kâselerin varlığı, kompleksin Hellenistik Dönemin ardından kullanımına devam edildiğini ve tarihsel bir kesinti olmadığını göstermektedir.

2020 yılı çalışmalarında kompleksin kuzey, güney ve doğu yönlerinde yapılan mimari takibi neticesinde, yapının genel planına dair veriler artmıştır. 3 No.lu mekânın kuzeyinde yeni bir mekân daha ortaya çıkmıştır (Resim: 11). Ayrıca 2 ve 3 No.lu mekânların kuzeyinde seviye inilerek yapılan kazı çalışmaları kronolojik açıdan bilgi sağlamıştır. Kompleksin genel planını ortaya çıkarmaya dair gerçekleştirilen kazı çalışmaları, kompleksin doğuya doğru devam ettiğini göstermiştir. 3 No.lu mekânın kuzey ve güney duvarlarının doğuya doğru devam ettiği anlaşılmıştır. Doğuya devam eden bu duvarların alt kodu +2.45m./+2.55m. arasında ölçülmüştür. Bu seviyelerle birlikte bahsedilen duvarlar, yapının geç evresine yani M.S. 3. ile 4. yy. arasına verilmektedir. Öte yandan 3 No.lu mekânın doğu duvarının kuzeye devam ettiği tespit edilmiştir. Kuzeye devam eden duvar batıya dönüş yaparak yeni bir mekân oluş-

6 Doğu sigillatalar ve ince cidarlı seramikler için bkz. Hayes 2008.

turmaktadır. Bahsedilen duvar, 3 No.lu mekânın doğuya devam eden kuzey ve güney duvarları gibi doğuya doğru uzanmaktadır. Bir bölümü açığa çıkarılan ve doğuya devam eden duvarlara benzer biçimde yapının 3. evresine ait olduğu düşünülmektedir.

3 No.lu mekânın güneye devam edip etmediğini kontrol etmek amacıyla, bu alanda +2.30m. seviyesine kadar inilmiştir. Çalışmalar sırasında döküntü taşlar dışında bir mimari ögeye rastlanmamıştır. Yaklaşık 2m. güneye doğru devam eden alanda derinleşme çalışmalarıyla birlikte kompleksin güney yönünde devam etmediği anlaşılmıştır. Ancak daha güneyde bir noktada komplekse ait bir mekânın ya da bağımsız başka bir yapının var olma ihtimali de söz konusudur.

2 No.lu mekânın kuzeyinde yer alan ikisi konglomera bir tanesi mermer olan tamburlar net olarak açığa çıkarılmıştır. Bu noktada, 3 No.lu mekânın doğu duvarının kuzeye devam ettiği ve batıya dönüş yaparak 4 No.lu konglomera tambur ile birleştiği görülmüştür. Ayrıca bu duvarın kuzeye devam edip 3 No.lu mermer tamburla birleşen bir bölümü de tespit edilmiştir. Bahsedilen tamburların arasının örüldüğü duvarlar yapının yine 3. evresiyle ilişkilendirilmektedir.

Çalışmalar sırasında plan takibi dışında, 3 No.lu mekânın kuzeyinde derinleşerek kazı yapılmıştır. Bu alanda 3 No.lu mekânın batı duvarının iç yüzünde yer alan taban tuğlası kanalın, 3 No.lu mekânın hemen dışında kuzeybatısında sonlandığı görülmüştür. Bu nokta kanalın başladığı alan olmalıdır. Kanalın M.Ö. 2. ile M.S. 3. yy. arasına verilen 2. evreye ait olduğu düşünülmektedir. 3. evrede, 1 ve 2 No.lu tamburların arasının örülüp avlunun mekâna çevrilmiş olmasıyla bağlantılı olarak kanalın da işlevini kaybettiğini ön görülmektedir. Yapılan çalışmalarda 3 No.lu mekânın kuzeyinde ortaya çıkarılan yeni mekânda, geçen yıl tespit edilen mermer zemin dışında tuğla döşemelerden oluşan bir zemin de açığa çıkarılmıştır. Üst kodu +2.80m. /+ 2.75m. arasında değişen tuğla döşemelerin yapının 3. evresiyle ilişkili olduğu düşünülmektedir.

2 No.lu mekânın kuzeyinde, mekânın kuzey duvarına bitişik bir platform tespit edilmiştir. Bu bölümün bir seki olduğu düşünülmektedir. Benzer bir seki 3 No.lu mekânın kuzeyinde ortaya çıkarılan mekânın kuzey duvarının iç yüzünde, duvara bitişik olarak tespit edilmiştir.

3 No.lu mermer tamburun batısında, üst kodu +3.25m. , alt kodu +2.95m. seviyelerinde, 65cm.x57cm. ölçülerinde, 27.5cm. kalınlığında işlenmiş mimari bir mermer öge bulunmuştur. Ön cephesi yivlendirilmiş parçanın benzer örnekleri, bir alana girişlerin her iki yanında konumlandırılan mimari parçalardan olduğu düşünülmektedir. 5 No.lu konglomera tamburun batısında ise bir kenarı dairesel olarak işlenmiş, alt kodu +2.65m. seviyesinde, 98cm.x74cm. x23cm. ölçülerinde, kırık mermer bir parça daha bulunmuştur. Bu parçalar yapının 2. evresinde devşirme olarak duvar örgüsünde kullanılmış olmalıdır. Ancak Fransız dönemi kazılarında alanın kazılmış olması, durumun net olarak anlaşılmasına engel olmaktadır.

Çalışmalar sırasında *propylon*, *eksedra* ve YKS arasında kronolojik ilişkiyi kurabilmek için bu üç yapının kesiştiği noktada sondaj yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda *propylon*un

+1.36m. , *eksedra*nın ise +1.57m. seviyesinde farklı düzlemlerde oturduğu görülmüştür. Oturma düzlemleri düşünüldüğünde *propylon*un M.Ö. 2. yy.daki inşa faaliyetlerinde Apollon Tapınağı yapımı devam ederken mimari organizasyona dahil edildiği düşünülmektedir. *Eksedra* ise bu yapılardan biraz daha geç bir tarihte, en geç M.Ö. 1. yüzyıla doğru inşa edilmiş (veya kutsal alanın bir yerinden buraya taşınmış) olmalıdır. Bu yapıların güneyinde kalan kemerli Roma kanalının üst kodu +2.17m. seviyesinde ölçülmüştür. Kanalın M.Ö. 2 ile M.S. 3. yy.da, kompleksin 2. evresiyle çağdaş olduğu tahmin edilmektedir.

Kazı çalışmaları sırasında 3 No.lu mekânın kuzeyinde yeni ortaya çıkarılan mekânda, +2.94m. seviyesinde iki parça halinde kemikten yapılmış saç iğnesi ele geçirilmiştir (Resim: 12). Aynı alanda, +2.70m. seviyesinde, 1.4cm.x1.1cm. ölçülerinde ve 0.6cm. kalınlığında, 1.3gr. ağırlığında sarı renkte akik yüzük taşı (üzerinde çatlaklar bulunan) bulunmuştur (Resim: 13).

Çalışmalar sırasında ele geçirilen tarihlendirmeye yardımcı buluntular arasında seramikler yer almaktadır. Ortaya çıkarılan Doğu Sigillata A, B ve C, İtalyan Sigillata, Geç Roma 3 *amphora*sı (Late Roman 3) ve ince cidarlı seramik parçaları gibi seramikler yapının 2. evresini tarihlendirmek adına yardımcı olmuştur. Yapının 3. evresi Afrika ve Phokaia kırmızı astarlı seramikler ve pişirme kapları ile belirlenmiştir. Ele geçirilen diğer önemli buluntular arasında +2.81m. seviyesinde, tamamı korunmamış, iki parça halinde mühürlü bir çatı kiremidi yer almaktadır.

Kazı çalışmalarına ek olarak 19.07.2020 tarihinde Mimar Gizem Demirci ile Yapı Konutları Sektörü Doğu ve Batı'dan analize göndermek üzere harç, konglomera, tuğla, mermer ve fresko gibi farklı türde yapı malzemelerinden örnekler alınmış ve bunlar İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez ve Bölge Laboratuvarı'na iletilmiştir. Burada yapının duvarlarına yönelik gerçekleştirilecek koruma ve sağlamlaştırma çalışmaları öncesi kullanılacak doğru harcı tespit edebilmek hedeflenmiştir.

ROMA YAPI BİRİMİ SEKTÖRÜ (RYB) ÇALIŞMALARI

2016 yılından itibaren kazı alanının 147. ada/24 No.lu güney parselinde, kazı ve araştırma çalışmaları devam eden, L1-M1 22/27 plankarelerindeki yapının mimari anlamda sınırları belirlenmiş ancak yapısal işlevi henüz tam olarak anlaşılamamıştır. 2019 yılından itibaren sektör adlandırması olarak, elde edilen malzemeler ve kutsal alan genelindeki stratigrafi ile uyumu sebebiyle "Roma Yapı Birimi Sektörü*"* (RYB) uygun görülmüştür. *N1 O1 27 28 Plankare Çalışması*

2017 yılı kazı sezonunda yapılan jeofizik araştırmalarının sonuçlarında, N1-O1/27-28 plankareleri arasında kuzey-güney doğrultulu, 1.80m. genişliğe sahip 70m. uzunluğunda bir duvar olduğu ve bu duvarın, alanın güneyinde batıya dönüş yaptığı rapor edilmiştir ve mevcut plan karelerdeki farklı alanlarda sağlamalar yapılmıştır. 2019 yılı kazı sezonunda ise duvarın güneyde batıya döndüğü rapor edilen N1-O1 27-28 plankareleri ilk çalışma alanı

olarak seçilmiş, 5m.x10m. ölçülerinde açılan açmada çalışmalar +5.15m. seviyesinden itibaren başlamıştır. + 4.71m./+ 4.00m. seviyeleri arasında yoğun bir taşkın tabakası olduğu tespit edilmiştir. +2.89m./+2.75m. seviye aralığında mermer yongalardan ve yer yer çatı kiremitlerinden oluşan bir tabaka görülmüş, bu tabakanın ardından yapılan çalışmalarda +2.43m. seviyesine gelindiğinde hiçbir kültür tabakası ele geçmemiş ve açmada yapılan çalışmalar sonlandırılmıştır (Resim: 14).

M1 26 Plankare Çalışması

KL17.YB4 duvarının takibi amacıyla yapılan çalışmalar M1/26 plankaresindeki açmada başlamıştır. +2.74m. seviyesinde ele geçirilen "K" sikkesi (Ön yüz: İmparator ve karısı ayakta. Sağ ellerinde haçlı *glavus*; Arka yüz: K "*20 Numus değeri*") (Resim: 15a-b) M.S. 6. yy. sonu-7. yy. başına tarihlendirilmektedir. 2017 kazı sezonunda aynı şekilde +2.78m. seviyesinde, 6 No.lu odanın güneydoğusunda, M.S. 6. yy.ın ikinci yarısına tarihlenen bir adet bronz Erken Bizans sikkesi (olasılıkla Tiberius II – *demi folis*) ele geçirilmiştir.[7] Bununla birlikte + 2.89m. seviyesinden + 2.71m. seviyesine kadar hayvan kemiği parçaları ve Bizans seramiği parçası ele geçirilmiştir. Buluntular ışığında, RYB'nin doğusunda önceki sezonlarda yapılan çalışmaların +2.90m./+2.65m. seviyesi arasındaki kültür tabakasının kesintisiz biçimde güneye doğru devam ettiği anlaşılmıştır.

+2.45m. seviyesinde KL17.YB4 duvarının devamı tüm açma genelinde tespit edilmiştir. +2.45m. seviyesinde hem duvarın doğusunda hem de batısında döküntü taşlar kaldırılırken ele geçirilen çatı kiremidi parçaları önceki tabakaya göre artmıştır. Bir önceki tabakada olduğu gibi hiç yangın görmemiş seramik ve tuğla malzeme ile karışık olarak çok yüksek ısı görmüş olduğu bariz olan taş, hatalı üretim taban tuğlası ve seramikler görülmüştür. Bununla beraber kazılan toprakta da herhangi bir yangın izi görülmemiştir. Bu veriler bize aslında bu tabakanın bir sonraki kullanımda karıştırıldığını veya duvarın birden fazla dönemde farklı işlevlerde kullanılmış olabileceğini göstermektedir. Bu da 2018 yılı kazı sezonunda, 6 No.lu odada KL17.YB4 duvarına yapışık biçimde eklendiği belirlenen yoğun harçlı destek duvarının bir üst evrede basit biçimde yapıya eklendiğini ve kullanımının daha basit olduğu bir evreye işaret ettiğini düşündürmektedir. Zira benzer malzemelerden oluşan karışık nitelikli bir tabaka bu destek duvarının etrafında da ele geçirilmiştir.

M1/26 Açması'nda yapılan çalışmalar sırasında +3.35m. seviyesinde bir adet III. Romanus Dönemi, M.S. 1028-1034'e kesin olarak tarihlenen bronz Bizans sikkesi (Ön Yüz: Haçlı nimbuslu İsa büstü cepheden. Büstün solunda $\overline{IC}$, sağında $\overline{X}\overline{C}$ yazıtı mevcut, çevresinde noktalı bordür; Arka Yüz: Basamaklı haç, haç kolları arasında BAS/ILE BAS/ILE(U) (krallar kralı) yazısı mevcut.) ele geçirilmiştir. 2018 yılı kazı sezonunda, RYB'nin doğusunda jeofizik araştırma sonucunu görmek için kazılan alanda ele geçen istinat duvarının üst seviyesi de + 3.45m.dir. +3.45m. /+ 3.03m. seviyesi arasında, özellikle duvarın batısında yoğun bir yangın tabakası görülmüş ancak tarih veren hiçbir malzeme grubu ele geçirilmemiştir.

7 Şahin vd 2019, 143.

Açmada yapılan çalışmaların devamında stratigrafik yapı bir önceki seviye inme çalışmaları ile aynı şekilde korunmuş olarak karşımıza çıkmıştır. +2.25m. seviyesinden itibaren RYB'nin güneydoğusunda duvara ait alt kültür tabakalarının incelenebilmesini sağlamak amacıyla seviye inme çalışmaları devam etmiştir. Mimari anlamda tüm yapıda görülen duvarın altındaki bir önceki evre veya temel olduğu konusunda soru işaretleri olan örgü yine ele geçmiştir. +2.20m. seviyesinde ele geçirilen bu temel örgüsü, 6 No.lu odanın +2.21m. seviyeli temel örgüsüyle birebir uyuşarak artık bir alt evreye ait olma ihtimalinden ziyade temel olduğunu bize göstermektedir. M1/26 Açması'nda duvar takip çalışmaları sonunda KL17.YB4 duvarı 12.90m. olarak, duvarın yapının güneyine doğru 6 No.lu odadan dışarı taşan kısmı ise 8.14m. olarak ölçülmüştür.

L1 M1 21 22 Plankare Çalışması

RYB'nin batısında bir önceki kazı sezonu ele geçirilen KL18.YB1 duvarının 5 No.lu odada karşılığı olmadan, bağımsız şekilde 6m. ilerleyerek batıya doğru kesite girdiği görülmüş ve duvarın takibini sağlamak amacıyla çalışmalara bu alandan devam edilmiştir. Yapılan çalışmalar duvarın 14m. uzunluğuna ulaştığı noktaya kadar ilerlemiştir. Bu alanda sadece az miktarda kaba seramik ve birkaç parça kemik ele geçirilmiştir.

KL18. YB1 duvarının 14m. uzunluğuna ulaştığı noktada, +2.60m. seviyesinde kuzeye doğru dönüş yaptığı görülmüştür. Bu aşamadan itibaren yapılan çalışmalar hem kuzeye hem de batıya yatay takip olarak devam etmiştir. Kuzeye doğru dönüş yapan bu duvara ait en önemli özellik tüm RYB duvarları ile aynı seviyede olmasına rağmen onlardan daha kalın (0.80m.) ve daha nizami bir duvar örgü sistemine sahip olmasıdır. Duvar KL19.YB1 olarak adlandırılmıştır.

Açmanın hem kuzeyine hem de güneyine odaklanan kazı çalışmaları sonucunda KL19. YB1 duvarının 4.37m. uzunluğa ulaştıktan sonra bittiği görülmüştür. Ancak duvarın 3.28m. ölçüsüne geldiği noktadan itibaren 1m. kalınlığında bir başka duvara ait olabileceği düşünülen döküntü +2.70m. seviyesinde ele geçirilmiştir. Bu döküntü tabakasının KL18.YB1 ve KL19.YB1 duvarları ile ilişkisini anlamak amacıyla yapılan seviye inme çalışmaları sonucunda, döküntünün bir duvara değil bir temele ait olduğu anlaşılmıştır. Zira + 2.59m. seviyesinde düzenli biçimde ele geçirilen duvar örgüsü tek sıradır ve altında devamı yoktur. KL18. YB1 duvarı ise 15m. uzunluğuna geldikten sonra 1.35m. uzunluğunda bir geçiş alanı vererek toplamda 18m. uzunluğa ulaşmış ve kesite girmiştir. KL18.YB1 ve KL19.YB1 duvarlarının iç kısmında 3.28m. güney-kuzey doğrultulu olarak sınırlanan alanda yapılan seviye inme çalışmalarında yoğun miktarda mermer ve seramik cürufu ele geçirilmiştir. Ancak +2.17m. seviyesine kadar inilebildiği için malzeme anlamında ve kullanım amacı bağlamında bir yorum yapmak henüz mümkün değildir. Şu ana kadar yapılan çalışmalarla yapıya ait altı oda tespit edilmiş olsa da hâlâ kesite doğru devam eden KL17.YB4 ve KL18.YB1 duvarları sebebiyle yapının sınırlarını kesin olarak görmek mümkün olmamıştır.

RYB Sektörü'nde, 2016 yılından itibaren kazı çalışmaları devam eden alanda, yapı biri-

minin işlevine dair net bir kanıya varmak mümkün olmamıştır. Yapı biriminin batısından ve güneydoğusundan karşılığı olmadan uzanan duvarların ele geçmesi kazı stratejimizi dikine seviye inme çalışmaları ile plan takibi üzerine yoğunlaştırmamıza sebep olmuştur. Bu doğrultuda 2020 yılı kazı sezonu, RYB'nin batısında bir önceki sezon ele geçirilen ve mekân yapma ihtimali olan KL19.1 ve KL19.2 duvarlarının batıya ve kuzeye doğru takibi (L1-M1 21 plankaresi) ve yapıdaki tüm odalar birbirine geçişler ile bağlıyken, 5 No.lu odanın diğer tüm odalardan bağımsız olması sebebiyle 5 No.lu odada da seviye inme çalışmaları yapılarak başlamıştır.

2016 yılı kazı sezonu itibariyle kazı çalışmaları yapılan L1-M1 21-28 plankaresinde yer alan 1, 2 ve 6 No.lu odalardan farklı olarak, 5 No.lu odada yapılan kazı çalışmalarının başlangıcı olan + 2.44m. seviyesinden +2.36m. seviyesine kadar yoğun bir alüvyon dolgu saptanmıştır. Döküntü taş ve mermer parçalarının kaldırılmasının ardından da + 2.35m. itibariyle yoğun miktarda harç gelmeye başlamıştır. Aynı seviyelerde alanın tamamında bulunan, kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde de yoğunluğu gözlenen taban tuğlaları ele geçmiştir. Bazı taban tuğlalarının harçlı olduğu, birbirine yapışık olduğu ve hatalı üretim olduğu dikkat çekmektedir. +2.02m. seviyesinde toprağın yapısının yumuşadığı ve killi bir görünüme sahip olduğu dikkat çekmekte ve bu seviyeden itibaren organik-inorganik ve cam buluntular, profil veren seramikler (Sigillata'ya ait olduğu düşünülen gövde parçaları, kalıp yapımı kabartmalı kâse gövde parçaları) ve bol miktarda amorf seramik gelmeye başlamıştır.5 No.lu odanın batı duvarında yer alan eşik bölümünde, +2.02m. /+1.92m. seviyelerinde taş sırası gelmiş ve bu taş sırası diğer odalarda bulunan eşikler ile karşılaştırılarak, bu eşiklerden yaklaşık 30cm. ile 40cm. arasında daha üst seviyelerde olduğu saptanmıştır. RYB'de, alanın topoğrafisi nedeniyle 0.20m.-0.30m. civarında, doğudan batıya doğru artan bir eğim göz önünde bulundurulduğu takdirde eşikler arasındaki 30cm.lik seviye farkını açıklamak mümkündür. Aynı zamanda batı duvarının dışında tespit edilen döküntü taş sırası kaldırılmış, döküntü taşların kaldırılmasının ardından profil veren seramikler (*amphora* ağız parçaları, kaba seramiğe ait parçalar) ve yoğun miktarda amorf seramik ele geçmiştir. Ayrıca çalışmalar sırasında bir adet *Bovidae* familyasından bir türe ait diş, amorf seramikler ile Bizans Dönemine ait olduğu düşünülen cüruf hâlde yeşil sırlı seramik parçaları da bulunmuştur.

5 No.lu odanın içerisindeki çalışmalarda +1.92m. seviyesinden itibaren profil veren seramikler (DSC ya da *İtalyan* Sigillata'ya ait olduğu düşünülen gövde parçası, siyah firnisli gövde parçası, kandil dip parçası), amorf gövde parçaları ve çatı kiremitleri ele geçirilmiştir. 5 No.lu odanın içerisinde bulunan taş blokların kaldırılmasının ardından yoğun miktarda seramik gelmiştir. Bu seramiklerin özellikle Hellenistik Döneme ait oldukları dikkat çekmektedir.

5 No.lu oda içerisinde yapılan kazı çalışmalarında +1.85m. seviyesi itibariyle toprak yapısındaki ani değişim gözlemlenmiş, nemli ve ağır bir toprak geldiği tespit edilmiştir. Aynı zamanda 5 No.lu odanın doğusu ve batısında iki farklı toprak yapısı görülmesi ile bu iki alanın malzeme buluntusunun da birbirinden farklı olabileceğini düşündürmüştür. 5 No.lu odanın batısında +1.85m. seviyesinden itibaren iki adet oval kulp ve kaba seramiğe ait olduğu düşünülen amorf gövde parçaları bulunmakta; doğusunda ise ağırlıklı olarak Hellenistik Dö-

nem seramikleri (bir adet *lagynos*a ait olduğu düşünülen ağız parçası, kalıp yapımı kabartmalı kâseye ait gövde parçaları, siyah firnisli gövde parçaları, kulp parçaları ve amorf parçalar) gelmektedir. +1.73m. seviyesi ile birlikte 5 No.lu odanın doğusunda gri hamurlu seramiğe ait ağız parçası, siyah firnisli tabağa ait ağız parçası, siyah firnisli kandil gövde parçası, siyah ve bordo firnisli gövde parçaları; batısında ise organik buluntular ve seramikler yer almaktadır. Bahsedilen kandil parçası odanın güneybatı köşesinde, +1.68m. seviyesinden gelmiştir.

Toprak yapısının git gide değişmesi ve balçığa yakın bir hâle gelmesi ile birlikte çalışmalar zorlaşmış ve 5 numaralı odada +1.67m. seviyesinde çalışmalara son verilmiştir. Burada +2.44m./+ 1.67m. seviyeleri arasında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, diğer odalar ile karşılaştırılma yapıldığında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. 2017 yılı kazı sezonunda, RYB'de gerçekleştirilen çalışmalarda +3.13m./+2.24m. arasındaki seramiğin yanı sıra bronz obje, çivi, fibula gibi buluntu çeşitliliği varken; 5 No.lu odada +2.26m. seviyesinden birkaç parça amorf seramik gelmiş olup değerlendirilebilecek seramik grubu ise +2.12m. seviyesinden itibaren ele geçirilmeye başlamıştır. 2017 yılı kazı sezonunda 4 No.lu odanın batısında yapılan çalışmalarda +2.58m./+2.36m. seviyelerindeki seramiklerin yanı sıra Bizans sikkesi de bulunmakta; 2018 yılı kazı sezonunda ise + 2.00m./+1.69m. seviyelerinde bronz sikke gelmiş olup kurşun gibi metal buluntular ile birlikte kalıp yapımı kabartmalı kâseye ait gövde parçası da bulunmaktadır. Ancak 5 No.lu odada yapılan çalışmalarda, tabakaları kesin olarak tarihleyebileceğimiz bir buluntu ele geçirilememiştir.

2018 yılı kazı sezonundaki çalışmalarda +2.36m./+2.32m. seviyeleri arasında yoğun miktarda harç gözlemlenmiş olup +2.30m. seviyesinden itibaren de taban tuğlaları gelmiştir. Bu yıl gerçekleştirilmiş olan 5 No.lu odadaki çalışmalarda da aynı durum söz konusudur. +2.44m. ile başlayan çalışmalarda, bu seviyeden itibaren +2.36m. seviyesine kadar alüvyon dolgu toprak temizlenmiş, +2.36m. seviyesinden itibaren ise harç tabakası gelmeye başlamıştır. Yine aynı seviyeden itibaren de taban tuğlaları gelmiş olup özellikle +2.26m. ile + 2.12m. seviyeleri arasında ciddi bir taban tuğlası yoğunluğu gözlemlenmiştir. Çalışmalar sırasında ele geçirilen tüm taban tuğlaları tartılarak taban tuğlalarının ağırlığı ve hacim hesaplamaları yapılmıştır. RYB'de gerçekleştirilen diğer çalışmalardan farklı olarak 5 No.lu odadan Terra Sigillata gövde parçaları (İtalyan Sigillata – DSC?) ele geçirilmiştir.

5 No.lu odada gerçekleştirilen çalışmalar ve elde edilen veriler sonucunda; seramiklerin sık sık kesintiye uğradığı görülmüştür. Ele geçirilen seramikler Roma Dönemi ile Hellenistik Dönem arasında geniş bir aralığa tarihlenmektedir.

L1-M1 21 plankaresindeki çalışmalarda, KL 19.1 duvarının batısında, KL 19.2 duvarının güneyinde ve KL 18.1 duvarının kuzeyinde kalan +3.15m. seviyesindeki bölüm, bir mekâna ait olma ihtimali göz önünde bulundurularak, ele geçecek buluntuların takibini kolaylaştırmak adına Alan A olarak adlandırılmıştır. Çalışmalar sırasında öncelikle duvar takibi yapılmış, Alan A'nın mekân içi olabileceği ihtimali nedeniyle burada daha sonra dikine seviye inme çalışması yapılmasına karar verilmiştir.

Güneyde eşik yaparak batı kesite giren KL 18.1 duvarı takip edilmiştir. Duvar takibi sırasında önce güney yönünde kesite giren KL 20.2, daha sonra ise kuzey yönünde KL 20.1 duvarı ile kesişen KL 20.3 duvarı açığa çıkartılmıştır. Açığa çıkarılan duvarlar sonucunda Alan A olarak adlandırılan kısmın yapı birimine ait başka bir oda olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle 7 No.lu Oda olarak adlandırılmıştır. Oda 3.85m.x3.20m. ölçülerindedir. Ancak odanın kuzeyde iç genişliği 3.25m. ölçülürken güneye doğru daralarak 3.15m.ye düşmektedir. Ayrıca odanın kuzeyinde yer alan ve batıya devam ettiği görülen KL 19.2 olarak adlandırılan duvarın yapının tamamlanmasının ardından var olan bir geçişi kapatmak için sonradan örüldüğü anlaşılmıştır. Yeni açığa çıkarılan KL 20.1 ve KL 20.3 duvarları, KL 20.2 duvarının aksine iyi korunmuştur. Ayrıca bakıldığında KL 20.3 duvarı paralelinde bulunan KL 19.1 duvarı ile aynı kalınlığa (0.86cm.) sahiptir. Odanın kuzeyinde ve batısında yapılan çalışmalar yapının bu yönlerdeki sınırlarını belirlemiştir.

7 No.lu odanın içinde ve eşiğin güneyi ile KL 20.2 duvarının doğusunda kalan kısımda eş zamanlı devam eden çalışmalar sırasında + 2.55m. seviyesinde daha önce RYB'de görülmeyen kırmızı astarlı *stroter* parçası ele geçirilmiştir. Odanın genelinden çok sayıda kil, cam ve taş cürufları, tuğla parçaları, kemik, obsidyen ve amorf seramik parçaları ele geçirilmiştir.

Devam eden çalışmalarda çok sayıda cüruf gelmeye devam etmiştir. Ancak oda içerisinde herhangi bir fırın kalıntısı olmadığı gibi toprakta yangın tabakasına ait bir bulguda görülmemiştir. Ayrıca kristalleşmiş bir adet taş parçası, obsidyen, *stroter* ile *kalypter* parçası, duvar örgüsünde kullanılmış üzerinde harç bulunan 37cm.x23cm. ölçülerinde dikdörtgen formda bir adet tam tuğla**,** bir kısmı yoğun ateşe maruz kalarak erimiş cüruflar ve kil topakları ele geçirilmiştir. Bunların yanı sıra bir adet *thin walled* gövde parçası, büyük boyutlu bir *amphora*ya ait kulp parçaları ve *situla* ağız ve dip parçaları ele geçirilmiştir. Ele geçirilen cüruflar arasında hatalı ve bozuk üretim olduğu anlaşılan seramikler ve yine aynı şekilde üretim hatalı pişmiş toprak figürin olduğu düşünülen parçalar dikkat çekmektedir. Seviye inme çalışmaları sırasında +2.05m. seviyesinde odanın güneybatı köşesinde 33cm.x33cm. ölçülerinde kare formda bir adet tuğla ele geçirilmiştir. Tuğlanın odanın taban döşemesinde kullanılmış olabileceği düşünülmüştür. Devam eden çalışmalarda +2.00m. seviyesinde toprağın kalın tanecikle ve sıkıştırılmış yapısı, odanın zeminin altına inildiğini düşündürmüştür. Nitekim güneyde eşik temizlenmiş ve eşiğin üst kodu +2.01m. olarak ölçülmüştür. Bu nedenle oda zeminin altına inildiği düşüncesi güçlenmiştir.

Odanın güneyinde yer alan eşik ve zeminde duvar döküntüsü olduğu anlaşılan tuğlaların üstleri temizlenmiş, döküntü olduğu anlaşılan taşların kaldırılması ile gerçek genişliğin 0.70m. olduğu anlaşılmıştır. Yapı biriminde bulunan diğer odaların eşikleri ile karşılaştırıldığında oldukça dar bir girişe sahip olduğu görülmüştür. Oda içerisinde yapılan kazı çalışmaları +1.83m. seviyesinde zeminden suyun gelmesi nedeniyle sonlandırılmıştır.

Odanın güneyinde yapılan çalışmalarda öncelik, yapı biriminin içinde kalacak şekilde KL 20.2 duvarının doğusunda kalan alana verilmiştir. Bu alandaki çalışmalar sırasında profil veren seramikler (üzerinde beyaz astar bulunan *pithos* ağız parçası ve amorf seramikler, *stro-*

ter ve tuğla parçaları ele geçirilmiştir. Ayrıca KL 20.2 duvarının doğu yüzü açılmıştır. Yapı biriminin güneye devamı izlenmesi adına güney kesit 0.70m. genişletilmiştir. Genişletme çalışmaları sırasında alüvyon dolgu içerisinden 1 adet Bizans sırlı seramiği ve +2.45m. seviyesinde 1 adet Phokaia seramiğine ait ağız parçası ele geçirilmiştir.

L1-M1 21 plankaresinde, 2020 kazı sezonu yürütülen çalışmalar sonucunda KL 20.1, KL 20.2 ve KL 20.3 duvarları açığa çıkartılmıştır. Yeni bulunan duvarların mekân oluşturması sebebiyle yapı birimine yedinci oda eklenmiştir. 2020 sezonunda açığa çıkarılan duvarlardan sadece KL 20.2 duvarı güneyde kesite girmektedir. Bu durum RYB'nin kuzey, batı ve doğu yönlerinde sonlandığını göstermektedir.

Burada yürütülen çalışmalar sonrasında 7 No.lu odanın işlevi hakkında hem mimarisi hem de buluntuları göz önüne alındığında bazı önerilerde bulunmak mümkün olmuştur. Odanın kuzeyinde yer alan girişin sonradan örüldüğü görülmüştür. Aynı zamanda oda da ele geçen çok sayıda bozuk üretim pişmiş toprak malzeme ve cüruflar bu alanında bir atölyenin atık alanı/çöplüğü olarak kullanmış olabileceğini göstermektedir. 2005 yılında RYB'nin doğusunda kalan yamaçta gerçekleştirilen kazılarda ana kayaya oyulmuş çukurlarda çok sayıda eriyik tuğla ve kiremit tespit edilmiştir. Burası aynı zamanda Hellenistik Dönemde kaya mezarlarının olduğu ve sonrasında Geç Roma Dönemi itibariyle sivil yerleşime sahne olan bir yerdir. Dolayısıyla burada var olan bir atölye RYB'nin 7 No.lu odasını, yapı işlevini yitirdikten bir süre sonra atık alanı/çöplük olarak kullanmış olabilir.

L1-M1 21 Açması'nda bu sene sınırları belirlenen 7 No.lu oda, yapının kuzey ve batı yönlerinde sonlandığını göstermiştir. 7 No.lu odanın güneyine doğru karşılıksız olarak devam eden KL 20.2 duvarı yapının plan anlamında izole bir alan oluşturduğunu düşündürmektedir. Yapının en doğusunda bulunan 6 No.lu odadan yine karşılıksız olarak güneye doğru ilerleyen KL 17.4 duvarı ile KL 20.2 duvarı aynı aksta ilerlemektedir. Yapının mimari açıdan harç kullanımı ve duvar örgüsü göz önüne alındığında Roma Dönemi'nde kullanıldığı barizdir. Bu da Notion ve Klaros özelinde en yoğun faaliyetin Roma Döneminde olduğunu bilinmesi sebebiyle, yapı biriminin gelişen ve yoğunlaşan ticari faaliyetlerin Notion ile bağlantısını sorgulatmalıdır. Bahsedilen tüm bu durumlar göz önüne alındığında yapılacak jeofizik ve jeoarkeolojik araştırmalar Klaros Kutsal Alanı güney parselinin anlaşılmasını ve araştırılmasını kolaylaştıracaktır.

KAYNAKÇA

Aycan 2019, H., Aycan, *Batı Anadolu'daki Terra Sigillata ve Kırmızı Astarlı Seramikler: Terminoloji, Üretim Merkezleri ve Kronoloji*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Hayes 2008, J. W. Hayes, "Roman Pottery: Fine-Ware Imports", *The Athenian Agora, Vol. 32, Roman Pottery: Fine-Ware Imports,* New Jersey.

Şahin 2012, N. Şahin, "Apollon Klarios Bilicilik Merkezi", İzmir, 317-341.

Şahin vd 2019, N., Şahin, O., Zunal, G., Günata, "Klaros 2017", *KST* 40/3, 137-154.

Şahin vd. 2020, N., Şahin, O., Zunal, G., Günata, H., Aycan, "Klaros 2018", *KST* 41/3, 507-522.

Resim 1: YKS B, *Propylon* ve YKS D.

Resim 2-3-4:2 No.lu mekânın duvar örgüsünde kullanıldığı düşünülen devşirme yazıtlımermer parçaları.

Resim 5: YKS D, 1, 2 ve 3 No.lu mekânlar.

Resim 6: Honorius sikkesi.

Resim 7: Fresko parçaları.

Resim 8: Kurşun ağırşak.

Resim 9: Bronz kirpik.

Resim 10: Kolophon sikkesi.

Resim 11: YKS D.

Resim 12: Kemik saç iğnesi.

Resim 13: Akik yüzük taşı.

Resim 14: N1-O1/27-28 Plankaresi.

Resim 15a-b: Ön Yüz. İmparator ve karısı ayakta. Sağ ellerinde haçlı glavus.Arka Yüz. K "20 Numus değeri".

TYANA KAZISI 2019-2020 YILI ÇALIŞMALARI

Osman DOĞANAY*

Kısmet BACAK

2019 YILI ÇALIŞMALARI

Kazı Öncesi Çalışmalar

Niğde İli, Bor İlçesi, Kemerhisar Kasabası sınırları içerisinde bulunan Tyana Antik Kenti'nde 2019 yılı kazı çalışmalarına Niğde Müze Müdürü Fazlı Açıkgöz başkanlığında, Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölüm Başkanı Doç. Dr. Osman Doğanay'ın bilimsel danışmanlığında ve Niğde Müzesi uzmanlarından Arkeolog Yakup Ünlüler'in katılımıyla 10.06.2019 tarihinde başlanmış ve çalışmalar 18.09.2019 tarihinde sona ermiştir.

Kazı ekip üyeleri Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi'nden 4 stajyer öğrenci; Trakya Üniversitesi'nden 1 yüksek lisans öğrencisi, Mersin Üniversitesi'nden 1 yüksek lisans öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nden 1 öğrenci, Kapadokya Üniversitesi'nden 2 öğrenci, Hacıbektaş Veli Üniversitesi'nden 5 stajyer öğrenci, Aksaray Üniversitesi'nden 3 öğrenci, Strazburg Üniversitesi'nden 1 öğrenci yer almıştır[1].

2019 yılı çalışmaları Kemerhisar Belediyesi tarafından ekimize tahsis edilen belediye misafirhanesindeki temizlik ve düzenleme çalışmaları ile başlamıştır. Buna ek olarak yeni Tyana Kazı Evi bahçe, çevre düzenlemesi ve ot temizliği yapılmıştır. Her kazı sezonu başında olduğu gibi bu yıl da öncelikle 2002-2014 yılları arasında İtalyan ekip tarafından, 2016 yılından bu yana ise tarafımızca sürdürülen kazılarda çalışılan alanlar ve çevresinde ot temizliği çalışmalarına başlanmıştır. Çalışmalar kapsamında su kemerlerinin ulaştığı alanda, sekizgen planlı kilise vaftiz alanı olarak öngörülen kısım ve kazı alanı içinde kalan kemerlerin etrafı ile sur içi ve dışında ot temizliği yapılmış, çalışmalar fotoğraflanarak belirtilen alanda çalışmalar tamamlanmıştır (Resim: 1).

* Prof. Dr. Osman DOĞANAY, Aksaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Aksaray/TÜRKİYE. osmandoganay@hotmail.com.

Arkeolog Kısmet BACAK, Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, Nevşehir/TÜRKİYE. kssmetb34@gmail.com.

1 2019 yılı kazı çalışmalarına Prof. Dr. İlyas Gökhan, Prof. Dr. Güngör Karauğuz, Prof. Dr. Koray Özcan, Prof. Dr. Metin Hakan Severcan, Prof. Dr. Alptekin Karagöz, Doç. Dr. Bülent İşler, Doç. Dr. Mustafa Korkanç, Doç. Dr. Semiha Akçaözoğlu, Doç. Dr. Kubilay Akçaözoğlu, Doç. Dr. Mehmet Vehbi Gökçe, Doç. Dr. Mehmet Kurt, Doç. Dr. Mehmet Tuncer, Dr. Öğr. Üyesi Hatice Körsulu, Dr. Öğr. Üyesi Bülent Eskin, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Evren, Dr. Öğr. Üyesi Oktay Alkuş, Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Albayrak, Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Acar, Dr. Öğr. Üyesi İsmail İnce, Dr. Esra Bulut, Öğr. Gör. Hakan Eraslan, Öğr. Gör. Vildan Acar, Öğr. Gör. H. Hayri Şener, Arş. Gör. Abdullah Hacar, Arş. Gör. Dr. Nesrin Aydoğan İşler, Arş. Gör. Dr. S. Sefa Bilgilioğlu, Arş. Gör. Emel Efe Yavaşcan, Arş. Gör. H. Simge Egeci Hacar, İlkay Göçmen, Coşkun Bilgi, Mustafa Bölükbaş, Ahmet Kunt, Kısmet Bacak katkı sağlamıştır.

Etiler İlkokulu 2016 yılında korunması gereken kültür varlığı olarak tescillenmiş 2018 yılında Nevşehir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nca kabul edilen rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri doğrultusunda onarım çalışmalarına başlanmıştır. Bu kapsamda Etiler İlkokulunda doğu-batı-kuzey-güney duvarlarındaki çatlak alanlar Tyana kazı ekibi ve Kemerhisar Belediye'sinin işçi desteği ile onarılmıştır. Etiler İlkokulu'nun rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri doğrultusunda onarım çalışmaları 2019 yılında büyük ölçüde tamamlanmıştır. Bölgenin güvenliğinin sağlamlaştırılması amacıyla tel örgüler onarılmış, iç ve dış cephe de dâhil olmak üzere kullanıma hazır hale getirilmiştir. İtalyan ekibin çalıştığı yıllara ait seramik, cam, metal, sikke gibi buluntular ve 2016'dan bu yana yürütülen kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan malzemeler Yeni Tyana Kazı Evi Depo 1'e taşınmıştır. Ayrıca Yeni Tyana Kazı Evi'nde dış cephede, batı ve güney kısımda "Tyana Kazı Evi" ve "A Giriş–B Giriş" tabelalarının montajı yapılmış bunun yanında Yeni Tyana Kazı Evi bahçe kapısı üzerine "uyarı tabelası" asılmıştır. 2018 yılında koruma ve iyileştirme amaçlı başlanan restorasyon projeleri 2019 yılında iç ve dış mekanlarda dahil olmak üzere büyük ölçüde tamamlanmıştır. Eski Kemerhisar Belediyesi deposunda yer alan ve İtalyan ekip döneminde ortaya çıkarılan hamam malzemeleri de Yeni Tyana Kazı Evi deposuna taşınmıştır (Resim: 2).

Etiler İlkokulu bahçesinde yer alan ve Tyana kazıları kapsamında ilerleyen yıllarda mutfak olarak kullanılması amaçlanan binanın iç kısmında tadilat çalışmalarına başlanmıştır. Kapadokya Üniversitesi Restorasyon Bölümü'nden gelen iki öğrencinin de katılımıyla mutfak binasının iç cephe derz dolgusu yapılmaya başlanmıştır ve çalışmalar dış cephede dâhil olmak üzere 06.07.2019 tarihinde tamamlanmıştır.

Taş Eser Kataloglama Çalışması

Kemerhisar Kasabası sınırları içerisinde bulunan taş eserlerin kataloglaması için kazı ekibi içerisinde yer alan öğrenci ve arkeologlardan bir ekip oluşturulmuştur. Bu ekip 2 arkeolog ve 1 yüksek lisans öğrencisinden oluşmaktadır. Bu çalışmanın amacı her geçen gün doğal ve beşeri sebeplerden dolay tahrip olan taş eserleri korunmuş en iyi halleri ile kataloglamak ve fotoğraflamaktır. Aynı zamanda bu çalışma sırasında yerli halkla iyi ilişkiler kurmak ve kurulmuş olan ilişkileri geliştirmek çalışmanın hedefleri arasındadır. Kataloglama çalışmasına başlanmadan önce kasaba genel olarak taranmıştır. Bu tarama sırasında taş eserlerin toplu ve dağınık halde oldukları gözlenmiştir. Bu nedenle kataloglama çalışmalarına ilk olarak taş eserlerin toplu halde bulunduğu yerlerden başlanmıştır.

Çalışma ilk olarak mimari ögelerin yoğun olarak bulunduğu Kemerhisar Petrol Ofisi karşısındaki parkta başlanmıştır. Burada bulunan eserlerin Kemerhisar Belediyesi tarafından 2015 yılında pazar yeri ve kasabanın diğer muhtelif yerlerinden buraya getirildiği ve burada toplandığı söylenmektedir. Yapılan çalışmalarda 4 Dor başlığı, 5 Korinth başlığı, 2 geç dönem başlığın, 2 *geison*, 8 mimari blok 15 kaide ve 33 tane sütun parçası kataloglaması yapılmıştır. Sonraki günler devam eden çalışmalarda 1 *stel*, 2 *arşitrav*, 5 Dor başlığı, 8 Korinth başlığı, 8 *geison* parçası 8 kaide, 8 mimari blok ve 35 sütun parçası kataloglanmıştır. Cumhuriyet Ma-

hallesi'nde bulunan eski site ve Tyana sitesinin bahçesinde devam eden çalışmalarda her iki site içerisinde bulunan eserlerin site içerisine apartman sakinleri tarafından yakın çevreden taşınmıştır. 2 kaide, 2 mimari blok, 4 Korinth başlığı, 5 işlik ve 1 ezme taşı kataloglanmıştır.

13.07.2019 tarihinde katalog çalışmaları sırasında kasabaya 1km. uzaklıkta Kemerhisar-Bor yolunda altı parçadan oluşan heykel grubu tespit edilmiştir. Bu heykel grubu bulunduklarında *in-situ* halde olmadığı gözlemlenmiştir. Heykeltıraşlık eserlerinin ilk önce güvenliği sağlanmış daha sonra Kemerhisar Belediyesi tarafından tahsis edilen bir iş makinası yardımı ile eserler Tyana kazı evine taşınmıştır. Temizliği yapılan eserlerin ölçüleri ve fotoğrafları alındıktan sonra Tyana kazı deposuna yerleştirilmiştir. Heykel grubunda yapılan ilk gözlemlemelere göre Roma Dönemine tarihlendiği düşünülen 55cm. yüksekliğe sahip kırık durumda mermer bir kaide parçası, yine aynı durumda olan 60cm. yüksekliğe sahip kırık mermer bir kaide parçası, 100cm. uzunluğa 55cm. yüksekliğe sahip sol kanat kısmen korunmuş sağ kanat ise kırık durumda, bacaklar ve baş kısmı kırık mermer bir *sphenks* parçası olduğu tespit edilmiştir. Yine aynı şekilde Roma Dönemine tarihlendirildiği düşünülen 88cm. uzunluğa, 48cm. genişliğe sahip heykel üzerinde kabartmalı yılan tasviri bulunan bir kısmı korunmuş mermer heykel parçası ele geçirilmiştir.

Kemerhisar ve Bahçeli kasabaları sınırları içerisinde bulunan Tyana kentine ait taş eserlerin kataloglama çalışmalarını yürüten ekibimiz 10.07.2019-21.08.2019 tarihleri arasında on yedi günlük çalışma yapmıştır. Bu çalışmaların üç günü ofis, on dört günü alan çalışmasına ayrılmıştır. Çalışmalar sırasında eserlerin yer tespitinde yerli halktan yardım almıştır. Genel olarak baktığımızda eserlerin önemli bir kısmının Kemerhisar ve Bahçeli belediyelerinin koruma amaçlı park ve belediye bahçelerinde toplamışlardır. Ayrıca yerli halkın da kendi bahçeleri içerisinde eserleri koruma altına alındığı görülmüştür. Çalışmalar sonucunda toplam 319 taş eserin kataloglaması yapılmıştır. Kataloglar ve raporlar Tyana kazı arşivine aktarılmıştır.

KAZI ÇALIŞMALARI

2019 yılı kazı sezonunda toplam üç açmada kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Seramikler, Demir Çağı ile Bizans ve hatta yakın tarihe ait malzemeleri de içeren bir dağılım göstermektedir. Söz konusu çalışmalardan ele geçen malzemelerin homojen olmadığı görülmüştür. Bu sezon sürdürülen çalışmalarda yoğun korozyona uğramış biri yüzey buluntusu olmak üzere toplam 5 adet bronz sikke ele geçirilmiştir. Bunun yanında temizlik çalışmalarında 108 adet yoğun korozyonlu bronz sikkeler bulunmuştur.

Kazı çalışmaları için yapılan ön hazırlıktan sonra temizlik çalışmaları sırasında N17/15 numaralı açmada kuzey-güney doğrultusunda uzanan kentin sur duvarı içinde, bir dikdörtgen blok taşın arasına gizlenmiş halde 108 adet bronz sikke ve bazı metal cüruf parçaları ele geçmiştir. Sikkeler üzerinde oluşan yoğun korozyon nedeni ile kesin tarihlendirilmesi mümkün olmamıştır. Sikkeler üzerinde yapılacak restorasyon çalışması sonrası dönem tarihlemesi yapılması planlanmaktadır (Resim: 3).

M16/85 – N16/4 - M16/94 Açması

2019 yılında oktagonal planlı kilisenin açığa çıkarılmasına yönelik başlatılan kazı çalışmalarında M16/85 karelajında 5m.x5m.lik alanda açma içerisinde ki toprak yığınları uzaklaştırıldıktan sonra başlangıç seviyesi ölçülerek kazı çalışmalarına başlanmıştır. 2018 yılında oktagonal planlı kilisenin orta *nef*inde yer alan Türk Dönemine ait duvar sıralarının kaldırılmasının ardından kilisenin batı kısmına denk düşen *narteks* duvarını açığa çıkarmaya yönelik kazı çalışmaları yapılmıştır. Bu alanda yapılan kazı çalışmalarında 2018 yılında M16/85 açmasının doğu tarafında yoğunlaşan çalışmalar 2019 yılında batı tarafa doğru ilerletilmesi, aynı zamanda oktagonal planlı kilisenin batısında yer alan *narteks* duvarının takibi için büyük önem arz etmektedir. 1146.40 kotunda başlanan kazı çalışmalarında bu seviye içerisinde günümüze ait çok sayıda modern cam parçaları ve plastik parçalara rastlanmıştır. Aynı seviye içerisinde; kemik buluntular, farklı dönemlere ait amorf seramik parçaları, farklı renklerde cam ve taş *tessera* parçaları, 5cm. kalınlığında kırık çatı kiremiti, mermer zemin döşeme parçası ve tanımlanamayan bazı metal buluntulara rastlanılmıştır. M16/85 Açması içerisinde bulunan ve sonradan açma içerisine düştüğü saptanan yüzeydeki taşlardan bazıları açma içerisinden uzaklaştırılmıştır.

M16/85 Açması'nın bir sonraki seviyesi 1146.00 kotundan devam etmiştir. Seviye içerisinde toprak yapısı bir önceki seviyeye göre değişiklik göstermemektedir. Seviye içerisinde; mermer, seramik, cam ve mozaik parçaları ele geçmiştir. M16/85 Açması içerisinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan ve M16/85 Açması'nı ortadan ikiye bölen 70cm. genişliğinde 1.2m. uzunluğundaki duvar, geç döneme ait olduğu için aynı zamanda 45-90 kotunda, döşeme üzerinde bulunduğundan dolayı açma içerisinden kaldırılmıştır. Kaldırılan duvarın alt tabakasında zemin döşemesine rastlanılmış, aynı zamanda kalınlığı 11cm. olan, bir yüzünde motif bulunan kırık bir mermer levhaya rastlanılmıştır. M16/85 plankaresi içerisinde bulunan zemin döşemesi, açmanın güney tarafına denk düşmektedir. Kazı çalışmaları aynı seviye ve aynı açmada devam ettirilmiş ve ele geçirilen buluntular arasında modern cam ve plastik parçalara da rastlanılmıştır (Resim: 4).

5x5 m. ölçülerinde olan N16/4 Açması'nda devam eden kazı çalışmalarında kilisenin ikinci evresine ait bazilikal planlı kilise yapısının batı *narteks* duvarını açığa çıkarmaya yönelik kazı çalışmalarına başlanmıştır. 1147.20 kotunda başlanan çalışmalarda açmanın üst seviyesinde günümüze ait çok sayıda modern buluntular ele geçirilmiştir. Kilisenin ikinci evresine ait *narteks* duvarının kuzey-güney doğrultusunda ve açmanın batı kısmında olduğu düşünülmektedir. *Narteks* duvarının genişliği 90cm. olup, batı kısmında bir giriş kapısı ortaya çıkarılmıştır. Bunun sebebi kilisenin ilk evresinin oktagonal planlı evrenin hemen üzerinde yükselmektedir. Tek fark olarak *naos*un dikdörtgen şekilde tekrar düzenlenmesidir. Aynı tarihte devam eden derinleştirme çalışmaları 1146.60 kotuna gelindiğinde doğu kısmında yapılan derinleştirme çalışmaları sırasında 13 adet aşık kemiği (oyun kemiği), bir arada bulunmuş bunun yanında bir adet ortası delik metal obje?, *tessera* parçaları, seramik parçaları ele geçirilmiştir.

N16/4 Açması'nda kilisenin ikinci evresine ait olduğunu düşündüğümüz ve kilisenin batısında yer alan portal kısmında yapılan derinleştirme çalışmalarıyla ortaya çıkarılmıştır. Kilisenin ikinci evresinde de *narteks*ten *naos*a giriş batıda yer alan kapılarla sağlanmaktaydı. Dolayısı çalışmalar sırasında batı kısımda bulunan giriş açıklığı orijinal yerinde tespit edilmiştir. 1146.15 seviyesinde dağınık halde bulunan kırık zemin taş döşeme parçalarının hemen kuzeyinde devam eden çalışmalarda 1146.05 seviyesinde Bizans Dönemine ait olduğu düşünülen bir adet bronz sikke ele geçmiştir. Ele geçen sikke kuzeyde bulunan 1146.43 kotunda olan taş bloğun hemen altında sıkıştırılmış toprak içerisinde bulunmuştur. Aynı seviyede kömürleşmiş tahta parçaları, tanımlanamayan metal parçaları da seviye içerisinde ele geçen diğer malzemeler arasındadır. Aynı seviyenin batı tarafında devam eden derinleştirme çalışmalarında 1146.05 kotunda açmanın güneybatı duvarının hemen altında üzerinde Yunanca yazıt bulunan 146cm. uzunluğunda 56cm. genişliğinde mermer bir lento ele geçirilmiştir. Ele geçirilen mermerin hemen kuzeyinde zeminde dağınık halde kırık mermer zemin döşeme parçalarına rastlanmıştır (Resim: 5).

Aynı karelaj içerisinde devam eden kazı çalışmalarında kilisenin ikinci evresine ait *narteks* duvarının açığa çıkarılması ve kilisenin zemin kısmına ulaşılması amacıyla devam etmiştir. Açmanın doğu kısmından başlanan çalışmalarda aynı yönde *templon* payesi (sütun başlığı ve kırık gövde) ortaya çıkarılmıştır. Devam eden derinleştirme çalışmalarında doğu yönünde 1145.80 kotunda mermer kapı eşiği bulunmuştur.

M16/94 Açması'nda 5m.x5m. ölçütlerinde devam eden kazı çalışmalarında plankarenin kuzey kısmında doğu-batı uzantılı mezar ile karşılaşılmıştır. Taş sanduka mezar olduğu gözlemlenmiş ve üzeri taş kapakla kapatılmış, mezar zemini ise taş bir tabaka oluşturularak birey bu alana yerleştirilmiştir. Yetişkin bir bireye ait olduğu düşünülen mezar plan karenin üst kısmı 1145.70 kotunda, mezar uzunluğu 2,35cm. genişliği 53cm. olarak ölçülmüştür. Mezar stelinde ise hac işareti olduğu görülmüş ve stelin derinliği 43cm. genişliği ise 37cm.dir. Kilisenin 2. Evresine ait *narteks* duvarının batısında yer alan mezar içerisinde bir adet bronz sikke ele geçirilmiştir. Bununla birlikte mezar toprağı içerisinden *amorf* seramik parçaları da ele geçirilmiştir.

Kazı Evi Depo Çalışmaları

2019 yılı içerisinde gerçekleştirilmiş olan depo çalışmalarında 2001-2013 yılları arasında İtalyan Ekibin ortaya çıkardığı çok sayıda sırlı ve sırsız Ortaçağ seramikleri, Hellenistik ve Roma Dönemi seramiklerinin karışık durumda olması ve malzeme özellikleri dikkate alınmadan tasnif yapılmış olmasından dolayı tekrardan tasnif çalışmalarına başlanmıştır. Bununla birlikte 2017-2019 yıllarında tarafımızca sürdürülen kazı çalışmalarında ele geçirilen buluntular tekrardan tasniflenerek düzenlenmiştir. Bu çalışmalar sırasında hem malzeme özellikleri hem de seramiklerin çıkış yılları göz önüne alınarak tasnif edilmiş, fişleri yenilenmiş ve çizimleri yapılmıştır. Bununla birlikte torba içerisinde karışık olarak bulunan malzemeler yıllarına göre torbaları açılmış içerisinde bulunan seramikler, mimari bezemeli parçalar, çatı kiremitleri, mermerler, kemikler, cüruf parçaları, metal parçalar gibi buluntular ayrı ayrı torbalanmıştır.

7 kişilik ekip ile 15 gün boyunca Yeni Tyana Kazı Evi Depo 1'de bulunan geçmiş yıllarda İtalyan ekibin çalışmış olduğu döneme ait seramikler çizildikten sonra numaralandırılıp fotoğraflaması yapılmıştır. Her bir seramik ayrı ayrı fotoğraflandıktan sonra kasalara yerleştirilmiş ayrıca kasalar üzerine çıkış yılı ve malzemenin cinsi yazılmıştır.

Koruma ve Onarım Çalışmaları

08.07.2019 tarihinde kazı çalışmaları başlamadan önce Tyana kazı alanında yapılan ot temizliği çalışmaları sırasında N17-15 plankaresinde yer alan sur duvarı harcı içerisinde bir arada sikkeler bulunmuştur. Sikkeleri çevreleyen toprak temizlenmiş ve hava alabilecek bir kutu içinde laboratuvara taşınmıştır. Buluntular dikkatle fırçalanarak toprakları temizlenmiştir. Duvardan çıkarılan bronz sikkelerin üzerinde yapılan görsel incelemelere göre özellikle sur duvarından çıkarılanlarının bir kısmının kondisyonunun düşük olduğu ve yüzeylerinin korozyon ürünleri ve toprak tabakası ile kaplanmış olduğu görülmüştür. Toplu halde bulunan sikkelerin malzemeleri ve bozulmaları aynı olduğu için benzer temizlik yöntemleri uygulanmıştır.

Konservasyondan önce alınan ölçümlere göre toplu halde bulunan ve Roma Dönemine ait olabilecek sikkelerin genel ortalaması alındığında sikke ağırlıklarının 0.4gr. ile 2.15gr. çaplarının 1.65mm. ile 17.58mm. arasında değiştiği kayıt altına alınmıştır. Diğer Bizans Dönemine ait olabilecek 5 sikkenin ise ağırlıkları 1.7gr. ile 11.7gr. arasında, çapları ise 1.7mm. ile 30.77mm. arasında değişmektedir.

İncelemeler sonunda daha zayıf olan sikkelerde temizlik yöntemi olarak kimyasal temizlik yöntemi tercih edilmiştir. Sikke yüzeylerindeki toprak tabakaları ve alınabilen korozyon tabakaları ışıklı büyüteç altında bistüri ile dikkatle temizlenmiştir. Yumuşak uçlu fırçalar, bambu çubuklar yardımı ile alkol temizliği sonucu eser yüzeylerindeki tozlar alındıktan sonra eserler önce %5'lik E.D.T.A. (Etilen diamin tetra asetik asit) çözeltisi içinde kontrollü olarak fırçalanmış, çözünen bakır korozyonları yüzeyden uzaklaştırılmıştır. Sürekli değiştirilen saf su banyolarında bekletilen eserlerin bünyelerindeki E.D.T.A. ve kimyasal kalıntılar uzaklaştırılmıştır. Bu işlemle sikkelerin patina tabakasına ulaşılmıştır.

Açma içinden çıkarılan farklı dönemlere ait sırlı veya sırsız seramik parçaları, aşınma, sır tabakalarında çatlama gibi çeşitli fiziksel bozulmalara uğramış halde bulunmuştur. Seramikler de fotoğraflanarak belgelenmiştir.

Seramik parçaları üzerinde yer alan toprak tabakaları ve yer yer görülen kirler fırça ve su yardımıyla temizlenmiştir. Birleşebilecek seramik parçalarının birleştirilmesi için sağlam ama yapıştırmada şeffaf, ısı, nem ve ışığı içeren yaygın çevre koşullarına karşı dirençli, geri dönüşümü kolay, asetonla çözünebilir özelliklere sahip uhu-hart kullanılması uygun görülmüştür.

RÖLÖVE RESTİTÜSYON RESTORASYON PROJESİ ÇALIŞMALARI

Sinan Bey Cami

Niğde İli Bor İlçesi Kemerhisar Kasabası Cami Mahallesi'nde 357 ada 6 parselde yer yer alan Nevşehir Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 31.03.2016 gün ve 2047 sayılı kararı ile tescillenen Sinan Bey Cami inşa kitabesi bulunmamakla birlikte ismine ilk olarak 1518 tarihli tahrir defterlerinde rastlanmaktadır. 2019 yılı içerisinde Sinan Bey Cami'nin rölöve restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanmıştır. 1522 tarihli Timar Defteri'ne göre, Niğde Alaybeyi Laçin Ağaoğlu Sinan Bey'in adı geçmektedir. Sinan Bey Cami rölöve çizimleri tamamlandıktan sonra önceki tarihlerde Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi mimarlık öğrencileri tarafından oluşturulan altlık değerlendirilip eksik görülen ve hatalı çizilen bölgeler yeniden ölçümleri yapılıp düzeltmeler yapılmıştır. Restitüsyon projesinde bölge halkından ve devlet arşivlerinden caminin hangi tarih ve tarihlerde yapıldığı incelenmiştir. Yapının ilk dönemlerdeki işlevi ve hangi tarihlerde hangi işlevlerde kullanıldığı yapılan araştırmalar sonucunda mimari sanat tarihi raporuna ve restitüsyon projesindeki dönemleme de ele alınmıştır. Dönemleme raporlarına göre yapının ilk olarak kilise yapısı olarak yapıldığı 15. yy.da cami işlevi olarak kullanıldığı 1943-1967-1970-1985-1990 da eklenen ve yıkılan ekler restitüsyon projesinde kapsamında tekrar değerlendirilmiştir. Restitüsyon projesi dönemlemelerini göstermek ve yapının işlevlerini korumak için restitüsyon projesi ayrı bir pafta halinde hazırlanmış ve yapının malzeme mimari ve işlevini belirtmek amacıyla 15. yy. restitüsyon projesi de eklenmiştir.

Restitüsyon projesinden sonra yapının hasarları, yapının dönemine uygun olmayan ekler ve yıkılmak üzere olan duvarları incelenmiştir. Gerektiği durumda eklenen yapıya özgün olmayan eklerin kaldırılması ve yapının Osmanlı ve Selçuk Dönemi eserlerinin özüne uygun olarak restore edilmesi önerilmiştir. Aynı zamanda ekibimizde yer alan mühendis ve mimarların statik raporlarına göre yapının sulu tarımın yapılması ve yakınında hamamın bulunmasından dolayı yapıda oturmaların meydana geldiği görülmektedir. Statik rapor ve incelemeler sonucunda 2 farklı şekilde restorasyon projesi hazırlanması önerilmiştir. Bu doğrultuda aciliyet nedeniyle restorasyon ve restorasyon projesi olarak iki restorasyon projesi hazırlanmıştır. Aciliyet nedeniyle hazırlanan restorasyon projesinde yapının kıble duvarı ve doğu duvarında ki çatlakları önlemek ve yapının sonradan eklenen son cemaat yeri ve cami esas yapısı arasında su sızdırması ve yapıdaki derz temizliği için restorasyon projesi hazırlanmıştır. 2 restorasyon projesinde ise yapının sonradan eklenen birimlerin ve elemanların sökülmesi yapı içinde yapının özgün yapısına uygun olmayan bölümlerin kapatılması önerilmiştir. Fakat kadınlar için yapılan mahfilin yapının içinde betonarme olarak inşa edilmesi yapının özgünlüğüne uygun olmadığı için sökülmesi gerektiği hazırlanan projeye işlenmiştir. Fakat kadınlarında dini görevlerini yerine getirmesi için bir eklentinin yapılması önerildi. Bu yapılacak ek birim tamamen yapının özgünlüğüne uygun Niğde civarında bulunan tarihi camiler incelenerek onlarda en eski ve yapıya en uygun olan ahşap kadınlar mahfili örnek alınarak tasarlanıp restorasyon projesinde yer verilmiştir.

Aynı zamanda restorasyon projesinde yapının kıble ve doğu cephesindeki oturma ve çatlakların önlenmesi için statik rapora uygun olarak kıble ve doğu duvarının sökülüp aslına uygun olarak yeniden inşa edilmesi ve bununla beraber inşa edilirken de yapı içerisinde sonradan örüldüğü için birleşim malzemesinin kabul etmemesi durumunda sağlamlığını artırmak için ankraj çubukları uygulanması kararlaştırılmıştır. Yapının su sızdıran yerlerinin yalıtım malzemeleriyle onarılması ve yapının dış kotunun yapının iç kotundan aşağı kota indirilmesi de bir diğer öneri olarak projeye eklenmiştir. Restorasyon projesi statik rapor ve incelemeler doğrultusunda hazırlanıp kurula sunulmuştur.

Haritalamaya Yönelik Çalışmalar

Bu kapsamdaki çalışmalar sırasında özellikle 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı içerisinde kalan ve kazılarımız için Bakanlığımıza tahsis edilen parsellerin aplikasyonu, sit alanı içindeki diğer mülkiyetlerin yerlerinin tespiti için yeni bir pafta üretilmiştir. Bunun için sahada birçok noktada GNSS alımları yapılarak verilerin işleneceği programlara kayıtlar eklenmiştir. 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nın bu kapsamdaki mülkiyet analizleri tamamlanmış, 2. Derece Arkeolojik Sit Alanı için de sahada veriler toplanmıştır.

2020 YILI ÇALIŞMALARI

Kazı Öncesi Çalışmalar

Niğde İli, Bor İlçesi, Kemerhisar Kasabası sınırları içerisinde yer alan Tyana Antik Kenti 2020 yılı Cumhurbaşkanlığı kararlı kazı çalışmaları Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölüm Başkanı Doç. Dr. Osman Doğanay başkanlığında, Kayseri Müze Müdürlüğü uzmanlarından Arkeolog Döndü Kaya'nın katılımıyla 08.07.2020 tarihinde başlanmıştır.

2020 kazı sezonu çalışmaları Aksaray Üniversitesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Konya Teknik Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi ve Mersin Üniversitesi'nden katılacak farklı anabilim dallarından oluşan bir ekip tarafından yürütülmüştür[2].

Her kazı sezonu başında olduğu gibi bu yılda öncelikle 2002-2014 yılları arasında İtalyan ekip ve 2016 yılından bu yana tarafımızca sürdürülen kazılarda çalışılan alanlar ve çevresinde ot

2 2020 yılı için kazı sezonunun başlangıç aşamasında ekip üyeleri Doç. Dr. Osman Doğanay (Kazı Başkanı), Mustafa Bölükbaş (1. Kazı Başkan Yardımcısı), Kısmet Bacak (2. Kazı Başkan Yardımcısı), Bakanlık adına yetkili olarak Kayseri Müze Müdürlüğü'nden Uzman Döndü Kaya, Prof. Dr. İlyas Gökhan (Tarihçi), Prof. Dr. Metin Hakan Severcan (İnşaat Mühendisi), Doç. Dr. Mustafa Korkanç (Jeolog), Doç. Dr. Mehmedi Vehbi Gökçe (Mimar), Doç. Dr. Semiha Akçaözoğlu (Mimar), Doç. Dr. Kubilay Akçaözoğlu (İnşaat Mühendisi), Dr. Öğr. Üyesi Hatice Körsulu (Arkeolog), Dr. Öğr. Üyesi Ulus Tepebaş (Arkeolog), Dr. Öğr. Üyesi Emel Efe Yavaşcan (Mimar), Kübra Kırmıt (Arkeolog), Erdoğan Muştu (Arkeolog), Tuğba Kılıç (Arkeolog), Cemile Gültekin (Arkeolog), Tahir Gürkan (Arkeolog), Birgül Köksal (Sanat Tarihçi), Ali Bakar (Arkeolog) katkı sağlamışlardır.

temizlik çalışmalarına başlanmıştır. Çalışmalar kapsamında *aqueduct* ulaştığı alanda sekizgen planlı kilise yapısı ve çevresinin yanı sıra Roma Hamamı'nda ot temizlik çalışmaları yapılarak başlanmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından kazılarımız kapsamında kullanılmak üzere geçtiğimiz yıllarda kullanım izni verilen Etiler İlkokulu ve çevresinde temizlik, restorasyon çalışmalarımız bu yıl içerisinde de devam etmiştir. Kazı evi ve deposu olarak kullanılmasını planladığımız okul binasının düzenleme işleri 2020 yılında büyük ölçüde tamamlanmıştır. Bina içerisinde yer alan malzeme deposu 1, restorasyon laboratuvarı, çalışma ofisi düzenlenerek aktif hale getirilmiştir. Sistem odası olarak kullanılacak alanda ise gerekli düzenlemeler yapılmış, çevre güvenliği için kameraların kurulumu yapılarak aktif hale getirilmiştir.

KAZI ÇALIŞMALARI

Tyana antik kentinde 2020 yılı içerisinde N16/24 ve N16/48 plankarelerinde kazı çalışmaları sürdürülmüştür. Burada yer alan iki farklı planda iki farklı evreye sahip kilise yapısının çevre koridoruna denk gelen *narteks* duvarlarını ve kilise ile bağlantılı olabilecek yapı komplekslerini açığa çıkarmaya yönelik çalışılmıştır. Kilisenin ilk evresi ikinci evrenin hemen altında temel kısımdan hareketle oktagonal bir plana sahiptir. İkinci evre ise ilk evrenin hemen üzerinde yükselir. İlk evrede kullanılan apsis, *diakonikon* ve *prothesis* bölümleri, ikinci evrede de kullanılmıştır. İkinci evreye ait yapının ilk evreden farkı ise *naos*un dikdörtgen olarak dizayn edilmesidir. Buradan hareketle ikinci evreye ait batı giriş kapısını ve *narteks* duvarını açığa çıkarmak amacıyla N16/24 plankaresinde kazı çalışmalarına başlanmıştır (Resim: 6).

N16/24 – N16/48 Açması

N16/24 plankaresinde gerçekleştirilen derinleştirme çalışmalarında, kilise yapısının birinci ve ikinci evresine ait batı narteks duvarını açığa çıkarmaya yönelik sürdürülen çalışmalarda N16/24 plankaresinde, kuzey-güney doğrultusunda iki bölüme ayrılarak çalışmalara başlanmıştır. Kazı çalışmaları güneyden kuzeye doğru ilerlemiştir. Uzun süreler günümüzde yol olarak kullanılan kısma denk gelen plankare içerisinde ki toprak yapısı sert ve taşlı olarak gözlemlenmiştir. 1148.35-1147.95 seviyeleri arasında Bizans Dönemi sırlı ve sırsız seramik parçaları, Roma Dönemi seramik parçaları, günümüze ait cam ve plastik parçalar ele geçen buluntular arasındadır. Dolayısıyla toprak yapısının dolgu ve karışmış olmasından dolayı stratigrafi takip edilememiştir. Derinleştirme çalışmalarında 1148.15 kotunda ise bir adet kırık cam bilezik parçası ele geçirilmiştir.

Devam eden çalışmalarda 1147.95 kotunda açma içerisinde dağınık durumda çok fazla kesme blok taş bulunması kazı çalışmalarını yavaşlatmıştır. Kilisenin 1. ve 2. evresine ait batı narteks duvarını açığa çıkarmaya yönelik başlatılan kazı çalışmaları 1147.95 kotunda bırakılmıştır. Kilisenin batı narteks duvarına ait olduğunu düşündüğümüz kısım oldukça tahrip olmuş ve duvar kalıntıları açma içerisine dağılmış durumdadır.

Antik kentin kurulu olduğu höyüğün (Kemerhisar Kasabası'nın) kuzeydoğu yamacında bulunan kilisenin, güney *nef*inin dış duvarına denk gelen N-16/48 karelajında yeni bir açma açılması kararlaştırılmıştır. Bu açma ile kilisenin plan özelliklerinden yola çıkılarak, yapı ile bağlantılı olabilecek kompleks odaların ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Güvenlik önlemleri alınarak açma içerisindeki çalışmalar 27.07.2020 tarihinde başlatılmıştır.

N16/48 Açması olasılıkla son 50 yıl içerisinde kullanılmış, kerpiç ve taşlardan inşa edilmiş bir evin yıkıntıları bulunmaktadır. Bu nedenle açma üzerinde modern bir evin çatısının yıkıntıları yer almaktadır. Dolayısıyla derinleştirme çalışmalarında, diğer açmalarda uygulanan 20'şer cm. şeklindeki derinleştirme sistemi bu açmada uygulanmamıştır. Açma 1m.x5m.lik beş ayrı kısma bölünmüştür. Kilisenin güney duvarına paralel olarak uzanan her 1m.x5m.lik kısımda bulunan taşların ve toprakların açma dışına atılması kararlaştırılmıştır.

İlk gün itibariyle açmanın kuzey yani kilisenin güney duvarına bitişik olan ilk 1m.x5m. lik kısımda bulunan taşlar ve topraklar sistemli şekilde açma dışına çıkarılmıştır. Bu çalışmalar sırasında herhangi bir buluntu ele geçmemiştir. N-16/48 Açması'nın bir gün öncesinde 1m.x5m. genişliğinde kilisenin kuzey duvarında açılan kısmın hemen yanındaki ikinci 1m.x5m.lik kısımda bulunan taşlar ve topraklar titiz bir şekilde incelenmiş ve açma dışına çıkarılmıştır. Plankare içerisindeki taş ve topraklardan temizlenen 2m.x5m.lik kısma paralel uzanan üçüncü 1m.x5m. ölçülerindeki kısımda 07.08.2020 ve 08.08.2020 tarihlerinde iki yarım günlük çalışma gerçekleştirilmiştir. Gün içerisinde çalışmalar özellikle modern eve ait büyük blok taşlardan dolayı oldukça yavaş ilerlemiştir. Önceki günlerde yapılan çalışmalar da açmanın güney kısmına denk gelen ve modern bir evin çatı yıkıntılarını oluşturan kısmın temizlik çalışmalarının tamamlanmasının ardından 24.08.2020 tarihinde kontrollü derinleştirme çalışmalarına başlanmıştır.

Yapılan çalışmalarda ilk olarak zemin temizlenip fotoğraflanmıştır. Temizlik sırasında seramik parçaları ele geçirilmiştir. Kilisenin plan özelliklerinden yola çıkarak yapı ile bağlantılı olabilecek kompleks odaların ortaya çıkarılması amacı ile başlanan derinleştirme çalışmalarında N16/48 Açması'nın seviye ölçümleri yapılmış ve başlangıç seviyesi 1147.50 olarak ölçülmüştür. Derinleştirme çalışmalarında öncelikli olarak zeminin eşitlenmesi ve kot farkının giderilmesi amaçlanmıştır. Kot farkının doğu kısımda daha yüksek olmasından dolayı çalışmalara doğu kısımdan başlanmıştır. Açmanın doğu kısmından başlayan derinleştirme çalışmaları batı yönüne doğru 90cm. genişliğinde ve kuzey yönüne doğru ilerlemiştir. Toprak yapısı oldukça ince taneli ve taşlı olarak gözlemlenmiştir. Açma içerisinde yer alan iri taşların N16/48 Açması üzerine denk gelen ve yıkılmış durumda olan modern eve ait olduğu bilinmektedir. Devam eden çalışmalarda 1146.80 kotunda açma içerisinde modern yapıya ait olduğu düşünülen taş sırası olduğu gözlemlenmiştir. Batıdan doğuya doğru uzanan taş sırası niteliksiz ve günümüz yapısına ait olduğundan dolayı kontrollü bir şekilde kaldırılmıştır. Derinleştirme çalışmalarına başlamadan önce günümüze ait niteliksiz taşlar açma içerisinden uzaklaştırılmış olsa da toprağın oldukça karışmış olduğunu görmekteyiz. 1146.80 kotunda niteliksiz taşlar, plastik parçalar, sırlı ve sırsız Bizans Dönemi seramikleri ele geçirilmektedir.

Kilisenin güney kısmına denk düşen *narteks* duvarını açığa çıkarmaya yönelik yapılan derinleştirme çalışmalarında modern cam, poşet vb. malzemeler ele geçirilmiştir. Açmanın orta kısmına denk gelen bölümde 2m.-2.5m. derinliğinde bir boşluk tespit edilmiştir. N16/48 Açması'nın orta kısmına denk gelen 90cm.-95cm. çapında ve 2m.-2.5m. derinliğinde olan boşluğa dokunulmamış ve etrafından derinleştirme çalışmalarına devam edilmiştir. Bunun nedeni plankarenin alt kısmına denk düşen bölgede son 50 yıl içerisinde ahır olarak kullanıldığı düşünülen yapının bulunmasından kaynaklanmaktadır. Yapılan çalışmalar sırasında çok sayıda poşet ve modern yapıya ait olan taş bloklar bulunmuştur. Açma içerisinde kırık seramik parçaları da ele geçirilmiştir. Aynı zamanda açmanın batı kısmında 1146.60 kotunda haç röliker (bronz) ele geçirilmiştir. Bronzdan yapılmış rölikerin sadece bir kapağı ele geçirilmiştir. Korozyonlu olması sebebiyle ön yüzünde yer alan kazıma tasvir tam olarak belli değildir. Haçın üst ve alt kısmında rölikerin diğer parçasıyla birleşmeye yarayan kenede geçen kancaları kırık durumdadır.

Devam eden derinleştirme çalışmalarında 1146.60 kotunda modern yapıya ait olduğu düşünülen yanık tabakayla karşılaşılmıştır. Yanık tabaka açmanın güney kısmında sadece küçük bir bölümü kapsamaktadır (Resim: 7).

2020 YILI DEPO ÇALIŞMALARI

2020 yılı kazı sezonunda arazi çalışmalarının yanı sıra ekip üyelerinin bir kısmı Tyana kazı evinde yer alan depoda çalışmalarını sürdürmüşlerdir. 2001-2013 yılları arasında İtalyan ekibin ortaya çıkardığı seramiklerin ve 2016-2020 yılları arasında tarafımızca sürdürülen kazı çalışmaları sırasında ele geçen seramiklerin tasnif işlemleri önceki yıllarda olduğu gibi devam etmiştir. Düzenlenen bu seramikler Hellenistik, Roma ve Geç Roma Dönemine ait malzemelerden oluşmaktadır. Ağız, gövde ve kaide parçalarına ait olan bu buluntular arasında Afrikan seramikleri, Phokaia seramikleri ve Tyana'nın yerel üretimi olduğu düşünülen kırmızı astarlı seramikleri yer almaktadır. Bu seramikler yaklaşık olarak 300 adettir. Masa kapları olarak bilinen malzemeler ağız, gövde ve kaide şeklinde sıralanarak her birinin 1/1 tekniğinde çizimleri yapılmıştır. Ayrıca bu malzemelerin kataloğu yapılarak çalışmaya eklenmiştir. Katalog işleminde hamur renginin belirtilmesinde *Munsell Soil Color Book'*tan faydalanılmıştır. Daha sonra her seramik malzemesinin katkı maddesine, katkı oranına, katkı boyutuna, hamur niteliğine, hamur düzeyine bakılarak bu bilgiler not edilmiştir. Ardından Türk kazı dönemi buluntularından başlanarak yıllarına göre ayrılıp çalışma masalarına dizilmiştir. Seramikler Bizans ve Türk-İslam Dönemi ağız- gövde ve kaide parçalarından oluşmaktadır. Bunlar yeşil, mavi, sarı ve kahverengi sırlıdır. Bezemelerinde kazıma (*sgrafitto*), geniş oyma (*champleve*), sır üstü boyama ve sır altı boyama yer almaktadır. Yıllarına göre ayrılıp masaya dizilen seramikler ağız parçalarından başlanarak çizilmeye başlanmıştır (Resim: 8).

JEOLOJİK ÇALIŞMALAR

Tyana kazı alanında bulunan sekizgen planlı kilisenin ikinci evresine ait duvarları oluşturan kaya malzemenin atmosferik süreçlere maruz kalmasına bağlı olarak gelişen bozunmalar yerinde incelenmiştir. Bu incelemede ilk olarak görsel bozunmalar, bozunma tipleri belirlenmiş ve fotoğraflanmıştır. İkinci aşamada ise son dönemde tarihi ve kültürel yapılardaki bozunmaların tespitinde yaygın olarak kullanılmaya başlanan tahribatsız test(NDT) teknikleri kullanılmıştır. NDT ile ilk olarak yapının duvarlarında ve özellikle bozulmanın yoğunlaştığı yerlerdeki yüzey sıcaklık değişimlerini belirlemek amacıyla termal kamera kullanılmıştır. Yapıda bozunma ve sıcaklık değişimlerinin yoğunlaştığı yapı taşlarında nem değişimleri derin nemölçer cihazıyla tespit edilmiştir. Bozunmanın kaya yüzey sertliğindeki değişimleri ise *Schmidt* çekici aracılığıyla belirlenmiştir.

Resim 1: Tyana Antik kenti temizlik çalışmaları.

Resim 2: Tyana kazı evi düzenleme çalışmaları.

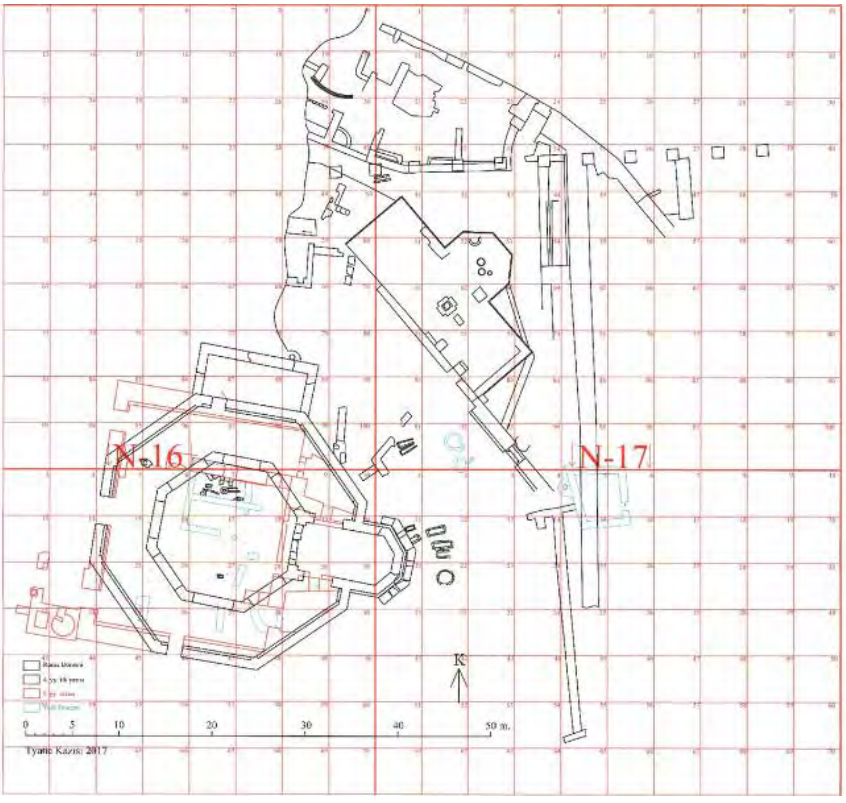
Resim 3: N17/15 Açması'nda ele geçirilen sikkeler.

Resim 4: M16/85 Açması ve buluntuları.

Resim 5: N16/4 Açması, buluntular ve tessara parçaları.

Resim 6: Kazı çalışması gerçekleştirilen alanları gösteren harita.

Resim 7: N16/48 Açması ve buluntuları.

Resim 8: Tyana Antik Kenti 2020 yılı depo çalışmaları.

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü